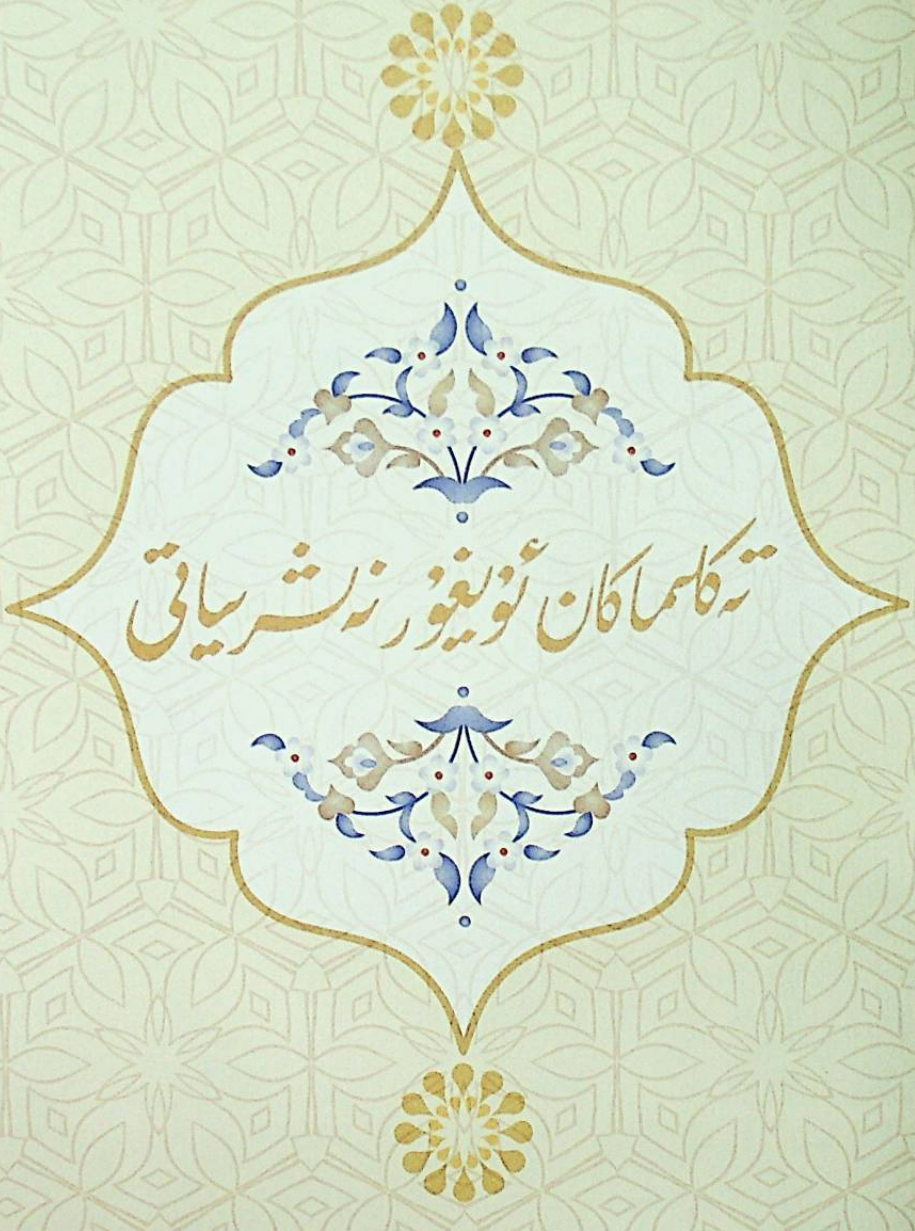

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

هایات تۆشلری

ئابدۇكېرىم رەھمان

ھايات تۆشۈكلىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجەلىل تۆران

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

مەزكۇر كىتاب مۇئەللىپنىڭ مۇخلىسلىرىدىن ئەركىن ئىلتەبىرنىڭ ماددىي ياردىمى بىلەن باستۇرۇلدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەركىن ئىلتەبىرگە رەھمەت ئېيتىمىز.

ئابدۇكېرىم رەھمان

هايات تەۋشلىرى

(ئەسلىمە)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجېلىل تۇران

2020 - يىلى سېنتەبىر، بىرىنچى نەشرى

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى

تەكلىماكان ئۇيغۇر كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلدۇ.

ئىستانبۇل - تۈركىيە

ئاپتورنىڭ بىر قىسىم يالداملىرى

乡清真古寺

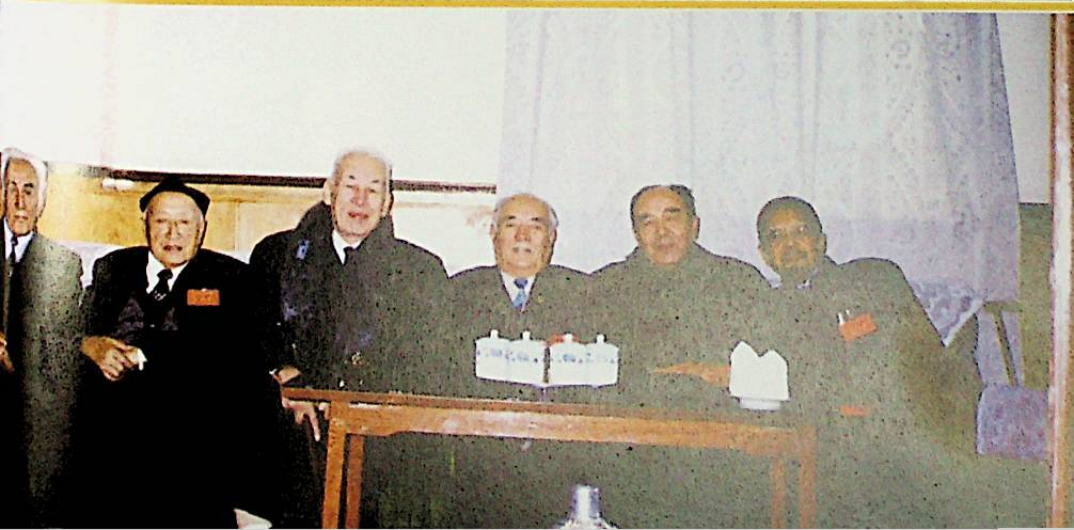

PEPSI

مۇندەرىجە

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن 003

قىسقىچە تەرجىمھالى 005

مۇقەددىمە 009

بىرىنچى بۆلۈم

يۇرت شەرپىي، ھايات تەرپىي

بىرىنچى باب: يۇرت شەرپىي 039

ئىككىنچى باب: گۆدەكلىك تەۋرىشلىرى 057

ئۈچىنچى باب: تورنىلار سېپىدە 077

تۆتىنچى باب: ئۇچقۇر خىياللار 131

بەشىنچى باب: توغراق يىغلايدۇ 175

ئىككىنچى بۆلۈم

بەرق ئۇرغان ياشلىق

ئالتىنچى باب: ئون سەككىز يېشىم ـــ قاتماقتا بېشىم 189

يەتتىنچى باب: ھايات سىنىقى 285

سەككىزىنچى باب: «چۈش»مۇ يا «قىيامەت»مۇ 311

ئۈچىنچى بۆلۈم

سۈزۈك ئاسمان

توققۇزىنچى باب: توزانلىق مۇنبەر 365

ئونىنچى باب: قاتقىش ۋە ھالقىش 423
ئون بىرىنچى باب: ئاراملىق كۈنلەر، ھاراملىق تۈنلەر 523
خاتىمە 571

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

سالام كىتابخان!

پىشقەدەم ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى، ئۇزۇن يىللىق ئالىي مەكتەب ئوقۇتقۇچىسى، مەرھۇم پىروفېسسور ئابدۇلكەرىم رەھمان 2016 - يىلى 4 - ئايدا تۇركىيەگە كەلگەندە يېڭىدىن يېزىپ تاماملىغان، ئەمما تېخى ۋەتەن ئىچىدە نەشىر قىلىشقا ئۈلگۈرەملىگەن بىر كىتابى بارلىقىنى ۋە مەزكۇر كىتابنى مەندە ئامانەت قويۇشنى خالايدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن مەمنۇنىيەت بىلەن قوبۇل قىلىپ ساقلايدىغانلىقىمنى بىلدۈردۇم. كىتابنىڭ كومپىيوتېر نۇسخىسىنى ماڭا بەرگەندىن كېيىن، مەن:

- «بۇ كىتابنى ۋەتەنده نەشىر قىلىش پەقەت مۇمكىن بولمىغاندا بىز نەشىر قىلامدۇق» دەپ سوردىم.

- مەرھۇم: «شۇنداق بولسۇن» دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى.

سىزلەرگە تەقدىم قىلىنىۋاتقان مەزكۇر كىتاب مەن تۆت يىلدىن بۇيان ساقلاپ كېلىۋاتقان مەرھۇمنىڭ تەۋرۈك ئامانىتى - «هايات تۇشلىرى»، مۇئەللىپنىڭ ئاز كەم بىر ئەسىرلىك هايات مۇساپىسىنىڭ بايانىدۇر.

مەزكۇر كىتاب ۋەتەن ئىچىدە نەشىر قىلىشنى كۆزده تۇتۇپ يېزىلغان بولغاچقا، ئەزىز كىتابخانلارنىڭ كىتابقا توغرا مۇئامىله قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

قىسقىچە تەرجىمھالى

ئابدۇكېرىم رەھمان (تولۇق ئاتىلىشى ئابدۇكېرىم ئابدۇرەھمان) 1940 - يىل 12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قەشقەر شەھىرىگە قاراشلىق نەزەرباغ يېزىسىنىڭ بۇچى كەنتىدە تۇغۇلغان. 1959 - يىلىدىن 1964 - يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل- ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل- ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. 1984 - يىلىدىن 1992 - يىلىغىچە تىل- ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋە مۇدىرى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 1987 - يىلى دوتسىنت، 1991 - يىلى پروفېسسور ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 1987 - يىلى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى كەسپى بويىچە ماگىستىر تەربىيەلەش يېتەكچىسى بولغان. 1995 - يىلى شىنجاڭدىكى تۇنجى دوكتورانتلار يېتەكچىسى بولۇپ، خەلق ئەدەبىياتى ۋە فولكلور كەسپى بويىچە 35 تىن ئارتۇق ماگىستىر ۋە 18 نەپەر دوكتور تەربىيەلىگەن. 1989 - يىلىدىن ھازىرغىچە جەمئىي بەش قارار ئاپتونوم رايونلۇق مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس، 1992 - يىلى گوۋۇيۈەننىڭ ئالاھىدە تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولىدىغان تۆھپىكار مۇتەخەسسىس شەرىپىگە ئېرىشكەن. 1964 - يىلىدىن تاكى 2012 - يىلىغىچە جەمئىي 47 يىل ئالىي مائارىپ سېپىدە ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ 1 - سېپىدە خىزمەت قىلىش جەريانىدا مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىجتىمائىي پەن

كىتابتا ھازىرقى ياش ۋە ئوتتۇرا ياش كىشىلەرگە سۆزلەپ چۈشەندۈرۈش قىيىن بولغان بالايىئاپەتلىك 1960 ـ 1970 ـ يىللاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن ـ گەرچە بۇگۈنكى پاجىئەدىن باشقىچە بولسىمۇ ـ ئېغىر كۈنلەرنى يېڭىدىن جانلاندۇرۇپ كۆز ئالدىمىزدا نامايەن قىلىدۇ. مۇئەللىپ ئۆزىنىڭ ھايات مۇساپىسى ئارقىلىق بىزگە كومۇنىزم زۇلمى ئاستىكى 65 يىللىق تارىخنى جانلىق سۈرەتلەپ بېرىدۇ. كىتابنى ئوقۇغىنىمىزدا ئەينى دەۋردىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي تارىخىمىزدىن خەۋەردار بولىمىز.

كىتابنى قانداق چۈشىنىش، قانداق مۇھاكىمە قىلىش، قانداق تەھلىل قىلىش ۋە قانداق باھا بېرىشنى كىتابخانلانىڭ مۇلاھىزىسىگە ھاۋالە قىلىمىز.

2020 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى مەرھۇمنىڭ ۋاپات خەۋىرى تارقالغاندىن كېيىن، كىتابنى دەرھال نەشر قىلىشنى كۈن تەرتىپكە قويۇپ، ئىملاسىنى تۈزەتكەندىن باشقا ھېچقانداق ئۆزگەرتمەستىن ئەينەن نەشر قىلىپ ھۆزۈرۈڭلارغا سۇندۇق.

2020 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى
سەلىم پاشا ـ ئىستانبۇل

مەدەنىيەتشۇناسلىق، سوتسىئولوگىيە، ئانتروپولوگىيە قاتارلىق پەنلەرگە ئائىت 180 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىلىرى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى نوپۇسلۇق ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان. ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات جەھەتتىكى ئالاھىدە نەتىجىلىرى 15 قېتىمدىن ئارتۇق مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى گېزىت - ژۇرناللاردا مەزكۇرنىڭ ئىش - ئىزلىرى ۋە تۆھپىسى كۆپ قېتىم تونۇشتۇرۇلغان. ئۇ ھازىر «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى جەمئىيىتى» ۋە «جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام جەمئىيىتى»نىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

ئابدۇكېرىم رەھمان 2020 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئۇرۇمچىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

تەتقىقات تۈرلىرىدىن ئون چوڭ تۈرگە يېتەكچىلىك قىلغان. «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت قامۇسى»، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر سەنئەت لۇغىتى»، «جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى: شىنجاڭ تومى» (ئۈچ توپلام)، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى»، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» قاتارلىق يىرىك تۈرلەرنى يېزىشقا ۋە تۈزۈشكە قاتناشقان. ئۇنىڭدىن باشقا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» (مۇھەممەد زۇنۇن بىلەن ھەمكارلىشىپ)، «ئەدەبىيات نەزەريىسى» (كوللېكتىپ)، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەريىسى»، «ئەدەبىيات ھەققىدە»، «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان»، «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخىغا ئائىت مەسىلىلەر»، «يىپەك يولى بويىدىكى ئەپسانە - رىۋايەتلەر»، «فولكلور ۋە يازما ئەدەبىيات»، «مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن تۇغۇلغان ھېسلار»، «ئۇيغۇر مۇقام پېشۋالىرى»، «ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادەتلىرى»، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (خەنزۇچە)، «يىپەك يولىدىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە نەزەر»، «20 - ئەسىر ئۇيغۇر ماددىي مەدەنىيىتى»، «ئۇيغۇر فولكلورى» (تۈركچە)، «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە مەدەنىيەت تارىخى» (خەنزۇچە)، «ئەزىزانە قەشقەر» (ئىككى تومլۇق)، «قەشقەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»، «قەشقەر فولكلور مەدەنىيىتى»، «قەشقەر قول ھۈنەرۋەنچىلىكى»، «قەشقەر بىناكارلىق سەنئىتى» قاتارلىق نەزەريىۋى ئىلمىي ئەسەرلىرى، «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى»، «ئۆزبېك خەلق داستانلىرى»، «ئۇيغۇر بېيىتلىرى»، «ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى»، «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى»، «نۇزۇگۇم»، «تاھىر- زۆھرە» قاتارلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت توپلاملىرى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، تۈركچە، رۇسچە ۋە ئىنگلىز تىللىرىدا نەشر قىلىنغان. ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، فولكلور،

مۇقەددىمە

ئۆزلۈكسىڭ بېغىشى، جېنىي ـ شەجەرە،
مىللەتنىڭ تومۇرى، قېنىي ـ شەجەرە،
ئاناڭنىڭ ئاق سۈتى، نېنىي ـ شەجەرە،
ئەجدادلىڭ مىراسى، بېغى ـ شەجەرە.
ـ (خاتىرەمدىن)

بىز بەكمۇ نادان خەلق ئىكەنمىز، كۆپچىلىكىمىزنىڭ يېپى ئۆزۈلگەن لەگلەكتەك ئائىلە شەجەرىمىز، ئۆزلۈك نەسەپنامىمىز يوق ئىكەن. بەگ ـ خاقانلىرىمىزمۇ جەڭگاھ تۈزگىنى بىلەن قەلەمدە ئىز قالدۇرماپتۇ، ئالىم ـ ئۆلىمالىرىمىز بېلىنى ئەنئەنىۋى كەمتەرلىك كەمىرى بىلەن چىڭ باغلۇۋېلىپ، ئۆزلۈك نەسەپنامە پۈتۈشتىن يىراق تۇرۇپتۇ، مىسكىن ئاۋام ـ پۇقرالىرىمىز ساۋاتسىزلىق، نادانلىق بۆشۈكىگە بۆلەنگىنىچە ئىزتىراپسىز ۋە نامۇ ـ نىشانسىز ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ، ئاقىۋەتتە مىللەت ۋە خەلقىمىز تارىختا كۆپلىگەن پاجىئەلەرگە ھامىلە بوپتۇ. ھالا زانىمىزغا ئۇلاشقىچە، «بوۋاڭ ـ ئەجدادىڭ كىم؟» دېسە، بېشىنى لىڭشىتىدىغان، «قاچان تۇغۇلدۇڭ؟» دېسە، «ئۆرۈك چېچەكلىگەندە» دەپ مۇجمەل جاۋاب بېرىدىغان، «مىللىتىڭ قايسى؟» دەپ سورىسا، «تۈرك» ياكى «ئالتەشەلىك» ... دەيدىغان ھالەت شەكىللىنىپتۇ.

ئىدى. خەنزۇچە ماتېرىيالىلاردا «八十» (كېيىنچە «八士»غا ئۆزگەرتكەن) دەپ خاتىرىلەنگەن. «باش» دېگەن بۇ ئاتاق تۇتۇق بېگى خېلىلدىن تارتىپ، ئۇنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىغچە ئورتاق قوللىنىلغان. مىلادى 1209 - يىلى تۇتۇق خېلىل باش غەربىي قىتتان (غەربىي لياۋ) نىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قۇجۇ ئىدىقۇتى بىلەن ھەمكارلىشىپ، غەربىي قىتانىنىڭ قۇجۇدا تۇرۇشلۇق نازارەتچىسىنى ئۆلتۈرۈپ، قەۋمىنى باشلاپ، تېمۇچىن (چىڭگىزخان)غا بەيئەت قىلىشىنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. كېيىن موڭغۇللار غەربىي يۇرتنى بويسۇندۇرۇشتا ۋە غەربىي شىمال رايونلىرىدا ھەربىي پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇۋاتقان تاڭغوت، جىن، سۇڭ خانلىقلىرىنى يوقىتىشتا قۇچۇ ئىدىقۇتىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن. خېلىل ۋە ئۇنىڭ ئوغلى قالى باش جەڭىدە ئاجايىپ باتۇر ۋە چەبدەس بولغاچقا، تېمۇچىنغا ياراپ كېتىپ، يۈەن سۇلالىسى نامىدىن قالىغا «ھۇجۇمچى سانغۇن» دېگەن مەرتىۋىنى بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن خېلىل سانغۇن ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئاتا مىراس ئەمەلدارلاردىن بولغان. خېلىل ۋە ئۇنىڭ ئوغلى قالى سانغۇن نەچچە مىڭ ئۇيغۇر قوشۇنىغا سەركەردە بولۇپ، چىڭگىزخانىنىڭ غەربىنى ۋە شەرقنى تىنچىتىش يۈرۈشلىرىدە ئاۋانگارتلىق رول ئوينىغان.

14 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يۈەن سۇلالىسى ھالاك بولۇپ، مىڭ سۇلالىسى قۇدرەت تاپقان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ خانىي جۇيۈەنجاڭ يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى تەسىرىنى تازىلاش ھەمدە ئۇنىڭ قالدۇق كۈچلىرىنىڭ چېگرا رايونلاردىكى پاراكەندىچىلىكىنى توگىتىش ئۈچۈن، «ياتلارنى ياتلار ئارقىلىق تىزگىنلەش» ھېيلىسىنى ئىشلىتىپ، مىلادى 1346 - يىلى خېلىلنىڭ ئوغلى قالى باشنى ئاستانە يەنجىڭ (بېيجىڭ)نىڭ باش بۇغى قىلغان. قالى باشچىلىقىدىكى

قىسقىسى، مۇتلەق كۆپچىلىكىمىزنىڭ ئائىلە شەجەرىسى يوق ئىكەنلىكى بەرھەق. مەن قازاق قىرلىرىنى، قىرغىز دالىلىرىنى، موڭغۇل يايلاقلىرىنى ... چارۋىچى ئاھالىلەر توپلىرىنى زىيارەت قىلغىنىمدا، ئاۋۇل ئاقساقاللىرىدىن تارتىپ سەبىي بالىلارغىچە، ئەر ـ يىگىتلەردىن تارتىپ، خوتۇن ـ قىزلارغىچە يەتتە سۆڭىكى (يەتتە ئەجدادى)نى مارجانەدەك تىزىپ دۇدۇقلىماي ئېيتىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ھەۋىسىم قوزغالغان ئىدى. بىزدە يەتتە ئەۋلادىنى ساناپ بېرەلەيدىغانلار زادى قانچىلىكتۇ؟! مېنىڭ كۆزىتىشىمچە كۆپ ئەمەس، ھەتتا مەنمۇ يەتتە ئەجدادىمنى ساناپ بېرەلمەيمەن. شۇڭا، بۇ ئاچچىق تارىخىي ساۋاق مېنى چوڭقۇر ئويغا سالغاچقا، يەتمىش يىلدىن كېيىن ئۆتمۈش ھايات مۇساپەمنى ئەسلەپ يېزىۋاتقان مەزكۇر چەلەڭكۇش خاتىرەمنىڭ «كىرىش سۆز»ىگە نەسەپنامە ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى ئەسلىتىدىغان ئىجابىي ۋە سەلبىي مىسالدىن ئۈچ پارچە قىستۇرۇپ، ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ ھوزۇرىغا سۇنۇشنى مۇۋاپىق تاپتىم. بۇ ئارقىلىق ھەممىمىزدە كېلىچەك ئەۋلادلار ئۈچۈن بىرەر نەمۇنە قالدۇرۇش قىزغىنلىقى قوزغالسا ئەجەب ئەمەس. گەپنى مىسالدىن باشلايلى: «خۇنەن ئۇيغۇرلىرى»[1]، «ئۇيغۇر ئالىمى جيەن بوزەن»[2] قاتارلىق ئەسەرلەردىكى مۇناسىۋەتلىك بايانلارغا ئاساسلانغاندا، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ تاۋيۈەن ناھىيەسىدىكى جيەن فامىلىلىك ئۇيغۇرلار غەربىي يۇرت قوچۇ خانلىقى (قوچۇ ئىدىقۇتى)نىڭ سانغۇنى خېلىلىنىڭ ئۇرۇق ـ ئەۋلادلىرىدۇر. خېلىل جەمەتى قوچۇ ئىدىقۇت خانلىقىغا قاراشلىق ئۇيغۇر تۆرىلىرىدىن بولۇپ، لەقەبى «بارىس» (يولۋاس)

---

[1] چېن زۇنۇڭ، جيەن ۋېن، «خۇنەن ئۇيغۇرلىرى» (تەرجىمە قىلغۇچىلار: ئابلەت نۇردۇن، جۇمەخۇن)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998ـ يىل.

[2] تەلئەت ئىبراھىم (تىلەك): «ئۇيغۇر ئالىمى جيەن بوزەن»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002ـ يىل.

95% نى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇلار ئاساسەن فېكشۇ ئۇيغۇر - خۇيزۇ ئاپتونوم يېزىسى بىلەن چېگىلىن خۇيزۇ - ئۇيغۇر ئاپتونوم يېزىسىغا مەركەزلەشكەن. تاۋيۈەن ناھىيەسىدىكى بۇ ئىككى ئاپتونوم يېزا گوۋۇيۈەنلىك تەستىقلىشى بىلەن 1986 - يىل 8 - ئاينىڭ 27- كۈنى قۇرۇلغان). دېمەك، قۇچۇ ئىدىقۇتىنىڭ تۇتۇق بېگى قۇمۇللۇق خېلىل باشلىك يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ ھەربىي سانغۇن بولۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى رايونىغا كۆچۈپ بارغىنىغا ھازىر 800 يىلغا يېقىن ۋاقىت بولدى. خېلىل ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ تاۋيۈەن ناھىيەسىدە ماكانلاشقىنىغىمۇ 650 يىلدىن ئاشتى. مەلۇمكى، جېن جەمەتى 10 - ئەجدادقىچە (خېلىلنىڭ 10 - ئەۋلادقىچە) تاۋيۈەن ناھىيەسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چاڭدې شەھىرى تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ باقاۋۇللىرى بولۇپ، مىڭ سۇلالىسىنىڭ شەپقىتىگە ئېرىشىپ كەلگەن. ئۇندىن كېيىن ئۇلار ئەسكىرى ئەمەل - مەرتىۋىدىن مەھرۇم قىلىنىپ، «يات قەۋم» سۈپىتىدە ھەدەپ چەتكە قېقىلىشقا ۋە مىللىي كەمسىتىلىشكە ئۇچراپ كەلدى، جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە بىيۇروكرات كاپىتالىزمدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ تاغنىڭ ئېغىر زۇلمى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيەسىگە ئۇچراپ، ھاياتىنىڭ قاتتىق سىناقلىرىنى بېشىدىن كەچۈردى. ئەلەمگىمۇ، قەلەمگىمۇ تەڭ ئېتىبارِ بېرىشتەك شەرەپلىك ئەنئەنگە ئىگە تاۋيۈەن ئۇيغۇرلىرى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكىنىڭ يەرلىك ئاھالىسىگە نىسبەتەن سانى ئىنتايىن ئاز بولسىمۇ، نەچچە يۈز يىللىق تارىخنىڭ بوران - چاپقۇنلىرى ئىچىدە قۇمغا سىڭگەن سۈدەك يوقلىپ كەتمەي، مىللىي كىملىكىنى نامايان قىلىپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرى چوڭ ئائىلىسىنىڭ ھوقۇقلۇق بىر ئەزاسىغا ئايلاندى، ئۇزاق ئەسىرلىك جاپا - مۇشەققەت ئۇلارنى تاۋلىدى ۋە تاللىدى. ئۇزۇمگە ئۇزۇم سوئال قويىمەن: يات بىر مەدەنىيەت چەمبىرىكى

ئۇيغۇر قوشۇنلىرى مىڭ سۇلالىسىنىڭ بۇيۇك سانغۇنلىرى لى ۋېنجۇڭ، شۇيدا قاتارلىقلار بىللەن بىللە ئوتتۇرا ۋە جەنۇبىي جۇڭگوغا يۈرۈش قىلىپ، كۆپ قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەچكە، 1371 - يىلى مىڭ تەيزۇ جۇيۇەنجاڭ قالىغا ۋە ئۇنىڭ قەۋمىگە «جيەن» (囝) دېگەن فامىلىنى ئىنئام قىلغان. بۈگۈنكى تاۋيۈەن ئۇيغۇرلىرى قوللىنىپ كېلىۋاتقان «جيەن» فامىلىسى ئەنە شۇنداق بارلىققا كەلگەن. قالى ۋە ئۇنىڭ قەۋمىدىن تارا خاتىرجەم بولالمىغان جۇيۇەنجاڭ قالىنى ئاستانە يەنجىڭدىن يۆتكەۋېتىپ، جىڭ شياڭ (هازىرقى خۇنەن ئۆلكىسى) تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ باش بۇغى قىلىپ تەيىنلىگەن ۋە خۇگۇاڭ، چاڭدې، چېنجۇ ئەتراپلىرىنى ساقلاشقا قويغان. 1389 - يىلى قالى باش يۇننەن، گۈيجۇ تەرەپلەردىكى مىللىي ئىسيانلارنى تىنچىتىش ئۈرۈشىدا ئۆلگەندىن كېيىن، پادىشاھ جۇيۇەنجاڭنىڭ يارلىقىغا بىنائەن ئۇنىڭ جەسىتىنى خۇنەنگە ئەكىلىپ، چاڭدې شەھىرىنىڭ شەرقىي قوۋۇقى سىرتىدىكى خۇاڭلۇگاڭ دېگەن جايغا دەپنە قىلىنغان. خېلىل سانغۇن ۋە قالى باشچىلىقىدىكى غەربىي يۈرت ئۇيغۇرلىرىنىڭ تاۋيۈەندە ماكانلىشىشى شۇنىڭدىن باشلانغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ خېلىلنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئەمەل - ئىمتىيازدىن، ھەربىي تەمىناتتىن مەھرۇم بولۇپ، دېھقانچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بولغان ۋە خۇنەننىڭ چاڭدې، تاۋيۈەن ئەتراپىدا مۇقىم ئولتۇراقلىشىپ، شۇ جاينىڭ يەرلىك ئاھالىلىرىگە ئايلىنىپ قالغان. جيەن فامىلىلىك بۇ ئۇيغۇرلار هازىر 26 - ئەۋلادقا قەدەم قويۇپ، نوپۇسى 8000 غا يېقىنلاشتى (مەملىكەت بويىچە 1990 - يىلى ئېلىپ بېرىلغان 4 - قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشتە، خۇنەن ئۆلكىسى تەۋەسىدە جەمئىي 7739 ئۇيغۇر بارلىقى ئېنىقلانغان. تاۋيۈەن ناھىيەسى ئەتراپىدا ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلار پۈتۈن ئۆلكىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ

ئابدىسى (خېلىل باشنىڭ قەبرىسى 1993 - يىلى 6 - ئايدا چاڭدې شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن تاۋيۇەن ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن فېڭشۇ مەسچىتىنىڭ ئىچىگە كۆچۈرۈلگەن)نىڭ ئوڭ تەرىپىگە «جىيەن جەمەتىنىڭ نەسەپنامىسى» ئىچىدىكى 1 - ئەجداد خېلىل باشنىڭ ئۆمۈر تارىخى يېزىلغان. مەسچىت قورۇسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى باغچە ئىچىگە جۇڭگو خەلقىنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۇلۇغ ئالىمى، مەشھۇر تارىخشۇناس، پېداگوگ، جىيەن فامىلىلىك تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ پەخىرلىك ئوغلانى - جىيەن بوزەن ئاقساقالنىڭ مەقبەرىسى تىكلەنگەن بولۇپ، ھەيۋەتلىك قەبرە تېشىغا جىيەن بوزەن ئەپەندىنىڭ -1945 يىلى 1 - ئايدا يازغان «مېنىڭ فامىلەم، مېنىڭ يۇرتۇم» دېگەن نەسەپنامە خاراكتېرلىك ماقالىسىنىڭ قىسقارتىلمىسى ئويۇلغان. ئۇلار بىر تارىخ، لېكىن ئېلىمىزنىڭ تارىخنامىلىرىدە زىكرى قىلىنمىغان ئۆزلۈك شەجەرىسىنىڭ يارقىن مېلودىيەسى. بۇ مېلودىيە تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھاياتلىق يىپى، ئەجدادلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى بىر - بىرىگە مەھكەم باغلىغان مۇھەببەت رىشتىسى، يۇرەككە ئويۇلغان كىملىك تامغىسى. ئەنە شۇ مەنىۋى كۈچ ئۆزلىرىگە ناتونۇش ماكان ۋە زامان ئىچىدە، ئۆزلىرىدىن سان جەھەتتە نەچچە - نەچچە ھەسسە كۆپ بولغان يەرلىك ئاھالىلەر توپى ئىچىگە سىڭىپ كەتمەي، ئەكسىچە تارىم توغراقلىرىنىڭ خىسلىتىنى نامايان قىلىشىغا ئاساس بولغان. دەرۋەقە، تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىدا جەمەت ۋە ئائىلە بىرلىكى بويىچە نەسەپنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسى ئاللىقاچان مىللىي ئودۇمغا ئايلىنىپ كەتكەن، ھالا بۈگۈنكى كۈندە تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرىنى زىيارەت قىلىسىڭىز، ئۇلارنىڭ سىزگە كۆرسىتىدىغان ئەڭ قىممەتلىك سوۋغىسى ئۆزلىرىنىڭ يېزىپ قالدۇرغان ئائىلە شەجەرىسى — ئەجداد نەسەپنامىسىدىن

ئىچىده ئۇلارنىڭ ئۆزلۈكىنى ساقلاپ كەلگەن كۈچ زادى نېمىدۇر؟ تەقدىرنىڭ ئىرادىسى، ــ ياق، تارىخنىڭ شاپائىتى، ــ ياق، ياق! بۇ جاۋابلار پەقەت مەۋھۇم ۋە مەھكۇم روھىي تەسەللىيدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇنىڭ ھەقلىق جاۋابىنى قۇچۇلۇق خېلىل باش قەۋمنىڭ روھىيەت قاتلىمىغا چوڭقۇر يىلتىز سۈرگەن مىللىي كىملىك ئېڭى بىلەن سۇغىرىلغان نەسەپنامە قالدۇرۇشتەك ئېسىل ئەنئەنىسىدىن ئىزدەش كېرەك. ئۇلار تارىخنىڭ مۇدھىش تۇنلىرىدىمۇ نەسەپنامە پۈتۈشنى زىنھار توختاتمىغان، ئەجداد ـ ئابالىرىنى ئۇنۇتمىغان. خوكۇزۇنىڭ 22 ـ يىلى (مىلادى 1389 ـ يىلى) يېزىپ قالدۇرۇلغان «جىەن جەمەتىنىڭ مەزھەپ ناخشىسى»دىن ئۇلاردىكى نەسەپ مۇھەببىتىنىڭ ئىزلىرىنى كۆرەلەيمىز:

تاغ تەۋرىمەس تۇرار مەزمۇت،
كائىنات تۇرىدۇ زەپەر قۇچۇپ.
گۈللىتەيلى ئەجدادلارنىڭ ئىشىنى،
شانۇ- شەرەپ چاقنىسۇن دەۋران سۈرۈپ.
يېتىلسۇن، گۈللىسۇن ئەخلاق ـ پەزىلەت،
ئىناقلىق، دىيانەت بولسۇن داۋامەت.
كەلگۈسى ئىستىقبالىمىز كەڭ ئېچىلىپ،
ياخشىسۇن شۆھرىتىمىز ئەبەدىلئەبەد.
ئەل- يۇرتقا ھەممە چاغ بولغىن سادىق،
يەر- جاھان تىنچسۇن، بولسۇن ئەمىن.
دوست- يارەنلەر ئىناق ئۆتكەي،
ئۇزۇلمىگەي يولۇڭ تۇتۇپ شاگىرتلىرىڭ.

«بۇيۇك مىڭ سۇلالىسىنىڭ جەنۇبىنى ساقلاپ، ئەلنى ئەمىن تاپقۇزغۇچى سانغۇنى خېلىل باش» نامىدىكى قەبرە

شەھەر تۇرگىيە تارىخىدا «پادىشاھلار ۋە شاھزادىلەر شەھىرى» دەپ سۆيەتلىنىدىكەن.

تاغ جىلغىسىدىكى بېلىق شەكىللىك بۇ شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر دەريا ئېقىنى بولۇپ، دەريانىڭ ئوڭ تەرىپى ئېگىز تاغ بىلەن قورشالغان. تاغنىڭ بۇيۇك چوققىسىغا جايلاشقان «ئاماسىيا قەلئەسى» بۇ شەھەرنىڭ «كۆزى» دېيىلىدىكەن. بۇ قەلئە بۇيۇك سالجوقىيلار خانلىقى (1031 ــ 1157 ـ يىللار) دەۋرىدە رىم ۋىزانىيە ئىمپېراتۇرلۇقىنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئەلىنىش مەقسىتىدە تۈرك سالجۇق خانلىرى تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان ئىكەن. دەريانىڭ سول تەرەپ لۇغىگە ئېگىزلىكى 2.5 مېتىر، كەڭلىكى 5.4 مېتىر كېلىدىغان بىر مەرمەر ھەيكەل ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا «FERHAT ILE SIRIN» (پەرھات ـ شىرىن) دېگەن ئالتۇن ھەللىك خەت ئويۇلغان. بۇ ھەيكەلدە جوتۇ تۇتقان باتۇر يىگىت ـ پەرھاتنىڭ بىستون تېغىنى يېرىپ ئۆستەڭ قېزىۋاتقان قىياپىتى بىلەن چىن مەلىكىسى شىرىننىڭ بىر ھېجىر سۇنى ئاشىقى پەرھاتقا ئىككى قوللاپ سۇنۇۋاتقان قىياپىتى سۈرەتلەنگەن. ھەيكەلنىڭ ئاستىدىكى خاتىرە تاشقا ئويۇلغان قۇرلاردا، چىن مەلىكىسى (تېكىستتە ئەرمەن مەلىكىسى دېيىلگەن) شىرىنغا ئاشىق بولغان پەرھات پادىشاھنىڭ شەرتىگە ئاساسەن قارا دېگىز بويىدىكى قورام تاشلىق تاغنى يېرىپ ئۆستەڭ قېزىپ يۇرتقا سۇ باشلاش ئىرادىسى بىلەن بۇ جەڭگە ئاتلانغانلىقى ھەمدە ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ئازابىغا بەرداشلىق بېرىپ، مىڭبىر جاپادا بېستون تېغىنى يېرىپ، شەرتنى ئادا قىلغانلىقى، ئاماسىيانىڭ قان تومۇرى بولغان مۇشۇ دەريا پەرھات قازغان ئۆستەڭنىڭ نەق ئۆزى ئىكەنلىكى

III مۇرات (1587ـ يىللار)، سۇلتان I ئەھمەد (1617ـ يىللار)، سۇلتان II مۇستاپا (1699ـ يىللار) سۇلتان III ئەھمەد (1709ـ يىللار) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

ئىبارەت. نەسەپنامىنىڭ سېھرىي كۈچىدىن ئۆزلىرىنىڭ مىللىي كىملىكىنى يوقاتماي، زامانىمىزغا ئۇلاشقان يەنە بىر ئۇيغۇر توپىنىڭ رېئال ھېكايىسىنى قوشۇمچە قىلغۇم كەلدى:

2007 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنگىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى «ئاتا تۈرك كۇلتۇر، تىل ۋە تارىخ يۇكسەك قۇرۇمى» (تۈركىيە جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى) رىياسەتچىلىكىدە ئېچىلغان «6 ـ نۆۋەتلىك خەلقئارا ئاتا تۈرك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»غا قاتنىشىش جەريانىدا تۈركىيەلىك تارىخشۇناس كەمال گودە (KEMAL GODE)نىڭ «ئەرەتنالىلار» (ERATNALILAR) ناملىق بىر تارىخ كىتابىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولۇپ قالدىم. بۇ كىتابتا بىزدىن 20 نەچچە مىڭ چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئاناتولىيە ئېگىزلىكىنىڭ غەربىي شىمال قىسمىدىكى ئاماسىيا ۋىلايىتىگە ماكانلاشقان «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى» (ئۇيغۇر رايونى)دىكى ئۇيغۇر قەۋمىنىڭ تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرى تونۇشتۇرۇلغان ئىكەن. مۇشۇ يېپ ئۇچىغا ئاساسەن تۈركىيە «تارىخ قۇرۇمى»نىڭ ياردىمى بىلەن بۇ رايوندىكى قېرىنداشلىرىمنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئىگىلەپ بېقىش ئىستىكىدە ئەنقەرەدىن 700 نەچچە كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى قارا دېڭىز ئېتىكىگە جايلاشقان تاغلىق شەھەر ئاماسىياغا يۇرۇپ كەتتىم.

ئاماسىيا قارا دېڭىزدىن باشلانغان تاۋۇر تاغلىرىنىڭ يايلىغا جايلاشقان ئۆزى كىچىك، ئەمما ئىستراتېگىيەلىك ئورنى ناھايىتى مۇھىم بولغان تارىخىي شەھەر ئىكەن. جاھاننى زىلزىلىگە سالغان «ئوسمانىيلار ئىمپېرىيەسى»نىڭ توققۇز نەپەر شاھ ـ سۇلتانلىرى[1] مۇشۇ شەھەردىن چىققاچقا، بۇ

[1] ئاماسىيادىن چىققان شاھ ۋە شاھزادىلەر: بايازىد II (VX ئەسىرنىڭ باشلىرى)، مەھمەت پاشا (1458 ـ يىللار)، سۇلتان سەلىم I ياۋۇز (1519 ـ يىللار)، سۇلتان I سۇلايمان قانۇنى (1560 ـ يىللار)، سۇلتان II سەلىم (1573 ـ يىللار)، سۇلتان

تۇركىيە خەلقىنىڭ مىللىي قەھرىمانى گېنېرال مۇستاپا كامال پاشا سامسۇنغا كېلىپ، مىللىي مۇستەقىللىق ئىنقىلابى قوزغاپ، جاھانگىرلارنىڭ تۇركىيەنى مۇنقەرز قىلىش خەۋپىدىن ساقلاپ قالغان. ئاناتولىيە ئېگىزلىكىنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى تارىخىغا شاھىد بولغان بۇ گۈزەل پورت بىلەن ئاماسىيا ۋىلايىتىدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنىڭ زىچ تارىخى ۋە مەدەنىيەت ئالاقىسى بارلىقى مەلۇم. مۇئەللىپ تەكشۈرۈش ئوبيېكتى قىلغان «ئۇيغۇر بەلەدىيە»سىنىڭ باشلىقى ھەسەن ئەرنىڭ تونۇشتۇرۇشىغا ئاساسلانغاندا، ھازىر بۇ رايوندا 5200 نەپەر كىشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى «ئۇيغۇر كىملىكى» بىلەن ياشايدىكەن. ئۇلارنىڭ قولىدا ئەجدادلىرىدىن تەۋەررۈك قالغان بىر پارچە جەمەت نەسەپنامىسى بولۇپ، بۇ شەجەرىنى مۇشۇ يۇرتنىڭ ئاقساقىلى ۋەلىيۇللا ئىمام ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كېلىۋېتىپتۇ. كەڭلىكى 60 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر ئۆپچۆرىسىدىكى «خوتەن قەغىزى»گە ئوخشايدىغان چىداملىق سامان قەغەزگە پۈتۈلگەن «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى»نىڭ نەسەپنامىسىدىكى تارىخىي ئۇچۇرلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ رايوندا ھازىرغىچە «ئۇيغۇر ئېتنونىمى بىلەن ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ قەۋمنىڭ ئەجدادلىرى تېمۇچىن (چىڭگىزخان) باشچىلىقىدىكى موڭغۇل ئىمپېرىيەسىنىڭ ئوتتۇرا دېڭىز بويلىرىدىكى ھاكىمىيەت تەشكىلى بىلغان ئېلخانىيلارنىڭ ۋارىسى سۈپىتىدە ئاناتولىيەدە قۇرۇلغان «ئەرەتنا ئۇيغۇر بەگلىكى» بىلەن بىۋاستە تۇتىشىدىكەن. ئەرەتنانىڭ كىملىكى ۋە ئۇنىڭ ئاناتولىيەگە بەگ بولۇش تارىخىنى بىلىشتە گەپنى چىڭگىزخاننىڭ غەربكە يۈرۈش قىلىش تارىخىدىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ.

XIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شىمالىي قۇملۇقتا يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن تېمۇچىن مىلادىيە 1206 ـ يىلى ھەرقايسى موڭغۇل ـ تاتار قەبىلىلىرىنى يىغىپ ئونۇن دەرياسى بويىدا چوڭ

رىۋايەت قىلىنغان، شۇڭلاشقا ئاماسىيالىقلار بۇ ئۆستەڭنى «پەرھات ئۆستىكى» دەپ ئاتىغان ئىكەن. شۇنداق قىلىپ، دۇنياغا كەلگەن تارقالغان گۈزەل «پەرھات - شېرىن رىۋايىتى» بۇ تاغلىق شەھەردە رېئال تارىخقا ئايلىنىپتۇ. ئېھتىمال بۇ گۈزەل رىۋايەتنىڭ مۇ تېخىنى XIII ئەسىرلەردە تەكرىتاغ ئېتەكلىرىدىن ھالقىپ يىراق ئاناتولىيە ① گە كېلىپ يەرلىكلەشكەن ئۇيغۇر قەۋملىرى ئېلىپ كەلگەن بولۇشى مۇمكىن.

مەن زىيارەت قىلماقچى بولغان «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى» ئاماسىيا شەھىرىدىن 42 كىلومېتىر يىراقلىقتا بولۇپ، مۇشۇ ۋىلايەتكە قاراشلىق 29 بەلەدىيەنىڭ بىرى ئىكەن. «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى» جۇغراپىيەلىك تۈزۈلۈش جەھەتتىن ئىككى تەرەپى ئېگىز قىيالىق خىلۋەت بىر جىلغا بولۇپ، شىمالدىن جەنۇبقا بولغان كەڭلىكى 5 — 6 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە بولغان ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتىر ئەتراپىدىكى بۇك - باراقسانلىق بىر جىلغا ئىكەن. بۇ جىلغىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەن ئاماسىيا - توكات ئاسفالت يولى بۇ رايونىنى ئىككىگە ئايرىپ تۇرىدىكەن. بۇ يول قارا دېڭىز ساھىلىغا جايلاشقان مەشھۇر تارىخىي شەھەر سامسونغا تۇتىشىدىكەن. سامسوننىڭ قەدىمكى نامى «ئامىسوس» ((Amissos دېيىلىدىكەن. بۇ شەھەر XIII ئەسىردىن بۇرۇن ۋىزانتىيەلىكلەرنىڭ باشقۇرۇشىدىكى سودا ۋە مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ، XIII ئەسىرنىڭ باشلىرى سالجۇن تۈركلىرى بۇ شەھەرنى ئىگىلىگەندىن كېيىن تۈركىيەنىڭ سودا، مەدەنىيەت مەركىزى پورتىغا ئايلانغان ھەمدە ئاماسىيا، توكات، سىۋاس قاتارلىق قارا دېڭىز ساھىلىدىكى شەھەر - رايونلارنىڭ مەركىزى بولغان. -1 دۇنيا ئۇرۇشى دەۋرىدە بۇ شەھەر فىرانسىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق سەككىز جاھانگىر دۆلەتنىڭ بىرلەشمە قوشۇنى تەرىپىدىن بومبارداىمان قىلىنىپ، ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان. 1919 - يىلى 19 - مايدا

قىلغان غەربىي ئاسىيانى بويسۇندۇرۇش چوڭ قوشۇنىنىڭ ھەربىي سەردارلىرىدىن بىرى بولىدۇ. ھىلاكو باشچىلىقىدىكى غەربىي ئاسىياغا يۈرۈش قىلىش چوڭ قوشۇنى 1253 - يىلى 10 - ئايدا ئوردو كەنت (كاشغەر)دىن يولغا چىقىپ، پىرىسىيە (ئىران)نى بويسۇندۇرىدۇ.

1258 - يىلى ئۇلار باغدادنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، غەربىي ئاسىيا ۋە كىچىك ئاسىيانىڭ بىپايان زېمىنىدا 1285 - يىلىدىن 1388 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن ئىلخانىيلار ھاكىمىيىتىنى تىكلەيدۇ. بۇ دەۋرلەردە «ئەرەتنا» فامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك بولغاچقا، ئىلخانىيلار تەۋەلىكىدىكى خوراسان قاتارلىق خېلى كۆپ رايونلارغا ئەرەتنا ئۇيغۇرلىرى بەگ بولغان. ئىلخانىيلار ئاناتولىيەنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئەمەد بارچۇقنىڭ 2 - ئوغلى جاپپار ئەرەتنا قەيسەرنىڭ ھاكىم بەگلىكىگە تەينىلەنگەن. ئەينى ۋاقىتتا ئەرەتناغا ئەگىشىپ كەلگەن كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار قەيسەرى شەھىرىگە ماكانلاشقان.

سالجۇقىيلارنىڭ ئاناتولىيەدىكى ھۆكۈمرانلىقى ئومۇمىيۈزلۈك ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئىلخانىيلاردىن ئەمىر چوبان ئوغلى ئەمىر تۆمۈر تاش ئاناتولىيە رايونىنىڭ باش ۋالىيلىقىغا تەينىلەنگەن. ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن يەرلىك بەگلەر قارشىلىق قىلىپ ئاناتولىيەدە بىر مەيدان ئىچكى ئۇرۇش باشلىنىپ كەتكەن. ئەمىر تۆمۈر تاشنىڭ دادىسى ئۇرۇشتا ئۆلتۈرۈلگەن، دادىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان تۆمۈر تاش 1327 - يىلى ئاناتولىيەدىكى ھاكىمىيەت ئورنىنى ئۆزىنىڭ قېيىن ئىنىسىنى ئەمىر ئەرەتناغا تاپشۇرۇپ، ئۆزى مىسىر مەملۇك خانى مەلىك ناسىرنىڭ يېنىغا كەلگەن. مەلىك ناسىر تۆمۈر تاشتىن گۇمانلىنىپ، ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ ئىلخانىيلارنىڭ شاھىنشاھى ئەبۇسەئىدگە ئەۋەتىپ

قوزۇلتاي چاقىرىپ، «چىڭگىزخان» دېگەن بۇيۇك نامنى قوبۇل قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن موڭغۇل قەۋملىرى چىڭگىزخان بايرىقى ئاستىدا بىرلىككە كېلىدۇ. بۇ مەزگىللەردە پۈتۈن غەربىي رايونىنى بويسۇندۇرغان غەربىي لياۋ سۇلالىسى (قىتان خانلىقى)[1] سىياسىي جەھەتتە كۈنسايىن چىرىكلىشىشكە يۈزلەنگەن بولۇپ، موڭغۇللارنىڭ قەد كۆتۈرۈشى ۋە ئۇلارنىڭ غەربكە يۈرۈش قىلىشى نەتىجىسىدە، غەربىي لياۋ سۇلالىسى گۈمران بولۇشقا باشلايدۇ. لېكىن غەربىي لياۋ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى خانى كۈچلۈك خان مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، چىڭگىزخان بىلەن ئاخىرىغىچە قارشىلىشىدۇ. چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ كونا رەقىبى قىتان خانلىقىنى تەلتۆكۈس يوقىتىش نىيىتىدە كۈچلۈك خانىنى قوغلاپ غەربكە جازا يۈرۈشى قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كۈچلۈك خان قەشقەر ئارقىلىق بەدەخشانغا قېچىپ كېتىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا قەشقەرنىڭ بېگى ئىسمايىلخانىنىڭ ھەربىي سەردارى ئەھمەد بارچۇق ئىسمىلىك كىشى قوشۇننى باشلاپ بەدەخشانغا بېسىپ كىرىپ كۈچلۈكخانىنى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ ۋە ئۇنى چىڭگىزخانغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ خىزمىتى ئۈچۈن چىڭگىزخان ئەھمەد بارچۇققا نۇرغۇن ئىنئام بېرىدۇ ۋە ئۇنىڭ جەمەتىگە «ئەرەتنا» فامىلىسىنى ھەدىيە قىلىدۇ، شۇنداقلا ئەھمەد بارچۇقنى غەربكە يۈرۈش قىلغان چىڭگىزخان قوشۇنىنىڭ مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەيدۇ، «راتنا» ياكى «ئەرەتنا» فامىلىسى بىلەن ئاتالغان ئۇنىڭ ئوغلى تۆلۈخانىنىڭ[2] ئۈچىنچى ئوغلى ھىلاكو باشچىلىق

---

[1] ملادىيە 1128 ــ 1129- يىللىرى غەربىي لياۋ سۇلالىسىنىڭ شاھزادىسى يوللۇغ تاشىن غەربىي رايونغا يۈرۈش قىلىپ، ناھايىتى تېزلىكتە شىنجاڭ ۋە پۈتۈن ماۋارە ئۇننەھىر رايونىنى بويسۇندۇرغان. 1141- يىلى ئۆزىنى «گورخان» دەپ ئاتىغان يوللۇغ تاشىن سالجوقلارنىڭ سۇلتانى سۇلتان سانجارنى مەغلۇپ قىلىپ، IIIX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بۇ رايونلاردا ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن.

[2] تۆلۈخان ــ چىڭگىزخاننىڭ 4- ئوغلى.

ئىملاسى بىلەن خاتىرىلىگەن بولۇپ، مەنىسى «قىممەتلىك ئۇنچە كەبى بەدەن ساھىبى» ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن. «ئەرەتنا» نامى «ئۇنچە - مەرۋايىت» مەنىسىدىكى «راتنا»نىڭ ئۆزگۈرۈش (ئىسىم) شەكلى بولۇپ، موڭغۇل تىلىدا «ئەردەنى» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ.

دېمەك، مەن زىيارەت قىلغان تۈركىيەنىڭ ئاماسىيا ۋىلايىتىدىكى «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى»دە ياشاپ كېلىۋاتقانلار بۇندىن ئازغىنە كەم 800 يىل ئىلگىرى قۇرۇلغان «ئەرەتنا بەگلىكى» دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلادلىرى بولۇپ، ئۇلار ساقلاپ كېلىۋاتقان جەمەت نەسەپنامىسىدە ئۇلارنىڭ ئەجداد - ئەۋلاد مۇناسىۋەت چەمبىرى ئېنىق خاتىرىلەنگەن. بۇ نەسەپنامىنى كۆز قارىچۇقىدەك ساقلاپ كېلىۋاتقان «بەلەدىيە» ئىمامى ۋەلىيۇللاھ ئاقساقال ئەجدادى ھەققىدە قوشۇمچە قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئاتا - بوۋىلىرىمىز دائىم (بۇ تۈپراق بىزنىڭ ئىككىنچى ماكانىمىز، ئەسلى ۋەتىنىمىز چىنىنىڭ غەربىدىكى ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغ ئېتەكلىرى. بىزگە بۇ ئانا ماكانىنى قايتا كۆرۈش نېسىپ بولمىدى. ئۇمۇرلۇك ئارزۇ - ئۇمىدلىرىمىز ئەۋلادلارغا ئامانەت قالدى...› دەپ ۋەسىيەت قالدۇراتتى. بەرھەق، تارىخ تولىمۇ رەھىمسىز ئىكەن. بىز گەرچە ئۆزىمىزنىڭ تەڭرىتاغ ئۇيغۇرلىرى نەسلىدىن ئىكەنلىكىمىزنى زادى ئۇنۇتمىغان بولساقمۇ، لېكىن بۇ ئاباا - ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھازىر قەيەردە ۋە قانداق ياشايدىغانلىقىنى، تارىخنىڭ قانداق سوغۇق شامالىرى بىزنى ئاسىيانىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە ئۇچۇرۇپ كەلگەنلىكىنى ئېنىق بىلمەيمىز. پەقەت ئەرەتنا بوۋىمىزدىن قالغان شەجەرىمىزگە بولغان ئېتىقاد ۋە سۆيگۈ - مۇھەببەت بىزنى تەبىئىي ھالدا ئۇيغۇر ئېتنونىمىغا باغلاپ تۇرىدۇ».

دەرۋەقە، ئۇلارنىڭ 800 يىللىق ھايات مۇساپىسى «ئۇيغۇر

بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئەمىر تۆمۈر تاشنىڭ ئاناتولىيەدىكى ئون يىللىق ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلىشىپ، ئۇيغۇر ئەرەتنانىڭ يېڭى ھاكىمىيەت دەۋرى باشلانغان.

ئاناتولىيە سالجۇقلىرى زېمىنىدا ئېلخانىيلارنىڭ سىياسىي ۋارىسى سۈپىتىدە ئەمىر ئەرەتنا تەرىپىدىن قۇرۇلغان بۇ بەگلىك ئۆزىنىڭ قۇرغۇچىسىنىڭ نامى بىلەن «ئەرەتنا بەگلىكى» دەپ ئاتالغان. بۇ بەگلىك يۇقىرى ئاناتولىيەدە 1281 ـ يىلىدىن 1327 ـ يىلىغىچە 54 يىل ھۆكۈم سۈرگەن. ئۇيغۇر بېگى ئەرەتنا دەۋرىدە ئاناتولىيەدىكى ئىچكى نىزالارغا خاتىمە بېرىلىپ، بىر مەھەل تىنچ ۋەزىيەت شەكىللەنگەن، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتلەردە كۆپلىگەن ئىسلاھاتلار ئېلىپ بېرىلىپ، يېڭىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقان ئوسمانىيلارنىڭ پۈتۈن كىچىك ئاسىيانى بىرلىككە كەلتۈرۈشىگە پايدىلىق شارائىت يارىتىلغان. ئەرەتنا ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ جەمەتىدىن سېيىت بورھانىدىن ئەھمەد «ئەرەتنا بەگلىكى»نىڭ ئەڭ ئاخىرقى بېگى بولغان. «ئۇيغۇر بەلەدىيەسى»دە ياشاۋاتقان بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار ئەنە شۇ سېيىت ئەھمەدنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەن. سېيىت ئەخمەت چىڭگىزخاننىڭ غەربىي ئاسىياغا يۈرۈش قىلغان چوڭ قوشۇننىڭ مەسلىھەتچىسى ئەھمەد بارچۇقنىڭ ئەۋرىسى بولۇپ، ئېلخانىيلار دەۋرىدىن باشلاپ ئاناتولىيەدە يەرلىكلەشكەن بۇ جەمەتتىكىلەر «ئەرەتنا ئۇيغۇرلىرى» دېگەن ئورتاق نام بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن.

يۇقىرىدا ئىسمى زىكرى قىلىنغان «ئەرەتنا» دېگەن ئىسىمنىڭ يىلتىزى ئەسلىدە سانسكرىت تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن «راتنا» بولۇپ، مەنىسى «ئۈنچە ـ مەرۋايىت»، «جاۋاھىرات»، «دۇررى مارجان» دېمەكتۇر. بۈيۈك ئۇيغۇر تىلشۇناسى مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىدە بۇ ئىسىمنى «ئەرتنى» (Ertini)

تۈركۈمدىكى كۆچمەنلەرنىڭ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە «ئۇيغۇر كىملىكى» يوقىلىپ، ئۆزبېك ياكى باشقا يەرلىك مىللەتلەر ئارىسىغا سىڭىپ كەتكەنلىكىدەك تارىخىي قىسمەتلەر چارروسىيەنىڭ ھەمدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت ئارخىپلىرىدىكى سانلىق مەلۇماتلار ئاساسىدا تەپسىلىي بايان قىلىنغان.

مەلۇمكى، ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئانا ۋەتىنى جۇڭگو بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى جۇڭگونىڭ غەربىي ئۆلكىسى بولغان شىنجاڭدا ياشاپ كەلگەن. بىراق، ئۇزاق تارىخىي جەريانلار ئىچىدە شىنجاڭدا يۈز بەرگەن سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردىكى فورماتسىيەلىك ئۆزگىرىشلەر نەتىجىسىدە، ئۇيغۇرلار كۆپ قېتىم قوشنا ئەللەرگە، ھەتتا قىتئە ئاتلاپ يىراق دۆلەتلەرگە كۆچۈپ، مۇھاجىرلىق قىسمەتلىرىنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن.

چەت ئەللەردىكى ئۇيغۇر گېنالوگىيەسىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئېتنىك مەنبە جەھەتتىكى يېقىنلىق ۋە جۇغراپىيەلىك جايلىشىش جەھەتتىكى قولايلىق شارائىت تۈپەيلىدىن ھازىرقى قازاقىستان، ئۆزبېكىستان ۋە قىرغىزستاندىن ئىبارەت ئۇچ جۇمھۇرىيەتكە كۆپرەك تارقالغان. بۇنداق كۆچۈشنىڭ تارىخىي مەنزىلى ناھايىتى يىراق، تارىخىي دەۋرلەردىن باشلانغان؛ مىلادى XIII ئەسىرنىڭ باشلىرى قاراخانىيلار سۇلالىسى مۇنقەرز بولۇپ، تەخمىنەن ئون يىلدىن كېيىن ئېلىمىزنىڭ چاڭچۇن شەھىرىدىن چىققان ئەۋلىيا چۈچوجى غەربكە سەپەر قىلغاندا، ئىلى دەريا ۋادىسى، يەتتىسۇ ۋادىسى ۋە ماۋەرائوننەھىر (پەرغانە ۋادىلىرى)دە زور تۈركۈمدىكى ئۇيغۇرلارنى كۆرگەن، سەپەر جەريانىدا ئۇنى كۆپلىگەن ئۇيغۇر سەردارلىرى قوبۇل قىلغان، شۇڭا بۇ رايونلارغا قىتانلار (غەربىي لياۋ سۇلالىسى) ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا «ئۇيغۇر ئېلى» دەپ

يىپى» بىلەن مەھكەم باغلانغان. قىزىق يېرى شۇكى، چىگگىزخانىنىڭ شەرقىقە يۈرۈش قىلغان قىسىملىرىنىڭ سەردارى قۇچۇلۇق خېلىل باش سانغۇن باشچىلىقىدىكى «تاۋيۇەن ئۇيغۇرلىرى» بىلەن چىگگىزخانىنىڭ غەربكە يۈرۈش قىلغان قىسىملىرىنىڭ سەردارى ئەھمەد بارچۇق باشچىلىقىدىكى «ئەرەتنا» فامىلىلىك «ئۇيغۇر بەلەدىيە»سىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ شەكىللىنىشى زامان (ۋاقىت) ۋە ئىجتىمائىي شارائىت، مەنبە ۋە سان جەھەتلەردىن ئورتاقلىققا (بىردەكلىككە) ئىگە. قىسمەتلەرگە تولغان تارىخنىڭ بۇ ئۇزاق ئەسىرلىك مۇساپىسى ئىچىدە، ئۇلار گەرچە ئانا تىلىنى يوقىتىپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن «مىللىي كىملىك»تىن ئىبارەت ماھىيەتلىك دىل تۇمارىنى يوقاتمىدى. ئۇنىڭغا سەۋەب بولغان بىرلەمچى ئامىل ــ ئۇلاردىكى ئەجدادتىن ـ ئەۋلادقا داۋاملاشقان نەسەپنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسى. نەسەپنامە بىر قەۋم، جەمەت، ئائىلە ياكى شەخسكە نىسبەتەن ئۆزلۈكىنى يوقاتماسلىقنىڭ بەلگىسى ۋە تامغىسى. بۇنى ئىسپاتلايدىغان يۇقىرىقى ئىككى تېپىك ئۇلگىدىن تاشقىرى، نەسەپنامىگە ئەھمىيەت بەرمەسلىكتىن كېلىپ چىققان مۇنداق بىر مىللىي پاجىئەنمۇ ئەسكە ئالغۇم كېلىۋاتىدۇ:

يېقىندا موسكۋادىكى دۆلەتلىك پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ تارىخ ئاسپىرانتورىيەسىدە ئوقۇپ، تارىخ پەنلىرى بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەندىن كېيىن ئامېرىكىغا بېرىپ خىزمەت قىلىۋاتقان نەبىجان تۇرسۇننىڭ «پەرغانە ۋادىسىدا يوقىلىپ كەتكەن خەلق ــ ئۇيغۇرلار» ناملىق 50 مىڭ خەت ئەتراپىدىكى ماقالىسىنى ئوقۇپ قالدىم. ماقالىدە ئىچكى ـ تاشقى تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تارىم ۋادىسىدىكى قەشقەرىيە ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئانا ماكانى ــ شىنجاڭدىن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى پەرغانە ۋادىسىغا كۆچۈپ ماكانلاشقانلىقى ۋە بۇ زور

ھۆكۈمرانلىرىنىڭ چېكىدىن ئاشقان زورلۇق - زۇمبۇلۇقلىرى، ئاقسۆڭەك خوجىلارنىڭ توختاۋسىز پاراكەندىچىلىكى، چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ قوتراتقۇلۇقى ۋە بۆلگۈنچىلىكى قاتارلىق ئىچكى - تاشقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ پەرغانە ۋە يەتتىسۇ رايونلىرىغا كۆچۈش دولقۇنى كۆپ قېتىم تەكرارلاندى.

چارروسىيە 1876 - يىلى «قوقەنت خانلىقى»نى ئۆزۈل - كېسىل يوقىتىپ، پۈتۈن پەرغانە ۋادىسىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، 1881 - يىلى پەرغانە ۋادىسى تەركىبىدە ئەنجان، نامەنگان، قوقەنت، چوست، ئىسفارىن، مەرغىلان ۋە ئوشتىن ئىبارەت يەتتە ناھىيە تەسىس قىلغان ئىدى. 1897 - يىلى چارروسىيە ھۆكۈمىتى تۈنجى قېتىم نوپۇس تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا، پۈتۈن تۈركىستان ئۆلكىسىدە (ھازىرقى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ بىرلەشمە گەۋدىسى) 968 مىڭ 655 نەپەر سارت، 726 مىڭ ئۆزبېك، 34 مىڭ 908 نەپەر قەشقەرلىك ۋە باشقا خەلقلەر ياشايدىغانلىقىنى، پەرغانە ئوبلاستىدىكى سارتلارنىڭ سانى 788 مىڭ 989 نەپەر، ئۆزبېكلەرنىڭ سانى بولسا 153 مىڭ 780 نەپەر ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلغان. ئەينى ۋاقىتتا رۇسىيە دائىرىلىرى ۋە قىرغىز، قازاق قاتارلىق يەرلىك خەلقلەرنىڭ نەزىرىدە شەھەر - بازار ۋە ئولتۇراقلاشقان دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى ئاللىقاچان يەرلىكلىشىپ بولغان ئۇيغۇرلار بىردەك «سارت» («سارت» — پارسچە سۆز بولۇپ، «سودىگەر» دېگەنلىك بولىدۇ) دەپ ئاتالغان. ھۆكۈمەت تۈزگەن ئىستاتىستىكىلىق جەدۋەلنىڭ تەلىپى بويىچە، 1877 - يىلىدىن بۇرۇن قەشقەريەدىن پەرغانە ۋادىسىغا كۆچۈپ كېلىپ ماكانلىشىپ بولغان قەشقەريە ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزلىرىنى «سارت» كاتېگورىيەسىگە تىزىملاتقان. 1878 - يىلىدىن كېيىن قەشقەريەدىن كۆچۈپ چىقىپ مۇھاجىر

ئاتالغان. (ۋاڭ جىلەي: «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى تەزىسلىرى»، خۇنەن مائارىپ نەشرىياتى، ـ1986 يىل، خەنزۇچە، 408 ـ بەتكە قاراڭ). قىتانلار پەرغانە ۋادىلىرىنى ئىگىلىگەن مەزگىللەردە، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ رايوندا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگىنىگە 300 يىلغا يېقىن ۋاقىت بولۇپ قالغان (لىيۇ زىشياۋ: «ئۇيغۇر تارىخى»، 1 ـ قىسىم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 ـ يىل، 412 ـ بەتكە قاراڭ). تۆمۇرىيلەر ئىمپېرىيەسى (1370 ــ 1507) دەۋرىدە تۆمۇرلەڭنىڭ چوڭ ئوغلى ئۆمەر شەيخ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، 1370 ـ يىللىرى بىر قىسىم قەشقەريە ئاھالىسىنى ئەنجانغا كۆچۈرۈپ كەلگەن (غەيرەتجان ئوسمان: «ئۇيغۇرلار شەرقتە ۋە غەربتە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 ـ يىل، 352 ـ بەتكە قاراڭ).

يەكەن خانلىقىنىڭ ئاخىرقى خانى ئىسمائىل خان (1670 ــ 1678 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) دەۋرىدە دىنىي مەزھەپ كۈرىشى بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ كەتكەن، ئىسمائىل خاننى ھامىي قىلغان قارا تاغلىقلار كۈچىيىپ، ئاق تاغلىقلارنىڭ باشلىقى ئاپاق خوجىنى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىن قوغلاپ چىقاردى. چىڭ سۇلالىسىدىن پاناھلىق تىلىگەن ئاپاق خوجا جۇڭغارلارنىڭ يۆلىشى بىلەن 1678 ـ يىلى جۇڭغار قوشۇنلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭغا باشلاپ كېلىپ، يەكەن خانلىقىنى ئاغدۇرۇۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن قەشقەريەدە ئاپاق خوجا ھۆكۈمرانلىقى تىكلىنىپ، 1759 ـ يىلىغىچە داۋاملاشتى. ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردىكى قابىھەتلىك زۇلۇم ۋە جاھالەتلىك سىياسىي ۋەزىيەت نۇرغۇنلىغان قەشقەريە ئاھالىسىنى يۇرت ـ ماكانىنى تاشلاپ، ئۆزلىرى بىلەن چېگرا داش بولغان پەرغانە رايونىغا كۆچۈشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىنتايىن مۇقىمسىز ۋەزىيەتتە، جەنۇبىي شىنجاڭدا كۈنسېرى كۈچەيگەن چىڭ سۇلالىسى

60 ـ يىللىرىدىن كېيىن پەرغانىگە يەنە يېڭىدىن كۆچۈپ كەلگەن قەشقەرلىكلەرنىڭ سانىنى قوشساق، بۇ رايوندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سانى بىر مىليوندىن ئېشىپ كېتىدۇ. مانا بۇ XIX ئەسىردىكى تارىخىي رېئاللىق ئىدى. ۋاھالەنكى، XX ئەسىردىن باشلاپ ئېلىپ بېرىلغان ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ نوپۇس تەكشۈرۈش مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا، پۈتۈن تۈركىستان ئۆلكىسىدىكى، جۈملىدىن پەرغانە رايونىدىكى ئۇيغۇر كىملىكى كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ ماڭغان، ھەتتا يوقىلىش تەقدىرىگە دۇچ كەلگەن. مەسىلەن، 1910 ـ يىلىدىكى نوپۇس تەكشۈرۈشتە چارروسىيە ھۆكۈمىتى پەرغانە ئوبلاستىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىنى ئىككى مىليون 34 مىڭ 62 ئادەم دەپ ئېلان قىلغان بولسىمۇ، ئەمما مىللىي كىملىك بىرلىكى بويىچە ئايرىمىغان. چارروسىيە ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1926 ـ يىلىدىكى تۇنجى قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشىدە بىر پۈتۈن ئۇيغۇر كىملىكىنى «تارانچى» (ئاساسەن يەتتىسۇ ئۇيغۇرلىرى)، «قەشقەرلىك» (پەرغانە ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار) ۋە «ئۇيغۇر» (ئاساسەن تاشكەنت قاتارلىق مەركىزي شەھەرلەرگە يېڭى كۆچۈپ كېلىپ، تېخى مىللىي كىملىكىنى يوقاتمىغان) دەپ ئۈچ خىل مىللەت كاتېگورىيەسى بويىچە تىزىملاشنى يولغا قويغان. 1937 ـ يىلىدىكى نوپۇس تەكشۈرۈشتە بولسا «تارانچى» ۋە «قەشقەرلىك» دېگەن بۇ سۈنئىي مىللەت ناملىرى پۈتۈنلەي يوقىلىپ، پەقەت «ئۇيغۇرلار» ئېتنونىملا پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئورتاق ۋە بىرلىككە كەلگەن نامى سۈپىتىدە تىزىملاش بېكىتىلگەن. شۇ پىرىنسىپ بويىچە 1937 ـ يىلىدىكى نوپۇس تىزىملاشتا ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتىدە 61 مىڭ 180 ئۇيغۇر بارلىقى مەلۇم بولغان («ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىنىڭ 1937 ـ يىلىدىكى نوپۇسى» (www.demoscope.ru/weekiy). ئەمەلىيەتتە ئاشۇ

سۈپىتىدە ياشاۋاتقان، تىل شېۋىلىرىنى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ھەمدە ئانا ۋەتىنى بىلەن بولغان بىۋاسىتە باغلىنىشلىرىنى تېخى ئۇنتۇپ كەتمىگەن ئۇيغۇرلار «قەشقەرلىك» كاتېگورىيەسىگە كىرگۈزۈلگەن. شۇڭا، «سارت»، «قەشقەرلىك» دېگەن بۇ سۈنئىي ئاللىگورىيەلىك ناملار بىردەك ئۇيغۇر ئېتنونىمىنى كۆرسىتەتتى. XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قەشقەرگە كەلگەن چارروسىيەنىڭ ئېكسپېدىتسىيە خادىمى چوقان ۋەلىخانوفنىڭ ئېنىقلىشىچە، 1825 ـ يىلى جاھانگىر خوجا توپىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قەشقەرىيەدىن پەرغانە ۋادىسىغا كۆچكەن ئۇيغۇر مۇھاجىرلىرىنىڭ سانى 324 مىڭ ئەتراپىغا يەتكەنلىكىنى، 1847 ـ يىلىدىكى قەشقەر قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، يەنە 20 مىڭ قەشقەرىيەلىك مۇھاجىرلار توقەنتكە كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى بايان قىلغان («چوقان ۋەلىخانوف تاللانما ئەسەرلىرى»، 1986 ـ يىل، ئالمۇتا، ـ190 بەت). سابىق سوۋېت ئېتنېپاقىنىڭ ئېتنوگرافىيە ۋە سوتسىئولوگىيە ساھەسىدىكى ئالىملىردىن س. س. گوبايېۋا، ئى. ۋ. زاخوروۋا، ئا. قايداروۋ، ئابدۇللا روزىباقىيېف، خوجەخمەت سەيدۇاقاسوف، بورھان قاسىموف قاتارلىقلارمۇ XIX ئەسىردە قەشقەرىيەدىن پەرغانە ۋادىسىغا كۆچكەن ئۇيغۇرلارنىڭ سانى توغرىسىدا خىلمۇخىل سانلىق مەلۇماتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، ئۇلار چوقان ۋەلىخانوفنىڭ سانلىق مەلۇماتىدىن ئانچە چوڭ پەرق قىلمايدۇ. بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ قويۇش كېرەككى، ئىلى دەريا ۋادىلىرىدىن يەتتىسۇ رايونىغا كۆچۈپ «تارانچى» نامى بىلەن ئاتالغان ئۇيغۇرلار يۇقىرىقى سانلىق مەلۇمات ئىچىدە يوق. 1897 ـ يىلىدىكى چارروسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ نوپۇس تەكشۈرۈشىدە مەلۇم بولغان پەرغانە ۋادىسىدىكى «سارت» ۋە «قەشقەرلىك» (ئۇيغۇر) لارنىڭ سانىغا چوقان ۋەلىخانوف مەلۇماتىدىكى XIX ئەسىرنىڭ

قىرغىزىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 50 مىڭ (2012 - يىل)، تۈركمەنىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 2000 (2010 - يىل) نەپەر، دەپ ئېلان قىلىنغان (ھەممىنى قوشقاندا 308 مىڭ 58 نەپەر). بۇ سانلىق مەلۇماتلاردىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، مۇھاجىر ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرى بىلەن ئىتنىك مەنبە، ئانتروپولوگىيەلىك ئالاھىدىلىك، تىل، ئۆرپ - ئادەت، ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، يېمەك - ئىچمەك، كىيىنىش، ئولتۇراقلىشىش، ھەتتا چىراي - تۇس جەھەتلەردە ئوخشاشلىققا ۋە ئورتاقلىققا ئىگە بولغان «ئۆزبېك توپى»غا سىڭىپ كېتىش ئېھتىماللىقى بىرقەدەر كۆرۈنەرلىك ۋە گەۋدىلىك بولغان. ئۇنداق بولمىغاندا تېخى 21 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى ئون يىلى ئىچىدىكى نوپۇس ئىستاتىستىكىسىدا ئۇيغۇرلار نوپۇسىنىڭ شۇنچىلىك ئازىيىپ كېتىشىنى تارىخىي رېئاللىق نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈپ بېرىشكە بولمايدۇ، ھەتتا لوگىكىلىق تەپەككۇرىمىز بىلەنمۇ سىغىشالمەيدۇ. چۈنكى بۇگۈنكى كۈنلەردە پۈتۈن پەرغانە ۋادىسىدا 12 مىليوندىن ئارتۇق ئادەم ياشىماقتا، توپتوغرا بىر ئەسىر (100 يىل) جەريانىدا پەرغانە ۋادىسىنىڭ نوپۇسى ئالتە ھەسسە كۆپەيگەن. يۇقىرىقى مەلۇماتلاردا كۆرسىتىلگەندەك، تەخمىنەن 150 يىل جەريانىدا بىرنەچچە قېتىملىق چوڭ تارىخىي كۆچۈشلەردە پەرغانە ۋادىسىغا ماكانلاشقان قەشقەرىيەلىك كۆچمەنلەرنىڭ سانىنمۇ شۇ نىسبەتتە كۆپىيىدىغانلىقى بىر خىل مۇقەررەرلىك بولسىمۇ، ئەكسىچە يوقلىش چېكىگە چۈشۈپ قالغان. بۇنىڭ سەۋەبى نېمىدۇر؟ بۇ يۈز نەچچە يىل ئىچىدە پەرغانە ۋادىسىدا «توپان بالاسى» يۈز بەرگەنمۇ؟ - ياق! ياكى مىرزاچول قۇملۇقىدا قىرغىن خاراكتېرلىك ئىككىنچى «كىرورەن پاجىئەسى» تەكرالانغانمۇ؟ ياق - ياق! پەرغانە ۋادىسىنىڭ يۈز نەچچە يىللىق تارىخىدا نەچچە يۈز مىڭ ئادەمنى بىراقلا يوقىتىۋەتكۈدەك بىرەر چوڭ تەبىئىي ئاپەتنىڭ

يىللاردا پەقەت ئۆزبېكىستان تەۋەلىكىدىكى پەرغانە ۋادىلىرىدىلا 60 ساپ ئۇيغۇر كولخوزى بولۇپ، بىر كولخوزدا ئاز دېگەندە 2000 دىن ئارتۇق ئاھالە ياشايتتى.

ئەمدى 1954 ـ يىلىدىن 1963 ـ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئاخىرقى قېتىملىق چوڭ كۆچۈشتە شىنجاڭدىن جەمئىي 468 مىڭ 198 نەپەر ئادەم ئاتالمىش «سوۋېت گىراژدانى» ناملىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جۇمھۇرىيەتلىرىگە كۆچكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى 18 مىڭ 800 نەپەر رۇس گىراژدانلىرىنى چىقىرىۋەتكەندە، قالغانلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئۇيغۇرلار ئىدى (لى دەنشۇي: «شىنجاڭدىكى سوۋېت مۇھاجىرلىرى مەسىلىسىنى تارىخىي تەكشۈرۈش»، «تارىخ تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 2003 ـ يىل، ـ3 سان، 90 ـ بەتكە قاراڭ). ئەگەر بۇ سانغا 1962 ـ يىلىدىكى «ئىلى ـ چۆچەك ۋەقەسى»دە قانۇنسىز ھالدا چېگرادىن قاچقان 66 مىڭ 500 ئادەمنى قوشقاندا، كۆچمەنلەرنىڭ سانى 500 مىڭدىن ئېشىپ كېتىدۇ. ئەمما مۇشۇ يىللاردا شىنجاڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن كۆچمەنلەرنىڭ سانى ھەققىدە سوۋېت تەرەپتە تولۇق ئۇچۇرلار مەۋجۇت؛ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتى ك گ ب سىنىڭ مەخسۇس شىنجاڭ ئىشلىرىغا مەسئۇل خادىمى پولكوۋنىك توقان يۈسۈباقۇنۇفنىڭ ئۇچۇر بېرىشىچە، 1955 ــ 1963 ـ يىللىرى ئارىسىدا شىنجاڭدىن جەمئىي بىر مىليون ئادەم ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىگە كۆچۈپ كەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلەيدىكەن. ۋەھالەنكى، ئاردىدىن 60 نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ نوپۇس ئىستاتىستىكىسىدا، ئۆزبېكىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 19 مىڭ 526 نەپەر (2000 ـ يىل)، قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 237 مىڭ 532 نەپەر (2012 ـ يىل)،

ئەسىرلىك تارىخىي ئورتاق ئېتنىك گەۋدە سۈنئىي يوسۇندا بىر - بىرلىرىدىن ئايرىۋېتىلدى. بۇنداق مىللىي ئايرىلىش ئەينى ۋاقىتتىكى ستالىنىزمنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ئېھتىياجىنىڭ ھاسىلاتى ئىدى.

مەيلى قانداق بولۇشتىن قەتئىينەزەر، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە مەركىزىي ئاسىيادا ياشىغۇچى بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار بىلەن بۈگۈنكى ئۆزبېكلەرنىڭ ئۆزۈن مۇساپىلىق تارىخى ۋە ئېتنىك باغلىنىشلىق مۇناسىۋەتلىرى 18 - ئەسىردىن تارتىپ پەرغانە ۋادىسىغا كۆچۈپ يەرلەشكەن قەشقەرىيەلىكلەر، يەنى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر قەدەمدە يەرلىك خەلقلەرگە، يەنى بۈگۈنكى ئۆزبېكلەرگە سىڭىپ كېتىشىدىكى تارىخىي ئامىلدۇر.

(2) ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا، سوۋېت روسىيەسى تەركىبىدىكى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدا ئابدۇللا روزىباقىيېف باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى ئېلىش ئارزۇلىرى پەيدا بولغان ئىدى. بىراق سوۋېت ھۆكۈمىتى بۇ تەلەپكە قەتئىي يول قويمايلا قالماستىن، ئۇيغۇرلارنى ئۆزبېكلەرگە قوشۇۋېتىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ نوپۇس سانىنى ئازايتىش ئۈسۈلىنى قوللاندى. سىياسىي جەھەتتىكى مەجبۇرلىنىشتەك بۇنداق ئارقا كۆرۈنۈشمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ دەسلەپكى چاغلاردىلا ئۆز كىملىكىنى ئۆزگەرتىشىدىكى مۇھىم تاشقى ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

B ئىچكى ئامىل (سەۋەب)

بۇ يەردە تارىخىي ساۋاق قىلىشقا ئەرزىيدىغان يەنە بىر مۇھىم نۇقتا شۇكى، دەسلەپكى چاغلاردا پەرغانە ۋادىسىغا كۆچكەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئۇيغۇر مىللىي كىملىكى ئىدىيەسى تېخى تىكلەنمىگەن ئىدى. «مىللىتىم ــ تۈرك،

يۇز بەرگەنلىكى ھەققىدە ھېچقانداق تارىخىي ئۇچۇر يوق، ئەكسىچە، يېقىنقى ئىككى ئەسىر ئىچىدە پەرغانە ۋادىسىنىڭ نوپۇسى 7 ـ 8 ھەسسە كۆپەيگەنلىكى ھەققىدە يېتەرلىك دەلىل ـ ئىسپاتلار بار. خالاس. ئەگەر پەرغانە ۋادىسىدا «يوقىلىپ كەتكەن» ئۇيغۇرلارنىڭ «يوقىلىش» سەۋەبىنى تېپىشقا توغرا كەلسە، ئۇنى بۇ رايوندا تەكرار يۇز بەرگەن ئىجتىمائىي، سىياسىي خاراكتېرلىك «سۈنئىي ئاپەت»لەردىن ھەمدە مۇرەككەپ ۋە كۆپ مەنبەلىك ئىچكى ـ تاشقى ئامىللاردىن ئىزدەش كېرەك. شۇ چاغدىلا بۇ ھەقتە ھەققانىي جاۋابقا ئېرىشەلەيمىز.

(A) تاشقى ئامىل

(1) تارىخىي ۋە ئېتنىك مۇناسىۋەت جەھەتتىكى ئورتاقلىق

ئېنىق بولغان تارىخىي مەنبەلەر بويىچە ئالغاندا، 5 ـ ئەسىرلەردىلا تارىم ۋادىسىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇر ــ تۈركىي قەبىلىلىرى بىلەن پەرغانە ۋادىسى، ئىسسىقكۆل ۋە يەتتىسۇ رايونلىرىدىكى تۈركىي قەبىلىلەر ئارىسىدا ئىنتايىن زىچ ئېتنىك باغلىنىشلار بولغان. قاڭقىل خانلىقى دەۋرى، كۆك تۈركلەر دەۋرى، ئورخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقى دەۋرى، قاراخانىيلار دەۋرى، چاغاتاي خانلىقى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى تۆمۈرىيلەر دەۋرى، يەكەن خانلىقى (سەئىدىيە خانلىقى) دەۋرلىرىدىمۇ مەركىزىي ئاسىيا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىكى تۈركىي قەبىلىلەر ئۇيغۇر مىللىي ۋە سىياسىي كىملىكى رامكىسىغا مەنسۇپ بولۇپ، ئۇ رايونلاردىكى يەرلىك ئاھالىلەر ئارىسىدا ئېتنىك كىملىك ۋە ئۆزلۈك ئېڭى پەرقى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. پەقەت چارروسىيە پادىشاھلىقىنىڭ 19 ـ ئەسىردىن باشلاپ يۈرگۈزگەن مىللىي شۇۋىنىزملىق سىياسىتى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن ستالىنىزمنىڭ ھازىرقى زامان مىللەت كاتېگورىيەسى توغرىسىدىكى نەزەرىيەلىرى بويىچە، بۇ رايونلاردىكى ئۇزاق

قىلالماسلىكتەك مىللىي كىملىك تۇيغۇلىرىدىكى ئاجىزلىق خاھىشلىرى پەرغانە ۋادىسىدىكى خېلى كۆپ سانلىق قەشقەرىيەلىكلەرنىڭ ئۆز كىملىكىنى ئۆزبېك ياكى باشقا مىللىي كىملىككە ئۆزگەرتىشىدىكى ئىچكى ئامىلغا ئايلانغان ئىدى. ھەر خىل سىياسىي، ئىجتىمائىي بېسىملار، زورلۇق ۋە مەجبۇرلاش قاتارلىق تاشقى ئامىللار ئەنە شۇ ئىچكى ئامىل ئارقىلىق نىشانغا يەتكەن.

پەرغانە ۋادىسىدىكى بىر مىليونغا يېقىن قەشقەرىيەلىك كۆچمەنلەرنىڭ بىر - ئىككى ئەسىر ئىچىدىلا يوقىلىپ كەتكەنلىكىدەك تارىخىي رېئاللىق بىلەن نوپۇس جەھەتتە 6000 ئەتراپىدىكى تاۋۇەن ئۇيغۇرلىرى ۋە ئاناتولىيەدىكى «ئەرەتنا ئۇيغۇرلىرى»نىڭ 800 يىللىق تارىخىي مۇساپىلىرىدە مىللىي كىملىكىنى يوقاتماي زامانىمىزغا ئۇلاشقانلىقىدەك رېئاللىقنى ئۆزئارا سېلىشتۇرساقلا، ئۆزلۈك نەسەپنامە ئاساسىدا مىللىي كىملىك ئېڭىغا ۋارىسلىق قىلىشنىڭ قانچىلىك زۆرۈرلۈكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز.

دىنىم ــ ئىسلام» دېگەن ئەنئەنىۋى مەۋھۇم ئەقىدىنىڭ ئىسكەنجىسىدە ئۇزلىرىنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن ئېتنىك نامىنى بىلمەيدىغانلار ياكى ئۇنۇتقانلارمۇ خېلى كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلاتتى. سوۋېت كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، 3 ـ ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئەزاسى، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قارمىقىدىكى مىللەتلەر سىكسىيەسىنىڭ باشلىقى، تۈركىستان ئىنقىلابىي ئۇيغۇر ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى، تونۇلغان سىياسىيون ئابدۇللا روزىباقىيېۋ باشچىلىقىدا 1921 ـ يىلى ئېچىلغان تاشكەنت قۇرۇلتىيىدا پەرغانە ۋادىسىدىكى «قەشقەرىيەلىكلەر» بىلەن يەتتىسۇ رايونىدىكى «تارانچىلار» بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپ، دېگەن ئىدىيە قارارلاشتۇرۇلۇپ، «ئۇيغۇر» نامى بۇ ئىككى «گۇرۇپپا»نىڭ ئورتاق ئېتنىك نامى ئىكەنلىكى بېكىتىلگەن ۋە قانۇنلاشتۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئىككى گۇرۇپپىنىڭ زىيالىيلىرى ۋە ئاۋاملىرى ئارىسىدا تاكى 1930 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە مىللىي كىملىك زىددىيىتى كەسكىن داۋاملاشتى، ھەتتا ئەينى ۋاقىتتىكى بۇنداق مىللىي پاجىئەلەرنىڭ شاھىدلىرىدىن بىرى بولغان مەنسۇر ئەپەندى (1935 ــ 1937 ـ يىللىرى سوۋېت كومپارتىيەسى تەرىپىدىن شەك شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتىلگەن مەسلىھەتچى) ئۆز ئەسلىمىسىدە يازغانىدەك، بۇ ئىككى گۇرۇھ ئارىسىدىكى تالاش ـ تارتىشلار تىللاش ـ ھاقارەتلەش، كوچىلاردا مۇشتلىشىش، كالتەكلىشىش دەرىجىسىگە يەتكەن. ئىككى گۇرۇھ ئارىسىدىكى بۇنداق بىھۇدە زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلار ئۇيغۇر مىللىي روھىنىڭ ئىچكى ئىنېرگىيەلىك كۈچىنى زور دەرىجىدە خورىتىۋەتكەن.

دېمەك، ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىي نەسەپنامىسىنى ئۇنتۇپ، مىللەت شەجەرىسىنى داۋاملاشتۇرالمىغان بىر قىسىم ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ مىللىي كىملىكىنى ئومۇمىيۈزلۈك قوبۇل

بىرىنچى بۆلۈم

يۇرت شەرپى، ھايات تەرپى

بىرىنچى باب

يۇرت شەرپى

«ئانا ۋەتىنىڭگە بولغان سۆيگۈ مۇھەببىتىڭنى ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلەڭگە، يۇرتداشلىرىڭغا بېغىشلىماي تۇرۇپ، كۆپكە ئورتاق بولىمەن دېيىش، بىمەسەل خاراكتېر، ياسالمىلىق ئەمەسمۇ؟!»

- («قىيادىكى ئۇۋۇچىنىڭ ئاھۇ - زارى»دىن)

قەشقەر كوناشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىدىكى «خانئۆي»نىڭ باغرىغا جايلاشقان «مېۋە - چېۋە ماكانى» دەپ ئاتالغان بەشكېرەم يۇرتنىڭ قەشقەر شەھىرىگە تۇتىشىدىغان غەربىي پاسىلىدا سۇيى ئەلۋەك، زېمىنى تاۋارنىڭ كېسىكىدەك، ئۇرۇك، ئامۇتلۇق باغلىرى كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان، قاتار - قاتار سۆۋادان تېرەكلىرى كوچىلىرىغا سايە تاشلاپ تۇرىدىغان، ھەر بىر ئائىلىدىن بىرەر ھۈنەر - كەسىپنىڭ شەپىسى ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بىر بوستانلىق يۇرت بار. قان قېرىنداشلىق بىرلىكىدىن قورۇلغان مىڭغا يېقىن ئائىلىسى بار بۇ يۇرت ئۆزىنىڭ تەبىئىي ئەۋزەللىكى بىلەن قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدىكى يېزا - مەھەللىلەرنىڭ «نۇرلۇق كۆزى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. بۇ يۇرتنىڭ شىمالىي قىسمى ئۇچ مىڑان (ھازىرقى ئايرودۇرۇمنىڭ ئورنى) سايلىقى ئارقىلىق چاقماق دەرياسىغا، غەربىي قىسمى باغ يېزىلىرىغا، شەرقىي قىسمى

يۇرت ئىسمى ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەرگە تۇتىشىدىغانلىقى مەلۇم. ئىككىنچىدىن، چالغۇ ئەسۋابىنىڭ نامىنى يۇرت ئىسمى قىلغانلىقىدىن قارىغاندا، بۇ يۇرتتا چالغۇچىلىققا ماھىر خەلق سەنئەتكارلىرىنىڭ كۆپ بولغانلىقى مەلۇم. چۈنكى، يەر - جاي ناملىرى مەلۇم نۇقتىدىن شۇ يۇرتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. دەرۋەقە، مەن ئەقلىمنى تاپسام، يۇرتىمىزدىن چىققان زوراۋان باشى[1] دېگەن راۋاپچى قەشقەردە داڭ كۆتۈرگەن ئىكەن. يۇرت ئىچى ۋە قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدىكى تۇي - تۆكۈن، ھېيىت - بايراملار، مەشرەپ - سەيلە پائالىيەتلىرى زوراۋان باشىنىڭ ناخشا - مۇزىكا ئەترىتىسىز قىزىمايدىكەن. بۇ قەدىمكى ئەنئەنىنىڭ داۋامى، ئەلۋەتتە.

قەدىمكى چالغۇنىڭ نامىنى ئۆزىگە ئىسىم قىلغان بۇ يۇرت يۇز يىللار ئىلگىرى ھازىرقى قازىرىق، چۇمبۇس، شاھ پادىشاھ («شامپاچچا» دەپمۇ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ) كەنتلىرى بىلەن بىرگەۋدە بولۇپ، 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئايرىم تۆت كەنتكە ئايرىلىپ كەتكەن. ئەمما تۇتاش كەتكەن بۇ كەنتلەرنىڭ ئارىلىقى بەك يېقىن بولۇپ، ئاھالىلىرى ئارىسىدا تۇغقاندارچىلىق، قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت ناھايىتى قويۇق، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ئالاقىلىرىمۇ خېلى بۇرۇنلا بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن. بولۇپمۇ قازىرىق بىلەن بۇچىنىڭ يەر - زېمىنلىرى تۇتاش بولۇپ، ئىككى بۆلەكتىن تەركىب تاپقان:

---

[1] روزاك باشى تەخمىنەن 1897- يىلى قەشقەر شەھىرى نەزەرباغ يېزىسىنىڭ بۇچى كەنتىدە بىر تۇغقانچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1973- يىلى 76 يېشىدا قەشقەر شەھىرىدىكى ئۆيىدە ۋاپات بولغان. روزاخۇن باللىق دەۋرىدىن باشلاپ دادىسى مۇھەممەت تۇغقانچىنىڭ تەسىرىدە راۋاپقا ئىشتىياق باغلاپ، 30 ياشقا كىرگەندە قەشقەردىكى داڭلىق راۋاپچى بولۇپ يېتىلگەن، ئۇنىڭدىن بۇرۇن قەشقەردە يەنە بىر «روزى باشى» (1864 - 1933) ئىسىملىك مەشھۇر راۋاپچى ۋە مۇقامچى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىنى باسقان بۇ راۋاپ ماھىرىنى قەشقەر خەلقى ئىززەتلەپ، «روزاك باشى» دەپ ئاتاشقان.

قازىرىق كەنتىگە، جەنۇبىي قىسمى بۇرۇنقى قەشقەر ـ بەشكېرەم چوڭ يولى ئارقىلىق ھەرىت يېزىسىغا تۇتىشىپ تۇرىدۇ. شۇڭا بۇ يۇرت 1954 ـ يىلىدىن بۇرۇن بەشكېرەم يېزىلىق ھۆكۈمەتكە، 1954 ـ يىلىدىن 1998 ـ يىلىغىچە كوناشەھەر ناھىيىلىك قوغان يېزىلىق ھۆكۈمەتكە، 1998 ـ يىلىدىن باشلاپ قەشقەر شەھەرلىك نەزەرباغ بازارلىق ھۆكۈمەتكە تەۋە بولۇپ كەلگەن. بۇ كەنت ئىچىدە 1960 ـ يىللارغىچە خۇددى ئادەم بەدىنىدىكى قان تومۇرلاردەك گىرەلىشىپ كەتكەن بەش ئۆستەڭنىڭ ئەلۋەك سۇيى ئۈچ پەسىل ئۈزۈلمەي ئېقىپ تۇرىدۇ. بۇ ئۆستەڭلەرگە 16 تاشلىق سەككىز سۇ تۈگمىنى قۇرۇلغان بولۇپ، مۇشۇ يۇرتنىڭ ھەمدە قوشنا يۇرتلارنىڭ ئۇن ئېھتىياجىنى تولۇق قامدايتتى. شۇڭا، يۇرت ئەھلى ئىچىدە «غۇر ـ غۇر شامال، پاشا يوق، تۈگمەن تولا، قورساق توق» دېگەن تەمسىل بار. بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى تەڭرىتاغ ۋە پامىرنىڭ مۇزلۇق چوققىلىرىدىن ئېقىپ كېلىدىغان «ئەركەك سۇ»نى ئىچىپ چوڭ بولغان، شىمالدىن سوققان ساپ ھاۋادىن نەپەسلىنىپ، پېشانىسى ئوڭ بولغان. مانا بۇ قەدىمىي تەلەيلىك يۇرتنىڭ نامى ـــ «بۇچى» دەپ ئاتىلىدۇ. 11 ـ ئەسىردە ياشىغان بۇيۇك ئۇيغۇر ئالىمى، دۇنياغا مەشھۇر سېلىشتۇرما تىلشۇناس مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىتتۈرك» «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق قامۇسىدا: «بۇچى ـــ ئاۋازى مۇڭلۇق بىر خىل ئۇد» (ئۇد ـــ بىر خىل چەكمە چالغۇنىڭ ئىسمى. ئاپتوردىن) دەپ ئىزاھلىغان («دىۋان» ئۇيغۇرچە نەشرى، III ـ توم، ـ302 بەتكە قارالسۇن). بۇ مەلۇمات بىزگە ئىككى يىپ ئۇچىدىن بىشارەت بېرىدۇ؛ بىرى، تۈرك چالغۇلىرىنىڭ ئېتنىك تارىخىدىن قارىغاندا، «ئۇد» چالغۇسىنىڭ «بۇچى» دېگەن يەنە بىر نامى ناھايىتى قەدىمىي ئاتالغۇ بولۇپ، 11 ـ ئەسىرلەردە ئاللىقاچان ئىستېمالدىن قالغان. بۇنىڭدىن قارىغاندا، «بۇچى» دېگەن بۇ

«رابات مەسچىد» سۇتۇق بۇغراخان (مىلادى 887 ــ 956 ـ يىللار) زامانىسىدا سېلىنغان بولۇپ، شىنجاڭدىكى ئەڭ بۇرۇنقى مەسچىدلەرنىڭ بىرى، دەپ قارىلىدۇ.

دېمەك، جۇغراپىيەلىك ئۆزگىلىكىدىن قارىغاندا، بۇ يۇرت شىنجاڭدىكى ئىسلام مائارىپىنىڭ تۇنجى ئوچىقى بولغانلىقى مەلۇم. بۇ ئەنئەنە ئىزچىل داۋاملىشىپ، قەشقەرنىڭ يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامان تارىخىدىمۇ بۇ يۇرت مائارىپ مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇپ كەلگەن. بۇ يۇرتنىڭ يېڭىچە پەننىي مائارىپى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىدىن باشلاپ رەسمىي يولغا قويۇلغان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ بۇ يۇرتتىن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ياۋروپاغا سودا ئىشلىرى بىلەن بېرىپ، زامانىۋى سانائەت ۋە يېڭىچە مەكتەپلەر بىلەن بىۋاسىتە ئۇچراشقان قاسىم ھاجى بۇچى (پېقىرنىڭ چوڭ دادىسى)، ئىسمائىل ھاجى، نىياز ھاجى (قازىرقىتىن)، زاھىد ھاجى (بۇچىدىن)، ئىسھاقجىم شېرىپ (چۇمبۇستىن) قاتارلىق مەرىپەتپەرۋەر بايلار ئۆز يۇرتىدا ئەنئەنىۋى دىنىي مەكتەپلەردىن پەرقلىنىدىغان يېڭىچە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىغا ئىگە مەكتەپلەرنى ئېچىشقا باشلىغان، ھەقىقىي مەنىدىكى ھازىرقى زامان يېڭى مائارىپىنىڭ دەسلەپكى ئۇندۇرمىسى بولغان بۇنداق مەكتەپلەر 1870 ـ، 1885 ـ، 1913 ـ ۋە 1922 ـ يىللىرى تەكرار ـ تەكرار يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئارىلىقتا گاھ ئۆزۈلۈپ، گاھ تەكرارلىنىپ كۆلەملىشەلمىگەن. پەقەت 1934 ـ يىلى قەشقەر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى رەسمىي قۇرۇلغاندىن كېيىن، مائارىپ جەھەتتە بەلگىلىك ئاساسقا ئىگە بولغان بۇ يۇرتتا ھاشىم ھاجىم ئوغلى ئابدۇقادىرھاجى (1900 ــ 1989) نىڭ باشلامچىلىقى بىلەن ئابدۇراھمان قاسىم ھاجى (پېقىرنىڭ دادىسى)، ئۆمەرھاھى، ئىبراھىم ئىمام، سىدىق ھاجى، ئىسمائىل ھاجى، سادىق ھاجى، ھىدايەت ھاجى، موللا قوناجىم،

مەركىزىي قىسمى قەشقەر ئايرودۇرۇمىنىڭ جەنۇبىغا (ئايرودۇرۇم بىلەن پويىز ئىستانسىسىنىڭ ئارىلىقىغا)، شىمالىي قىسمى (تۇتۇرۇك» (تۇتۇرگە، تېتىرگە دەپمۇ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ) دەپ ئاتىلىپ، چاقماق دەريا سىنىڭ شىمالىي لېۋىدىكى قۇمالتاغ ئارقىلىق ئۇستۇن ئاتۇش يېزىسىنىڭ تاقۇت كەنتى بىلەن چېگرالىنىپ، تا «ئۇچبۇرھان مىڭئۆي»، يەنى «توققۇز ھۇجرا»[1] غىچە بولغان يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تۇتۇرۇكتە «ئۇچبۇرھان مىڭئۆي» ۋە «ياۋۇلۇق قەدىمكى ئىزى» قاتارلىق يادىكارلىق ئورۇنلىرى بار بولۇپ، بۇلار تەخمىنەن 2000 يىللىق تارىخقا ئىگە. بۇلاردىن باشقا تۇتۇرۇكتىكى قەدىمكى ئىزلارنى كىشىلەر «دەقيانوس شەھىرى» («ئەفراسىياپ شەھىرى»)، «ئالتۇن توغ قاراخان پادىشاھىم شەھىرى»، «رابات مەسچىت»، «قاراخان پادىشاھىم مازىرى» دەپمۇ ئاتاپ كەلگەن. كەنتنىڭ مەركىزىي قىسمىدا يەنە «زەنجىرماجى غوجام» («سەنجىر مازى خوجام») مازىرى، «سۇلتان سىدىق بۇغراخان مازىرى»، «ئابدۇللا بۇغراخان مازىرى»، «ئوسمان بۇغراخان مازىرى» قاتارلىق ئاسار ئەتىقە ئورۇنلىرى بار. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «قاراخان» ۋە «بۇغراخان» دېيىلگەنلەر قاراخانىيلار زامانىسى (مىلادى 870 ـ 1212 ـ يىللار) بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە.

يۇرت ئىچىدىكى «سەنجىرمازى خوجام مازىرى»غا دەپنە قىلىنغان كىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ بىر قىسىم ئالىملىرى تەرىپىدىن دەلىللەنگەندەك، ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئۇستازى بولۇشى مۇمكىن. تارىخىي دەلىللەردىن قارىغاندا، تۇتۇرۇكتىكى

---

[1] «توققۇز ھۇجرا» ـ سىرتى تۆت چاسا ھالەتتىكى بىر بۇددا خارابىلىكى. فرانسىيەلىك پائول پىللىئوت 1906ـ يىلى 9ـ ئايدا بەشكېرمىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى خانئۆي قەدىمكى شەھرىنى تەكشۈرۈش جەريانىدا، مۇراتسىم بۇددا ئىبادەتخانىسى بىلەن «توققۇز ھۇجرا» بۇددا ئىبادەتخانىسى خارابىلىرىنىمۇ تەكشۈرۈپ، بۇ جايدىن نۇرغۇنلىغان بۇددا يادىكارلىقىنى تاپقان.

مەكتىپى بولسا ئۇغۇللار مەكتىپى دەرۋازىسىنىڭ قىيپاش قارشى تەرىپىدە بولۇپ، چوڭ ئىككى تۈپ ربدە سايە تاشلاپ تۇرىدىغان مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا چوڭ بىر كۆل بار ئىدى. بۇ كۆلنىڭ سۇ ئالىدىغان ئېغىزىدىن باشقا ھەممە ئەتراپىغا ياغاچ رىشاتكا بېكىتىلگەن. ئوغۇللار مەكتىپىنىڭ ئورنى ئون مودىن چوڭراق بولۇپ، ئۇ يەر ئابدۇقادىرھاجىنىڭ شەخسىي مۈلكى زېمىنى ئىدى. مەكتەپ قۇرۇش پىلانلانغاندا، بۇ زات مەزكۇر يېرىنى ئۆزلۈكىدىن مەكتەپكە ئىئانە قىلغاندىن تاشقىرى، يەنە ئۆز يېنىدىن 1000 سەر كۆمۈش تەڭگە[1] يارىدەم قىلغان. ئۇ يەنە يۇرت ئىچىدىكى مەرىپەتپەرۋەر بايلارنى، قەشقەر كونا شەھەر، يېڭى شەھەر، يېڭىسار، ھەتتا ئاقسۇدىكى يۇرت كاتتىلىرىنى، ھۆكۈمەتنىڭ مەمۇرىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن زور مىقداردا ئىقتىساد توپلاپ، زامانىسىغا يارىشا كاتتا مەكتەپ سېلىشتا ئۆچمەس ئەجىر سىڭدۈرگەن. مۇشۇنچىۋالا چوڭ قۇرۇلۇشنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى يېتەكچىسى ھاشىم مەنسۇرھاجى ئوغلى ئابدۇقادىرھاجى ئەسلىي قازىرىقتىن بولۇپ، سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ ئالدىدا ئۆزبېكىستانغا چىقىپ، دەسلەپ تاشكەنتتە، كېيىن تۈركىيەدە ئوقۇغان. 1920 ـ يىلىدىن 1925 ـ يىلىغىچە موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇش جەريانىدا سوۋېت بولشۇبكىلەر پارتىيەسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن تاشكەنتكە قايتىپ كېلىپ، بىر مەزگىل خىزمەت قىلغان. ئىككى يۈزلىمچى جاللات شېڭ شىسەي شىنجاڭنىڭ «يەرلىك خاقانى» بولۇۋالغان دەسلەپكى مەزگىللەردە، «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش» سىياسىتىنى يولغا قويغان ۋە بىر مەزگىل ئۆزىنى ستالىننىڭ قوينىغا ئاتقان. ئۇ

[1] ئەينى ۋاقىتتا ئىككى تەڭگىنى بىر تاغار (12 چارەك) بۇغداي بېرەتتى. 1000 سەر تەڭگە 6000 چارەك بۇغداي قىممىتىگە ئىگە ئىدى.

سىدىق خەتىپ قاتارلىق يۇرت مۇتەۋەرلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەنىۋى ياردىمى بىلەن بوچى، قازىرىق، چۇمبۇستىن ئىبارەت ئۈچ قوشنا يۇرتنىڭ مەركىزى بلغان قازىرىقتا 1934 - يىلى 8 - ئايدا ئۆز دەۋرىگە ياراشا زامانىۋى ئازادە سېلىنغان ئالتە سىنىپلىق بىر ئوغۇللار مەركىزىي مەكتەپ ۋە ئۇنىڭ قىيپاش ئۇدۇلىدا تۆت سىنىپلىق بىر قىزلار مەكتىپى قەد كۆتۈرگەن. بۇ مەكتەپلەرنىڭ سىنىپ بىناسى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى مەكتەپ قۇرۇلۇشلىرىغا ئوخشاش لايىھەلەنگەن بولۇپ، سىنىپلارنىڭ ئاستىغا پول ياتقۇزۇلغان، ئاستى ئامبار بولۇپ، كاربىدورغا ۋە سىنىپلارنىڭ بۇلۇڭىغا تورۇس بىلەن تەڭ قىلىپ چەمبەر شەكلىدە قاڭالتىرلىق تام مەش ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە كاتتا قىشلىق كۇلۇپ سېلىنغان بولۇپ، كۇلۇپ زالىغا 500 كىشىلىك ئورۇندۇق قويۇلغان. زالنىڭ ئالدى تەرىپى پوللۇق سەھنە، ئارقا تەرىپى كىنو ئاپپاراتى قويۇش ئۆيى، سول تەرىپى كاربىدور ئارقىلىق گىرىمخانا، ئىسكىلات، كۇتۇبخانا، ئالتە كىشىلىك ھاممام (مۇنچا)، دەم ئېلىش ئۆيى، زالنى باشقۇرۇش ئىشخانىلىرىدىن تەركىپ تاپقان. ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە مەكتەپ مەمۇرىيىتىنىڭ ئىشخانىلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پائالىيەت ئىشخانىلىرى سېلىنغان. ئوقۇتۇش بىناسىنى ئالدى ۋە سول تەرىپى كەڭ مەيدان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەنتەربىيە ۋە دەم ئېلىش پائالىيەتلىرى شۇ مەيداندا ئېلىپ بېرىلاتتى. مەكتەپ دەرۋازىسى ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ يول (قەشقەر ـ بەشكېرەم يولى) تەرەپكە قارايتتى. يولنىڭ ئۇ قېتى كىچىك بازار بولۇپ، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ بازاردىن تېپىلاتتى. مەكتەپنىڭ ئالدى ۋە غەربى يان تەرىپىگە سىرلانغان ياغاچ رىشاتكىلىق تام قويۇرۇلغان بولۇپ، ئىچ تەرىپىگە بىرنەچچە قاتار سوۋادان تېرەك قويۇلغان، قىزلار

- يىلىغچە قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن باشقۇرىدىغان «خۇيلى» مەكتەپ بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ھۆكۈمەت ئىگىدارچىلىقىدىكى «شەنلى» مەكتەپ قىلىنىپ، تاكى 1949 - يىلىغچە قەشقەر داربلمۇئەللىمىندىن قالسىلا باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچى تەربىيەلەيدىغان مەكتەپ قىلىنغان. مەكتەپ تۆت يىللىق ئوقۇتۇش تۈرۈمى ئاساسىدا يازلىق، قىشلىق تەتىل، ھېيت - بايراملاردا ۋە ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئېلىش تۈرۈمىنى يولغا قويغان. دەرس سېتكىسى تۈرۈلۈپ، تىل - ئەدەبىيات، ھېساب، تەبىئەت، جۇغراپىيە، تارىخ، تەنتەربىيە، غەزەل، ماتېماتىكا، بىرزانسكى، گېگىنا، گېئومېتىرىيە، قول ھۈنەر - سەنئىتى قاتارلىق دەرسلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن باشقا، يەنە قوشۇمچە دىنىي دەرسمۇ تەسىس قىلىنغان. چارەكلىك، مەۋسۇملۇق ۋە يىللىق ئىمتىھان تۈرۈمى يولغا قويۇلغان. مەكتەپ قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ خەنزۇچە ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلغان بولۇپ، مەكتەپتە بىر خەنزۇ ئوقۇتقۇچى ۋە شۆتاڭنى پۈتتۈرگەن ما جىڭشىيا (ئەسلىي ئىسمى مەمەتخان) ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئۇلار خەنزۇچە ئوقۇتۇشقا مەسئۇل بولغان. يىراق رايونلاردىن خەنزۇچە ئۆگىنىش كۇرسىغا قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاق ۋە تامىقىنى مەكتەپ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرغان. قەشقەردە تۇنجى قېتىم قىزلارنىڭ ئاممىۋى تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىشى قازىرىق مەكتەپتىن باشلانغان. 1937 - يىلى قىزىل دەرياسىنىڭ شەرقىي جەنۇبى لۈندىكى كەڭ چىملىق مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلگەن قەشقەرنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك تەنتەربىيە مۇسابىقىسىدە قازىرىق مەكتەپنىڭ قىزلار كوماندىسى يۈگۈرۈش تۈرىدە بىرىنچى بولۇپ، شەخسىي ۋە كوللېكتىپ مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

مەكتەپنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرىمۇ كۆڭۈل قويۇپ

ئۆزىنىڭ مىللىتارىستلىق ھۆكۈمىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش مەقسىتىدە، 1937 - يىلى ئاتالمىش «توپىلاڭ كۆتۈرۈش ئەنزىسى»نى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، گۇمانلىق دەپ قارىغان ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى، تەرەققىيپەرۋەر زاتلار ۋە بايلارنى مەخپىي تۇتقۇن قىلىپ، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشكە باشلىغان. مۇشۇنداق كەسكىن ۋەزىيەتتە، ئابدۇقادىرھاجى قەشقەردىن ئايرىلىپ تاشكەنتكە كەتكەن. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتى ھەققىدە قولىمىزدا ئېنىق مەلۇمات يوق، يۇرت - جامائەت ئارىسىدا «ئابدۇقادىرھاجىم مەكتىپى» دەپ ئاتىلىدىغان قازىرىق مەركىزىي مەكتەپ 1934 - يىلى قەد كۆتۈرگەندىن كېيىن، بىرىنچى تۈركۈمدە يۇرت ئىچى ۋە ئەتراپتىكى قوشنا يۇرتلاردىن، ھەتتا يېڭسار، قاغىلىق قاتارلىق ناھىيەلردىن 300 نەپەر ئوغۇل ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغان. تۇنجى قېتىملىق ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىغا قەشقەرنىڭ مەمۇرىي، ھەربىي ئەمەلدارلىرى، ھەر ساھەدىكى يۇرت كاتتىلىرى تەكلىپ بىلەن قاتناشقان، جۈملىدىن ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر گارنىزونىنىڭ باشلىقى مەھمۇد سىجاڭمۇ قاتناشتى، تەبرىك سۆزى سۆزلىگەن. شۇ كۈنى ھۆججەت تەييارلىنىپ، ئۇنىڭغا گۇۋاھ بولغۇچى سەككىز ئورۇننىڭ تامغىسى بېسىلىپ، ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ تورۇسى ئۈستىدىكى لىم ياغاچقا مىخلۇېتىلگەن. بۇ گۇۋاھلىق ھۆججىتىدە، مەزكۇر مەكتەپ پۈتۈنلەي ئاۋامنىڭ ئىئانىسى بىلەن سېلىنغانلىقى، كەلگۈسىدە ھەرقانداق ئورۇننىڭ ياكى شەخسنىڭ ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىنىڭ يوقلۇقى، ئومۇمنىڭ ئىشلىتىشىگە تاپشۇرۇلغانلىقى ئېنىق بايان قىلىنغان. مەركىزىي مەكتەپنىڭ قارمىقىدىكى تۆت سىنىپلىق قىزلار مەكتىپىگە 1935 - يىلى 200 نەپەر قىز - چوكانلار قوبۇل قىلىنىپ، رەسمىي ئوقۇش باشلىغان. بۇ ئىككى مەكتەپ بىر باشقۇرۇش سىستېمىسىدا بولۇپ، 1937

ئارىلىقىدا ياشىغان. قازىرىقتا بىر هاللىق ئائىلىدە تۇغۇلغان. دېھقانچىلىقتىن باشقا تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئوتتۇرا ئاسىياغا كۆپ قېتىم چىققان. ئابدۇقادىرهاجى بىلەن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن قازىرىق قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل كىشىلەردىن بىرى بولۇپ ئىشلىگەن) قاتارلىق تۆت كىشى بۇ مەكتەپنىڭ تۇنجى مۇدىرلىرى بولغان. شۇنداق قىلىپ، بۇ مەكتەپ قۇرۇلغاندىن باشلاپ هازىرغىچە قەشقەرنىڭ مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان.

1950 ـ 1951 ـ يىلىدىكى «ئىجارە كېمەيتىش هەرىكىتى ۋە 1952 ـ 1953 ـ يىلىدىكى يەر ئىسلاهاتى خىزمىتى مەزگىلىدە شىنجاڭ ئۇلكىلىك پارتىيە، هۆكۈمەت ۋە هەربىي قىسىملىرىدىن ۋاڭ جىن، ۋاڭ ئېنىماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوپ، ئىمىنوف، سەۋدانوف قاتارلىقلار بۇچى ۋە قازىرىقتا ئىلگىرى ـ كېيىن بىر يىلچە تۇرۇپ، بۇ يۇرتنى سىناق نۇقتىسى قىلىپ ئىشلىگەن. مۇشۇ سىناق ئاساسىدا ئىجارە كېمەيتىش ۋە يەر ئىسلاهات خىزمىتىنى شىنجاڭ بويىچە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرغان. مۇشۇ مەزگىللەردە بۇ رەهبەرلەر قازىرىق مەكتەپنى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلىپ، بۇ مەكتەپنىڭ مائارىپ ساهەسىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئالاهىدە مۇئەييەنلەشتۇرگەن. بۇ مەكتەپنىڭ تارىخىي تەپسىلاتىنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە مۇشۇ مەكتەپتە مۇئەللىم ۋە مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن پېشقەدەم مائارىپچى مەرهۇم ئوسمان قاسىم، ئايالى ياقۇتخان خانىم ۋە ئۇلارنىڭ ئوغلى غەيرەتجان ئوسمان (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى)لار بىرلىشىپ يازغان «قازىرىقتا مائارىپ ۋە سەنئەت» («قەشقەر تارىخ ماتېرىياللىرى» 1999 ـ يىل، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ـ 4 سان) دېگەن ماقالىسىدىن كۆرۈڭ.

ئورۇنلاشتۇرۇلغان، مەكتەپ مەمۇرىيىتىدە مۇدىر ئىشخانىسى، ئىلمىي بۆلۈم، سىياسىي يېتەكچى بۆلۈم، خوجىلىق بۆلۈم، تەنتەربىيە بۆلۈمى قاتارلىق باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىنغان. تۇرغۇن ئىيسا (تۇرغۇن ئاخۇن خەلپىتىم ـ 1890 ـ 1951 ـ يىللاردا ياشىغان، ئەسلىي ھەززەتلىك ئۆلۈما بولۇپ، چۇمبۇستىكى دىنىي مەكتەپتە خەلپەتلىك قىلغان)، ئابدۇرېھىم خەتىپ ئاخۇنۇم سوپى ھاجى ئوغلى (1897 ـ ـ 1954 يىللار) ئارىلىقىدا ياشىغان، قازىرىقتا بىر ئۆلما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ قەشقەر شەھىرىدىكى مەدرىسەلەردە ئوقۇغان). 1933 ـ يىلىدىن باشلاپ ئابدۇقادىرھاجىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا كونكرېت مەسئۇل بولغان)، ئابدۇرەھمان قاسىم ھاجى (1897 ـ ـ 1968 يىللار) ئارىلىقىدا ياشىغان. بۇچى كەنتىدىن بولۇپ، بالىلىق چاغلىرىدا، قەشقەر شەھىرىدىكى مەدرىسەلەردە ئوقۇغان. دادىسى قاسىم ھاجىم ئۆز دەۋرىنىڭ ھاللىق مەرىپەتپەرۋەر بايلىرىدىن بولۇپ، چەت ئەللەردە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان. 1914 ـ يىللىرى قاسىم ھاجىم قازانغا تىجارەت بىلەن بارغاندا چوڭ ئوغلى ئابدۇرەھماننىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىپ، قازاندىكى تاتار مەكتىپىدە ئىككى يىل ئوقۇتقان. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يەنە قەشقەر خانلىق مەدرىسەدە ئۇچ يىل ئوقۇغان. قازان، پېتىربورگ، ئالمۇتا، شەمەي قاتارلىق شەھەرلەردە تىجارەت قىلغان مەزگىللىردە شۇ جايلاردىكى ئىلغار مائارىپنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان. 1920 ـ يىللاردىن كېيىن يۇرتى بۇچىدا قوشۇمچە دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشتىن تاشقىرى، دىنىي مەكتەپ ئاچقان ھەمدە بىر ئۆيىنى كۇتۇبخانا قىلىپ، نۇرغۇن كىتابلارنى جەملىگەن. 1934 ـ يىلى قازىرىق مەكتەپ ۋە ئۇنىڭ بۇچىدىكى شۆبىسىنى قۇرۇشقا ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتلەردىن كۆپ يارەم بەرگەن)، ساۋۇت خەلپەت (1895 ـ 1958 ـ يىللار)

ئىككى قاتار ئۇزۇم تىكىلگەن بولۇپ، تەكلىرى ئېگىز بىدىشكە يامىشىپ تۇراتتى. باغنىڭ سەرخىل مېۋىلىرى تۆكمە بولغان ياز پەسلىدە 10 ـ 15 كۈندە بىر قېتىم ئۆمەر بايىنىڭ جەمەتلىرى ۋە شەھەرنىڭ كاتتىلىرى ئاشۇ شىپاڭدا بەزمە ئويىنايتتى. مەن ئاكىلىرىم بىلەن بېغىمىزنىڭ تېمىغا چىقىۋېلىپ، بۇ بايۇەچچىلەرنىڭ تاماشاسىنى كۆرەتتۇق. ئېسىمدە قېلىشىچە، شىپاڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان چەت ئەل پاسونىدىكى ئۇزۇن شىرە مېۋە ـ چېۋە، ھەر خىل نازۇنېمەت، گېزەكلەر بىلەن توشۇپ كېتەتتى، ھەتتا بىز كۆرۈپ باقمىغان غاز بويۇنلۇق بوتۇلكىلارمۇ شىرە ئۈستىدە تۇراتتى. بىر تەرەپتە كاۋاپدان، ئۇنىڭ يېنىغا ئېسىلغان قازانلاردا شورپا، جەركوپ (قورداق)، پولو ۋە باشقا تائاملار قاينىاپ تۇراتتى. ئۇلار خىرىستال قەدەھلەرنى كۆتۈرۈشۈپ «خوشە!» دەپ ئىچكىنىگە قارىغاندا، بۇ بوتۇلكىلار چەت ئەلدىن كىرگۈزۈلگەن كىنىياك، شامپانسكى ماركىلىق ۋىنولار بولسا كېرەك. بۇ ئىچىملىكلەر ئاشۇ يىللاردا تىجارەت ياكى باشقا ئىشلار بىلەن چەت ئەللەرگە كۆپ قېتىم چىققان بىر قىسىم ياش بايۇەچچىلەر ئۈچۈن تەييارلانغان بولسا كېرەك. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى يەنە بىر قىسىم بەزمداشلار بۇنداق پەيتلەردە شىرە ئەتراپىدىن ئاستا سۈغۈرۇلۇپ باغنى ئارىلاپ سەيلە قىلاتتى ياكى تاھارەت ئېلىشىپ، ئۆينىڭ ئالدىدىكى پېشايۋاندا جامائەت بولۇپ نامازغا ئوقۇشاتتى. بۇ سورۇندا يەنە بىرقانچە سازەندىلەرمۇ بولۇپ، ئۇلار ناخشا ـ مۇزىكا بىلەن بەزمىنى ئەۋجىگە كۆتۈرەتتى. ئۇلار شۇ يوسۇندا بىر كۈن باغ سەيلىسى قىلىپ، كەچتە ئات ياكى مەپىلىرىگە ئولتۇرۇپ شەھەرگە قاراپ يول ئالاتتى. بۇ مېنىڭ يەتتە ـ سەككىز ياش ۋاقتىلىرىمدا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن رېئاللىق ئىدى. ئادەم قېرىغانسېرى تۇنۇگۈنكى ئىشلارمۇ ئېسىدىن چىقىپ كېتىدىكەنۇ، ئەمما بالىلىقتىكى ئەسلىمىلەر

مەن تۇغۇلغان بۇچى كەنتى يۇقىرىقىدەك جۇغرابىيەلىك ۋە گومانتارلىق ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە گۈزەل يۇرت. شۇڭا، ئۆتمۈشتە قەشقەردىكى نامدار بايلارنىڭ بىر قىسمى مۇشۇ يۇرتتىن ماكان تۇتقان. شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا تونۇلغان ئەڭ كاتتا باي ــ ئۆمەربای (ئۆمەربای ئاخۇنبايوف 1870 ـ يىلى مۇشۇ يۇرتتىكى بوۋىسى ئىسمائىل ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە تۇغۇلغان. ئۇ 1937 ـ يىلى مىللىتارىست شىڭ شىسەي ئېلىپ بارغان 1 ـ قېتىملىق ئاتالمىش «چوڭ تازىلاش» ھەرىكىتىدە تۇتقۇن قىلىنىپ، شۇ يىلى تۇرمىدە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلگەن) ۋە ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان جەمەتلىرىدىن ئىسمائىل ئاخۇنۇم (ئابدۇراخمان ئاخۇنۇم)، ئابدۇخالىق ئاخۇنۇم قاتارلىق تونۇلغان بايلارنىڭ بۇچىدا كاتتا قورۇ ـ جاي، باغ ھويلىسى ۋە يەر ـ زېمىنى بولۇپ، بۇ بايلار يازلىق پەسلىنى بۇچىدا، قىش پەسلىنى قەشقەر شەھىرىدىكى ئۆيلىرىدە ئۆتكۈزەتتى. يەر ـ زېمىنلىرىگە ئۇلارنىڭ بۇچىدىكى ئوتاقچىلىرى ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. بىزنىڭ باغنىڭ يېنىدىلا ئۆمەر بايىنىڭ 20 مو ئەتراپىدىكى كاتتا باغ ھويلىسى بار ئىدى. بىر ئەنجان تام بۇ ئىككى باغنى ئايرىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بېغىدا مېۋە ـ چېۋىنىڭ ھەممە تۈرلىرى تېپىلاتتى. بۇ باغنىڭ تۆت ئەتراپى 11 قاتارلىق ئەنجان تام بىلەن قورشالغان بولۇپ، ئات ھارۋىلىرى بىمالال كىرەلەيدىغان قوش قاناتلىق چوڭ دەرۋازىسى بۇچى كەنتىنىڭ ئاساسلىق چوڭ يولى تەرەپكە قارايتتى. دەرۋازىنىڭ ئۈدۈلىدا باغقا قارىتىپ سېلىنغان كاربىدورلۇق ۋە قوش قانات دېرىزىلىك زامانىۋى تۇرالغۇ ئۆيى بولۇپ، ئۆينىڭ ئارقا تەرىپىدە مەخسۇس ئانارلىق ۋە ئەنجۈرلۈك بىر باغچىسى بار ئىدى. ئىمارەتنىڭ ئالدى تەرىپىدە بىر كۆل بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا 50 ـ 60 كىشى بىمالال سىغىدىغان ياغاچ لەمپىلىك ياغاچ رېشاتكا ئورنىتىلغان، شىپاڭنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىگە

ماتېريالللىرى تىجارىتى بىلەن، 345 كىشى دوپپىچىلىق ۋە كەشتىچىلىك بىلەن، 50 تەن ئارتۇق كىشى يۇرت ئىچىدىكى ۋە شەھەرلەردىكى زاۋۇت - كارخانىلاردا ئىشچى - خىزمەتچىلىك بىلەن، 20 دىن ئارتۇق كىشى قاتناش - تىرانسپورت ۋە باغ - ئورمانچىلىق كەسپى بىلەن، 15 تەن ئارتۇق كىشى يېمەك - ئىچمەك ۋە باشقا مۇلازىمەت كەسىپلىرى بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىدىكەن. يۇرت ئىچىدە يەنە بىر ئوتتۇراھال پۇقراۋى پولات - تۆمۈر پىششىقلاپ ئىشلەپچىقىرىش زاۋۇتى، بىر ئۇن زاۋۇتى، بىر موزدوزلۇق كارخانىسى (شىزاڭنىڭ لاسا شەھىرىدە بۇ كارخانىنىڭ شۆبە سېپتىش مەركىزى بار)، بىر باغۋەنچىلىك مەيدانى، بىر ئۇرۇقچىلىق تېخنىكا مەيدانى ھەمدە بۇچىدىكى دېھقان كارخانىچىلار قۇرغان «قەشقەر غەربىي يۇلتۇز مېتال ماتېريالللىرى سودا چەكلىك شىركىتى»، «قەشقەر سەندەل ماددىي ئەشيا چەكلىك شىركىتى»، «ئانا دىيار دوختۇرخانىسى»، «قەشقەر كىرورەن پولات چۈيۈق ھەسسىدارلىق شىركىتى»، «ئوردا پولوخانىسى» قاتارلىق زاۋۇت، كارخانا، شىركەت، دوختۇرخانا، رېستورانلارنى قۇرغان ۋە بىرقانچە باي بولغان بۇچى دېھقانلىرى شەھەر ئاتلاپ چوڭ ئۆي - مۇلۈك شىركەتلىرى قاتارلىق كارخانىلار بىلەن پاي ھەسسىدارلىق مۇناسىۋىتى ئورناتقان. ھازىر بۇ كىچىككىنە كەنتتە 25 ئائىلىنىڭ يۇك ئاپتوموبىلى، ئۇزۇن يوللۇق ئۇچ ئاپتوبۇسى، 30 غا يېقىن ئائىلىنىڭ 30 نەچچە ئالىي پىكاپى، 33 ئائىلىنىڭ قول تىراكتورى ... بار. يۇرت ئىچىدە 60 تەن ئارتۇق دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ 500 مىڭ يۈەندىن بىر مىليون يۈەنگىچە پۇل خەجلەپ سالغان ئازادە ۋە كۆركەم داچا (ئارامگاھ) لىرى بار. باشقا ئادەتتىكى ئائىلىلەرمۇ ئۆيلىرىنى قايتىدىن يېڭىلاپ، يەر تەۋرەشكە چىداملىق ئۆيلەرنى سېلىۋالغان، ھەتتا قەشقەر شەھىرى ئىچىدىن قىممەت باھالىق قەۋەتلىك

خوددی تاشقا موهور باسقاندەك ئەستە ساقلىنىدىكەن. يوقىرىقى ئەسلىمە ئۆتمۈشىنىڭ خاتىرىسى. بۇگۈنكى كۈندە بۇچى يېڭىچە روھ، يېڭىچە قىياپەت بىلەن تېخىمۇ مەپتۇنكار يۇرتقا ئايلاندى. بۇ يۇرتنىڭ خەلقى ناھايىتى تىرىشچان ۋە جەسۇر بولۇپ، ھەممە ئائىلە ئۆزىگە چۈشلۈق بىرەر ھۈنەر - كەسىپ بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇنداق تۇرمۇش ئەندىزىسى ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. «قەشقەر گېزىتى»نىڭ پېشقەدەم مۇخبىرى توختىھاجى تۇرسۇن (يۇرتى بۇچىدىن)نىڭ 2007 - يىلى يازغان «بۇچىدىن چىققان ‹لاچىن›لار» (توختىھاجى تۇرسۇننىڭ «ئانا يۇرتتىن ئالتۇن پۇتۇكلەر» ناملىق كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2008 - يىل نەشرى) ناملىق زىيارەت خاتىرىسىدە بايان قىلىشىچە، «ئەزىز يۇرتۇڭنى باغ ئەتسەڭ، مەرتىۋەڭ تاغ بولۇر» دېگەن تەمسىلنى كۆڭلىگە پۈككەن بۇچى دېھقانلىرى ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، يۇرتىنىڭ قىياپىتىنى تېخىمۇ يېڭىلاشقا ئاتلانغان. ئۇلار جاپالىق تىرىشىش، ئىزدىنىش ئارقىلىق 21 - ئەسىرگە قەدەم قويغاندا، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغ - ئورمانچىلىق، قوشۇمچە ھۈنەر - كەسىپتىن قىلىنغان ئىقتىسادىي كىرىمىنى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىغا سېلىشتۇرغاندا بىر نەچچە ھەسسە قاتلىغان، بۇ يۇرتنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى 4800 مو بولۇپ، نوپۇس بېشىغا 1.2 مودىن توغرا كېلىدۇ. شۇڭا كۆپچىلىك دېھقانلار قوشۇمچە كەسىپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. تېرىقچىلىققا تايىنىپلا باي بولۇش مۇمكىنچىلىكى يوقلۇقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان بۇچى دېھقانلىرى قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشقا خېلى بۇرۇنلار بەل باغلىغان. 2000 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى بۇ يۇرتتا ياشايدىغان 815 ئائىلە ئىچىدە 132 كىشى ياغاچچىلىق، تامچىلىق كەسىپى بىلەن، 95 كىشى موزدوزلۇق، ۋاپۇرۇچىلۇق كەسىپى بىلەن، 110 كىشى قۇرۇلۇش

ئۆزگىرىشلەر «جاپانى كىم تولا چەكسە، گۆھەرنى شۇ ئالۇر تاشتىن»، «جاپانىڭ تېگى راھەت» دېگەن ھېكمەتلەرنىڭ قىممىتىنى نامايان قىلىدۇ. مانە بۇ مەن تۇغۇلغان ئانا يۇرتنىڭ تەرىپى، ئۆزۈم ھەر جايدا بولسامۇ، قەلبىمنى ماگنىتتەك ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدىغان يۇرت شەرىپى، شۇڭا بۇ كىچىككىنە يۇرتۇمنىڭ نامىنى ئۆزۈمگە تەخەللۇس قىلىۋالدىم.

تاۋار ئۆي سېتىۋالغان ئائىلىلەرمۇ خېلى بار.

ماددىي شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشى، يۇرت ئىقتىسادىنىڭ ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، مائارىپ، مەدەنىيەت، ساقلىقنى ساقلاش، تەنتەربىيە ئىشلىرىمۇ راۋاجلانغان. يىلىغا 100 گە يېقىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ھەر يىلى يەنە شۇنچىلىق ئوقۇغۇچىنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ بېرىدىغان، 31 ئوقۇتقۇچىسى، 12 سىنىپى، 500 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بار بۇچى باشلانغۇچ مەكتىپى كەنت ئىچىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ، بىرنەچچە ئون يىلدىن بۇيان، چەت ئەل، ئىچكىرى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت، شەھەر تەۋەسىدىكى ھەرقايسى ئۇنىۋېرسىتېت، ئىنستىتۇت ۋە كەسپىي تېخنىكوم مەكتەپلىرىگە بۇچى كەنتىدىن بىرىپ ئوقۇپ، ھەرقايسى جايلاردا خىزمەت قىلىۋاتقان ھەمدە ئوقۇۋاتقانلارنىڭ سانى 500 دىن ئاشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا تونۇلغان ئالىملار، يازغۇچىلار، دوختۇرلار، مۇھەررىرلەر ۋە رەھبىرىي كادىرلار بار. جەمئىيىتى مۇقىم، خەلقلىرى ئىناق، ئىجىل ياشايدىغان بۇ يۇرتتا، مەكتەپ، دوختۇرخانا سېلىش، يول، كۆۋرۈك ياساش قاتارلىق جامائەت ئەسلىھەلىرىگە خالىس ياردەم بېرىدىغان، يېتىم - يېسىرلار، ئاجىزلارنىڭ بېشىنى سىلايدىغان، يەر تەۋرەش، كەلكۈن قاتارلىق تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەن جايلارغا ماددىي ياردەم بېرىدىغان ياخشى ئىستىل، ياخشى كەيپىيات يىلسېرى كۆپەيگەن. ھازىر كەنت ئىچىدىكى يوللارنىڭ ھەممىسى ئاسفالتلانغان بولۇپ، بۇ يوللارنى يۇرتتىكى ساخاۋەتلىك بايلار مەبلەغ چىقىرىپ ياساپ چىققان. ئەتراپتىكى يۇرتداشلار: «بۇچىلىقلار باي بولدى، قازان - چۆمۈچى ماي بولدى» دەپ بۇ يۇرتنى تەرىپلىشىدۇ. دەرۋەقە، بۇ كىچىككىنە يۇرتتىكى كىشىنى قايىل قىلىدىغان ئالەمشۇمۇل

ئىككىنچى باب

گۆدەكلىك تەۋىشلىرى

تۇغۇلدۇم ئالەمدە سۇرىتسىم بولدى.
قۇتۇلۇپ تولغاقتىن ئانام شاد كۈلدى.
«ئىككە»دىن باشقىنى مەن ئەدىن بىلەي،
تەبىئەت خۇش ھىدى دىماغقا ئۇردى.

دادام ئۆزىنىڭ «كۈتۈبخانا»[1]سىدىكى «دىۋانىي ھېكمەت» (قۇل خوجەئەھمەد يەسەۋىنىڭ ئەسىرى)نىڭ بىرىنچى ئاق بېتىگە يېزىپ قويۇشىچە، مەن ھىجرىيەنىڭ 1359 - يىلى زۇلھەججىنىڭ (12 - ئاي) - كۈنى (مىلادىيە -1940 يىل 12 - ئاينىڭ -18 كۈنى) چارشەنبە سەھەردە قوغانىنىڭ باغئىرىق كەنتىدىكى ئانا جەمەت چوڭ ئانام ھەززىخېنىم (ئەزىزەخېنىم)نىڭ ئۆيىدە تەۋەللۇت بولغان ئىكەنمەن. شۇ كۈنلەردە سەييارە تىجارەت بىلەن چۆچەككە كەتكەن دادامنىڭ قايتىپ كەلگىنىگە بەش كۈن بولغان ئىكەن. باغئىرىقتىكى چوڭ ئانامنىڭ ئۆيى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ بۇچىدىكى ئۆيىمىزنىڭ

[1] مەن ئەقلىمگە كەلسەم، ئۆيىمىزنىڭ 2- قەۋىتىدىكى ئاددىي پېشايۋانلىق بالىخانا ئۆي دادامنىڭ كىتاب ساقلايدىغان كۈتۈپخانىسى ئىكەن. ئانامنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، «تۆگىگان يىغىلىقى» (1933- يىلى) دەۋرىدە بىر توپ قاراقچىلار ئۆيىمىزدىكى ياراملىق مال-مۈلۈكلەر بىلەن بىللە كۈتۈپخانىدىكى كىتابلارنىڭ كۆپ قىسمىنى بۇلاپ كەتكەن ئىكەن. قالغان كىتابلار 1966- يىلى ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەۋرىدە «قىزىل قوغدىغۇچى»لار تەرىپىدىن تالان- تاراج قىلىنغان.

مۇراسىمنى باشقۇرغۇچى ئانا قىرقىنى چىقىرىدىغان بوۋاقنى يالىڭاچلاپ، ئالدىن تەييارلانغان ئىشلەتمىگەن يېڭى كىر يۇيىدىغان تەشتەككە دۇم قىلىپ پەپلەپ تۆتۈپ تۇرىدىكەن ۋە «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم! مېنىڭ قولۇم ئەمەس، ھاۋا ئانىمىزنىڭ قولى ...» دەپ دۇرۇت ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، قىرق سۈيىگە قاتناشقان بالىلار ئىچىدىن يەتتە ئوغۇل بالىنى تالىلاپ، ھەر بىرىگە ئۆرۈك ياغىچىدا ياسالغان بىر تالدىن قوشۇقنى تۇتقۇزۇپ، يىلمان تەڭشەلگەن يەتتە قاچىدىكى ئىرەملىك سۈنى بوۋاقنىڭ ئۈستىگە تەرتىپلىك قويۇشقا بۇيرۇلىدىكەن. «قىرق سۈيى» قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، «قىرق ئانىسى» بوۋاقنىڭ بېشىدىن تارتىپ تاپىنىغىچە يىلمان سۇدا چايقاپ، يۇمشاق لۆڭگە بىلەن سۈرتىدىكەن. ئاندىن ئۇندەك سوقۇلغان سېغىز بىلەن ئۇپىلاپ بولغاندىن كېيىن، «قىرق تويى»غا ئاتاپ تىكىلگەن ئىشتان ـ پايپاقلىرىنى كىيگۈزۈپ، «قىرق سۈيى مۇراسىمى»غا چاقىرىلغان چوڭ ئايالىلار (ئاساسەن ئۇرۇق ـ تۇغقانلار) ئولتۇرغان ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ، چوڭ ئانىسى ياكى ئۆز ئانىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزىدىكەن. ئاندىن مۇراسىمغا قاتناشقان ئايالىلار بوۋاقنى قولدىن ـ قولغا ئېلىشىپ، ياخشى تىلەكلەر بىلەن مۇبارەكلىشىدىكەن. قىرق سۈيى قويۇشقا قاتناشقان بالىلارغا ئۈستىگە بۇلماق سۇۋالغان «قىرق توقىچى» تارقىتىپ بېرىلىدىكەن. بوۋاق ئوغۇل بولسا «قىرق سۈيى مۇراسىمى»غا ئوغۇل بالىلار، قىز بولسا قىز بالىلار قاتنىشىدىكەن. ئاخىرىدا «قىرق ئانىسى»نىڭ دۇئا ـ تەكبىرىدىن كېيىن، بۇ مۇراسىم ئاخىرلىشىدىكەن. مۇراسىمنىڭ قائىدە ـ يوسۇنلىرى ئورۇنلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئانا بولغۇچىنى ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ھەمراھلىقىدا ئۆز ئۆيىگە كۆچۈرۈپ قويىدىكەن.

بىز بىر ئاتا، بىر ئاندىن تۇغۇلغان يەتتە پەرزەنت بولۇپ،

ئارىلىقى تەخمىنەن ئۇچ كىلومېتىر كېلەتتى. مەن تۇغۇلۇپ 3 - كۈنى دادام ۋە بىر قورساق ئىنىسى ئابدۇرېھىم ئاخۇن ئاكام، تاغام (ئانام مەرھۇمنىڭ ئاكىسى) سەلەي ئاخۇنلار بىلەن بىرلىكتە ئەزان چىللاپ ماڭا «ئابدۇل كەرىم» («كەرەملىك ــ سېخى ئاللاھنىڭ بەندىسى» مەنىسىدە) دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. 40 كۈندىن كېيىن مەن تۇغۇلغان باغئېرىقتىكى ئۆيدە مەخسۇس ساتىراچ چاقىرىپ ئىشلەتمىگەن يېڭى ئۇستۇرا بىلەن چېچىمنى ئالدۇرغاندىن كېيىن، ئاكىلىرىمنى ۋە يەتتە - سەككىز ياشلىق بالىلارنى يىغىپ «قىرق سۈيى مۇراسىمى» ئۆتكۈزۈپتۇ. بىزنىڭ يۇرتتا تۇغۇلۇپ 40 كۈنگە توشقان بالىنىڭ «قىرق سۈيى مۇراسىمى» مۇنداق ئۆتكۈزۈلىدىكەن: مەھەللىدە يېشى چوڭراق، قولى ئۇدۇملۇق «كىندىك ئانىسى» بولىدىكەن، «قىرق سۈيى مۇراسىمى»غىمۇ شۇ بوۋاقنىڭ كىندىكىنى كەسكەن ئاشۇ پېشقەدەم ئانا تەكلىپ قىلىنىدىكەن. مۇراسىمنىڭ ئالدىدا مۇنداق يەتتە خىل ئىرەملىك سۇ تەييارلىنىدىكەن: بالا ئېتىقادلىق، ئىمانلىق ئادەم بولسۇن دەپ ئازنا مەسچىتنىڭ كاكۇل لېيى چىلانغان سۇ، قىلغان ئىش - ئەمگىكى، تاپقان بايلىقى ئەل - يۇرتقا پايدىلىق بولسۇن دەپ، يەتتە خىل مېۋىلىك دەرەخنىڭ يوپۇرمىقى چىلانغان سۇ، نەدە بولسا شۇ يەردە باشقىلارغا سايىۋەن بولسۇن دەپ، يەتتە خىل مېۋىسىز دەرەخنىڭ شاخچىسى سېلىنغان سۇ، سەپرى بىخەتەر، ئوڭۇشلۇق بولسۇن دەپ، كۆۋرۈك ياغمچىنىڭ شېشىقى سېلىنغان سۇ، «يامان سۆز، يامان كۆز»دىن ساقلىسۇن دەپ، ئادراسمان چېچىكى چىلانغان سۇ، مېھرى ئىسسىق بولسۇن دەپ، يېڭى پىشۇرۇلغان بىر زىخ قوي گۆشى كاۋىپى چىلانغان سۇ، شېرىن سۆزىن، شېرىن سۆزلۈك بولسۇن دەپ، بىر كاللەك نوكچا ناۋات سېلىنغان سۇ ئايرىم - ئايرىم قاچىلاردا تەييارلىنىدىكەن.

شەھىرى چاسا باشقارما ئازات كوچىسىدىكى ئۆيىدە ئالەمدىن ئۆتكەن. ئابدۇرېشىت ئاكام 1958 - يىلىدىكى «ئىستىل تۇزىتىش» ھەرىكىتىدە «ئوڭچى ئۇنسۇر» قىلىنىپ، سەمەنتاك تىكەنلىك يېزىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپكە چۈشۈرۈۋېتىلگەن. بىرقانچە يىل نازارەتتە ئىشلىگەندىن كېيىن، نامى ئەسلىگە كەلگەن ۋە ئىزچىل مەكتەپتە ئىشلەپ، ... - يىلى پېنسىيەگە چىققان. ئۇزۇن ئۆتمەي ...- يىل ...- ئاينىڭ ... - كۈنى دوختۇرخانىدا داۋالىنىش ئۇنۇم بەرمە ۋاپات بولغان.

بىر تۇغقانلارنىڭ تۆتىنچىسى ئاكام ئابدۇشۈكۈر بولۇپ، 1936 - يىلى تۇغۇلغان. يەتتە يېشىدا قازىرىقتىكى داڭلىق ئۆلما قادىرقارىمنىڭ قارىلىق مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرگەن. قادىرقارىمنىڭ قولىدا تۆت يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، يەنە ھەزرەت چوڭ كۆلىنىڭ ئالدىدىكى ئابدۇرېھىم قارىمنىڭ دىنىي مەكتىپىدە ئۈچ يىل ئوقۇپ، 30 پارە قۇرئاننى تولۇق يادقا ئالغاندىن كېيىن، ئۆلىمالاردىن تەشكىل تاپقان دىنىي كومىسسىيەنىڭ ئالدىدا خەتمىدىن ئۆتۈپ، «قارىي» ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن (كونا دىنىي مەكتەپلەرنىڭ قائىدىسى بويىچە، 30 پارە قۇرئاننى ئۆز تەلەپپۇزى بىلەن يادلاپ تولۇق ئوقۇپ بېرەلىگەن تالىپلار «قارىي» دېگەن نامغا ئېرىشەتتى. بۇ نامغا ئېرىشىش خۇددى ھازىرقى ئاسپىرانتلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش دېسېرتاتسىيەسىنىڭ مۇراسىم شەكلىدە ئېلىپ بېرىلاتتى). شۇنداق قىلىپ قارىيلىققا ئۆتكەن بۇ ئاكىمىز تىككۈچىلىك ھۈنىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن قەشقەر شەھىرىدىكى بىر نەۋرە ئاكىمىز قاسىم ھاجىم (دادامنىڭ سىڭلىسى گۈلسۇن خېنىم ھامامنىڭ چوڭ ئوغلى)غا شاگىرتلىققا بېرىلدى. ماشىنىچىلىقنى ئۆگىنىپ دۇكان ئايرىغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل ئۆز ئالدىغا تىككۈچىلىك قىلدى. 1955 - يىلى قارامايى نېفىتلىكىگە ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنىپ، دەسلەپ

مەن ئالتىنچىسى ئىكەنمەن. ئەڭ چوڭ ئاچامنىڭ ئىسمى سەبرىنىساخېنىم بولۇپ، تەخمىنەن 1925 - يىلى تۇغۇلغان، 1935 - يىلىدىن 1938 - يىلىغىچە قازىرىقتىكى قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇپ، شۇ يىلى قەشقەر شەھىرى ھېكىم ئاغچام كوچىسىدىكى تۇغقىنىمىز ... نىڭ ئوغلى ئىسمائىل ھاجىمغا ياتلىق قىلىنغان. ئىككىنچى ئاچامنىڭ ئىسمى پاشاخېنىم بولۇپ، 1928 - يىلى تۇغۇلغان، 1936 - يىلىدىن 1940 - يىلىغىچە قازىرىق قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1941 - يىلى قازىرىقتىكى چوڭ ھاممام ھېلىمخان (دادامنىڭ 2 - چوڭ ئاچىسى)نىڭ ئوغلى مولا ئابدۇللاغا ياتلىق قىلىنغان. مولا ئابدۇلا ئاكىمىز شۇ يىلى ئالتاي ۋە چۆچەكتە تىجارەت قىلىۋاتقان تاغام ئابدۇرېھىم ئاخۇن (دادامنىڭ ئىنىسى)نىڭ يېنىغا چىقىپ كېتىپ، قەشقەرگە قايتىپ كەلمىگەچكە، ئاچام ئىبرالىشىپ كەتكەندىن كېيىن، 1948 - يىلىغىچە تۇل ئولتۇرغان. شۇ يىلى قوغانىنىڭ پىخسىن كەنتىدىكى 1 - چوڭ ھاممام راھىلەخېنىم (دادامنىڭ بىرىنچى چوڭ ئاچىسى)نىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇرىشىت ئەھمەدشاھقا ياتلىق قىلىنغان (ئابدۇرىشىت ئاكامنىڭ 1 - ئايالى تۇغۇتتا قازا بولغان) ئابدۇرىشىت ئاكام كونا مائارىپچى بولۇپ، دەسلەپ پىخسىن باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1952 - يىلى قوغان موللازەدە باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇدىرى بولغان. شۇ يىللاردا پاشا ئاچامنۇ مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 1953 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئابدۇرىشىت ئاكام قەشقەر شەھىرى ئوردا ئىشكى 1 - باشلانغۇچ مەكتەپكە مۇدىر بولغاندىن كېيىن پاشا ئاچامنۇ يۆتكىلىپ، قەشقەر شەھىرى قوناق بازىرى 2 - باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولۇپ، تاكى پېنسىيەگە چىققۇچە شۇ مەكتەپتە خىزمەت قىلىپ، ... - يىل ... - ئاينىڭ ... - كۈنى سەكتە كېسەللىكى بىلەن قەشقەر

مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، قەشقەر شەھىرىدە تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇپ، 1964 - يىلى 8 - ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان. ئىككى يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ، ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش توختىتىلغان. 1968 - يىلىدىن 1969 - يىلىغىچە كۆيتۇڭنىڭ شايادى دېگەن جايىدىكى ھەربىي يېزا ئىگىلىك مەيدانىدا «قايتا تەربىيە» ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىلى ۋىلايىتى سۈيدۇڭ ناھىيەسىنىڭ لوسىگو يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئوقۇتچىلىق خىزمىتىگە تەقسىم قىلىنغان (دەسلەپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىگە تەقسىم قىلىنغان بولۇپ، لوسگودىكى تاغام ئابدۇرېھىم ئاخۇنۇمنىڭ ئوغلى ئابدۇمىجىت بىلەن تۇي قىلغاچقا، ئۇزۇنىڭ تەلىپى بويىچە خىزمەت تەقسىماتىنى ئالماشتۇرغان). خالىدەم دەسلەپ بۇ مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلمىي مۇدىرى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 1995 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالىنىپ، بېيجىڭغا بېرىپ، «ئەمگەك مېدالى»غا ئېرىشكەن. 2004 - يىلى شۇ مەكتەپتىن پېنسىيەگە چىقىپ، ... - يىل ... - ئاينىڭ ... - كۈنى دىئابىت ۋە يۈرەك تىقىلمىسى كېسىلى بىلەن دوختۇرخانىدا قازا بولغان. ئانامنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، بىز ئەسلىي توققۇز بىر تۇغقان بولۇپ، 1933 - يىلى ۋە 1944 - يىلى ئىككى ئوغۇل بىر تۇغقىنىمىز ئۆچ ياش ۋە بىر يېرىم ياش مەزگىلىدە چەتنەپ كەتكەن ئىكەن. بىر تۇغقانلىرىمنىڭ ھايات شەجەرىسىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇش مەزكۇر ئەسەرنىڭ ئاساسىي تېمىسى بىلەن ئانچە ئالاقىسى بولمىغاچقا، گەپنى ئۆزۈمنىڭ گۆدەكلىك دەۋرىمدىن باشلاي: مەن چوڭ بولسام

قاراماي نېفىت ئىشچىلار تېخنىكومىدا، ئۇنىڭدىن كېيىن قاراماي ماشىنىسازلىق زاۋۇتىدا ئىشلەپ، ... - يىلى شۇ زاۋۇتتىن پېنسىيەگە چىقتى. ھازىرمۇ قارامايدا بالا - چاقا، نەۋرىلىرى بىلەن بىللە ياشاۋاتىدۇ.

بىر تۇغقانلارنىڭ بەشىنچىسى ئاكام مۇھەممەت تۇرسۇن بولۇپ، 1938 - يىلى تۇغۇلغان. تاغام ئابدۇرېھىم ئاخۇننىڭ پەرزەنتى بولمىغاچقا، شۇ ئاكام تۆت ياشقا كىرگەندە ئابدۇرېھىم ئاخۇن تاغام بالىچىلاپ بېقىۋالغان. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ تاغام تىجارەت بىلەن ئالتايغا كېتىپ، قەشقەرگە قايتىپ كېلەلمىگەچكە، دادام بۇ ئاكامنى ئۆيىمىزگە ياندۇرۇپ كەلگەندىن كېيىن، دەسلەپ قادىر قارىمغا، ئۇنىڭدىن كېيىن 1950 - يىلى قازىرىق باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇشقا بەرگەن. 1954 - يىلى قاراماي نېفىتلىكى ئىچى ئېچىلمىغان پەيتتە، مايتاغ نېفىت ئىدارىسى تۇنجى تۇركۈمدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، شەھەرلىرىدىن ئىشچى قوبۇل قىلىشقا باشلىغان. ئاكام مۇھەممەد تۇرسۇنمۇ شۇ قاتاردا تاللىنىپ مايتاغقا بارغاندىن كېيىن، ئالتە ئاي نېفىت تېخنولوگىيە مەكتىپىنىڭ مانتىيورلۇق (ئېلېكتىر تېخنىكىسى) كەسپىدە ئوقۇغان، ئۇنىڭدىن كېيىن خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن مايتاغ نېفىت قېدىرىش باشقارمىسىنىڭ مانتىيورى بولۇپ، مايتاغ، ئۈرۈمچى، قىزىلتاغ قاتارلىق نېفىت قېدىرىپ تەكشۈرۈش شۆبىلىرىدە 1961 - يىلىغىچە تېخنىك ئىشچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1961 - يىلىنىڭ ئاخىرى قاراماي نېفىت ئىدارىسىنىڭ جەرەنبۇلاق بۇرۇۋاي باشقارمىسىدا ۋە جەرەنبۇلاق دوختۇرخانىسىدا ئېلېكتىر تېخنىكى بولۇپ ئىشلەپ، 1998 - يىلى پېنسىيەگە چىققان، 2000 - يىلى دىئابىت ۋە قان بۇزۇلۇش كېسىلى بىلەن ۋاپات بولغان. بىر تۇغقانلارنىڭ ئەڭ كىچىكى سىڭلىم خالىدە بولۇپ، 1946 - يىلى تۇغۇلغان، 1958 - يىلى قازىرىق باشلانغۇچ

ئالمىساق بولمىغۇدەك.

ــ «سىلەر بىرەر يامان ئىش قىلمىغان تۇرۇپ يەنە نېمىدىن ئەنسىرەيلا، «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دېگەندەك، سالامەت بولساق بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۈيدە ھەر ھالدا يەتكۈدەك روزىغارىمىز بارغۇ! بالىلارنىڭ ئامان ـ ئېسەنلىكىگە دۇئا قىلسىلا. «ھاسسىدىن ئايرىغان خۇدايىم كوزىدىن ئايرىمايدۇ»» دېدىم، ــ دادىگىزغا تەسەللى بېرىپ.

ــ دېگىنىڭلار بەرھەق، شۇنداق بولسىمۇ تۆت ـ بەش كۈن بالىلارنى ئېلىپ ياپچانغا بېرىپ كېلەيلى.

مەن دادىگىزنىڭ كۆڭلىنى چۈشەندىم. ئۇ بىرقانچە كۈن بولسىمۇ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشنى ئويلىغان بولسا كېرەك. دەرۋەقە، يېڭىشەھەرنىڭ ياپچان دېگەن يېرىدە دادىگىزنىڭ «سۇلتانباي» ئىسىملىك يېقىن بىر تۇغقىنى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ باغ ـ ھويلىلىرى كەڭ بولۇپ، دېھقانچىلىق ۋە ئائىلە باقمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىناتتى. تۇخۇم، سۈت، قايماقلىرى مول ئىدى. بېغىنىڭ ئەتراپى قويۇق تىكىلگەن جىگدە كۆچەتلىرى ۋە چاتقال بىلەن قاپلانغان بولۇپ، نەچچە ئون توخۇلىرى چاتقاللىقلار ئارىسىدا تەبىئىي ئۇۋا ياساپ، شۇ يەرگە كاكىلايتتى. بىز بالىلار بىلەن ھەر قېتىم بارغاندا بىردەمدىلا نەچچە سېۋەت تۇخۇم يىغۋالاتتۇق. بۇ ئائىلىدىن سەھرانىڭ گۈزەل مەنزىرىسى جىلۋىلىنەتتى. شۇڭا يازنىڭ ئەلۋەك ئايلىرىدا ھەممىمىز ياپچانغا بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتۇق. ھازىرمۇ ياپچانىنىڭ «قازىنى ماي» مەزگىلى بولغاچقا، مەن دادىگىزنىڭ ئوي ـ پىكرىنى قۇۋۋەتلەپ، ياپچانغا بېرىشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلدۇق. ئەتىسى سەھەردە دادىگىز ئۆزىنىڭ ئېتىغا، ەن سىزنى قۇچىقىمغا ئېلىپ بىر ئېشەككە، ئابلىمىت ئاكىگىز بىلەن ئابدۇشۇكۇر ئاكىگىز يەنە بىر ئېشەككە مىنىپ،

سول بوغۇزۇمدا بىر تاتۇقنىڭ ئىزى بار ئىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئانامدىن سورىدىم.

ــ ئانا، بوينۇمدىكى بۇ تاتۇق قاچان پەيدا بولغان؟

ــ ۋاي بالام! ــ دېدى ئانام ئىچىگە ئۇھ تارتىپ: ئىككى ياش ۋاقىتلىرىڭىز ئىدى، تېخى سىز ئەمچەكتىن ئايرىلمىغان، شۇ ئەنسىز يىللارنىڭ يالدامىسى بۇ، بالام.

مەن ئانامنىڭ گېپىگە تېخىمۇ قىزىقىپ يەنە چۇخچىلاپ سورىدىم.

ــ ئانا، ئەسلىرىدە بولسا نېمە بولغانلىقىنى تەپسىلىيرەك دەپ بېرەملا. ــ دېدىم سوئال نەزىرى بىلەن:

ــ سىز تۇغۇلغان يىللاردا قەشقەردە نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى ئېنىق بىلمەيمەن. ئىشقىلىپ بىر ئەنسىزچىلىك ئىچىدە قالغان ئىدۇق. دادىڭىز شەھەردىكى دۇكىنىنى تاقاپ، ئۆيدىن تالاغا چىقمايدىغان بولۇۋالدى. كەچكىچە ئۆگزىدىكى بالىخانا ئۆيىدە كىتاب ئوقۇيدۇ، زېرىكسە باغقا كىرىپ كېتىدۇ، تامىقىمۇ ئازلاپ كەتتى. «نېمە بولدا، مىجەزلىرى يوقمۇ؟» دېسەم، «كۆڭلۈم تازا ئارامىدا ئەمەس، مەندىن تولا گەپ سورىماڭلار» دەپ يەنە شۇك بولۇۋالاتتى. مەن: «زادى نېمە بولدى؟» دەپ كوچىلاپ سوردىم. دادىڭىز مەيۈس قىياپەتتە: «قەشقەردە يوشۇرۇن ئادەم تۇتۇش تېخى تۈگمەپتۇ. يېقىندا بىزنىڭ بىرقانچە بۇرادەرلەرنى ساقچىلار تۇتۇپ كېتىپتۇ، ئالتايدا ئېلىم ـ بېرىم مۇئامىلەم بار ئىدى، بېرىپ كېلەي دېسەم، جاھان تىنچ ئەمەسكەن. ئالتايدىمۇ توپىلاڭ چىقىپ قالايمىقانلىشىپ كېتىپتۇ. بازار باھاسى ئادەمنى چۆچۈتكۈدەك دەرىجىدە كۆندە نەچچە قېتىم ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتىدۇ. تۇنۇگۈن بىر تەڭگىگە بىر چارەك ئاش كېلەتتى. بۈگۈن بىر خالتا تەڭگىگىمۇ بىر چارەك ئاش تېپىلمايدۇ. «شامال» ئۆتۈپ كەتكىچە ئۆزىمىزنى دالدىغا

تەجرىبىلىك ۋە ئىنساپلىق ئايال ئىكەن، ئەتىسى سەھەردە سىزنى يوقلاپ كېلىپ، ئىشىشقىنىڭ ئېغىز ئالمىغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، باغدىكى ئېرىقتىن بىر تال تىرىك پاقا تۇتۇپ كېلىشىنى بۇيرۇدى. ئۆزى قازاندا ئازراق كىپەك قورىدى. ھايال ئۆتمەي بالىلار بىر پاقىنى تۇتۇپ كەلدى، بۇۋۇم ئۆز قولى بىلەن پاقىنىڭ قورسىقىنى يېرىپ، ئىچىنى تازىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا قىزىق كىپەكنى سېلىپ، ئىشىشقىنىڭ ئۈستىگە چاپلاپ تېڭىپ قويدى. ئەتىسى تېڭىقنى يېشىپ قارىساق، بوغۇزىڭىزدىكى ئىشىشقىنىڭ كۆزى يېرىلىپ، قان ئارىلاش زەردەپ سۇ ئېقىشقا باشلاپتۇ. سىزمۇ خېلى ئارام تېپىپ قالدىڭىز، ئەمما يارا خېلى چوڭ ئىدى. شۇنداق قىلىپ ياپچاندا بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن ھەممىمىز ئۈيگە قايتىپ كەلدۇق. سىزنىڭ يارىڭىز بىر ئايدا ئاران ساقايدى، بوينىڭىزدىكى تاتۇق ئىككى ياش ۋاقتىڭىزدىكى ئاشۇ يارىنىڭ ئىزى، ــ دېدى ئانام ھېكايىسىنى تاماملاپ.

ــ ئانا، بۇگۈنكى كۈندە بۇنچىلىك يارىنى دوختۇرلار بىردەمدە ساقايتىدۇ، ــ دېدىم ئانامغا كۈلۈمسىرەپ.

ــ شۇنداق بالام! ھازىر دوختۇرلار بۇنداق بوغۇزدىكى ئىشىشقىنى ئوپېراتسىيە قىلىدىكەن.

يارىغا پىچاق تەگكەندىن كېيىن ئوخشاشلا ئىزى قالدۇ، ــ دەڭە بالام.

بۇ گۈزەل ئەسلىمىلەر مېنى يەنە بالىلىق دەۋرىمگە قايتۇردى. ئادەم بالىسى يورۇق ئالەمگە كۆز ئاچقاندىن كېيىن مېھرىبان ئانىسىنىڭ «ئەللەيلىشى»، سېخى تەبىئەتنىڭ ئەركىن نەپەسلەندۇرۇشى بىلەن مۇدۇرۇپ ــ سوقۇلۇپ چوڭ بولىدىكەن. مەنمۇ شۇ يوسۇندا بەش ــ ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالدىم. بەش يېشىمدا كىچىك مېھمانخانا ئۆيىمىزگە يېڭى

ئاۋات، يېڭىئۆستەڭ يولى ئارقىلىق تەلۈپچەك دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ، تازغۇنداي بىرئاز دەم ئالغاندىن كېيىن، ناماشىغا يېقىن ياپچانغا يېتىپ كەلدۇق. سۈلتان ئاخۇن تاغىڭىز بالا - چاقلىرى بىلەن بىزنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى. ئەتىسىدىن باشلاپ سەھرا سەيلىسى باشلىنىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بېغىدىكى قوغۇن - قاپاق، قوتۇر ئامۇت تازا مەي باغلىغان مەزگىل بولغاچقا، ئىككى ئاكىڭىزغا ئەگىشىپ باغدىن چىقماي ئويناۋاتقىلار. سىز ئەمدى تەمتىرەپ ماڭغان چاغلىرىڭىز ئىدى. تاماق يېگىلى ئۇنىماي كەچكىچە قوغۇن - تاتاۋۇز يەۋاتقىڭىز. ئۇچ كۈندىن كېيىن بىرئاز قىزىپ قېلىپ، يىغلاڭغۇ بولۇپ قالدىڭىز. ئېمىتسەم ئەمگىلى ئۇنىمىدىڭىز. قارىسام بوغۇزىڭىز قىزىرىپ ئىششىپ قاپتۇ. ھەممىڭىز پاتپاراق بولۇپ كەتتۇق. نېمە قىلارىمىزنى بىلمەي، بىر كېچە يېنىڭىزدا ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزدۇق. سۈلتان ئاخۇن تاغىڭىز بامداتتىن يېنىپلا ئېغىلدىن بىر ئوغلاقنى ئېلىپ چىقىپ قان قىلماقچى بولدى، «بالىغا ئوچۇق تەگكەن ئوخشايدۇ، ئىممە داۋاسىنى قىلىپ قويايلى»، - دەپ، ئوغلاقنىڭ گېلىغا پىچاق سۇردى- دە، قىزىق قان يۇقى پىچاقنىڭ بىسىنى بوغۇزىڭىزدىكى ئىششىقنىڭ ئۈستىگە بىرقانچە قېتىم سۈزۈپ قويدى. لېكىن بوغۇزىڭىز بىر كېچە - كۈندۈز قان يۇقى ئىچىدە تۇرسىمۇ، ئىششىق زادى يانمىدى. ئاخىرى ئۇلار مۇشۇ مەھەللىدىكى «قولىنىڭ شىپالىق ئۇدۇمى بار» سالاپەتلىك بىر بۇۋىمنى چاقىرىپ كەلدى. بۇۋىم سىزنى قولىغا ئېلىپ، «سۇفكۇچ» قىلغاندىن كېيىن، بوينىڭىزنى ئۆينىڭ بوسۇغىسىغا توغرىلاپ ياتقۇزۇپ، ئوڭ پۇتى بىلەن ئىششىپ قالغان سول بوغۇزىڭىزغا ناھايىتى يەڭگىل ئۇچ قېتىم دەسسەپ قويۇپ، دۇرۇت ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، سىزنى مېنىڭ قولۇمغا تۇتقۇزدى، لېكىن بۇ «ئىرەم»مۇ سىزگە شىپالىق بەرمىدى. ھېلىقى بۇۋىم

راۋاج تېپىۋاتقان چاغلاردا چوڭ دادام ھەج قىلىش نىيىتى بىلەن جىددىي تەييارلىق قىلىشقا باشلاپتۇ. ئۇ زامانلاردا مەككە، مەدىنىگە بېرىپ ھەج قىلىش «شە ئالماق»تىنمۇ مۇشكۈل ئىش بولۇپ، زور ئىقتىسادىي بەدەل تۆلەشكە مەجبۇر بولىدىكەن. تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن چوڭ دادام قەشقەردىن قاغىلىققا ماڭىدىغان بىر كارۋانغا قېتىلىپ سەپەرنى باشلاپتۇ. تاغام سىدىق ئاخۇن بىلەن دادام تۇغقانلارغا ۋاكالىتەن چوڭ دادامنى ئۇزىتىپ قاغىلىققىچە بىللە كەپتۇ. ئۇ چاغلاردا ھەجگە بېرىش ئۇچۇن قاغىلىقتىن ئۆتۈپ لاداخ كارۋان يولى ئارقىلىق كەشمىر، ھىندىستانغا كەلگەندىن كېيىن، پاراخوت بىلەن ھىندى ئوكيان، قىزىل دېڭىز («شور دەريا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ)نى بېسىپ، ئاندىن سەئۇدىي ئەرەبىستانغا بارىدىكەن. چوڭ دادام قاغىلىقتا چېگرادىن چىقىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرمەكچى بولۇۋاتقاندا، سىدىق ئاخۇن تاغىمىز «دادا، سەپەردە مەن خىزمەتلىرىنى قىلاي، ساۋابلىق ئۇچۇن مېنى بىرگە ئېلىۋالسىلا» دەپ يالۋۇرۇپ يىغلاپ تۇرۇۋاپتۇ. چوڭ دادام ئىلاجسىزلىقتىن «ماقۇل» بولۇپ، دادامغا قاراپ شۇنداق دەپتۇ: «بالام، ئۆينىڭ پۈتۈن يۇكى سىزنىڭ ئۈستىڭىزگە يۈكلەندى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئانىڭىز ھەمدە ئايالىڭىز ئېغىر ئۈستىخان، ئاي - كۈنلىرىمۇ يېقىنلىشىپ قالدى. خۇدا خالىسا بىز ھەجدىن سالامەت قايتىپ كەلسەك، كېلەر قېتىمدا سىزنى ھەجگە يولغا سالىمەن. ئاللاھ ھەممىزنى ئامان قىلسۇن!» ئۇلار قاغىلىقتا بىرقانچە كۈن تۇرۇپ، تاغامنىڭ رەسمىيەتلىرىنى تولۇقلاپ بېجىرگەندىن كېيىن، كەشمىرگە ماڭىدىغان كارۋاننى كىرا قىلىپ بەيتۇللاھقا قاراپ يول ئاپتۇ. ئۇلارنى يولغا سېلىۋېتىپ، دادام قەشقەرگە قايتىپ كەپتۇ. چوڭ دادامىلار ھەج پائالىيىتىنى تۇگىتىپ، بارغان يولى بىلەن كەشمىرگە بىر سارايغا چۈشۈپتۇ. ئۇ يەردە بىرقانچە كۈن تۇرۇپ،

تىككەن يوتقان - كۆرپىلەر بىلەن ئورۇن راسلاپ خەتنەمنى قىلغانلىقى غۇۋا ئېسىمدە، لېكىن بۇگۈنكىدەك ھەشەمەتلىك «خەتنە توي مۇراسىمى» ئۆتكۈزۈش پۈرسىتى بولمىغان ئىكەن. ئائىلە نەسەبنامىز ئەسلىدە بۇچىدىكى «بايلار تەبىقىسى»گە مەنسۇپ بولسىمۇ، مەن تۆرەلگەن يىللارغا كەلگەندە ئاستا - ئاستا سۈنۈشقا باشلاپتۇ. چوڭ دادام قاسىم ئاخۇنباي («ھەج» قىلغاندىن كېيىن «قاسىم ھاجىم» دېيىلگەن) 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ چەت ئەلدە تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولغان ئىكەن. بىر مەزگىل چارروسىيە تەۋەلىكىدىكى قازان شەھىرىدە دۇكان ئېچىپ رونىق تاپقاندىن كېيىن، «رابىيە» ئىسىملىك بىر نوغاي (تاتار)نى نىكاھىغا ئاپتۇ. ئىككى يىلدىن كېيىن نوغاي ئايالىنى ئېلىپ يۇرتى قەشقەرگە قايتىپ كەپتۇ. بۇ ئايالىدىن قەشقەردە يەتتە پەرزەنتلىك بوپتۇ. چوڭى راھىلەخېنىم، ئىككىنچىسى ھېلىمخان، ئۈچىنچىسى دادام ئابدۇرەھمان، تۆتىنچىسى تۇرسۇنخان، بەشىنچىسى ئابدۇرېھىم ئاخۇن، ئالتىنچىسى گۈلسۇمخان، يەتتىنچىسى زۇمرەتخان بولۇپ، ئۇلار بىر - بىرىدىن ئىككى — ئۈچ ياش پەرق قىلىدىكەن. چوڭ دادام قاسىم ھاجىمنىڭ بۇ ئايالىدىن باشقا بۇرۇن قەشقەردىن ئالغان «مۇمىنخان» ئىسىملىك يەنە بىر ئايالى بار ئىكەن. بۇ ئايالدىن «سىدىق» ئىسىملىك بىر ئوغۇل پەرزەنتى بولۇپ، دادامدىن بىر يىل بۇرۇن تۇغۇلغان ئىكەن. دادام 15 ياشقا كىرگەن مەزگىللىرىدە چوڭ دادام يەنە تىجارەت بىلەن روسىيەگە سەپەر قىلماقچى بولۇپ، دادامنى بىرگە ئېلىپ مېڭىپتۇ. قازانغا بارغاندىن كېيىن دادامنى تاتار مەكتىپىگە ئوقۇشقا بېرىپتۇ، ئىككى يىل ئوقۇغاندىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ خانلىق مەدرىسە يەنە بىر مەزگىل ئوقۇپ، دىن ۋە ئىلىم - پەن ساھەسىدە خېلى يۇقىرى مەلۇماتلىق ئادەم بوپتۇ. ئىگىلىك ئىشلىرى تازا

مۇ ئىكىن يەر، 15 مولۇق مېۋىلىك باغ بار ئىكەن. بېغىمىزدا ئائىلىگە يېتىپ ئاشقۇدەك ئۈزۈم، ئانار، ئەنجۈر، شاپتۇل، گىلاس، قارا ئۆرۈك، شاتۇت قاتارلىق سورتلۇق مېۋىلەردىن باشقا، مۇتلەق كۆپ قىسمى ھەر خىل سورتلۇق ئۆرۈكزارلىق بولۇپ، بىزنىڭ باغنىڭ ئەنجان ئۆرۈكى قەشقەر بويىچە داڭلىق ئىكەن. ئۆرۈك پىشقان مەزگىللەردە ئائىلىمىزدىكىلەر ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كېتىدىكەن. ئەنجان ئۆرۈكنى يا قاق قۇرۇتۇشقا، يا ساقلاشقا بولمىغاچقا، بۇ ئۆرۈك پىشقان مەزگىلدە ھەر كۈنى كەچتە بەش ـ ئالتە سۈكەن ئۆرۈك قاچىلاپ، ئەتىسى سەھەردە ئۇچ ئېشەككە سۈكەننى ئارتىپ، قەشقەر شەھىرى تۆشۈك دەرۋازا دوقمۇشىدىكى ئەڭ چوڭ باققالنىڭ دۇكىنىغا يەتكۈزۈپ بېرىدىكەن (دادام ئۆرۈكنىڭ باھاسىنى ئالدىنئالا دۇندۇر سۆزلىشىپ قويىدىكەن). خۇۋەينە ئۆرۈكنى سېۋەتلەرگە قاچىلاپ، باغدىكى ئىككى چوڭ خۇمداندا گۈڭگۈرت پوقى بىلەن ئېسىلغاندىن كېيىن ئۆگزىدىكى بورا ئۈستىگە يېيىپ، ئۈچكىسىنى ئاجرىتىۋېلىپ، سېرىق خورما قۇرىتىدىكەن. بۇ خېلى كۆپ ئەمگەك كۈچى تەلەپ قىلىدىغان، سۈپەت ئۆلچىمى يۇقىرى ئەمگەك بولغاچقا، ھەر كۈنى كەچتە مەھەللە، قولۇم ـ قوشنىلار (ئاساسەن ئايالار) كېلىپ خالىسانە ياردەم بېرىدىكەن. ئاجراتقان ئۈچكىسى (مېغىزى) ئۈلارنىڭ ئۆزىگە قالىدىكەن. شۇ يوسۇندا ھەر يىلى 20 ــ 30 تاغار خورما قۇرىتىدىكەن. بۇ خورمىلارنى قىشلىقى ئۇرۇمچى، ئالتاي، چۆچەك، ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىگە يۆتكەپ ساتىدىكەن. بۇچىنىڭ زېمىنلىرى ناھايىتى سۇلۇق ۋە مول ھوسۇللۇق بولغاچقا، تېرىقچىلىقتىن ئالغان ھوسۇل ئائىلىمىزگە يېتىكەن. كىيىم ـ كېچەك، ياغ، گۆش ۋە باشقا ئائىلە لازىمەت چىقىملىرىنى باغنىڭ كىرىمى كۆتۈرىدىكەن. شۇ يوسۇندا دادام تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ئائىلە ئىگىلىكىنى قايتا تىكلەۋاتقان مەزگىللەردە چوڭ دادام

سۇغا ـ سالام ئۇچۇن يەنە ئىككى ــ ئۈچ تاي كەلگۈدەك لازىمەتلىك بۇيۇملارنى سېتىۋاپتۇ. ۋەتەنگە قايتىمىز دەپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، چوڭ دادامنىڭ كەشمىردە تىجارەت قىلىۋاتقان كونا بىر بۇرادىرى چوڭ دادامنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىرىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئۆيى چوڭ دادام چۈشكەن سارايدىن خېلى يىراق ئىكەن. مېھماندارچىلىق بەك كەچ ئاخىرلاشقاچقا، ئۆي ئىگىسى چوڭ دادام بىلەن سىدىق ھاجىم تاغامنى ئۆيىدە قوندۇرۇپ قاپتۇ. ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن سارايغا قايتىپ كېلىپ ھۇجرىسىغا كىرسە، ئىشىك داغدام ئوچۇق تۇرغۇدەك، ھۇجرىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېسىپ قويغان يۈك ـ تاقلىرىنى كېچىسى ئوغرى بۇلاپ كېتىپتۇ، سارايۇەنمۇ ئىگە بولماپتۇ. ئاخىرى يەرلىك ساقچى ئىدارىسىگە مەلۇم قىلغان ئىكەن، ئۇلارمۇ بىر نەرسە دېيەلمەي: «ناۋادا ئوغرى تۇتۇلسا سىلەرگە خەۋەر بېرىمىز» دەپ يولغا سالپتۇ. «بالا كەلسە قوشلاپ كەپتۇ» دېگەندەك، چوڭ دادامنىڭ ئۆپكىسىگە سوغۇق تېگىپ يېتىپ قاپتۇ. ئون كۈن ئەتراپىدا داۋالىنىپ بىرئاز ساقايغاندىن كېيىن ھېلىقى تىجارەتچى بۇرادىرىدىن ئىككى سەر ئالتۇن قەرز ئېلىپ مىڭ بىر تەسلىكتە قاغىلىققا كېلىۋاپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان دادام دەرھال قاغىلىققا كېلىپ بۇ ئىككى «ھاجىم»نى ساق ـ سالامەت قەشقەرگە ئېلىپ كەپتۇ. بۇ قېتىمقى «ھەج سورۇقچىلىقى» بىلەن ئىقتىسادىي جەھەتتە ئائىلىمىزنىڭ بېلى ئۇشتىلىپتۇ. «ھەسەل ئالغان قاچىنىڭ يۇقى» بولغاندەك، دادام قولىدىكى دەسمايىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ، چوڭ دادىمىزنىڭ ھەج سەپىرىدىكى چىقىم، قەرزلىرىنى تۈگىتىپتۇ. سودىگەرچىلىك بىلەن تاپقان پۇل «چېكىتى يوق جىڭ»دەك بىر ئىزدا تۇرمايدىكەن، ئاخىرقى ھېسابتا جانغا ئەسقاتمىدىغىنى يەنىلا مۇقىم مۇلۇك، يەر ـ زېمىن ئىكەن، «يەر ــ ئالتۇن قوزۇق»تە. شۇ زامانلاردا ئائىلىمىزنىڭ ئىلكىدە 25

شەك شىسەي كۆنسېرى كۆچىيىۋاتقان بۇنداق تەسىرنى ئۆزىنىڭ مىللىتارىزملىق ھاكىمىيىتى ئۈچۈن خەۋپ دەپ قورقتى. ھىيلىگەر شەك شىسەي جۇڭگو كومپارتىيەسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئوچۇق - ئاشكارا ئۈزۈشكە پېتىنالماي، سۇيىقەستلىك ئۇسۇل بىلەن ئاتالمىش «سۇيىقەستلىك توپىلاڭ ئەندىزىسى»نى يەنە بىر قېتىم ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، كومپارىيەنى قوللايدىغان شىنجاڭدىكى نوپۇزلۇق ئەربابلاردىن دۇجۇڭيۇەن (شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى)، جاڭ خۇڭيۇ (مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى)، ژاڭ ياۋچىڭ (شەھەر مۇداپىئە يىگىتى)، ياۋ شىيۇڭ (ئىلى گارنىزون قىسىملىرىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە ئىلىنىڭ ۋالىيسى)، ئابلا دامۇللا (تەمىرات نازىرى)، قۇربان نىياز (ئۆلكىلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شەرىپخان (ئالتاينىڭ ۋالىيسى) قاتارلىق نەچچە ئون ئاساسلىق باشلىقلار ۋە ئۇلارغا چېتىلغان نوپۇزلۇق ئەربابلارنى تۇتقۇن قىلدى. شۇ قېتىملىق ئاتالمىش «تازىلاش»تا شەك شىسەينىڭ سۇيىقەستىگە ئۇچرىغانلار 1200 دىن ئېشىپ كەتتى. شەك شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن باشلاپ تاكى شىنجاڭدىن قوغلانغا قەدەر جەمئىي تۆت قېتىم چوڭ «تازىلاش» ئېلىپ بېرىپ، تەخمىنەن 5000 دىن ئارتۇق بىگۇناھ خەلقنى قىرىپ، شىنجاڭنى قانغا بويىدى، ئىقتىسادىنى خانىۋەيران قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا ئېغىر پۇل پاخاللىقى يۈز بېرىپ، مال باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كەتتى. مەسىلەن، 1945 - يىلى 100 كىلوگىرام كۆمۈرنىڭ باھاسى ئىلگىرىكى 30 يۈەن (شىنجاڭ پۇلى)دىن بىراقلا 200 يۈەنگە كۆتۈرۈلۈپ، 6.6 ھەسسە، بىر كۆرە گۈرۈچ 80 يۈەندىن 1800 يۈەنگە ئۆسۈپ، 22.5 ھەسسە، 100 جىڭ ئۇن 80 يۈەندىن 450 يۈەنگە چىقىپ، 5.6 ھەسسە، بىر جىڭ ياغ 18 يۈەندىن 160 يۈەنگە ئۆسۈپ، 8.9

قاسىم ھاجىم مېڭىسىگە قان چۈشۈش كېسىللىكى بىلەن 1930 - يىلى قازا بوپتۇ. شۇندىن كېيىن دادامنىڭ يۈكى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپتۇ. 1933 - يىللىرى قەشقەردە «تۈڭگان يېغىلىقى» يۈز بېرىپ، قەشقەر ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلاپتۇ، ھەممە كىشى ۋەھىمە ئىچىدە قالغان ئاشۇ زۇلمەتلىك كۈنلەردە بىر توپ قاراقچىلار بىزنىڭ ئۆيىنى بۇلاپ، ئېغىلدىكى ئات، ئېشەك، كالا - قويلارنى، ئۆيدىكى قولغا چىققۇدەك مۇلۈكلەرنى ئېلىپ ئائىلىمىزنى قۇرۇقداپ قويۇپتۇ. «بارىنى ئوغرى ئالدى، قالدى قېتىقنىڭ بەش پولى» دېگەندەك ئىش بوپتۇ. پۈقرا دېگەن نېمە قىلالىسۇن! ئائىلىمىزدىكىلەر ھايات قالغىنىغا شۈكرى قىلىپ، يەنە تىرىكچىلىكىنى باشلاپتۇ. ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بولىدىكەن، دادام بۇنداق سورۇقچىلىقلارنى كۆپ كۆرگەچكە بەل قويۇۋەتمەي، بىر تەرەپتىن ئائىلە ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدا ھارماي - تالماي ئىشلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئابدۇقادىر ھاجىم باشچىلىقىدىكى يۇرت كاتتىلىرىنىڭ قازىرىقتا بىر پەنىي مەكتەپ قۇرۇش پىلانىغا ئاكتىپ ماسلىشىپ، مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا قولىدىن كەلگىنىچە يارەم قىپتۇ. بۇ مەكتەپ پۈتكەندىن كېيىن 1934 - يىلى 9 - ئايدا دادام قاتارلىق تۆت ئۆلىما مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ تەيىنلىنىپتۇ (ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھۋاللار كىتابىمىزنىڭ 1 - بابىدا بايان قىلىندى).

مەن تۇغۇلغان يىللار شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى، جۇملىدىن خەلقئارا ۋەزىيەت ئىنتايىن كەسكىنلىشىپ كەتكەن مەزگىللەر ئىكەن.

جۇڭگودا ياپونغا قارشى ئۇرۇش تىركىشىش باسقۇچىغا كىرگەن 1940 - يىللىردا شىنجاڭدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرى بارغانسېرى كېڭىيىشكە باشلىدى. شىنجاڭنىڭ «يەرلىك خاقانى»

پۈتۈن دۇنيا خەلقى، جۈملىدىن ئۇرۇش جەڭگاھى بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يېقىن قوشنىسى ــ شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقى بولۇشچە تارتتى. دەرد ئۇستىگە دەرد قوشۇلۇپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ئېغىر دەرىجىدە خاراپلاشتى. بالىلىقىمدا يۇز بەرگەن بۇ ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىنى گەرچە چۈشەنمىسەممۇ، لېكىن جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك ھۇجەيرىسى بولغان ئائىلىمىزدە يۇز بەرگەن ئۆزگىرىشلەردىن كۆنلەرنىڭ بارغانسېرى يامانلىشىۋاتقانلىقىنى ئاز - تولا ھېس قىلالايتتىم.

مەن زامانىنىڭ مۇشۇنداق غادىرىكسۈن چاغلىرىدا تۇغۇلۇپ ئۆسۈپ، ئالتە ياشقا كىرگەندە ئىككىنچى ئاكام ئابدۇشۇكۇرگە ئەگىشىپ قازىرىقتىكى قادىرقارىم (1895 ــ 1958) دېگەن خەلپەتنىڭ قارىلىق مەكتىپىگە باردىم. بۇ مۆھتەرەم زات تۇغما ئەما بولۇشىغا قارىماي، ناھايىتى زېرەك ۋە بىلىملىك كىشى ئىدى، ئۇن نەچچە يېشىدىلا «قۇرئان» خەتمىسىدىن ئۆتكەن بولۇپ، «قارىم» نامى بىلەن يۇرت ئىچىدە يۇقىرى ئابرۇي قازانغان. ئۇ يېگىتلىك چاغلىرىدىن باشلاپلا ئۆزىنىڭ ئۆيىدە ۋە «زەنجىرھاجى خوجام جامەسى» يېنىدىكى قارىخانىدا دىنىي مەكتەپ ئېچىپ، تاكى ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە دىنىي مائارىپتا بالا تەربىيەلىگەن. ئېسىمدە قېلىشچە، مەن قادىرقارىمنىڭ تالىپى يېزىپ بەرگەن «ئىلىف، بە، تە، سە ...» تاختىسىنى بوينۇمغا ئېسىپ، ئىككى يىل بۇ «قارىخانا»دا ئەگىپ يۈرسەممۇ، تېخىچە «ھەپتىيەك»نى ئۆگىنىپ بولالماپتىمەن. سەييارە تىجارەت بىلەن بىر ــ ئىككى يىل ئالتايدا تۇرۇپ قالغان دادام قايتىپ كېلىپ، ئەھۋالنى ئوققاندىن كېيىن: «ئىككى يىلدا ئېلىپنىڭ سۆنقىنىمۇ ئۆگىنەلمەپسەن، ھۇ كالۋا!» دەپ ماڭا كايىپ كەتتى. مەن يىغلاپ تۇرۇپ: «ئەمدى قارىخانىغا بارمايمەن» دېگەندىن كېيىن، دادام: «ئۇنداق

ھەسسە ئۆرلەپ كەتتى. بۇ مەزگىلدە ئادەتتىكى 3 ـ دەرىجىلىك ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ ئايلىق مائاشى 600 يۈەندىن ئاشمايتتى («شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» ئۈچ كىتاب، 640 ـ بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 ـ يىل، ئۇيغۇرچە) بۇنداق سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردىكى قاتمۇقات بېسىم ئاستىدا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ناھايىتى ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى.

خەلقئارا ۋەزىيەتمۇ ناھايىتى جىددىيلەشتى. 1941 ـ يىلى گېتلىر باشچىلىقىدىكى گېرمان فاشىزمى چاقماق تېزلىكىدە ياۋروپا قىتئەسىنىڭ كۆپ قىسمىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى يېقىن قوشنىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغىدى. بۇنىڭ بىلەن رەسمىي ھالدا 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىدى. 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ۋەھىمىسى پۈتۈن دۇنيانى قاپلىغان بۇ يىللاردا نېمىسلار دەسلەپ موسكۋا بوسۇغىسىدا، ئاندىن ستالىنگىرات يېنىدا سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ قاقشاتقۇچ زەربىسىگە ئۇچراپ، گېرمانىيە ئۇرۇل ـ كېسىل مەغلۇپ بولۇش ئاقىۋىتىگە دۇچ كەلدى. نەتىجىدە 1944 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا سوۋېت خەلقىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسى بىلەن 2 ـ دۇنيا ئۇرۇسى ئاخىرلاشتى. 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى تۆت يىل ئۇچ ئاي داۋام قىلىپ، ئۇنىڭغا 35 دۆلەت ۋە رايوندىن بىر مىليارد 500 مىليون ئادەم قاتناشقان، ئۇرۇش چىقىمى سەككىز مىليون 130 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتكەن. 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىغا بولسا 61 دۆلەت ۋە رايون قاتناشتى، دۇنيا ئاھالىسىنىڭ 80% تىن كۆپرەكى ئۇرۇش قاينىمىغا ئىچىدە قالدى، 51 مىليون 200 مىڭ ئادەم ئۆلدى، ئۇرۇش چىقىمى بىر تىرىليون 100 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتتى. مانا بۇ دۇنيا كۆلەملىك ئۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى! ئۇرۇشنىڭ ئازابىنى

بۇلسا، قازىرىق مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرەي، بۇندىن كېيىن كەپسىزلىك قىلماي ياخشى ئوقۇ» دېدى. ئىچىمدە دادامدىن كۆپ مىننەتدار بولدۇم. چۈنكى، قازىرىق مەكتەپ مەن قاتىراپ يۈرگەن «قارىخانا»نىڭ يېنىدا بولغاچقا، مەن ھەر كۈنى دېگۈدەك بۇ مەكتەپنىڭ ئالدىغا ئويىنغىلى باراتتىم. مەكتەپ قورۇسىنىڭ چۆرىسىدىكى ياغاچ رىشاتكىغا ئېسىلىۋېلىپ، ئازادە مەيدانغا بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئويناۋاتقان، غەزەل ئوقۇۋاتقان، ياغاچ تورنىككە چىقىپ پىلدىرلاتقان ئوقۇغۇچى بالىلارنىڭ شوخ ھەربىكەتلىرىدىن زوقلىنىپ، مەنمۇ شۇلارنىڭ سېپىگە قېتىلىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. بالىلىق دەۋرىدىكى قىزىقىش، ھەۋەس گويا كى باش باھارنىڭ ئاپتىپىدەك بىردەمدە قىزىپ، بىردەمدىلا سوۋۇيدىكەن، ئەمما بالىلىق ھەۋەس ئىشقا ئاشسا، ئۇلار ئۇچۇن ئەڭ زور خۇشاللىق ۋە بەخت ئىكەن. شۇڭا دادامنىڭ: «سېنى قازىرىق مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرەي» دېگەن سۆزى ماڭا ياغدەك يېقىپ، چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدۈرگەن ئىدى.

مەن شۇندىن كېيىن مەرىپەت بۆشۈكىگە بۆلىنىپ، ھاياتلىق سەھىپەمنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچتىم. خەير - خوش گۈدەكلىك چاغلار.

ئۇچىنچى باب

تورنىلار سېپىدە

«ئۇچۇما» بولۇپلا قېتىلدىم سەپكە،
ـ «سەن قايان؟» سورىسا ئۇ،
ـ كىتابقا ـ بەتكە.
بىر ئىللىق دۇنياغا كۆز ئاچتىم شۇ تاپ،
ھاياتنىڭ لەززىتى ئارزۇ ـ ھەۋەستە.

1949 ـ يىلىنىڭ سىنتەبىر ئايلىرى، مېنى دادام يېتىلەپ قازىرىق مەكتەپكە ئېلىپ كەلدى. دادام بۇ مەكتەپ بىلەن خېلى بۇرۇنلا تونۇشلۇق بولغاچقا، تەمتىرىمەي ئۇدۇللا شاۋجاڭ (مۇدىر) ئىشخانىسىغا مېنى باشلاپ كىردى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم! ــ دەپ سالام بەردى دادام، ئۇستەلدە ئولتۇرۇپ بېشىنى كۆتۈرمەي بىر نەرسە يېزىۋاتقان بۇغداي ئۆڭلۈك، دوغلاق كەلگەن ئەپەندىگە قاراپ.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! ھوي، ئابدۇرەھمان ئىماماخۇنۇمغۇ بۇ! ــ دېدى ھېلىقى ئەپەندى چاققانلىق بىلەن دادامغا قول ئۇزىتىپ. بۇ ئىككىيلەن كونا قەدىناسلاردەك بىر ـ بىرىدىن ھال ـ ئەھۋال سوراشتى.

ــ سىلەر بىلەن يۇرتداش تۇرۇپ، بىر ـ ئىككى يىلدىن بۇيان كۆرۈشەلمىدۇق. يەنە رەسمي (روسىيەنى قەشقەرنىڭ

ئىسمى بارات مۇھەممەد بولۇپ، قازىرىقلىق ئىكەن. قازىرىق مەكتەپ يېڭى قۇرۇلغاندا چوڭ ئاچام سەبرىنىسا خېنىم بىلەن 1 - قارارداا ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن قەشقەر داربلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇپتۇ. ئۇندىن كېيىن مۇشۇ قازىرىق مەكتەپنىڭ مۇئەللىمى بولۇپ ئىشلەپ، بىرقانچە يىلدىن بۇيان مەكتەپ مۇدىرى بوپتۇ. ئابدۇرۇسۇل ئابدۇراخمان بۇچىلىق بولۇپ، ئاكام ئابلىمىت ئاخۇنۇمنىڭ ئايالى ئامىنەخان يەڭگىمىزنىڭ ئاكىسى ئىكەن. ئابدۇرۇسۇل ئەپەندىمۇ قازىرىق مەكتەپنى تۇنجى قارارداا پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ مۇشۇ مەكتەپتە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلىگەن ئىكەن. مەن ئۆزۈم ئارزۇ قىلغان مەكتەپكە باربدىغان بولغاچقا، شۇ كۈنلەردە ناھايىتى خۇشال ئىدىم. ئىككى كۈندىن كېيىن ئانام تىكىپ بەرگەن بوخچىنى بوينۇمغا ئېسىپ، قادىرقارىمدا ئوقۇۋاتقان ئىككىنچى ئاكامنىڭ ھەمراھلىقىدا مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىردىم. سىنىپقا كىرىپ تەڭتۇش تورنىلارنىڭ سېپىگە قېتىلدىم، سەبىيلەرنىڭ ھايات قاينىمىغا ئېتىلدىم.

بىرىنچى دەرس، ئېگىز بويلۇق، كۆزى كۆكرەك، ئۆڭى ئاق - سېرىق، تۆت يانچۇقلۇق كەمزۇل كىيگەن بىر مۇئەللىم سىنىپقا كىرىشى بىلەن تەڭ قاياۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك ھەممىمىز جىمدۇق. بۇ مۇئەللىم ئۆز يۇرت تۇغقان بولغاچقا، مەن تونۇيدىكەنمەن.

ـ ئەسسالامۇئەلەيكۇم بالىلىرىم! - دەپ سۆزىنى باشلىدى بۇ مۇئەللىم:

مېنىڭ ئىسمىم ئابدۇرۇسۇل ئابدۇراخمان، مەن سىلەرنىڭ سىنىپ مۇدىرىڭلار بولىمەن. سىلەر بۈگۈندىن باشلاپ مۇشۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بولىدۇڭلار. مەن ھازىر يۇقلىما قىلىمەن، ئىسمى چىققانلار «بار» دەپ ئورنۇڭلاردىن تۇرۇڭلار.

ئاممىباب تىلىدا «رىسىي» دەپ ئاتايدىكەن) تەرەپلەردە تۇرۇپ قاللىمۇ - يە؟

ــ يوقسۇن، بارات ئەپەندىم! ــ ھازىر ئۇياقلارغا بېرىش تەس بولۇپ قالدى. يېقىندا ئالتايغا بېرىپ، ئىنىمنىڭ قېشىدا ئۇزۇنراق تۇرۇپ قالدىم.

ــ ھە، مۇنداق دېسىلە. ئۆزلىرىنى بۇگۈن قايسى شامال مەكتەپكە ئۇچۇرۇپ كەلدى؟

ــ ئۆزلىرىگە سالام بەرگەچ، مۇنۇ كىچىك ئوغلۇمنى سىلىگە تاپشۇراي، دېگەن نىيەت بىلەن يانلىرىغا كەلدىم، ــ دېدى دادام مېنى كۆرسىتىپ. ئاز - تولا ئىمان ئۆگەنسۇن دەپ، بۇ بالىنى قادىرقارىمغا تۇتۇپ بەرسەك ئوقۇغلى ئۇنىماي، ئىككى يىلنى بىكار ئۆتكۈزدى. ئۆزىنىڭ مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇغۇسى بار ئىكەن.

ــ ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. بۇ مەكتەپ ھەقاسلىرىدەك يۇرت كاتتىلىرىنىڭ بەرەكاتى بىلەن قۇرۇلغان، بىز ھەر ۋاقىت ئۆزلىرىنىڭ خىزمىتىگە تەييار.

ــ ئىنشائاللاھ، سىلىگە كۆپ رەھمەت، بۇ تەنتەكنىڭ قۇلىقىنى پات - پات چوجۇپ تۇرالا.

ــ خاتىرجەم بولسىلا، پېشانىسىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان ئوغۇلكەن بۇ. خۇدا خالسا مۇشۇ ھەپتىنىڭ بىرىنچى كۈنى يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلىنىدۇ. مەن سىلىنىڭ تۇغقانلىرى ئابدۇرۇسۇل ئابدۇراخمانىنىڭ سىنىپىغا كىرگۈزۈپ قويىمەن. مۇشۇ شەنبە كۈنى بوخچىسىنى ئېلىپ كەلسە بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ خوشلاشقاندىن كېيىن، ئۇ كىشى بىزنى مەكتەپ دەرۋازىسىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. مەكتەپ بىلەن بىزنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىلىقى ئىككى كىلومېتىرغىمۇ يەتمەيتتى. دادامنىڭ ئېيتىشىچە، بىز ئۇچراشقان ھېلىقى ئەپەندىمنىڭ

دەرس تۇگىگەندىن كېيىن، تۆت بالا نۆۋەت بىلەن دېڭىزنى بولۇپ سىنىپنى تازىلايدۇ. بۇنىڭغا سىنىپ باشلىقى مەسئۇل بولىدۇ. بەشىنچىدىن، دەپتەر - قەلەمنى تولۇقلاپ، پاكىز تۇتۇڭلار. ھەر كۈنى بېرىلگەن تاپشۇرۇقنى ۋاقتىدا ئىشلەپ، مۇئەللىمگە ۋاختىدا تاپشۇرۇڭلار. ئالتىنچىدىن، ھەر ھەپتىسى پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن، سىنىپتا تۇرمۇش تەكشۈرۈش يىغىنى ئېچىلىدۇ. مەن شەخسى تازىلىقىڭلارنى تەكشۈرىمەن، يۇز - قولۇڭلارنى پاكىز يۇيۇپ، رەتلىك كىيىنىشنى ئۆگىنىڭلار. «چۈشەندىڭلارمۇ؟»- دەپ سۆزنى توختاتتى مۇئەللىم.

- چۈشەندۇق، - دەپ ھەممىمىز تەڭ چۇرقىراشتۇق.

مانا، شۇ سائەتتىن باشلاپ پۈت - قولۇم، ياق، پۈتۈن جىسمانىيىتىم ۋە روھىيىتىم «تۈزۈم كىشەنلىرى» بىلەن مەھكەم باغلاندى. بۇ «كىشەن»دىن قاچان «ئازات» بولىدىغانلىقىمنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئەقىل تاپقاندىن كېيىن ئويلاپ باقسام، ئەقلىيە سۈيىدە يۈغۇرۇلغان ئادەمزات نەسلى دۇنياغا ئاپىرىدە بولغاندىن باشلاپ، «ئەركىنلىك» ئىزدەپ بارلىقىنى تەقدىم قىلىدىكەنۇ، لېكىن، «ئەركىنلىك» گويا كى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ يېرىق چېتىدە كۆرۈنىدىغان ئالۋۇندەك مەۋھۇم نەرسە بولغاچقا، ئۇنىڭغا مەڭگۈ ئېرىشەلمەيدىكەن. بۇنداق ئاقىۋەتكىمۇ تەن بەرمىگەن ئىنسان جان ئالغۇچى ئەزرائىلنىڭ ئالقىنىدا تۇرۇپمۇ، يەنە «ئەركىنلىك» ئىستىكىدە «جەننەت» كە كىرىشنى ئاللاھتىن ئىلتىجا قىلىدىكەن. چۈنكى ئىنسان نەزىرىدە «جەننەت» ھەقىقىي مەنىدىكى «ئەركىنلىك ئالىمى» ئىكەن. ئەنە شۇنداق ئەركىنلىك ئالىمىگە ئېرىشىش يولىدىكى ئۇزلۇكسىز تىرىشىش ۋە ئىزدىنىش قانچىلىك ئازاپلىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ئىنسانىنىڭ قەدىر - قىممىتىگە پۈتۈلگەن تەبىئىي ئىقتىدارىكەن. مەڭگۇ نىسىپ بولمايدىغان بۇنداق ئىنسانى كامالەت مېنى، سىزنى

ـ تەۋەككۇل مامۇت؟

ـ بار، ـ دەپ ئارقا پارتىدا ئولتۇرغان ئىگىزرەك بويلۇق بىر بالا ئورنىدىن تۇردى.

ـ ئابدىكېرىم ئابدىرەھمان؟

ـ بار ـ دېدىم ـ دە، ئاستا ئورنۇمدىن تۇردۇم. شۇنداق قىلىپ مۇئەللىم يوقلىما دەپتەرگە ئىسمى يېزىلغان بالىلارنىڭ ئىسمىنى بىر ـ بىرلەپ توۋلاپ چىقتى.

ـ خوش! ھازىر 45 ئۆلار كەپسىلەر، يەنە بەش ئوقۇغۇچى يېتىپ كېلەلمەپتۇ.

ئەتىگەن ئاچقان ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىدا، مەكتەپ مۇدىرى بارات مۇھەممەد مەكتەپنىڭ ئوقۇش تۈزۈمى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە ـ نىزاملىرىنى سىلەرگە تەپسىلىي تونۇشتۇردى. بۇ تەلەپلەر قولۇقۇئلاردا مەھكەم تۇرسۇن.

ـ يەنە بىر گەپ، ـ دېدى ئابدۇرۇسۇل مۇئەللىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

تەۋەككۇل مامۇت سىلەرگە ۋاقتلىق سىنىپ باشلىقى بولىدۇ. ھەر قېتىم مۇئەللىم دەرسكە كىرگەندە، سىنىپ باشلىقى «ھۆرمەت!» دەپ كۆماندا بەرگەندىن كېيىن، ھەممئلار ئورنۇئلاردىن تۇرىسىلەر، مۇئەللىم «ئولتۇرۇئلار!» دېگەندىن كېيىن ئولتۇرىسىلەر. ئىككىنچىدىن، دەرس ۋاقتىدا بىر نەرسە يېيىشكە، پاراڭ سېلىشقا، ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ. ئۈچىنچىدىن، ھەر ھەپتىنىڭ بىرىنچى كۈنى دەرسكە كىرىشتىن بۇرۇن مەيدانغا بايراق چىقىرىلىدۇ. شۇ كۈنى يېرىم سائەت بۇرۇن كېلىپ، سىنىپ بويىچە مەيدانغا تىزىلىپ تۇرىسىلەر. تۆتىنچىدىن، ھەر كۈنى

ئولتۇرۇپ، گىزىت - ژۇرنال كۆرۈش؛ ئالدىراپ - سالدىراپ نەۋرەڭنى ئەكىلىش ئۈچۈن، يەسلى ياكى مەكتەپكە يۈگۈرۈش؛ «قەپەزدىن ئازات بولغان قۇشتەك» يۈگۈرۈپ ئوينىۋاتقان نەۋرەڭنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرۈش؛ نەۋرەڭگە كەچلىك تاماق يېگۈزۈش؛ تېلىۋىزورنى ئېچىپ كۈندىلىك خەۋەرلەرنى ئاڭلاش، ئەتراپىڭدىكى ۋە دۇنيادىكى قىسمەتلەردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش؛ ئۇنتۇپ قالغان دورا - دەرمەكلىرىڭنى ئىچىش، ئايىغى چىقمىغان يازمىلىرىڭنى پۈتۈش؛ دۆڭلىنىپ كەتكەن توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراق باغاقلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈش؛ ئۇيقۇسىزلىق ئازابىدا ئۇياق - بۇياقتا نەچچە قېتىم ئۆرۈلۈپ - چۆرۈلۈپ، ئاخىرى ئۇيقۇ دېگىزىغا غەرق بولۇش...مانا بۇ «ئارامغا چىققانلار»نىڭ رېتىمى، «تۇزۇم»لەشكەن تۇرمۇش مەزمۇنى. شۇڭا ئارامغا چىققانلارنى «ئەركىنلىك ئالمى» گە ئېرىشكەنلەر دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟! تۇزۇم، تۇزۇم يەنە شۇ تۇزۇم!

- ئوھوي، مۇنداق دەڭ، - ئارامليق كۈنلەرمۇ ھارامليق تۇنلەردەك ئۆتۈدىكەندە!

- مەلۇم مەنىدە شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇ. چۈنكى ئەجدادلىرىمىز: «ئەتە ئۆلىدىغاندەك ئىبادەت قىل، مەڭگۈ ياشايدىغاندەك تىرىكچىلىك قىل» دېگەندەك ئىنسان بالىسى ياشاش يولىدا مەڭگۈ تىنىم تاپمايدۇ.

- دېھقانلارنىڭ تۇزۇم - پۈزۇم دېگەنلەر بىلەن ئانچە كارى يوق، شۇڭا ئۇلار بىزگە قارىغاندا ئەركىنرەك ياشايدىغۇ دەيمەن؟

- سەن «دېھقان كۆيچىسى» مەرھۇم شائىر روزى سايىتىنىڭ «دېھقان بولماق تەس» دېگەن شېئىرىنى ئوقۇغانمۇ؟ ئەگەر ئوقۇغان بولساڭ، «ھەممىدىن ئۇلۇغ» دەپ تەرىپلىنىدىغان دېھقانىنىڭ پۈت - قوللىرى «تۇزۇم كىشەنلىرى» بىلەن ھەممىدىن چىڭ باغلانغانلىقىنى ھېس قىلىسەن. بەرھەقكى،

جۇملىدىن بارلىق ئەجداد - ئەۋلادلىرىمىزنى مۇئەييەن «تۇزۇم» ۋە «قائىدە» رامكىسى ئىچىدە ياشاشقا مەجبۇرلايدىكەن. شۇڭا «تۇزۇم - قائىدە» دىن ۋايساشنىڭ ئۆزىمۇ ئىنسان تەبىئىتىگە يات بولغان بىھۇدە ئەخمىقانىلىق ۋە ئاۋارىچىلىق ئىكەن.

مەن ئەتراپىمدىكى «ئاق ياقىلىق» لار (مائاشلىقلار) نىڭ ۋايساشلىرىنى داۋاملىق ئاڭلاپ تۇرىمەن:

- ۋاي-ۋۇي! نېمىدېگەن تۇڭىمەيدىغان ئىشلار بۇ؟ قوشتىن چىقساق، سۆرەم تەييار، تۇزۇم - پۇزۇمنىڭ كۆپلىكىدىن «ئۇھ!» دېگۈدەك ھالىمىز قالمىدى. ئۇچ يېشىڭدا يەسلىگە تۇتۇلۇپ، ئاتمىش يېشىڭدا ئارامغا چىققۇچە ئۆز ئەركىڭ بويىچە ياشاش ساڭا نىسىپ بولمايدىكەن!

- بەربىر ئوخشاش، ئارامغا چىقساڭمۇ يەنىلا كۆزۈڭگە كۆرۈنمەيدىغان «تۇزۇم» ئىچىدە ياشايسەن. ماڭا قارا! ئارامغا چىققانلارنىڭ كۈنلۈك ھايات مەشغۇلاتىنى ساڭا ئېيتىپ بېرەي؛ ئەتىگەندە سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ يۈز - كۆزلىرىنى يۇيۇش، ئاندىن سىرتقا چىقىپ جانسىز پۇتلىرىڭنى مەجبۇرلاپ، بىرەر سائەت «پو - پو»غا يۈگۈرۈش ياكى ئۆگىنىۋالغان ھەربىكەتنى تەكرارلاپ گىمناستىكا ئويناش؛ ئۇنىڭدىن كېيىن چالا - پۇچۇق ناشتا قىلىۋېلىپ، نەۋرەڭنى يەسلى ياكى مەكتەپكە توشۇش؛ سەي - كۆكتات، گۆش - پۆش سېتىۋېلىش ئۈچۈن، تاللا بازىرىغا يۈگىرەش؛ سېنى ئاتمىش يىل كۆتۈرۈپ جۇلىقى چىقىپ كەتكەن پۇتلىرىڭغا شىپالىق ماي سۈرتۈپ، ماگنىتلىق توك ياكى كۈنگە قاقلىنىش؛ چۈشلۈك تامىقىڭنى ھاپىلا - شاپىلا يەپ، «مەنشىك بىك» (ئاستا خاراكتېرلىك كىسەل) دەپتىرىڭنى ئېلىپ، دوختۇرخانىنى تاۋاپ قىلىش؛ «ئۆگەنگەن كۆڭۈل ئۇجمە پىشقىچە» دېگەندەك، ئادىتىڭ بويىچە ئۈيۇڭدە ياكى «پىشقەدەملەر قىرائەتخانىسى»دا مۈكچىيىپ

رۇمى تەسەۋۋۇرىدىكى «ھەمنەپەس بولۇش» «بىرلىكتە قەدەم تاشلاش» لارنىڭ ئىچكى مەنىسى يەنىلا «تۇزۇم» دېمەكتۇر.

شۇڭا تۇزۇمدىن زارلانما، ئۇ ئەركىنلىكنىڭ كاپالىتى.

ئوقۇرمەنلىرىم مېنى كەچۈرۈڭلار! تېمىدىن چەتنەپ كېتىپتىمەن. يەنە شۇ بىرىنچى دەرسكە قايتىپ كېلەي.

سىنىپقا ئاق سېرىق يۈزلۈك، زىلۋا بۇيلۇق، بۇرنى قاڭشارلىق بىر مۇئەللىم كىردى. ھەممىمىز ئورنىمىزدىن تۇرۇپ سالام بەردۇق. ئورنىمىزدا ئولتۇرغاندىن كېيىن، مۇئەللىم ئۆزىنى تونۇشتۇردى. ئىسمىنىڭ ياسىن ئابدۇراخمان ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدۇق. چىرايىدىن قارىغاندا ئاچچىقى يامانەك قىلىدۇ.

- ھازىر ئانا تىل دەرسىنى باشلايمىز، بۇ سىلەرگە نىسبەتەن ساۋات چىقىرىش دەرسى. ئۇيغۇر تىلىدا جەمئىي 32 ھەرپ بار، ھەر سائەتلىك دەرستە تۆت ھەرپنى ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىنىسىلەر، - دېدى مۇئەللىم قولىغا بور ئېلىپ، دوسكىغا يېزىشقا باشلىدى.

- ئا، «ئالما»دىكى ئا، «ئاداش»تىكى ئا، «ئات»تىكى ئا...

ھەممىڭلار ماڭا ئەگىشىپ ئۇنلۇك ئوقۇڭلار، ئا، ئا، ئا...

ئاندىن «ئا»نىڭ ئوچ خىل يېزىلىشىنى ئۆگەتتى. باش «ئا»، ئوتتۇرا «ئا» ئاياق «ا»...

شۇ يوسوندا تۆت ھەرپنى ئۆگىتىپ بولۇپ، ھەر بىر ھەرپنى ئون قېتىمدىن يېزىپ كېلىشنى تاپشۇردى. مەن قارىغاندا بۇ ھەرپلەرنى ئۆگىنىپ بولغاچقا، بۇ دەرس ماڭا ئانچە قىيىن تويۇلمىدى.

كۇنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ بىر ئاي توشقاندا، ھەرپ (فونىما) لارنى پەرقلەندۇرۇپ ئوقۇيالايدىغان، ھەرپ بىلەن ھەرپنى قوشۇپ بوغۇم ياسىيالايدىغان، ھېسابى دەرسىدە ئىككى

تۇزۇمسىز ياشاشنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمايدۇ. بۇ قانۇنىيەت دۇنيادىكى ھەممە جاندارلارغا ئورتاق. پەقەت ئادەملەرلا «تۇزۇم»نى ئاڭلىق ھېس قىلالايدىغان ئەقلىي مەخلۇقات. شىمالىي قۇتۇپنىڭ قار ـ مۇزلۇقلىرىنى پاناھگاھ قىلغان يىرتقۇچ ھايۋانلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ياشاش تەرزىگە ئەمەل قىلىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇمۇ دەماللىققا ھېس قىلغىلى بولمايدىغان تۇزۇمدە!

دېمەكچىمەنكى «تۇزۇم» ـ بىر خىل ئىكىلوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇق، ئازاپ ئېچىدىكى شاكىلات. ئىنسان ئەينەك بولمىسا ئۆز چىرايىنى كۆرەلمىگەندەك، «تۇزۇم» بولمىسا ئۆزىنىمۇ بىلەلمەيدۇ، ھەقنى كۆرەلمەيدۇ. ۋاھالەنكى، «بىر غاردا ئىككى ئارسلان بىللە تۇرالمىغان» دەك «تۇزۇم» بىلەن «ئەركىنلىك» بىر ـ بىرىنى تەقەززا قىلىدىغان «رەقىپ»لەر.

«قەلبىنىڭ قاياق قازىنىدىن قانلىق كۆپۈك چاچقايمەن.

ئىككى ئالەم سىرىنى بىر سۆز بىلەن ئاچقايمەن» دەپ خىتاپ قىلغان بۇيۈك تەسەۋۋۇپچى شائىر مەۋلانا جالالىددىن رۇمى ئۆزىنىڭ ئوتوخىيلىك مەسنەۋىسىدە:

ئالدىمدا تۇرسا قاچامدا قېتىق،
جاھان شەربەتلىرى نە كېرەك ماڭا.
گەرچە مەن ئاچ قىمىنار ئۈمىنى،
تېگىشمەسمەن ئەركىمنى قوللۇق ساڭا.

دەپ «مۇتلەق ئەركىنلىك» نىڭ «ۋاكالەتچىسى» سۈپىتىدە مەيدانغا چىقسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى ھېسابتا يەنە رىئال دۇنياغا يۈزلىنىپ، «ئېرىشكىنىگىلا قانائەت قىلىش ـ مەنسۇى ئۆلۈم، زامان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، بىرلىكتە قەدەم تاشلاش ـ ھاياتلىق.» ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. جالالىددىن

بولغان ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ 5 - كورپۇس ئاتلىق پولكى مەكتىپىمىز ئالدىدىكى مۇشۇ چوڭ يول بىلەن شەھىرىمىزگە كىرىدۇ. پۇتۇن قەشقەر خەلقى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن قارشى ئالىدۇ. مەكتىپىمىزدىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارمۇ بەلگىلەپ بەرگەن ئورۇندا رەتلىك تىزىلىپ گۈلدۇراس ئالقىشلار بىلەن بۇ ھەيۋەتلىك قوشۇننى قارشى ئالىمىز. شۇڭا ئەتە سەھەر ھەممىگلار ھېيت - بايراملىق كىيىملىرىڭلارنى كىيىپ مەكتەپكە كېلىڭلار. قالغان كونكىرت تەييارلىق ئىشلىرىغا سىنىپ مۇدىرلىرى مەسئۇل بولىدۇ. ئەمدى سىنىپىڭلارغا قايتىپ قارشى ئېلىش مەشىقىنى قىلىڭلار، - دېدى. بىز سىنىپقا كىرگەندىن كېيىن ئابدۇرۇسۇل مۇئەللىم ئەتە ئۆتكۈزۈلىدىغان قارشى ئېلىش مۇراسىمىدا توۋلايدىغان شوئارلانى ئۆگىتىشكە باشلىدى.

- ياشىسۇن جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى!

- ياشىسۇن جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى!

- ياشىسۇن رەئىس ماۋزىدۇڭ!

- ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە كىرگەنلىكىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز!

بىز گەرچە بۇ شوئارلارنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمىسەكمۇ، مۇئەللىمگە ئەگىشىپ قايتا - قايتا توۋلاپ ئاخىرى ئۆگىنىۋالدۇق.

ئۇنىڭدىن كېيىن مۇئەللىم بىزنى مەيدانغا باشلاپ چىقىپ، تۆتىمىزنى بىر قاتار قىلىپ تىزدى، «بىر، ئىككى، ئۇچ، بىر، ئىككى، ئۇچ...» دەپ كوماندا بېرىپ ماس قەدەم بىلەن رەتلىك مېڭىشنى تەكرار مەشىق قىلدۇردى. ھەممىمىزنىڭ پۇتى رىتىمغا چۈشكەندىن كېيىن، مۇئەللىم سۆز باشلاپ:

- ئەتە سائەت سەككىزدىن بۇرۇن چىرايلىق كىيىنىپ،

خانىلىق سائىلارغىچە ئوقۇپ يازالايدىغان ھالەتكە يەتتىم. باشقا بالىلارغا قارىغاندا ساۋادسىزلىقنىڭ خېلى تېز چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سېنىپ مۇدىرىمىز مېنى سېنىپقا ئۆگىنىش باشلىقى قىلىپ قويدى. ۋەزىپەم ھەركۈنى ساۋاقداشلىرىمنىڭ تاپشۇرۇق دەپتىرىنى يىغىپ مۇئەللىمگە تاپشۇرۇپ بېرىش ئىدى. مەن تۇنجى ئېرىشكەن بۇ «مەنسەپ»تىن ناھايىتى خۇش بولدۇم. شۇ «مەنسەپ»نىڭ ھىدايىتى بىلەن ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىمدا ئىزچىل مەنسەپدار بولۇپ ئۆتتۈم.

ھاياتىمدىكى ئەڭ ئۇنتۇلماس مىنۇتلار، ئېھتىمال 1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى بولسا كېرەك، بىز دەرسنى تۈگىتىپ ئۆيگە قايتىش ۋاقتىدا ئابدۇرۇسۇل مۇئەللىم سېنىپقا كىرىپ:

- ھازىر رەتلىك تىزىلىپ مەيدانغا چىقىڭلار، شوجاڭ (مەكتەپ مۇدىرى) مۇھىم خەۋەر يەتكۈزىدۇ، دېدى - دە، ئۆزى باش بولۇپ بىزنى قاتار تىزىپ مەيدانغا ئېلىپ چىقتى. مەيدانغا ئوقۇتقۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار لىق تولۇپتۇ. مەيداننىڭ ئالدىدىكى ئاددى سەھنىگە مەكتەپ مۇدىرى بارات مۇھەممەد چىقىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

- ۋاراڭ - چۈرۈڭ قىلماي، ھەممىڭلار تىنچلىنىڭلار، مەن ھازىر سىلەرگە بىر خۇشخەۋەر يەتكۈزىمەن. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەئىسى ماۋزىدۇڭ، باش قوماندان جۇدى باشچىلىقىدىكى جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى قان كېچىپ كۈرەش قىلىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقىتىپ، پۈتۈن جۇڭگونى ئازات قىلدى. جۇملىدىن ئۆلكىمىز شىنجاڭمۇ تىنچلىق بىلەن ئازات بولدى. بۇ ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىش ھەممىمىزنى چەكسىز خوشال قىلىدۇ. ئەتە چۈشتىن بۇرۇن جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ تەركىبى قىسمى

قىيىپاش ئۇدۇلىدىكى قىزلار شۆبە مەكتىپىنىڭ ئالدىدىكى كۆل بويىغا ئورۇنلاشتى.

- شەھەردىن باشلىقلار چىقىپتۇ، - دېيىشتى ئەتراپىمدىكىلەر چوڭ يولنىڭ شەھەرگە سوزۇلغان تەرىپىگە باشلىرىنى سوزۇشۇپ.

راس دېگەندەك شەھەر تەرەپتىن كەلگەن ئىككى لاتا پىكاپ ئالدىمىزدىن ئۆتۈپ مەكتەپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئارقىدىن ئات قوشقان ئۈچ - تۆت مەپە چىقىپ، ئۇلارمۇ مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىرىپ، مەيدانىدا توختىدى. مەكتەپ ئىچىدىمۇ سىرىق شەپكىلىك ئەسكەرلەر بىلەن قارا كۆك كىيىملىك ساقچىلار پوسقا تۇرۇپتۇ. شۇ ئەسنادا ئىككى ئاتلىق ئەسكەر شامپاچچا تەرەپتىن ئۇچقاندەك كېلىپ:

- ئۇلار سايغا (شامپاچچانىڭ ئۇ يېقىدا كەڭ سوزۇلغان تاشلىق جىلغىنى كىشىلەر سايى دەپ ئاتايتتى) كەلدى. يەنە 15 مىنوتقا قالماي بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. شۇ ئەسنادا ئون نەچچە ھەربىي ۋە مۇلكى ئەمەلدارلار قوغدىغۇچى ئەسكەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا مەكتەپ دەرۋازىسىدىن چىقىپ، قىزلار مەكتىپىنىڭ ئالدى تەرىپىگە قۇرغان چاجاڭ (قارشى ئېلىش سۇپىسى) تەرەپكە ماڭدى.

ھەربىي دۇخۇي ئەترىتى كاناي، مىزگانلىرىنى چېلىشقا باشلىدى. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىن دۇمباق، ناغرا - سۇنايلارنىڭ ئاۋازى ياڭراپ، كۆكنى لەرزىگە كەلتۈردى.

- ئەنە، ئەنە، - كەپتۇ - كەپتۇ دېيىشىپ ھەممىمىز بېشىمىزنى چاجاڭ تەرەپكە سوزۇشتۇق. قولىمىزدىكى ئۇچبۇرجەكلىك قەغەز بايراقلارنى لەپىلدىتىپ «قارشى ئالىمىز»، «ياشىسۇن، ياشىسۇن!» دەپ شوئار توۋلاشتۇق.

مەكتەپكە كېلىپ بولىشىڭلار كېرەك. ئاندىن مەيدانغا مۇشۇ رەت بويىچە تىزلىسىلەر، بەلگىلەپ بەرگەن ئورۇنغا چىققاندىن كېيىن، تاكى قارشى ئېلىش ئاخىرلاشقۇچە سەپتىن قەتئىي ئايرىلمايسىلەر. ئۇياق ـ بۇياققا كېتىشكە رۇخسەت يوق، ئەمدى ئۆيۈڭلارغا قايتىڭلار، دېدى.

بىز تەقەززالىق بىلەن كۇتكەن مىنوتلار ئاخىرى يېتىپ كەلدى.

بۇگۇن سەھەردىلا قازىرىق مەكتەپنىڭ ئالدى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان ئىدى.

چوڭ يولنىڭ ئىككى قاسىنىقىدىكى ئادەملەر توپىنىڭ قىستاڭچىلىق ۋە قالايمىقانچىلىقلىرىنى تەرتىپكە سالىدىغان ساقچىلار ۋە ئەسكەرلەر باپكانىڭ موكىسىدەك ئۇياندىن ـ بۇيانغا ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. ھۆكۈمەت تەشكىللىگەن قارشى ئېلىش سېپىنىڭ بېشى قازىرىقنىڭ يۇقىرىسىدىكى شامپاچا (شاھ پاشا) دىن باشلىنىپ، قەشقەر شەھىرىگىچە تۇتاشقانىكەن. بىزنى سىنىپ مۇدىرلىرى يېتەكلەپ مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئىككى قاسىنىقىدا ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

ھەممىمىزنىڭ قولىدا مەكتەپ تارقىتىپ بەرگەن ئۇچ بولۇڭ شەكلىدىكى كىچىك قەغەز بايراق بار ئىدى. ئالدى رەتكە كىچىك ئەپەندىم (ئابدۇقادىر ئابدۇللا مۇئەللىم ياش جەھەتتە باشقا مۇئەللىملەردىن كىچىك بولغاچقا، ئۇ كىشىنى كىچىك ئەپەندىم دەپ ئاتايتتۇق) باشلامچىلىقىدا مەكتەپىمىزنىڭ مىزگان ـ دۇمباقچىلار ئەترىتى تىزىلدى. شۇ ئاردا شەھەر تەرەپتىن ھەربىيچە كىيىنگەن دوخۇي مۇزىكا ئەترىتى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا تۆتتىن قاتار تىزىلغان ئوفىتسىر جەڭچىلەر كامانداىرىنىڭ «يې، ئېر، سەن...» دەپ توۋلىغان ئاۋازىغا جور بولۇپ، ئالدىمىزدىن ئۆتتى. ئۇلار بىز تۇرغان دەرۋازىنىڭ

ئايرىدۇرومنىڭ ئورنى) تەرەپتىن قەشقەرگە كىرگەن جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ كاماندىر، جەڭچىلىرىگە ئوخشىمايتتى.

بۇ ئاتلىق چەۋەندازلار ناھايىتى روھلۇق، ۋە جاسارەتلىك ئىدى. ھەممىمىز ئۇلارنى تېخىمۇ ئېنىقراق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن، بىر - بىرىمىزنى قىستاپ، سەپنىڭ ئالدىغىراق ئۆتۈشكە تىرىشاتتۇق. تەرتىپ ساقلىغۇچى ساقچىلار ۋە يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن تەشكىللەنگەن «ئىزچىلار» قالايمىقانچىلىق چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، قارشى ئالغۇچىلارنىڭ چوڭ يولغا كىرىۋېلىشىغا رۇخسەت قىلمايتتى. ئۇلار بىزنىڭ ئالدىمىزغا يېتىپ كەلگەندە، ئەتراپنى زىلزىلىگە سالغۇدەك بىر مارشنى توۋلىدى.

كۈچلۈك قوللاردا مەدەنىي قۇرال،
كاتىغا ئايلاندى مۇشتۇملاريمىز.
بىزدە يېڭىلىش يوق، ھەرگىز قايتمايمىز،
يەكسان بولمىغىچە دۈشمەنلەريمىز.

ئۇلارنىڭ ئارغىماقلىرىمۇ ئۇزۇن مۇددەت مەشىقلەندۈرۈلگەن بولسا كېرەك، ئاتلارنىڭ تەكشى قەدىمى ناخشىنىڭ رېتىمىغا ماس ئىدى. ئۇلار ئاستا - ئاستا قازىرىق مەكتەپ ئالدىدىن يىراقلىشىپ، ئايىغى ئۆزۈلمىگەن قارشى ئالغۇچىلارنىڭ سېپىگە سىڭىپ كەتتى.

كېيىنچە چوڭ بولۇپ ئەقىل تاپقاندا، بۇ مىللىي ئارمىيىنىڭ تەكتىنى ئاندىن چۈشەندۈق. 1940 - يىللارنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭ ھەر مىللەتتە خەلقنىڭ قېنىنى شورىغان جاللات شىڭ شىسەي مۇستەبىت ھاكىمىيىتى

تېخى چۈشمىگەندىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ھەيۋەتلىك ۋە جاسارەتلىك ئاتلىق ئەسكەرلەر كۆز ئالدىمىزدا نامايەن بولدى. «ئىزچىلار» بىزنى تەرتىپلىك بولۇشقا چاقىراتتى.

سەپنىڭ ئالدىدا ئېگىز چىپار ئارغىماق مىنگەن، بېشىغا كۆك رەڭ ئاركولدىن تىكىلگەن، پېشانىسىگە بەش يۇلتۇز تاقالغان قولاقچا، ئۇچىسىدا ھەربىيچە نىلرەڭ سوكنا پەلتو، مۇرىسىدە ئالتۇن ھەللىك پاگون، كەلەپ شىم، پۇتىغا كاپكازچە چىگىرىن ئۆتۈك كىيگەن، بىلىدىكى جىگەررەڭ خۇرۇم كەمەرنىڭ سول تەرىپىگە قىزىل خۇرۇم قاپلىق ناگان (تاپانچا)، ئوڭ تەرىپىگە ئۇزۇن قىلىچ ئاسقان سۇرلۇك بىر قوماندان كېلىۋاتاتتى. (كېيىن ئاڭلىساق بۇ كىشى ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان 13 - دىۋىزىيىسىنىڭ قوماندانى مەتتىمىن ئىمىنوپ ئىكەن) ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بەش يۈلتۇزلۇق دۆلەت بايرىقى كۆتۈرگەن، جەدە ئارغىماق مىنگەن، كىيىنىشى ئالدىمدىكى قوماندانىنىڭكىگە ئوخشايدىغان ئاق پىشماقراق، ئوتتۇرا بوي بىر ھەربىي (ئۇقۇشمىچە بۇ كىشى ئاشۇ ئاتلىق قىسمىنىڭ سىياسى كومىسسارى مامۇتوپ قۇربان ئىكەن) ئۇنىڭ كەينىدە قارا ئارغىماق مىنگەن ئۇچ ھەربىي سول قولىدا ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ، ئوڭ قولىدا قىلىچىنى كۆتۈرگەن ھالەتتە كەلمەكتە. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاق ئاتلىقلار، قارا ئاق قاشقىلىق جەدە ئارغىماقلىقلار... ئۇزۇن رېتى بويىچە تۆتتىن قاتار بولۇپ ئاتلىرىنى تەكشى قەدەمگە سېلىپ پاراتتىن ئۆتمەكتە. بۇ ئۇيغۇر جەڭچىلەرمۇ ئوخشاش كىيىنگەن بولۇپ، كۆكرىكىگە تەخسىلىك ئاپتومات ئېسىۋالغان ئىدى. بەزىلىرى مەيدىسىگە قەھرىمانلىق ئوردىنلىرىنى تاقىۋالغان بولۇپ، تولىمۇ ھەيۋەتلىك بۇ ئاتلىق ئەسكەرلەر توپى چىراي - شەكلى، كىيىۋالغان كىيىم - كېچەكلىرى، ناخشا - مارشلىرى مۇندىن بىر ئاي بۇرۇن زۇڭقۇرۇل (قەشقەر

هۆججەت ئىمزالىدى. تىنچلىق بىتىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن 6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىپ، گومىنداڭ غەربىي شىمال ئارمىيىسى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ باش ئەمەلدارى جاڭ جىجۇڭ قوشۇمچە رەئىسلىكىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار مۇئاۋىن رەئىسلىكىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1947 - يىلى 8 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تىنچلىق بىتىمىگە خىلاپلىق ۋە بۆزغۇنچىلىق قىلغانلىقى تۈپەيلى، بىرلەشمە ھۆكۈمەت پارچىلىنىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى تەرەپنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىدىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي بازىسى ئىلىغا قايتىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئىككى تەرەپ ماناس دەرياسىنى چېگرا قىلغان ھالدا ئۆزئارا تىركىشىشتەك ۋەزىيەت شەكىللەندى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى بىرىنچى نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرىدىن ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، گېنېرال ئىسھاق بېك قاتارلىق بەش كىشى تەكلىپىگە بىنائەن يېغىنغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭغا كېتىۋاتقان سەپىردە بەختكە قارشى ئايروپىلان ۋەقەسىگە ئۇچراپ قازا بولدى. ئۇلارنىڭ ئورنىدا سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق ئۇچ كىشى ۋەكىل بولۇپ، بۇ يىغىنغا قاتناشتى.

9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن «ئازات» بولغاندىن كېيىن، 10 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بۇيرۇقىغا ئاساسەن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا كىرىشكە باشلىدى. 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۇچ ۋىلايەت

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقاندىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى زۇلمى تېخىمۇ كۈچىيىشكە باشلىغان. 1944 - يىلى 3 - ئايدا گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىك ھۆكۈمىتى شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىغا، گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ئون مىڭ تۇياق ھەربى ئات ئىئانە قىلىش بۇيرۇقى چۈشۈرگەندى. بۇ بۇيرۇق باج - سېلىقنىڭ ئېغىرلىقىدىن ھالى قالمىغان چارۋىچىلارنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ، ئالدى بىلەن ئىلى ۋىلايىتىنىڭ نىلقا ناھىيىسىدە ئات ئىئانە قىلىشقا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ پارتلىدى. قوزغىلاڭچىلار بارغانسېرى كۆپىيىپ، ئۇچ چوڭ پارتىزان ئەترىتىگە تەرەققى قىلدى. 1944 - يىلى 10 - ئايدا ھەر مىللەتتىن تەشكىللەنگەن پارتىزانلار ئەترىتى نىلقا بازىرىنى ئىشغال قىلىپ، شىنجاڭ ھەرمىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوراللىق كۈرەشىنىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچتى. 1945 - يىلى 4 - ئايدا ھەر قايسى جايلاردىكى پارتىزانلار ئەترەتلىرى بىر تۇتاش تەشكىللىنىپ، مىللىي ئارمىيە بولۇپ قۇرۇلدى. 1945 - يىلى 9 - ئايدا بۇ مىللىي ئارمىيە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازات قىلىپ، مۇنتىزىم قۇدرەتلىك بىر قوشۇنغا ئايلاندى. 1945 - يىلى قىشتا ھەر قايسى ۋىلايەتلەردىكى مىللىي ئارمىيە ۋەكىللىرى ئىلىدا ۋەكىللەر يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى بارغانسېرى كۈچىيىپ، پۈتۈن شىنجاڭغا كېڭىيىۋاتقان ھالقىلىق مەزگىلدە گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى» ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە 1946 - يىلى 1 - ئايدىن 6 - ئايغىچە ئىككى تەرەپ رەسمى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ۋە قوشۇمچە ئىككى

ئەسكەرلەردىن بىرەرسى «گۇن...» دەپ ۋارقىرىسا، ھەممىمىز ئارقىمىزغا بەدەر قاچاتتۇق. بۇ بىزگە ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئويۇن بولۇپ تۇيۇلاتتى.

بۇگۈنمۇ يەنە شۇ ئويۇننى ئويناش مەقسىتىدە ئوچ - تۆت ئاداشلىرىم بىلەن تاشيولغا چىقساق، مەسچىتنىڭ ئالدىدا قاتار تۇرغان مىلتىقلىق ئەسكەرلەر بىزنى توسۇۋالدى. بىلىكىگە ئالقانىدەك كەڭلىكتە قىزىل لاتا چىگىۋالغان بىرسى يېنىمىزغا كېلىپ خەنزۇچە بىر نېمىلەرنى دېدى. لېكىن نېمە دېگەنلىكىنى بىز بىلمىدۇق. ئۇلارنىڭ ئىشارىتى بويىچە بىز ئارقىمىزغا قايتىپ ئىشىك ئالدىغا كەلسەك، سەلەي تاغام (ئانامنىڭ ئاكىسى) ھويلىدىن چىقىپ:

- بالىلىرىم، ئەمدى يولغا چىقماڭلار، ئەتە مۇشۇ يول بىلەن ئازاتلىق ئارمىيە قەشقەرگە كىرىدىكەن. ئۇلارنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ھۆكۈمەت ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق قىلىۋتىپتۇ. شۇڭا سىلەر باغقا كىرىپ ئويناڭلار، دېدى. ئەتە مەھەللىمىزدىن ئۆتىدىغان ئازاتلىق ئارمىيىنى كۆرۈشكە قىزىقىپ، بۇگۈن بوچىدىكى ئۆيگە كەتمەي چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالدىم. ئەتىسى سەھەردىلا باشلانغان ناغرا - دۇمباق، كاناي - سۇنايلارنىڭ ھەيۋەتلىك ئاۋازىدىن ئويغىنىپ ئورنۇمدىن تۇردۇم.

ئىشكىمىزنىڭ ئالدىدىكى تاشيولنىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگىچە ئادەملەر سانجاق - سانجاق بولۇپ تېزىلىپتۇ. مەسچىتنىڭ ئۆگزىسىدە ناغرا - سونايلار ياڭرىماقتا. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئەسكەرلەر قاتار تىزىلىپ تەرتىپ ساقلىماقتا. بىزدەك كىچىك بالىلارنىڭ بۇ توپنىڭ ئارىسىغا كىرىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەسكەن. مەن بىر قانچە ئاداشلىرىم بىلەن ئۆيىمىزنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىۋالدىم. كۇن نەيزە بويى

ئىنقىلابىنىڭ قوراللىق مىللىي ئارمىيىسى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ئۇچراشتى ھەمدە جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 5 - جۇنى (كورپۇسى) قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئىستىبىدات تۈزۈمىگە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولىشىغا زور تۆھپە قوشتى. شۇڭا رەئىس ماۋزىدۇڭ ئەخمەتجان قاسىمى ۋە سەبداشلىرىغا يازغان خېتىدە: «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى جۇڭگو خەلق دېموكراتىيە ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى» دەپ باھا بەرگەن.

مەن تۇنجى قېتىم قارشى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان ئاتلىق ھەربى قىسىم ئاشۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن مىللىي ئارمىيىنىڭ ئىلىدىن بۇاستە مۇز داۋان ئارقىلىق قەشقەرگە كىرگەن جەڭگىۋار ئاتلىق قىسمى ئىكەن. يەنە ئون - ئون بەش كۈنلەردىن كېيىن، باغئېرىقتىكى ھەززىخان (تولۇق ئاتلىشى ئەزىزخېنىم) چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىدە ئۆگزىسىدە تۇرۇپ، ئۆتكەنكىدىنمۇ داغدۇغىلىق قارشى ئېلىش پائالىيىتىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. ئېھتىمال 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بولسا كېرەك، چوڭ ئانامنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن باغئېرىقتا كەلگەن ئىدۇق. چوڭ ئانامنىڭ ئۆيى ئۇرۇمچى قەشقەر تاشيولىنىڭ بويىدا بولۇپ، ئۆينىڭ قارشىسىدا مۆيدىن بەگنىڭ چوڭ مەسچىتى بار ئىدى. ئوتتۇرىدىكى تاشيولدا ماشىنىلار گۈركىرەپ ئۆتۈپ تۇراتتى. مەسچىتتىن بەش يۈز قەدەم يىراقلىقتا گومىنداڭنىڭ بىر ھەربى گازارمىسى بار ئىدى. مەن ھەر قېتىم باغئېرىقتا كەلگەندە، مەھەللىدىكى ئاداشلىرىم بىلەن بۇ گازارما تېمىنىڭ يوچۇقلىرىدىن ماڭىشىپ، ئەسكەرلەرنىڭ ھەرخىل ھەربىي مەشىقلىرىنى قىزىقىپ كۆرەتتۇق. ناۋادا بىزنى كۆرۈپ قالغان

ئۇچ نەپەر كومانداىر ھەربىيچە سالام بىلەن مەزمۇت قەدەم تاشلاپ يېتىپ كەلدى. قارشى ئېلىشنى كۈتۈپ تۇرغان ھەربىي باشلىقلار، قەشقەرنىڭ ۋالىيلىرى، يۇرت كاتتىلىرى ۋە دىنىي زاتلارنىڭ ۋەكىللىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. شۇ ئەسنادا ئۇچ قىز ئوقۇغۇچى بىر دەستىدىن گۈل كۆتۈرۈپ كېلىپ، قەشقەر خەلقىنىڭ كۆڭۈل سۆيگىسى سۈپىتىدە ئۇلارغا سۇنۇغا قىلدى. بۇ ئۇچ گېنېرالنىڭ ئارقىسىدىن بەش يۈلتۈزلۇق قىزىل بايراقنى ئىگىز كۆتۈرگەن بىر بايراقچى، كەينىدە ئۇچ مىزگانچى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بوينىغا يىنىك ئاپتومات ئاسقان جەڭچىلەر تۆتتىن قاتار بولۇپ، «سەندا جىلۇ باشاڭ جۇيى» (ئۇچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت) دېگەن قىزىل ئارمىيە مارشىنى ياڭرىتىپ ئالدىمىزدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئاپتوماتلىق ئەترەتنىڭ ئارقىسىدىن ئېغىر پىلىموت ئەترىتى (ئېغىر پىلىموتنى تۆت جەڭچى، يېنىك پىلىموتنى ئىككى جەڭچى مۇرىسىگە ئالغان) ئۇلارغا ئۇلىشىپ يەنە باشقا ئىككى قوراللىق ئەترەت خۇددى باھاردا ئۇچۇپ كەلگەن تورنىلاردەك سەپ تۈزۈپ ئالدىمىزدىن ئۆتمەكتە. ھەربىر ئەترەتنىڭ ئارقىسىدا قازان - قوموچ، داس - چىلەك، قاسقان قاتارلىق تاماق ئېتىش قۇراللىرىنى ئەپكەش بىلەن كۆتۈرگەن ئارقا سەپ جەڭچىلىرى سەپ تۈزۈپ ئۆتتى. ئالاھىزەل بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. سەپنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا بىر نەچچە كوزۇپلۇق ماشىنا يول ئۈستىدە پۈتى يارىلىنىپ ماڭالماس بولۇپ قالغان ھەمدە تويۇقسىز ئاغرىپ ھالىدىن كەتكەن بىمار جەڭچىلەرنى سېلىپ كالا ھارۋىسىدەك ئاستا ئۆتۈشكە باشلىدى. بۇ جەڭچىلەر چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، باش - كۆزلىرى توپا - چاڭغا مىلەنگەن ھالدا ناھايىتى ھارغىن كۆرۈنسىمۇ، لېكىن روھى ئىنتايىن كۆتۈرەڭگۈ، جۇشقۇن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى

ئۆرلىگەندە شەرق تەرەپتىن ئىككى جىپ ماشىنا چىقىپ، ئۇدۇل زۇكقۇرۇل تەرەپكە ماڭدى. بىر ئاز ئۆتكەندىن كېيىن يەنە ئىككى لاتا پىكاپ، ئىككى ئۇچ مەپە چىقىپ، مەسچىد يىنىدىكى كۆلنىڭ بويىدا توختىدى.

پىكاپ ۋە مەپىدىن بىر قانچە سالاپەتلىك ھەربىي باشلىقلار ۋە مۇلكى ئەمەلدارلار، يوغان سەللە ئورغان يۈرت كاتتىلىرى چۈشۈپ مەسچىت قارشىسىدىكى مۆيدىن ھاجىمنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى. مەسچىد دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىگە «ياشىسۇن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى» دەپ يېزىلغان قىزىل لوزۇنكا ئېسىلغان ئىدى. تاشيولنىڭ ئىككى قېتىغا ئىككى ئىگىز تۇغرۇك قادالغان بولۇپ، «جوڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قەشقەرگە كىرگەنلىكىنى قارشى ئالىمىز» دەپ يېزىلغان چوڭ لوزۇنكا ئىككى تۇغرۇككە مەھكەم ئېسىلغان ئىدى. قارشى ئالغۇچىلارنىڭ سېپى ئۇچمىرىۋان (قەشقەر ئايرىدورۇمنىڭ ئۈستى تەرىپى)دىن قەشقەر شەھىرىگىچە سوزۇلغان بولۇپ، قارشى ئالغۇچىلارنىڭ قولىدىكى بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراقلار لەپىلدەپ تۇراتتى.

زۇكقۇرۇل تەرەپتىن ئۇچقاندەك كەلگەن بىر لاتا پىكاپتىن ئىككى خەۋەرچىنىڭ «كەلدى، كەلدى...!» دېگەن ئاۋازلىرى بىلەن تەڭ داقا ـ دۇمباق، شوئار سادالىرى ياڭراشقا باشلىدى. مۆيدىن ھاجىمنىڭ ھويلىسىدىن ھېلىقى سالاپەتلىك باشلىقلار، يۈرت كاتتىلىرى چىقىپ، لوزۇنكا ئالدىدا ئولارنى كۈتۈپ تۇردى.

يىراقتىن ھەيۋەتلىك ناخشا ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. ناخشىغا جور بولۇپ رەتلىك قەدەملەر بىلەن سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر كۆز ئالدىمدا نامايان بولدى.

سەپنىڭ ئالدىدا ماش رەڭلىك ھەربىي شىنىل كىيگەن

جەڭچىلەرنى يېتەكلەپ، ھەقىقەتكە قايتىدىغانلىقىنى، شۇ كۈندىن باشلاپ گومىنداڭ قالدۇق ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىدىن ئۈزۈل - كېسىل ئالاقىنى ئۈزۈپ، جوڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى باشچىلىقىدىكى خەلق دېموكراتىيە لاگېرىغا ئۆتىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئەتىسى 26 - سىنتەبىر شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدىمۇ يۇقىرىقى مەزمۇندا بايانات ئېلان قىلىپ، مەركىزىي ھۆكۈمەتكە تېلېگرامما يوللىدى. ماۋزېدۇڭ بىلەن جۇدى بۇ تېلېگرامما-لارنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئۇلارغا جاۋاب تېلېگرامما يوللاپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولغانلىقىنى جاكارلىدى ھەمدە شىنجاڭغا قاراپ يول ئالغان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ، خەلق دېموكراتىك ھاكىمىيىتىنى تىكلەپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىردى.

شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، نەتىجىلەرنى مۇستەھكەملەپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى تېزرەك ئازاپ - ئوقۇبەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، باش قوماندان جۇدى بىلەن مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەينىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى 1 - بېكتۇەننىڭ قارمىقىدىكى 2 - ۋە 6 - جۇن (كورېئۇس) نى باشلاپ شىنجاڭغا قاراپ يول ئالدى. ئۇلار قومۇلغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىككى سەپكە ئايرىلدى. 2 - جۇننىڭ قوماندانى گوفېڭ، سىياسى كومىسسارى ۋاڭ ئېنماۋلار بۇيرۇقىغا بىنائەن 2 - جۇننى باشلاپ قومۇلدىن ئۈدۈلا قەشقەرگە، لويۇەنغا، جاڭ شىيەنيۈەر باشچىلىقىدىكى 6 - جۇن ئۇرۇمچىگە ۋە شىمالى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى.

2 - جۇننىڭ كوماندىر جەڭچىلىرى ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن

ئۇچىسىغا بىر قىلىپتا تىكىلگەن تۆت يانچۇقلۇق ماشىرەڭلىك كىيىم، چىكىلىكىنىڭ ئۈستىگە نۇر چېچىپ تۇرغان بەش يۈلتۈزلۇق كاكار تاقالغان ئۈزۈن قولاقلىق پاختىلىق شەپكە، پۇتىغا پاختىلىق لاتا خەي ياكى چۇخەي كىيىپ، پاچىقىغا تىزىغىچە «گودەيزى» باغلىۋالغان ئىدى. يولنىڭ ئىككى قاسىنىقىدا سەپراس تۇرغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى جەڭچىلەرگە قوللىرىدىكى ئالما، ئانار، ئامۇت، تۇخۇم قاتارلىقلارنى سوناتتى... سەپنىڭ ئاخىرى ئۈزۈلگەندىن كېيىن، قارشى ئالغۇچىلار توپى ئۇلارغا ئەگىشىپ، شەھەر تەرەپكە ئاقتى. تەرتىپ ساقلىغۇچىلارمۇ قايتىشقا باشلىدى. ئۆگزىلەرگە چىقىۋالغان مەن دېمەتلىك بالىلارمۇ ئۆگزىدىن چۈشۈپ كوچىغا قاراپ ئېتىلدى. بۇگۈنكى بۇ هاياجانلىق مىنوتلار بالىلىق قەلبىمنى لەرزىگە سالغان ئىدى. شۇڭا مۇشۇ خاسىيەتلىك كۈندىكى تەسىراتىم هازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇبتۇ. ئەقىل تېپىپ، قىزىل ئارمىيىنىڭ قەشقەرگە كىرىشىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئىشلارغا شاهىد بولغان پىشقەدەملەرنىڭ تارىخىي ئەسلىمىلىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىن بالىلىقىمدا ئۇچراشقان ئاشۇ جەڭچىلەرنىڭ كىملىكى هەققىدە ئۇچۇرلارغا ئىگە بولدۇم. ئۇنىڭ جەريانى مۇنداق ئىكەن.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق هەربىي گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال تاۋ سىيۇ بىلەن مۇئاۋىن باش قوماندانى، قوشۇمچە جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ جۇڭجىياڭ دەرىجىلىك قوماندانى جاۋ شۈڭاڭ بىرلىكتە مەركىزىي خەلق هۆكۈمىتى ۋە خەلق ئىنقىلابى هەربىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭغا، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى جۇدېغا تېلېگرامما يوللاپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى 100 مىڭ كوماندىر -

2 ـ جۇن (كورېئوس) نىڭ قوماندانى گوفىڭ، سىياسى كومىسسارى ۋالك ئىنماۋ، مۇئاۋىن جۇن باشلىقى دۇن شىگيۇەن، مۇئاۋىن سىياسى كومىسسارى زىڭ گۇاڭمىڭ قاتارلىق ھەربىي باشلىقلار. 2 ـ جۇندىن ئون نەچچە كۇن بۇرۇنراق قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن مىللىي ئارمىيە 5 ـ كورېئوس 13 ـ دىۋىزىيىسىنىڭ قوماندانى مەتتىمىن ئىمىنوپ، سىياسى كومىسسارى ماموتۇپ قۇربان، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم قاتارلىق باشلىقلار بىلەن بىرلىكتە قىسمىنىڭ ئالدىدا ماڭدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا («—\/» 1 ـ ئاۋغۇست) خېتى يىزىلغان ئازاتلىق ئارمىيە بايرىقى ۋە بەش يۇلتۇزلۇق دۆلەت بايرىقىنى كۆتۈرگەن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ ئوفېتسىر ـ جەڭچىلىرى، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ۋە گومىنداڭنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملىرى، ئاخىرىدا ھەر مىللەت خەلقىدىن تەشكىللەنگەن قارشى ئېلىش قوشۇنى ئايرىم سەپ بولۇپ تىزىلدى. يۇقىرىقى باشلىقلار ھېيتگاھ ئالدىدىكى رەئىس سەھنىسىگە چىقىپ بىر ـ بىرى بىلەن يەنە بىر قېتىم قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ۋالك ئېنماۋ، جاۋ شىڭۋاك ۋە ئابدۇكېرىم مەخسۇملار ناھايىتى قىسقا ئەمما تەسىرلىك قارشى نۇتقى سۆزلىدى. سەپ بولۇپ تۇرغان ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى قىزىل ئارمىيە مارشى «ئۇچ چوك ئىنتىزام سەككىز دىققەت»نى كۆككە ياڭرىتىپ، رەتلىك ھالدا يېڭىشەھەر تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. شۇ كۇنى كەچتە گېنېرال جاۋ شىڭۋاك يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىدىكى كولۇپتا ئازاتلىق ئارمىيە بىلەن ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ بىرلەشمە دوستلۇق يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. سىياسىي كومىسسار ۋالك ئىنماۋ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇدېگە ۋاكالىتەن ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملاردىكى كوماندىر ـ جەڭچىلەردىن

كونا يۈك ماشىنىلىرىدا بەزىدە ئولتۇرۇپ، بۇرۇلغان ماشىنىلارنى مۇرىسىدە ئىتتىرىپ مېڭىر مۇشەققەتتە قاراشەھەر ۋىلايىتىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇيرۇققا بىنائەن قالغان يولنى پىيادە بېسىشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى كۆپ ماشىنىلار يولدا كېرەكتىن چىققان. رېمونت سايمانلىرى كەمچىل، ماي يىقىلغۇلار يېتىشمەسلىك قاتارلىق سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن ئاپتوموبىل تىرانسپورتى بىلەن يول يۈرۈش مۇمكىنچىلىكى بولماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن 2 ـ جۈندىن ئالدىن ئەۋەتىلگەن 4 ـ دېۋىزىيىنىڭ كەڭ كوماندىر جەڭچىلىرى تولۇپ تاشقان يۈكسەك ئىنقىلابىي جاسارەت، پۈلاتتەك ئىنقىلابى ئىرادە بىلەن 26 كۈن پىيادە يۈرۈش ئارقىلىق 2390 چاقىرىم (1195 كىلومېتىر) ئۇزۇن سەپەرنى بېسىپ، 1949 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى جەنوبىي شىنجاڭدىكى مەركىزى شەھەر قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ، يۇز مىڭغا يېقىن ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. ئەنە شۇنداق داغدۇغىلىق قارشى ئېلىشقا ئېرىشكەن خەلقنىڭ بۇ پەرزەنت قوشۇنلىرى ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ گۈلدۇرمامىدەك ياغدۇرغان ئالقىشلىرى، كۆككە ياڭرىغان ناغرا ـ سۇناي سادالىرى ئىچىدە مەزمۇت قەدەم تاشلاپ، قەشقەرنىڭ يۇرىكى ھېيتگاھ مەيدانىغا يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ شەھەرگە كىرىش مۇراسىمى باشلاندى. شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى، جەنوبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتابىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قەشقەردە تۇرۇشلۇق تەرتىپكە سېلىنغان 42 ـ دېۋىزىيىنىڭ باشلىقى 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى گېنېرال تاۋسىيۇ بىلەن بىرلىكتە ھەقىقەتكە قايتىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولىشىدا ئۆچمەس خىزمەت كۆرسەتكەن گېنېرال جاۋ شىڭۋاڭ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى

مەيدانىغا قادالغان ئېگىز خادىنىڭ ئۈستىدىكى ئون ئىككى بايراقلىق كۆك يۈلتۈزنىڭ ئورنىنى بەشيۈلتۈزلۈق قىزىل بايراق ئىگىلىدى. بايراق چىقىرىش مۇراسىمىدا بۇرۇنقى «سەنمىنجۇيى» نى ئېيتماي، دۆلەت گىمنى «قوزغال قۇل بولۇشنى خالىمىغانلار، گۆش ۋە قىنىمىز بىلەن مەھكەم ئىستىھكام قۇرايلى!...» دېگەن ناخشىنى ئېيتىدىغان بولدۇق. مۇئەللىملىرىمىز دەرس باشلاشتىن بۇرۇن بىر نەچچە مىنوت ۋاقىت ئاجرىتىپ، دەۋرنىڭ ئۆزگىرگەنلىكىنى، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئازات بولغانلىقىنى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى باشچىلىقىدىكى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنى، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئىشچى - دېھقانلارنى ئاساس قىلغان كەڭ جۇڭگو مەھنەتكەشلىرىنىڭ پەرزەنت قوشۇنى ئىكەنلىكىنى، بىزنىڭ ئەمدى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىگە كىرگەنلىكىمىزنى... ناھايىتى ئاددى، چۈشىنىشلىك ھالدا سۆزلەپ بېرىدىغان بولدى. غەزەل مۇئەللىمىمىز ئابدۇقادىر ئابدۇللا بىر ھەپتە ئىچىدىلا «دۆلەت مارشى - «قوزغال» ناخشىسى بىلەن ئازاتلىق ئارمىيە مارشى - «ئۇچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت» دېگەن ناخشىنى ئۆگىتىپ قويدى. تەنتەربىيە دەرسىدە بۇ ناخشىلارنىڭ رىتىمىغا پۈتىمىزنى كەلتۈرۈپ قەدەم تاشلاشنى مەشىق قىلاتتۇق. دەرۋەقە شۇ كۈنلەردىن باشلاپ بىزدەك مەكتەپ بالىلىرىدىن تارتىپ، مەھەللىمىزدىكى چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قىيابېتىدە يېڭى ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. ھەر كۈنى سەھەر ۋە كەچتە مەن باغئىبرىقتىكى ئۆيىمىزنىڭ ئۆگزىسىدە تۇرۇپ، قارشى ئالغان ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى ئۇچ - تۆتتىن بولۇپ مەكتىپىمىز ئالدىدىكى چوڭ يولدا، يۇرتىمىزدىكى كوچا - كوي، مەھەللىلەردە سۆگەت تېلىدا توقۇلغان ئىككى

ئەك سەممي ھال سوربدى ھەمدە ھەقىقەتكە قايتقان كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەربكتىنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۇردى. ئەتىسى گېنېرال جاك شىڭۋاك ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ ۋەكىللىرىنى يېتەكلەپ، ئازاتلىق ئارمىيە قوشۇنلىرىغا قوغۇن - تاۋۇز، سەي - كۆكتات، ئۇن - گۇرۇچ قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى ئاپىرىپ بېرىپ، ئۇلاردىن سەممي ھال سوربدى. كېيىن 2 - جۇننىڭ 4 - دىۋىزىيىسىگە قاراشلىق ئارمىيە ئورگانلىرى ۋە ئۇنىڭ 12 - پولك مارالبېشى، پەيزاۋات، يوپۇرغا قاتارلىق ناھىيىلەرگە، 11 - پولك يەكەنگە جايلاشتى. بۇنىڭغا ئولىشپلا 2 - جۇننىڭ قوماندانلىق شىتابى ۋە جۇنگە بىۋاستە قاراشلىق 1 - بۆلۈمۈ 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن 2 - جۇننىڭ قەھرىمان پەرزەنت قوشۇنلىرى قارلىق تاغ، شۇرغانلىق چۆل - جەزىرىلەرنى پىيادە بېسىپ، ئارقا - ئارقىدىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى شەھەر، ناھىيىلىرىگە يېتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ شەرەپلىك بۇرچىنى ئادا قىلىشقا باشلىدى. 1950 - يىلى ئەتىيازدا گېنېرال جاۋ شىڭۋاك قەدىمكى شەھەر قەشقەردىن ئايرىلىپ، شىمالىي شىنجاڭغا بېرىپ، جوڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى 22 - دالا ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، قوشۇمچە 9 - جۇننىڭ باشلىقى بولدى. (يۇقىرىقى قىستۇرما بايانلار جوڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شەھەرلىك تارىخ ماتېرىياللىرىنى تەتقىق قىلىش ھەيئىتى تۈزگەن «قەشقەر شەھىرى تارىخ ماتېرىياللىرى»نىڭ بىرىنچى توپلىمىدىكى مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردىن ئېلىندى. 1986 - يىل نەشرى.)

ئازاتلىق ئارمىيە ئەنە شۇنداق داغدۇغا بىلەن قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ مەكتىپىمىزنىڭ

مەھەللىنىڭ يېنىغا كەلگەندە، ھېلىقى گازارما تەرەپتىن كەلگەن ئىككى ئەسكەر يېنىمغا دۈمىلەپ كەلدى. مەن ئۇلارنىڭ سۆزۈن چىرايىدىن قورقۇپ كېتىپ، «ۋايجان» دەپ ئىشەكتىن سەكرەپ چۈشتۈم - دە، ئارقامغا بەدەر قاچتىم. ئۇلار ئېشەكنىڭ ئۈستىدىكى قوغۇننى خۇرجۇنى بىلەن ئېلىۋېلىپ، قولىدىكى كالتەك بىلەن ئېشەكمىنى ئۇرۇپ مەن قاچقان تەرەپكە ھەيدەۋەتتى. ئۇلار ئولجىنى كۆتۈرۈشۈپ گازارمىغا قاراپ يول ئالدى. تاياقنىڭ زەربىسىدە چېچىپ كېلىۋاتقان ئېشەك مېنى تونىغاندەك يېنىمغا كېلىپ توختىدى. دېمىسىمۇ مەن بۇ ئېشەككە بەك ئامراق بولغانلىقىم ئۈچۈن، بۇ ئېشەكمۇ مەندىن ياتسىرىمايتتى. مەن دادامنىڭ يېنىغا يىغلاپ كىرىپ، ئەھۋالنى ئېيتىپ بەردىم.

- بوپتۇ بالام، ھېچ ۋەقەسى يوق. ئۇ كاپىرلار ناھايىتى ئەسكى، نەچچە قېتىم كېچىسى كېلىپ، ئېغىلدىكى قويلىرىمىزنى بۇلاپ كەتكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ ئۇلار ئوچۇق - ئاشكارا بۇلاڭچىلىق قىلىدىغان باندىتلار. ھېلىمۇ ساڭا خەۋپ - خەتەر يەتمىگىنىگە مىڭ شۈكرى، ئۇلار ھامان بىر كۈنى جاجىسىنى يەيدۇ، - دەپ تەسەللى بەردى، دادام. دەرۋەقە ئۇچ ئايدىن كېيىن، مەن كۆرگەن جەڭچىلەر بىلەن ئۇلار زادىلا ئوخشىمايتتى. ئالدىنقىسى چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان ئاشكارا بولاڭچىلار بولغاچقا، ئۇلاردىن ھەممە ئادەم قاچاتتى. تېخى يېقىندىلا يۈرتىمىزغا يېتىپ كەلگەن ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىلىرى ئالدىغا ئالتۇن ئوچراپ قالسىمۇ كۆز قىرىنى سالمايدىغان ھەقىقىي پەرزەنت قوشۇن بولغاچقا، ھەممە كىشى ئۇلارغا كەڭ قۇچاق ئاچاتتى. «ياشىسۇن ئازاتلىق ئارمىيە» دەپ قوشاق قاناتتى. ئۇلار شۇ يوسۇندا ئاددىي - سادىدىلىق، كەمتەرلىك، ئىشچانلىق، سەمىمىيلىك، جاسارەتلىك بولۇشتەك خىسلەتلىرى بىلەن ناھايىتى تېزلا خەلقنىڭ قەلبىگە سىڭىپ

سۇئەتنى ئەپكەش قىلىپ مۇرىسىگە ئارتىپ تېزلىك تېرەتتى. بىز قىزىقىپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا ئەگىشىۋالاتتۇق. ئۇلار بىزنى كۆرۈپ خۇش تەبەسسۇم بىلەن «بالاڭلار، لەي،لەي...» دەپ قولىنى بىزگە ئۇزىتاتتى. بىز دەسلەپ بىر ئاز ھەيىقىپ ئۇلاردىن ئۆزىمىزنى قاچۇراتتۇق. كېيىنچە ئاستا ـ ئاستا ئۇلارغا يېقىنلىشىدىغان بولدۇق. ھەتتا ئۇلارنى مەھەللىمىزدە كۆرۈپ قالساق، ھويلىمىزغا باشلاپ كىرىپ، گۈلە ـ قاق، جىگدە ـ ياڭاقلارنى ئۆيدىن ئەچىقىپ بېرەتتۇق. لېكىن ئۇلار «راكېمەت، راكېمەت» دەپ بىزگە بېشىنى ئېگىپ تازىم قىلىپ، ھېلىقى قۇرۇق يېمىشلەرنى زادى ئالغىلى ئۇنمايتتى.

بىز ئۇلارنىڭ ئۇنىمىغىنىغا ئۇنماي بۇ قۇرۇق يېمىشلەرنى چاڭگالىلاپ ئۇلارنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قوياتتۇق. ئىلاجسىز قالغان بۇ جەڭچىلەر يانچۇقلىرىنى كولىشىپ، ھەر بىرىمىزگە ئۈچ، تۆت مىڭ كوي (ھازىرقى بىر موچەن مىڭ كوي دېيىلەتتى) دىن قەغەز پۇل بېرەتتى. بىز ئالمىساق كۆزىمىزنى غەلەت قىلىپ، كۆپىنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇپ خوشلىشىپ چىقىپ كېتەتتى.

مەن شۇ تاپتا بۇندىن ئۈچ ئاي بۇرۇن بېشىمدىن ئۆتكەن مۇنداق بىر ۋەقەنى ئەسلەپ قالدىم. بۇچىدىن باغئىرىققا باردىغان يولنىڭ يېقىدا «دۆڭ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەھەللە بار ئىدى. بۇ مەھەللىنىڭ چېتىدەرەك بىر ھەربىي گازارما بار ئىدى. ئەسكەرلەر گازارمىنىڭ ئەتراپىغا تىكەنلىك سىم بېكىتىپ، ئىچىگە سەي ـ كۆكتات تېرىيتتى، ئات ۋە خېچىر باقاتتى. بۇندىن ئۈچ ئاي بۇرۇن دادام ئىشىك ئالدىدىكى قوغۇنلۇقتىن تۆت قارا كۆكچىنى ئۈزۈپ، چوڭ خۇرجۇنغا قاچىلاپ، مېنى ئېشەك بىلەن باغئىرىققا چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىشنى بۇيرىدى. مەن ئېشەككە مىنىپ ئۇدۇل باغئىرىققا قاراپ يول ئالدىم. ئەمدى «دۆڭ» دېگەن

كېلىدىغان ئەسكەر ئاكىلىرىمىز يېنىمىزغا كېلىپ، بىزگە يارەم قىلىدى. ئۇلار يەر تۇزلەشكە ناھايىتى ماھىر ئىكەن. بىز ئۇلارنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ئۇچ - تۆت كۈن ئىچىدىلا يېرىم مو ئەتراپىدا تۇپتۇز بىر ئىتىز بەرپا قىلدۇق. ئەسكەر ئاكىلىرىمىز بىلەن بىللە توپلىغان ئوغۇتلىرىمىزنى تەكشى يېيىتىپ، يارنىڭ ئۈستىدىكى ئىرىققا ئۇلانغان ياغاچ ئارقىلىق سۇ باشلىدۇق. ئوسسى كېلىشكەندىن كېيىن، بۇ ئىتىزغا سەۋزە تېرىماقچى بولۇپ، مەن ئۆيدىن سەۋزە ئۇرۇغىنى ئېلىپ چىقتىم. يېنىمىزدىكى جەڭچى ئاكىلىرىمىز بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، قوللىرىنى ئوڭ - سولغا پۇلاڭلىتىپ بىر نېمىلەرنى دېدى. بىز «بۇشىڭ» دېگەن سۆزدىن باشقىسىنى چۈشەنمىدۇق. ئەمما، ئۇلارنىڭ ئىشارىتىدىن «بۇ يەر سەۋزە تېرىشكە ماس كەلمەيدۇ» دېگەن بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلدۇق. نېمە قىلىشىمىزنى بىلمەي بېشىمىزنى تاتىلاپ تۇردۇق. شۇ ئەسنادا ئۇلاردىن بىرسى «دۆڭ» تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى. قالغان ئۈچەيلەن بىزنى يېتەكلەپ يەرنى كەتمەن بىلەن ئاغدۇرۇشقا باشلىدى. ھايال ئۆتمەي ھېلىقى جەڭچى گازارمىسىغا بېرىپ بىر خالتا ئۇرۇقلۇق خام گازىرنى كۆتۈرۈپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يېرىمىزگە ئاپتاپپەرەس تېرىدۇق. شۇندىن كېيىن توپلىغان ئوغۇتلىرىمىزنى ئۇدۇللۇق ئاپتاپپەرەسنىڭ تۈۋىگە تۆكىدىغان بولدۇق. بۇ ئاپتاپپەرەس ناھايىتى ئوخشىدى، ئۇچ ئايدىن كېيىن ھەر بىر تۇپ ئاپتاپپەرەس سېرىق ئالتۇندەك چېچەكلەپ، كاكچا توقاچ چوڭلىقىدىكى باشلىرىنى كۆتۈرەلمەي، كۈنگە قاراپ ئېگىلىشكە باشلىدى. بىزنىڭ يۇرتتا ئەزەلدىن باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى ئوغرىلىۋالمىدىغان ئوغرى - پوغرىلار بولمىغاچقا، بۇ ئاپتاپپەرەسلەر زىيان - زەخمەتسىز پىشتى. بىز ئۇلارنىڭ بېشىنى كېسىۋىلىپ، خامانلىقتا قۇرۇتقاندىن كېيىن، دىنىنى ئايرىپ ئاداشلىرىم بىلەن تەڭ بۆلۈشتۇق.

كەتتى. ئازاتلىق ئارمىيە شەنگە ئوقۇلغان مەدھىيەنامىلەر ھەممە جاينى قاپلىدى:

خەلقىم بىلەن چىن قەلبداش ئىناق ئارمىيەم،

ساڭا مەڭگۈ چىن مېھرىمىز قاياناق ئارمىيەم.

خىسلەتلىرىڭ تا ئەبەتكە پارلاق ئارمىيەم،

سېنى دىلدىن سۆيگەن ئۇلۇغ خەلقىمدىن سالام.

بىزنىڭ يۇرتتا ئەزەلدىن يولدا تېزەك تېرىپ، ئوغۇت توپلايدىغان ئادەت يوق ئىدى. ئەتراپىمىزدىكى جەڭچى ئاكىلىرىمىزنىڭ ھەر كۈنى تېزەك تېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىزمۇ ئۇنىڭغا قىزىقىپ قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەھەللىمىزدىكى تەۋەككۈل قادىر، روزاخۇن، ھېكىم ئاخۇن (ھەر ئۈچەيلەن باقى ئالەمگە كېتىپ قاپتۇ) قاتارلىق تەڭتۇش ئاداشلىرىم بىلەن مەكتەپتىن قايتقاندىن كېيىن، بىردىن سېۋەت، بىردىن كىچىك كۆرەكنى كۆتۈرۈپ، تاكى «قاسساپ مەھەللىسى» گىچە بېرىپ تېزەك تېرىدىغان بولدۇق. بۇ تېزەكلەرنى بىزنىڭ ئۆينىڭ ئالدىدىكى يارنىڭ لېۋىگە كۆمۈپ قوياتتۇق. بۇ يارلىق ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىدىن ئاقىدىغان «تۆۋەن قازىرىق ئۆستىڭى» يېنىدا بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستى تەكشى ئېكىنزارلىق يەر ئىدى. يارنىڭ ئېتىزلىق تەرەپتىكى لېۋى بىلەن ئۈستەڭنىڭ بويىغچە ئون نەچچە غولاچ كەڭلىكتە ئېگىز - پەس بىر بوشلۇق بولۇپ، ھازىرغىچە ھېچكىم كۆز قىرىنى سالماي كېلىۋاتقان تىترىلىق يەر ئىدى. ئاداشلىرىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، مۇشۇ بىنەم يەرنى تۈزلەپ سەي - كۆكتات ياكى كۆكباش قوناق تېرىماقچى بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن ئەتىگەن - ئاخشاملىرى كەتمەن بىلەن يارنىڭ لېۋىنى يوناپ بۇ يەرنى تۈزلەشكە باشلىدۇق. مەقسىتىمىزنى چۈشەنگەندەك ھەر كۈنى مەھەللىمىزگە ئوغۇت توپلاشقا

بىلەن رۇسۇل ئۆز ئارا بىرىكىپ كەتكەن سەيلىنى دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا ئۇچرىتىش قېيىن بولسا كېرەك. دېمىسىمۇ ئەزىزانە قەشقەرنىڭ كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت كارامىتى مۇشۇ سەيلىگە مۇجەسسەملەشكەن ئىدى.

ئەنە، ئاپپاق خوجا گۇمبىزىنىڭ ئەتراپىدا مىڭلىغان ياشانغان ئايال تاۋاپچىلار گۇمبەزنىڭ كاھىشلىرىغا مەڭزىلىرىنى يېقىشىپ يىغا - زار قىلماقتا. ئىچىدە بىر نېمىلەرنى ئوقۇپ دۇئا - تىلاۋەت قىلماقتا. ئەنە شەرىەتكۆل (كىشىلەر شەۋەتكۆل دەپ ئاتىشىدۇ) بىلەن چوڭكۆلنىڭ ئەتراپى تېخىمۇ قىزىپ كەتكەن، كۆلنىڭ بويىغا شال بىلەن لەمپە قىلىپ، سۇ يۈزىدىن كۆتۈرۈپ ياسالغان قاتار - قاتار چايخانىلار ناھايىتى ئاۋات بولۇپ، تاۋاپچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. ئەنە ھەزرەت جامەسىنىڭ ئوڭ قېتىدىكى ھەزرەت مەكتەپنىڭ يېنىغا جايلاشقان ئۇجمىلىك باغقا كىرسىڭىز گويا كى ئامېرىكىنىڭ ۋوللىۋۇت كوچىسىغا كىرىپ قالغاندەك ھەيرانۇ - ھەس بولىسىز؛ بىر تەرەپتە يۈرت - يۈرتلاردىن كەلگەن ئەل ئىچى سەنئەتكارلار بىر - بىرى بىلەن مۇسابىقىلەشكەندەك راۋاپلىرىنى جارانگلىتىپ ناخشا - قوشاق ئېيتسا، يەنە بىرلىرى مۇقام توۋلىماقتا. يەنە بىر سورۇندا قەشقەر خەلقىگە تونۇش ئاۋۇت راۋاپ «يۇسۇپ ئەھمەد» ۋە «سېيىت نوچى» داستانىدىن ئارىيە ئېيتماقتا. بىزنىڭ مەللىك روزەك باشىمۇ ئايرىم بىر سورۇن تۈزۈپ «ئاتۇشۇڭغا بارغۇنچە، چەكمەنمىنى سايە ئەتتىم، سايىسىدا ئۆزۈم يېتىپ، سەن يارمىنى ياد ئەتتىم» دېگەن ناخشىسىنى ئىنچىكە ئاۋازى بىلەن يانگراتماقتا. باغنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە داڭلىق مەددادىلار سورۇن تۈزۈپ ئاجايىپ ماھارەت بىلەن ۋائىزلىق قىلماقتا. ئۇلارنىڭ يېنىدا مەمەتتاز دېگەن قىزىقچى قولىدىكى يۇمىلاق سوزۇق تاشنى ئاغزىغا سېلىپ يۇتۇۋلىپ، سورۇندىكى بىرسىنىڭ ئارقىسىدىن سۇغۇرۇپ

بىر قىسمىنى ئۆيلىرىمىزدە قالدۇرۇپ، قالغىنىنى مەكتىپىمىز ئالدىدىكى ھۈسەيىن گازىرچىغا ساتتۇق. ھەر بىرىمىز بەش يۈز مىڭ كوي (ھازىرقى بەش يۈەن) دىن پۇل تەگدى. بۇ پۇلنىڭ بىر قىسمىغا دەپتەر ـ قەلەم دېگەندەك ئوقۇش قۇراللىرىنى سېتىۋالدۇق. قالغىنىنى ھەر كۈنلىكى «گوپەي مۇللاخۇن» نىڭ لەڭپۇڭىنى يەپ تۈگەتتۇق. شۇ زامانلاردا غالتىكى بىلەن يۈرت مەھەللىنى ئارىلاپ لەڭپۇڭ ساتىدىغان ناھايىتى سېمىز، قارىمۇتۇق بىر لەڭپۇڭچى بار ئىدى. كىشىلەر ئۇنى «گوپەي مۇللاخۇن» دەپ ئاتىشاتتى. مەھەللىدىكى بالىلار بەزىدە ئۇنىڭ ئارقىسىغا ئەگىشىۋىلىپ: «لەڭپۇڭۇڭنى يېمەيمىز گوپەي مۇللاخۇن» دەپ ۋارقىرىشىپ ئۇنىڭ چىشىغا تېگەتتۇق. ئۇ غالتىكىنى توختىتىپ قويۇپ بىزنى قوغلايتتى. بۇ بىزگە ناھايىتى قىزىق ئويۇن تويۇلاتتى. بالىلىق دېگەن ساراڭلىقتە!

بىزنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك تاماشايىمىز قوشنا يۈرت ھەزرەتتە ھەپتىدە بىر قېتىم ئۆتكۈزىلىدىغان «ھەزرەت سەيلىسى» («ئاپاق خوجام سەيلىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گە بېرىش ئىدى. ئۇجمە پىشقاندا باشلىنىپ، كەچكۈزدە ئاياقلىشىدىغان بۇ ھەشەمەتلىك سەيلە پائالىيىتىگە شەھەرلىكلەر، شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا ـ قىشلاقلىقلار ھەتتا چەت ناھىيە ـ بازارلاردىن كەلگەن نەچچە تۈمەن كىشى قاتنىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتلىق مەپىلەرگە ئولتۇرۇپ، شەھەردىن چىققان بايۇەتچىلەر، ھۈنەرۋەن كاسىپ، ھۈنەرۋەنلەر، ئۆلىمالار، مەددالار، سىرىكچىلەر، داپ، راۋاپلىرىنى كۆتۈرۈشكەن ئەل ئىچى سەنئەتكارلىرى، رەمبالار، غېرىپ ـ مۇساپىرلار، دوغچى، لەڭپۇڭچى، ناۋاي، سامسىپەز، كاۋاپچى، يەل ـ يېمىشچى، كۆلالچى... قىسقىسى جەمئىيەت ھۈجەيرىسىدىكى ھەممە ساھەنىڭ چوڭ ـ كىچىك ئەزالىرى تېپىلاتتى. بۇنداق كۆلىمى چوڭ، داغدۇغىسى ھەيۇەتلىك، توخۇنىڭ سۈتىدىن باشقا ھەممە نېمە تېپىلىدىغان ، ئۇسسۇل

بارئىدى. بىر ئاز ئاچچىقى يامانراق بولسىمۇ، لېكىن ئوقۇغۇچىلىرىغا بەك مېھرىبان ئىدى. بولۇپمۇ ماڭا ناھايىتى كۆپ غەمخورلۇق قىلاتتى. ئۇيىدىن ماڭا ئاددى كىتابلارنى ئەكىلىپ بېرەتتى. تىل دەرسىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى كۆرۈپ، خاتا جۈملىلەرنى تۈزىتىپ بېرەتتى. بۇ مۇئەللىم بىزدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغاچقا، ھازىرغىچە زادى ئۇنۇتمىدىم. ئۇ قازىرىق مەكتەپنىڭ قورۇلىشىدىن تارتىپ، تاكى 1994 - يىلى ۋاقىتسىز ئەجەل ئۈزۈ قويىنىغا ئالغۇچە يۈرەك قىنىنى مىللىي مائارىپ ئۈچۈن سەرپ قىلغان بولۇپ، بۇ مۆھتەرەم ئۇستاز نەچچە ئون مىڭ ياش بوغۇنلارنى تەربىيەلەپ ئۇچۇپا قىلغان قازىرىق مەكتەپنىڭ تارىخى شەجەرىسىنىڭ بىردىنبىر گۈۋاھچىسى. ئۇ ھەقىقەتەن ئەل سۆيگەن ئۇستاز، ياراملىق پىداگوگ بولغاچقا، ئالتە پەرزەنتىنى ئالىي مەكتەپ بىلىم سەۋىيەسىگە ئىگە ئىختىساس ئېگىلىرى قىلىپ تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەن. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى مىجىت ئوسمان ئۇزۇن مۇددەت قەشقەر شەھەرلىك قوغان ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولۇپ، 2012 - يىلى كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولدى. ئىككىنچى ئوغلى مۇختەر ئوسمان ئون نەچچە يىلدىن بۇيان چۇمبۇس باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ مۇدىرى، 3 - ئوغلى ئەنۋەر ئوسمان قارىماي جەرەنبۇلاق بورىۋاي باشقارمىسىدا، 4 - ئوغلى غەيرەتجان ئوسمان شىنجاڭ ئونىۋېرسىتېتى فلولوگىيە ئىنىستىتوتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ياش پروفېسسورى، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ مول ھوسۇللۇق تەتقىقاتچىسى، بەشىنچى قىزى ھاجىگۈل ئوسمان قەشقەر شەھەرلىك 4 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىسى، ئالتىنچى پەرزەنتى ئايگۈل ئوسمان ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى «بۇگۈنكى شىنجاڭ» نىڭ باش مۇھەررىرى بولۇپ خىزمەت قىلماقتا. ئالتە پەرزەنتىنى

ئالدىغان سىرىك ئويۇنلىرىنى كۆرسىتىپ ھەممە كىشىنى كۈلدۈرىۋەتتى. بۇ ئويۇنلار بىر - بىرىدىن قىزىقارلىق ئىدى.

ئەنە باغنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدانغا تۆت تەڭشەكلىك ئىگىز دار باغلانغان، شىنجاڭدىن ئوتتۇرا ئاسىيا ھەتتا ئەرەب دۇنياسىغىچە تونۇلغان داڭلىق داۋاز ھاشىم ھاجىمنىڭ ئوغلى سىدىق ھاجى داۋاز دار ئۈستىدە كىشىنى چۆچىتىدىغان ھەربىكەتلەر بىلەن ماھارەت كۆرسەتمەكتە.

ئەنە، ئۇجمىلىك باغنىڭ بۇلۇڭ تەرىپىدە قوچقار، خوراز سوقۇشتۇرۇلماقتا، ئىت تالاشتۇرۇلماقتا. بىر تەرەپتە ياشلار ۋە بالىلار يىغىلىۋىلىپ تۇخۇم چېكىشتۇرمەكتە. دەرۋەقە «ھەزرەت سەيلىسى» دىكى ئويۇنلارنىڭ تۇرىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. مەنمۇ ئاكامغا ئەگىشىپ، مەھەللىدىكى بالىلار بىلەن بىللە ھەر ھەپتىسى دېگۈدەك «ھەزرەت سەيلىسى»گە بېرىپ، قانغۇچە ئويناپ كەچتە قايتىپ كېلەتتۇق. ھازىر ئويلىسام ئاشۇ بالىلىق دەۋرىمدىكى سەيلە تەسىراتلىرى مېنى فولكلور تەتقىقاتىغا سۆرەپ كىرگەن بولسا كېرەك، ھەقىقەتەن شۇنداق.

سەيلە دېسەم ئەجدادلىرىم ئۇدۇمى،

نامايانداۇر كۆرمىگەننى كۆيدۇرۇپ.

مۇجەسسەمدۇر ئۇندا جېمى كارامەت،

روھلاندۇرار ئەل - يۇرتۇمنى سۆيدۇرۇپ.

ئۇزۇلمەيدۇ مۇھەببەتنىڭ رىشتىسى،

چاچقۇسىدىن بۇخۇتلارنى ئۇندۇرۇپ.

ئاي - كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ، ئىككىنچى سىنىپنى پۈتتۈرگەندە خېلى ئوبدانلا خەت ساۋادىم چىقىپ قالدى. بىزنىڭ ئوسمان قاسىم ئىسىملىك بىر مۇئەللىممىز

قازا بولۇپ كەتتى) قاتارلىق مۇئەللىم ۋە مۇئەللىملەرمىنىڭ پەرۋىشى بىلەن قازىرىق مەكتەپنىڭ خېلى غوللۇق ۋە ئەتىۋارلىق ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىرى ئىدىم. بىراق بۇ كۈنلەر ئۈزۈنغا بارمىدى.

1951 - يىلى پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى باشلاندى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا 1952 - يىلى كۈزدە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى قانات يايدى. ھەر ئىككى سىياسىي ھەرىكەتنىڭ نىشانى ئۈزۈن مۇددەت ھۆكۈم سۈرگەن فېئودالىلىق تۇزۇمنى ئۆزۈل - كېسىل بىكار قىلىپ، تەڭلىك - باراۋەرلىك ئاساسىدىكى يېڭى دېموكراتىك تۇزۇمنى بەرپا قىلىش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، دېھقانلارنى زومىگەرلەرنىڭ زۇلمىدىن ئازات قىلىش، يېزا ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دېھقانلارنى سىنىپىي تەرتىپكە ئايرىپ، يەر ئىسلاھاتىنى يۈرگۈزۈش، يېزىلاردىكى بەگ - بوجاڭلىق ھاكىمىيەت شەكلىنى بىكار قىلىپ، بارلىق ھوقۇقنى دېموكراتىك ئاساستا كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلاردىن قۇرۇلغان «دېھقانلار ئۇيۇشمىسى» گە ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي رەھبەرلىك ئورگانلىرىدىن نۇرغۇنلىغان كادىرلاردىن خىزمەت ئەتىرىتى تەشكىللىنىپ ھەر قايسى يېزا - كەنتلەرگە چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇ چاغلاردا مەركىزى مەكتەپ ئەتراپىدىكى بوچى، قازىرىق، چومبۇس، سۈزاق، قاراساقال، شاھ پاشا قاتارلىق يۇرتلارمۇ بەشكېرەم رايونىغا تەۋە بولۇپ، قازىرىق مەكتەپنىڭ يېنىدىكى ئابدۇقادىر ھاجىمنىڭ قورۇسى بەشكېرەم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت ئورنى ئىدى. بۇ رايون قەشقەر كونا شەھەرنىڭ ئىجارە كىمەيتىش ۋە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنىڭ نۇقتىسى قىلىنغاچقا، ئەينى ۋاقىتتىكى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرى مەھكىمىنىڭ باشلىقى

ئەلگە سايە تاشلايدىغان ياراملىق ئىزباسارلاردىن قىلىپ يېتىشتۇرۇش ھەممىلا كىشىگە نىسىپ بولمۇيدىغان ئامەت ئەمەس، ئەلبەتتە. «ئەجىرنىڭ تېگى ئالتۇن» دېگەن شۇنداق. بۇ تەلەپچان باغۋەننىڭ يەنە بىر ئۇنتۇلماس ئەجرى بار، ئۇ قازىرىق مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئائىت تەۋرۈك تارىخى شەجەرىسىنى كۆز قارىچۇقىدەك ساقلاپ زامانىمىزغا يەتكۈزۈپ بېرىش بىلەن بىللە مۇشۇ يۇرتتىكى ئەھمىيەتلىك تارىخىي ئابىدىلەر توغرىسىدا ئەل ئىچىدە ئاغزاكى داۋاملىشىپ كەلگەن كۆپلىگەن رىۋايەت ۋە ھېكايىلەرنى توپلاپ ۋە ساقلاپ، تارىخىمىزنىڭ كەم بەتلىرىنى تولۇقلىغان ۋەقەشۇناستۇر. بۇگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ ئىزباسارى پروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان ئۇستىگە ئالغان دۆلەتلىك ئىجتىمائى پەن تەتقىقات تۈرى ــ «قازىرىقنىڭ ئىجتىمائىي، تارىخى ۋە مەدەنىيىتى» ناملىق يېرىك تەتقىقاتنىڭ رويابقا چىقىشىدا دادىسى ئوسمان قاسىم بىلەن ئانىسى ياقۇتخان يۇنۇس (قازىرىق مەكتەپنىڭ تۇنجى ئوقۇغۇچىسى ھەمدە تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچىسى، بىر ئۆمۈر مائارىپ سېپىدە ئىشلەپ 1998 ـ يىلى ۋاپات بولغان) خانىمنىڭ قىممەتلىك ئەجىر ـ مېھنىتى بار، بۇ ئاددى بىر جۈپ يېزا مۇئەللىملىرىنىڭ قەلبلىرىگە پۈتۈلگەن ئەزىز يۇرتنىڭ خاتىرىلىرى يۇقىرىقى يېرىك تەتقىقات تۈرىنىڭ ئىلھام بۇلىقى ۋە ماتېرىيال مەنبەئى بولغان. شۇڭا بۇ قەدىردان ئۇستازنى پەرزەنتلىرىگە ئوخشاشلا مەنمۇ ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيمەن. مەن ئادىمىيلىك قىممەت، روھى مەدەت، ئىلىم ـ مەرىپەت ئاتا قىلغان ئوسمان قاسىم كەبى تۇنجى ئۇستازلىرىمدىن ئابدۇرۇسۇل ئابدىراخمان، بارات مەمەت، مامۇت قۇربان، ئىسا مامۇت، داۋۇت مامۇت، زۇنۇن ھاشىر، ئىدرىس قادىر، ئابدۇقادىر ئابدۇللا، تۇرغۇن ھېكىم، ياسىن ئابدۇراخمان، ياقۇتجان يۇنۇس، ھاۋاخان سەلەي، ئايشەم تۇردى، ئاسىم ئىلى، ھاۋاخان ئىمىن (ئۇلارنىڭ ھەممىسى

ـ ئانا دادام بەك شۇك بولۇپ قاپتۇ. زادى نېمە بولدى؟

ـ مەنمۇ ئېنىق بىلمىدىم بالام،ـ دېدى ئۇھ تارتىپ، يۈرت ـ مەھەللىدە داداڭلار بىر ئاز يەكلىنىپ قاپتۇ. كادىرلار ۋە يېزا ئاكتىپلىرى داداڭلارنى چاقىرىپ مەسىلىنى تولۇق تاپشۇرۇشقا قىستاۋېتىپتۇ. دېھقانلار ئۈيۈشمىسىنىڭ يىغىنلىرىغا قاتناشتۇرماپتۇ. قارىغاندا داداڭلارنىمۇ ھېلىقى باي دېھقان، پومىشچىك دېگەن دۈشمەن سىنىپلارنىڭ ئىچىگە قېتىۋالغانىدەك قىلىدۇ.

ـ ياق، ئانا ئۇنداق بولىشى مۇمكىن ئەمەس. مەكتەپكە كادىرلار كېلىپ، مەركەزنىڭ يىر ئىسلاھاتى ھەققىدىكى ھۆججەتلىرىنى بىزگە قايتا ـ قايتا چۈشەندۈرۈپ بەردى. ئۇلارنىڭ ئېيتمىچە، ئۆزىگە تەۋە يەر ـ زېمىن قىرىق مودىن ئاشسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزى ئىشلىمەي ئۆيىدە يىللىقچى يالاپ، ئۇلارنى ئەزگەن بولسا، ياكى كەمبەغەل دېھقانلارنى خالىغانچە بوزەك قىلغان بولسا، ئاندىن دۈشمەن سىنىپقا ئايرىيدىكەن. بۇ ھەربىتە «بىرمۇ ياخشى ئادەمگە ئۇۋال قىلماسلىق، بىرمۇ ياماں ئادەمنى توردىن چۈشۈرۈپ قويماسلىق» دېگەن سىياسەت بارىكەن. دادام ھازىرغىچە ئاكامىلار بىلەن بىللە ئۆز كۆچىگە تايىنىپ تېرىقچىلىق قىلىۋاتىدۇ، ئۆيىمىزدە يىللىغان يىللىقچىمۇ يوق، يەر ـ زېمىنمۇ كۆپ ئەمەس، ئەھۋال ئېنىق تۇرسا يەنە نېمىدىن ئەنسىرەيدۇ؟

ـ ئاڭلىسام ئىككى ھاماڭلارنىڭ مىراس يېرىنمۇ داداڭلارنىڭ نامىغا تېزىملاپ، جەمئىي 38 مو دەپ بېكىتىپتۇ. ئەگەر ھاماڭلارغا تەۋە سەككىزمو باغ يېرىنى چىقىرىۋەتسە، بىزگە تەۋە يەر ـ زېمىن 30 مو قالىدۇ. «بەگگە بارغۇچە بېلىڭ ئۇشتۇلار» دېگەندەك، بۇ تۇگۇن يېشىلگىچە داداڭلار ئازاپ چېكىدىغاندەك قىلىدۇ.

سەيدۇللا سەيپۇللايوف بىۋاسىتە مۇشۇ نۇقتىدا تۇرۇپ بۇ خىزمەتكە رەھبەرلىك قىلغان، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت، پارتكوم ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرىدىن ۋاڭ جىن، ۋاڭ ئىنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى، ساۋدانوپ، ماموتوپ قۇربان قاتارلىقلارمۇ يېزا - كەنتىمىزگە بىر قانچە قېتىم چىقىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەن ۋە مۇھىم يوليورۇقلارنى بەرگەن. ئەل سۆيگەن تالانتلىق شائىرىمىز مەرھۇم تېيىپجان ئېلىيوفمۇ ئىجارە كىمەيتىش ھەرىكىتىدە بۇچى كەنتىگە چۈشكەن «خىزمەت ئەترىتى»نىڭ تەركىپىدە بىر مەزگىل ئىشلەپ، بەشكېرەمگە بەگ بولغان بوچىلىق شىرىپىبەگنىڭ زالىملىقىنى پاش قىلىدىغان «شىرىپىبەگ» ناملىق داستاننى يازغان. «خىزمەت ئەترىتى» ھەر كۈنى كۈندۈزلىرى كەمبەغەل تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، ئۇلارنى ئويغىنىشقا، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ باي دېھقان، پومىشچىكلار بىلەن دادىل كۈرەش قىلىشقا دالالەت قىلسا، كەچلىرى ھەممە دېھقانلارنى يىغىپ، ئەزگۈچى سىنىپلارنى پاش قىلىش، ئۇلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىش يېغىنلىرىنى ئويۇشتۇراتتى. ھەتتا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىمۇ خىزمەت ئەترىتىگە ياردەملىشىپ، ئاتا - ئانىلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا تەشۋىق - تەربىيە ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللىگەن ئىدى.

ئىجارە كىمەيتىش ھەرىكىتى باشلانغاندىن بۇيان دادام بىر ئاز غەمكىن بولۇپ قالدى. شەھەردىكى دۆكىنىغىمۇ كىرمەي، باغۋاران، ئېتىز - ئېرىق ئەمگەكلىرى بىلەن بەند بولدى. مەسچىتتىكى ئىمامىلىقىنىمۇ تاشلاپ، نامازنى ئۆيدە ئوقۇتەيدىغان بولىۋالدى. دادام ئىچ مىجەزلىك ئادەم بولۇپ، ئادەتتە خوشلىقىنىمۇ، خاپىلىقىنىمۇ بىزگە ھەتتا ئانامغىمۇ دېمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز دادامدىن قاتتىق ئەيمىنەتتۇق. ئاخىرى ئانامدىن سورىدىم:

ئىككىنچى ئايالى بۇھەجەر خېنىم ۋە ئۇنىڭدىن بولغان بالىلىرىنى ئېلىپ سۈيدۈڭنىڭ كۆكدالا دېگەن يېرىدىكى ھەربىي ئورۇنغا ماكانلىشىپتۇ. ئەمدى ئايشەم خانىمنىڭ ئىككى بالىسىنى ئېلىپ ھۇسەيىن ئەسكەرنىڭ يېنىغا كەتكۈدەك. «قازان يالغان قۇتۇلۇپ، چۆمۈچ يالغان تۇتۇلدى» دېگەندەك ئەمدى ھەممە دەرت - ئەلەم ئايشەم خانىمغا قالىدىغان ئوخشايدۇ.-دېدى ئانام ئىچىگە تېنىپ.

شۇ ھامان ھۇسەيىن ئەسكەرنى تۇتۇپ كەتكەن مەنزىرە كۆز ئالدىمغا كەلدى. تېخى قازىرىق مەكتەپكە كىرمىگەن مەزگىلىم ئىدى. ھۇسەيىن ئەسكەرنىڭ مەن دېمەتلىك ئوغلى مۇھەممەد تۇردى بىلەن ئۇنىڭ ھويلىسىدا داچەن ئويناۋاتاتتۇق. تويۇقسىز دەرۋازا ئالدىدا ھارۋىنىڭ شەپىسى ئاڭلاندى. بىز داچەنلىرىمىزنى يانچۇقىمىزغا سېلىپ دەرۋازىغا يۈگۈردۇق. ئاڭغىچە قوشقاناتلىق دەرۋازىنى تاراق - تۇرۇق قىلىپ ئېچىپ، تاپانچىسىنى بەتلىگەن تۆت ئەسكەر ھۇسەيىن لەنجاڭنى يالاپ ھويلىغا كىردى. ئادىشىم مۇھەممەد تۇردى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ «دادا» دەپ ئالدىغا يۈگۈرگەن ئىدى. ئۇنى بىر ئەسكەر «گۇن» (يوقال) دەپ ئىتتىرىۋەتتى. مەن قورقىنىمدىن ھويلىدىكى ئۇزۇم بارىڭنىڭ ئارقىسىغا يۇشۇرىنىۋالدىم. تالىنىڭ ئاراچلىرىدىن قارىغۇدەك بولسام، ھۇسەيىن لەنجاڭنىڭ قولىغا ئىشكەل (كويزا) سېلىپ قويۇپتۇ. ھېلىقى تۆت ئەسكەر ئۇ كىشىنى ئالدىغا سېلىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئاندىن ھەممە ئۆيلەرنىڭ پىشايۋانغا قارايدىغان دېرىزىلىرىنىڭ قوش قاناتلىرىنى ئېچىۋەتتى. ئۇي ئىچىدىن ئەسكەرلەرنىڭ ھۇسەيىن لەنجاڭنى دۇشكۇشلەپ سوراق قىلىۋاتقان غەلىتە ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ تىلىنى ئۇقمىغاچقا، نېمە دېگەنلىكىنى بىلمەيتتىم. شۇ ئەسنادا ئۇلار بۇ ھەجەر خېنىم ئاچامنى چاقىرىپ ئۆيدىكى ساندۇقلارنى ئېچىپ بېرىشكە بۇيرۇدى. ساندۇقتىكى كېيىم -

- مۇئەللىم بىزگە «ھەق ئېگىلىدۇ، سۇنمايدۇ» دەپ ئۆگەتكەن. شۇڭا دادام ئەسىرىمىسۇن. دادام قانداق مەسىلە بولسا يوشۇرماي ئەينەن تاپشۇرسۇن. بىز ئەزەلدىن باشقىلارنى دوستىمىز دەپ ياشاپ كەلگەن، شۇڭا ھۆكۈمەتمۇ بىزنى دوست قاتارى كۆرىدۇ، ھەرگىزمۇ دۈشمەن سېپىگە ئىتتىرىۋەتمەيدۇ.

- ئىلاھا، دېگىنىڭدەك بولا بالام! لېكىنزە، پۇقرا دېگەن قويغا ئوخشايدىكەن، قاياققا ھەيدىسە شۇ ياققا كېتىۋېرىدىكەن ئەمەسمۇ بالام، ماۋۇ قوشنىمىز ھۈسەيىن ئەسكەرنىڭ خوتۇن، بالا - چاقىلىرىنىمۇ «ئىشپىيونىنىڭ بالىلىرى» دەپ يەكلەۋاتىدۇ ئەمەسمۇ.

- ئانا ھۈسەيىن ئەسكەر راست ئىشپىيونمىتى؟

- بالام، ئىشپىيون - پىشپىيون دېگەننى مەن بىلمەيمەن. مەن داداڭغا ياتلىق بولۇپ بۇچىغا كەلسەم، ئۇ كىشىنى مەھەللىدىكىلەر ھۈسەيىن لەنجاڭ دەپ ئاتايدىكەن. ئۇ كىشىنى بىز كۆپ ئۇچراتمايتتۇق. ئايدا - يىلدا بىر قېتىم بۇچىغا ئات بىلەن چىقىپ بالا - چاقىلىرىنى يوقلاپ كېرىپ كېتەتتى. ئايالى ئايشەم خانىمنىڭ دەپ بېرىشىچە، ئۇ كىشى يېڭىشەھەرنىڭ سۇخۇ دېگەن يېرىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ باشلىقى ئىكەن. دەرۋەقە ئۇ كىشى دائىم ھەربىي كىيىم بىلەن يۈرەتتى. ئۆزى ناھايىتى كېلىشكەن، ئېگىز بويلۇق، سۇرلۇك ئادەم ئىدى. مېنىڭ بىلىشىمچە ئۇ كىشى نۇرغۇن قېتىم تۇرمىگە ئېلىنغان ئىكەن. ئازاتلىق ئارمىيە قەشقەرگە كېلىشتىن بىر يىل بۇرۇن ئۇ كىشىنى يەنە تۇتۇپ كەتكەن ئىدى. ئۆتكەن يىلى يېڭى ھۆكۈمەت تۇرمىدىن ئازات قىپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە خىزمەت كۆرسەتكەن دەپ مۇكاپاتلاپتۇ. ئۇلارنىڭ مۇشۇ باغ - ھويلىسىدىن باشقا يەر - زېمىنى يوق ئىدى. ئۆتكەن يىلى بۇ باغ - ھويلىسىنى چوڭ ئايالى ئايشەم خانىمغا قالدۇرۇپ،

ھەربىي تۇرمىگە قامىغاندىن كېيىن، «ئۆيىگە قۇرال يۇشۇرۇپ قويغان بولىشى مۇمكىن» دەپ گۇمانلىنىپ ئۇلارنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرغان ئىكەن. بالىلىقىمدا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن بۇ ئەھۋالنى ھازىرغىچە ئونۇتمىدىم. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، بۇ كىشىنىڭ ھايات مۇساپىسىنى بىلىشكە قىزىقىپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن ھۇسەيىن لەنجاڭنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان 300 نەچچە بەتلىك «ئۆمۈر خاتىرىسى» نى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. بۇ خاتىرىنى يۈرتدىشىم ۋە كەسپدىشىم پروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان ھۇسەيىن لەنجاڭنىڭ چوڭ قىزى ھەنىپە (مەندىن بىر - ئىككى ياش چوڭ بولۇپ، قەشقەر شەھىرىدىكى گىراژدانلار مەكتىپىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ تېببىي ئالىي تېخنىكومىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن نەنسەندە ۋە كادىرلار ساناتوريىسىدە دوختۇر بولۇپ ئىشلەپ، پىنسىيىگە چىققان. ھازىر ئۇرۇمچى تەڭرىتاغ رايونى غالىبىيەت يولىدا ئولتۇرىدۇ.) دىن سوراپ ئېلىپ بىر نۇسخا كۆپەيتىۋالغان. بۇ «خاتىرە» دىن قارىغاندا، ھۇسەيىن تۇردى (ھۇسەيىن لەنجاڭ) 1910 - يىلى ھازىرقى چۆچەك ۋىلايىتىگە قاراشلىق شىخو ناھىيىسىنىڭ كويتۇن قىشلىقىدا توغۇلغان. دادىسى تۇرى بالا (بالادىن قورقمايدىغان باتۇر كىشى بولغاچقا «تۇردى بالا» دەپ ئاتالغان) ۋە ئۇنىڭ كىچىك ھاجى، ئىسلام كالتەك، مۇھەممەد باقى، مۇھەممەد كامال، مۇھەممەد ھېكىم، خالىدىخان قاتارلىق يەتتە ئەۋلادى ئەسلىدە قەشقەر كونىشەھەر بەشكېرەم رايونىنىڭ بۇچى يېزىسىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز دەۋرىنىڭ لەشكىرى قىسىملىرىدا ھەربىي سەركەردىلەردىن بولۇپ نوپۇسلۇق نەسەپلەردىن ئىكەن. دادىسى تۇردى بالا ياشلىقىدىن زامانىسىدا ئۇرۇمچىدىكى كاتتا بايلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھەربىي ئىشلار جەھەتتە بىر مەزگىل ياڭ زىڭشىنغا مەسلىھەتچى بولغان. ھۇسەيىن لەنجاڭ بالىلىق دەۋرلىرىدە ئۇرۇمچىدىكى

كېچەك ۋە باشقا نەرسىلەرنى بىر - بىرلەپ ئېلىپ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ يايمىچىنىڭ دۇكىنىدەك قىلىۋەتتى. بىر ئەسكەر ھۇسەيىن لەنجانىڭغا قۇرال تەڭلەپ يېنىدا قالدى. قالغان ئۈچ ئەسكەر ھەممە ئۆيلەرنى ھەتتا قازناق، ئاشخانىغىچە، ئوچاق موربىدىن تارتىپ، ئاشلىق ساقلايدىغان كاتتىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە، مەرەپتىكى يوتقان كۆرپىلەردىن تارتىپ، تەكچىلەردىكى لىگەن، قاچا - قومۇچ، گۈل تەشتەكلىرىنىڭ ئارىسىغىچە، ئۆينىڭ ئاستىدىكى ئامبار ئۆيىدىن تارتىپ، ئات - ئېشەك ئېغىللىرىغىچە، ئۆگزىدىكى بالىخانىدىن تارتىپ كەپتەرخانىغىچە... ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپ قېزىۋەتتى. ئۇلار ئىزدىگەن نەرسىسىنى تاپالماي، ھويلىغا چىقىپ ئۇياق - بۇياققا زەڭ سېلىشتى. ئۇلار ئۆزئارا كارائىلىشىپ، پىشايۋاننىڭ ئالدىدىكى شاتۇت، ئانار، ئەنجۇر، ئۆرۈك، ئامۇت، شاپتۇل قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان باغنى سىنچىلاپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى. ھەتتا باغنىڭ ئايىغىدىكى ئېگىز ئۆسكەن بىر تۇپ ئامۇتنىڭ ئاچمىقىغا ياساپ قويغان قارا قۇچقاچنىڭ ئۇگىسىنىمۇ چۆرۈۋەتتى. ھويلىدىكى ئۆزۈم باريكىنىڭ ئارقىسىدا بىر كۆلچەك بار ئىدى. كۆلنىڭ تۆت ئەتراپى قىزىلگۈل بىلەن قاپلانغانىدى. شۇنچە ئاقتۇرۇپ بىر نەرسە تاپالمىغان بۇ ئەسكەرلەر كۆلنىڭ بويىغا كېلىپ، قويۇق ئۆسكەن بۇ گۈللەرنىڭ ئارىسىنى بىر بادرا ياغاچ بىلەن مالتىلاشقا باشلىدى. ئۇ يەردىنمۇ ھېچنىمە تاپالمىدى. ئاخىرى ناھايىتى خاپا بولغان قىياپەتتە ھۇسەيىن لەنجانىڭغا تاپانچىلىرىنى تەڭلەپ، ئالدىغا سېلىپ ھويلىدىن تالاغا چىقتى. بۇ «مەھپۇس»نى ئىككى چاقلىق مەپە ھارۋىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئىككى يېنىدىكى تار ئورۇندۇقتا ئىككىدىن ئەسكەر ھۇسەيىن لەنجانىڭنى يالاپ كەلگەن يولى بىلەن شەھەر تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى. كېيىن مۇھەممەدتۇردىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، دادىسىنى «ئېسىيان كۆتۈرمەكچى بولغان» دېگەن گۇناھ بىلەن

ئېچىلاتتى. لېكىن بۇ يىغىنلارغا بىزنىڭ ئائىلىلەردىكىلەرنى قاتناشتۇرمايتتى. 1952 - يىلىنىڭ دەسلەپكى كۈز ئايلىرىدا مەكتەپ رەھبەرلىكى 3 - ۋە 4 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئايرىپ، كەنتلەر بويىچە يەر ئىسلاھاتى ھەققىدە تەشۋىق - تەربىيە ئىشلىرىغا يارەملىشىش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. مەنمۇ شۇ قاتاردا بار ئىدىم. ئابدۇقادىر ئابدۇللا مۇئەللىم بىزگە قەشقەر پاختەكلە دېھقانلىرىنىڭ ماۋجۇشىغا يازغان خېتىنى ئوقۇپ بەردى ھەمدە بۇ ئىككى پارچە خەتنى يېزىۋېلىپ ئىككى كۈن ئىچىدە ھەممىزنىڭ تولۇق يادلاپ كېلىشىنى تاپشۇردى. پاختەكلە دېھقانلىرىنىڭ ماۋجۇشىغا يازغان خېتى شېئىر بولغاچقا ئۇنىڭ ئىچىدىن بەش كوپلېتنى تاللاپ، ئۇنى دېكلىماتسىيە قىلىپ ئوقۇش قائىدىلىرىنى ئۆگەتتى. مۇئەللىمنىڭ چۈشەندۈرۈشىچە، شېئىر شەكلىدىكى بۇ خەتنى پاختەكلە يېزىسىغا چۈشكەن «خىزمەت ئەترىتى» نىڭ ئەزاسى شائىر تېيىپجان ئېلىيۇف دېگەن شائىر ئاكىمىز دېھقانلار نامىدىن يازغان ئىكەن. بۇ «خەت»كە پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقانلار ئىمزا قويۇپ 1952 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ماۋجۇشىغا ئەۋەتىپتۇ. ماۋجۇشى بۇ خەتنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن شۇ يىلى 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۆز ئىمزاسى بىلەن «جاۋاب خەت» يېزىپ پاختەكلە دېھقانلىرىغا تېلېگرامما ئارقىلىپ يوللاپ بېرىپتۇ. بۇ «جاۋاب خەت»نى ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مائاۋېن رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى پاختەكلە يېزىسىغا كېلىپ ئۆز قولى بىلەن دېھقانلارغا يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ. بۇ «خەت» ئەينى ۋاقىتتا پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنى چەكسىز خوشاللىققا چۆمدۈرگەن ۋە ئىلھاملاندۇرغان، بولۇپمۇ جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە مىللىي زۇلۇم دەستىدىن دىلى سۇنغان، بىلى مۇكچەيگەن چەت چېگرا رايوندىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت ئەمگەكچىلىرىنىڭ ماۋجۇشى

دىنىي ۋە پەننى مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1925 - يىلى ئۇ ياڭ زىگشىن ئاچقان ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەندىن باشلاپ تاكى 1962 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇزۇنبىكىستان رىسپوبلىكىسىغا چېقىپ كەتكەنگە قەدەر ئازغىنە كام 40 يىل ھەربىي قىسىملاردا ئەسكەر، بەنجاڭ، پەيجاڭ، لىيەنجاڭ، تۆەنجاڭ دەرىجىلىك خىزمەتلەرنى ئۆتىگەن، شۇ دەۋرلەردە يۈز بەرگەن 60 نەچچە قېتىملىق ئۇرۇشقا قاتناشقان ۋە بۇ جەريانىدا 20 نەچچە قېتىم تۇرمىگە ئېلىنغان، شىڭ شىسەي دەۋرىدىن تاكى 1949 - يىلىغىچە گومىنداڭنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42 - جۇن (بېرىگادا) دە ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن «ئازات» بولغاندىن كېيىن ھەقىقەتكە قايتقانلار قاتاردا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش ئارمىيىسى (بىڭتۇەن)نىڭ قورغاس كۆكدالادىكى 4 - دېۋىزىيىسىدە لىيەنجاڭ دەرىجىلىك خىزمەت ئىشلەپ، 1962 - يىلى سوۋېت گرازدانلىق پاسپورتى بىلەن ئىككىنچى ئايالى بۇھەجەر خېنىم ۋە ئۇنىڭدىن بولغان ئىككىنچى پەرزەنتىنى ئېلىپ ئۇزۇبىكىستانىنىڭ تاشكەنت شەھىرىگە چېقىپ ماكانلاشقان. 1990 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ۋاپات بولغان. «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» نىڭ قەھرىمانى سوپاخون سوۋۇروپ يازغان «مەن كەچكەن كېچىكلەر» ناملىق بېبلوگرافىك رومانىدا بايان قىلىشىچە، سوپاخون مامۇت سىجاڭ قىسىملىرى بىلەن قەشقەردە ھەربىي ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىللەردە ھۇسەيىن لەنجاڭنىڭ قول ئاستىدىكى پەيجاڭ دەرىجىلىك ئوفېتسىر ئىكەن. يۇقىرىقى ئارتۇقچە «ئەسلىمە» دىن مەن يەنە ئۇزلۇكسىگە قايتىپ كېلەي. شۇنداق قىلىپ بىزنىڭ يۇرتتا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى قىزغىن داۋاملىشۋاتىدۇ. ھەر كۈنلىكى كەچتە بۇچىنىڭ تېتىرباغ مەھەللىسىدىكى ھىببۇللا ئاكامنىڭ ھويلىسىدا «دېھقانلار ئۈيۈشمىسى» باشچىلىقىدا دېھقانلارنىڭ «شىكايەت قىلىش - دەرت تۆكۈش» يىغىنلىرى

دەردىمىز ھەم بەختىمىز،
پۈتۈلگەن شۇ ھۆججەتنى.
.....

بۇ خەتنىڭ ئاخىرقى كوپلىتى مۇنداق تاماملانغان:

سەن يارانقان بۇ زامان،
ھۆر زامانە كەڭتاشا.
داھىمىز ماۋجۇشىمىز،
بول ئامان، مىڭ- مىڭ ياشا.

يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ پاختەكلە پېزىسى دېھقانلىرىغا يازغان «جاۋاب خېتى» مۇنداق:

قەشقەر كونىشەھەر پاختەكلە پېزىسىدىكى بارلىق دېھقانلار يولداشلار: بۇ يىل 3 - ئايدا يەر ئىسلاھاتى غەلىبىسىنى تەنتەنە قىلىۋاتقىنىڭلاردا ماڭا خەت يازغىنىڭلارغا رەھمەت. سىلەر پومىشچىكلار سىنىپىنىڭ فىئوداللىق يەر مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ئاسارىتىدىن ئازات بولدۇڭلار، سىلەرنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش، مول ھوسۇل ئېلىش شوئارى ئاستىدا تېخىمۇ ئىتتىپاقلىشىپ تىرىشىپ ئىشلەپچىقىرىپ، ماددى تۇرمۇشۇڭلارنى ياخشىلىشىڭلارنى ھەمدە شۇ ئاساستا مەدەنىيەت سەۋىيەڭلەرنى قەدەممۇ قەدەم يۇقىرى كۆتۈرۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

ماۋ زېدۇڭ
1952 - يىلى 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

بۇ ئىككى پارچە خەت تارىخنىڭ ئۇنتۇلماس يالدامىسى، شۇ

باشچىلىقىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە بولغان ئوتتەك مۇھەببىتى ۋە چەكسىز مىننەتدارلىقى روشەن ئەكس ئېتىلگەن.

پاختەكلە دېھقانلىرىنىڭ ماۋجۇشىغا يازغان خېتى مۇنداق باشلانغان:

سالام ساڭا ماۋجۇشى،
پاختەكلە دېگەن يەردىن.
زامانەڭدە كۆچ تاپقان،
ئازات دېھقان خەلقىدىن.

بىزنى دەرتتىن قۇتقۇزۇپ،
ئازاتلىقنى سەن بەردىڭ.
سەن بولمىساڭ بۇ كۈننى،
تاپالايتتۇق بىز نەدىن؟...

بۇگۈن سېپىڭ دەۋرىڭدە،
يېزىمىزدە توي بولدى.
بىزلەر كۈلدۇق، دۇشمەنلەر،
بىتچىت بولدى، خوي بولدى.

بۇ ئازاتلىق زامانىدىن،
ھوزۇر ئالدى يۈرەكلەر.
تېرىكتاپنى بېقىشتىن،
ئازات بولدى بىلەكلەر.

ئازات قولدا يازدۇق بىز،
ساڭا ئاتاپ بۇ خەتنى.

يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك گۈپۈلدەپ سوقاتتى. ھېچنىمىگە قارىماي، مەس ئادەمدەك دەلدەڭشىپ مېڭىپ ئۆيۈمگە كەلدىمدە، ھويلىغا كىرىپلا ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتىم. ئۆيدىن ئانام ۋە ئاكىلىرىم يۈگرەپ چىقىپ مېنىڭ ھالىتىمنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى.

- نېمە بولدۇڭ بالام؟- دەپ ئانام بېشىمنى سىلاپ يېشىمنى سۈرتتى.

- سېنى كىم ئۇردى؟- دەپ سوردى ھېمىت ئاكام.

- ئېيتە! سېنى كىم بوزەك قىلدى؟ زادى كىم؟؟...

ئىچ - ئىچىمدىن چىقىۋاتقان يىغا بوغۇزۇمغا قاپلىشىپ قالغاندەك گەپ قىلىشقا مادارىم يوق ئىدى. شۇ ئەسنادا دادام ئۆگزىدىكى كىتابخانا قىلغان مەنزەر ئۆيىدىن چۈشۈپ يېنىمغا كەلدى- دە:

ھە، نېمىشكە يىغلاۋېرىسەن! كۆزۈڭنىڭ يۇندىسىنى ئاقتۇرۇۋەتمەي گەپ قىلمامسەن!- دېدى دادام ئاچچىقلىنىپ.

مەن ئىسەكەپ تۇرۇپ ناھايىتى تەسلىكتە:

- مېنى مۇسا تۈگمەنچى يېغىندىن قوغلاپ چى... چىقىرىۋەتتى.

- ھە، خوپ بوپتۇ. مەن شۇنداق بولۇشىنى بىلەتتىم. شۇڭا «بارما» دەپ يولۇڭنى توسسام بېشى چوڭلۇق قىلىپ چىقىپ كەتتىڭ. ھېچ ۋەقەسى يوق، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ. ماڭ، تامىقىڭنى يەپ ئۇخلا!- دېدى دادام ماڭا بۇيرۇق قىلىپ.

- سەن تېخى كىچىك، ئاقساقاللىق قىلماي ئوقۇشۇڭنى ئوقۇ. يۇر، ئۆيگە كىرىپ كېتەيلى،- دەپ، ئانام قولۇمدىن تۇتۇپ ئۆيگە باشلاپ ماڭدى.

دەۋرنىڭ مىلودىيىسى ئىدى. بىز مۇئەللىمنىڭ ئورۇنلاشتۇ-رۇشىغا ئاساسەن، ئىككى كۈن ئىچىدە بەلگىلەپ بەرگەن بەش كوپلىت شېئىرنى يادلاپ بولدۇق. مەن قارىخانىدا ئاز - تولا ئوقۇغاچقا يادلاش ماڭا ئانچە قىيىن تۇيۇلمىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن مۇئەللىم بىزنى كەنت - مەھەللىلەر بويىچە گۇرۇپپىلاپ ئايرىم - ئايرىم دېكلىماتسىيە قىلدۇردى. بىزنىڭ كەنتىمىز يۇقىرىقى بۇچى، تېتىرباغ، پارچە بۇچى (جانلىق تىلدا «پاچۇچا» دېيىلىدۇ) دەپ ئۈچ بۆلەك (ھازىرقى «شىياۋدۇي» گە تەڭ) كە بۆلىنەتتى. مېنىڭ ئۆيۈم تېتىرباغقا تەۋە بولۇپ، بۇ گۇرۇپپىدا 3 - ۋە 4 - سىنىپتا ئوقۇۋاتقانلاردىن سەككىزىمىز بار ئىدۇق. ئەتە كەچتە مەھەللىمىزدە ئېچىلىدىغان «دېھقانلار ئۇيۇشمىسى»نىڭ يېغىنىدا سەككىزىمىز سەھنىگە چىقىپ ئالدى بىلەن دۆلەت شېئىرى - «قوزغال»نى ئوقۇپ بولۇپ، ئاندىن بىزگە مەشق قىلدۇرغان «خەت»نى دېكلىماتسىيە قىلىدىغان بولدۇق. «خىزمەت ئەترىتى»نىڭ كادىرى ماۋجۇشىنىڭ يۇقىرىقى «جاۋاب خېتى»نى ئوقۇپ بېرىپ، ئۇنى دېھقانلارغا چۈشەندۈرىدىغان بولدى. ئەتىسى مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ، دادامنىڭ «بارمىغىن» دەپ توسقىنىغىمۇ پەرۋا قىلماي، ساۋاقداشلىرىم بىلەن يېغىن ئاچىدىغان ھويلىغا قاراپ ماڭدۇق. ھويلىغا دېھقانلار تولۇپتۇ. مەكتەپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە يېغىن باشلىنىشتىن بۇرۇن سەككىزىمىز قاتار بولۇپ سەھنىگە چىقتۇق. ئەمدى ناخشىنى باشلايلى، دەپ تۇرساق يېغىننى باشقۇرۇۋاتقان مۇسا ئەمەت دېگەن تۇگمەنچى مېنى كۆرۈپ قېلىپ زەردە بىلەن: «سەن بۇ يەردە نېمە قىلىسەن، دەرھال چىقىپ كەت!» دەپ مېنى قوغلىدى، تۆۋەندە ئولتۇرغان بىر قانچە ياش ئاكتىپلارمۇ «چىقىپ كەتسۇن» دەپ تەڭ ۋارقىراشتى. مەن قانتىق ئىزا تارتقىنىمدىن ئوقتەك يۈگرەپ دەرۋازىغا ئۆزۈمنى ئاتتىم. كۆزۈمدىن تارىلاپ ياش قۇيۇلاتتى.

كۆچىگە تايىنىپ ئىشلىدى. شۇنداق تۇرسا يەنە نېمىگە «دۇشمەن» بولۇپ قالىدىكەن؟... شۇنداق ئايىغى چىقماس خىياللار بىلەن بىر كىچىنى ئەنسىزلىك ئىچىدە ئۆتكۈزدۈم.

سەھەردە ئانام مېنى ئويغىتىپ، «چىنىڭنى ئىچىپ مەكتەپكە ماڭ»- دېدى.

مەن «مەكتەپكە بارمايمەن» دەپ ئورنۇمدىن تۇرمىدىم.

-نېمىشقا بارمايسەن؟

-ئەمدى مېنى ساۋاقداشلىرىممۇ يەكلەيدۇ.

-ياق، ئۇنداق قىلمايدۇ. ئىشەنمىسەك ئالدى بىلەن مەكتەپكە بېرىپ باق.

بارمايمەن دېدىم، بارمايمەن. دادام بىلەن ئەمگەك قىلمەن،- دېدىم دە، ئۇچ كۈنگىچە باغنىڭ ئىچىدىن چىقمىدىم. ئۈچىنچى كۈنى ئوسمان قاسىم مۇئەللىم مېنى ئىزدەپ ئۆيىمىزگە يوقلاپ كەپتۇ. دادام بىلەن كۆڭلى يېقىن بولغاچقا ئۇزۇن ھال مۇڭدىشىپ، مېنى باغدىن چاقىرىپ چىقتى. مۇئەللىم ماڭا ناھايىتى مۇلايىملىق بىلەن:

-سېنى ئاغرىپ قاپتۇ، دەپ ئاڭلاپ يوقلاپ كەلدىم. ساقايغان بولساڭ ئەتىدىن باشلاپ مەكتەپكە بارغىن. سەن دېگەن سىنىپنىڭ ئۆگىنىش باشلىقى،- دېدى.

يۈزۈم ۋىللىدە قىزاردى- دە، ھېچنەرسە دېيەلمەي دېلىغۇل بولۇپ قالدىم. ئەتىسى دادام: «مەكتىپىڭگە ماڭ» دېۋىدى، غىڭ - پىڭ قىلماي بوخچامنى ئېسىپ مەڭتەپكە يول ئالدىم. لېكىن ھەممە كىشى مېنى مەسخىرە قىلىۋاتقانىدەك كۆڭلۈم بىئارام. راستىنى ئېيتسام بۇ يۈرتتىن كۆڭلۈم بەك سوۋۇپ كەتكەنىدەك قىلىدۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىككىنچى چوڭ ئاچام پاشاخېنىم دادام ۋە ئانام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ،

بۇ كىچە زادى ئۇخلىيالمىدىم. چىكى يوق خىياللار مېنى چۈلغۇالغان ئىدى. ئاخشامقى ئىش ئۆمرۈمدە دۇچ كەلگەن ئەڭ ئېغىر زەربە ئىدى. «توۋا» دەيتتىم ئۆزۈم- ئۆزۈمگە پىچىرلاپ.- ئادەملەر نېمىشقا بىر - بىرى بىلەن دۇشمەنلىشىدىغاندۇ؟ مەنمۇ چوڭ بولسام ھېلىقى مۇسا تۇغمەنچىگە ئوخشاش ئەتراپىمدىكى كىشىلەرنى «دۇشمەن» دەپ قارايدىغان بولۇپ قالارمەنمۇ؟ چوقۇم شۇنداق بولىدۇ. ئانام بىر كۈنى ماڭا «ئوتتۇرىدا بۇرۇن بولمىسا ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەۋتىدۇ.» دېگەن ئىدى. بۇ گەپ راست ئوخشايدۇ. ئىنسانىنىڭ ماھىيىتى شۇنداق! ياق، ئۇنداق ئەمەس! بۇ جاڭگال، تاغ - جەزىرىلەردە ياشايدىغان يولۋاس، شىر، بۆرە قاتارلىق يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ماھىيىتى. ئادەم ئاتام بىلەن ھاۋا ئانامدىن تۆرەلگەن ئىنسانلار ئاشۇ ياراتقۇچىسىدەك مېھرى - شەپقەتلىك، مۇھەببەت - مۇرەۋۋەتلىك، سەخى - ساخاۋەتلىك بولۇشى كېرەكتە. مەن چوقۇم شۇنداق بولىمەن. ئىنسانلىقنىڭ قىممىتىمۇ شۇدە! مېنىڭدەك تېخى ئاغزىدىن سۈت تېمىپ تۇرىدىغان سەبىي بالىلارنىڭ خەلقى - ئالەم ئالدىدا «قوغلاندى» قىلىنىشى بەلكىم دادامنىڭ «كاساپىتى» دىن بولسا كېرەك. چۈنكى دادام مەھەللىمىزدىكى باشقىلارغا قارىغاندا بايىاشاتراق ياشىغان. ئاڭلىسام ھۆكۈمەتنىڭ بايلار بىلەن خوشى يوق ئىمىش. شۇڭا سىياسەتمۇ بايلارنى يەكلەيدىكەن. «سىياسەت» دېگەن مەيلى توغرا ياكى خاتا بولسۇن، بەربىر ھۆكۈمەتنىڭ قورالى- دە. دادامنىمۇ ئاشۇ باي - پومىشچىك دېگەنلەرنىڭ سىپىگە قېتىۋەتسە، بىز قانداق قىلارمىز؟ شۇنداق بوپقالسا ئۇ چاغدا مىنىمۇ مەكتەپتىن چىقىرىۋېتىدۇ- دە. ياق- ياق! ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، دادام ھازىرغىچە ئۆزى ئىشلەپ ئۆزى تېپىپ يېدى، باشقىلارغا زۇلۇم سالمىدى، باشقىلارنىڭ ھەققىنى يېۋالمىدى. ئىتنىز - ئېرىقنىڭ ئەمگىكىنى ئۆز

خەل سىنىپى تەركىپكە ئايرىپتۇ. كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار يەر ئىسلاھاتىدىكى تايانچى كۈچ، ئوتتۇرا ۋە ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانلار ئىتتىپاقلىشىدىغان كۈچ، باي دېھقان، پومىشچىكلەر سىنىپى يوقىتىش ئوبېكتى ئىكەن. ئاز يېرىنى ئىجارىگە بەرگۈچى بىلەن ئاز يېرىنى ئىدارە قىلغۇچى سىنىپلار ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۈچ بولۇپ، ئىتتىپاقلىشىشقا مايىلراق سىنىپ ئىكەن. بىزنىڭ ئائىلىمىز «ئاز يېرىنى ئىدارە قىلغۇچى» دېگەن سىنىپقا ئايرىلىپتۇ. شۇڭا ئاز - تولا ئارتۇق ئىشلەپچىقىرىش قورالىرىنى ئىختىيارى ھالدا «دېھقانلار ئۇيۇشمىسى»غا تاپشۇرغاندىن باشقا ئۆي - زېمىنلارنى مۇسادىر قىلماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئائىلىمىزنىڭ ئەندىشىسى تۈگەپتۇ. يۇقىرىدىن كەلگەن «خىزمەت ئەترىتى» دىكى لەرنىڭ خىزمەتتىكى ئادىللىقىدىن ھەممە كىشى مىننەتدار بولۇپتۇ. كەمبەغەل دېھقانلارنىڭ قەددى روسلىنىپ، قەلبى شادلىققا تولۇپتۇ. خاتىرجەملىك ئەڭ زور بايلىق ئىكەن. ئىجارە كىمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر ئىنقىلاپ سۈپىتىدە فېئوداللىق تۈزۈمىنى يېمىرىپ تاشلاپ، بۇ چىرىك تۈزۈمنىڭ يۆلەنچۈكى بولغان پومېشچىك، زومىگەرلەر يوقىتىلغاندىن كېيىن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى تەشكىللىنىپ، كەڭ خەلق ئاممىسى دۆلەتنىڭ ھەقىقىي خوجايىنلىرىغا ئايلانغان، شۇنىڭ بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئازات بولۇپ، خەلق ئىگىلىكى يۇكسىلىشكە باشلىغان. مەسىلەن، 1950 - يىلى شىنجاڭنىڭ يەرلىك مالىيەسى 22 مىليون 180 مىڭ يۈەن ئىدى، 1952 - يىلىغا كەلگەندە 73 مىليون 600 مىڭ يۈەن گە يېتىپ، 3.3 ھەسسە ئاشقان. مانا بۇ تىنچلىق، ئىناقلىق، باراۋەرلىكنى نىشانلىغان يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ تۇنجى غەلبىسى - دە، شۇنداق! ئالدىمىزدا بىز ئاشىدىغان داۋانلار تېخىمۇ ئېگىز،

مېنى مەكتىپىگە يۆتكەپ كەتمەكچى بوپتۇ. پاشاچام شۇ يىللىرى چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە يېقىن مالىلازادە («مولىلازادە» بولسا كېرەك) مەركىزى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. يولدىشى ئابدۇرىشىت ئەھمەتشاھ (مەن بىلەن بىر نەۋرە تۇغقان) شۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولۇپ، ئاشۇ يىلى خارىندا ئېچىلغان بىر قىسىم مەكتەپ مۇدىرلىرىنى تەربىيەلەيدىغان بىر يىللىق كۇرسقا ئەۋەتىلگەن. بىلمىشمچە مېنى مالىلازەدە مەكتەپكە يۆتكەشتىكى سەۋەب ئىككى ئىكەن: بىرى، ئۆتكەنكى ئىشتىن كېيىن مېنىڭ روھىم چۈشۈپ قالىرىق مەكتەپكە بېرىشتىن رايىم قايتىپ قاپتۇ، ئىككىنچىسى، ئابدۇرىشىت ئاكام ئوقۇشقا كەتكەچكە، پاشاچام تۆت قىز بالىسى بىلەن ئۆيدە يالغۇزلۇق تارتىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە خىزمىتى ئالدىراش بولغاچقا، مەن بىر تەرەپتىن مالىلازەدە مەكتەپتە ئوقۇپ، ئەتىگىنى- ئاخشىمى ئاچامغا ھەمرا بولۇش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلۇپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ مەن ئىچ- ئىچىمدىن خوش بولدۇم. چۈنكى مەن پاشاچامغا بەك ئامراق ئىدىم. شۇنداق قىلىپ 4 - سىنىپقا چىققاندا مالىلازەدە مەكتەپكە يۆتكەلدىم. بۇ مەكتەپكە ناھايىتى تىزلا سىڭىشىپ كەتتىم. يېڭى ساۋاقداشلىرىمنىڭ ھەممىسى مېنىڭ «پاشاخانىمنىڭ ئوكسى» دەپ ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى، باغلىرىغا باشلاپ ئويناتاتتى. ئاچام مەكتەپنىڭ يېنىدىن بىر دېھقانىنىڭ ئارتۇق ئۆيىنى ئىجارە ئېلىپ ئولتۇرغان ئىكەن. مەن دەرستىن بىكار بولغاندا ئوكىلىرىنى يېتىلەپ مەكتەپنىڭ كەڭ سەينالىدا ئويناتاتتىم. شۇ كۈنلەردە دادام ۋە ئانامىلارمۇ خېلى خاتىرجەم بوپقاپتۇ. يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدە سىياسەت بويىچە يېزا ئاھالىلىرىنى كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان، ئوتتۇرا دېھقان، ھاللىق ئوتتۇرا دېھقان، ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى، ئاز يېرىنى ئىدارە قىلغۇچى، باي دېھقان، پومىشچىك دەپ ساككىز

تۆتىنچى باب

ئۇچقۇر خىياللار

«ئېرىشكىنىڭگىلا قانائەت قىلىش - مەنسۇى ئۆلۈم، زامان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، بىرلىكتە قەدەم تاشلاش - ھاياتلىق.»

- جالالىدىن رومى

خىياللار ئىلكىدە «ئۇچار گىلەم» مەن،
«ئېچىل سۇبرام» غا يۆگەلدى تېنىم.
قانائەت - ئۆلۈمدۇر،
يىراقمەن - يىراق،
تىزگىن سىرىيدۇ ئون ئىككى يېشىم.

مەن نازو - نېمەتلەرگە تولغان سىخى يازنىڭ ئاخىرقى ئېيىدا قەشقەر ۋىلايىتىدە تۇنجى قۇرۇلغان قەشقەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ (ئادەتتە «سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپ» دەپ ئاتىلاتتى) كە قوبۇل قىلىنغانلىقىم ھەققىدە ئوقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ چەكسىز خوشاللىققا چۆمۈلدۈم. ئەمدىلا ئون ئىككى باھار، ئون ئىككى ياز، ئون ئىككى كۈز، ئون ئىككى قىشنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن سەبى قەلبىم گويا «ئۇچار گىلەم» دە ئۇچقانىدەك ھاياجان ئىلكىدە تىپچەكلەيتتى. چۈنكى، مەن ئوتتۇرا مەكتەپنى ھاياتلىقنىڭ بوسۇغۇسى، ئادەم بولۇشنىڭ بىرىنچى

تېخىمۇ مۇشكۈل.

داۋان ئاشتۇق داۋانلار،
بىزنى كۈتۈپ تۇرماقتا.
بورانقۇشى يۇرەككە،
يېڭى چاڭگا قۇرماقتا.

مەنمۇ ئاشۇ بوران - چاپقۇن ئىچىدە بىرىنچى داۋان - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ «ئەلىيۇلئەلا» پۈتتۈرۈپ، ئىككىنچى داۋان - ئوتتۇرا مەكتەپكە ئۆچۈما بولۇش ئالدىدا تۇرىۋاتىمەن. مېنى يەنە قايسى ياڭلىغ قىسمەتلەر كۈتىۋاتىدىكىن؟

يېزىلغان چوڭ قىزىل لوزۇنكا ئېسىلغان. بىز دەرۋازىدىن كىرىشىمىزگە ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى ئالدىمىزغا كېلىپ:

ـ سىلەر مەكتەپكە تىزىملاتقىلى كەلدىڭلارمۇ؟ـ دەپ سورىدى.

ـ ھەئە،ـ دەپ جاۋاب بەردۇق.

ـ ئۇنداق بولسا يۈرۈڭلار، مەن تىزىملاش ئورنىنى كۆرسىتىپ قويايي.

بىز ئۇ كىشىگە ئەگىشىپ سەمەن يولىغا پاراللېل سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك چوڭ بىنانىڭ ئېچىگە كىردۇق. 1 ـ قەۋەتتىكى ئۇدۇل ئۆيگە باشلاپ كىردى. بۇ يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى تىزىملاش ئىشخانىسى ئىكەن. ئىشخانىنىڭ دېرىزە تەرىپىگە قاتار ئۇچ ئۇستەل قويۇلغان بولۇپ، بىر ئەر ئىككى ئايال مۇئەللىم يېڭى كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنى تىزىملاۋاتىپتۇ.

ئۇلارنىڭ ئالدى بوشىغاندىن كېيىن مەن ئەر مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا كەلدىم.

ـ ھە، تىزىملىتامسەن؟ـ دېدى مۇئەللىم ماڭا تىكىلىپ قاراپ.

ـ ھەئە،ـ دەپ جاۋاب بەردىم.

ـ مەكتەپكە قوبۇل قىلىنغانلىق ئوقتۇرۇش قېنى؟

ـ مانا،ـ دەپ بوخچامدىكى «ئوقتۇرۇش» نى ئېلىپ مۇئەللىمگە سۇندۇم. مۇئەللىم بۇ «ئوقتۇرۇش» نى كۆرۈپ، ئالدىدىكى تىزىملىككە سېلىشتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر ۋاراق گىراپىلىق جەدۋەلنى ئۇستەل تاتمىسىدىن ئېلىپ، مەندىن سوراشقا باشلىدى.

پەلەمپیی، كىشىلىك قەدىر - قىممەتنىڭ مۇقەددەمىسى، ئەقىل - ئىدراكنىڭ ھامىلىسى دەپ چۈشەنەتتىم. شۇڭا بۇ مەكتەپكە بۇرۇنراق بېرىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتتۈم.

كۈتكەن كۈنلەر يېتىپ كەلدى. 1953 - يىلى 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى دادام يېڭى تىكتۇرتىپ بەرگەن تۆت يانچۇقلىق چىپەرقۇت شىم - كەمزۇلنى كىيىپ، مۇرەمگە بوخچامنى ئېسىپ مەكتەپكە مېڭىشقا تەييار بولدۇم.

- توختا بالام،- دەپ چاقىردى ئانام،- ماۋۇ بادام دوپپىنى سەبرىنىسا خېنىم ئاچاڭ ساڭا ئاتاپ تىكىپ قويۇپتۇ، ھېمىت ئاكاڭ ئۆز قولى بىلەن تىككەن ماۋۇ سەندەل كەشمۇ بار، بۇلارنىمۇ كىيىۋال. بۇگۈن ساڭا ھېيت بولدى- دە.

مەن كىيىنىپ تەخ بولدۇم. بىزنىڭ كەنتتىن ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققان ئىككىلا ئوقۇغۇچى بار ئىدى. بىرى مەن، يەنە بىرى مەندىن بىر يىل بۇرۇن قازىرىق باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئوتتۇرا مەكتەپكە تاللانغان بىزنىڭ مەھەللىدىكى ئىلاخۇن ئۇستام (موزدوز) نىڭ قىزى ھەمراگۈل ئىدى (1952 - يىلى قەشقەر سەمەن 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ۋىلايەت بويىچە ئالدىنئالا بىر سىنىپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان ئىكەن. مەكتەپنىڭ قورۇلۇشى تېخى پۈتمىگەچكە، ئۇلار ۋىلايەتلىك مەمۇرى مەھكىمىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئاق ئوردىدا ۋاقىتلىق ئوقۇپ تۇرغان. ئالدىن كېلىشىپ قويغاچقا، ھەمراگۈل بىلەن ئىككىمىز كېرەمباغقا تۇتىشىدىغان يول بىلەن پىيادە ئۇدۇل مەكتەپكە يول ئالدۇق. بىزنىڭ ئۆي بىلەن بۇ مەكتەپنىڭ ئارىلىقى تەخمىنەن ئون چاقىرىم (5 كىلومېتىر) كېلەتتى. بىز ئىگىز سۇۋادان تېرەكلەر سايە تاشلاپ تۇرغان سەمەن يولى بىلەن مېڭىپ مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدۇق. دەرۋازا ئۈستىگە «يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى قىزغىن قارشى ئالىمىز» دەپ

تامغۇسىنى باستۇرۇپ، بىزگە ئەكىلىپ بەر. ئۆگۈنلۈككە، يەنى 3 ـ چىسلا چۈشتىن بۇرۇن سائەت توققۇزدا مەكتەپ ئوقۇش باشلاش مۇراسىمى ئېچىلىدۇ. چوقۇم ۋاقتىدا كەل، ئۇقتۇڭمۇ؟

ـ ئۇقتۇم.

ـ ھە، راس، تاس قاپتىمەن ئۇنتۇپ قالغىلى،ـ يوتقان ـ كۆرپەڭنى ئەكەلدىڭمۇ؟

ـ ياق.

ـ مەكتەپتىن ساڭا ياتاق، تاماق بېرىدۇ. مەكتەپتە يېتىپ ئوقۇيسەن. شۇڭا ئۆيۈڭدىكىلەر ساڭا يوتقان ـ كۆرپە، كىگىز ياكى ئەدىيال، قاچا ـ قۇمۇچ، لۆڭگە ـ سوپۇن قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى تەييارلىپ بەرسۇن. مۇراسىمدىن كېيىن سىنىپلارغا ئايرىپ ياتاقتا ئورۇنلاشتۇرىمىز. شۇڭغىچە لازىمەتلىكلەرنى تەييارلاپ داداڭ ياكى ئاكاڭ سەن بىلەن بىللە كەلسۇن. بۇگۈن باشقا ئىش يوق، ئۆيۈڭگە قايتساڭ بولىدۇ.

مەن مۇئەللىمگە رەھمەت ئېيتىپ، ئىشخانىدىن چىقتىم. كارىدوردا ھەمراگۇل مېنى ساقلاپ تۇرغان ئىكەن. بىز مەكتەپ قورۇسىغا چىقىپ ئەتراپىنى كۆزەتتۇق. مەكتەپ قورۇسى ناھايىتى چوڭ ئىدى، يولغا قارىتىپ سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك ئوقۇتۇش بىناسى ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن قەشقەردىكى ئەڭ چوڭ، كۆركەم بىنا بولۇپ، ئىككىنچى قەۋىتى تېخى تولۇق پۈتمىگەچكە، قورۇلۇش ئىشچىلىرى ناھايىتى جىددى ئىشلەۋېتىپتۇ. بىنا بىلەن چوڭ يول ئارىلىقى 50 مېتىرچە كەڭلىكتىكى بوشلۇققا گۈل ـ گىياھ ۋە دەل ـ دەرەخلەر تىكىلگەن بولۇپ، يول تەرىپى ئىككى مېتىر ئىگىزلىكتىكى مەزمۇت ياسالغان ياغاچ رىشاتكا بىلەن قاشالانغان، يول بويىدا ئېگىز ئۆسكەن سۇۋادان تېرەكلەر ئىككى تەرەپكە سايە تاشلاپ تۇرىدۇ. بىنانىڭ ئالدى تەرىپى 20 ـ 30 مو چوڭلۇقتىكى

- ئىسىم فامىلەڭ نېمە؟

- ئابدۇكېرىم ئابدۇراھمان.

- قانچە ياش؟

- ئون ئىككى ياش.

- مىللىتىڭ نېمە؟

- ئۇيغۇر.

- داداڭنىڭ سىنىپى تەركىبى نېمە؟

- ئاز يېرىنى ئىدارە قىلغۇچى.

- ئۆيۈڭدە قانچە جان بار؟

- توققۇز جان.

- سەن قەيەردىن؟

- بۇچىدىن.

مۇئەللىم كۈلۈپ كەتتى.

- «بۇچى» دېگەننى بىز ئۇقمايمىز، قايسى ناھىيە، قايسى رايون، قايسى كەنت ئىكەنلىكىنى تولۇق ئېيتىپ بەر.

- قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسى بەشكېرەم رايون بۇچى يېزىسى.

- ھە، ئەمدى تولۇق بولدى. سەن قازىرىق مەكتەپتە ئوقۇپسەندە.

- ھەئە، 3 - سىنىپقىچە قازىرىق مەكتەپتە ئوقۇدۇم، 4 - سىنىپنى مولىلازەدە مەكتەپتە پۈتتۈردۇم.

- ھە، بولدى. سەن ماۋۇ جەدۋەلنى ئېلىپ، رەتلىك تولدۇرغاندىن كېيىن، كەنت «دېھقانلار ئۆيۈشمىسى» نىڭ

دېگەن خەلق ناخشىسى بىكار ئېيتىلمىغان ئىكەن- دە!

شۇنداق قىلىپ مەن سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تۇنجى قارارلىق ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالدىم. ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىدىن كېيىن، بىزنى سىنىپلارغا تەقسىم قىلدى. بۇ يىل مەكتەپكە 200 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغان بولۇپ، ئۇلارنى بەش سىنىپقا ئايرىپتۇ. مەن بىرىنچى يىللىق بىرىنچى سىنىپقا تەقسىم قىلىندىم. بىزدىن بۇرۇن ۋاقتىلىق ئاق ئوردىدا ئوقۇپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلار بىر سىنىپ بولۇپ، «ئىككىنچى يىللىق» دېيىلىدىكەن. بىزگە ئابدۇرىشىت قاسىم دېگەن مۇئەللىم سىنىپ مۇدىرى بوپتۇ. 40 ياشلار ئەتراپىدىكى ئوتتۇرا بوي، دومىلاق يۈزلۈك، بوغداي ئۆڭلۈك بۇ مۇئەللىم ناھايىتى خۇشخۇي كۆرۈنەتتى. ئۇ ئالدى بىلەن سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنى بىر - بىرىمىزگە تونۇشتۇردى. سىنىپىمىزدا قەشقەر شەھەر ئىچى، كونىشەھەر، يېڭىشەھەر، يېڭىسار، ئاقتۇ، ئاتۇش، مارالبېشى ھەتتا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كەلپىن ناھىيىسىدىن كەلگەن ئوغۇل - قىز ئوقۇغۇچىلار بار ئىكەن. ياش پەرقىمىزمۇ ئوخشىمايدىكەن. كەلپىنلىك ياسىن خوداقۇل، يېڭىسارلىق ئابلىز غازى، كونىشەھەر سوغانلىق مىجىت مۇسا، دۆلەتباغلىق ھېسامىدىن، قوغانلىق رەھمىتۇللاھ قاتارلىق ساۋاقداشلىرىمنىڭ بۇرۇتلىرى خېت تارتقان بولۇپ، بوي تۇرقى ۋە كىيىنىشلىرىدىن قارىغاندا باشقىلىرىمىزدىن خېلى چوڭ كۆرۈنەتتى. مەن غولام ھىدايۇق ئىسىملىك بىر ئۆزبېك بالا بىلەن بىر پارتىدا ئولتۇراتتىم. بويى ۋىجىكرەك، قاش - كىرپىكلىرى يارىشىملىق، قۇش بۇرۇن بۇ ساۋاقدىشىم كىشىنىڭ مەسلىكى كەلگىدەك رەتلىك كىيىنەتتى. ئۇنىڭ دادىسى تاموژنا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئىكەن. ئۇ كىشى بۇرۇن ئورۇس كونسولخانىسىنىڭ خادىمى بولغاچقا، ئۇلار كونسولخانا قورۇسىدا تۇرىدىكەن. مەكتەپ

ئەگەر كەگە مەيدان بولۇپ، تېخى تولۇق تۈزلەنمىگەن، مەيداننىڭ كۈن چىقىش تەرىپىگە ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسى ۋە بىر زال سېلىنغان، كۈن پېتىش تەرىپىگە بىر قەۋەتلىك بىر قانچە كورپۈس ياتاق بىناسى سېلىنغان بولۇپ، تېخى ئۈستى يېپىلمىغان هالەتتە تۇرۇپتۇ. مەيداننىڭ ئايىغ تەرىپى شامالباغ يېزىسىدىكى دېھقانلارنىڭ ئىكىن يەرلىرى ئىكەن. بۇ تەرەپكە بىر ئارقا دەرۋازا قويۇلغان بولۇپ، دەرۋازىنىڭ ئۇ قېتىمدا بىر ئۆستەڭ سۇ ئېقىپ تۇرىدىكەن. ئۇ يەردىن قارىسا مەجنۇن تاللار ئارىسىدىن يىلانەك تولغىنىپ ئېقىۋاتقان تۇمەن دەرياسى كۆرۈنۈپ تۇرىدىكەن. مەكتەپنىڭ ئارقا ئىشىكى بىلەن زالنىڭ ئارىسىغا ئوتتۇراهال بىر كۆل كولانغان بولۇپ، سۇپىسۇزۇك سۇيى مەيىن شامالدا هالغىنىپ تۇراتتى. بىز مەكتەپنىڭ ئالدى دەرۋازىسىدىن چىقىپ، مەكتەپنىڭ قىپاش ئۇدۇلىدىكى ئوروس كونسۇلخانىسىغا كۆزىمىز چۈشتى، ئاپپاق ئاقارتىلغان كونسولخانا تېمىنىڭ ئىچىدە رىدە، ئاكاتسىيە، سۇۋادان تېرەكلەر باراقسان ئۆسكەن بولۇپ، قارا قوڭچاچ، تورغاي، تېۋىلغا، پاختەك، كەپتەر قاتارلىق قۇشلار ۋىچىرلىشىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. دەرەخلەر ئارىسىدا ئۈستى كۆندىلەك شەكىللىك قىزىل قاڭالتىر بىلەن قاپلانغان دوم ئۆيلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قارىغاندا سۇۋادان تېرەك بۇ يۇرتنىڭ سىمۋولى ئوخشايدۇ، دەرۋەقە، يول بويىدىن تارتىپ كوچا ـ كويلەرنىڭ قاناقلىرىغىچە ئەلنى قوغداۋاتقان جەڭچىلەردەك تىك ئۆسكەن سۇۋادان تېرەكلەر كۆزگە تاشلىنىدۇ.

شامال چىقسا لىڭشىيدۇ،
سەمەن يولىدا تېرەك.
ئانچە ـ مۇنچە كەپ تۇرسىلا،
چىدىمايدىكەن يۈرەك.

سۈپىتىدە بۇ سېھىرلىك زېمىننى يېپىك يولى بويىدىكى «يېشىل مەڕۋايىت» قا ئايلاندۇرغان. تۈمەن دەريا سۇلاق سۈلىرىدىن ھاسىل بولغان دائىملىق دەريا ئېقىنى بولۇپ، ئۇ قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ لەنگەر يېزىسىنىڭ ئاقتام كەنتىدىن باشلىنىپ، قەشقەر شەھەر رايونىنىڭ غەربىي شىمال قىسمىدىكى شامالباغ يېزىسى ئارقىلىق شەھەر رايونىغا كىرىدۇ. ئاندىن يارۇاغ كۆۋرۈكى ۋە تۆشۈك دەڕۋازا كۆۋرۈكلىرىدىن ئۆتۈپ، گاھ جەنۇبقا، گاھ شەرقە بۇرۇلۇپ، ھازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك كالا فېرمىسىغا بارغاندىن كېيىن قىزىل دەريا غا قۇيىلىدۇ. «تۈمەن دەريا سى» دېگەن ئاتالغۇ ناھىيە دەرىجىلىك بىر مەۋرى ئورۇنىنىڭ دەريا سى، دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان. دېمىسىمۇ بۇ دەريانىڭ سۈيى بۇرۇنقى قەشقەرنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى مىڭلىغان قۇرىماس بۇلاقلاردىن ھاسىل بولغان. ئەينى يىللاردا بۇ دەريانىڭ سۇغىرىش مەيدانى ئىككى مىليون 200 مىڭ مودىن ئاشاتتى، نەچچە يۈزمىڭ ئاھالىنىڭ ئىچىملىك سۇ مەنبەئى ئىدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بۇ دەريانىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغا 32 مىڭ كىلوۋات سائەت توك بېرەلەيدىغان تۆت سۇ ئېلىكتىر ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، دەريا ۋادىسىدىكى قەشقەر شەھىرى، قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر يېڭىشەھەر، پەيزاۋات ناھىيىسى ۋە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ئاتۇش، ئاقتۇ ناھىيىلىرىنى توك بىلەن تەمىنلىيەلەيدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولغان.

قەشقەرنىڭ شەرقىي جەنۇبى تەرىپىنى ئوراپ تۇرغان قىزىل دەريا سى قىرغىزىستانىنىڭ ئالاي تېغى (تەڭرىتاغنىڭ غەربىي جەنۇبى ئۇچى) دىن باشلىنىدۇ. بۇ غول ئېقىن مەملىكىتىمىز تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن، غەربتىن شەرقە قاراپ ئېقىپ، ئۇلۇغچات، قەشقەر كونىشەھەر، قەشقەر شەھىرى، يېڭىشەھەر،

شەھەر ئىچىدە ئۆيى بار ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا ھەممىمىزنى ياتاققا ئورۇنلاشتۇردى. ئوقۇتۇش ۋە ياتاق بىنالىرى تېخى پۈتمىگەچكە، ياتاقتا ياتىدىغانلار چوڭ زالغا سېلىپ قويغان بىرزىن ئۈستىگە كېگىز - كىچەكلىرىمىزنى يېيىپ، 100 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئالتە رەت بولۇپ ياتتۇق. ئورۇن - كۆپىلەرنى ھەربىيچە رەتلىك قاتلاشنى ئۆگەتتى. ئەتىگىنى سائەت ئالتىدە چېلىنغان قوڭغۇراق ئاۋازى بىلەن ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، مەيداندا سىنىپ بويىچە تىزىلاتتۇق. تەنتەربىيە مۇئەللىمىنىڭ قوماندانلىقىدا گىمناستىكا ئويناپ بولۇپ، بىزنى «پو- پو» غا دەسسىتىپ تۇمەن دەرياسى بويىغا يۇز يۇيۇشقا ئېلىپ باراتتى. ئاشۇ كۈنلەردىن باشلاپ تۇمەن دەرياسى بىزنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. بىز ھەر كۈنى يۇز يۇيۇشقا باردىغان دەريانىڭ بۇ بۆلىكى شامالباغ يېزىسىنىڭ سىركىچى كەنتىگە تۇتىشىدىغان بولۇپ، دەريانىڭ لۇندىكى دوڭغاق سۆگەتلەرنىڭ تاللىرى سۇ ئىلاھىغا سېغىنغان ئوماي ئانىمىزدەك دەرياغا تازىم قىلىپ تۇراتتى. دەريانىڭ سۈيى كۆل سۈيىدەك تىنىق ۋە سۈپسۈزۈك بولۇپ، شاۋقۇنسىز ھالدا يېيىلىپ ئاقاتتى. بىز تېخى دېڭىزنى كۆرۈپ باقمىغاچقا، بالىلىق دەۋرىمىزدە مۇشۇ دەريا ئېقىنىنى «دېڭىز» دەپ ھېس قىلاتتۇق. ئۇنداق دېسەم بەلكىم بۇ دەريانىڭ ئۆتمۈشتىكى ئېقىن مىقدارىنى كۆرمىگەنلەر مېيىقىدا كۈلۈشى مۇمكىن. دەرۋەقە، بۈگۈنكى دەۋرىمىزگە كەلگەندە تەبىئى ۋە ئىجتىمائى بۇزغۇنچىلىقلار تۈپەيلىدىن بۇ دەريانىڭ سۈيى قۇرۇپ، ئايىغى چىقمايدىغان يۇنده ئېرىقىغا ئايلىنىپ قالدى. باشقا يۇرتلاردىن قەشقەرگە كەلگەن زىيارەتچىلەرنىڭ «ئېرىقنى دەريا دەيدىغان قەشقەرلىكلەر» دەپ مەسخىرە قىلىشلىرىدىن ئانچە ئەجەپلىنىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئەسلىدە قەشقەرنى ھالقىسىمان ئوراپ تۇرغان تۇمەن دەرياسى بىلەن قىزىل دەريانى قەشقەر بوستانلىقىنىڭ قېنى ۋە جېنى

تارىختىكى مەدەنىيەتلىك شەھەرلەرنىڭ ھەممىسى دەريا بويىغا قۇرۇلغان بولۇپ، دۇنيادىكى قەدىمى يىرىك مەدەنىيەت تېپلىرى ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان دەريا نامىلرىنى سىمۋول قىلغان ھالدا «نىل مەدەنىيىتى»، «مىسوپوتامىيە مەدەنىيىتى»، «ماۋەرائوننەھىر مەدەنىيىتى»، «خۇاڭخې - چاڭجىياڭ مەدەنىيىتى»، «ھىندۇ- كانگې مەدەنىيىتى»، «ئورخۇن - يېنسەي مەدەنىيىتى» دەپ ئاتالغان. دېمەك، بۇ قەدىمكى مەدەنىيەت تېپلىرى دەريانى بەلگە قىلغان. قەشقەرمۇ ئىككى دەريا ئارىلىقىدا بىنا بولغاچقا، ئۆزگىچە مەدەنىيەت ئەۋزەللىكىگە ئىگە بولغان. بەلكى ئەجدادلار ئۇدۇمىدىن ئۇلگە ئالغان بولسا كېرەك. ئۇنىڭ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەرگە نىسبەتەن ئالىي بىلىم يۇرتلىرى دەپ سانىلىدىغان قەشقەر ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىن، قەشقەر سەمەن 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قاتارلىق ئۇچ ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپلەر تۇمەن بىلەن قىزىل دەريا بويىدا قۇرۇلغان.

ئەۋرىشىم ياشلىق چېغىم، گۈللەش چېغىم، ئۆرلەش چېغىم،
ئىلمۇ - ئىرپان بۆشۈكى ئول - مەكتەپ دېگەن گۈلگۈن بېغىم.
بىلىمگەننى بىلدۇرەر ھەم ئەما - نادانىنى كۈلدۇرەر،
زەر جاۋاھىر كانىدۇركى - پەللىسى يۈكسەك تېغىم.

ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتى مېنى چەكسىز خوشاللىققا چۆمدۇردى. چۈنكى مەن تېخى چۈشىنىشكە قادىر بولالمىغان «ئىجارە كېمەيتىش»، «يەر ئىسلاھاتى» دېگەن ھەربىكەتلەرنىڭ سەبى قەلبىمدە قالدۇرغان يارىلىرى ساقايغان ئىدى، ئۇنىڭ ئورنىنى كوللېكتىپ ھاياتىنىڭ شاۋقۇن - سۈرەنلىرى ئىگىلىدى. ئوقۇتۇش بىناسى تېخى تولۇق پۈتمىگەچكە،

پەيزاۋات قاتارلىق ناھىيە - شەھەرلەردىن ئۆتۈپ، ئاۋات ناھىيىسىدىكى ماتان دېگەن جايغا بارغاندا يەكەن دەرياسى بىلەن قۇشۇلۇپ ئانا دەريا - تارىم دەرياغا قۇيىلىدۇ. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 778 كىلومېتىر، دۆلتىمىز چېگرىسى ئىچىدىكى قىسمى 600 كىلومېتىر بولۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مەشھۇر دەريالارنىڭ بىرى. قىزىل دەريا تەڭرىتېغىنىڭ ئىگىز ئۆتكەللىرىدىن بىرى بولغان مەشھۇر تېرەك داۋان (دېڭىز يۈزىدىن 3962 مېتىر ئېگىز) دىكى قار - مۇزلاردىن ھاسىل بولۇپ، شەرقە سوزۇلغان شىددەتلىك ئېقىنى قىزىل تۇپراق قاتلىمىنى يالاپ ئېقىتىپ كەلگەچكە «قىزىل دەريا» دەپ ئاتالغان. بۇ ئىككى دەريا بىرلىشىپ ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتىمىز بىلەن بىۋاسىتە باغلانغاچقا، بىزدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇرغان. شۇڭا بۇ ئىككى دەريانىڭ نامى تىلغا ئېلىنسا، 1950 - يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى قاينام - تاشقىنلىققا تولغان ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتىمىز كۆز ئالدىمىزدا ئىكرانىدەك نامايەن بولىدۇ. چۈنكى بىز ئاشۇ ئىككى دەريا سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان، سۈيىگە قانغۇچە چۆمۈلۈپ پىشانىمىز ئوڭ بولغان، قەلبىمىز دەريا سۈيىدەك مەۋج ئۇرۇپ، شاتلىققا تولغان.

قەشقەرلىقنىڭ قەلبىدە پەرھات قازغان، ئەي تۇمەن،
ساھىلىڭدا گۈل - چىمەن ئىتەك يايغان، ئەي تۇمەن.
رابىئە ھەم سەئىدىنىڭ لەبزى تامغان، ئەي تۇمەن،
مەجنۇن تىلىڭ ئىگىلىپ ساما سالغان، ئەي تۇمەن.
بۇلبۇللىرىڭ سايرىشىپ ھوزۇر ئالغان، ئەي تۇمەن،
تۇمۇرۇمدا سۈيىڭنىڭ تەمى قالغان، ئەي تۇمەن.

دەرۋەقە، دەريا دېگەن شەھەرنىڭ زىننىتى ئىكەن. شۇڭا

دەرىجىدە سورتلۇق مېۋىلىشى باغۋەن بولمىش ئوقۇتقۇچىنىڭ كەسپى ماھارىتىگە باغلىق. مانا بۇ ھەقىقەتنى سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى ئوقۇتۇش ئەمەلىيىتى تولۇق ئىسپاتلىغان ئىدى. بۇ ۋاقىتلاردا تېخى رايونىمىزدا ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ مىللى دەرسلىكلىرى تۈزۈلمىگەن بولۇپ، ئاساسەن ئۇزبېكىستان ۋە قازاقىستان س س ر ئوقۇش - پىداگوگىكا تەركىبىدىكى ئۇيغۇر بۆلۈمى ئىشلىگەن دەرسلىك قوللانمىلار قوللىنىلاتتى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، تاشكەنت ۋە ئالمۇتا «دۆلەت ئوقۇش - پىداگوگىكا نەشرىياتى» ئۇيغۇر كونا يېزىقى ۋە سىلاۋيان ئۇيغۇر يېزىقىدا نەشر قىلىنغان «بوتانىكا»، «تەبىئەت»، «ھېساب»، «بىرزانسكى»، «ئالگىبرا»، «زوئولوگىيە»، «تارىخ»، «جۇغراپىيە»، «ئۇيغۇر تىلى»، «ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى»، «ئەدەبىيات ئوقۇشلۇقى»، «ئەدەبىيات خرۇستوماتىيىسى»، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خرىستوماتىيىسى» ... قاتارلىق قاتتىق مۇقاۋىلىق دەرسلىكلەر بىزنىڭ ئوقۇش قورالىمىز ئىدى. مۇشۇ دەرسلىكلەرنىڭ بىر قىسمىنى 60 يىلدىن بۇيان كىتاب ئامبىرىمدا «تەۋەرۈك» قىلىپ ساقلاپ كېلىۋاتىمەن. «ئۇنتۇش ئۇچۇن ئەسلەش» مەقسىتىدە مۇنداق ئىككى دەرسلىكنىڭ مۇندەرىجىسىنى ھۆرۈرۈكلارغا سۇنغۇم كەلدى. بىرى، 5 - سىنىپ ئۇچۇن تۈزۈلگەن «ئەدەبىيات خرىستوماتىيىسى» (قازاق س س ر ئوقۇش - پىداگوگىكا نەشرىياتى، 1955 - يىل تۆتىنچى نەشرى. قادىر ھەسەنوف تۈزگەن) مۇنداق مەزمۇنلاردىن تەركىپ تاپقان:

1 - خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتىدىن ئۈرنەكلەر

ئاكا - ئۇكا ئوچ باتۇر (چۆچەك)
بوۋاي بىلەن موماي (چۆچەك)

مەكتەپنىڭ كەڭرى مەيدانغا خام كىسەكتىن ۋاقتىلىق تام قوبۇرۇپ ئۇنى «سىنىپ» قىلدۇق. «ئورۇندۇق»، «پارتىلار» مۇ خام كىسەكتىن ياسالغان ئىدى. لېكىن دەرسلەر ناھايىتى قىزغىن ۋە جەلپكار بولغاچقا، بۇ ۋاقتىلىق قىيىنچىلىقلار كۆزىمىزگە كۆرۈنمىدى. بىز دەريا ـ كۆللەر قەغەزدەك مۇز تۆتۈشقا باشلىغان نويابىر ئايلىرىنىڭ باشلىرىغىچە ئۆزىمىز ياسىۋالغان كەپىلەرنى «سىنىپ» قىلىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرغاندىن كېيىن، ئازادە ۋە كۆركەم ياسالغان يېڭى ئوقۇتۇش بىناسىغا كۆچتۇق. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپنىڭ پۈتۈن خىزمەتلىرى تەرتىپكە سېلىندى، مەكتەپ قىرائەتخانىسى ۋە دوختۇرخانىسىمۇ ئىشقا چۈستى. مەكتەپنىڭ مۇدىرى غۇلامجان ئاكا ۋە ئىلمىي مۇدىر ھامىت سابىر ئەينى يىللاردا قەشقەردە يۇقىرى يۇز ـ ئابرويلۇق پىشقەدەم پىداگوگلار بولغاچقا، ئەتراپىغا ناھايىتى ئىقتىدارلىق ۋە سالاپەتلىك سەرخىل مۇئەللىملەرنى توپلىغان ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇپ كەلگەن «تاشكەنتچىلەر»، سابىق شىنجاڭ ئىنىستىتوتىنىڭ ھەرقايسى كەسىپلىرىنى پۈتتۈرگەن ياش ئوقۇتقۇچىلار، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى مائارىپ تارماقلىرىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن تايانچىلار، قەشقەر ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنىڭ تولۇق كۇرسىلىرىنى پۈتتۈرگەن ئەلاچىلار، مۇھەممەد ربھىم ئاكا، مۇھەممەتجان سادىقوف قاتارلىق داڭلىق شائىرلار، خالىس خانىم، مۇھەممەد ربھىم قاتارلىق مەشھۇر سەنئەتكارلار قاتارلىق دوختۇرلار، ئارقا سەپ ساھەسىدىكى كەسپىلەشكەن تەجرىبىلىك بوغالتىر ـ كاسسىرلار... بار ئىدى. دەرۋەقە، سەرخىل ئوقۇتقۇچىلار قوشۇننىڭ ھازىرلىنىشى مائارىپنىڭ گۈللىنىشىدىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل ئىكەن. مەكتەپنى بىر مەرتىپەت بېغى دېسەك، ئوقۇغۇچى ئۇنىڭدىكى كۆچەتلەردۇر، كۆچەتلەرنىڭ ياخشى ئاينىشى، جەلپ قىلارلىق

مەسەل ھەققىدە
ت. گ. شۇچىنكونىڭ تۇرمۇش - ھاياتى
شۇچىنكو - رەسسام ۋە شائىر
سۈرگۈندە (خاتىرە)
ۋەسىيەت (شېئىر، شۇچىنكو)
ئۆتەركۈنلەر (شېئىر، شۇچىنكو)
ئى. ئا. گونچاروف
ئوبلوموۋنىڭ كىچىك ۋاقتى (ھېكايە، گونچاروف)
ن. ئا. نىكراسوۋ
سولدات ئانىسى (ھېكايە، نىكراسوۋ)
باھار (شېئىر، ھ. ھىزىموف)
ل. ن. تولستوي
ئەتىياز (ھېكايە)
كاككۇك بىلەن خوراز (كىرىلوف، مەسەل)
ئەينەك بىلەن مايمۇن (كىرىلوف، مەسەل)
تەمسىل ھەققىدە چۈشەنچە
ئا. پ. چېخوۋنىڭ تۇرمۇش - ھاياتى
كاشتانكا (چېخوۋ، ھېكايە)
ئا. م. گوركىنىڭ تۇرمۇش - ھاياتى
كىشىلەر ئىشىكىدە (ھېكايە)
قۇش ئۇۋلاش (ھېكايە)
سەدىردىن ئەينى
كونا مەكتەپ (ھېكايە)
ئۆمەر موھەممەدى
ئېغىر كۈنلەردە (ھېكايە)
ئىسمائىل ساتتاروۋ
ئايدىڭ كېچە (شېئىر)
گۈللەر تەبرىدۇق (ئۆمەر موھەممەدى، شېئىر)

ئولا بىلەن قاغا
چۆچەكلەر ھەققىدە
تېپىشماقلار (ئۆرنەك)
تېپىشماقلار ھەققىدە
ماقاللار (ئۆرنەك)
ماقاللار ھەققىدە
خەلق ئېغىز پوئېزىيىسى
جامبۇل ھەققىدە
جامبۇل قوشاقلىرى
سادىر پالۋان قوشاقلىرى

2 ـ توس ۋە سوۋېت ئەدەبىياتى (ۋەتەنىمىزنىڭ ئۆتمۈشىدىن)

ئا. س. پوشكىننىڭ تۇرمۇش ھايانى
دىرۋاۋن بىلەن ئۇچرىشىش (پوشكىن خاتىرىسىدىن)
پوشكىننىڭ مخايلوۋسكى يېزىسىدىكى ئۆيىدە (پوشكىن خاتىرىسىدىن)
پوشكىننىڭ شېئىرىي چۆچەكلىرى توغرىسىدا ـ ئا. م. گوركىي
دالىدىكى شۇبۇرغان (پوشكىننىڭ «كاپىتان قىزى» پوۋېستىدىن پارچە)
رېۋايەت، تەسۋىر ۋە دېئالوگ توغرىسىدا
تۆتقۇن (پوشكىن)
ئى. ن. تۇرگېنېۋنىڭ تۇرمۇش ـ ھايانى
مومۇ (تۇرگېنېۋ)
تۇرگېنېۋنىڭ ھېكايىلىرى ھەققىدە
ئوخشىتىش ھەققىدە
ئى. ئا. كىرىلوۋ ھەققىدە
بۆرە بىلەن قوزىچاق (مەسەل)

ناخشا ۋە قوشاقلار
ماقال هەم تەمسىللەر
1916 - يىل قوشاقلىرى
سادىر پالۋان قوشاقلىرى
خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى تۇغرىسىدا چۈشەنچە
ئا. سادىروف، ج. ئاسمون - «ئانارخان» (دراما، پارچە)
XIX ئەسىر روس ئەدەبىياتى
ئى. ئا. كىرىلوف
يېڭىناغۇچ بىلەن چۈمۈلە (مەسەل)
ئا. س. پۇشكىن
«دوبروۋسكى» پوۋېستتىن پارچە
پوۋېست تۇغرىسىدا چۈشەنچە
ت. گ. شېۋچېنكونىڭ تەرجىمھالى
ۋەسىيەت (پارچە)
ئى. س. تورگېنېف
ئۇۋچىنىڭ خاتىرە دەپتىرىدىن
ن. ۋ. گوگول
تاراس بولبا (پارچە)
پىزاۋ تۇغرىسىدا چۈشەنچە
خاراكتېرىستىكا تۇغرىسىدا چۈشەنچە
ئا. ف. چېخوۋنىڭ تەرجىمھالى
خامىلىيون (ھېكايە)
كومپوزىتسىيە ھەققىدە چۈشەنچە
سوۋېت ئەدەبىياتى
ئا. م. گوركىينىڭ تەرجىمھالى
مېنىڭ ئونىۋېرسىتېتلىرىم (پارچە)
جامبول ۋە ئۇنىڭ تەرجىمھالى
ياز (شېئىر)

جامبۇل (ئالا - تاغ، شېئىر)
پارتىزانلار ناخشىسى (شېئىر)
ئالىكساندىر فادىيېۋ
«ياش گۋاردىيە» رومانىدىن پارچە
ئىليا بەختىيار
ئۆكتەبىر تېگى (شېئىر)
خىزمەت ئابدوللىن
تىنچلىق يېگىدۇ (شېئىر)
شېئىر توغرىسىدا چۈشەنچە
ئىسمائىل ساتتاروۋ
كەل يېڭى يىل (شېئىر)
ئىستېئاره (مېتافورا) توغرىسىدا
بارىس پولىۋوي
ھەقىقىي ئىنسان توغرىسىدا ھېكايە (پارچە)
باتۇر يىللار (ئۆمەر مۇھەممىدى، ھېكايە)
كولخوز قىزى (ر. يونۇس، شېئىر)
ئەمگەك تويى (ئىليا بەختىيار، شېئىر)
ب. كاتانوف
بولۇك ئوغلى (پوۋېستتىن پارچە)
لىنىن بوۋام (خىزمەت ئابدوللىن)
(ئەسكەرتىش: ھەر بىر ماۋزۇنىڭ ئاخىرىغا تەكرارلاش سۆزلىرى قوشۇمچە قىلىنغان)
ئىككىنچى دەرسلىك - 6 - سىنىپ (تولۇقسىز 2 - يىللىق) ئۈچۈن
«ئەدەبىيات ئوقۇشلۇقى» (ق. ھەسەنوف تۈزگەن، قازاق س س ر ئوقۇش - پىداگوگىكا نەشرىياتى، -1995 يىل)
خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى
چۆچەكلەر (ئۇچ پارچە چۆچەك ئۆرنەك قىلىنغان)

جەلپ قىلىدۇ. ئۇنىڭدىكى جەلپكارلىق مېنىڭچە تۆۋەندىكى نۇقتىلاردا ئىپادىلىنىدۇ.

ئۇ دەرسلىكلەر ئەينى يىللاردا دۇنيا ئېتىراپ قىلغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلغار پىداگوگىكىلىق قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەچكە، مەزمۇن قۇرۇلمىسى ۋە سىستېمىسى ئوبېكىت (ئوقۇغۇچى) نىڭ ياش ئالاھىدىلىكى، پسىخىك ئۆزگىچىلىكى، بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى قاتارلىقلارغا ماس كەلگەن.

ئۇ دەرسلىكلەر مەۋھۇم ئابستراكىت چۈشەنچىلەردىن خالىي بولۇپ، كونكرېت مىساللار ئارقىلىق سىرلىق نەزەرىۋي چۈشەنچىلەرنى تەبىئى ھېس قىلغىلى بولىدىغان ئەمىلى بىلىم قىممىتىگە ئىگە قىلغان.

ئۇ دەرسلىكلەرنىڭ قىزىقتۇرۇش ۋە جەلپ قىلىش كۈچى ئالاھىدە يۇقىرى بولغاچقا خۇددى قۇمغا سۇ سىڭگەندەك ئوقۇغۇچىلارنىڭ كاللىسىغا تەبىئى سىڭىپ كېتىدۇ.

شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، مەن ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان دەرسلىرىمنى ئانچە كۆپ ئەسلەپ كېتەلمىسەممۇ، لېكىن ئاشۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكلىرىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۆرنەكلىرى، پوشكىننىڭ شېئىرىي چۆچەكلىرى، تورگىنېفنىڭ «مومو» قاتالىق ھېكايىلىرى، كىرىلوۋنىڭ «بۆرە بىلەن قوزىچاق» قاتارلىق مەسەللىرى، چېخوپنىڭ «خاملىيون» ناملىق ھېكايىسى، گوگولنىڭ «تاراس بولبا» سى، لېۋ تولىستوينىڭ «ئاننا كارىنىنا» سى، گوركىنىڭ «مېنىڭ دارىلفونۇم» مى، فورمانوۋنىڭ «چاپايوف»ى، ئوستىرىۋىسكىنىڭ «پولات قانداق تاۋلاندى» سى، مۇختەر ئەۋزوفنىڭ «ئاباي» رومانى، ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ «ئۆمەر ئۆلدى» شېئىرى بىلەن «ئېغىر كۈنلەردە» ناملىق ھېكايىسى، ق. ھەسەنوف، ئى.

ن. ئا. ئوستىرىيۇسكى
پولات قانداق تاۋلاندى (پارچە)
مۇختەر ئاۋىزوف
ئاباينىڭ بالىلىق چېغى («ئاباي» رومانىدىن پارچە)
ئۆمەر مۇھەممەدنىڭ تەرجىمھالى
گۈللەر تەبرىدۈق (شېئىر)
مۇڭلانما سىڭلىم (شېئىر)
ئۆمەر ئۆلدى (شېئىر)
يەنە يانارمەن (شېئىر)
ئۆكتەبىر تېڭى (شېئىر)
قادىر ھەسەنوف
ۋەتەن تۇيغۇلىرى (شېئىر)
رىزۋانگۈل (پوئېمىدىن پارچە)
بىزنىڭ ياشلىق (شېئىر)
شائىر دوستۇمغا (شېئىر)
ئىسمائىل ساتتاروف
ئۆكتەبىر تېڭى (شېئىر)
لىنىن خاتىرىسى (شېئىر)
ئۆمەر مۇھەممەدى خاتىرىسى (شېئىر)
لوتفۇللا مۇتەللىپ
يىللارغا جاۋاپ (شېئىر)

گەرچە مۇندىن 60 يىل بۇرۇن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى يىللىقلىرى ئۈچۈن تۈزۈلگەن بۇ دەرسلىكلەرنى ھازىر ئۆزىمىز تۇرۇپتۇقان مۇناسىپ دەرسلىك قوللانمىلارغا سلىشتۇرغاندا ئۇنچىلىك مۇكەممەل ۋە سىستېمىلىق دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ۋە ئەۋزەللىكى بىلەن ھازىرمۇ بىزنى

تەرتىپلەر تولۇق تۇرغۇزۇلمىغان بولسىمۇ، لىكىن مەكتەپنىڭ ئىلمىي ھاۋاسى قايناملا - تاشقىنلىقتا چۆمگەن ئىدى. ئاشۇ يىللاردىلا سەرخىل ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ باشلامچىلىقىدا ئەدەبىيات كۇرژىكى، فىزىكا - ماتىماتىكا كورژىكى، بىئو-خىمىيە كۇرژىكى، تارىخ - جۇغراپىيە كۇرژىكى، سەنئەت كۇرژىكى، رەسىم كۇرژىكى، تەنتەربىيە كۇرژىكى قاتارلىق سالونلار قۇرۇلۇپ، «ئىككىنچى دەرسخانا» پائالىيىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى ھەۋەس قىلغان ئىلمىي كۇرژىكلەرگە قاتنىشىش پۇرسىتى يارىتىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەسىرى ھەممىدىن چوڭ بولغىنى ئەدەبىيات كۇرژىكى بولۇپ، مۇھەممەدئەلى زۇنۇن، مىرزاھىت كىرىم، مىركامىل ياقۇپ، ئۆمەر ئوسمان، ئابدۇكېرىم ئەھمەد قاتارلىق بىزدىن بىر سىنىپ يۇقىرى ئوقۇيدىغان ئاكا ساۋاقداشلار بۇ كۇرژىكنىڭ غوللۇق ئەزالىرى ئىدى. كېيىنچە ئۇلارنىڭ سىپىگە ئەھەت تۇردى، ھوشۇر ئەھمەت، ئابلىمىت ئىسمايىل، ئابلىز ئۆمەر، ئىمىن ئەھمىدى، ئابدۇقادىر (گاۋسەن)، ئىزىز مەمتىلى قاتارلىق ساۋاقداشلىرىم قېتىلدى. بۇ كۇرژىكنىڭ كەسپىي پائالىيەتلىرىگە تونۇلغان ئەدەبىياتشۇناس مۇھەممەد رېھىم، مۇھەممەتجان سادىقوپ، ئابلىمىت ئابلىز قاتارلىق ئۇستازلار يېتەكچىلىك قىلاتتى. ئىنسان ئۆزىنىڭ ھايات تەقدىرىنى ئالدىنئالا بەلگىلىيەلمىسىمۇ، لېكىن بالىلىق دەۋرىدىكى ئىنتىلىش ۋە ھەۋەس بىر پۈتۈن ئۆمۈر داستانىنىڭ ھەم مۇقەددىمىسى ھەم خاتىمىسى بولالايدىكەن. «ئىرادىدىن سىپىل ھاسىل قىلىش» دېگەن ئىدىيومىنىڭ مەنىسى شۇ بولسا كېرەك. ھاياتىنىڭ مانا شۇنداق رەھىمسىز، ئەمما تولىمۇ شېرىن دەقىقىلىرىنى ئويلىسام قەدىناس بورادىرىم مەرھۇم مۇھەممەد ئەلى زۇنۇن كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. مەن مۇھەممەد ئەلى زۇنۇن بىلەن 1953 - يىلى تونۇشقان، ئۇ گەرچە مەندىن بىر

ساتتاروف، ئىليا بەختيار، خ. ئابدۇللىن، خ. ھەمرايۇۋ، ھ. ئىسكەندەرۇف قاتارلىق سوۋېت ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ تاڭسىق شېئىرلىرى ھازىرغىچە ئىسمىدىن كۆتۈرۈلمەيدۇ. دەرۋەقە «ياشلىقتىكى تەسىرات تاشقا موھۇر باسقاندەك» ئەبەدىي ئىز قالدۇرىدىكەن. مېنىڭچە، مائارىپنىڭ ئۆزىكى - دەرسلىك قۇرۇلىشى بىلەن ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت. ئەگەر مۇشۇ ئىككى ھالقا پىداگوگىكىلىق قانۇنىيەتلەرگە ئۇيغۇنلىشالمىسا مائارىپ مىسلىسىز كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە بولىدۇ ۋە بىز تەكىتلەۋاتقان ساپا مائارىپىمۇ كۆتكەن نىشانىغا يېتەلەيدۇ. بولۇپمۇ ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپ باسقۇچى ئەقلىي، ئەخلاقىي ۋە جىسمانىي جەھەتلەردىن تەڭ يېتىلگەن ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەشنىڭ ئەڭ ئەۋزەل، نىگىزلىك باسقۇچى، ئونۇۋېرسال ئەمەلىي بىلىم ئېقىتىدارىغا ئىگە قىلىشنىڭ ھالقىلىق پەيتى بولغاچقا، بۇ مەزگىللىك مائارىپنىڭ ئۇنۇمىگە ھەرگىز سەل قارىماسلىق كېرەك. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرى دۇنيادىكى مائارىپ ئەندىزىسىدە سابىق سوۋېت مائارىپىنىڭ ئۇلگىلىك تىپ بولۇپ قېلىشى ئاشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك. دەرۋەقە، زامانىمىزدا ئىلىم - پەننىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە شۆھرەت تاپقان مەشھۇر شائىرلار، ئەدىپلەر، ھۆرمەت ۋە ئىنايەتكە سازاۋەر ئالىملار، مۇتەخەسسىلەرنىڭ كۆپچىلىكى 1950 - يىللاردىكى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپىنىڭ شېرىن بولىقىدىن سۈ ئىچكەنلەر، بولغانمىغان ئىلىم ھاۋاسىدىن نەپەسلەنگەنلەردۇر. ھازىرمۇ قەلەپ ئىكرانمىدا نامايانكى، بىز 1953 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مائارىپ ئىدارىسى باشقۇرۇشىدىكى سەمەن 1 - ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئوچۇما بولغان مەزگىلىمىزدە تېخى سەبى بالىلار بولساقمۇ، لېكىن «خورىكىمىز» خېلىلا چوڭ ئىكەن. گەرچە 1950 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە يېڭىچە ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي

تۇرمۇش مۇشكۈلاتلىرى ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. ھەتتا ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى پەسىللىرىدە رەھىمسىز كېسەل ئۇنىڭ جىسمىغا نەشتىرىنى سانجىغان بولسىمۇ قىلچە ۋايسىماي دۇنياغا ئۈمىد بىلەن قارىدى. ھەقىقىي ئىشىق - مۇھەببەت ئىنسانغا يېڭىلمەس كۈچ ئاتا قىلىدىغان گۈزەللىك ئىلاھى ئىكەن. مانا، ئەلسۆيەر شائىرىمىز مۇھەممەدئەلى ھاياتتا تەشنالىق بىلەن ياشىغاچقا ناھايىتى ئوبرازلىق ھالدا «تەشنائى» تەخەللۇسىنى تاللىغان. كۆڭۈللەر قىيامىنى مەستخۇش قىلىدىغان تېتىملىق غەزەللىرىمۇ ئۇنىڭ جان ھەلقۇمىغا يەتكەن مەزگىللىردە كۆككە ياڭرىغان، ئۇ يازغان «مەشرەپ» نامىلىق غەزەل ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئاپىرىدەگاھى بولمىش ئۇيغۇر مەشرەپىنىڭ بايراق چىقىرىش مارشى سۈپىتىدە تېلېۋىزىيە «مەشرەپ» پروگراممىسىنىڭ مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدىغان مۇقەددىمىسىنى ئاچقان. ئون نەچچە يىلدىن بويان ئۇزۇلمەس دولقۇندەك ئۆركەشلىگەن 150 قىسىملىق «مەشرەپ» ئاشۇ غەزەل بىلەن كامالەت تاپقان ۋە بۇ غەزەلنىڭ ساھىبى - «تەشنائى» نىڭ نامى مەشرەپكە باغلىنىپ مەڭگۈ ئۇلمەس ئابىدىگە ئايلانغان. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ غەزەلنى ھەممىمىز بىرلىكتە يەنە بىر قېتىم ئوقۇيلى:

ئانا يۇرتۇم ئارا تۆھپە - مىراس بىباھا، مەشرەپ،
بوغۇلغان دەم - نەپەسلەرگە شىپالىق ساپ ھاۋا، مەشرەپ.

كامالەت تاپقى قوينۇڭدا مۇقام - ئەلنەغمە، جانبازلىق،
ئەزەلدىن زاتى ئۇيغۇرغا ئىجازەتسىز راۋا، مەشرەپ.

بېغى سەن قان قېرىنداشلىق، ئىناقلىق قان كۆيەرلىكنىڭ،
ھوسۇل - بەھرىڭ ئاداۋەتلىك جاراھەتكە داۋا، مەشرەپ.

سىنىپ يۇقىرى ئوقۇسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىكى سەممىلىك، كەمتەرلىك، ساداقەتمەنلىك، كەمسۆزلۈك، ئاددى - سادىلىق، ھېس - تۇيغۇغا باي بولۇشتەك ئادىمىي خىسلەتلىرى مېنى رام قېلىۋالغان، ئۇنىڭ قەشقەر شەھىرى ئەۋرىشىمكا كوچىسىدىكى ئۆيىدە تالاي قېتىم مۇڭداشقان، زىكرى - سۆھبەتلەردە بولغان، ئۇنىڭغا بولغان ئەقىدەم تۇپەيلىدىن 1955 - يىلى ئۆزىنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا ئاتاپ يازغان «خوشلىشىش» ناملىق ئالتە كوپلىتلىق قەلەم قەسىدىسىنى ھازىرغىچە ئوقۇپ كېلىۋاتىمەن.

ئانا مەكتەپ ھەم ئۇستازىم دائىم مېنىڭ دىلىمدا،
ھەر مۇشكۈلگە باشقا كەلسە مەدەت بېرەر يېنىمدا.
سىز چوقۇم بار ئۈجۈدۇمدا ھەر خوشاللىق چېغىمدا،
ھەم سۆزىڭىز يەلكەن بولۇپ ئۆزەر قىزىل قېنىمدا.

سىزگە مەھكەم رىشتە باغلاپ ھەممىنىڭ پاكىز دىلى،
ئايرىلىش چاغ سۆزلىيەلمەس مېھرىنى كۆپلەر تىلى.
تەربىيەلەپ سىز ئۆستۈرگەن بىز ۋەتەن پەرزەنتلىرى،
تەنده جان سىزنى يادلار ئوغلىڭىز مۇھەممەدئەلى.

«بولغۇسى ھوسۇل كۆكىدىن مەلۇم» بولغىنىدەك، ئەمدىلا 15 ياشقا كىرگەن سەبى قەلبتىن ئەنە شۇنداق شېئىرى دوردانىلەر تۆكۈلگەن. ئۇ شۇندىن باشلاپ شېئىرىيەتنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئاقتى، ئۇ بىر ئۆمۈر پەقىرلىق ۋە ھەقىرلىق ئىچىدە ياشىغان بولسىمۇ، لېكىن شېئىرىدىن خۇشاللىق تاپتى، شېئىرىنىڭ سۆز بىلەن ئىپادىلەش قېيىن بولغان سېھرى كۈچى ئۇنىڭ قەلب ئاسمىنىنى يورۇتتى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چۈلغىغان شېئىرىي مۇھەببەت - ئىشق ئالدىدا كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان شىددەتلىك بوران - چاپقۇنلار،

یاراملىق باغۋەندىن یاراملىق كۆچەت یېتىشىپ چىقىدىكەن. دەرۋەقە، ئاشۇ یىللاردا قەشقەردىكى سەرخىل مائارىپچىلار، كەسپى تایانچىلار، ھۆرمەتكە سازاۋەت ئۇستازلار مۇشۇ مەكتەپكە توپلانغان ئىكەن. شۇڭا 60 یىلدىن بویان مەكتەپ مۇدىرى غولامجان مىرزا، ئىلمىي بۆلۈم باشلىقلىرى ھامىت سابىرى، ئابدۇسۋپۇر سەئىدى، ئۆز كەسپىنىڭ ئىخلاسمەن ئىختىساسلىقلىرىدىن بولغان سامىت كەنجى، ئوبۇلقاسىم ئىمىن ھاجى، ئابدۇرىشىت قاسىمھاجى، ئەخمەتجان خوداۋەردى، رىشات مۇسا، غوجەخمەت ئابدۇرېھىم شاھابىدىن، رەھىم كېرىم، مىجىت ئىسمائىل، تۇنىسا ئۆمەر، ئابلىز ھوشۇر، لىیوژىن، گوشاۋجۇ، ئەمەت بەختى، مۇھەممەت رېھىم، سۇلتان مامۇت، سارە تۇردىیېۋا، ھامىتجان خوجایوف، ئابلىمىت ئابلىز، زىلەیبۇۋى، زولھایات، ئاتىكەم ئابباسۇا، ئایشەم سىدىقۇا، خالىس قادىرۇا، ئابدۇسالام داۋۇت، مامۇت قاسىم، مۇھەممەتجان سادىق قاتارلىق مەرىپەتچى باغۋەنلەر قەلب تۆرىمىزدە نامایان بولىدۇ. ئەپسوس، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۇ دۇنیاغا سەپەر قىلدى، «یاتقان یېرىڭلار جەننەتتە بولسۇن!» دېگەن یاخشى تىلىكىمىزلا قالدى.

«سىزگە مەھكەم رىشتە باغلار ھەممىنىڭ پاكىز دىلى،
سىزنى یادلار تائەبەتكە یۇرتىڭىز ئۇیغۇر ئېلى.»

بىز تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككىنچى یىللىقىغا ئەمدىلا قەدەم تاشلىغان 1954 - یىلىنىڭ ئالتۇن كۈز پەسلىدە «یەر ئىسلاھاتى» ھەرىكىتىدىن كېیىنكى 2 - قېتىملىق چوڭ ئىنقىلاب، یەنى مەملىكەت مىقیاسىدا «سوتسیالىستىك ئۆزگەرتىش» دولقۇنى قوزغالدى. شەھەر، یېزىلاردىكى قول سانائەتچىلەر، ھۆنەرۋەن كاسىپلار، ئۇششاق تىجارەتچىلەر ئۆزگەرتىلىپ دۆلەت یاكى كوللېكتىپ

يەنە سەن كاتتا سەيناسى ئۇلۇغ ئىنسانىي خسلەتنىڭ،
سېنىڭدە ئەنئەنە رەسمى - يۇسۇن، شەرمى - ھايا، مەشرەپ.

يەنە يۈكسەل، قويۇشتەك پارلىسۇن پاك روھى مىللەتنىڭ،
باغاش ئەتسۇن بۇ ئالەمنى ئىسىل نەغمە - ناۋا، مەشرەپ.

مەن ھەر قېتىم «مەشرەپ» پروگراممىسىنى كۆرگەندە، بۇ 60 يىللىق قەدىناس دوستومنىڭ ھاياتىدا ئۆزىگە مۇناسىپ يارىشىقىنى قىلالمىغانلىقىم ئۈچۈن پۈشايمان ئىلكىدە پۈچۈلىنىمەن. بەلكىم بۇ ئەپسۇسلۇق ھېسسىيات ھەممىمىز ئۈچۈن ئورتاق بولۇشى تەبىئى. «ئۆلگەندىن كېيىن ياسىن ئوقۇش» ئۇيغۇر پىسخىكىسىنىڭ «ئەجەللىك ئەزەلىيىتى» بوپقالغىنىغا مىڭ لەنەت! ۋاھالەنكى، مەشرەپ، مۇقام پىرچەڭگىلىرى ھامان سەن بىلەن مەڭگۈلۈك ھەمرا، بۇنىڭغا ئورپاقلىرىڭ گۇۋاھ. سىنىڭ مۇزىكىغا جان بەرگەن شېئىر - تېكىستلىرىڭ سادىر پالۋان ناخشىلىرىدەك ئەل ئىچىدە مەڭگۈ جارانلايدۇ. سەن ۋە بىز ئىلىم - مەرىپەت ئۇرۇقىنى چاچقان، تومەن دەريا بويىدا قانات قاققان سەمەن 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ سەندەك ئەلگە نەپ بەرگەن ئوغلانلىرىدىن پەخىرلىنىمدۇ.

ئوتتۇرا مەكتەپ ھاياتىدا مەنمۇ ئەدەبىياتقا ھەۋەس قىلغۇچىلاردىن بېرى بولساممۇ، لېكىن بوتانىكا بىلەن زوئولوگىيە دەرسلىرى مېنى ئۆزىگە خەلپ قىلمۇالغان ئىدى. بۇ دەرسلىكلەرمۇ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپىدا بىر تۇتاش قوللىنىلىدىغان دەرسلىك قوللانما بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر كونا يېزىقتىكى نۇسخىسى قازاق س س ر ئوقۇش پىداگوگىكا نەشرىياتى (ئالموتا) تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. بۇ دەرسلىكلەر دونيادىكى ئۆسۈملۈكلەر ۋە ھايۋاناتلارنىڭ بىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى ھېكايىلەشتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن تۈزۈلگەچكە، ھەرقانداق كىشىنى ئۆزىگە مايىل قىلمۇالاتتى.

دولقۇنى قوزغالدى. 1956 - يىلىنىڭ باشلىرىدا دېھقانلارنى كوپىراتسىيىلەشتۈرۈش تولۇق ئەملگە ئېشىپ، نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن خوسۇسى دېھقانچىلىق ئىگىلىكى يىمىرىلىپ، سوتسىيالىستىك كوللېكتىپ ئىگىلىك سىستېمىسى بارلىققا كەلدى. بۇ ئىلمىزگە نىسبەتەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قالسىلا دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان بۇيۇك سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ئىدى. 1955 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قەشقەردە يەنە بىر خوشاللىنارلىق ئۆزگىرىش بولدى. يەنى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 6 - يىللىقىنى تەنتەنە قىلىۋاتقان 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى دۇنيادىكى تۇنجى چوڭ مەدەنىيەتنىڭ گىرەلەشكەن ئېغىزى قەشقەرنىڭ سوتسىيالىستىك شەھەر بولۇپ قۇرۇلغانلىقى خوشخەۋىرى تارقالدى. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن قەشقەر خەلقى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر، ئوقۇغۇچىلار قەشقەر خەلق باغچىسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدانغا جەم بولۇپ، ئىككى بايرام بىرلىكتە داغدۇغىلىق قارشى ئېلىندى. جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى سەيدۇللا سەيپۇللايۇف مەركەزنىڭ قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇش توغرىسىدىكى تەستىقىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەبرىك خېتىنى ئوقۇدى. مەيداندىكى نەچچە ئون مىڭ كىشىنىڭ گۈلدىراس ئالقىشلىرى ئىچىدە بۇگۈندىن باشلاپ سوتسىيالىستىك قەشقەر شەھىرى قورۇلغانلىقى جاكارلاندى. ئارقىدىن ھەيۋەتلىك ھەربىي پارات باشلاندى. مىڭلىغان تىنچلىق كەپتەرلىرى ئۇچۇرۇلۇپ، قەشقەر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلدى. قەشقەر ئۇرۇمچى شەھىرىدىن كېيىنلا ئاپتونوم رايونىمىزدا قورۇلغان ئىككىنچى چوڭ شەھەر بولغاچقا، داغدۇغىسى ھەقىقەتەن چوڭ بولدى. شۇندىن كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى بىۋاستە باشقۇرىدىغان

ئىگىلىكىدىكى ھەمكارلىق كوپىراتىپى بولۇپ تەشكىللەندى. بۇ ساھەدىكىلەر بارلىق دەسمايىسىنى ھەتتا ئۆي - جاي قاتارلىق مۇقىم مۇلۇكلىرىنى پايغا ھېسابلاپ، ھەسسىدارلىق شىركەتلەرنى قۇردى. بۇ ئاتالمىش «كاپىتالىستىك ئىگىلىكنى سوتسىئالىستىك ئىگىلىككە ئۆزگەرتىش» دولقۇنى ئۇششاق تىجارەت ۋە ھۈنەر - كەسىپكە تايىنىپ جېنىنى باقىدىغان قەشقەرنىڭ نامرات تىجارەتچىلىنى قېيىن ئەھۋالغا دۇچار قىلدى. شەخسى ئېلىم - سېتىمنىڭ ھەممىسى چەكلەنگەچكە، قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاۋات بازارلىرى چۆلدەرەپ قالدى. بۇ «شامال» دىن دادامۇ چەتتە قالمىدى. ئاشۇ يىللاردا دادام يېزا بازارلىرىدا سەييارە يايما ئېچىپ رەخت تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىناتتى. بارلىق دەسمايىسىنى يىغسا ھازىرقى بەش مىڭ يۈەنگىمۇ يەتمەيتتى. لېكىن كونىشەھەرنىڭ «سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش»كە رەھبەرلىك قىلىش ئورگىنى دادامغا ئون مىڭ يۈەن سەرمايە قوشۇشنى بەلگىلەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دادام بارلىق دەسمايىسىنى تاپشۇرۇپتۇ. لېكىن ھۆكۈمەت بەلگىلەپ بەرگەن ئۆلچەمگە يەتمىگەچكە ئىلاجسىز بىر ئېشەك، بىر سېغىن كالىسىنى ھەمدە شەھەر ئىچى ئەگلەكچى كوچىسىدىكى ئانامغا مىراس قالغان تۆت ئېغىزلىق ئۆينى سېتىپ ئاران تەسلىكتە يۇقىرىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئادا قىپتۇ. ئاشۇ سەرمايە ھېسابىغا دادۇيدە كوللېكتىپ ئىگىدارچىلىقىدىكى كىچىك بىر چەرچىن مالىلار دۇكىنى ئېچىشقا ئىجازەت بېرىلىپتۇ. لېكىن سودا يۇرۇشمىگەچكە بىر - ئىككى يىلدىن كېيىن بۇ دۇكاننى تاقاشقا مەجبۇر بوپتۇ. قاتقان سەرمايىسىمۇ «سوتسىيالىزمنىڭ چوڭ قازىنى» دا كۆيۈپ تۈگەپتۇ.

سودا - سانائەتچىلەرنى «سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش» دولقۇنىغا ئېگىشىپ، 1955 - يىلى يېزا - قىشلاقلاردا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ھەمكارلىق كوپىراتىپى قۇرۇش

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 ـ ، 2 ـ يىللىقلىرىدا ئوقۇغان دەرس مەزمۇنلىرىدىن يىراقلاشمىغاچقا، ھېچقانداق قىينالمايلا ئېمتىھانىنى ياخشى بەردىم. فىزىكا ـ ماتىماتىكا ئېمتىھانىنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىگە ئورۇنلاشتۇرغاچقا، مەن شەھەردىكى چوڭ ئاچامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ چۈشلۈك تامىقىمنى يەپ بولۇپلا، ئېمتىھان مەيدانىغا كەلدىم. ئېمتىھان ئەمدى باشلىناي، دېگەندە تۇيۇقسىز مەكتىپىمىزنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ھامىت سابىر سىنىپقا كىردى. بىز بۇ سالاپەتلىك ئىلمىي مۇدىرىمىزدىن بەك ھېيىقاتتۇق، شۇڭا سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپتىن بۇ مەيداندا ئىمتىھانغا قاتنىشىۋاتقان سەككىزىمىز دەرھال بېشىمىزنى جوزىغا قويۇپلىپ ئۆزىمىزنى يوشۇرۇشقا تىرىشتۇق. چۈنكى بىز مەكتەپنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي مەخپىي ھالدا ئېمتىھانغا تىزىملاتقان ئىدۇق. شۇئاندا مايتاغدىن كەلگەن رەھبەر: «سەمەن 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى دەرھال سىرتقا چىقىڭلار.» دېدى. بىز بىر ـ بىرىمىزگە قارىشىپ خوشياقمىغان ھالدا ئىمتىھان مەيدانىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. ئىلمىي مۇدىرىمىز ھامىت سابىر سەككىزىنى باشلاپ بىر بوش ئىشخانىغا ئېلىپ كىردى. بىز گۇناھكاردەك بېشىمىزنى ساڭگىلىتىپ جىم ئولتۇردۇق. «بىزنى مەكتەپتىن چىقىرىۋېتەمۇ؟» دېگەن ئەندىشە ئىچىدە تۇرساق ئىلمىي مۇدىرىمىز سىپايىلىق بىلەن سۆز باشلىدى: ـ ساۋاقداشلار! ھازىر نېمە ئويلاۋاتىسىلەر؟ بىز بۇ سوئالغا ھېچقايسىمىز زۇۋان سۈرمەي يەرگە قاراپ جىم تۇرۇدۇق.

ـ شۇنداق، ھېسسىياتىڭلارنى چۈشىنىمەن، دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئىلمىي مۇدىرىمىز. سىلەرنىڭ بۇرۇنراق خىزمەتكە چىقىپ نېپىت ئىشچىسى بولۇش ئارزۇيىڭلارنى خاتا دېگىلى بولمايدۇ. ئەمما سىلەر تېخى كىچىك، ئوتتۇرا مەكتەپنىمۇ تېخى پۈتتۈرمىدىڭلار. سىلەر كېلىمجەكنىڭ

سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ نامى «قەشقەر شەھەرلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ»كە ئۆزگىرىپ، شەھەرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى. بىز ئەمدىلا تولۇقسىز 3 - يىللىققا قەدەم قويغان مەزگىلىمىزدە بىر قىسىم «ئۇزۇن قولاق» ئوقۇغۇچىلاردىن «مايتاغ نېفىت ئىدارىسى ئىشچىلار تېخنىكومىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدىغان، بىر يىل ئوقۇتۇپ يۇقىرى مائاش بىلەن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرىدىكەن» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدۇق. بۇ خەۋەر مېنىمۇ قىزىقتۇردى. ئۆتكەن يىلى 3 - ئاكام مۇھەممەد تۇرۇسۇن شۇ مەكتەپكە تاللىنىپ مايتاغقا ماڭغان. ئالتە ئاي مانتېيۇرلۇقنى ئۆگەنگەندىن كېيىن، نېفىتلىكنىڭ تېخنىك ئىشچىسى بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا ئىچىمدە «ئاكامنىڭ قېشىغا بېرىپ ئوقۇسام ھېچنەرسىدىن قېينالمايمەن.» دەپ ئويلاپ، شۇ مەكتەپكە تىزىملىتىشنى قارار قىلدىم. ئاتا - ئانامغىمۇ ۋە مەكتەپكىمۇ ئېيتماي بىر قانچە ساۋاقداشلىرىم بىلەن بىللە ئۇلارنىڭ تىزىملاش ئورنى بولغان قوناق بازىرىدىكى شەھەرلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپكە بېرىپ ئاران تەسلىكتە تىزىملاتتۇق. تىزىملاش ئورنىدىكى مايتاغدىن كەلگەن سالاپەتلىك بىر رەھبەر بىزگە 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى «مەدەنىيەت دەرسى» (تىل ئەدەبىيەت) ۋە فىزىكا - ماتىماتىكىدىن ئېمتىھان ئالىدىغانلىقىنى، نەتىجىسىگە قاراپ تاللاپ قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. «ئېمتىھان» دېسە، قورقمايدىغان كىشى يوق. بىزمۇ بىرئاز چۆچىدۇق. ئەمما تىزىملاتقانلار ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ يوقىرى ئۆرلەپ ئوقۇيالمىغانلارنىڭمۇ بارلىقىنى بىلىپ، «بىز چوقۇم ئېمتىھاندىن ئۆتەلەيمىز» دەپ ئۆزىمىزگە ئىشىنەتتۇق. ئۇلار ئورۇنلاشتۇرغان ئېمتىھان ۋاقتىمۇ يېتىپ كەلدى. بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئېمتىھان مەيدانىغا كىرىپ مەدەنىيەت دەرسىدىن قەغەزچە يېپىق ئېمتىھان بەردۇق. چىقىرىلغان سوئاللار بىز

ئۇقتۇرۇش تاختىسىغا چاپلاپ قويۇپتۇ. 60% ئەتراپىدىكى ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەر قەشقەردە تۇنجى قۇرۇلىدىغان ژىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە تەقسىم قىلىنىپتۇ. ياش قورامى چوڭراق، چەت يېزا - قىشلاقلاردىن كەلگەن ھەمدە ئائىلە قېيىنچىلىقى بار، دەپ قارالغان ساۋاقداشلارنىڭ تەقسىمات تىزىملىكى تېخى ئېلان قىلىنمىغان بولۇپ، ئىچكى جەھەتتىن ئۇلارنىڭ ئاز بىر قىسمىنى مائارىپ ياكى مەمۇرلۇق خىزمىتىگە تەقسىم قىلغان، قالغانلىرىنى شەرقىي شىمالدىكى شىنياڭ، خارىسىن ، غەربىي شىمالدىكى شىئەن، لەنجۇ قاتارلىق شەھەرلەردىكى تۆمۈر يول، قاتناش، ئاشلىق كەسپى تېخنىكومىلىرىدىن تارتىپ ئۇرۇمچىدىكى ھەرقايسى كەسپى تېخنىكوم مەكتەپلىرى (4 يىللىق ۋە ئۈچ يىللىق) گە تەقسىملەپتۇ. مېنىڭ ئىسمىم تولۇق ئوتتۇرىغا تەقسىملەنگەنلەر قاتارىدا ئىدى. بۇ تەقسىماتنى ئاڭلاپ ئىچكىرىگە بارالمىغانلىقىمدىن كۆڭلۈم بىرئاز يېرىم بولدى. ئەمما ئەڭ يېقىن ساۋاقداشلىرىم، دوست - بۇرادەرلىرىمنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك تولۇق ئوتتۇرىغا ئايرىلغاچقا، مەنمۇ بۇ رىياللىقنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدىم. قەشقەر ژىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئورنى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى قىزىل دەرياسىنىڭ چوڭ كۆۋرىكى يېنىدىكى قەشقەر ئۇن زاۋۇتىنىڭ قارشى تەرىپىدە بولۇپ، زامانىۋى تۈستىكى مەكتەپ قۇرۇلۇشى تېخى پۈتمىگەن ئىدى. شۇڭا قەشقەر ژىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى بىزنى ۋاقىتلىق قەشقەر دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى. بىز دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىر قورۇدا تۇرساقمۇ، پائالىيەتلىرىمىز ئايرىم ئىدى. «ئۆي مۇشۇكى تالا مۇشۇكىنى قوغلىغان» دەك، بىز كۆپ ئىشلاردا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن يەكلىنىپ قالاتتۇق. سىنىپ ۋە ياتاقلىرىمىزمۇ مەكتەپنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى كونىراپ

ئۇمىدى. جەمئىيەت يۇقىرى بىلىم سەۋىيىسىگە ئىگە بولغان ئىختىساس ئىگىلىرىگە موھتاج. شۇڭا ياشلىقىڭلاردا پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ داۋاملىق يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇشنى نىشان قىلىسىڭلار ئىستىقبالىڭلار تېخىمۇ پارلاق بولىدۇ. بىز ياشىغان دەۋرلەردە ئوقۇش شارائىتى بولمىغاچقا كۆپ ئوقۇيالمىغان. سىلەر مەكتىپىمىزنىڭ ئەلاچى ئوقۇغۇچىلىرى. مەكتەپ سىلەردىن چوڭ ئۈمىدلەرنى كۈتىدۇ. شۇڭا مەكتەپ بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، مايتاغدىن ئوقۇغۇچى ئېلىشقا كەلگەن خادىملار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سىلەرنىڭ ئۈتتۈرا مەكتەپتە داۋاملىق ئوقۇشىڭلارنى مۇۋاپىق تاپتۇق. مەكتەپ ۋە مائارىپ ئىدارىسىنىڭ قارارى بويىچە سىلەرنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن، بۈگۈن مەن بۇ يەرگە كەلدىم. قالغان گەپلەرنى مەكتەپكە قايتقاندىن كېيىن سۆزلىشەيلى. ھازىر سىلەر دەرھال مەكتەپكە قايتىپ دەرسكە قاتنىشىڭلار. ئىلمىي مۇدىرىمىزنىڭ بۇ سەممىي نەسىھىتى بىلەن كۆڭلىمىز يورۇپ قالدى، يەنە بىر تەرەپتىن دەسلەپكى ئارزۇلىرىمىز كۆپۈككە ئايلانغاچقا بىرئاز بىئارامىلىق ھېس قىلدۇق. نېمىلا دېگەن بىلەن «تەشكىلسىزلىك قىلدىڭ» دەپ مەكتەپتىن چىقىرىۋەتمىگەنگە شۈكرى قىلىپ مەكتەپكە قايتتۇق.

شۇنداق قىلىپ، 1956 - يىلى سېخى يازنىڭ ئالتۇن پەسلىدە بەش سىنىپ ئوقۇغۇچى سەمەن تولۇقسىز ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈپ، كۆزىمىز قېيمىغان ھالدا بۇك باراقسانلىق ئۇ ئانا مەكتىپىمىزدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. بۇ يىللاردا خىزمەت قىلىش ياكى ئىنستىتۇت، تېخنىكومىلاردا ئۆرلەپ ئوقۇش پۇرسىتى خېلى كەڭ ئىدى. بىز ئۆزىمىزنى تاللا بازىرىغا كىرىپ قالغانىدەك ھېس قىلدۇق. مەكتەپ يەنە 15 كۈندىن كېيىن بىر تۇتاش تەقسىماتنى ئېلان قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. دېگەن قەرەلدە مەكتەپكە كەلسەك، تەقسىمات تىزىملىكىنى

ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئىناق - ئىجىل ئۆتۈشىگىلار كېرەك. بىز بۇ مەكتەپكە ۋاقىتلىق مېھمان، مېھمان دېگەن ئۆي ئىگىسىگە ھۆرمەت قىلىشى كېرەك. سىلەرنىڭ مەكتىپىگىلارمۇ پۈتۈشكە ئاز قالدى. ھازىر بۇ مەكتەپنىڭ ئۈچ قەۋەتلىك زامانىۋىي ئوقۇتۇش ۋە ياتاق بىناسىغا پاراۋاي تۈرۈببا لىنىيىسى ئورنىتىۋاتىدۇ. بۇنداق زامانىۋى مەكتەپ قەشقەردە پەقەت بىرلا. شۇڭا مەكتىپىگىلار پۈتكىچە ئاز - تولا جاپا تارتىسىلار ھېچگەپ ئەمەس. «جاپانىڭ تېگى ئالتۇن» ئىكەنلىكىنى چۈشىنىسىلەرغۇ؟

مەن «پاراۋاي تۈرۈببا لىنىيە» دېگەن گەپنى تۇنجى ئاڭلىغاچقا، مەنىسىنى بىلەلمەي يېنىمدىكى ھەببۇللا (ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن شەھەر باشلىقى مۇھەممەد سىجاڭنىڭ ئوغلى) دېگەن ساۋاقدىشىمدىن سورىدىم. شۇنىمۇ بىلمەمسەن، تۈرۈببا ئارقىلىپ ئۇينى ئىسىتىدىغان قۇرۇلما، دېگەن گەپ،- دەپ جاۋاب بەردى ھەببۇللا.

ئىلمىي مۇدىرىمىز روزىھاجىم ئاكىنىڭ مۇلايىم تەربىيەسى كۆڭلىمىزنى بىرئاز ئېرىتكەن بولسىمۇ لېكىن ئارىمىزدىكى غۇلغۇلا بىسىقمىدى.

- پۈتمىگەن مەكتەپكە بىزنى نېمىشقا قوبۇل قىلدۇ.

— ئەمدى چىدىغۇچىلىكىمىز قالمىدى. بىزنى مۇنداق قىينىغىچە ئۆيىمىزگە تارقىتىۋەتسۇن.

— بىز مۇشۇ پۇرسەتنى قولدىن مەرمەي، ئوقۇش تاشلاپ ۋالى مەھكىمىسىگە كىرەيلى.

- ئۇنداق قىلساق ئىش چوڭىيىپ كېتەرمىكىن.

— بالا يىغلىمىسا ئانا ئەمچەك سالمايدۇ. قالايمىقانچىلىق

كەتكەن بىر قەۋەتلىك ئەسكى ئۆيلەر ئىدى. ئايرىم تەنتەربىيە مەيدانىمىزمۇ يوق ئىدى. شۇڭا توپ مەيدانىدا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن گار تالىشىپ جېدەللىشىپ قالاتتۇق. ھەتتا ئىككى تەرەپكە ئايرىلىپ چۆجە - خورازلاردەك سوقۇشۇپ قالغان چاغلىرىمىزمۇ بولغان. ياشلىق دېگەن لاۋۇلداپ تۇرغان ئوت ئىكەن؛ يېقىن تۇرساڭ كۆيدۈرىدىكەن، يىراق تۇرساڭ سۆيدۈرىدىكەن. «ياشلىق - بەڭۈاشلىق» دېگەندەك، «غۇرۇر» ئۇچۇن سەبرى - تاقەتنى قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرىدىكەن. كۇنلەرنىڭ بىرىدە توپ تالىشىپ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن يەنە توقۇنۇشىپ قالدۇق. ئۇلار سان جەھەتتە بىزدىن كۆپ بولغاچقا، رەسمى بوزەك قىلدى. ئۇلار: «ھۇ ماكانسىز چۇپرەندىلەر، بۇ مەيدانىدا سىلەرنىڭ ھەققىڭلار يوق، دەرھال مەكتىپىڭگە كېتىش، بولمىسا كۆرگىلىكىڭنى كۆرسەن...» دەپ بىزگە پوپوزا قىلدى. بىزمۇ بوش كەلمەي «دارىلمۇئەللىمىنىڭ تازلىرى، ئەسكى چاپانىڭ مازلىرى» دەپ ئۇلارنىڭ چىشىغا تەگدۇق. شۇنىڭ بىلەن جېدەل چوڭىيىپ كەتتى. شۇ ئەسنادا دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرى يۇسۇپجان ئاكا بىلەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا مەسئۇل بولۇپ تۇرىۋاتقان روزىھاجىم ئاكا مەيدانىدا پەيدا بولۇپ، جېدەلنى تەسلىكتە بىسىقتۇردى. روزىھاجىم بىزنى مەكتەپنىڭ بىر يېغىن زالىغا باشلاپ كىرىپ، سىنىپ مۇدىرلىرىمىزنىڭ ھەمراھلىقىدا يېغىن ئاچتى.

- ساۋاقداشلار،- دەپ سۆز باشلىدى، بىزنىڭ رەھبىرىمىز روزىھاجىم؛ مۇشۇ مەكتەپكە كىرگەندىن بۇيان بۇگۇنكىدەك كوللېكتىپ جېدەل چىقىرىش بىر قانچە قېتىم تەكرارلاندى. سىلەر كىچىك بالىلاردىن ئەمەس، بەلكى قەشقەردىكى ئاساسلىق بىلىم يۇرتى بولغان تولۇق ئوتتۇرىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى. شۇڭا ئاڭلىق ھالدا ئېغىر - بىسىق بولۇپ، دارىلمۇئەللىمىن

بىكتۇەننىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن) ئاكا ئىكەن.

ھە، نېمە ئىش بىلەن بۇ يەرگە كەلدىڭلار؟- دەپ سۆز باشلىدى ئىسمائىل مەقسۇت ئاكا. بىزنىڭ ئالدىن بەلگىلەنگەن ۋەكىللىرىمىز ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىق قىزغىنلىقى بىلەن دەرس تاشلاپ بۇ يەرگە كېلىشتىكى سەۋەبلەرنى تەپسىلى دوكلات قىلدى، ئاخىرىدا تۆۋەندىكى تەلەپلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1. بىزنى دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى «ماكانسىزلار» دەپ ھەممە ئىشتا يەكلەپ كەلدى. شۇڭا تېز ئارىدا بىزگە ئايرىم مەكتەپ ھەل قىلىپ بەرسۇن.

2. ئەگەر ئايرىم مەكتەپ ھەل قىلىپ بېرەلمىسە بىزنى ئۆيىمىزگە قايتۇرىۋەتسۇن.

ئىسمائىل مەقسۇت ئاكا ناھايىتى سۈرلۈك، كەمسۆز، ئەمما بازغانەك گەپ قىلىدىغان كىشى ئىكەن. ئۇ كىشى سۆز باشلىدى:

- بالىلىرىم، مەقسىتىڭلارنى چۈشەندىم. سىلەر دەرۋەقە، نۇرغۇن قېيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىۋاتىسىلەر. لېكىن بۇ قېيىنچىلىقلارنىڭ ھەممىسى ۋاقىتلىق ھادىسە. پارتىيە، ھۆكۈمەت سىلەردىن ناھايىتى چوڭ ئۈمىدلەرنى كۈتىدۇ. دۆلەت ۋە خەلق سىلەردەك ياراملىق ئىختىساسلىقلارغا موھتاج. ۋاقىتلىق قېيىنچىلىقلار ئالدىدا بەل قويۇۋەتمەي ياشلارغا خاس جاسارەت بىلەن ئۆزلۈكسىز ئالغا ئىلگىرىلىسەڭلار سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن نى - نى ئالىملار، مۇتەخەسسىسلەر، شائىر - ئەدىپلەر يېتىشىپ چىقىدۇ. بىزمۇ شۇ نىشان ئۈچۈن ۋىلايىتىمىزدە تۇنجى قېتىم تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇۋاتىمىز.

چىقارماي تەرتىپلىك ھالدا يۇقىرىغا ئەرزىمىزنى سۇنساق ھېچ گەپ بولمايدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا ۋالى مەھكىمىسىگە ۋەكىل سايلاپ ئەۋەتەيلى.

ــ ياق، ھەممىمىز كىرىمىز...

ئارىمىزدا كۆپ غۇلغۇلا بولدى. ئاخىرى ئەتە سەھەردە ھەممىمىز جەم بولۇپ ۋالى مەھكىمىسىگە بېرىش قارارىغا كەلدۇق. بۇ مەسىلىنى مۇئەللىملىرىمىزدىن سىر تۇتتۇق. ئەتىسى سەھەردە تولۇق ئوتتۇرا تەركىبىدىكى ئوچ سىنىپ ئوقۇغۇچىلار تۇمەن دەريا بويىدا تىزىلىپ يامول ئالدىدىكى ۋالى مەھكىمىسىگە قاراپ يول ئالدۇق. ۋالى مەھكىمىسىنىڭ جەنۇبقا قارايدىغان چوڭ دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە بىزنى ئىشىك باقار توسۇۋالدى. بىز بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىمىزنى ئۇقتۇرغاندىن كېيىن خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىن بىر خىزمەتچى چىقىپ:

ـ سىلەر بىرئاز تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار، مەن سىلەر كۆرۈشمەكچى بولغان رەھبەرگە تېلىفون قىلاي،ـ دەپ تېلىفوننىڭ قۇلىقىنى چۆرۈشكە باشلىدى.

ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي ئىككى قەۋەتلىك ئىشخانا بىناسى تەرەپتىن ئىگىز بويلۇق، بوغداي ئۆڭلۈك، 20 نەچچە ياشلىق نەۋقىران بىر يىگىت بىلەن دىقماققىنا كەلگەن، يوغانباش سالاپەتلىك بىر كىشى يېنىمىزغا كېلىپ بىزنى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ بىر قەۋەتلىك يىغىن زالىغا باشلاپ كىردى ۋە رەتلىك ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. بىزنى قوبۇل قىلغان بۇ ئىككى «رەھبەر» نىڭ بىرسى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئىشخانا مەسئۇلى ئىمىنجان ئاكا، يەنە بىرسى ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئىسمائىل مەقسۇت (كېيىن ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى، شىنجاڭ قۇرۇلۇش

بۇ ئەمگەكلەردىن ھېچقايسىمىز ۋايسىمىدۇق. چۈنكى مۇشۇ يىللاردا ھەممىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدىن جۇشقۇنلۇق ۋە جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى. كېيىنچە ئويلىسام تولۇق ئوتتۇرا مەزگىلى بىر ئىنسانىنىڭ بىلىم ئىگىلەش تارىخىدىكى كەم بولسا بولمايدىغان دەۋر بۆلگۈچ ھالقىسى ئىكەن. دۇنيا قاراش، ھاياتلىق نىشان، ئونۇۋېرسال ئىقتىدار ئاشۇ تولۇق ئوتتۇرا مەزگىلىدە بىخلىنىدىكەن. ئاشۇ يىللاردا بۇ مەكتەپتە يالغۇز قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋە بىر شەھەر، توققۇز ناھىيىدىن تاشقىرى خوتەن ۋىلايىتى، ئاقسۇ، ئاتۇش ئوبلاستلىرىدىن كەلگەن سەرخىل ئوقۇغۇچىلار جەم بولغاچقا، قاينام تاشقىنلىق ئۆگىنىش مەنزىرىسى ھەممىمىزنى جەلپ قىلىۋاغان ئىدى. قەشقەر دائىرىسىدىكى ئەڭ ياراملىق، مۆتىۋەر ئوقۇتقۇچىلارمۇ مۇشۇ مەكتەپكە توپلانغاچقا، دەرسلەرمۇ ناھايىتى جانلىق، قىزغىنارلىق ۋە ئەتراپلىق ئۆتۈلەتتى. بىزنىڭ دەرستىن سىرتقى پائالىيەتلىرىمىزمۇ كۆپ ئىدى. مەكتەپتە سەنئەت كوررۇپكىسى، ئەدەبىيات كۇررۇپكىسى قاتارلىق كوررۇپكىلەرنىڭ تەسىرى قەشقەر دائىرىسىدە خېلى چوڭ ئىدى. مەكتەپ نامىدا بىر پەسىلدە بىر سان خېلى چوڭ ھەجملىك «بەخت چېچەكلىرى» ناملىق ئەدەبىيات مەجمۇئەسى ئىشلەيتتۇق. ئەينى يىللاردا مەن مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ئويۇشمىسىنىڭ ئۆگىنىش باشلىقى ئىدىم. شائىر ئىمىن ئەھمەدى بۇ مەجمۇئەنى ئىشلەشكە مەسئۇل ئىدى. تاللانغان ئەسەرلەرنى ئىككىمىز لازا قەغەزگە مىخ قەلەم بىلەن يېزىپ چىقىپ، شىپىگىراپتا بېسىپ كۆپەيتىپ، ژورنال ھالىتىگە كەلتۈرەتتۇق. ماي قەغەزدە خەتنىڭ ئىزىنى قالدۇرۇش ئۈچۈن مىخ قەلەمنى قاتتىق بېسىشقا توغرا كېلەتتى. ھازىرغىچە ئىزى يوقالمىغان ئوڭ قولۇمنىڭ ئوتتۇرا بارمىقىنىڭ يېنىدىكى قوناقتەك قاداق ئاشۇ يىللارنىڭ «گول تامغىسى» ئىدى. بۇ مەجمۇئەگە ئاشۇ يىللاردىلا پۈتۈن ئىشقى

يېڭى، ئازادە مەكتىپىڭلار پۈتۈش ئالدىدا تۇرىۋاتىدۇ. شۇڭا بىر نەچچە ئاي تەخىر قىلىپ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئىناق - ئىجىل ئۆتۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن. بىز دارىلمۇئەللىمىنگە يەنە خىزمەت ئىشلەپ، سىلەرگە تېخىمۇ ياخشى ئوقۇش مۇھىتى يارىتىپ بېرىشكە تىرىشىمىز. بۇگۈنكىدەك دەرس تاشلايدىغان ئىش ئىككىنچى قېتىم تەكرارلانمىسۇن. دەرھال مەكتەپكە قايتىپ ئوقۇشىڭلارنى داۋاملاشتۇرۇڭلار.

بىز باشلىقنىڭ مۇشۇنداق دەيدىغانلىقىنى بىلەتتۇق. شۇنداق بولسىمۇ مەكتەپ قۇرۇلۇشىنىڭ تېزرەك پۈتۈشىگە ھەيدەكچىلىك بولىدۇ، دەپ ئويلاپ، ئازراق «ھەيۋە» قىلىپ قويغان ئىدۇق. دەرۋەقە، بۇ «ئىسيان»نىڭ بەلگىلىك ئۈنۈمىمۇ بولدى. ئاستا - ئاستا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن دوست - بۇرادەرلەردىن بولۇپ قالدۇق. مەكتەپنىڭ قىرائەتخانا ۋە تەجرىبىخانىلىرىدىن ئورتاق مەنپەئەتلەندۇق. شۇنداق قىلىپ بىرىنچى يىللىق ئوقۇشنى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە تاماملاپ، 1957 - يىلى 9 - ئايدا قىزىل دەريا بويىدىكى ئەسكى ھېسارىدا قەد كۆتۈرگەن ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىمىزگە كۆچۈپ چىقتۇق.

بۇ مەكتەپنىڭ ئورنى خېلى كەڭرى بولۇپ، ئوقۇتۇش بىناسى، تەجرىبەخانا، تاماقخانا قاتارلىق ئاساسلىق ئەسلىھە قۇرۇلۇشلىرى پۈتكەن بولسىمۇ، مەكتەپ ئىچىدىكى يوللار، گۈللۈكلەر، تەنتەربىيە مەيدانلىرى، ئىشچى - خىزمەچىلەرنىڭ ئۆيى - ياتاقلىرى تېخى ياسالمىغان ھالەتتە ئىدى. «مېنىڭ ئېتىم شادەريا، نەگە بارسام ئىش تەييار» دېگەندەك بىز ئىككى - ئۈچ ئاي نۆۋەت بىلەن خالىس ئەمگەككە قاتنىشىپ، مەكتەپ قورۇسىنى خېلى تەرتىپكە سېلىۋالدۇق. «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خوشلىقى، پۈت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك،

قويۇپ بېرەلەيدىغان ئىقتىدارغا ئىگە ئىدى. بۇ كورژىككە مەن بىلەن بىر پارتىدا ئولتۇرىدىغان ئەڭ يېقىن دوستۇم سادىر قادىر باشچىلىق قىلاتتى. سادىر ئوردا ئىشكى 1 - باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا مەكتەپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ كەسپى چالغۇچىلىرىغا شاگىرت بولۇپ ئىسكىرىپكا ئۆگەنگەن. ئۇ يالغۇز ئوغۇل بولغاچقا دادىسى قادىر ئاخۇن (شۇ مەزگىللەردە قەشقەر شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ پىشقەدەم ئىشچىسى ئىدى) بىلەن مېھرىبان ئانىسى ئايىمخان ئاپا (كېرەمباغ دوختۇرخانىنىڭ ئىشچىسى) سادىرنى بەكمۇ ئارزۇلاپ باقاتتى. 12 يېشىدىلا ئۇنىڭغا مەخسۇس ئىسكىرىپكا ئېلىپ بەرگەن. سادىر بىلەن مەن سەمەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىمۇ ئوچ يىل بىر سىنىپتا ئوقۇغان، بۇ جەرياندا ئىككىمىز قوشكېزەك بالىلاردەك بىر - بىرىمىزدىن ئايرىلمايدىغان يېقىن دوستلاردىن ئىدۇق. سادىرنىڭ ئۆيى شەھەر ئىچى ئەرشىمكار كوچىسىدا بولغاچقا، دەم ئېلىش كۈنلىرى ياكى ھەپتە ئارىلىقدا مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە داۋاملىق بېرىپ تۇراتتىم. قادىر ئاخۇن ئاكا ئۆگزىسىدە كەپتەر باقاتتى. بىز ئۆگزىگە چىقىپ كەپتەر ئۇچۇراتتۇق. بىر تەرەپتىن موللاقچى كەپتەرلەرنىڭ تاماشىسىنى كۆرگەچ، يەنە بىر تەرەپتىن سادىر چالغان ئىسكىرىپكىنىڭ مۇڭلۇق ساداسىدىن ھۇزۇرلىناتتۇق. مەن سادىرنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك ئېقتىدارىغا قايىل ئىدىم. ئۇ ئۆگىنىشتىمۇ مەكتەپ بويىچە ئەلىيۇلئەلا ئىدى، رەسىم سىزىش، ھۆسنى خەت يېزىش، شېئىر يېزىش، ئىجادىي مۇزىكا ئىشلەش قاتارلىق ماھارەتلىرى بىلەن ئوقۇتقۇچى ئۇستازلار ۋە ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا يۇقىرى ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى. 1957 - يىلى قەشقەردە ئومۇميۈزلۈك «ئاتېئىزم تەربىيىسى» ئېلىپ بېرىلدى. بىز تولۇق ئوتتۇرا ئوقۇغۇچىلىرى شەھەر ئىچى مەھەللە باشقارمىلاردا «ئاتېئىزم»

مۇھەببىتىمنى ئەدەبىياتقا ئاتىغان شىجائەتلىك ھەۋەسكار ئەدىپلەرنىڭ باشلامچىلىرىدىن ئەخمەت تۇردى، ئابلىمىت ئىسمائىل، ھوشۇر ئەھمەد، سادىر قادىر، ئابدۇقادىر ئىلى (ئۇلار مەن بىلەن بىر سىنىپتا ئىدى)، ئابلىز ئۆمەر، ئۆمەر ئوسمان شىپائى، ئىمىن ئەھمىدى، مۇھەممەد تۇرسۇن ئىبراھىمى قاتارلىقلار يازغان شېئىر، ھېكايە، نەسىر، دراما ھەتتا كىنو سىنارىيىلىرى بېسىلىپ تۇراتتى. بۇ مەجمۇئەدىن باشقا يەنە ھەر بىر سىنىپ ھەپتىدە بىر سان تام گىزىتى چىقىراتتى. ئەخمەت تۇردىنىڭ 1958 - يىلى شىنجاڭدىكى بىردىنبىر نوپوسلۇق ئەدەبى ژورنال - «شىنجاڭ ئەدەبىيات- سەنئىتى» (ھازىرقى «تارىم») دە ئېلان قىلىنغان تۇنجى ھېكايىسى «گورۇج» مۇ ئاشۇ يىللاردا دەسلەپ «بەخت چېچەكلىرى» دە ئېلان قىلىنغان. بىزنىڭ سىنىپتىكى ئەخمەت تۇردى باشلىغان ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى ھەركۈنى دېگۈدەك كەچلىك مۇزاكىرىدىن كېيىن سىنىپتا قېلىپ، ئاتا - ئانىلىرى بەرگەن بىرەر موچەن پۇللىرىنى خەجلىمەي شام سېتىۋېلىپ، شام يورۇقىدا ئوقۇغان يېڭى كىتابلىرىدىن ئالغان تەسىراتلىرىنى مۇنالىئە قىلىشاتتى، يازغان ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ پىكىر ئالماشتۇراتتى. ئۇ چاغلاردا سىنىپنىڭ ئېلېكتىر چىرىغىنى كەچ سائەت توققۇزدا بىر تۇتاش ئۆچۈرۈۋېتەتتى. ئۇلار كەچتە ئىككى - ئۈچ سائەتلەپ شام يورۇقىدا ئولتۇرغاچقا، ئەتىگىنى كىمناستىكىغا چىقالماي ئانچە - مۇنچە تەنقىدلىنەتتى. لېكىن بۇنداق «تەنقىد» لەر ئۇلارنىڭ ئىرادىسىنى بوشىتالمايتتى. ياشلىقتىكى ھەۋەسنى ھېچقانداق كۈچ بويسۇندۇرالمايدۇ- دە. مەكتەپنىڭ سەنئەت كورژىكى ئاشۇ يىللاردا قەشقەردىكى كەسپى ئۆمەكلەر بىلەن رىقابەتلىشەلەيدىغان دەرىجىدە تەرەققى قىلغان بولۇپ، ئۇلار مەكتەپتىن ھالقىپ قەشقەر ھېتگا خەلق كۇلۇبىدا جەمئىيەتتىكىلەرگىمۇ بىر كېچىلىك ئويۇن

ئۆزگەرتىۋەتتى. 1959 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندە ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ تەقسىماتى ۋە دۆلەتلىك مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن سادىر قەشقەر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىن چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشقا تەقسىملەنگەن تۆت ئەلاچى ئوقۇغۇچىنىڭ بىرىنچىسى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئونىۋېرسىتېتى (ئۆزبېكىستانىنىڭ تاشكەنت شەھىرىدە) نىڭ ئاتوم فىزىكا كەسپىگە ئوقۇشقا كىردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغا ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللىنىش پۇرسىتى بولمىدى. كەسپىچانلىقى كۈچلۈك بۇ يىگىت شۇنىڭ بىلەن ئاتوم فىزىكىسىنىڭ مۇرەككەپ قاينىمىغا شۇڭغۇپ كەتتى. كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ، ئەمەلدارلىق تاجىسىنى كېيگەندىن كېيىن پۈتۈن زېھنىنى شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرى تەرەققىياتىغا بېغىشلىدى. ئۇ ھازىرقى ئاراملىق كۈنلىرىدىمۇ كومپىيوتېرنىڭ يېنىدىن كەتمەي فىزىكىلىق مەشغۇلات بىلەن كۈنلىرىنى مەنىلىك ئۆكۈزمەكتە. بىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ھاياتىمىزنى ئەسلىسەك، سادىرغا «سەن ئەسلىدە ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ماتېرىيالى ئىدىك» دەپ چاقچاق قىلىمىز. دەرۋەقە، مۇھىت بەزىدە كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىكەن.

1957 - يىلى 9 - ئايدا يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلىنىش بىلەن تەڭ، مەملىكەت بويىچە قانات يايدۇرۇلغان «ئىستىل تۈزىتىش»، «چوڭ ئېچىلىپ چوڭ سايراش»، چوڭ خەتلىك گېزىت چىقىرىش» شامىلى بىزنىڭ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكىمۇ يېتىپ كەلدى. ئەمما بۇ ھەرىكەتلەر يېپىق ھالەتتە ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلىپ، ئوقۇغۇچىلار قاتناشتۇرۇلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ «پالانچى مۇئەللىم (يەرلىك مىللەتچى) قالپىقىنى كېيىپتۇ.»، «پوستانچى مۇئەللىم

ھەققىدە تەشۋىق، تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بارىدۇق. بۇ تەشۋىقات سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا 1955 - يىلى ئويغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان «ئاتېئىزم ھەققىدە» ناملىق كۆك تاشلىق كىتابنى مەزمۇن قىلغان. بۇنىڭ تەسىرىدە دەسلەپكى قەدەمدە قەشقەردە چېكىدىن ئاشقان دىنىي ئەسەبىيچىلىك ئىدىيىلەر ئاشكارا تەنقىدلىنىپ، قەشقەر ئايالللىرى ئاق پېچە - پەرەنجىدىن ئازات بولغان. «ئىدىيىنى ئازات قىلىپ، خوراپاتلىققا قارشى تۇرۇش» مەزمۇن قىلىنغان بۇ ھەربىكتە بېغىشلاپ سادىر قادىر «خوراپاتلىققا ئوت ئېچىش» تېمىسىغا بىرخور ئىشلىگەن. خورنىڭ تېكىستىنىمۇ، مۇزىكىسىنىمۇ سادىر يازغان. بۇ خور ئەينى ۋاقىتتا ھېيگا خەلق كۇلۇبىدا ئوينىلىپ تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولغان. ئويلىسام، بۇگۇنكى كۇنىمىزدە بۇنداق رىيال تېمىلاردىن ئۇزىمىزنى قاچۇرىدىغان بولۇپ قالدۇق. شۇ يىللاردىكى جاسارەت، جەڭگىۋارلىق نەلەرگە كەتتىكىن - تاڭ؟!

يېقىندا ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئەلبومىمنى كۆرۈۋېتىپ دوستۇم سادىر يېزىپ قالدۇرغان مۇنداق بىر كوپلىت شېئىرغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى.

دوست - يارەنلەر ئىككى ئالەم ئولپىتى،
ساداقەتتۇر ئۇنىڭ زىبۇ - زىننىتى.
يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى بارۇ، دېڭى يوق،
دوستلۇق بىلەن ئاشار ئۆمۈر قىممىتى.

16 - 17 ياش مەزگىلىدە يازغان بۇ پارچىدىكى تەرەن شېئىرىي پىكىرلەردىن سادىرنىڭ كەلگۈسىدە يارامليق بىر شائىر بولۇپ قالىدىغانلىقىنى بايقاش مۇمكىن ئىدى. ۋاھالەنكى، ئالى مەكتەپتىكى ئۆگىنىش مۇھىتى ئۇنىڭ كەلگۈسى تەقدىرىنى

«چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» نىڭ بىرىنچى قەدىمى ئىدى. بۇ دولقۇنغا ئەگىشىپ قەشقەردە «تۆت زىياناداشنى يوقىتىش» (ئەمەلىيەتتە «قۇچقاچ» يوقىتىش) جېڭى باشلاندى. ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ھەركۈنى دەرستىن كېيىن شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلارغا تارقىلىپ قۇچقاچ تۇتاتتۇق. ھەر بىرىمىزنىڭ بەلگىلەنگەن قۇچقاچ نورمىسى بار ئىدى. بۇ نورمىنى تولغۇزۇش ئۈچۈن قۇچقاچ ئۇگىلىرىنى ئوغرى مۇشۇكتەك ماريلاپ ياتاتتۇق، ھەتتا قۇچقاچ تاپالمىساق، دەرەخ كاۋاكلىرىدا ئوگا ياساپ تۇخۇم بېسىپ ياتقان قاراغوجا (قارا قوچقاچ)، پاختەك، ھۆپۈپ قاتارلىق زىيانسىز ئۇچار قاناتلارنىمۇ تۇتۇپ، پۇتىنى كېسىۋېلىپ، «قۇچقاچ» قاتاردىدا تەشكىلگە ساناپ ئۆتكۈزۈپ بېرەتتۇق (سىنىپنىڭ تۇرمۇش باشلىقلىرى ھەر بىر ئوقۇغۇچى تۇتۇپ كەلگەن قۇچقاچلارنىڭ پۇتىنى ساناپ تىزىملايتتى ۋە ھەپتىدە بىر قېتىم خۇلاسە چىقىراتتى.). مانا، بىزنىڭ تەبىئەتتىن ياتلىشىپ ئىكىلوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى بۇزۇش جىنايىتىمىز ئاشۇ يىللاردىن باشلانغان. مۇشۇ «گوناھ» بەدىلىگە بۈگۈنكى ئەۋلادلار تەبىئەتنىڭ جازاسىغا ئۇچراپ ئېغىر بەدەل تۆلەۋاتىدۇ. چۈنكى دۇنيادىكى بارلىق جانلىق ۋە جانسىز شەيئىلەر ھاياتلىق ئىكىلوگىيىسىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ھۈجەيرىلىرى- دە.

‹ئوڭچى› بولۇپ تەنقىدلىنىپتۇ.»، «xx لار ‹شيۇجىڭجۇيىچى ئۇنسۇرلار› ئىكەن.» دېگەندەك مىش - مىش پاراڭلارنى ئاڭلاپ قالاتتۇق. «ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرسە ئالا بوپتۇ» دېگەندەك، ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىمۇ «چوڭ خەتلىك گېزىت چىقىرىش» ئارقىلىق ئۆز ئارا بىر - بىرىنى پاش قىلىش باش كۆتۈرۈپ چىقىشقا باشلىدى. شۇنداق هالقىلىق بىر پەيتته مەملىكەت مىقياسىدا «كۆچىنى ئۇرغۇتۇپ، تىرىشىپ يۇقىرى ئۆرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تېجەشلىك ئىشلەپ سوتسىيالىزم تۇرۇش» تىن ئىبارەت «پارتىيەنىڭ باش لۇشىيەنى» نى ئۆگىنىش دولقۇنى قوزغىلىپ كەتتى. بۇ دولقۇن يېزا - قىشلاقلارغىمۇ يامراپ، دېھقانلارنىڭ كوپىراتسىيىگە قوشقان يەر - زېمىن، قوي - كالا، ئات - ئېشەك، سوقا - سەندەل، هارۋىلىرىنى هەتتا هويلا ئاراملىرىدىكى ئالقانچىلىك كۆكتاتلىرىنىمۇ قالدۇرماي يىغىۋېلىپ «خەلق كوممۇناسى قۇرۇش» تىن ئىبارەت 12 بال «كوممۇنىزم شامىلى» نى چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن «كوممۇنا قۇرۇش» - «كوممۇنىزم قۇرۇش» دېمەكتۇر، دېگەن سەپسەتە كۆككە كۆتۈرۈلدى، ئائىلىنى بىرلىك قىلغان ئوچاق ۋە قازان - قومۇشلار چېقىلىپ، كوممۇنانى بىرلىك قىلغان كوللېكتىپ «كوممۇنا ئاشخانىسى» قۇرۇلۇپ، هەممە كىشى شياۋدۇيجاڭنىڭ قولىدىكى چۆمۈچەك سەجدە قىلىدىغان هالەت شەكىللەندى. گەرچە «كوممۇنا ئاشخانىسى» دا قورساق تويغۇدەك تاماق، ئېغىز تېتىغۇدەك تەم بولمىسىمۇ «كوممۇنىزم - جەننەت، خەلق كوممۇناسى - ئاي، جامائەت ئاشخانىسى - كوممۇنىزم كۆۋرۈكى» (كوممۇنىزم - تىەنتاك، خەلق كوممۇناسى - يۆلياك، جامائەت ئاشخانىسى - چياۋلياك) دېگەن ناخشا ساداسى جاهاننى قاپلىدى. بۇ كۈنلەر كۆڭۈل ئىكرانىمدا ئايان بولسا يا كۈلۈشنى، يا يىغلاشنى بىلەلمەي، ئىچىمدە «توۋا!» دېيىشكە مەجبۇر بولىمەن. مانا بۇ جاهاننى لەرزىگە سالغان

بەشىنچى باب

توغراق يىغلايدۇ

توغراق يىغلىدى ئۆكسۈپ ئەلەمدە،
باغرىنى تىلغاچ جوتۇ، قەلەمدە.
كەتمەن سېپىمۇ قالمىدى كۆيۈپ،
پولات ئويقۇدا، داشقال سەنەمدە.
«سەكرەپ ئىلگىرلەش» كەسكەچ ئەقىلنى،
باغلار تېتىرلىق، بولدۇق قەلەندەر.
قاتقانتى باشىنىڭ ئىچى - تېشىمۇ،
شوئار پەلەكتە، كۈچ يوق بەدەندە.
شاھىتلىرى بىز ئاشۇ كۈنلەرنىڭ،
ئاشلىق بولمىسا نەدە رەۋەندە؟
داغدام يولىنىڭمۇ ئاچىلى باردۇر،
ئىشەنچ ۋە ئۈمىد چاقنار ۋەتەندە.
يىنىش يوق ئەسلا تاللىغان يولدىن،
ئەركەك سىنىلار چىلىشتا، جەڭدە.

- (خاتىرەمدىن)

1957 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى باشلانغان «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرلەش» دولقۇنىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى پۈتۈن مەملىكەت كۆلەملىك «پولات تاۋلاش جېڭى» بولدى. بۇ جەڭنىڭ نىشانى سانائەتلىشىش ۋە زامانىۋىيلىشىش جەھەتتىن

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئۆزىنىڭ يان قوشنىسى بىگتۆەن 3 - دىۋىزىيىسى مۇستەقىل ماشىنا 3 - باتالىيونى (دۇچىسەنىيىڭ) بىلەن «پولات تاۋلاش جېڭى» دە ھەمكارلىق ئورناتقان ئىكەن. بىز 100 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى، ئوچ نەپەر يېتەكچى مۇئەللىم، ئىككى نەپەر ئاشپەز قازان - قومۇچ، يوتقان - كۆرپە ۋە باشقا «جەڭ» قوراللىرىمىزنى بىگتۆەن ئاجرىتىپ بەرگەن «جىپ فاڭ» ماركىلىق ئوچ يۈك ئاپتوموبىلىغا بىسىپ، «توفا» دېگەن جايدىكى تاقىرباش «دارا تېغى» باغرىغا يېتىپ كەلدۇق. تاغ باغرىدىكى ئۇچبولۇڭ غەكىللىك جىلغىغا بىگتۆەندىكى سەپداشلار بىز ئۇچۇن تۇمۇر جازىلىق چېدىر ئۆي تەييارلاپ قويغان ئىكەن. بىز ئاستىغا بىرزىن سېلىپ قويغان ئاشۇ «ئۆي» لەرگە ئورۇنلاشتۇق. تاغنى تۇنجى قېتىم كۆرگەچكە، بىر - بىرىگە مىنگەشكەن ئاقۇاش چوققىلار، كۇن نۇرىدا بىلىيارتتەك پارقىراق كۆرىنىدىغان مۇزلۇقلار، جىلغىلاردىن شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان زىلال سۇلار، ئوتلاقلاردا ئەركىن يايراپ يۇرگەن كالا، قويلار، يىراق - يىراقتىن ئاڭلىنىپ تۇرغان قىرغىز چارۋىچىلارنىڭ «ئىمىر - جىمىر» لىرى، قىيا تاشلاردىن ئەگىپ يۇرگەن بۇركۇت، قاراقۇش، لاچىن، ئولاش قاتارلىق تاغ قۇشلىرىنىڭ پەرۋازلىرى بىزنى ئىختىيارسىز ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. بىز تەبىئەتنىڭ گۇزەللىكىگە مەپتۇن بولۇپ، تاغنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن قانغىچە نەپەسلەندۇق. بىز بۇ بىر كۇننى «جەڭ» تەييارلىقى بىلەن ئۆتكۇزدۇق. تەشكىلى تۇزۇملەرنى بىكىتتۇق. ئون ئوقۇغۇچى بىر «بەن» بولۇپ ئايرىلدۇق. ھەر بىر «بەن» گە بىر «بەنجاڭ» ۋە بىردىن «فۇبەنجاڭ» سايلىدۇق. بىزدىن بۇرۇن بۇ جىلغىغا ئورۇنلاشقان بىگتۆەن 3 - دىۋىزىيە مۇستەقىل 3 - باتالىيونىنىڭ ئوفېتسىر - جەڭچىلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ھەر بىر بەن ئۆزىگە تەقسىم بولغان «رودا قىزىش» نوقتىلىرىنى كۆردۇق. كەچتە

بىزدىن نەچچە ئون يىل ئىلگىرى كەتكەن ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكا بىلەن بەيگىگە چۈشۈپ، «10 يىلدا ئەنگلىيىگە يېتىشۋېلىپ ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ كېتىش»، «15 يىلدا ئامېرىكىغا يېتىشۋېلىپ ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ كېتىش» ئىدى. دۆلەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇش ئىستىكىدە قوزغالغان بۇ دولقۇنۇنىڭ غايىت زور ئېنىرتسىيە كۈچى بىلەن مەركەزدىكى چوڭ باشلىقتىن تارتىپ تۆۋەندىكى ئاددى دېھقانغىچە ئۆزىنى تۇتۇۋالماي، «غەيرىتى زىيادە ئۇرغۇپ» كېتىپ، «بىر مۇنىنى بىر سائەتكە، بىر سائەتنى بىر كۈنگە، بىر كۈننى بىر يىلغا، بىر يىلنى يىگىرمە يىلغا تەڭ» كەلتۈرىدىغان ئاتالمىش «يۈيگوڭ روھى» دىنمۇ يۈكسەك «روھ» پەيدا بولدى. بۇ «روھ» بارلىق ئىدارە، جەمئىيەت، ئىشچى، دېھقان، ئەسكەرلەرنى، ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى، چوڭ - كىچىك، ياش - قېرى، ئەر - ئايال، ئاقساق - چولاق دەپ ئايرىماي بىردەك سەپەرۋەر قىلىپ، قوللىرىغا جوتو بىلەن لوم تۆمۈرنى تۇتقۇزۇپ، تاغ - ئىدىرلاردىكى قورام تاشلارنىڭ باغرىنى تېلىش «جېڭى» غا سىگنال بەردى. بۇ «جەڭ» دىن ھېچقانداق كىشى چەتنە قالمىدى. ھەتتا ئات - ئېشەك، تۆگە، كالا، ماشىنا، تراكتور دېگەندەك «ھەربىر ئىقتىدارىغا ئىگە» پۇتۇن قاتناش ۋاستىلىرىمۇ بۇ «جەڭ» نىڭ پىداكار قوربانلىرى ئىدى.

بىزدەك «يۇرىكىدە ئوت يېنىپ تۇرغان» ئەزىمەتلەرمۇ «چىشىمىزنى ئىكەك، قولىمىزنى كۆرەك، پۇتىمىزنى يۇگرەك» قىلىپ بۇ «جەڭ» گە ھاربىزلاندۇق. 2 - يىللىقنى تاماملاپ 3 - يىللىققا چىقىش ئارىلىقىدىكى بىر ئايلىق يازلىق كانىكۇل مەزگىلىدە بىز بىلەن پاراللىل ئۇچ سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى مەكتەپ بىر تۇتاش تەشكىللەپ قىزىلسۇ ئوبلاستىنىڭ قىرغىزىستان بىلەن تۇتىشىدىغان چېگرا ئېغىزىدىكى «توپا» رايونىغا «رودا كولاش» قا ئېلىپ باردى. شۇ مەزگىلدە

كەچتە رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بەنجاڭلارغا يېغىن ئېچىپ بىر كۈنلۈك «جەڭ» ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلدى، ھەمدە «رودا» بىلەن ئادەتتىكى تاشلارنى پەرقلەندۈرۈشنىڭ ئۇسۇللىرى، رودا قاتلىمىنى تېپىش ۋە قىزىشتىكى تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى تەپسىلى چۈشەندۈردى. مەنمۇ 3 - بەننىڭ بەنجاڭى بولغاچقا بۇگۈنكى «دەرس»نى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدىم. ئەتىسىدىن باشلاپ ئاشۇ كۆرسەتمە بويىچە تاغ باغرىنى تېخىمۇ چوڭقۇر قىزىشقا باشلىدۇق. ئۇلچەمگە لايىق تاش ئۈچرىسا، ئۇنى ئايرىم دۆۋىلەيتتۇق. «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس» دېگەندەك، باشقا بەنلەردىن ئارقىدا قالماسلىق ئۈچۈن بارچە ئامال بىلەن تىرىشاتتۇق. تەكشۈرۈشتىن ئۆتكەن رودىلارنى زەمبىل بىلەن پەسكە يۆتكەپ بېرەتتۇق. بۇ «رودا» لارنى بىكۈتۈۋىنىڭ ماشىنىلىرى «دومنا پىچ» كە توشۇيتتى. كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ «جەڭ»نىڭ توققۇزىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن دىققەتسىزلىكتىن سول پۇتۇمغا بىر قورام تاش چۈشۈپ كەتتى. چۈخەينى تەسلىكتە سېلىپ قارىسام پۇتۇمنىڭ دۈمبىسى كۆكىرىپ ئىشىپ كېتىپتۇ. جوتۇنىڭ سىپىنى ھاسا قىلىپ، سول پۇتۇمدا يەرگە دەسسىمەي پەي - پەي ئېتىپ ئاران تەسلىكتە ياتاققا كېلىۋالدىم. ماڭا ھەمرا بولۇپ كەلگەن ساۋاقدىشىم ئەمەت كەنجى بىكۈتۈۋىنىڭ دوختۇرىنى چاقىرىپ كەلدى. دوختۇر پۇتۇمنى كۆرۈپ «سۆڭەك سۇنماپتۇ، ئەمما دەز كېتىپتۇ. ماڭساڭ بولمايدۇ. مەن تېڭىپ قوياي.» دەپ، ئىسپىرت ۋە يوت سۈرتۈپ ئاق بىنت بىلەن تېڭىپ قويدى ۋە بىر نەچچە تال ئاغرىق توختىتىدىغان دورا بەردى. مەن شۇندىن كېيىن «ئالدىنقى سەپ» كە بارالمىدىم. ئۈچ - تۆت كۈنگىچە پۇتۇمنىڭ ئىششىقى يانمىدى. 3 - يىللىق 3 - سىنىپتا بەشكېرەملىك داۋۇت سەلەي ئىسىملىك بىر ئاغىنەم بار ئىدى. ئۇنىڭ قولى ھەممە ئىشقا ناھايىتى

ھەر بىر بەنگە بىر مىتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئىككى لوم تۆمۈر، ئىككى دانە تۆمۈر ساپلىق بولقا، ئىككى جوتو، ئىككى ياغاچ ساپلىق تۆمۈر كۆرەك ۋە ھەر بىرىمىزگە بىردىن پاختىلىق لاتا پەلەي تارقىتىپ بەردى. ئۇلار بىزنىڭ ئەتىۋارلىق «جەڭ» قوراللىرىمىز ئىدى.

بىز بىكىتۈەن بىلەن ھەمكارلاشقاچقا، ھەر ھالدا تۇرمۇشىمىز ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ يەردىكى بارلىق ھەربكىتىمىز يېرىم ھەربىي تۈزۈم بىلەن باشقۇرىلاتتى. شۇنداق قىلىپ ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئورنىمىزدىن تۇرۇپلا بەلگىلەنگەن «جەڭ» نۇقتىسىغا بارىدۇق، تاغ باغرىدىكى قورام تاشلارنى بازغان، جوتو بىلەن قومۇرۇشقا باشلىدۇق. بىرەر مېتىر چوڭقۇرلۇقتا «ئېغىز» ئاچقاندىن كېيىن بىزگە ئالدىن كۆرسىتىپ بەرگەن ئۇسۇل بويىچە «رودا» قاتلىمىنى ئىزدىدۇق. ئادەتتىكى تاشلاردىن بىرئاز پەرقلىنىدىغان قارامتۇل رەڭلىك تاش ئۇچراپ قالسا «مانا، رودا چىقتى» دەپ سەكرىشىپ، جەڭدە غالىپ كەلگەن ئەسكەرلەردەك خوشاللىقتا چۆمەتتۇق، بۇ «جەڭنىڭ مېۋىسى» نى گۆھەردەك ئەتىۋارلاپ، ئايرىم جايغا لىغاڭلاپ تىزاتتۇق. كەچتە «جەڭ» دىن قايتىشتىن بۇرۇن «رودا قىزىش قوماندانلىق شىتابى» دىكى مەسئۇللار ھەر بىر بەننىڭ بىر كۇنلۇك قازغان رودىسىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالاتتى. نورمىغا يەتكۈزەلمىگەن بەنلەر ئىشتىن چۈشمەي ۋەزىپە توشقىچە ئىشلەيتتى. بۇگۈن بىزنىڭ بەن نورمىسىنى ئاشۇرۇپ ئورۇنلىغان بولسىمۇ، لېكىن سۈپەت ئۆلچىمىدىن ئۆتەلمىدى. بىكىتۈەننىڭ «رودا قىزىش» تېخنىكى بىز قازغان «رودا» لارنى بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈپ: «بۇ رودا ئەمەس، كۆپچىلىكى تاش ئىكەن. سىلەر تېخى رودا قاتلىمىغا كىرەلمەپسىلەر.» دەپ تەنقىدلەپ بىر كۇنلۇك جاپالىق ئەمگىكىمىزنى بىكار قىلىۋەتتى. كېيىن ئاڭلىسام باشقا بەنلەرمۇ بىر كۇنلۇك جەڭدە مەغلۇب بوبتۇ.

هامىتجان خوجايۇققا: «پۇتۇم خېلى ياخشى بوپقالدى، ئەمدى ساۋاقداشلىرىم بىلەن ‹رودا قەزىش› مەيدانىغا بارايلى»- دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

- پۇتۇك سەللىمازا ساقايماي تۇرۇپ تاغقا چىقساك بولمايدۇ. ئاشخانىغا ئادەم يېتىشمەيدىكەن. ھازىرچە سەن ئاشخانا خىزمىتىگە يارەملىشىپ، سەي - كۆكتات ئادالىشىپ بەر. بۇمۇ ئالدىنقى سەپكە ئوخشاش مۇھىم خىزمەت.

هامىتجان مۇئەللىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىماسلىققا ھەددىم ئەمەس ئىدى. بىز بۇ مۇئەللىمنى بىك ياخشى كۆرەتتۇق. كەمتەر، چىقىشقاق، سەممى، خۇشپېئىل، مەردانە مىجەزى ھەممىمىزنى قايىل قىلاتتى. يۈرتى غولجىلىق بولسىمۇ ئۆزىنىڭ ئالىيجاناپ تەبىئىتى بىلەن قەشقەرنىڭ باغرىغا سىڭىپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا قەلبىمىز تۆردىن ئورۇن ئالغان بۇ مەرھۇم ئۇستازىمىزنى مەڭگۇ سېغىنىمىز، ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن ياد ئېتىمىز، «ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي!» دەپ دۇئا قىلىمىز.

مەن شۇندىن كېيىن ئاشخانىغا چىقىپ ياڭيۇ، سەۋزە، كاللەك سەي ئادالىدىم. ھەسەنجان ئۇستام مېنى ئېغىر ئىشلارغا سالمىدى. ئاشخانا ئەتراپىغا بەزىدە ئەتراپتىكى قىرغىز چارۋىچىلارنىڭ بالىلىرى پەيدا بولۇپ قالاتتى. بۇ يەردىكى قىرغىزلار تېخى سەي - كۆكتات تېرىشنى بىلمەگەچكە، سەي - كۆكتاتلارنى بەك ئەتىۋا بىلىدىكەن. مەن بۇ بالىلارغا بىر - ئىككى تالدىن سەۋزە، ياڭيۇ بېرىپ قويسام، ئۇلار يانچۇقلىرىدىكى يۇمغاق قۇرت، ئېرىمچىكلەرنى ماڭا بېرەتتى. شۇنداق قىلىپ ئۆز ئارا بىر - بىرىمىزگە ئۆگىنىپ قالدۇق. بىزنىڭ ئارقا سەپ تەمىناتىمىز ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلغاچقا قول كۆچىگە تايىنىپ رودا قىزىشتەك ئېغىر ئەمگەكمۇ بىزگە

ئەپلىك بولغاچقا، ئاشپەز ھەسەنجان ئۇستامغا يارەملىشىپ بىزنىڭ تامىقىمىزغا مەسئۇل «خوشىيەن» (تاماق ھەيئىتى) ئىدى. ئۇ پۇتۇمنىڭ كۆرۈپ:

- ئاداش پۇتۇكنى تۇز ئارىلاشتۇرۇپ تۇخۇمدا تاكايلى. ناۋادا تۆگە يوكى تاپالىساق بىر قانچە قېتىم تۇز بىلەن قاينىتىپ «شور پاختا» دا تاكساق تېز ساقىيىدۇ» - دېدى.

- تۆگە يوكنى تاپقىلى بولارمۇ؟- دەپ ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىمدە قاردىم.

- تېپىلىدۇ. مەن بۇ تاغدا بىر قانچە قىرغىز چارۋىچىلار بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇلارغا بىر نەچچە تال ياكيۇ، سەۋزە بەرسەك، تۆگە يوكنى ھازىرلا ئەكىلىدۇ. يوكنى تاپقىچە تۇخۇم بىلەن شاقىداپ تېكىپ قويساي، دەپ بۇ مېھرىبان ئاغىنەم ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى. راست دېگەندەك، قىرغىز چارۋىچىلارنىڭ ساخاۋىتى بىلەن تۆگە يوكىمۇ تېپىلىپتۇ. ئىككىنچى كۈنى ساۋاقداشلىرىمنى «ئالدىنقى سەپ» كە يولغا سېلىپ بولۇپ، بۇ ئاغىنەم تۇز بىلەن قاينىتىلغان يوكنى قاچىغا سېلىپ يېنىمغا كىردى. پۇتۇمنىڭ تېكىقىنى يېشىپ:

- مانا، تۇخۇم پايدا قىپتۇ. تۆنۈگۈنگە قارىغاندا پۇتۇكدىكى ئىششىق يېنىشقا باشلاپتۇ. ئەمدى ئىككى - ئۈچ كۈن بۇ يوكدا تاكساق ماكغۇدەك بولىسەن.

ساۋاقداشلىرىمدىن ئايرىلىپ قېلىپ چىدىر ئۆيدە ھوقۇشتەك يالغۇز قېلىش ماڭا بەك زىرىكەرلىك بىلىندى. بىكارچىلىقتا دوستۇم ئەخەت تۇردىنىڭ ياستۇقى ئاستىدىكى قاتتىق مۇقاۋىلىق «پولات قانداق تاۋلاندى» دېگەن روماننى قولۇمغا ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدىم. بەش كۈندىن كېيىن سول پۇتۇم بىلەن يەرگە ئاۋايلاپ دەسسىگۈدەك بولدۇم. سىنىپ مۇدىرىمىز

كۆيگەندىن كېيىن «رودا» لار ئېرىپ تۆمۈرگە ئايلىنىدىكەن. ۋەھالەنكى بىز بۇ قۇدۇقتا بىرەر پارچە تۆمۈرنى كۆرەلمىدۇق. ھەممىسى دېگۈدەك كۆل، شاخار ۋە داشقاللارنىڭ «غۇزمەك قېتىشمىسى» ئىدى. بىر قانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بۇ «قېتىشما مۆجىزات» نى قۇدۇق ئۈستىگە چىقارغىلى بولماي شۇ پېتى يەر ئاستىغا «دەپنە» قىلىۋەتتۇق.

بۇ تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن «جەڭ» تېخى ئاخىرلاشمىغان ئىدى، بەلكى بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، تېخىمۇ كۈچ يوقرا بۇ «جەڭ» گە سەپەرۋەر قىلىندى. يېزا - قىشلاق، شەھەر - بازارلارنىڭ ھۆسنىگە ھۆسۈن قوشقان مەجنۇن تاللار، شەھەر قاراۋۇلىدەك كۆككە باش سوزغان سوۋادان تېرەكلەر، ئۈرۈك - ئامۇت، چىلان، ياڭاق، بادام ... قاتارلىق شېرىن شەربەتكە تولغان ساخاۋەتلىك مېۋىلىك دەرەخلەر، تارىم گۈزەللىكىنىڭ سىمۋوللىرى بولغان توغراق، يۇلغۇنلار كېسىلىپ «دومنا پېچ» لارنىڭ كۆلىگە ئايلاندى. بۇ «جەڭ» نىڭ ئارقا سەپ تەمىناتىنى توشۇشقا ئاجرىتىلغان ئات - ئېشەك، كالىلارنىڭ جەسەتلىرى تاغ يوللىرىنى قاپلىدى. شۇنداق قىلىپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى دۇنيادا تۇنجى قېتىم يەر شارىنىڭ «سۇنئىي ھەمراھى»نى قويۇپ بېرىپ گاگارىنىنى ئاسمانغا چىقارغان ئاشۇ خاسىيەتلىك يىللاردا بىز ئەڭ قەدىمى، قالاق ئۇسۇللار بىلەن مۇنبەت يەرلەرنى، گۈزەل تاغ - ئىدىرلارنى كەتمەن - كۈرەكلەر بىلەن قىزىپ، تەبىئەت ئىكىلوگىيىسىنى بۇزۇش بەدىلىگە «پولات تاۋلاش» تا ئاتالمىش «سۇنئى ھەمرا» قويۇپ بەردۇق. ئاشۇ پەيتلەردە ھەرقايسى سەپلەردىكى «سۇنئىي ھەمرا» قويۇپ بېرىش «خوشخەۋەر» لىرى گىزىت - ژورناللارنىڭ بېتىنى قاپلىغان ئىدى. ئىسمىدە قېلىشچە «نۇر گىزىتى» دە مۇنداق بىر «خوشخەۋەر» پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە سالغان ئىدى. خەۋەردە ئېيتىلىشچە، «شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ

هېچقانچە بىلىنمىدى. شۇ تەرىقىدە بىر ئاي تاغ بىلەن «جەڭ» قىلىپ، سىنتەبىر ئايلىرىنىڭ بېشىدا مەڭگۈلۈك قايتىپ كەلدۇق. بىر قانچە كۈندىن كېيىن يەنە بىر كۆڭۈلسىز خەۋەر تارقالدى.

«ئالتە ئاي ئانقان پاختىمىز بىر چاپانغا يارىمىدى» دېگەندەك، بىر ئاي قاتتىق «جەڭ» قىلىپ، دارا تېغىدىن قازغان رودىمىزدىن «پولات» ئەمەس، كېرەكسىز «داشقال» چىقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇقىرىدىن: «تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ پولات تاۋلاش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىيالمىدى.» دەپ تەنقىدلەپتۇ. نەتىجىدە مەكتەپ رەھبەرلىكى بىزنى يەنە سەپەرۋەر قىلىپ، ئاقتۇ قىرغىز ئاپتونوم ناھىيىسىگە تەۋە «بۇلۇڭ كۆل» گە بېرىپ رودا قىزىشقا تەشكىللىدى. بۇ يەر پامىر ئىگەزلىكىگە جايلاشقاچقا، 9 ـ ئايدىكى ھاۋاسىمۇ خېلى سوغۇق ئىدى. بىز ئالدىنقى قېتىملىق «جەڭ» تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، بىر ئاي لۇمىزنى چىشلەپ قاتتىق ئىشلىدۇق. گەرچە قازغان رودىلىمىز ئازراق بولسىمۇ، سۇپىتى خېلى ياخشى ئىدى. بىز بىر ئايلىق ۋەزىپىنى تاماملاپ بۇلۇڭكۆل قىلىن مۇز بىلەن قاپلانغان 11 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا يەنە مەكتەپكە قايتىپ كەلدۇق. ئىككى قېتىملىق «جەڭ» نىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈپ بېقىش ئىستىكى قوزغالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر قانچىمىز مەكتەپنىڭ غەربىدىكى ئېگىز دۆڭلۇككە سېلىنغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئائىلە قورۇسىنىڭ بىكىتۈەن 3 ـ دۈزىيە مۇستەقىل ماشىنا 3 ـ باتالىئونى بىلەن تۇتىشىدىغان دۆڭلۇككە كولانغان چوڭقۇر قۇدۇق (دومنا پىچ) لارنىڭ يېنىغا كەلدۇق. تونۇر شەكلىدە قېزىلغان بۇ «دومنا پىچ» لەر ناھايىتى چوڭقۇر ۋە كەڭ كولانغان بولۇپ، ھەر بىر قودۇققا نەچچە يۈز تونىلاپ ئوتۇن، كۆمۈر ھەم قازغان «رودا» لارنى قەۋەتلەپ تېزىپ ئاندىن ئوت ياقىدىكەن. ئىككى ـ ئۈچ كۈن

ئارزۇلار بىلەن تولغان قەلبىمىز ھاياجان ئىلكىدە تەۋرەنمەكتە. تەقدىر - ئىراده بىزنى يەنە قانداق «سوۋغات»لار بىلەن كۈتىۋالاركىن؟ چوقۇمكى، كېيىنكى ھايات ئىزنالىرى تېخىمۇ قەدىرلىك ۋە قىممەتلىك بولغۇسى.

مەلۇم بىر يېزىسىدىكى بىر مو تەجرىبە ئېتىزىدىن ئون مىڭ كىلوگرام شال ئېلىنغان. بۇ ئېتىزدىكى شاللار مايسا بولغاندا، مايسىنىڭ قىلىنلىقىدىن ئون ياشلىق بالىنى كۆتۈرۈپ تۇرالىغان» ئىكەن. بۇ خەۋەر ئىلمىزنىڭ نوبۇسلۇق گېزىتىدە ئېلان قىلىنغاچقا، ھېچقانداق كىشىنىڭ گومانلىنىشىغا يول قويۇلمايتتى. تەشۋىقات دېگەن مىسلىسىز كۆچلۈك سىھرى قورال ئىكەن. ئۇ بەزىدە كالا پوقىنى ھالۋىغا ئايلاندۇرسا، بەزىدە ھالۋىنى كالا پوقىغا ئايلاندۇرۇپ قويالايدىكەن. لېكىن ھەق بىلەن ناھەقنى، راست بىلەن يالغاننى ئاخىرقى ھېسابتا تارىخنىڭ ئادىل تارازىسى ئايرىپ چىقىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، 1958 - يىلى باشلىنىپ، 1960 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملاشقان مەملىكەت كۆلەملىك «پولات تاۋلاش»نى مەركەز قىلغان «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا چېكىدىن ئاشقان قىزىق قانلىق ۋە تەجرىبىسىزلىك تۇپەيلىدىن نۇرغۇن مەسخىرىلىك ۋە ئەخمىقانە ئىش - ھەرىكەتلەر يۈز بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى يىللاردا تەجرىبە - ساۋاقلار توغرا يەكۈنلىنىپ، ئىشلار تەرتىپكە سېلىندى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزى كومىتېتىنىڭ قوماندانلىقىدا «كۆچنى ئۇرغۇتۇپ، تىرىشىپ يۇقىرى ئۆرلەپ، كۆپ، تېز، ياخشى، تېجەشلىك ئىشلەپ سوتسىيالىزمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش» تىن ئىبارەت پارتىيىمىزنىڭ باش لۇشىيەنى غەلبىە قىلىش ئاساسىنى تىكلىدى. ھېچ بولمىغاندا جۇڭگولۇقلارنىڭ قىيىنچىلىقتىن قورقماي، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىش ئىرادىسىنى تاۋلىدى.

ھايت - ھۇيت دېگۈچە ئۆگىنىش ۋە ھەرخىل ئىجتىمائىي - سىياسىي كۆرەشلەرنىڭ جەڭگاھى بولغان ئۇچ يىللىق تولۇق ئوتتۇرا ھاياتىمىز ئاخىرلىشىپ، ياشلىق مەنزىلىمىزنىڭ ئالتۇن سەھىپىسى ئېچىلىشقا باشلىدى. يېڭىچە ئۇمىد -

ئىككىنچى بۆلۈم

بەرق ئۇرغان ياشلىق

ئالتىنچى باب

ئون سەككىز يېشىم ــ قاتماقتا بېشىم

بىلىم يۇرتىغا يول ئالدى بېشىم،
ئەمدى باشلاندى ئۆمۈرلۈك ئىشىم.
«جىگدە پۇربقى» دىماققا ئۇردى،
بىر تۇپ مەجنۇنتال مېنىڭ سىردىشىم.
ئۇمىدلىك كۆزنىڭ ئۇسالى شېرىن،
تىزگىن سىرىيمدۇ ئون سەككىز ياشىم.

ـ (خاتىرەمدىن)

1959 ـ يىلى ئىيۇل ئايلىرىدا تولىمۇ مەزمۇنلۇق ۋە مەنىلىك ئۆتكەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئۆزىمىزنى قەپەزدىن بوشانغان قۇشتەك ئەركىن سېزىشكە باشلىدۇق. ئۇچ يىل ھەتتا ئالتە يىل بىر قازانناڭ تامىقىنى يەپ، بىر ئائىلىنىڭ بالىلىرىدەك بىر ـ بىرىمىزگە ئىجىل بولۇپ كەتكەن ساۋاقداشلار ئەمدى ئايرىلىشقا كۆزىمىز قىيماي، ئوقۇغۇچىلىق ئەلبومىلىرىمىزنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇپ، كۆڭۈل ئىزھارلىرىمىزنى ئەك ھاياجانلىق مىسرالار بىلەن ئىپادىلەپ، بىر ـ بىرىمىزگە سوۋغا قىلىشقا باشلىدۇق. ھايات تەشىشلىرى كەلگۈسى تەقدىرىمىز ھەققىدە تېخىمۇ چوڭقۇر ئويلىنىشقا يېتەكلەۋاتقان مۇشۇ ئارامىلىق كۈنلەردە، بېيجىڭدىكى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرگە

تەجرىبىخانىلىرى سۈرەتلىك تونۇشتۇرۇلغان. بىز بەس - بەس بىلەن بۇ ئېلان گېزىتلىرىنى كۆرۈپ، ئارزۇ قىلغان مەكتەپلەرنى كۆڭلىمىزگە پۈكۈشكە باشلىدۇق. شۇ ئېلانلار ئىچىدە مېنى ھەممىدىن جەلپ قىلغىنى شىنجاڭ ئىنستىتۇتى ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ يېڭىدىن قۇرۇلغان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى بولدى. بۇ مەكتەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرغان ئېلان گېزىتىدىن قارىغاندا، ئۇ 1924 - يىلى قۇرۇلغان شىنجاڭ ئىنستىتۇتى ئاساسىدا 1959 - يىلى شىنجاڭدا قۇرۇلغان تۇنجى ئۇنىۋېرسىتېت بولۇپ، تارىخى ئۇزۇن، كەسىپ تۈرى كۆپ، ئوقۇتقۇچىلىرى سەر خىل، مەكتەپ مۇھىتى كەڭ ۋە ئازادە، باشقۇرۇش جەھەتتە دۆلەتلىك مائارىپ مىنىستىرلىكىگە بېۋاستە قارايدىغان شىنجاڭدىكى بىردىنبىر ئالىي بىلىم يۇرتى ئىكەن. مەكتەپ كۆلىمى 3000 مۇ بولۇپ، ھازىرقى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئورنىغا جايلاشقان. ئاساسىي ئوقۇتۇش بىناسى 18 قەۋەت، 50 مىڭ پېچىاك قىلىپ لايىھەلەنگەن بولۇپ، موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن تاشكەنتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبىدىكى ياۋروپاچە بىنا ئىكەن (ئەسلىدە ئېلان گېزىتىدىكى بۇ سۈرەت قۇرۇلماقچى بولغان بىنانىڭ مودېلى ئىكەن). ھەتتا بۇ ئۇنىۋېرسىتېتقا كەلگۈسىدە چەت ئەللەردىنمۇ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىدىغانلىقى تونۇشتۇرۇلغان بولۇپ، مۇشۇ ئېھتىياج تۈپەيلىدىن مەكتەپ ئىچىگە سېلىنىدىغان ھەيۋەتلىك بىر مەسچىدنىڭ مودېلىمۇ قىستۇرما قىلىنغان. شۇڭا بۇ مەكتەپنىڭ ئېلان گېزىتى كۆپچىلىك ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى. بۇ يىل قەشقەردىن ئوقۇغۇچى ئېلىشقا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى ئەۋەتكەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتۇش باشقارمىسىدىن ئىبراھىم مۇھىتى بىلەن شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى ئوقۇغۇچىلار باشقارمىسىنىڭ

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش توغرىسىدىكى مەش - مەش خەۋەرلەر تارقىلىشقا باشلىدى. بىز ئۇنىۋېرسىتېت، ئىنىستىتۇتلار ئالىم، مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتى دەپ قارايتتۇق. شۇڭا مۇتلەق كۆپچىلىك ساۋاقداشلار ئاشۇنداق ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئائىلىسىدە قىينىچىلىقى بار ھەمدە ياش قورامى چوڭراق بىر قىسىم ساۋاقداشلار بولسا ئەمدى ئوقۇشنى توختىتىپ، خىزمەت قىلىشنى ئويلايتتى. دەرۋەقە، مۇشۇ پەيتلەردە خىزمەتكە چىقىشنىڭمۇ ئىمكانىيىتى بار ئىدى.

ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن مەش - مەش خەۋەر راستقا ئايلىنىپ، مەكتەپنىڭ مەيدانىدىكى خەۋەر تاختىسىغا بۇ يىل تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىدىغان ئالىي مەكتەپلەر تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان ئېلانلار چاپلاندى. قوبۇل قىلىنىدىغان مەكتەپلەر ئىچىدە بېيجىڭ مەركىزى مىللەتلەر ئىنىستىتۇتى، بېيجىڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى، دالىيەن سانائەت ئۇنىۋېرسىتېتى، لەنجۇ غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنىستىتۇتى، شىنجاڭ پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتى، شىنجاڭ بىرىنچى ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتۇتى (ھازىرقى شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى)، شىنجاڭ كان - مېتاللۇرگىيە ئىنىستىتۇتى، شىنجاڭ نېفىت ئىنىستىتۇتى قاتارلىقلار بار ئىدى. ھەر بىر مەكتەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرغان ئېلان گېزىتى رەڭلىك ۋە سۈرەتلىك ئىشلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ باش قىسمىدا شۇ مەكتەپنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، تارىخى، تەسىس قىلىنغان كەسىپلەر ۋە فاكۇلتېتلار تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان. گېزىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا شۇ مەكتەپنىڭ ئاساسلىق ئوقۇتۇش بىنالىرى ۋە مەكتەپ مۇھىتىنىڭ كۆركەم سۈرەتلىرى، ئوقۇتۇش

ھەۋەس قىلىدىغان بىر قانچە ساۋاقداشلىرىم شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى تاللىدۇق. شۇ ئەسنادا سىنىپ مۇدىرىم ھامىتجان خوجايۇف مېنى ياتىقىغا چاقىرىپ سۆھبەتلەشتى.

ـــ سەن ئارزۇ جەدۋىلىگە قايسى مەكتەپنى يازدىڭ؟ ـــ دەپ سورىدى مۇئەللىم.

ـــ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى يازدىم.

ـــ مەن سېنىڭ شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇشۇڭنى ئۈمىد قىلمەن. چۈنكى مېدىتسىنا ھەممىدىن ئىستىقباللىق كەسىپ، سېنىڭ خاراكتېرىڭمۇ دوختۇر بولۇشقا لايىق كېلىدۇ.

ـــ مەن... شۇ... ئۇزاقتىن بۇيان يازغۇچى بولۇشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىدىم.

ـــ شۇنى بىلىشىڭ كېرەككى، ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مەخسۇس يازغۇچى يېتىشتۈرىدىغان زاۋۇت ئەمەس. ئۇلۇغ يازغۇچى لۇشۈنمۇ مېدىتسىنا كەسپىدە ئوقۇغان. «ئىش باشقا، ھەۋەس باشقا» دېگەندەك، ئالدى بىلەن بىرەر ھۈنەر كەسپىنى ئۆگىنىۋېلىپ، ئاندىن ئەدەبىي يېزىقچىلىقنى قوشۇمچە ئىشلىسەڭ تامامەن مۇمكىنغۇ!

ـــ مۇئەللىم! سىزنىڭ ماڭا زىيادە كۆيۈنۈۋاتقانلىقىڭىزنى بىلمەن. لېكىن كۆڭلۈمدىكى ئارزۇيۇمدىن ئالدىراپ ۋاز كېچەلمەيمەن، مېنى كەچۈرۈڭ!

ـــ بۇ تەشكىلنىڭ قارارى ئەمەس. كېيىن پۇشايماندا قالماسلىقىڭ ئۈچۈن ساڭا مەسلىھەت بەرگىم كەلدى. يەنمۇ چوڭقۇرراق ئويلىشىپ باقارسەن.

باشلىقى غوپۇر ربهىم ئەپەندىلەر مەكتىپىمىزگە كېلىپ، بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن بىر تۈتاش يېپىق ئىمتىهان ئالىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ئۇ چاغلاردا ئالىي مەكتەپ ئىمتىهانى هازىرقىدەك مۇكەممەل سىستېمىلاشقان بولمىسىمۇ، لېكىن ئىمتىهاننىڭ سۈر - هەيۋىسىدىن قورقۇپ، هەممىمىز دەرسلىكلىرىمىزنى قايتىدىن ۋاراقلاپ، مۇستەقىل تەييارلىق قىلىشقا باشلىدۇق. ئىمتىهان كۈنلىرىمىز يېتىپ كەلدى. مەكتەپنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە هەممىمىز قەغەز - قەلەملىرىمىزنى تەييارلاپ ئىمتىهان مەيدانىغا هازىر بولدۇق. مائارىپ نازارىتىدىن ئەۋەتكەن ئىككى رەهبەر ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ بۆلۈمىدىن چىققان ئۇچ نەپەر كادىردىن تەشكىللەنگەن ئىمتىهانىنى نازارەت قىلىش كومىسسىيەسى ئىمتىهاندا رېئايە قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە - تۈزۈملەرنى تەپسىلىي ئۇقتۇرغاندىن كېيىن، هەر بىرىمىزگە ئالدىن بېسىپ تەييارلىغان سوئاللارنى تارقىتىپ بەردى. بىز چۈشتىن بۇرۇن تىل - ئەدەبىيات ۋە تارىخ - جۇغراپىيەدىن ئىبارەت ئىككى دەرستىن ئىمتىهان بەردۇق. چۈشتىن كېيىن تەبىئىي پەن يەنى ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيەدىن ئىمتىهان بېرىپ، ئالىي مەكتەپكە تالىلاش ئىمتىهانىنى غەلىبىلىك تاماملىدۇق. مەن بۇ قېتىملىق ئىمتىهاندا هېچقانداق قىينالمىدىم. 90 دىن نومۇر ئېلىشقا ئىشەنچىم كامىل ئىدى. ۋاهالەنكى، بىز شۇنچە تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن ئىمتىهان نومۇرىمىز ئاشكارا ئېلان قىلىنمىدى. قارىغاندا بۇ ئىمتىهان شەكىل ئۈچۈن ئۇيۇشتۇرۇلغاندەك قىلاتتى. ئېهتىمال، بۇ ئىمتىهان ئارقىلىق هەر ئوقۇغۇچىنىڭ كەسپى ئالاهىدىلىكىنى ئىچكى جەهەتتىن ئىگىلەپ بېقىش مەقسىتىدە قىلىنغان بولسا كېرەك. ئىمتىهاندىن كېيىن هەر بىرىمىزگە ئارزۇ تولدۇرۇش جەدۋىلى تارقىتىپ بېرىلدى. مەن ۋە ئەتراپىمدىكى ئەدەبىياتقا

مەن سېنىڭ شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتىدا ئوقۇپ، بىر ياخشى دوختۇر بولۇپ چىقىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن. كەلگۈسىدە ئابدۇرېشىت قارىمىدەك چوڭ دوختۇر بولۇپ كېرەكمىغ دوختۇرخانىسىدا ئىشلەپ قالارسەن، ـــ دېدى.

مەن دادامنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم. ئابدۇرېشىت قارىم قەشقەردە داڭقى چىققان ئەڭ پىشقەدەم دوختۇر بولۇپ، دادام بىلەن كونا بۇرادەرلەردىن ئىدى. دادامنىڭ ئۈمىدى بىلەن سىنىپ مۇدىرىمىز ھامىتجان مۇئەللىمنىڭ مەسلىھەتى بىر يەردىن چىقىپ قالغاچقا تېڭىرقاپ قالدىم. ئون سەككىز يېشىمدىكى تۇنجى باش قېتىمچىلىق مېنى ھەقىقەتەن گاڭگىرىتىپ قويدى. مېنىڭ نەزىرىمدە «دوختۇرلۇق ئايالالارغا يارىشىدۇ. مېدىتسىنا مەكتەپلىرىدە ئوقۇش خانىم ـ قىزلارغا مۇناسىپ» دەپ قارىغاچقا، راستىنى ئېيتقاندا، مېنىڭ بۇ كەسىپتە ئوقۇشقا رايىم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەدەبىياتنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتى قەلب تۆرىدىن ئورۇن ئالغان قىزنىڭ كۆيۈك ئوتىدىنمۇ كۈچلۈك بولىدىكەن. شۇڭا مېنىڭمۇ سۆيگەن ئاشىقىمدىن ۋاز كېچىشكە ھەددىم ئەمەس. ئۆچكەن ئوتنىڭ چوغى قالسا، ئۇنى ياندۇرۇش ئاسان بولغىنىدەك، تېڭىرقاش ئوتنىڭ پۈتۈنلەي ئۆچكەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا تەشكىلنىڭ تەقسىماتىنى كۈتمەكتىن باشقا ئامالىم يوق. دەرۋەقە، ئاشۇ يىللاردا تەشكىلنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى قانۇن ھۆكمىدەك مۇتلەق كۈچكە ئىگە بولۇپ، تەشكىل ئوتقا كىر دېسە ئوتقا، سۇغا كىر دېسە سۇغا، چۆلگە دېسە چۆلگە، تاغقا دېسە تاغقا چىقىدىغان ئىتائەتمەنچىلىك ئېڭى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتە ئىدى. مەنمۇ «ئىلھۆكمۈلىلاھ» دەپ تەشكىلنىڭ تەقسىماتىنى كۈتۈشكە مەجبۇر بولدۇم.

بىر ھەپتىدىن كېيىن، بىز تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن

مەن بۇ كۆيۈمچان ئۇستازغا چەكسىز رەھمىتىمنى ئېيتىپ ياتقىدىن چىقتىم. ئاخشام ئۆيۈمگە چىقىپ ئالىي مەكتەپكە بېرىپ داۋاملىق ئوقۇش ھەققىدە دادام بىلەن ئانامنىڭ مەسلىھىتىنى ئالغان ئىدىم. شۇ چاغدا ئانام مەندىن سورىدى.

ــ ئالىي مەكتەپتە يەنە قانچە يىل ئوقۇيدىكەنسەن؟

ــ بەش يىل.

ــ ۋاي-ۋۇي، نېمە دېگەن ئۇزاق يىل بۇ! ھازىر ئون سەككىز ياشقا كىردىڭ، يەنە بەش يىل ئوقۇساڭ 23 ياشقا كىرىپ قالسەن. ئۆمرۈڭنىڭ يېرىمىگىچە ئوقۇپ نېمە ھالاۋەت تاپارسەن. بىزمۇ قېرىپ قالدۇق، بالىلىرىمنىڭ ئەڭ كىچىكى سەن. ئون يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، ساڭىمۇ يۇرتىمىزدىن بىرەر خىزمەت چىقىپ قالار. شۇڭا يېنىمىزدا تۇرساڭ بىزنىڭمۇ كۆڭلىمىز خاتىرجەم بولىدۇ. دادام شۇئاندا قۇيۇق قاشلىرى ئاستىدىكى نۇرلۇق كۆزلىرىنى ئانامغا تىكىپ:

ــ بولدى قىلىڭلار، بىزنىڭ مۇشۇنچىلىك ۋاقتىمىزدا ئوقۇۋالسۇن. بىلىم دېگەن ئىنسانىنىڭ نۇرلۇق چىرىقى. بالىلىرىمىز «يەنە ئوقۇيمەن» دېسە، بىز ئۇنى قوللىمىساق گۇناھ بولىدۇ، ــ دېدى-دە، ماڭا قاراپ سورىدى:

ــ قايسى مەكتەپتە ئوقۇيدىكەنسەن؟

ــ تېخى مەكتەپلەرگە بۆلمىدى. بۇ يىل بىزنى قوبۇل قىلىدىغان ئالىي مەكتەپلەر ناھايىتى كۆپ ئىكەن. مەن دادامغا مەكتەپلەرنىڭ تىزىملىكىنى كۆرسەتتىم.

دادام تىزىملىكنى تەپسىلىي كۆرگەندىن كېيىن:

ــ ئىككى ئاكاڭ قارامايدا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ. شۇڭا سەنمۇ ئۇلارغا يېقىنراق بولغان ئۇرۇمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغىنىڭ ياخشى. ئۇلار سەندىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدۇ.

ئىنستىتۇتىغا تەقسىم قىلىنىپتۇ. ئۇ ئىلاجسىز لەنجۇدا بەش يىل ئوقۇپ، تۆمۈر يول ئىدارىسىنىڭ قۇمۇل شۆبىسىگە تەۋە چىچەنخو پونكىتىدا ئون نەچچە يىل تېخنىك بولۇپ ئىشلەپ، ئات ئوقۇرىنى تاپقانغا ئوخشاش، 1980 - يىللارنىڭ بېشىدا شىنجاڭ ياش - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىغا يۆتكىلىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىنى مۇھەررىرلىك خىزمىتى بىلەن ئۆتكۈزدى. ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق سەمەن ئوتتۇرا مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلار چېيىدا، ئۇنىڭ بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ ئۆتۈۋاتقان كۈنلەردە رەھمسىز ئەجەل ئۇنى بىزدىن ئايرىۋەتتى. بىز قايغۇ ئىچىدە ھەمىشە ئۇنى ئەسلەپ تۇرىمىز.

تەقسىمات ئىلان قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا كەلگەن ئىككى نەپەر رەھبەر بىزگە ئايرىم يىغىن ئېچىپ مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى ئۇقتۇردى.

ـــ ئالدى بىلەن سىلەرنىڭ شەرەپلىك ھالدا نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆتكەنلىكىڭلارنى تەبرىكلەيمەن، ـــ دەپ سۆز باشلىدى ئىبراھىم مۇھتى ئەپەندى.

ـــ سىلەر تەقسىم قىلىنغان ئىچكىرىدىكى ۋە ئۇرۇمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى 1 - سىنتەبىر ئوقۇش باشلايدۇ. دەرس باشلاشتىن بىر ھەپتە بۇرۇن، مەكتەپلەردە يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى تىزىملاش باشلىنىدۇ. شۇڭا بىز ۋاقتىنى ئويلىشىپ، سىلەرنى 20 - ئاۋغۇست كۈنى ماشىنا بىلەن كوللېكتىپ ئېلىپ ماڭماقچى بولىۋاتىمىز. مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە سىلەر سەپەر تەييارلىقىنى قىلىسىلەر. ھازىرچە ھەر بىرىڭلار بىردىن يوتقان - كۆرپە، ئەدىيال، ياستۇق ۋە نەرسە - كېرەكلىرىڭلارنى سالىدىغان چامدان ياكى سانداق تەييارلىساڭلار بولىدۇ. ماشىنا كىراسى ۋە ياتاق، تاماق

مىنۇتلار يېتىپ كېلىپ، تەقسىمات ئېلان قىلىندى. ھەممىمىزنىڭ دۇمبىقى يېرىلدى. ئارىمىزدىن ئون نەچچە ساۋاقداش قەشقەرگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىزنىڭ سىنىپنىڭ ساىنىپ باشلىقى بولغان يېقىن دوستۇم تۇرسۇن قادىر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىندى. ئۇ ناھايىتى ئىقتىدارلىق بولغاچقا خىزمەتتە ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنۈپ، كېيىنچە ئانام كېتىپ تولۇق ئوتتۇرىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلەپ، شەرەپ بىلەن پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن، كېسەللىك سەۋەبى بىلەن داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي بىزدىن ۋاقىتسىز ئايرىلدى. ئالتە يىللىق ساۋاقدىشىم ۋە دوستۇم ئابلىز ئۆمەر قەشقەر گېزىتىگە تەقسىم قىلىنىپ، گېزىتخانا ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىنمۇ ئىزچىل يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدىبلىرىمىزنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. يەنە ئەڭ يېقىن دوستۇم سادىر قادىر، ئابلەت مۇھەممەد، تىللاقىز، مۇھەممەد قادىر قاتارلىق تۆت نەپەر ساۋاقدىشىم سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رېسپۇبلىكىلىرىدىن ئۆزبېكىستان ۋە قازاقىستاندىكى دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇشقا تەقسىم قىلىنىپتۇ. مەكتىپىمىز تاربخدىكى بۇ خۇشاللىنارلىق ئىش ھەممىمىزنى شەرەپ تۇيغۇسىغا چۆمدۈردى. قالغان ساۋاقداشلار قىسمەن ئۆزگىرىشلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان ئالىي مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىندى. مەنمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا تەقسىملەنگەنلىكىمنى ئاڭلاپ خۇش بولدۇم. سىنىپىمىزدا جۇغى كىچىك، ئەمما تىلى چۇچۇك بىر ئەدەبىيات ھەۋەسكارى بار ئىدى. ئۇ يېتىم ئوغۇل بولۇپ، ھەممىمىز ئۇنىڭغا ئامراق ئىدۇق. نېمە ئۈچۈنكىن، ئۇنىڭ تەلىيى كاج كېلىپ لەنجۇدىكى غەربىي شىمال تۆمۇر يول

تەييار قىلدى. دادام يېڭى كىيىم - كېچەكلەرنى تەخلەپ، ئارزۇلۇق سەپەر چامدانىغا رەتلىك سېلىپ بەردى. دادام سودا بىلەن كۆپ قېتىم سەپەر قىلغاچقا، سەپەردە لازىملىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى تەييارلىدى. ھەتتا قاچا، قوشۇقلارنىمۇ ئۇنتىمىدى. بىز بەلگىلەنگەن قەرەلدە خەلق باغچىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك ماشىنا بېكىتمىسىنىڭ مەيدانىغا يىغىلدۇق. مەيدان ئۇرۇمچىگە ماڭىدىغان ئوقۇغۇچىلار ۋە ئۆلارنى ئۇزىتىشقا كەلگەن ئاتا - ئانىلار، ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن لىق تولغان ئىدى. شۇ ئاندا بىزنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭىدىغان ئوچ قارا ماشىنا مەيدانغا ھازىر بولدى. بۇ ماشىنىلارنىڭ ئىككى يان تەرىپىگە ئىككى مېتىر ئىگىزلىكتە لوم تۆمۈر ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئوستى ماش رەڭلىك بىرزىنت بىلەن قاپلانغان ئىكەن. بىز قاتناش خادىملىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ھەر بىر ماشىنا كوزۇۋىغا 20 ئوقۇغۇچىنىڭ يۈك - تاقلىرىنى تۆت رەتتىن تەرتىپلىك تىزىپ، ئولتۇرىدىغان «ئورۇندۇق» تەييارلىدۇق. چامدان - سانداقلارغىمۇ ماشىنىنىڭ ئالدىدىن مۇژاپىق ئورۇن ھازىرلىدۇق. ھەممە تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن بەلگىلەنگەن ماشىنىغا چىقىپ رەتلىك ئولتۇرۇشقا ئىجازەت قىلىندى. بالىلىرىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ئاتا - ئانىلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار بالىلىرىنى چىڭ قۇچاقلاپ كۆز يېشى قىلاتتى. «بالام، سېنى ئاللاھقا تاپشۇردۇم. تىرىشىپ ئوقۇپ ياخشى ئادەم بولۇشۇڭنى تىلەيمەن.» دەپ ياخشى تىلەكلەر بىلەن ئالدىن تەييارلىغان سەپەر توقچى ۋە قەنت - گېزەكلەرنى يوللۇق تۇتىشاتتى. ماشىنىنىڭ ئالدىغان ①، ②، ③ دەپ نومۇر چاپلانغان ئىكەن. مەن بىرىنچى گۇرۇپپىدا بولغاچقا ① نومۇرلۇق ماشىنىغا چىقتىم. ئارىمىزدا قىز ئوقۇغۇچىلارمۇ بولغاچقا، ئۆلار ئايرىم ② نومۇرلۇق ماشىنىغا چىقتى. بىزنى يېتەكلەپ ماڭىدىغان ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئىككى رەھبەر ① ۋە ③ نومۇرلۇق

راسخوتلىرى ھۆكۈمەت تەرەپتىن بېرىلىدۇ. ئاتا - ئاناڭلارغا ئارتۇقچە ئېغىرچىلىق سالماڭلار. ناۋادا ئالاھىدە سەۋەب بىلەن كوللېكتىپ قاتاردا ماڭالمايدىغانلار بولسا ئۆزى ماشىنا كىرا قىلىپ بارسىمۇ بولىدۇ. كىرا بېلىتى مەكتەپكە بارغاندىن كېيىن مەكتەپ مالىيەسى ئاتچوت قىلىپ بېرىدۇ. ئەگەر ياخشىسى كوللېكتىپ بىلەن بىرگە ماڭساڭلار ھېچنېمىدىن قىينالمايسىلەر، دەپ سۆزىنى توختاتتى. ئارقىدىن غۇيۇر ربھىم ئاكا سۆز قىستۇرۇپ، يولغا چىقىش ۋاقىت - سائىتىنى ۋە ئورنىنى ئۇقتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، يەنە قانداق پىكىرىڭلار بار، ـــ دەپ بىزگە سوئال تاشلىدى. بىز «پىكرىمىز يوق» دەپ چۈقىراشتۇق. شۇ ئەسنادا ھەممىمىزنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇرغان خۇشچاقچى، زوراۋاندا راز بىر ساۋاقدىشىمىز «پىكرا!» دەپ قولىنى كۆتۈرۈپ:

ـــ ئەپەندىم، ماشىنىغا ئولگۈرەلمەي، ئېشەك مېنىپ بارساق، ئېشەكنىڭ تىلىدىن ھۆججەت ئالمىمىزمۇ؟ ـــ دەپ ھەممىمىزنى پاراققىدە كۈلدۈرۈەتتى. بىزگە ئاتىدارچىلىق قىلىۋاتقان بۇ ئىككى سالاپەتلىك رەھبەر بەك ئېغىر بېسىق بولغاچقا، يۇقىرىقى تەنە ئارىلاش چاقچاقتىن رەنجىمۇ كەتمىدى. ئەكسىچە مۇلايىملىق بىلەن:

ـــ ئۇنداق، قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە ئېشەك مېنىپ يېرىم يىلدىمۇ يېتىپ بارالمايسەن، ئېشىكىڭمۇ چىدىمايدۇ. شۇڭا ئېشەككە ئازاپ سالما، ئېغىرىڭنى ماشىنا كۆتۈرسۇن، ـــ دەپ جاۋاب بېرىشتى. بىز بىر ئاز ئوڭايسىزلىق ھېس قىلدۇق. ئەمما ساۋاقدىشىمىزنىڭ مىجەز - خۇلقى بىزگە ئايان بولغاچقا، ئۇ چاقچاقنى قايتا تەگمىدۇق.

ھەممىمىز سەپەر تەييارلىقى بىلەن ئۆيىمىزگە قايتتۇق. رەھمەتلىك ئانام ئۆز قولى بىلەن يېڭى يوتقان - كۆرپە تىكىپ

شۇنداق قىلىپ بىز تەكرىتاغ باغرىنى بويلاپ، ئالتە ئۆتەڭدە يەرنى سىلىنچا، ئاسماننى يېپىنچا قىلىپ قونۇپ، يەتتىنچى كۈنى كەچتە ئۇرۇمچىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى دۆڭكۆۋرۈككە جايلاشقان سابىق شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ «قىزىل بىنا»سى ئالدىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ بىنانىڭ 1 - قەۋىتىگە مائارىپ نازارىتىنىڭ يېڭى ستودىنتلارنى كۈتۈۋېلىش ۋاقتىلىق ئورنى جايلاشقان ئىكەن. بىزنىڭ ماشىنا بىنا ئالدىغا كەلگەن ھامان ئىشخانىدىن ئىككى خادىم چىقىپ بىزنى كۈتۈۋالدى ھەمدە يۈك - تاقلىرىمىزنى 1 - قەۋەتتىكى بوش سىنىپلارغا ئەكىرىپ قويۇشنى ئېيتتى. بىزنى يېتەكلەپ قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن ئىككى رەھبەر بىزنى يورۇق كارىدورغا يىغىپ:

— بىز يەتتە كۈنلۈك جاپالىق سەپەرنى تۈگىتىپ، ساق - سالامەت ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىۋالدۇق. «يول ئازابى — گۆر ئازابى» دېگەندەك، يولدا كۆپ جاپا چەكتۇقلار. بۈگۈن بىر كېچە مۇشۇ بىنانىڭ سىنىپلىرىدا يوتقان - كۆرپىلىرىنى يېشىپ خاتىرجەم ئۇخلاڭلار. ئەتە سەھەردە سىلەر تەقسىملەنگەن ھەر قايسى مەكتەپلەردىن مەخسۇس خىزمەتچىلەر كېلىپ، سىلەرنى مەكتىپىڭلارغا ئېلىپ بارىدۇ. ھازىر ئاشخانىدا سىلەر ئۈچۈن «ھاردۇق ئېشى» تەييارلاپ قويۇپتۇ. ئالدى بىلەن تاماقنى يەۋېلىپ بەھۇزۇر دەم ئېلىپ ئۇخلاڭلار، — دېدى.

بىز كۈتۈۋېلىش ئىشخانىسىدىكى خىزمەتچى خادىملارنىڭ ھەمراللىقىدا مەكتەپ ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىغا كىردۇق. ئوخشىتىپ ئېتىلگەن قۇچاچ تىلى سۆيۈقئاش ۋە قورۇما، ھورنان بىلەن قورساقنى راسا تويغۇزۇپ، ئۇرۇمزىغا قايتىپ كەلدۇق. سىنىپ كەك ۋە ئازادە بولۇپ، ئاستى قىپقىزىل سىرلانغان پول ئىكەن. بىز يوتقان - كۆرپىلىرىمىزنى پول ئۈستىگە يېشىپ، ھەر بىرىمىز ئۆزىمىزگە ئورۇن تەييارلىدۇق. 1 - قەۋەتتىكى سۇخانىغا چىقىپ يۈز

ماشىنىنىڭ كۆرۈنىدا شوپۇرغا ھەمرا بولۇپ ئولتۇردى. قىيا - چىيا ۋە يىغا - زارە ئىچىدە ماشىنا ئۆز تەرتىپى بىلەن ئاستا قوزغىلىپ، گىراژنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپ يول ئالدى.

ئۇزاتقىلى چىققان ئاتا - ئانىلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ چوڭ يولغىچە ئۇزىتىپ چىقىشتى. قاتناش ئورۇنلىرى ئالاھىدە ئېتىبار قىلىپ، بىزگە خېلى يېڭى ماشىنىلارنى ئاجراتقان ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ قەشقەر - ئۈرۈمچى تاشيولى ھازىرقىدەك ماي يولى ياكى ئاسفالتلىق يول بولمىغاچقا، چىغىر، توپا يوللاردا ماشىنىنىڭ سائەتلىك سۈرئىتى 20 كىلومېتىردىن ئاشمايتتى. ماشىنا ھەر بىر سىلكىنىسە بىز يەل توپىتەك ئىغاڭلاپ، بىر - بىرىمىزنىڭ ئۈستىگە يىقىلاتتۇق. ئاستىمىزدىكى يۇڭ - تاقلىرىمىزمۇ ئۇيان - بۇيانغا يۇرۇشۇپ كېتەتتى. ماشىنىنىڭ ئۈستىدىكى بىرزىنىت ياپقۇچمۇ مازارلاردىكى تۇغ - ئەلەمدەك لەپىلدەپ تېخىمۇ شامال چىقىراتتى. لېكىن قەلبىمىزدە ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىق جاسارىتى ئالدىدا توپا - چاڭ، بوران - چاپقۇنلار، ئۈسۈزلۇق ۋە ھېرىپ - چارچاشلار ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى. دەرۋەقە:

ياشلىق دېگەن بىر پارچە ئوت، كۆيۈپ - كۆيۈپ ئۆچمەيدىغان،
شۇ قۇتۇپ يۇلتۇزىدەك نىشانىدىن ئۆچمەيدىغان.
ئۇچرىسا گەر بېستون تاغلار فەرھاد كەبى كۆكرەك كېرىپ،
تاپماق ئۈچۈن نىگارىنى كۆككە قاراپ ئۇرلەيدىغان.
ياشلىق دېگەن باھار پەسلى، چېچەك ئېچىپ بىخلايدىغان،
قىش - زىمىستان جۇدۇنلارنى كويىقاپقا مىخلايدىغان.
ئىرادىدىن قۇرۇپ سېپىل، كۈچ - قۇدرىتى قاپلان كەبى،
مىسران قىلىچ قوللىرىدا، ياۋنى كۆرسە تىغلايدىغان.

ئۆلىسەن.» دەپ بىزگە تەسەللىي بېرەتتى دادام. مەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققان مەزگىلىمدە، دادام خاتىرىلەپ قويغان بىر پارچە «سەپەرنامە»نى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان. مەنمۇ بۇ قوشاقتا قىزىقىپ، خاتىرەمگە كۆچۈرۈۋالغان ئىدىم. ئۇيقۇم كەلمىگەنسېرى بىللە ئېلىپ يۈرگەن بۇ خاتىرە ئېسىمگە كېلىپ، سومكامدىن ئۇنى سۇغۇرۇپ ئالدىمدە ئېچىمدە ئوقۇشقا باشلىدىم. بۇ «سەپەرنامە» مۇنداق پۈتۈلگەن ئىدى.

قەشقەر دېگەن ئۆزى پەسته،
ئوتتۇرىسىدا رەسته - رەسته.
قەشقەردىمۇ بار مۇشتى يوغانلار،
شۇڭا ئۆز يۇرتىغا سىغمىدى نى - نى ئوغلانلار.
باي - غوجاملار چىقىدۇ ئىلىغا سەيلە - ھەۋەسته،
يېتىمچىلار پاناھ ئىزدەپ چىقار بەس - بەسته.
قەشقەردىن چىقساڭ يېڭىشەھەر،
لويىلىرى دارىن غوجامغا ئېڭىشەر.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ياندۇرما،
خۇدا ساقلا! ئاتا - ئانىدىن تاندۇرما.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قىزىللىق[1]،
خورجۇن، خالتاڭ مۇرىلىرىڭگە ئېسىغلىق.
ئۆيدىن ئايرىلىپ باستى سېنى خىجىللىق،
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ شاپتۇللۇق[2].
خۇرجۇنىڭدىكى زاغرانىنى غاجاپ ماڭسەن ئۇدۇللۇق،
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ پەيزاۋات.
پەيزاۋاتنىڭ قوغۇنلىرى قەن - ناۋات،
پۇلى بارلار ناشپىكەر يەر، پۇلى يوقلار پەندىيات.

---

[1] پەيزىۋاتقا نەۋە يېزا - يۇرت ئىسمى: «قىزىلبوي» يېزىسىنى كۆرسىتىدۇ.

[2] پەيزىۋاتقا نەۋە يېزا - يۇرت ئىسمى: «شاپتۇل» يېزىسىنى كۆرسىتىدۇ.

ـ كۆزلىرىمىز ۋە پۈت ـ قوللىرىمىزنى پاكىز يۇيۇپ «ياتاق»قا كىرىپ راھەتلىنىپ ياتتۇق. بەزى ساۋاقداشلار ھارغىنلىقتىن ياستۇققا بېشىنى قويۇپلا خاقىراپ خورەككە چۆشۈپ كەتتى. مەن ئۇياقتا ئۇرۇلۇپ، بۇياقتا ئۇرۇلۇپ زادى ئۇيقۇمنى تاپالمىدىم. ئۇيقۇ قاچقانسېرى كاللامنى ئوي ـ خىيال چۆلغۇالدى. يەتتە كۈنلۈك سەپىرىمدىكى كۆز يەتمەس چۆل ـ جەزىرىلەر، ماشىنا چىرىغىنىڭ نۇرىدا يىراقتىن كۆرىستىدىغان يول قاراۋۇلىدەك قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ تۇرغان تاغ جەرەنلىرى، تاشيولنى كېسىپ ئۇياقتىن ـ بۇياقتا يۈگۈرەۋاتقان قارا قۇيرۇق توشقانلار، گاھ يېقىن گاھ يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان تەڭرىتېغىنىڭ ئاقباش چوققىلىرى، يېشىللىققا پۈركەنگەن كۆجۈم مەھەللە ـ كويلار، ئاۋات بازارلار، تاغ باغرىدىن شاقىراپ ئېقىۋاتقان دەريا ـ ئۆستەڭلەر، يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى قىزىل ياپراقلىق توغراقلىقلار ۋە يۇلغۇنلۇقلار كۆڭۈل ئېكرانىمدا ئايان بولدى. «نېمە دېگەن كەڭ، نېمە دېگەن گۈزەل يۇرت بۇ!» دەيتتىم ئۆز ـ ئۆزۈمگە پىچىرلاپ.

شۇنچە پايانسىز ئۇزۇن يوللارنى دادام ئات ـ ئېشەك بىلەن قانداق بېسىپ تۈگەتكەن بولغىدى؟ دەپ دادامنىڭ جاسارىتىگە قايىل بولاتتىم. دادام 1930 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ تاكى 1950 ـ يىللارغىچە سەييارە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئات ـ ئېشەك كاروانلىرى بىلەن بۇ ئۇزۇن يوللارنى بەش ـ ئالتە قېتىم باسقان ئىكەن. ھەتتا ئەڭ خەتەرلىك مۇز داۋاندىن ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلىپ ئۆتۈپ ئىلى، ئالتاي، چۆچەك ۋە ئۈرۈمچىدە سەييارە تىجارەت قىلغان. دادام ھەر قېتىم سەپەردىن قايتىپ كەلگەندە يولدا ئۇچرىغان بالايى ـ خەتەلەرنى بىزگە سۆزلەپ بېرەتتى.

«ئەجىلىڭ پۈتمىسە پىلىراتنىڭ كۆۋرۈكىدىنمۇ ئامان ـ ئېسەن ئۆتىسەن. ئەجىلىڭ پۈتسە تۈز يولدا مۆدۈرۈپ كەتسەڭمۇ

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كەلپىن ئاچىلى،
بۇ يەر بەك تار ئىكەن، دەرھال قاچىلى.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ يانقۇدۇق.
بۇ يەرگە كەچ بەرسەڭ ھەممە ئىشىككە بىر قېتىمدىن
دوقۇردۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ غالدا،
كېچىسى مېڭىۋال بۇ يولنى، ئۆزۈڭگە پايدا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چىلان،
نەلەردە قالدى، ئۆيدە توقىغان پىلان.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ شوتا قۇدۇق،
ئالدىمىزنى توسقان ئىككى ئوغرىنى تۆتۈۋېلىپ راسا
ئۇردۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ خاڭگولۇق،
خاڭگولۇق كۆرۈپ بىزنى: قەشقەرلىك سىيىت گاڭگۇلۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئايكۆل،
ھەر مەھەللىدە بار ئىكەن بىردىن چوڭ كۆل.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئاسوق،
باش يېرىلدى، بولدى تارتۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئاقسۇ،
پۇلۇڭ بولمىسا تېپىلمايدىكەن بىر چىنە قاينىقسۇ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كېلىسەن جامغا،
جامدا زار بولدۇق بىر چىشلەم نانغا.
ئەجەپ پاتتىغۇ يول ئازابى جانغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قارا يۇلغۇن،
خېپىم - خەتەر ئالدىڭدا تېخى نۇرغۇن.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ توڭگان مازار،
ساڭىمۇ كەپتىغۇ مۇشۇ چۆلدە قازا.
ئۆلۈكۈڭ چۆلدە قاپتۇ كىم تۇتقاندۇر ھازا.

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ داش،
بۇ چۆلدىن «قانداق چىقارمىز» دەپ قاتتىق باش.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ لۇڭكو،
يۇرت - ماكاندىن بىزنى ئايرىغان سىڭكو.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ جاڭزا،
جاڭزىغا بېرىپ قونار يېرىڭ ئەسكى پاڭزا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ غولتوغراق،
غولتوغراقتا غەم يېدىڭ يۇرتۇڭدىكىدىنمۇ ئارتۇقراق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئۆردەكلىك،
يۇرتتىن ئايرىلغان بەكمۇ گۆدەكلىك.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قارا قىلچىڭ،
ئىلىخودىمۇ پۇل چىڭ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ مارالبېشى،
ھەر كىشى ئۆز جېنى بىلەن -
كىم بىلەن كىمنىڭ ئىشى،
ئىسىت، ئانامنىڭ ئېتىپ بەرگەن ئۇگرە ئېشى،
ئالدىرىماڭ بۇ تېخى دەردنىڭ بېشى.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تۇمشۇق،
مۇساپىرلارنىڭ ئالدىنى توسقان چېرىكلەرنىڭ ھەممىسى
ئۇششۇق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چارباغ،
تەرىكنى سۇرتۇشكە ئەسقاتتى بېلىڭدىكى بەلۋاغ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئوي قوتان،
ھەجەپمۇ كۆپ ئىكەن بۇ يەردە ئوتان (ئوتۇن).
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئوقۇمازىرى،
بېشىڭدا قاينايدۇ قىيامەتنىڭ بازىرى.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تەڭ توغراق،
پۇشايمان قىلغىچە، مەشەدىن قايتقىنىڭ ياخشىراق.

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تونغراسۇ،
كىمنىڭ چاپىنى كونا بولسا ئوغرى ئۇ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ پاراس قاريغاي،
يالغۇز يولۇچى بارمىكىن دەپ ئوغرى ماريغاي.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كېلىسەن ئوتىغا،
تېز كەتمىسەڭ لويىنىڭ توقمىقى تېگەر يوتىغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تېكەس،
ھەممە يېرىدە ئېگىز ئۆسكەن ئوت ـ خەس.
تېكەس دېگەن بىر تۈز،
يۈرتۇڭ يىراقتا قالدى ئۇمىدىڭنى ئۈز.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئىلى دەريا،
تۆت تەڭگە بەرسەڭ ئۆتكۈزىدىغان سالچىلار تەييار.
دەريادىن ئۆتسەڭ پايتىما زەڭگە،
بىر چىلىمغا ئولىشىپتۇ بەش ـ ئالتە بەڭگە.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كۆرە،
ئىلىغا كەلدۇق دەپ بەزىلىرى يىغلار، بەزىلىرى كۈلە.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ ئۇرۇكلۇك،
نېنى تۆگەپ خۇرجۇن ئاغزى پۇرۇكلۇك.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كېلىسەن كانغا،
خۇرجۇن ـ خالتاڭ يېڭى بولسا تېگىشىپ يەيسەن نانغا.
بولمىسا ئەزرائىل تىكىلىدىكەن شېرىن جانغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چىغلاڭ،
چىغ تۇڭدە ئولتۇرۇپ مۇڭلىنىپ يىغلاڭ.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تاشلەپكە،
جان ھايات قالدى، بازارغا بېرىپ نان تېپىپ كە (ل).
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ خەنزۇ بازىرى،
كۆرۈڭال يېتىمچى بالىلار، مۇشۇ ئىلىخونىڭ ئاۋات

ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ كېلىسەن زىلغا،
يانار سەنمۇ كېلەر يىلغا.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ چۈشۈرگە،
پۈلۈڭ بولمىسا بولىسەن سۈپۈرگە.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تالاشۇر،
قانداق قىلسەن بېشىڭغا كەلگەن بالا شۇ!
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ يېڭىئاۋات،
ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەنگە سۇيى ئىكەن قەنت - ناۋات.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قىزىلبۇلاق،
يول ئازابىدا ئانا سۈتى بولدى بۇرنىمىزدىن بۇلاق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قوغان،
قوغانىنىڭ لويىسى «قەززى تۆلە» دەپ ئالدىمىزنى توسۇغان.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ قېيىنلىق،
يېتىمچى بالىلار قولغا ئالدى بىردىن تېيىنلىق (ھاسا مەنىسىدە).
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ تامغۇ تاش،
مۇز داۋاننى كۆرۈپ قاتتى باش.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ «مۇزات» دەپ داۋان بار،
ئۆتەلمەدۇق، ئۆتەلمەمدۇق كۆڭلىمىزدە گۇمان بار.
قەدەم قويدۇق مۇزاتقا تاڭدا،
سىرىلىپ ئۆلگەن ئات - ئۇلاغ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ ھاڭدا.
داۋاندىن چۈشسەڭ شىپالىق،
كۆتۈرۈلدى كۆڭۈلدىكى دېشۋارلىق.
ئۇ يەردىن ئۆتسەڭ يار ئالدى،
ئات - ئېشەك ھاڭدا قالدى، خۇرجۇن قاچاقنى ئوغرى ئالدى.

مەن ئاشۇنداق شەرىن خىياللار دېڭىزىدا ئۈزۈپ يۈرۈپ، ئاخىرى ئۈيقۇغا غەرق بولدۇم. ئەگەر ئەتىسى سەھەردە ساۋاقداشلىرىم ئويغاتمىغان بولسا يەنە بىر قانچە سائەت ئۇخلاپ ئۈيقۇ راھىتىنى سۈرەتتىم. بىز بۈگۈن ئەتىگەندە مەكتەپلىرىمىزگە بېرىپ تىزىملىتىدىغان بولغاچقا، ئورنىمىزدىن تۇرۇپلا يوتقان - كۆرپىلىرىمىزنى تېڭىپ، يۈك - تاقلىرىمىزنى تەقلىدۇق. يەنە ئاخشامقى ئاشخانىدا سوغۇق سەي، پىشۇرۇلغان توخۇم ۋە سۈتلۈك چاي بىلەن ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن، قىزىل بىنا ئالدىدا ماشىنا ساقلىدۇق. بىرىنچى بولۇپ شىنجاڭ 1 - ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى ۋە شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىنىڭ ماشىنىلىرى يېتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىگە تەۋە ئوقۇغۇچىلىرىنى ئېلىپ ماڭدى. ئارقىدىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ماشىنىسىمۇ يېتىپ كەلدى. بۇ مەكتەپكە تەقسىملەنگەن ئون نەچچىمىز شوبۇر باقى ئۇستامنىڭ يارىمى بىلەن يۈك - تاقلىرىمىزنى ماشىنىغا رەتلىك بېسىپ، قالغان ساۋاقداشلىرىمىز بىلەن قىزغىن خوشلىشىۋالغاندىن كېيىن، مەكتەپكە قاراپ يول ئالدۇق. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى ۋاقىتلىق ئورنى بۇرۇنقى ئۇچاشتىكى ئورنىدىن 20 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ھازىرقى شىنجاڭ مالىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئورنىدا ئىدى. بىز ئۇ يەرگە بىر سائەتچە يول يۈرۈپ يېتىپ باردۇق. مەكتەپ قورۇسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، تېخى دائىرىگە ئېلىنمىغان ئىكەن. ماشىنا شىمالىي بېيجىڭ يولىدىن سولغا قايرىلىپ، ئۇدۇل مەۋرى بىنانىڭ ئالدىدا توختىدى. بىنانىڭ 1 - قەۋىتىدىكى تىزىملاش ئۆيىگە كىرىپ، مۇناسىۋەتلىك تىزىملاش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتىگەندىن كېيىن ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. تىزىملاش ئۆيىدە ھەر بىر فاكۇلتېتلارنىڭ تىزىملاش ئورنى ئايرىم ئىكەن. بىزنى قەشقەردە تېخى كونكېرىت كەسىپلەرگە بۆلمىگەن.

بازىرى.
شۇ ئەسنادا بىر تارانچى كېلىپ دەيدۇ:
ــ «ھەي ئالتە شەلىك بۇياققا ئۆت،
نەگە بارساڭ قازانلىقىڭ قۇلىقى تۆت.
چىقىپ ئىشلىسەڭ بولمامدۇ خاڭدا،
ئۇمىدىڭ بارمۇ ـ يوقمۇ جاندا؟
يېتىۋېرىمسەن ئىشلىمەي جاقاڭدا.»
دېدى ـ يۇ، كەتتى.
بۇ گېپى جېنىمىزدىن ئۆتتى.
خۇرجۇننى ئالدۇق،
ئۆشنىمىزگە سالدۇق.
چىقتۇق خاڭغا،
خاڭدىكىلەرمۇ زار ئىكەن بىر بۇردا نانغا.
خاڭدا ئىشلەيمىز دەپ چۈشۈپتۇق بىر چوڭقۇر ھاڭغا.
ساق چىقساق يۇرتقا كېتىۋالارمىز،
قازا قىلساق يۇرتىمىزغا سالام دەڭلا.

مانا بۇ تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە قەشقەر ـ ئىلى كارۋان يولىدا سەپەر قىلغان يېتىمچىلەرنىڭ يول سەرگۈزەشتىسى. بۇ كارۋان يوللىرىدىكى ئۆتەڭ ـ قونالغۇ ناملىرى شىنجاڭنىڭ توپوگېئولوگىيە تەتقىقاتىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ھازىرغۇ بۇ كارۋان يوللىرىنىڭ ئىزى ئۆچۈپ كەتتى. ئەمما دادام باسقان مۇشۇ چىغىر يوللارنى مەنمۇ ئات ـ ئېشەك بىلەن بىر نۆۋەت بېسىپ بېقىشنى ئارزۇ قىلىمەن. چۈنكى ئۇنىڭدا ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇبارەك ئىزى بار. ئۇ شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرغان قەدىمكى «يېپەك يولى» مەدەنىيىتىنىڭ تاشقاتمىسى.

ـــ ئەمسە مەن قانداق قىلىمەن؟

ـــ ئالدى بىلەن قايسى فاكۇلتېتقا تەقسىملەنگەن بولسىڭىز شۇ فاكۇلتېتقا تىزىملىتىڭ. ئالاھىدە ئەھۋال ئاستىدا كەسىپ ئالماشتۇرۇشقا توغرا كەلسە ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

باشتىلا تەلىيىمنىڭ ئوڭ كەلمىگەنلىكىدىن بەك ئەپسۇسلاندىم. «بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.» دەيتتىم ئۆز - ئۆزۈمگە پىچىرلاپ. چۈنكى مەن ئىزچىل ھالدا ئەدەبىيات كەسپىنى تاللىغان. ئەگەر سانائەت پەنلىرىدە ئوقۇش نىيتىم بولسا، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۇستازىم ھامۇتجان خوجايوفنىڭ سەمىمىي تەكلىپىنى رەت قىلمىغان بولاتتىم. ناۋادا ئالمىشالمىسام بۇ كۆيۈمچان ئۇستازىمغىمۇ يۈز كېلەلمەيمەن - دە! شۇڭا ھەر قانچە چوڭ بەدەل تۆلىسەممۇ ئارزۇيۇمدىن قايتماسلىقىم كېرەك.» مەن ئىلاجسىز تىزىملاش بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلىنى تېپىپ يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدىم.

ـــ كەسىپ ئالمىشىشنى ھازىر بېجىرمەيدىغانلىقىنى چۈشەندىم. لېكىن مەن بەربىر ئالمىشىمەن. شۇڭا مېنى ھازىرچە ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ياتقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويسىڭىز.

ـــ بۇ تەلىپىڭىز ئورۇنلاشقا بولىدۇ. مەن ياتاق باشقۇرۇش بۆلۈمىدىكى خادىملارغا ئېيتىپ قويايى. قالغان ئىشلىرىڭىز ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىن بېجىرەيلى، ـــ دەپ ماڭا ئاز - تولا ئۈمىد ئاتا قىلدى.

بىز بەش قەۋەتلىك ياتاق بىناسىنىڭ ئالدىغان كېلىپ، ماشىنىدىكى يۈك - تاقلىرىمىزنى چۈشۈردۇق. قەشقەردىن كەلگەن باشقا ساۋاقداشلىرىم ياتاق باشقۇرۇش بۆلۈمىدىكى خىزمەتچىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا بىر - بىرلەپ ياتاقلىرىغا

قەشقەرگە ئوقۇغۇچى ئېلىشقا كەلگەن ئىبراھىم مۇھىتى ئاكا:

— سىلەرنى تېخى كەسىپ، فاكۇلتېتلارغا بۆلمىدۇق. ئارخىپ ۋە باشقا ماتېرىياللىرىڭلارنى ئالدىن مۇناسىۋەتلىك مەكتەپلەرگە ئەۋەتتۇق. ھەر قايسى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش باشقارمىلىرى ماتېرىياللىرىڭلارنى كۆرۈپ، دۆلەت پىلانىغا ئاساسەن سىلەرنى فاكۇلتېتلارغا تەقسىم قىلىدۇ. تىزىملاش باشلانغۇچە مەكتەپ بۇ تەقسىمات خىزمىتىنى پۈتتۈرىدۇ. — دېگەن ئىدى. دەرۋەقە، تىزىملاش ئۆيىنىڭ ئىشىكى يېنىغا قويۇلغان ئۇستەلدە ئولتۇرغان كۆزەينەكلىك بىر خىزمەتچى قولىمىزدىكى «شىنجاڭ ئىنۇنۋېرسىتېتىگە قوبۇل قىلىنغانلىق ئۇقتۇرۇش» (باۋ داۋجىڭ)نى قولىغا ئېلىپ، ئومۇمىي تىزىملىككە سېلىشتۇرغاندىن كېيىن، «سىز xx فاكۇلتېتنىڭ تىزىملاش ئورنىغا بېرىڭ.»، «سىز ئۇياقتا، سىز بۇياقتا» دەپ ھەر قايسى ئوقۇغۇچىلارغا بۆلۈنگەن فاكۇلتېتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. نۆۋەت ماڭا كەلگەندە، «سىز ماشىنا سازلىق فاكۇلتېتىنىڭ تىزىملاش ئورنىغا بېرىڭ.» دېدى. بۇنى ئاڭلاپ مېڭەمدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى. «مەن باشتىن - ئاخىر تىل - ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇيمەن، دەپ بۇ مەكتەپكە كەلگەن تۇرسام، ئۇلارنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ قاققان قوزۇقتەك ئورنۇمدا مىدىرلىماي تۇرۇپ قالدىم. مېنىڭ چىرايىمغا نەزەر تاشلاپ تۇرغان تىزىملاش خادىمى:

— ھە، سىزگە نېمە بولدى؟ سىزنى تىزىملايدىغان ئورۇن ئاۋۇ 5 - ئۇستەل، — دەپ قولى بىلەن ئاشۇ ئۇستەلنى ئىشارە قىلدى.

— مەن ماشىنا سازلىق كەسپىدە ئوقۇمايمەن. ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا تىزىملاپ قويسىڭىز.

— بىزنىڭ تەقسىماتنى ئالماشتۇرۇش ھوقۇقىمىز يوق.

كۆرپىلىرىمنى يېشىپ رەتلىك ئورۇنلاشتۇردۇم. چامدان قويىدىغان ئورۇن قالمىغاچقا، ئۇنى كارىۋاتنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى تار بوشلۇققا قويۇپ قويدۇم. سومكامدىكى لۆڭگە، سوۋۇن ۋە چىش چوتكىسى قاتارلىق تازىلىق سايمانلىرىمنى ئېلىپ، سۇخانىدا پاكىز يۇدۇم ۋە يەتتە كۈنلۈك سەپەردە توپا ـ چاڭغا مىلىنىپ كەتكەن كىر كىيىملىرىمنى ئالماشتۇرۋالدىم. شۇ ئەسنادا مەن تونۇمايدىغان ئۇچ ياتاقدىشىم ئارقا ـ ئارقىدىن ياتاققا كىرىپ مەن بىلەن قىزغىن سالاملاشتى. ئۆزئارا تونۇشتۇق. ئۇلار تۈنۈگۈن كەلگەن ئىكەن. بىر كۈندىلا يېقىن دوستلاردەك بىر ـ بىرىگە ئىجىل بوپكېتىپتۇ.

ـــ مەن خوتەن ئىلچىدىن، ئىسمىم مەتزورى ھېيىت، ـــ دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى مېنىڭ قارشى تەرىپىمدىكى كارىۋاتتا ياتقان مۇلايىم بىر يىگىت.

ـــ مېن ئالتاينىڭ قازاغى، ئاتىم غالىم.

ـــ مېن ئىلى ئوبلاستىدىن، سۆيەگىم قازاق، ئاتىم جەكەن ئوڭالباي. سېنىلەردىن جاسىم ئۆلكۈن بولغاچقا «جەكەن چال» دەۋېرىڭلار.

ـــ مەن قەشقەردىن كەلدىم. ئىسمىم ئابدۇكېرىم ئابدۇ-راھمان.

ـــ ھە، بولاي دە! قاشقار ئۆلكۈن يۇرت، ئاتىڭ سارت لەغمىنىدەك جۇدا ئۇزۇن ئىكەن. بىز سەنى «ئەبەڭ» دەپ چاقىرايلى، ـــ دېدى جەكەن «چال».

ـــ كېل ئەبەڭ، شاي ئېچەيلى، ـــ دەپ غالىم سومكىسىدىن قۇرت، ئىرىمچىك، بوغۇرساق قاتارلىق ئالتاينىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئۈستەلدىكى گېزىت ئۈستىگە يايدى. مەنمۇ قەشقەرنىڭ سەپەر توقمچى، گۈلە ـ قاق، ياڭاق، بادام مېغىزى

چىقىپ كەتتى. مەن يالغۇز قالدىم. بىر ئازدىن كېيىن بىر ناتونۇش خىزمەتچى چىقىپ:

— سىز ماشىنا سازلىققا تەقسىملەنگەن «ئابدۇكېرىم ئابدۇراھمان»مۇ؟ — دېدى.

— ھەئە.

— ئاكوجاك بىزگە تېلىفۇن قىلدى. سىزنى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ياتىقىغا ئورۇنلاشتۇرىدىكەنمىز. شۇڭلىنى ئېلىپ بىز بىلەن يۈرۈڭ.

مەن بىر قولۇمدا شۇڭلىنى، بىر قولۇمدا چامداننى كۆتۈرۈپ ئۇلارغا ئەگەشتىم. ئۇلار يۇك ـ تاقلىرىنىڭ ئېغىرلىقىنى كۆرۈپ:

— چامدان، سومكىلىرىڭىزنى بىزگە بېرىڭ، بىز كۆتۈرۈۋالايلى، — دېدى.

شۇنداق قىلىپ، بىز ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ بىنانىڭ 5 ـ قەۋىتىگە چىقتۇق. ياتاقلارنىڭ ھەممىسى تۆت كىشىلىك بولۇپ، تۆت دانە سىم كارۋات قويۇلغان. پاراللېل قويۇلغان كارىۋاتلارنىڭ ئارىسىدىكى بوشلۇقتا تام ئىشكاپ بار ئىكەن. ئۇنىڭغا كىتاب ۋە قاچا ـ قۇمۇچ قويىدىكەنمىز. قارشى تەرەپتىكى ئىككى كارىۋاتنىڭ ئارىلىقىدىكى بوشلۇققا پاكارراق ئۇستەل قويۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چامدان ـ ساندۇقلىرىمىزنى قويۇشقا بولىدىكەن. دېرىزە ئالدىدا يەنە بىر ئېگىزەرەك بىر ئۇستەل بار ئىكەن. ئۇنىڭدا خەت ـ پەت يېزىشقىمۇ، تاماق ـ پامۇق يېيىشكىمۇ بولىدىكەن. ھەر ھالدا ياتاقلىرىمىز ئازادە بولۇپ، خېلى ياخشى سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ئىكەن. مېنى ئورۇنلاشتۇرغان بۇ ياتاقتا ئالدىن ئۇچ ئوقۇغۇچى ئورۇنلىشىپ بولغان ئىكەن. ئىشىك تەرەپتىكى بوش كارىۋاتقا يوتقان ـ

ئوغلى، ئىلھامجان شەمسىدىن، بارات قاتارلىق ئالتاي، چۆچەك، ئىلى، قەشقەر، يەكەن، خوتەن، سانجى رايونلىرىدىن كەلگەن ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك ساۋاقداشلار بار ئىدى. بىز بىر قانچە كۈن ئىچىدىلا بۇ يېڭى ساۋاقداشلار بىلەن ئىجىل دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق. يۇرت، مىللەت ئايرىيدىغان ئىدىيە - خاھىشلار بىزدىن خالىي ئىدى. چۆچەكلىك ساۋاقدىشىمىز گارمونىنى چالسا، تاتارچە جىرلارنى بىلسەك - بىلمىسەك تەڭ جىرلايتتۇق. ئابايىنىڭ «جارق ئەتمەس قارا كۆڭلۈم» دېگەن قازاقچە ئۆلەڭنى بىر ھەپتىگە قالماي ئۆگىنىۋېلىپ، قازاق ساۋاقداشلار بىلەن تەڭ ئېيتاتتۇق. ئىلىنىڭ سادىر پالۋان ناخشىلىرىنى، قەشقەرنىڭ «لەيلىگۈل»، «تېرەك بوستان»لىرىنى ئېيتساق، قازاق ساۋاقداشلارمۇ تەڭ جور بولاتتى. بىر - بىرىنى يەكلەيدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلمەيتتى. گەرچە بۇ يىللاردا «مىللەتلەر دوستلۇقى» كۈچەپ تەشۋىق قىلىنمىسىمۇ، ناھايىتى تەبىئىي ھالدا بىرىكىش، سىڭىشىش ئېڭى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتە ئىدى. مانا بۇ ئاشۇ دەۋر ياشلىرىنىڭ روھىيەت شەجەرىسى ۋە تەلپۈنىشى. مانا بۇ تاكى 1980 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا قەدەر ئالىي مەكتەپلەردە ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، تاجىك، تاتار، ئۆزبېك قاتارلىق ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۇيغۇرچە ياكى قىسمەن قازاقچە تىلدا دەرس ئۆتۈلسە ھېچقانداق قارشىلىقسىز بىمالال قوبۇل قىلالىغانلىقىنىڭ ئىچكى سەۋەبى. ھالا زامانىمىزغا كەلگەندە بۇ روھ كىرزىسقا دۇچ كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى نەزەريە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىن يېشىپ بېرىش بەك قىيىن. مېنىڭچە، ئاشۇ روھنى قايتۇرۇپ كەلمىگۈچە، مىللىي بۆھراندىن قۇتۇلۇش تەس. دۇنيادا تەبىئىيلىكتىن ئارتۇق گۈزەللىك بولمىسا كېرەك. بۇنداق گۈزەللىكنىڭ ئىچكى ئېنىرگىيەسى كۆڭۈل ئازادىلىكىنى نىشانلايدۇ.

قاتارلىق سەپەر يوللۇقلىرىنى ئېلىپ ئۈستەلگە تۆكتۈم. تۆت يۈرتنىڭ يەرلىك سارقىتلىرى بىلەن ئۈستەل توشۇپ كاتتا زىياپەت سورۇنىغا ئايلاندى. ھەر ياناقتا بىردىن چايدان بولغاچقا، مەتروزى ھەر بىرىمىزنىڭ كۆرۈشكىلىرىغا قىزىق چاي قويۇشقا باشلىدى. جەكەن «چال» كۆرۈشكىلارغا قوشۇق بىلەن تار ۋە جەنت (سېرىق ماي، شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ قورۇلغان تېرىق) سېلىشقا باشلىدى. بىز بىر تەرەپتىن سۆزلەشكەچ، بىر تەرەپتىن ئۈيغۇر - قازاقنىڭ ئېسىل نېمەتلىرىنى بەھۇزۇر يېيىشكە باشلىدۇق.

مەن قىرغىزلار بىلەن خېلى كۆپ ئۇچراشقان، ھەتتا بالىلىق چاغلىرىمدا دادامنىڭ بىر قىرغىز بۇرادىرى بىر مەزگىل بىزنىڭ ئۆيىمىزدە قوشنا ئولتۇرۇپ كىگىز ئەيلەپ ساتاتتى. ئۇنىڭ «قاپسلاڭ» ئىسىملىك مەن دېمەتلىك ئوغلى بىلەن بىللە ئويناپتتۇق. شۇڭا قىرغىز تىلىغا قۇلقىم خېلى پىششىق ئىدى. قازاقلار بىلەن مانا مۇشۇ سائەتتە تۇنجى ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ تىلى ۋە ئادەتلىرى قىرغىزلارغا يېقىن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم ۋە بۇ قازاق ساۋاقداشلىرىمنىڭ تىلىنى ئاساسىي جەھەتتىن چۈشەندىم. مۇڭدىشىش ئارقىلىق بىلدىمكى، تۆتىمىزنىڭ ياش قورامى كۆپ پەرقلەنمەيدىكەن. گېپىدىن قارىغاندا، جەكەن توي قىلغان ئىكەن. شۇڭا ئۇ ھەدىسىلا «بىزنىڭ كەمپىر» دەپ سۆزلەيتتى.

بىزگە قوشنا ياتاقلاردىكى ساۋاقداشلارمۇ يېڭى كەلگەنلەر بىلەن تونۇشماق بولۇپ، بىزنىڭ ياتاقتا كىرىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مەن بىلەن بىللە كېلىپ، باشقا ياتاقتا ئورۇنلاشقان ئابلىمىت ئىسمائىل، ھېمىت مەقسۇت، سەمەت قاۋۇل، تۇرسۇن قۇربان قاتارلىق كونا ساۋاقداشلىرىمدىن باشقا، قۇماربېك، ئېرىسبېك، ئوراز بىلە، قاۋسىلقان، ئوبۇل نامەت، ساۋۇت داۋۇت، ھەمدۇللا، ئاقابباي، سالى سادۇاقاس

ئاساس» بىلەن كەسپى خەنزۇ تىلى دەرسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ھەممىمىز دۆلەت تەمىناتىدىن تولۇق بەھرىمەن بولاتتۇق. ياتاق، تاماق، ئوقۇتۇش قوراللىرى، يازلىق ۋە قىشلىق كىيىم - كېچەك ھەقسىز بولغاندىن باشقا، ئايدا ئىككى يۈەندىن تۇرمۇش يارەم پۇلى بېرەتتى. ئۇ چاغلاردا ئىككى يۈەننىڭ قىممىتى خېلى چوڭ بولۇپ، ئۇششاق - چۈششەك خىراجىتىمىزگە يېتەتتى. ناۋادا شەھەرگە كىرمەكچى بولسا ماشىنا كىراسى بەش پۇڭ ئىدى. بەش موچەنگە يېرىم كىلو تاماكا ئالساق بىر ئايغا يېتەتتى. مەكتەپ ساتىراچخانىسىدا چاچ ئالدۇرساق بىر مو كېتەتتى. كىتاپ - ژۇرناللارمۇ بەك ئەرزان ئىدى. «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ژۇرنىلى» (ھازىرقى «تارىم ژۇرنىلى»)نى بىر موچەنگە سېتىۋالاتتۇق. قىسقىسى، قورساق توق، كىيىم پۈتۈن بولغاچقا، ئىككى يۈەن تۇرمۇش خىراجىتىمىزگە يېتەتتى. لېكىن بۇنداق بایاشات كۈنلەرمۇ ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. «پولات تاۋلاش» جېڭى ئورۇمچىدە تېخى ئاخىرلاشمىغان ئىكەن. بىر ئاي دەرس ئوقۇغاندىن كېيىن، 10 - ئاينىڭ بېشىدا «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پولات تاۋلاشقا قوماندانلىق قىلىش شىتابى»نىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ھەممىمىزنى مىچۈەن ناھىيىسىگە تەۋە شىياۋخۇاڭسەن دېگەن تاغلىق رايونغا ئېلىپ باردى. بىز تاغ ئارىسىدىكى شارقىراپ سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان ياپيېشىل جىلغا ئىچىگە ئورۇنلاشتۇق. «شىتاب»نىڭ مۇئاۋىن قوماندانى مەرھۇم ئۇستاز ئابلىز بۇرھاننىڭ رەھبەرلىكىدە 15 كۈن رودا قازدۇق. بۇ تاغلاردا ھەقىقەتەن رودا كۆپ ئىكەن. شۇڭا بۇ قېتىملىق «رودا قېزىش» جېڭى قەشقەردىكىگە قارىغاندا خېلى ئۇنۇملۇك بولدى. تۇرمۇش - مەئىشەتلىرىمىزمۇ مەكتەپتىكىدىن ياخشىراق بولغاچقا، روھىمىز كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. تاغدىن مەكتەپكە قايتقان ھامان ئۇرۇمچى بىلەن سانجى ئارىلىقىدىكى تۆمۈر يول قۇرۇلۇشىغا

سۇغا سالسا سۇ كۆتۈرمەس مىسقال تۆمۈرنى،
ئالتۇن بېرىپ ئېلىپ بولماس قالغان كۆڭۈلنى.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ ھېكمىتىدىمۇ كۆڭۈل ئازادىلىكىنىڭ ئەڭ چوڭ بەخت ئىكەنلىكى ئايان بولىدۇ.

بىز يېڭى ستودېنتلارغا ئورۇنلاشتۇرغان بىر ھەپتىلىك ھەربىي تەلىم - تەربىيە مەشغۇلاتىدىن كېيىن، رەسمىي ئوقۇش باشلىدۇق. مېنىڭ كەسىپ ئالماشتۇرۇش ئىشىم تېخى ھەل بولمىغاچقا، ۋاقىتلىق ماشىنا سازلىق سىنىپىدا ئوقۇپ تۇردۇم. بۇ كەسىپكە ناھايىتى سەر خىل بالىلار تالانغان ئىكەن. بۇ سىنىپقا نېمە ئۈچۈنكىن قىز ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنماپتۇ. تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ساۋاقداش دوستلىرىمدىن ئابدۇرېھىم ھامىت ۋە ئابدۇرۇسۇل قاتارلىقلار مۇشۇ سىنىپتا ئىكەن. مەن ئۇلار بىلەن بىر ھەپتە بىللە ئوقۇدۇم. بۇ جەريانداا مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەرنى ئىزدەپ يۈرۈپ ئاخىرى كەسىپ ئالماشتۇرۇش رەسمىيەتلىرىنى ئوڭۇشلۇق بېجىرىۋالدىم. چۈنكى ماشىنا سازلىق مەكتىپىمىزدە يېڭى ئېچىلغان سانائەت كەسپى بولغاچقا، باشقا كەسىپلەردىن ماشىنا سازلىققا ئالمىشىشىمەن دەيدىغانلار كۆپ ئىكەن. بۇ مەن ئۈچۈن پايدىلىق بۇرسەت بولدى.

ياتىقىم ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا بۇ يىل قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە بولغاچقا، بۇ سىنىپقا يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن، مەندە ھېچقانداق ياتسىراش بولمىدى. ھەممە ئىشلىرىمىز بىر قەدەر تەرتىپكە چۈشتى. دەسلەپكى بىر يىل يۆكې (تەييارلىق) سىنىپتا خەنزۇتىلى ئۆگىنىش ئاساس قىلىنغاچقا، ھەپتىدە ئىككى سائەت سىياسىي نەزەريە دەرسىدىن باشقا ھەر كۈنلۈكى ئالتە سائەت «خەنزۇ تىلىدىن

باشلاپ هەممە تۇرمۇش بۇيۇملىرى (ئاشلىق، تۇز، گۆش، سەي - كۆكتات، ياغ، جاڭيۇ - ئاچچىقسۇ، لازا - پېنتوزا، سەرەڭگە، سوپۇن، چىش پاستىسى، بىڭگەن، كەمپۇت، قەنت - شېكەر، رەخت، سائەت، ۋېلىسىپىت، ئوتۇن - كۆمۈر... ۋە باشقىلار) نورمىلىق بېلەتلىك بولۇپ كەتتى. ئايلىق نورما ئاساسىدا تارقىتىلغان بېلەن بولمىسا، بۇ تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنىڭ ھېچقايسىسىنى سېتىۋېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان دېھقانلارمۇ كومۇنا ئايدا بىر قېتىم تارقىتىپ بېرىدىغان سەككىز جىڭ بۇغداي، 20 جىڭ قوناق نورمىسىغا تەلمۈرەتتى. يېزا ئاھالىلىرىگە تېخى گۆش، ياغ نورمىسى بېرىلمەيتتى. دېھقانلارنىڭ سەي - كۆكتات ياكى قوشۇمچە يېمەكلىك ئۈستۈرىدىغان پۇڭلۇق يېرىمۇ بولمىغاچقا، كومۇنادىن بېرىدىغان ئاشۇ ئازغىنا يېرىك ئاشلىق نورمىسىغىلا قاراشلىق ئىدى. ئاي توشماي تۇرۇپلا ئاچلىقتىن كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن دېھقانلار كومۇنانىڭ ئاشلىق ئامبىرى ئالدىدا ئۇچەيدەك ئۇزۇن ئۆچەرەت بولۇپ، نۇرسىز كۆزلىرىنى ئامبارغا تىكەتتى. يانچۇقىدا بەش - ئالتە موچەن پۇلى بارلىرى شەھەرگە كىرىپ قاراڭغۇ بازاردىن گىرده ياكى بىرەر زاغرا سېتىۋېلىپ، سۇغا چىلاپ يېپ قايتىپ چىقاتتى. شەھەر ئاھالىلىرى ۋە بىزدەك داشقازانلىنىڭ تامىقىنى يەيدىغان ستودېنتلارنىڭ تۇرمۇشىمۇ يېزىلاردىن قېلىشمايتتى. «پۇل بولسا جاڭگالدا شورپا» دېگەن گەپ مۇشۇ قەھەتچىلىك يىللىرىغا ماس كەلمەي قالدى. چۈنكى شەھەردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە تىجارەتچىلەرنىڭ قولىدا ئاز - تولا پۇل بولسىمۇ، چۆلدەرەپ قالغان بازاردا نورمىدىن تاشقىرى بېلەتسىز سېتىۋالىدىغان ھېچنەرسە يوق ئىدى. «ئارپا، قوناق ئاش ئىكەن، ئۇنچە - مارجان تاش ئىكەن.» دېگەندەك، پۇل بولغان بىلەن ئاش بولمىسا، پۇلمۇ قىممىتى يوق بىر تۇتام قەغەزگە

تۇتۇلدۇق. «قوشتىن ئېلىپ سۆرەمگە سالغان»دەك ئىش بولدى. بۇمۇ «پولات تاۋلاش» جېڭىنىڭ داۋامى ئىكەن. بىز قازغان رودىلار مۇشۇ يەرلىك تۆمۈر يول ئارقىلىق باگاك پولات تاۋلاش زاۋۇتىغا توشۇلىدىكەن. بىز بىر ھەپتە قاتتىق ئىشلەپ بۇ «جەك»نىمۇ تۈگەتتۇق. بىزنى يەنە قانداق «جەك»لەر كۈتۈپ تۇرارکىن؟

دەرۋەقە، مەكتەپكە قايتىپ كېلىپلا ئۇچراشقىنىمىز «ئاسماندىن ئاچارچىلىق ياغقان» دەك «قورساق غەملەش جېڭى» بولۇپ قالدى. شۇ يىلى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن «چوك سەكرەپ ئىلگىرىلەش»، «پولات تاۋلاش» جەڭلىرى يېزا ئىگىلىكىگە چوك ۋەيرانچىلىق ئېلىپ كەلدى. تەبىئەت ئېكولوگىيەسى بۇزۇلۇپ، ئېتىز - ئېرىقلار يېشىللىقتىن مەھرۇم بولدى. ئىشلەپچىقىرىش قورالىرىمۇ بۇ «جەك»لەرنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئاشلىق مەھسۇلاتى كېمىيىپ، دۆلەتنىڭ زاپاس ئاشلىق ساقلىرى قورۇقدىنىشقا باشلىدى. «ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك، خروشچوف باشچىلىقىدىكى سوۋېت شىۋجىڭجۇيىچىلىرى ئېلىمىزدىن يۇز ئۆرۈپ «جۇڭگو - سوۋېت ھەمكارلىق شەرتنامە»لىرىنى پۈتۈنلەي بىكار قىلدى. ئېلىمىزنىڭ مۇھىم زاۋۇت - فابرىكىلىرىدە ئىشلەۋاتقان سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ھەممىسىنى مەجبۇرى قايتۇرۇپ كەتتى. ئۇنى ئاز دەپ «قارىغۇنى ياردا قىستىغان»دەك جۇڭگوغا بەرگەن ئۆسۈمسىز قەرزلىرىنى دەرھال قايتۇرۇشقا قىستىدى. بۇنداق ئېچكى - تاشقى «سىياسىي ئاپەت»لەر تۇپەيلىدىن جۇڭگو ئېغىر ئىقتىسادىي قەھەتچىلىككە دۇچ كەلدى. ئېتىزلاردىن بەرىكەت كېتىپ، ھوسۇل چىقمىدى. كۆپلىگەن زاۋۇت - فابرىكىلار تاقىلىپ قالدى. دۆلەتنىڭ مالىيە كۈچى ئاجىزلىشىپ كەتتى. نەتىجىدە 1959 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن

چارىسى ئۇزۇقلۇقنى ياخشىلاش بولغاچقا، مەكتەپ رەھبەرلىكى بۇنىڭ چارىسىنى ئىزدەپ، قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنى تېپىش ئۈچۈن تىرەپ - تەرەپكە قاتىردى. تەنتەربىيە كافىدىراسى ۋە مەكتەپنىڭ قوغداش بۆلۈمىدىكى خىزمەتچىلەرنى تەشكىللەپ، مەكتەپنىڭ تەلىم - تەربىيەسىدە ئىشلىتىلىدىغان مانابولقا، قارامىلتىق، تاپانچىلار بىلەن قوراللىنىپ جۇڭغار ئويمانلىقى ۋە توڭغۇت چۆللىرىدە ئوۋ ئوۋلاش جەڭى ئېلىپ بارىدى. بۇ «ئاۋانگارت ئەترىتى» توشقاندىن تارتىپ، كېيىك، ئارقار، بۇغا - مارالغىچە، كەپتەر، پاختەكتىن تارتىپ، كەكلىك، قىرغاۋۇل، ئۆردەك، ئۇلايغىچە...ئۇچرىغانلىكى جانلارلارنىڭ ھەممىسىنى ئېتىپ «غەلىبىلىك» قايتىپ كەلدى. بىز «قورساق غېمى» بىلەن بولغاچقا، ھەممە ئورگان - ئىدارىلار، ھەتتا ھەربىي قىسىملار بىردەك ھەربىكەتكە كېلىپ ئېلىپ بارغان «ئوۋ ئوۋلاش جەڭى»نىڭ تەبىئەت ئېكولوگىيەسىگە قارشى ئەڭ چوڭ بۇزغۇنچىلىق ئىكەنلىكىنى ئويلىشىپمۇ كەتمىدۇق. كۆز تويمىسا قورساقمۇ تويمايدىكەن. گەرچە ئاچارلىق يىللىرىدىكى ئاشلىق نورمىسى ھازىرقى ئاشلىق ئىستېمالىمىزدىن كۆپ بولسىمۇ، كۆزىمىز ئاچ بولغاچقا، ھەر قانچە يېسەكمۇ قورساقنىڭ تويغىنىنى بىلمەيتتۇق. بىر قېتىمدا مونەك تاشتەك قاتتىق پىشىشىق قارا گاۋلىياڭ (پېپچەكلىك قارا قوناق - سۆك) نىڭ مومىسىدىن ئىككى، ئۈچنى يېپ، قەۋزىيەت دەردىدىن قورساق مۇجۇپ ئاغرىسىمۇ، كۆزىمىز يەنە ئۇماچقا تىكىلەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە XX ساۋاقدىشىمنىڭ شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇيدىغان ئۇكىسى مەكتەپ ئاشخانىسىدىكى ئىككى تال قۇيماق، بىر تەخسە ياڭيۇ سەي ئېلىپ يەكشەنبە كۈنىدە ئاكىسىنى يوقلاپ كەپتۇ. XX ساۋاقدىشىم بۇنىڭدىن خەۋەرسىز بولغاچقا، مەكتەپنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى بىڭتۇەن ماشىنا رېمونت زاۋۇتىنىڭ ماگزىنىدىن ئۆزلىرى شال پاخىلىدا

ئايلىنىپ قالىدىكەن. بىزدەك قورامىغا يەتكەن ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ بىر ئايلىق نورمىسى 29 جىڭ ئاشلىق (80% قارا ئاشلىق) بىر جىڭ گۆش، بىر جىڭ چىگىت مېيى ئىدى. ھەر بىرىمىزگە مۇشۇ ئايلىق نورما بويىچە تاماكا بېلىتى تارقىتىپ بېرىلەتتى. ئەڭ تۆۋەن ئۆلچەمدە بېكىتىلگەن ئاشلىق نورمىسى «قورساققا ئەستەر»مۇ بولمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ كۆپچىلىكىمىز تاماق بېلىتىمىزنى كۆندە نەچچە قېتىم ساناپ يۈرۈپ ئايدىن ئايغا ئاران ئۇلىشاتتۇق. بەزى ئىشتەيلىك ساۋاقداشلار بېلىتىنى يەتكۈزەلمەي، يېنىمىزدىكى بېكىتۈەننىڭ ئېتىزلىقلىرىدىن سەۋزە، ياڭيۇ ئوغۇرلاپ يەپ، بىر قانچە كۈننى ئۆتكۈزەتتى. بەزىدە قىز ساۋاقداشلار ئىقتىساد قىلغان تاماق بېلەتلىرىنى بېلىتى تۈگەپ كەتكەن ساۋاقداشلىرىغا ئۆتۈنۈپ بېرەتتى. مەكتەپ رەھبەرلىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قورسىقىنى تويدۇرۇشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلەتتى. ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ كۈز پەسىللىرى ئەتراپىمىزدىكى دېھقانچىلىق ئېتىزلىرىدىن قوناق شېخى، مەدەك يىغاتتۇق. ۋاشاڭ قىلغان سەۋزە، ياڭيۇ ئېتىزلىرىنى كۆرەك، بەلچىلەر بىلەن قېزىپ چالا قالغان سەۋزە، ياڭيۇلارنى يىغاتتۇق. ئەتىياز پەسلىدە قارا ياغاچ پوستىكى، بېدە كۆكى ۋە مامىكاپ قاتارلىق ياۋا گۈللەرنىڭ يايراقلىرىنى يىغىپ تاماق بۆلۈمىگە تاپشۇرۇپ بېرەتتۇق. ئۇ «سەي»لەرنى ھەر كۈنى بىر ۋاخ يەيدىغان ئۇماچقا ئارىلاشتۇرۇپ قورساقنىڭ كەم يېرىنى تولدۇراتتۇق. ھالبۇكى، بۇ خىل ئۇسۇللار بىلەن گەرچە قورساق لىق(توق) تۇرسىمۇ، لېكىن ئاقسىل ئۇزۇقلۇقى يېتىشمەي، ئوقۇغۇچىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا ئىشىشىق كېسىللىكى يامراپ كەتتى. بۇ كېسىللىك پەيدا قىلغان ماغدۇرسىزلىق تۈپەيلىدىن ھەتتا دەرس توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ۋەھىمىنى تۈگىتىش، ئىشىشىقنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ بىردىنبىر

بىز سالا - سۇلھە بىلەن ئۇنىڭغا قېنىق دەملەنگەن چاي ئىچەردۇق. غالىم ساۋاقداش ياتقىدىن يېرىم قۇتا سېرىق ماينى ئەكىلىپ مەجبۇرى يېگۈزۈشكە باشلىدى. ئۇكىسى x x سومكىسىدىن ھېلىقى قۇيماق بىلەن يانچۇ سەينى ئاكىسىغا تۇتقۇزدى. بۇ يېمەكلىكلەرنى يېيىشكە ھەممىمىز زورلىدۇق. ئاشقازىنى يىلىڭداپ كەتكەن بولسا كېرەك. بىر قۇيماقنى سېرىق مايغا مىلەپ يېگەندىن كېيىن «ھۇ...ھۇ...» قىلىپ يېگەن - ئىچكەننىڭ ھەممىسىنى قۇسۇۋېتىپ، مەسلىكتىن بىر ئاز يېشىلگەندەك بولدى - دە، كارۋاتقا ئۆزىنى تاشلاپ ئۇيقۇغا كەتتى. بىز ئۇنى دەم ئالدۇرۇش ئۈچۈن ياتاقلىرىمىزغا چىقىپ كەتتۇق. ئۇنىڭ ئۇكىسى ئاكىسىنىڭ قۇسۇقلىرىنى تازىلاپ ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ. ئالاھەزەل ئىككى سائەتتەك ئۇخلاپ مەستلىكتىن يېشىلگەندىن كېيىن:

— سەن قاچان كەلدىڭ ئۇكام؟ — دەپ ئۇكىسىدىن تىنچلىق سوراپتۇ.

مەن كەلگىلى ئىككى - ئۈچ سائەت بولدى. ئاكىسىنىڭ نومۇسچان، ئاچچىقى يامانلىقىنى بىلگەچكە، بولغان ئىشلارنى ئۇنىڭ يۈزىگە سالماپتۇ. ئاكا - ئۇكىلار خېلى مۇڭداشقاندىن كېيىن، ئۇكىسى x x:

— ئاكا، كەچ بوپقالدى، ئەمدى مەن قايتاي، بولمىسا ئاپتوبۇسقا ئولگۈرەلمەيمەن، — دەپ خوشلىشىپتۇ.

بۇ ئاكا - ئۇكىلار قەشقەرنىڭ چەت يېزىسىدىكى بىر ئاددىي دېھقانىنىڭ پەرزەنتلىرى بولۇپ، بىر - بىرىگە ناھايىتى مېھرىبان ئىدى. ئۇلار ياش جەھەتتىن بىر - ئىككى ياش پەرقلەنگەچكە، باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپ تاكى ئالىي مەكتەپكە چىققۇچە بىر مەكتەپتە پاراللېل سىنىپلاردا بىرگە ئوقۇغان. پەقەت ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا چىققاندا ئىككى

ياسىغان سارغۇچ رەڭلىك پارچە ھاراقتىن بەش موچەنگە بىر جىك سېتىۋاپتۇ (ئەتراپىمىزدا مۇشۇ ماگزىنلا بەزىدە نورمىسىز پارچە ھاراق سېتىلاتتى. بۇ ھاراقنىڭ ئارىسىدا ھەتتا شال پاخلىنىڭ قالدۇقلىرى بولسىمۇ، لېكىن ئىسپىرت تەركىبى 60%دىن يۇقىرى ئىدى.). ئارقىدىن بىر موچەنلىك دادۇر ئېلىپ ياتاقتا قايتىپ كەپتۇ. ياتاقداشلىرى چۈشلۈك تاماققا چىقىپ كەتكەن، لېكىن xxنىڭ تاماق بېلىتى تۇگمەچكە، ئاشخانىغا چىقماي غېرىپسىنىپ ياتاقتا يالغۇز ئولتۇرۇپتۇ. ئىچى پۈشۈپ بىر نەچچە تال دادۇر يەپتۇ. ئاخىرىدا ھېلىقى ھاراقنى ژۇسۇڭدەك بىر قېتىمدىلا غۇتۇلدىتىپ ئىچۋېتىپتۇ- دە، ھاراق قاچىسىنى 5 - قەۋەت دېرىزىسىدىن يەرگە ئېتىپتۇ. ئارقىدىن ھاراقنىڭ كەيپى بىلەن دېرىزىدىن بېشىنى چىقىرىپ ھۆڭرەپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە مېدىتسىنا ئىنستىتۇتىدىن يوقلاپ كەلگەن ئۇكىسى x x ياتاقتا كىرىپ: «ئاكا نېمە بولدۇڭ؟» دەپ، دېرىزە يېنىدىن ئاكىسىنى تارتىپ كارىۋاتقا ياتقۇزۇپتۇ. ئۇنىڭغىچە بىزمۇ ئاشخانىدىن قايتىپ كەلدۇق. يېنىمىزدىكى ياتاقتا بولۇۋاتقان ژارى - ژارىنى ئاڭلاپ ئۇ ياتاقتا چىقتۇق. xx ساۋاقداش غەرق مەست ئىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن يىغلاپ، بىر تەرەپتىن ئۇكىسىغا يالۋۇراتتى:

— ئۇكام مېنى ھازىرلا يولغا سال.

— نەگە؟

— نەگە دەيسەنغۇ!؟ شۇ... يۇرتۇمدىكى ئۆيۈمگە. بول، تېز بول...

— ماقۇل. ئالدى بىلەن مەستلىكتىن يېشىلگىن.

— مەن مەست ئەمەس. مېنى مەست دېگەن كىم؟ ھۇ ئاناڭنى...

چوڭ زالدا تانسا بار ئىكەن. ۋالىسقا بىر - ئىككى پىرقىرىساق ھەممە خاپىلىق تۇغىدۇ. مەن بۇ ساۋاقدىشىمنى مەجبۇرى ئېلىپ چىقىپ، باشقا ساۋاقداشلار بىلەن بىللە ئاشخانىغا قاراپ ماڭدۇق.

بۇگۈن يەكشەنبە بولغاچقا، ئاشخانىمىز خېلى ياخشى تاماق تەييارلاپتۇ. كاللەك بەسەي ئارىلاشتۇرۇلغان قۇچقاچ تىلى سۇيۇقئاشتىن بىر قاچا ئېلىپ، بىر دانە «ۋۇۋۇتۇ» (سىرىق قوناق مومىسى) بىلەن قوشۇپ يەپ سىرتقا چىقتۇق. چۈنكى تانسا باشلىنىشقا يەنە بىر ئاز ۋاقىت بار ئىدى. ھەر ھەپتىسى يەكشەنبە ئاخشىمى مەكتەپ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى باش بولۇپ ئىككىنچى قەۋەتتە تانسا ئۇيۇشتۇراتتى. ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئىشتىن سىرتقى مۇزىكانتلار خېلى كۆپ ئىدى. ئۇرۇمچى، چۆچەك ۋە غۇلجىلىق ساۋاقداشلار ئارىسىدا ئاكاردىيون، بايان ۋە گىتارنى تەڭكەش قىلىپ روس ۋە ياۋروپانىڭ دۇنياغا تارقالغان «دونايسكى ۋالىس»تەك داڭلىق مۇزىكا ئاھاڭلىرىنى بىمالال چالالايدىغانلار بار ئىدى. يەنە باشقا شەھەرلەردىن كەلگەنلەر ئارىسىدا ئىسكىرىپكا، غىجەك، راۋاپ، تەمبۇر، داپنى بىرلەشتۈرۈپ تانسىغا ماس كېلىدىغان مىللىي ئاھاڭلارنى چالىدىغان ۋە ئېيتىدىغان ھەۋەسكار مۇزىكانتلارمۇ كۆپ بولۇپ، ئۇلار بەس - بەس بىلەن مۇزىكا چېلىپ تانسا مەيدانىدىن ئوت چىقىرىۋېتەتتى. ئاشۇ يىللاردىكى ستودېنتلار گەرچە قورسىقى تويمىسىمۇ، مەنىۋى جەھەتتىن توق ۋە شوخ ياشايتتى. دەرۋەقە، مەنىۋى توقلۇق ياشلىق باھارىغا جۇشقۇنلۇق ۋە جاسارەت بېغىشلىغۇچى روھىي ئەڭگۈشتەر ئىكەن. شۇڭلاشقا ھەممە جايىنى ئاچارچىلىق قاپلىغان ئاشۇ يىللاردا، بىر - بىرىدىن يىراق جايلاشقان ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىرەسىدە «تانسا بار»لىقى مەلۇم بولسا، باشقا قېرىنداش مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوغۇل - قىز تونۇش - بىلىش

مەكتەپكە ئايرىلىپ كەتكەن.

ـــ ئاداش، سەن بەختلىك ئىكەنسەن. يېنىڭدا ياراملىق بىر ئوكاك بار. ئورۇمچىدەك چوڭ شەھەردە بىزدەك مۇساپىرچىلىقنىڭ دەردىنى تارتمايسەن، ـــ دەيتۇق ئۇنىڭغا. دېمىسىمۇ مۇشۇ مۇساپىرچىلىق كۈنلەردە ئۇكىسى ھەر يەكشەنبە كۈنى ئاكىسىنى يوقلاپ تۇراتتى. بىر دېھقان ئائىلىسى ئىشقا ياراپ قالغان ئىككى ئوغلىنى بىرلا ۋاقىتتا ئالمي مەكتەپكە ئۇزىتىش ئوڭاي ئىش ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇلار بىرلىكتە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەندە مەكتەپ رەھبەرلىكى مۇشۇ كونكرېت ئەھۋاللارنى ئويلىشىپ ئاكىسى xx نى مۇۋاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرماقچى بولغاندا، ئۇ كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلىپ:

ـــ مەن ئاچ ـ يالىڭاچ قالساممۇ يەنە ئوقۇيمەن. ماڭا ھازىر خىزمەتنىڭ لازىمى يوق. ئەدەبىياتنىڭ كوچىسىغا كىرگەن ئىكەنمەن، بۇ كوچىنىڭ ئاخىرىغا چىقمىسام بولمايدۇ. «جاپا تارتمىغىچە ھالاۋەت يوق، ۋىسالغا يەتمىگىچە شاپائەت يوق.» دەپ خىزمەت قىلىشنى رەت قىلغاچقا، ئاخىرى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا تەقسىملەنگەن. شۇڭا ئىككى سائەت بۇرۇن ئۇنىڭ ئېيتقان «ئوقۇمايمەن، ئۆيگە قايتىپ كېتىمەن.» دېگەن ئالاجوقا سۆزلىرى ھاراقنىڭ كۈچىدىن پەيدا بولغان بىرەملىك پوپوزا ئىدى.

كەچلىك تاماق ۋاقتى توشتى. مەندە ئارتۇق تاماق بېلىتى بار ئىدى. شۇڭا ئاللىبۇرۇن مەستلىكتىن يېشىلگەن ساۋاقدىشىمنى بىللە تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلدىم.

ـــ رەھمەت ئاداش، بېشىم بىر ئاز ئاغرىۋاتىدۇ. تاماققىمۇ زوقۇم يوق، شۇڭا ياتاقتا دەم ئالاي.

ـــ ئۇنداق تەكەللۇپ قىلما. بىرەر قاچا سۇيۇق ـ سەلەڭ ئىچسەڭ ياخشىلىنىپ قالسەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2 ـ قەۋەت

ئاز ئەستەرلەنگەندىن كېيىن «مېھمان ساھىبى» پۈكەي ئالدىغا بېرىپ، يەرلىك پارچە ھاراقتىن لىپمۇ - لىپ تۆت ئىستاكان ئېلىپ كەلدى.

ـــ ھوي ئاداش، بۇ قازاقنىڭ ئايرانى ئەمەس، مۇنچە كۆپ ھاراقنى قانداق ئىچىپ بولىمىز؟

ـــ 50 گىرادۇسلۇق جۇن ئىكەن، ئايرانچىلىكمۇ كۆچى يوق دېگىنە، ـــ دەپ ساھىپخان ئىستاكاننى قولىغا ئېلىپ «خوشە!» دەپ ھەممىمىزنى ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى.

مەن تېخى ھاراق ئىچىشنى ئۆگەنمىگەچكە، ئۇچ قېتىم سۇمۇرۇپ يېرىم ئىستاكاننى ئاران ئىچەلىدىم. كۆپ يالۇزۇرۇپ يۇرۇپ قالغان يېرىم ئىستاكان ھاراقنى ئۇچ ساۋاقدىشىمغا تەڭشەپ بۆلۈپ بېرىپ، بىر يۇتۇمنى ئۆزۈمگە قالدۇردۇم.

ـــ ئۆزۈڭگە شەيتانىڭ سۆيدۈكچىلىكمۇ قالماپتۇ. ئەكە، بىر ئاز تەڭشەپ بېرەي.

ـــ ئاغىنىلەر، سىلەر بىلىسىلەر، مېنىڭ نورمام شۇنچىلىك، مېنى يەنە زورلىساڭلار زىيان تارتىسىلەر، تاماق بېلىتىڭلارنى كىم بېرىمەن جۇمۇ ـــ دەپ چاقچاق قىلدىم.

مەن سىنىپىنىڭ كىلاسكوچى بولغاچقا، ساۋاقداشلارنىڭ تاماق بېلىتىنى مەن تارقىتىپ بېرەتتىم. شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە بۇ بەك چوڭ «ھوقۇق - ئىمتىياز» ئىدى. بىز بۇ ئاشخانىدا ئىككى - ئۇچ سائەت ئولتۇرۇپ ئالدىمىزدىكى تاماقنى تويۇپ ئاشقۇچە يېدۇق. ئاخىرىدا يەنە ئىككى موما ئېشىپ قاپتۇ. ھەممىمىزنىڭ قورسىقى ناغرىدەك چىڭقىلىپ كەتكەچكە، بۇ ئىككى تال مومىنى قورساق بوشىغاندا يەيمىز دەپ ياغلىققا ئوراپ ئېلىۋالدۇق. بىزنى مېھمان قىلغان ساۋاقدىشىم شۇنچە بايىاشات داستىخانغا سەككىز يۇمەن تۆلەپ، يەنە تۆت تال يۆگىمە

ساۋاقداشلار ئارىلىقىنى يىراق كۆرمەي، شۇ مەكتەپكە بېرىپ تانىسىغا ئىشتىراك بولاتتى. تانسا ئاخىرلاشقاندا مەكتىپىگە پىيادە قايتاتتى. چۈنكى ئۇ يىللاردا كوچا ئاپتوبۇسى ناھايىتى چەكلىك بولۇپ، كەچ سائەت بەشتە توختايتتى. «تاكسى» ماشىنىلىرى تېخى «تۆرەلمىگەن» ئىدى. مەنمۇ بىر قانچە قېتىم شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى ھەتتا بىزنىڭ مەكتەپتىن 20 كىلومېتر يىراقلىقتىكى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدىكى دوستلىرىمنى ئىزدەپ بېرىپ، كەچتە پىيادە مەكتىپىمگە قايتىپ كەلگەن. قايسىبىر شائىرنىڭ «پۇتىمىز ئات، قولىمىز قامچا ئىدى ئۇ چاغلار» دېگەن مىسرالىرى بىزگە بەكمۇ ماس كېلەتتى.

ھېلىمۇ ئېسىمدە، ئاچارچىلىق داۋاملىشۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەن بىلەن يېقىن ئۆتىدىغان بىر قازاق ساۋاقدىشىمنىڭ يازغان بىر پارچە ھېكايىسى «شوغىلا» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنىپتۇ. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ژۇرنال تەھىرىراتى بۇ ئەسەرگە 18 يۈەن قەلەم ھەققى ئەۋەتىپتۇ. بۇ ئاقكۆڭۈل دوستۇم تۇنجى قەلەم ھەققىنى ئالغاندىن كېيىن ئىككى - ئۈچىمىزنى مېھمان قىلماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن سەي بېلىتى ۋە ئاشلىق بېلىتى ئىشلەتمەيدىغان ئاشخانا ئىزدەپ ھازىرقى شىنجاڭ ھەربىي رايون سىلىكىبوسىنىڭ ئارقىسىدىكى بىكتۆۋەنگە تەۋە بىر ئاشخانىنى تەسلىكتە تاپتۇق. بۇ ئاشخانىدا ئاق ئۇننىڭ ھورنېنى (موما) بىلەن ھەر خىل قورۇمىلار بار ئىكەن. ئۇ دوستۇم كالا گۆشى بىلەن ياڭيۇ ئارىلاشتۇرۇپ قورۇلغان تۆت تەخسە قورۇما ۋە ھەر بىرى تۆت سەر (200 گىرام)لىك ئاق مومىدىن 15نى ئېلىپ جوزىنى تولغۇزىۋەتتى. «بولدى» دېسەك ئۇنىماي يەنە ھەر بىرىمىزگە بىر چىنىدىن پەمىدۇر ئارىلاشتۇرغان تۇخۇم شورپىسى زاكاس قىلدى. بىز ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلىدۇق. قورساق بىر

— نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

بىز ئەھۋالنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇپ:

— ئاغاي، بىزگە جاردىم قىلىپ، دوختۇرخانىغا جەتكۈزۈپ قويسىڭىز، دەپ يالۋۇردۇق. ئۇنىڭغىچە ماشىنىدىن ئىككى خەنزۇ ۋە بىر قازاق يولداش چۈشتى. ئۇلار ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن شوپۇرغا:

— نى يېيۈەن سۈك يېشا، — دېدى.

بىز بۇ ساۋاقدىشىمىزنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ ماشىنىنىڭ ئارقا ئورۇندۇقىغا ئولتۇرغۇزدۇق. ئۇچىلىمىز ماشىنىغا قىستىلىپ چىقتۇق. ماشىنىدىكى ئۇچ باشلىق كىشى مۇشۇ يەردە ماشىننىنى ساقلاپ تۇرماقچى بولدى. بىلمىشمىزچە بۇ ماشىنا ئالتاي سۇ ئىدارىسىنىڭ بولۇپ، سۇ نازارىتىگە ماڭغان ئىكەن.

بىز بەش مىنۇتقا قالماي مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى دوختۇرخانىسىنىڭ جىددى بۆلۈمى ئالدىغا كەلدۇق. نۆۋەتچى دوختۇرلار كېسەلنى ناسولكىغا سېلىپ تەكشۈرۈش ئۆيىگە ئەكىردى. بىز شوپۇرغا رەھمەت ئېيتىپ ئۇزىتىپ قويۇپ، تەكشۈرۈش ئۆيىنىڭ ئالدىدا ئولتۇردۇق. تەكشۈرۈش تۈگىگەندىن كېيىن، دوختۇر يېنىمىزغا كېلىپ:

— سوقۇر ئۇچەي يېرىلىپتۇ، دەرھال ئوپېراتسىيە قىلمىسا بولمايدۇ. بىرىڭلار كېسەلنىڭ يېنىدا قېلىپ، ئىككىڭلار مەكتەپكە قايتىپ، دوختۇرخاناڭلاردىن داۋالىنىش رەسمىيەتلىرىنى ئېلىپ كېلىڭلار، — دېدى.

بىز بىر قازاق ساۋاقداشنى كېسەلنىڭ يېنىدا قويۇپ، ئىككىمىز ئۇچقانداق مەكتەپكە يول ئالدۇق. بۇ كېچىدە مەكتەپ دوختۇرخانىسىدا ئادەم يوق ئىدى. بىزنىڭ سىنىپ

قۇيماق ئېلىۋاپتۇ. بىز گۈگۈم قارائغۇسىدا سېمىز ئۆردەكتەك ئىرغىلاپ مەكتەپ تامان يول ئالدۇق. مۇشۇ تاپتا كىرا ماشىنىسى بولسا قانچە پۇل ئالسىمۇ چۈشەتتۇق. قورساق تويۇپ كەتكەندە پىيادە يول يۈرمەك ناھايىتى ئېغىر زۇلۇم ئىكەن.

قورساق ئاچسا ئاچلىق ئازابى،
تويۇپ كەتسە قىينار ئىكەن توقلۇق.
كۈن قىزىسا ئىسسىق ئازابى،
يەر مۇزلىسا قىينايدۇ سوغۇق.
ھېچقايسىغا چىدىمايدىكەن،
ئادەم دېگەن ئاجايىپ مەخلۇق.

بىز خۇش كەيپ ئىچىدە ئەلەڭ ـ سەلەڭ دەسسەپ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتىنىڭ ئەتراپىغا ئىككى سائەتتە ئاران كېلەلىدۇق. شۇ ئاردا بىزنى مېھمان قىلغان ئادىشىم «ۋايجانلاپ» چوڭ يولدا يېتىۋالدى. بىز قورققىنىمىزدىن «نېمە بولدۇڭ؟» دەپ چۆقۇراشتۇق. ئۇنىڭ جاۋاب بەرگۈدەك مادارى يوق ئىدى. پىشانىسىدىن مۇزدەك تەر چىقاتتى. نېمە قىلىشىمىزنى بىلەلمىدۇق. بۇ ئاغىنىمىز ناھايىتى بەستىلىك بولغاچقا، ھېچقايسىمىز كۆتۈرەلمەيتتۇق. زەمبىل بولسىغۇ بىر ئامال قىلىپ يېنىمىزدىكى دوختۇرخانىغا ئېلىپ باراتتۇق. بىز جىددىيلىشىپ ئاغىنىمىزنى يۆلىسەك، ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرغۇدەك ماجالى يوق. شۇ ئەسنادا مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتى تەرەپتىن بىزگە قاراپ بىر لاتا پىكاپ كەپقالدى. ئۇچىمىز غاز قانتىدەك كېرىلىپ يولنى توستۇق. ماشىنا ئالدىمىزغا كېلىپ شىپپىدە توختىدى. تەلىيىمىزگە شوپۇر قازاق يىگىت ئىكەن. ئۇ كېپىنكىدىن چۈشۈپ:

ئوقۇغۇچىنىڭ 64 يۈەن پۇلى مۇشۇ كاسسىدا بولۇپ، ئالاھىدە قىينىچىلىقتا يولۇققان ۋە كېسەل بولۇپ دوختۇرخانىدا يېتىپ قالغان ساۋاقداشلارغا مۇشۇ كاسسىدىن مۇۋاپىق يارەم بېرىش قارارلاشتۇرۇلغان ئىدى. بۇ «كوممۇنىزم شامىلى» بىر يېرىم يىل داۋاملاشقاندىن كېيىن ئۆزلىكىدىن ئەمەلدىن قالدى.

بۇ كېسەل ساۋاقدىشىم دوختۇرخانىدىن چىقىپ مەكتەپتە يەنە بىر ھەپتە دەم ئېلىپ دەرسكە قاتنىشىپ كەتتى. مەكتەپ ئىچىدە بەش ئاي خەنزۇ تىلى ئۆگەنگەندىن كېيىن، خەنزۇچە ئۆگىنىشنى تېخىمۇ كۈچەيتىش مەقسىتىدە بىزنىڭ سىنىپتىكى ستودېنتلارنى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈپ، بىر گۇرۇپپىنى بېيجىڭدىكى خەنزۇ 1 - ئوتتۇرا مەكتىپىگە، يەنە بىر گۇرۇپپىنى خەنزۇ دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە (ھازىرقى شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنىدا) ئەۋەتتى. ۋاقتى بىر ئايلىق بولۇپ، دەرسته، ياتاقتا، تاماقتا خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە بولۇپ، ئەۋزەل تىل مۇھىتى ئارقىلىق خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىشنى كۈچەيتىش مەقسەت قىلىندى. بىزنى ھەر بىر سىنىپقا ئىككىدىن تەقسىم قىلۇەتكەچكە، تاماقتىن باشقا (مەكتەپتە خۇيزۇ ئوقۇغۇچىلارمۇ بولغاچقا، بىز ئۇلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىدا تاماق يەيمىز.) ۋاقىتلارنىڭ ھەممىسىده خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە بولغاچقا، بىر ئاي ئىچىدە خەنزۇچە سۆزىيەمىز كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇقكى، ھەر قانداق بىر غەيرىي تىلنى ئۆگىنىشته ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقىدىن باشقا، ئەۋزەل تىل مۇھىتى ناھايىتى چوڭ رول ئويناىدىكەن. بىز بۇ بىر ئايلىق تىل ئۆگىنىش پاراكتىكىسىنى تۈگىتىپ مەكتەپكە قايتقاندىن كېيىن يەنە ئوقۇتۇش پىلانى بويىچە خەنزۇچە ئۆگىنىش بىلەن بەند بولدۇق. دەرستىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىر تۈتاش ئورۇنلاشتۇرۇلغان «ۋەزىيەت تەربىيەسى»گە

مۇدىرىمىز ۋاھاپ سۇلايمان بويىتاق بولغاچقا، ياتىقىنى چېكىپ ئۇنى ئويغاتتۇق. ھەمدە بۇ ئەھۋالنى دوكلات قىلدۇق. ئۇ بىزگە:

ــ ئەتە ئىشقا چۈشكەن ھامان مۇناسىۋەتلىك رەسمىيەتلەرنى ئۆتەيلى. ئۇنىڭدىن كېيىن كېسەلنىڭ يېنىغا بىرگە بارايلى، ــ دېدى.

ئەتىسى مەكتەپ دوختۇرخانىسىنىڭ ئىسپات قەغىزى بىلەن مەكتەپ مالىيە بۆلۈمى كېسىپ بەرگەن پىيۇ (پۇل چېكى)نى ئېلىپ، سىنىپ مۇدىرىمىز بىلەن بىللە شاۋجاڭ جاڭدۇڭيۇ ئولتۇرىدىغان ۋاڭ داتۇ (شوپۇر ۋاڭنىڭ بېشى يوغان بولغاچقا ھەممىمىز «ۋاڭ داتۇ» دەيتۇق.)نىڭ «موسكوۋىچ» پىكاپىغا ئولتۇرۇپ كېسەلنىڭ قېشىغا كەلدۇق. بۇ ساۋاقدىشىمنى دوختۇر كېچىدە ئوپىراتسىيە قىلىپ جىددىي بۆلۈمنىڭ كۆزىتىش ياتىقىغا ياتقۇزۇپ قويۇپتۇ. ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلغاچقا، كېسەلنىڭ ئەھۋالى خېلى ياخشى ئىكەن. مەسئۇل دوختۇر بىزگە:

ــ خەتەرلىك ئەمەس. بىر ھەپتە بالىنستدا يېتىپ، قورساقنى تىككەن يىپنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىن دوختۇرخانىدىن چىقسا بولىدۇ، ــ دېدى.

سىنىپ مۇدىرىمىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەر كۈنى كۈندۈزدە بىر ساۋاقداش، كېچىسى بىر ساۋاقداش نۆۋەت بىلەن كېسەلگە ھەمرا بولۇش ھەمدە سىنىپتىكى «كوللېكتىپ ھەمكارلىق كاسىسى»دىن ئون يۈەن يارەم قىلىشنى كېڭەشتۇق. بىزنىڭ سىنىپتىكى ساۋاقداشلار ئۆتكەن ئايدىن باشلاپ مەكتەپتىن بېرىلىدىغان ئىككى يۈەن تۇرمۇش پۇلىنى سىنىپ بويىچە بىر تۇتاش باشقۇرۇپ «كوللېكتىپ ھەمكارلىق كاسىسى» قۇرغان. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئايدا 32

«تۆت زىياناشنى يوقىتىش ئىنقىلابى»غىمۇ قاتناشقان. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىنقىلابقۇ؟

ئۇنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ زالدا گۈلدىراس كۆلكە ساداسى كۆتۈرۈلدى. شۇندىن باشلاپ «تۇرسۇن قۇربان» دېگەن ئىسىم «تۇرسۇن ئىنقىلاب»قا ئۆزگىرىپ كەتتى. ئۇ راس گەپ قىلغان ئىدى. دەرۋەقە، بۇ «ھەربىكەت»لەرنىڭ ھەممىسى «ئىنقىلاب»قۇ!

ئىش قىلىپ بۇ قېتىملىق «ۋەزىيەت تەربىيەسى»نىڭ مەقسىتى «ئۇچ قىزىل بايراق»نىڭ شانلىق نەتىجىلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ھەر بىر ئادەمنىڭ كاللىسىدا «ۋەزىيەت چوڭ ياخشى، بەلكى كۈندىن - كۈنگە ياخشى» دەيدىغان «ئورتاق تونۇش»نى ئېنىق ھەم مۇستەھكەم تۇرغۇزۇش، «ۋەزىيەت»تىن، «ئۇچ قىزىل بايراق»تىن نارازى بولىدىغان، گۇمانلىنىدىغان، ئىككىلىنىدىغان خاتا ئىدىيە، كۆز قاراش ۋە سۆز - ھەربىكەتلەرگە قاتتىق زەربە بېرىش ئىدى.

مەكتىپىمىزدە «ۋەزىيەت تەربىيەسى» ئاشۇنداق ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان كۈنلەردە، بىزنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر پىشقەدەم فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتتىمىن خۇداۋەردى ئاكا بىر ئامال ئويلاپ، بىزنىڭ سىنىپنى تۆۋەنگە بېرىپ «ۋەزىيەت تەربىيىسى» ئەملىيىتىگە قاتنىشىش ھەققىدە مەكتەپ رەھبەرلىكىگە دوكلات سۇنۇپتۇ. فاكۇلتېت مۇدىرىمىز بىرىنچى قېتىم 1936 - يىللىرى سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوف قاتارلىقلار بىلەن تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان «تاشكەنتچى»لارنىڭ بىرى بولۇپ، ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن چۆچەكتە مائارىپ ساھەسىدە ئىشلىگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا مۇدىر بولغان پىشقەدەم، ئىقتىدارلىق مائارىپچى بولغاچقا، مەكتەپتە يۇز - ئابرويى چوڭ ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ گەپ - سۆزىنى مەكتەپ

قاتنىشاتتۇق. بۇ «تەربىيە» ھەرىكىتىدە «ماركسىزم كاپىدىراسى»دىكى تونۇلغان ئۇستازلاردىن ئامانۇللا مۇسا، زارىپ دولاتوف قاتارلىق «ماركسىزمچى» پەيلاسوپلارنىڭ ۋەزىيەت ھەققىدىكى دوكلاتلىرىنى ئاڭلايتتۇق. مەكتەپ پارتكومىنىڭ سېكرىتارى ۋىن خوخۇا، مەكتەپنىڭ دائىمىي ئىشلىرىغا مەسئۇل مۇئاۋىن مۇدىرى جاڭدۇڭيۇ، فاكۇلتېت مۇدىرى ئابباس بۇرھان قاتارلىقلار مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇناسىۋەتلىك «قىزىل باشلىق ھۆججەت»لىرىنى يەتكۈزەتتى. ۋە بۇ ھەقتە ئوقۇتقۇچىلار ـ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان «مۇنازىرە» پائالىيەتلىرىگە قاتنىشاتتۇق. «مۇنازىرە» خېلى ئەركىن ئېلىپ بېرىلاتتى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەنۇبىي قورۇسىدا (ھازىرقى پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئورنى) ئۆتكۈزۈلگەن مەكتەپ كۆلەملىك مۇنازىرە يىغىنىدا ئابباس بۇرھان ئاكا 1 ـ قېتىملىق «ۋەزىيەتنىڭ چوڭ ياخشى» ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ:

ـــ سىلەر ياش ئوقۇغۇچىلار ھازىرغىچە ئىنقىلابقا قاتنىشمىغاچقا، ئىنقىلابنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيسىلەر... ـــ دەپ سۆزلەۋاتاتتى، شۇ ئارىدا مۇنازىرە زالىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان جۇغى كىچىك ساۋاقدىشىم تۇرسۇن قۇربان «پىكىر» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئابباسكامنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى.

ـــ سىلىنىڭ دېگەنلىرى خاتا. بىز ھەممىمىز ئىنقىلابقا قاتناشقان جەڭچىلەر.

ـــ قېنى ئېيتىپ باقە. سەن قايسى ئىنقىلابقا قاتناشتىڭ؟

ـــ «پولات تاۋلاش ئىنقىلابى» بىلەن «تۆمۈر يول ياساش ئىنقىلابى»غا قاتناشتۇق. تولۇق ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان چېغىمىزدا يەنە تېخى «كومۇنالىشىش ئىنقىلابى» بىلەن

غۇلجا شەھىرىنىڭ ئۇچ باشقارمىسى (قازانچى مەھەللىسى، قارادۆڭ، سايبويى مەھەللىسى)گە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزى قالغان ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى يېتەكلەپ غۇلجا ناھىيىسى (توپان يۇزى)گە چىقىپ كەتتى. مەن ساۋاقدىشىم ساۋۇت داۋۇت بىلەن قارادۆڭ مەھەللىسىگە بېرىپ، مەھەللە كومىتېتىنىڭ بىر ئىشخانىسىغا ئورۇنلاشتىم. بۇ يەر شەھەر ئىچى بولغاچقا، باغ - ۋارانناڭ ئەمگىكىدىن باشقا ئېتىز - ئېرىق ئەمگىكى ئاساسەن يوق ئىكەن.

مەن تۇنجى قېتىم تونۇشمايدىغان يۇرتتىكى خەلق ئارىسىدا مۇستەقىل خىزمەت ئىشلەش شەرپىگە ئېرىشكەن بولساممۇ، لېكىن تەجرىبىسىز بولغاچقا، بىر ئاز گاڭگىراپ قالدىم. يېنىمدىكى سەپدىشىم ساۋۇت داۋۇتنىڭ خېلى مۇكەممەل يېزىقچىلىق ئىقتىدارى بولغىنى بىلەن ئۆزى ناھايىتى يۇۋاش، ئۇنىڭ ئۈستىگە بالا ۋاقتىدا مېڭگىت كېسىلىگە دۇچار بولۇپ، كېسەل ئاسارىتى بىلەن تىلى كالۋا بولغاچقا، باشقىلار ئالدىدا سۆزلەشتىن بىر ئاز خىجىل بولاتتى. شۇڭا ئالاقىلىشىش جەھەتتىكى ئېغىرچىلىق ماڭا چۈشتى. مەن مەھەللە كومىتېتىدىكى مۇناسىۋەتلىك كادىرلارنى ئىزدەپ، ئۇلارغا بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسەتنى ئۇقتۇردۇم. ھەمدە تامىقىمىزنى مۇۋاپىق بىر ئائىلىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم. كومىتېت باشلىقى ھۈسەنجان 40 ياش چامىسىدىكى تەمبەل كىشى بولۇپ، خۇشچاقچاق ئادەم ئىكەن.

ــ ئۇكا، سىلەر قايسى يۇرتتىن؟ ــ دەپ سوردىن ئۇ كىشى بىزدىن.

ــ ھەر ئىككىمىز قەشقەردىن. ماۋۇ بۇرادىرىم ساۋۇت يەكەنلىك. مەن قەشقەرنىڭ قوغان يېزىسىدىن.

ــ بەللى، بەللى. ئىككىمىز بىر پىلەكنىڭ خەمەكلى -

رەھبەرلىكى ھەرگىز رەت قىلمايتتى.

بىزنى «تۆۋەنگە يۆزلەنىدۇرۇش» پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا فاكۇلتېت مۇدىرىمىزنىڭ مۇنداق ئىككى ئوي - پىكرى بولسا كېرەك. بىرى، مۇشۇ كۇنلەردىمۇ ئۇرۇمچىدە ئاچارچىلىق داۋاملىشۋاتاتتى. ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار يەنىلا «قورساق غېمى» بىلەن ئاۋارە ئىدى. شۇڭا بىر قەدەر باياشاتراق ۋىلايەتلەرگە بېرىپ، بىر تەرەپتىن ئىشلىگەچ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قورسىقىنى «ئەستەرلەش». يەنە بىرى، ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان زېرىكەرلىك سىياسىي ھەربىكتلەردىن يىراقراق تۇرۇش. چۇنكى فاكۇلتېت مۇدىرىمىز سىياسىي بىلەن ئانچە ھەپلەشمەيتتى. مېنىڭچە، مۇشۇ ئىككى ئېچكى ئامىل بىزنى ئاشۇ چىرايلىق نام بىلەن «تۆۋەنگە يۆزلەنىدۇرۇش»كە سەۋەب بولغان بولۇشى ئېھتىمال. بۇ ھەقتىكى دوكلات تەستىقلانغاندىن كېيىن ھەممىمىز خۇش بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىزنى ئىككى چوڭ گۇرۇپپىغا ئاجراتتى. بىرىنچى گۇرۇپپىغا پىشقەدەم ئۇستازىمىز مىرسۇلتان ئوسمانوف مەسئۇل بولۇپ، تۆت ئوقۇتقۇچى 16 ئوقۇغۇچى غۇلجىغا باردىغان، ئىككىنچى گۇرۇپپىغا فاكۇلتېت مۇدىرىمىز ئۆزى باشچىلىق قىلىپ بىر قانچە ئوقۇتقۇچى ۋە قالغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن چۆچەك ۋە تولى ناھىيىسىگە بېرىش بېكىتىلدى. ھەر ئىككى گۇرۇپپىدا خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلاردىنمۇ بىر - ئىككىدىن بار ئىدى. بۇ «پاراكتىكا» نامدا «ۋەزىيەت تەربىيەسى» دېيىلسىمۇ، لېكىن دېھقانلار بىلەن «ئۇچتە بىللە» (تاماقتا، ياتاقتا، ئەمگەكتە) بولۇش ئالدىنقى شەرتى بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش مەقسەت قىلىنغان ئىدى. يازلىق كانىكولغا يەنە ئۈچ ئاي قالغاچقا «پاراكتىكا» ۋاقتى ئۈچ ئاي قىلىپ بېكىتىلدى. مەن غۇلجا گۇرۇپپىسى بىلەن بىللە قارا ماشىنىدا ئولتۇرۇپ ئۈچ كۈندە مەنزىلگاھقا يېتىپ كەلدىم. مىرسۇلتان مۇئەللىم مەن باشلىق ئالتىمىزنى

ـــ ئۇنداق بولسا ئاياغ مەھەللىدىكى روزىلەم ئاكىنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويايلى. ھازىر كومۇنا دەۋرى، تاماقنى كوممۇنا ئاشخانىسىدىن يەيلا. روزىلەم ئاكىنىڭ ھال ئوقىتى خېلى ياخشى. سىلەرنى ئاچ قويمايدۇ. قالغان ئىشلىرىڭلارغا بىز تەييار، خاتىرجەم بولۇڭلار.

شۇنىڭ بىلەن بىز خىزمەتكە چۈشۈپ كەتتۇق. بىر تەرەپتىن ئېكىنزارلىقنى ئارىلاپ ئەمگەك سورۇنلىرىنى ئىزدەيمىز. يەنە بىر تەرەپتىن كومىتېت كادىرلىرى تونۇشتۇرغان خەلق سەنئەتكارلىرى ۋە ياشانغان بوۋاي، مومايلارنى ئىزدەپ ئۆلار بىلەن مۇڭدىشىمىز. ئۆلار سۆزلەپ بەرگەن ھېكايە - چۆچەك، ئەپسانە - رىۋايەت، بېيىت - قوشاقلارنى نەخ مەيدانda دەپتەرگە خاتىرلەيمىز. قارادۆڭ مەھەللىدە بىر قانچە پىشقەدەم ئەلنەغمىچىلەر بار ئىكەن. كۆپرەك ئۆلارنى ئىزدەيمىز. چۈنكى بۇ بىزنىڭ ئاساسلىق خىزمىتىمىز. مەن «بالا كادىرلىق» سالاھىيىتىمنى پەش قىلىپ زىيارەت ئوبيېكتلىرىنى ئۆزۈمگە ئاسانلا رام قىلىمەن، دەپ ئويلاپتىمەن. لېكىن ئىلى خەلقى ئەزەلدىن قوساۋ ئاتتەك ئەركىن ياشاشنى ئادەت قىلغاچقا، بىزدەكلەرگە ئانچە تەكەللۇپ قىلىپ كەتمەيدىكەن. مېنىڭ يۈرتۇمدىكى دېھقانلار كادىر سۆيەت كىشىنى كۆرسە تەمتىرەپ يىراقتىن «تازىم» قىلاتتى. بىر ئىشنى سورىسىڭىز بىلمىسىمۇ ھۆرمەت - ئىكرام بىلەن ئۆزرىسىنى ئېيتىپ ئۈياتچان كېلىنىدەك ئوڭايسىزلىناتتى. غۇلجىلىقلار ئۇنىڭ ئەكسىچە خېلى چوڭ ئىشلارنىمۇ ئويۇن - چاقچاققا ئايلاندۇرۇپ، نەسىرىدىن ئەپەندىدەك يۈرت - كاتتىلىرى ئالدىدىمۇ تەمتىرمەي ئۆز گېپىنى قىلالايدىكەن.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! ئۆزلىرىنى «قوشاقچى» دەپ ئاڭلىدۇق. بىزگە بىر ئاز قوشاق ئېيتىپ بەرگەن بولسىلا.

ربكەنمىزغۇ. مېنىڭ دادام ئېلاخۇن موزدوزمۇ قاشقارنىڭ قوغان يېزىسىغا قاراشلىق پېخسىن دېگەن كەنتىدىن ئىكەن. پېخسىننى بىلدىڭانسەن؟

ــ ئەلۋەتتە بىلىمەن. چوڭ ھامام رايىلە خېنىمنىڭ ئۆيى پېخسىندا بولغاچقا، ئۇ يەرگە بالىلىق ۋاقتىمدا كۆپ باراتتىم.

ــ مۇنداق دە ئۇكا، سۇرۇشتۇرسەك توغقان چىقىپ قالمىز تېخى. لېكىن بەش يېشىمدا دادامغا ئەگىشىپ ئىلىخوغا چىقىپ، مۇشۇ قارادۆڭ مەھەللىگە ئورۇنلىشىپ قالغان. مۇندىن بەش يىل بۇرۇن دادام بىلەن ئانام ئارقا ـ ئارقىدىن قازا بويكەتتى. دادامنىڭ ۋەسىيتى بويىچە، 1956 ـ يىلى قەشقەرگە بېرىپ يۈرت ـ مەھەللىگە خالىس نەزىر بەرگەندىن كېيىن، يەنە دۆڭ مەھەللىگە قايتىپ كەلدىم. بۇ يەردە 40 نەچچە يىل ياشىغاچقا ئۆز يۈرت بويقالدى دېگىنە. ئىلىنىڭ بىر تال دېنىنى يېگەن تورغايمۇ ھەرگىز باشقا جايغا ئۇچۇپ كەتمەيدۇ. ئىلى دېگەن بۇ دۇنيانىڭ «جەننىتى» دېگىنە ئۇكا. ئىلىغا چىققان مۇساپىرلار: «جەننەت دېگەن نەدىكىن؟ ئىلى دېگەن يەردىكەن.» دەپ بىكار ئېيتمىغان ـ دە! خوش، ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى، مەن سىلەرگە نېمە قىلىپ بېرىمەن.

ــ بىز «ئۇچتە بىرگە بولىمىز.» شۇڭا مۇڭاپىق بىر ئائىلىگە تونۇشتۇرۇپ قويسىڭىز. ئەڭ ياخشىسى كەمبەغەل، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانىنىڭ ئائىلىسى بولسۇن.

ــ ۋاقتىڭلار قانچىلىك.

ــ ئىككى ھەپتە.

ــ ۋاقتىڭلار بەك قىسقا ئىكەن. ئىككى ھەپتىدە توخۇنىڭ كۆركىمۇ يېشىلمەيدۇ.

ــ تەشكىلىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى شۇنداقكەن.

يۈزۈم ۋىللىدە قىزاردى. دېمىسىمۇ ئۈيغۇر بار يەردە ناخشا ـ قوشاق، مۇزىكا ـ ئۇسسۇل بولىدىغانلىقى ئەقەللىي ساۋات.

ـــ ھۈسەنجان ئاكا، سەۋەب ئۆزىمىزدە ئىكەن. خەلق ئەدەبىياتىنى توپلاشنىڭ چارە ـ ئۇسۇللىرىنى بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن ئەل ئارىسىغا چۆكەلمەپتۇق.

ـــ ھېچ ۋەقەسى يوق. «قىيىن ئىش يوق ئالەمدە، كۆڭۈل قويغان ئادەمگە» دېگەندەك ئاستا ـ ئاستا ئىشىنىڭ يولىنى تېپىۋالىسىلەر. ھە، راست، مەن سىلەرگە بىر يىپ ئۈچىنى دەپ بېرەي. مۇشۇ مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى بىر تۈپ ئۈجمىلىك قورۇدا ئولتۇرىدىغان «مۇساخاڭ» ئىسىملىك بىر چال بار. ئۇ كىشى ياش چېغىدا قاشقاردىن ئىلىخوغا چىقىپ پىلچى خاڭدا ئون نەچچە يىل ئىشلىگەن. ئاشۇ چاغلاردا ئۇ ئاتاقلىق ناخشىچى ھەم قىزىقچى ئىكەن. ئۇزۇن يىل كۆمۈر قېزىپ ئۆپكىسى زەخمىلەنگەچكە خاڭدىن قايتىپ كېلىپ مۇشۇ مەھەللىگە ماكانلىشىپ قالغان. ھازىر بۇرۇنقىدەك ناخشا ئېيتالمىسىمۇ لېكىن بىلىدىغانلىرى ناھايىتى كۆپ. شۇ چالنىڭ ئۈيىگە مەن باشلاپ بارايلى. ئۇ چايخۇمار ئادەم، بىرەر كېسەك چاي ئېلىۋېلىڭلار.

ـــ سىلىنى كۆپ ئاۋارە قىلدۇق. رەھمەت ئاكا.

ـــ مېنىڭ تەكەللۇپ بىلەن خوشۇم يوق. چۈشتىن كېيىن بارايلى. تەييار بولۇڭلار.

ـــ بولىدۇ. دېدىم ـ دە. ھۈسەنجان ئاكىنىڭ يېنىدىن ئايرىلىپ، چوڭ كوچا دوقمۇشىدىكى چەرچىن ماللار دۇكىنىدىن ئالتە يۈەنگە بىر كېسەك قارا چاي، ئىككى پاچكا چاقماق قەنت سېتىۋالدىم. بۇ كۈنلەردە بازاردا چاي، قەنتلەرمۇ ئاسان تېپىلمايتتى. خۇداغا شۈكۈر، بۇگۈن تەلىيىم ئۆڭدىن كەلدى.

ـــ ها... ها... نېمه دەۋاتسەن ئۇكا؟ مۇشۇ كۈنلەردە «قوشاق - پوشاق»نىڭ گېپىنى قىلماي «قورساق - پورساق»نىڭ گېپىنى قىلە ئۇكا. «چەككىلى تاماكا يوق، مۇڭداشقىلى نەدە كىشى؟» دېگەن ناخشىنى ئاڭلىغانمۇ سەن؟

شۇنداق قىلىپ ئۇچ كۈن ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. بىزگە تونۇشتۇرغان زىيارەت ئوبيېكتلىرىدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى. شۇنداللا ئەل ئىچىدە خەلق ئەدەبىياتىنى توپلاش ئۆستەڭ قېزىش، زەيكەش چېپىشتىنمۇ ئېغىر ئەمگەك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق.

ئەمدى نېمە قىلىش كېرەك؟ بېشىمىزنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ يەنىلا ھۇسەنجان جۇرىنىدىن ياردەم سوراشقا مەجبۇر بولدۇق.

ـــ ھەي ئۇكىلار، مۇندىن ئىككى - ئۈچ يىللار بۇرۇن قاينۇقتا مەشرەپ بولىدىكەن دېسە، ئىچىۋاتقان ئەتكەن چېينىنى تاشلاپ مەشرەپكە يۈگۈرەيدىغان سەنئەتخۇمار بۇ خەلق ھازىر ھامىلدار ئايالدەك ئۆيدىن چىقماس بولىۋالدى. «توقلۇقتىن شوخلۇق چىقىدۇ.» دېگەن گەپ بىكار چىقمىغان ئىكەن - دە.

ـــ ئۇنداق بولسا بىز باشقا يۇرتقا يۆتكىلەمدۇق - يا؟ مەن ھۇسەنجان ئاكامغا سوئال نەزىرى بىلەن قاردىم.

ـــ ئالدىرىماڭلار، ناخشا - قوشاق دېگەن ئېغىتىسلا يەرگە تۆكۈلىدىغان جىرغىلاڭنىڭ ئاق ئۆرۈكى ئەمەس. پىشقەدەملەرنىڭ ئېيتىشىچە، مۇندىن يۈز نەچچە يىل ئىلگىرى پانتاسوپ دېگەن ئورۇس مۇشۇ يۇرتلارنى كېزىپ يۈرۈپ «تارانچى ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر» دېگەن ئالتە جىلدلىق توپلام تۈزگەن ئىكەن. بۇگۈنكى كۈندە «قارادۆڭدە ناخشا - قوشاق يوقكەن.» دېسە، يۇرتىمىزغا ھاقارەت ئەمەسمۇ؟ ھۇسەنجان ئاكىنىڭ بۇ سۆزى ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. خىجىللىقتىن

يىلتىزى يوق ۋاقىتلىق ئىش ئىكەن. ئاخىر كۈن ئالماقنىڭ تەسلىكىدە پىلچى خاڭغا تۈتۈلدۈق. خاڭدا ساق 18 يىل ئىشلەپ، يېشىم قىرىقتىن ئاشقاندا ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ مۇشۇ مەھەللىگە ئورۇنلىشىپ قالدىم. شۇندىن كېيىن ئۆيۈمدە راۋاپ، دۇتتار، تەمبۇر ياساپ كۈن ئۆتكۈزۈپ ئازادلىققا ئۇلاشتىم. باشقىلار مېنى «مۇساخاڭ» بەزىدە «مۇسا نەغمە» دەپ ئاتىشىدۇ. «خاڭ»، «نەغمە» دېگەن نامىلار ماڭا لەقەم بولۇپ سىڭىپ قالغان.

— ھازىرمۇ راۋاپ چالامسىلا؟

— ھەۋەسقۇ بار. لېكىن ھەۋەسكە لايىق مادار يوق. بەزىدە پىغانىم ئۆرلەپ راۋاپنى قولغا ئالسام يەڭگەڭلار چالۋاقاپ: «ئوھۇش، قېرىغاندا قىرق تاتۇق، قىلىقلىرى ئوندىن ئارتۇق، دېگەندەك، ئەمدى، بولدى قىلسىلا» دەپ راۋاپنى قولۇمدىن تارتىۋالىدۇ.

— خاڭچىلارنىڭ ناخشا - قوشاقلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىغانلا؟

— يوقسۇ! «تامىقىنى يەپ تاۋىقىنى چاقىدىغان»لاردىن ئەمەسمىز «خاڭ قوشاقلىرى»نىڭ ھەممىسىنى بىلمىسەممۇ، لېكىن ئۆزىمىز ئىجاد قىلغان قوشاقلار ھازىرمۇ ئېسىمدە بار.

— بىز ئاڭلاپ باقساق قانداق؟

— بولىدۇ. سىلەرنى نائۇمىدتە قويماي، دېدى-دە، مۇسا ئاكا قوزۇققا ئىلىپ قويغان دۇتارنى قولىغا ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى.

ئىلىخونىڭ تاغلىرى،
تاغلىرىدا خاڭلىرى.
خاڭلىرىدا ئىشلەيدۇ،
يوقسۇللارنىڭ باللىرى.

بىز چۈشتىن كېيىن، مۇساخانىڭ ئۆيىگە بېرىپ سالاملاشتۇق. ھۇسەنجان ئاكا بىزنى بۇ بوۋايغا تونۇشتۇردى.

ــ مۇساكا، بۇ كادىرلار ئۇرۇمچىدىن سېنى يوقلاپ كەپتۇ. قورسىقىڭدىكى ناخشا ـ قوشاقلىرىڭ سېسىپ قالمىسۇن. بۇ بالىلارغا ئېيتىپ بەرسەڭ ئۇلار كىتاب قىلىپ چىقىرىدۇ. ئۇنىڭغىچە مەن بىر كېسەك چاينىڭ ئۈستىگە ئىككى پاچكا قەنتنى قويۇپ:

ــ ئاز بولسىمۇ بىزنىڭ كۆڭلىمىز، قوبۇل قىلغايلا، ــ دېدىم.

ــ ھەي، كۆڭلۈمدىكىنى تېپىپسىلەرغۇ، ئۆيدە چاي ـ تۇز تۈگەپ قالغان ئىدى. ھاي خوتۇن! شامىسىنى چاينىغىدەك قىلىپ قېنىق چاي دەملە.

ــ مېنىڭ بىر ئاز ئىشىم بار، سىلەر ئەركىن ـ ئازادە پاراڭلىشىڭلار، ــ دېدىدە ھۇسەنجان ئاكام بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

بىز مۇسا ئاكا بىلەن قانغۇچە پاراڭلاشتۇق.

ــ مەقسىتىڭلارنى چۈشەندىم بالام، ــ دەپ سۆز باشلىدى مۇسا چال چالا ساۋات بولسامۇ، خۇداغا شۈكۈر ئەقلى ـ ھۇشۇم جايىدا. 16 ياش ۋاقتىمدا قەشقەر يېڭىشەھەرنىڭ ياپچان دېگەن يېزىسىدىكى سۇلتان بەگنىڭ كارۋىنىغا ئەگىشىپ ئىلىخوغا چىقىپ قالغان ئىدىم. رىسقىم مۇشۇ يەردە بولسا كېرەك. 60 يىلدىن بۇيان مۇشۇ شەھەردە يەرلىكلىشىپ قالدىم. مۇساپىرچىلىقنىڭ دەردى يامان ئىكەن. بىر قانچە يىل خەنزۇ بازىرىدىكى ھۇشۇر سامسىپەزنىڭ تونۇرىغا ئوت ياقتىم. ئۇنىڭدىن كېيىن رەھمەتلىك دادامدىن ئۆگىنىۋالغان ھۇنىرىمنى ئىشقا سېلىپ تۆي ـ تۆكۈن، مەشرەپ ـ باراۋەتلەردە نەغمىكەشلەرگە قېتىلىپ راۋاپ چېلىپ كۈن ئۆتكۈزدۇم. ئەلنەغمىچىلىكىنىڭمۇ

«ۋاك خولو قوشقى»، «ئۆستەك ناخشىسى»، «ھارۋىكەش ناخشىسى»... قاتارلىق بىر يۇرۇش تارىخىي ناخشىلارنى ئۆگەنگەن. بۇ ناخشىلارنى ئوقۇغانسېرى يۇرىكىمدە پىغان ئۆرلەيتتى. قايغۇسىنىمۇ، خۇشاللىقىنىمۇ ناخشىسىدا ئىپادىلەيدىغان ئىلى خەلقىنىڭ جاسارىتىگە قايىل بولاتتىم. بۇۋام سادىرنىڭ تىز پۈكمەس روھى ماڭا كۈچ - قۇۋۋەت بېرەتتى. ئەپسۇس، ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشكەندە قېرىلىق ئازابىدىن ھاسىراپ قالدۇق-دە.

— مۇساكا، يۇقىرىقى قوشاقلارنى ئۇنتۇپ قالمىغانلا؟

— يوقسۇ، ئۇنتۇش ئاسىيلىقتىن دېرەك بېرىدۇ ئەمەسمۇ. لېكىن ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق-تە.

— ئەگەر ئۆزلىرىگە مالال كەلمىسە «كۆچ - كۆچ قوشقى»نى ئاڭلاپ باقساق بولامدۇ؟

— بۇ قوشاق مەن توغۇلۇشتىن سەل بۇرۇن چارروسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئىلىنى بېسۇۋېلىپ، ئىلى پۇقرالىرىنى روسىيە تەۋەلىكىگە مەجبۇرى كۆچۈرۈش جەريانىدا پەيدا بولغان ئىكەن. بۇ تارىخىي قوشاقنىڭ ئېسىمدە قالغانلىرىنى سىلەرگە ئېيتىپ بېرەي:

ئاق پاشا لەشكەرلىرى،
ئالتۇن كولاپ تاش كەستى.
پۇقرالارنى كۆچ - كۆچ دەپ،
قىلىچ بىلەن باش كەستى.

ئورۇس ھارۋىسى دەيدۇ،
ئالدى چاقى پەس ئىكەن.
خەقنىڭ يۇرتىدا يۇرۇپ،
كۈن ئالماقمۇ تەس ئىكەن.

قەشقەردىن چىققان باللا،
تەڭدىن تولىسى خاڭدا.
يۇرتقا كېتەي دېسە،
بىردىن چاپىنى داڭدا.

ئىلىخودا يېتىمچى،
ئىشلەر يېرى پىلىچى.
ئۇچيۇز ئاتمىش كۈن ئىشلەپ،
ئوتتۇز ياماق ئېلىشى.

كېچىلەپمۇ ئىشلەيمىز،
خاڭلاردا كۆمۈر تاشقا.
بوتۇڭ كېلىپ ئۇرىدۇ،
سىم قامچا بىلەن باشقا.

باغقا سەبزە تېرىسام،
ئېچىلماي تۇزۇپ كەتتى.
خاڭدا ئىشلىگەن باللا،
ياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتتى.

ـــ ھەي باللىرىم، مانا بۇ ناخشىلار ئۆتمۈشتىكى خاڭ ئىشچىلىرىنىڭ يۈرەك ساداسى. ئۇ چاغلاردىكى خاڭ ئازابى ـــ گۆر ئازابى ئىدى. شۇڭا خاڭ ئىشچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ماڭا ئوخشاش شى پى (كۆمۈركان ئىشچىلىرىدا بولىدىغان كەسىپىي كېسەللىكنىڭ نامى) بولۇپ، ئىشتىن چىقىپ كېتىدۇ. ئىلى ناخشىلىرىنىڭ ھەر بىرى خەلقنىڭ كۆز يېشىدىن پۈتۈلگەن بىر تارىخ. مەن ئىلىخوغا چىقىپلا «كۆچ ـ كۆچ قوشىقى»، «سادىر پالۋان قوشىقى»، «نۇزۇگۇم قوشىقى»، «گۈلەمخان قوشىقى»،

ئىلىمدىن چىقىپ كېلىپ،
يانبۇلاقتىن قايرىلدۇق.
توغۇلۇپ ئوسكەن جايلاردىن،
ئۇلىمەي تىرىك ئايرىلدۇق.

ـــ ھەي بالىلىرىم، ئادەم قېرىغاندا ئونتۇغاق، دوڭغاق ھەم توڭغاق بولۇپ قالىدىكەن. قالغانلىرىنى ياش ۋاقتىمدا پۈتۈپ قويغان خاتىرە دەپتىرىمدىن كۆچۈرۈۋالساڭلار، دېدى- دە، مۇساكام ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، تاكچىدىكى كىچىك ساندۇقىدىن پۇرلىشىپ كەتكەن بىر دەپتەرنى ئېلىپ بىزگە بەردى. بىز ئالتۇن تېپىۋالغانىدەك خۇش بولۇپ كەتتۇق. بۇ دەپتەرنى ئەتە قايتۇرۇپ بېرىشكە ۋەدە بېرىپ ئورنىمىزدىن تۇردۇق. ئۆيىمىزگە قايتىپ كېلىپلا مۇساكامنىڭ بۇ دەپتىرىدىكى ناخشا ـ قوشاقلارنى يېزىۋېلىپ، ئەتىسى سەھەردە بۇ خاتىرىنى مۇساكامغا تاپشۇرۇپ بەردۇق. مۇساكام بىزگە يەنە مۇشۇ مەھەللىدىكى بىر قانچە پىشقەدەم قوشاقچىلارنى تونۇشتۇرۇپ بەردى. بىز شۇ كۈندىن باشلاپ پۈتمەس خەزىنىگە ئېرىشكەندەك خۇش بولۇپ كەتتۇق.

بىز بۇ مەھەللىدىكى خىزمەتمىزنى غەلىبىلىك تاماملاپ، تەشكىلىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيەسىگە تەۋە بولغان قەدىمىي ئۇيغۇر يۇرتى جاغىستايغا يۆتكەلدۇق. جاغىستاي دىلموك تېخى باغرىغا جايلاشقان تولىمۇ گۈزەل، كوجوم يۇرت ئىكەن. جاغىستايلىقلار تېخىمۇ خۇشچاقچاق، ئاددىي ـ ساددا، مەردانە خەلق ئىكەن. ئۇلارنىڭ ھەر بىر قەدىمى، ھەر بىر سۆزىدە ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ خاراكتېرى تولۇق گەۋدىلىنىپ تۇرىدىكەن. ئاشۇنداق ئۆزگىچە تەبىئىتى بىلەن «ھەقىقىي تارانچى دېگەن مانا بىز» دەپ ئۆزلىرىدىن پەخىرلىنىدىكەن. مەنمۇ ئۇ چاغلاردا «تارانچى»

ئالمۇتىغا كۆچ دەيدۇ،
باراز يېرىمىز قۇملۇق.
راست گېپىنى ئېيتمايدۇ،
كۆزى كۆك، بېشى يۇڭلۇق.

يەركەنتىنىڭ يولى دەيدۇ،
كۆۋرۈكىدە يوغان تاش.
بىزنى يۇرتتىن ئايرىغان،
نىكولاي دېگەن باغرى تاش.

ئوقنى ئاتتى يۇرەككە،
يېنىپ تەگدى بىلەككە.
ئاق پاشانىڭ قىلغىنى،
ئورناپ كەتتى يۇرەككە.

ئۇششاق بالىلار ئويناپدۇ،
تال چۈۋىقنى ئات قىلىپ.
مۇساپىرلار يىغلايدۇ،
ئۆز يۇرتىنى ياد ئېتىپ.

بىز ئىلىدىن چىققاندا،
ئالتىنچى ئاي روزىدى.
باشقا ئەلەم كەلگەندە،
يۇرت - قېرىنداش بولىدى.

ئىلى يولىدا تاللار،
ھەر تاللاردا مارجانلار.
ئورۇسنىڭ شەھىرىدە ئىشلەپ،
ئۈيراپ كەتتى بۇ جانلار.

جاۋاب» ناملىق ماقالىسىدە، ئەينى ۋاقىتتا سابىرجان شاكىرۇپ باشچىلىقىدىكى يەتتە سۇ ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا ئەۋج ئالغان «تارانچى» بىلەن «قەشقەرلىك» ئايرىم مىللەت دەيدىغان قاراشقا كەسكىن رەددىيە بېرىپ: « ‹تارانچى› ۋە ‹قەشقەرلىك› ھېچقاچان ئايرىم ئىككى خەلق ۋە ئىككى مىللەت ئەمەس، بەلكى بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئىككى جۇغراپىيىلىك رايون تارمىقىدىكى ئاھالىلارنىڭ ئاللىگورىيەلىك نامى، ئۇنى مىللەت نامى دەپ قاراش تارىخقىمۇ، رېئاللىقىمۇ زىت. چۈنكى ‹تارانچى› دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئانا ۋەتىنى قەشقەرىيە بولۇپ، ئېتنونىمى ئۇيغۇردۇر.» دەپ ئېنىق كۆرسەتكەن. لېكىن ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئارىسىدا «تارانچى» جېدىلى بۇنىڭلىق بىلەن پەسەيمەي يەنە ئون نەچچە يىل داۋاملاشقان.

1935 ـ 1937 ـ يىللىرى سوۋېت ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئىككى يۈزلىمچى مىللىتارىست شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتىلگەن مەسلىھەتچى خادىم مەنسۇر ئەپەندى ئۆز ئەسلىمىسىدە: «‹تارانچى› ـــ ‹قەشقەرلىك› كۆرۈشى 1920 ـ يىللاردىن كېيىن تاشكەنتتە ستودېنتلار ھەتتا پۇقرالار ئىچىدە راسا ئەۋج ئالدى، تالاش ـ تارتىشلار، تىللاش ـ ھاقارەتلەشلەر كوچىلاردا مۇشتلىشىش، كالتەكلىشىشكە ئوخشاش توقۇنۇشلار دەرىجىسىگە يەتتى.» دەپ يازغان (م.روزىيوف: «ئۇيغۇر زىممىدا»، ئالمۇتا، 2007 ـ يىل، ـ65بەت.).

گەرچە «تارانچى» غەۋغاسى 1937 ـ يىلى ئالمۇتادا ئېچىلغان ئۇيغۇر تىلى ۋە ئىملا يىغىنىدىن كېيىن بىر ئاز پەسكويىغا چۈشكەن بولسىمۇ، لېكىن سوۋېت ھاكىمىيىتى ھامىيلىقىدىكى ئۇيغۇر رايونلىرىدا بولسا ئاتالمىش «تارانچى مىللىتى»نى ئۇيغۇر مىللىتى بىلەن تەڭداش ئورۇنغا قويۇش يەنە داۋاملىشىۋەردى. سىتالىنچە مىللەت ياساش سىياسىتىنىڭ نوقۇل مەھسۇلى بولغان تارانچى مىللەت قارىشى

دېگەن بۇ ئاتالغۇنىڭ تەبىرىنى ئېنىق بىلمەيتتىم. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇپ يۈرگەن مەزگىللىرىمدە ئوقۇغان بەزى تارىخىي ماتېرىياللاردا «تارانچى» ياساپ چىقىرىلغان سۇنئىي مىللەت نامى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان. ھەتتا قازاقىستان ۋە ئۆزبېكىستاندا تۇرۇلگەن ئوتتۇرا مەكتەپ تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىدە «تارانچى قوشاقلىرى»دىن ئۆرنەكلەر بېرىلگەن. مىللىي شۇڭنىزمنى كۈچەپ بازارغا سالغان چارروسىيە ئېمپېرىيالىزمى جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۇلكىسىدىكى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر گەۋدىسىنى پارچىلاپ ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرۇش مەقسىتىدە ئويدۇرۇپ چىققان بۇ سۇنئىي «مىللەت» نامى 19 ـ ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ جاھانگىرلارنىڭ «ئۆزىنى ئۆزىگە سېلىش» تەدبىرىنىڭ دەستىكىگە ئايلىنىپ قالغان. شۇ ۋەجىدىن چارروسىيە دائىرىلىرى ئېلىپ بارغان 1917 ـ يىلىدىكى ئاخىرقى قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش جەدۋىلىدە يەتتە سۈدىكى تارانچىلارنىڭ سانىنى 60 مىڭ 988 ئادەم دەپ ئېلان قىلغان. بۇ سان ئەمەلىيەتتە 1881 ـ يىلىدىكى «كۆچ ـ كۆچ دەۋرى»دە ئىلىدىن يەتتەسۇغا مەجبۇرى كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان. ئۇيغۇر ئېتنونىمىنى بۇنداق پارچىلاش ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى سوۋېتلەر ئىتتىپاقى دەۋرىدىمۇ داۋاملاشقان. مەسىلەن: سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1926 ـ يىلىدىكى تۇنجى قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشىدە ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنى «تارانچى»، «قەشقەرلىك» ۋە «ئۇيغۇر» دەپ ئۈچ خىل ئايرىم مىللەت كاتېگورىيەسىگە ئايرىپ تىزىملاش تەشەببۇس قىلىنغان. شۇ زامانداكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى ئاتاقلىق سىياسىيون ۋە جامائەت ئەربابى ئابدۇللا روزىباقىيوف «كەمبەغەللەر ئاۋازى» گېزىتىدە 1926 ـ يىلى 8 ـ مارت ئېلان قىلغان. «بۇرادەر سابىرجانىنىڭ تەنقىدىگە

تىلىدا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇ ئاتالغۇ ئىستېمالدىن قېلىپ «دېھقان» دېگەن ئىسىمغا ياكى مەنىسى بويىچە «يەر تېرىغۇچى» دېگەن پېئىلغا ئۆزگىرىپ كەتكەچكە، «تارانچى» ئاتالغۇسىنى موڭغۇلچە سۆز دېگۈچىلەرمۇ بار. ئىش قىلىپ بۇ ئاتالغۇنىڭ ئېتىمولوگىيەسى قەدىمكى ئالتاي تىللىرىغا مەنسۇپتۇر.

«تارانچى» سۆزىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا قايتىلىنىش جەريانى مۇنداق: 16 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى يەكەن خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇللاخان (مىلادىيە 1639 ـ يىللىرى خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان.) دەۋرىدە ئۆزلىرىنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادى دەۋالغان مەخدۇم ئەزەم (مىلادى 1461 ـ 1543)نىڭ بىرىنچى ئوغلى مامۇت ئەمىن (ئىشان كالان) باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلار (ئاق تەقىيەلىكلەر) بىلەن مەخدۇم ئەزەمنىڭ تۆتىنچى ئوغلى ئىسھاق ۋەلى باشچىلىقىدىكى قارا تاغلىقلار (قارا تەقىيەلىكلەر) ئارىسىدا ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرىشى ئەۋج ئالدى. 16 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى يەكەن خانلىقىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا ئىسھاق ۋەلى گوروھىدىكى قارا تاغلىقلار يەكەندە كۈچىيىپ، باشقا گوروھتىكىلەرنى يەكەندىن قوغلاپ چىقىرىپ يەكەننىڭ خانلىق تەختىنى ئىگىلىۋالدى. 17 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرى ئاق تاغلىقلار قايتا كۈچىيىپ، ئۇلارنىڭ تەسىرى يەكەنگە كىرىشكە باشلىدى.

بۇ مەزگىلدە قۇمۇلغا قېچىپ بېرىۋالغان ئاق تاغلىقلار گوروھىنىڭ باشلىقى ئىشان كالاننىڭ تۆتىنچى ئوغلى مەمەت يۈسۈپ (ئۇ قۇمۇلدا دىنىي مۆتىۋەر سەئىد جېلىلىنىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدىن ھىدايىتۇللا يەنى ئافاق خوجا توغۇلغان.) 17 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرى ئوغلى ئافاق خوجا بىلەن بىللە قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ، ئابدۇللاخاننىڭ قەشقەردە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان يولۋاسخاننىڭ قوينىغا

هەتتا شىنجاڭغىمۇ تەسىر كۆرسىتىپ، جاللات شىڭ شىسەي سوۋېت كومپارتىيەسى بىلەن دوستلۇق ھەمكارلىقى ئورناتقان مەزگىللەردە ستالىنىزمنىڭ مىللىي ئېتنىك ئومۇملىقىنى پارچىلاش نىشانلانغان. «مىللىي تەركىپ»نى بېكىتىش ئۇلگىسىنى قوبۇل قىلىپ، شىنجاڭ رايونىدا «تارانچى»نى قوشۇپ 14 يەرلىك مىللەتنى رەسمىيلەشتۈرۈشنى يولغا قويماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر زىيالىلىرى ۋە ئاۋام خەلق ئېڭىدىكى مىللىي كىملىك ۋە ئۆزلۈك تۇيغۇلىرىنىڭ ئاجىزلىقى تۈپەيلىدىن چەتتىن ئېمپورت قىلىنغان بۇ خەتەرلىك «تارانچى» مۇقامىنىڭ تەسىرى گاھ كۈچىيىپ، گاھ پەسىيىپ 1950 - يىللىرىغىچە داۋاملىشىپ كەلدى. پەقەت جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ توغرا مىللىي سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، بىر پۈتۈن ئۇيغۇر گەۋدىسىدىن سۇنئىي ئۆستۈرۈلگەن «تارانچى» غەۋغاسى ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ قانۇنلۇق نامى تولۇق ئېتىراپ قىلىندى. بىز ئەسلىدە «تارانچى» دېگەن ئاتالغۇنىڭ پەيدا بولۇش ئاساسى ۋە ئۇنىڭ تەبىرىنى ئىلمىي ھالدا ئەسلەپ ئۆتسەكلا، بۇ ھەقتە بەس - مۇنازىرە قىلىشنىڭ ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيدىغان تۇتۇقسىز مەسىلە ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز.

«تارانچى» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئەسلىدە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى «tariy - تارىي - تارىغ» (يەر) دېگەن تۈپ سۆزگە ئۇيغۇرچە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە chi,chin نىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسالغان سۆز بولۇپ «تارىغچى — يەر تېرىغۇچى، دېھقان» دېمەكتۇر. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇ ئاتالغۇ موڭغۇل تىلىدا «تارانچى» ياكى «يار يىلچىن» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان ۋە ئەسلىي مەنىسى بويىچە «يەر تېرىغۇچى، دېھقان» مەنىسىدە ئىستېمال قىلىنىپ كەلگەن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر

يەنە غەربتىكى قازاق، قىرغىز دالالىرىغا يۇرۇش قىلىپ قارا دېڭىز ساھىلىغىچە يېتىپ باردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي مەركىزىنى ئىلى دەريا ساھىلىغا يۆتكەپ ھەدەپ كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشى ئېلىپ باردى. ئۆزلىرىنىڭ زور ئەسكىرىي كۈچىنى بېقىش ۋە بۆلۈنمە ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئۇچتۇرپان، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلىرىدىن نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇر دېھقانلارنى ئىلى قاتارلىق جۇڭغار رايونلىرىغا مەجبۇرى كۆچۈرۈپ، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ يەرلىرىنى تېرىش ۋە بىنام يەر ئېچىش ئەمگىكىگە سېلىپ قۇل ئورنىدا ئىشلەتتى.

چىيەنلۇڭنىڭ 33 - يىلى (مىلادى 1668 - يىلى)غا كەلگەندە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئىلىغا مەجبۇرىي كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇر دېھقانلىرى 6383 تۇتۇندىن ئېشىپ كەتتى. (شىنجاڭنىڭ يەرلىك تارىخىي ماتېرىياللىرىدىن تاللانما، مىللەتلەر نەشرىياتى، خەنزۇچە، 1987 - يىل، 280 - بەت) ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ مەجبۇرى كۆچۈرۈش ئىزچىل داۋاملاشتى. ب د ت مائارىپ، پەن - مەدەنىيەت تەشكىلاتى تۇزگەن «ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت تارىخى»نىڭ خەنزۇچە، 5 - تۇم، -105، -106، -134، -135، -144، -145بەتلىرىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، جۇڭغار خانلىقى دەۋرىدە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئىلى ۋادىسىغا مەجبۇرى كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار ئۇچ تۈركۈمگە ئايرىلغان.

بىرىنچى تۈركۈمدىكىلەر، «تارانچىلار» جۇڭغار ھاكىمىيىتىنىڭ ۋە جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئىلكىدىكى يەرلەرگە ئوتاقچى سۈپىتىدە ئىشلەيدىغان ۋە بوز يەر ئاچىدىغان ئۇيغۇر دېھقان كۆچمەنلىرى جۇڭغارلار تەرىپىدىن «تارانچى» دەپ ئاتالغان. «تارانچى»لارنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنى ئىنتايىن تۆۋەن بولۇپ، جۇڭغارلارنىڭ ئېغىر ئېكسپىلاتسىيە

ئۆزىنى ئاتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ يەكەننىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش كويىدا بولدى.

1667 - يىلى ئاق تاغلىقلار گوروھىغا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئافاق خوجا قارا تاغلىقلارغا باشپاناھ بولىۋاتقان يەكەن خانلىقىنى گۈمران قىلىش مەقسىتىدە يەكەنگە قوشۇن تارتىپ باردى. بۇ مەزگىلدە يەكەن خانلىقىنىڭ خانى ئابدۇللاخان خانلىق تەختىنى ئوغلى يولۋاسخانغا قالدۇرۇپ «ھەج قىلىش» باھانىسىدە ھەرەمگە كەتكەن ئىدى.

ئافاق خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلار يولۋاسخانىنىڭ ھامىلىقىدا قارا تاغلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ جەمەتلىرىنى رەھىمسىز باستۇردى ۋە قوشۇن تارتىپ ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇچ يىلدىن كېيىن يەكەن خانلىقىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق ۋالىسى ئىسمائىلخان (يولۋاسخانىنىڭ تاغىسى) قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ قوللىشى بىلەن يەكەننى ئىشغال قىلىپ خان بولدى. ئافاق خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلارغا قاتتىق زەربە بېرىپ، ئۇلارنى يەكەن خانلىقى تەۋەسىدىن قوغلاپ چىقاردى. مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمىگەن ئافاق خوجا قەشقەرنى تاشلاپ كەشمىر ئارقىلىق تىبەتكە بېرىپ دالاي لامادىن مەدەت تىلىدى. بۇ ۋەتەنسىز خائىن دالاي لامانىڭ قوللىشى ۋە يول كۆرسىتىشى بىلەن ئويرات موڭغۇللىرىنىڭ جۇڭغار (ئوڭقانات) ئاقساقىلى غالدانىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. غالدان (1644 - 1697) 1680 - يىلى ئافاق خوجىغا ئەگىشىپ، 120 مىڭ ئاتلىق قوشۇن بىلەن تارىم ئويمانلىقىغا يۈرۈش قىلدى. ئافاق خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلارنىڭ پۈتۈن كۈچ بىلەن ماسلىشىشى ئارقىسىدا ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ئارقىلىق قەشقەر، يەكەن ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىنى ئوڭايلا ئىشغال قىلىۋېلىپ، 165 يىل ھۆكۈم سۈرگەن يەكەن خانلىقىنى ئۆزۈل - كېسىل يىمىرىپ تاشلىدى. ئارقىدىنلا جۇڭغارلار

ساۋاقدىشىم ساۋۇت بىلەن جاغىستايدا تۇرۇاتقىنىمغىمۇ بىر ھەپتىدىن ئېشىپ قالدى. بۇ جەريانىدا جاغىستايغا تەبىئەت ئالىمى سېخىلىق بىلەن بەخشەندە قىلىۋەتكەن بارچە گۈزەللىكنىڭ باشقا يۈرتلاردا تېپىلمايدىغان سېھرى كۈچىدىن قانغۇچە ھۇزۇرلىنىشتىن باشقا، خىزمەت كۈنتەرتىپىگە لايىق ئۇنۇمگە ئېرىشەلمەيۋاتقانلىقىمدىن ئىچىم پۇشاتتى. ھەر كۈنلىكى دەپتەر ـ قەلەمنى ئېلىپ ئېتىز ـ قىرلارغا بېرىپ، ھويلا ـ ئارامىلارغا كىرىپ كىشىلەرنى زىيارەت قىلاتتىم.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم تاغا، سالامەت تۇرامىلا؟ ئۆي ئىچى، بالا ـ چاقىلار تىنچلىقمۇ؟ سىلە بىلەن مۇڭدىشاي دەپ ئىزدەپ كەلگەن ئىدىم، ـــ دەپ ھۆرمەت ـ ئىكرام بىلەن بوۋايغا تىكىلدىم.

ـــ تۇزۇت ـ تەكەللۇپلىرىڭدىن قارىغاندا ئالتە شەلىك ئوخشىمامسەن بالام.

ـــ شۇنداق تاغا، مەن قەشقەردىن.

ـــ ھە... مۆلچەرىم توغرا ئىكەن. قاشقارنىڭ بالىلىرى قىز بالىدەك تۇزۇتلۇك بولغىنى بىلەن كالا ھاۋرىسىدا توشقان ئۇۋلايدۇ دېگىنە. ھەقىقەتەن پاراسەتلىك، بىز چاينىغان شامدىن قايماق سۈزۈۋالالايدۇ.

بوۋاينىڭ يۈمۇرلۇق گەپلىرى مېنى تەمتىرىتىپ قويدى. چاقچاققا چاقچاق بىلەن بەرگىدەك قورسىقىم بولمىغاچقا، مەقسەتنى ئۇدۇلا دېيىشكە مەجبۇر بولدۇم.

ـــ بىز ئەل ئارىسىدىكى ناخشا ـ قوشاق، ھېكايە ـ چۆچەك، ماقال ـ تەمسىل، لەتىپە، يۈمۇرلارنى توپلىغىلى كەلگەن. ئۆزلىرى مۇشۇ ساھەدە بىلىدىغانلىرىنى بىزگە تارتىنماي سۆزلەپ بەرگەن بولسىلا.

قىلىشىغا ئۇچرىغان. ئىككىنچى تۈركۈمدىكىلەر، «بەدرەڭ» (فارسچە سۆز) دەپ ئاتىلىپ «تېگى پەس» دېگەن كەمسىتىش مەنىلىرىنى بىلدۈرگەن. ئۇلارمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىن كۆچۈرۈلگەن ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار ۋە ئۇششاق سودا ـ سېتىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى نامرات تەبىقىنى كۆرسىتەتتى. ئۇچىنچى تۈركۈمدىكىلەر، «ئۇششاق» بۇ ئەرەبچە «ئاشىق» دېگەن سۆزنىڭ كۆپلۈك شەكلى بولۇپ، ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن خوجىلار جەمەتىنىڭ چاپارمەنلىرىگە قارىتىلغان. «ئۇششاق»لار ئادەتتە خوجىلار جەمەتىنىڭ يۇگۇر ـ يېتىم ئىشلىرىغا قاراشقان ۋە كۆچمەن خوجىلارنىڭ خىزمىتىنى قىلغان.

دېمەك، يۇقىرىقى ئۈچ خىل نام جۇڭغارلار ھاكىمىيىتى دەۋرىدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلىرىدىن ئىلى ۋادىسىغا مەجبۇرىي كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ دەرىجە نامى بولۇپ، ئۇ ھېچقانداق مىللەت توپىغا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئەكسىچە ئەينى تارىخى شارائىتتا بارلىققا كەلگەن بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتى گەۋدىسىنىڭ ئايرىلماس ئەزالىرىغا بېرىلگەن دەرىجە پەرقىنىڭ نامىلىرى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا «تارانچى» ھېچقانداق پەخىرلىك مىللەت ئەمەس. شۇڭا بۇ ھەقتىكى تالاش ـ تارتىشلار ئاللىقاچان ئىنكار قىلىنغان ۋە تارىخقا ئايلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قارا كۆلەڭگىسىنىڭ يەنە بەزى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا سايە تاشلاپ تۇرۇشى تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ۋە ئەخمىقانىلىق خاھىش ھېسابلىنىدۇ. شۇ ۋەجدىن مەن 1960 ـ يىللاردا جاغىستايدا ئاڭلىغان «تارانچى» ئوقۇمىنىڭ پەيدا بولۇش ئاساسلىرى ھەققىدە يۇقىرىقى بايانلارنى قىستۇرما قىلىشقا (گەرچە ئەسەرنىڭ ئاساسىي تېمىسى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسىمۇ) توغرا كەلدى.

مەن يەنە ئىش ئورنى ــ جاغىستايغاقايتىپ كېلەي:

شۇڭا كىشىلەر ئارىسىدا «لەقەمسىز ئۆيگە خىزىر يولىماس» دېگەن نەقىل كەلگەن تارقالغان ئىكەن. دەرۋەقە، لەقەم تاش مىجەزلىك ئۇيغۇر پىسخىكىسىدىن ئاپىرىدە بولغان فولكلورلۇق ئىككىلەمچى نام بولۇپ، تەبىئىيلىككە ۋە سىڭىشىپچانلىققا ئىگە. مېنىڭ يۇرتۇمدىمۇ لەقەمى بار كىشىلەر ئاز ئەمەس. لېكىن يۈز تۇرانە لەقەمنى قوشۇپ چاقىرىشنى «ئەيىبلىك ئىش» دەپ قارىغانلىقىمىز ئۈچۈن، مەنمۇ بۇ كىشىنىڭ لەقەمنى قوشۇپ چاقىرىشقا پېتىنالماي سۆزۈمنى ئەگىتىپ سوراشقا مەجبۇر بولدۇم.

— سەلىمجان ئاكا «غاينۇق» دېگەن نېمە گەپ.

— ھا...ھا...ھا... مېنىڭ لەقىمىنى بىلمۇاپسەن- دە ئۇكا، كالا بىلەن قوتازدىن توغۇلغان كۆچتۇڭگۇر نەسلىنى بىزنىڭ يۇرتتا «غاينۇق» دەپ ئاتايدۇ. بەزىلەر «قاينۇق» دېگەن يۇرت نامىمۇ «غاينۇق»تىن كېلىپ چىققان، دېيىشىدۇ.

— بۇ نام سىلىگە قانداق سىڭىپ قالغان؟

— ھەي ئۇكا، «ئاتقا بېدە تاشلاڭلار، گاچۇر - گۇچۇر چاينىسۇن، تايانچىنى سويۇڭلار، مەشرەپ - ئويۇن قاينىسۇن» دەپ مەشرەپ قوغلىشىپ يۈرگەن ياشلىق دەۋرلىرىمدە، بىر قېتىملىق «بۇقا بىلەن كۈچ سىنىشىش» مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ قالدىم. مەيداندا ھېچقايىسى ئەزىمەتلەر بويسۇندۇرالمىغان بۇكەن مۇڭگۈزلۈك بىر چىپار بۇقا ھۆكۈرەپ تۇراتتى. «يىقىلساڭمۇ دارىنىڭ ئېگىزىگە ئېسىل» دەپتىكەن، مەن ئاشۇ بۇقا بىلەن «چېلىشماقچى» بولدۇم. تېغى قوشقا كۆندۇرۇلمىگەن بۇ بۇقا سۈرلۈك كۆزىنى ماڭا تىكىپ، ئالدى پۇتى بىلەن چىملىق يەرنى تىرنىلاپ، يولۇاستەك ماڭا ئېتىلاتتى. مەنمۇ بوش كەلمەي پۇتۇن كۈچۈمنى ئىككى بىلىكىمگە يېغىپ، رۇستەمى داستاندەك جاسارەتكە تولۇپ بۇقا

ـــ ھا... ھا... بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى تۇغۇل ئات - ئېشەكلىرىمۇ «ۋادەرىخا»نى ئېيتالايدۇ. يۇمۇر - چاقچاق تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ، دېگىنە. ئۇنىڭ قايسى بىرىنى يېزىپ تۈگىتىسەن. دەپتەر - قەلەمنىڭنى دېۋىتىپ كەلسەك، ناخشا - قوشاقلارمۇ ئادەمدىن ھۆركىگەن بورسۇقتەك ئۇگىسىغا كىرىۋالىدۇ-دە، ئۇنىڭدىن قۇرۇق قالىسەن. ئەڭ ياخشىسى جاغىستاي، قاينۇق مەشرەپلىرىگە بار. دىلموك باغرىدىكى خاڭلارغا كىر، دەريا بويىدىكى سالچىلارنىڭ تاۋكالىرىغا ھەمدەم بول، سېغىنچى مومايلارنىڭ سۆت چېلىكىنى كۆتۈرۈشۈپ بەر، كوممۇنا ئاشخانىسىغا كىرىپ چاقچاقتىن ھۇزۇرلان، ئەنە شۇ چاغدا، قوينۇڭ قوشاققا، تىلىڭ ئوشاققا («ئۇششاق مۇقامى»نى دېمەكچى) توشىدۇ. مۇسۇلمانچىلىق ئاستا - ئاستا دېگەندەك، قالغان ھېكايىلەرنى كېيىن سۆزلەيلى. مېنىڭ كالا - سىيىرلارنى يايلاققا ئېلىپ بېرىش ۋەزىپەم بار. خالىساڭ بىللە بارايلى، دېدى-دە، بۇۋاي قوتان تەرەپكە ماڭدى. مەن بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي بوۋايغا يارەملىشىپ يايلاققا بېرىشنى قارار قىلدىم.

بۇ بوۋاي ئۆزىنىڭ موزايلىق سىيىرىغا قولۇم - قوشنىلىرىنىڭ كالىلىرىنى قوشۇپ يايلاققا ھەيدەپ ماڭدى. مەنمۇ بوۋايغا ئەگىشىپ مەھەللىنىڭ چېتىدىكى دىلموك تېغى باغرىدىكى ئېگىز - پەس چاتقاللىققا قاراپ يول ئالدىم. كالىلار ھەر كۈنى ئاشۇ دالىدا بېقىلىدىغان بولغاچقا، باشقا ياققا چاپچىماي ئۇدۇل شۇ تامانغا قاراپ مۆرىشىپ يۈگۈرەتتى. 60 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان بۇ كىشىنىڭ ئىسمى سەلىمجان بولۇپ، يۇرتداشلىرى «سەلىم غاينۇق» دەپ ئاتايدىكەن. «غاينۇق» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى بىلمىسەممۇ، لېكىن بۇ سۆزنىڭ لەقەم ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلدىم. چۈنكى باشقىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشچە، بۇ يۇرتتا لەقەمسىز كىشى تېپىلمايدىكەن.

ياكى دۆنەن، تۆۋلەشتىن قالغان (ئېلىنماي قالغان) ئىنەك ــ قىسراۋ ئىنەك... دەپ ئاتىلىدۇ. ھەممە ھايۋان تۇرلىرىنىڭ ئەنە شۇنداق خاس ناملىرى بار. بۇ ناملار ئەجدادلىرىمىز چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان زامانلاردا پەيدا بولغان. زامان تەرەققىي قىلغانسېرى بۇ ناملار ئۇنتۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنداق بايلىقلىرىمىزنى قېزىپ ئۆۋلادلارغا مىراس قالدۇرۇش سىلەرنىڭ ۋەزىپەڭلار، ئۇكا.

مەن سەلىم ئاكىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغانسېرى يېڭى بىلىمگە ئىگە بولغاندەك ئىچ ـ ئىچىمدىن ھاياجانلاندىم. نەزەر دائىرەم تېخىمۇ كېڭىيىلدى. قىزغىن پاراڭلارغا مەست بولۇپ، ھەش ـ پەش دېگىنىچە يايلاققا يېتىپ كەلدۇق. كالىلارنى چاتقاللىققا قويۇۋېتىپ، سەلىم غاينۇق بىلەن بىللە بىر تۇپ تاغ سۆگىتىنىڭ سايىسىدە كۆلكە ـ چاقچاقلىشىپ ئولتۇرغان پادىچىلارنىڭ يېنىغا باردۇق.

ــ بۇ كادىر يىگىت ئۇرۇمچىدىن بىزنى يوقلاپ كەپتۇ، ــ دەپ سەلىمجان ئاكا مېنى بۇ پادىچى يىگىتلەرگە تونۇشتۇردى.

ــ بىزنى يوقلاپ كەلگەن بولسا قولىدا تاۋىقى يوققۇ؟ ــ دېدى ئاق مالخاي كېيىۋالغان بىر پادىچى.

ــ ئەنسىرىمە. يانچۇقىدا سەن تويغۇدەك تېرىق بار.

ھا... ھا... ھەممىسى تەڭ كۈلۈشتى. مەن نېمىگە كۈلگەنلىكىنى بىلەلمىدىم. كېيىن ئوقۇشۇمچە ئاق مالخاي كېيىۋالغان يىگىتنىڭ ئىسمى ھەسەن لەقمى «كەكلىك» ئىكەن. تېرىق كەكلىكنىڭ دېنى بولغاچقا، بۇ چاقچاق ئۇنىڭغا قارىتىلغان ئىكەن. دەرۋەقە، ئوبېيكتىپنىڭ لەقمىنى بىلمىسە لەقەملىك چاقچاقنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگىلى بولمايدىكەن. بۇ سورۇندىكى چاقچاقلارنىڭ كۆپى لەقەملىك چاقچاق بولغاچقا، مەن ھاڭۋېقىپ يالغاندىن باشقىلارنىڭ

بىلەن ئېلىشتىم. ئىككى مۇڭگۈزنى ئىككى قولۇمدا مەھكەم قامالليۇپلىپ بوينىنى ئوك تەرەپكە قايرىشقا باشلىدىم. شۇ يوسۇندا بىر ھازا ھەپىلەشكەندىن كېيىن بۇقىنىڭ بوينىدىن قاراس - قۇرۇس ئاۋاز چىقتى - دە، كۆچ بېرەلمەي ھۆكىرگىنىچە يەرگە يىقىلدى. ئەتراپتىكىلەر گۈلدىراس ئالقىش بىلەن مېنى تەبرىكلەشتى. شۇ كۈندىن باشلاپ كۆچتۇڭگۇر مەنسىدىكى «غاينۇق» مېنىڭ لەقىمىم بولۇپ قالدى. بىزنىڭ يۇرتتا «كالىسى يوقنىڭ بالىسى يوق.» دېگەن نەقىل بار. شۇڭا ھەممە ئۆيىنىڭ قوتىنىدىن بىرەر كالا ئۆكسىمەيدۇ. ئېيتىپ باققىنە، كالىنىڭ خاس نامىلىرىدىن قايسىلارنى بىلىسەن؟

مەن ھۇدۇققىنىمدىن سەلمجان ئاكىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمىدىم. دېمىسىمۇ «كالا»، «ئىنەك»، «موزاي» دېگەنلەردىن باشقىنى بىلمەيتتىم. ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىمنى سەزگەن سەلىم غاينۇقنىڭ ئاغزى ئېچىلدى.

— دەرۋەقە، سىلەردەك شەھەر بالىلىرىنىڭ بۇنى بىلمىشى ناتايىن. «كالا» دېگەن «ئادەم» دېگەندەك ئومۇمىي ئىسىم. لېكىن «كالا» دېگەن بۇ ھايۋان جىنسى پەرقى، ياش پەرقىگە قاراپ ئايرىم - ئايرىم خاس نامىلىرى بولىدۇ. مەسىلەن: كالىنىڭ ئەركىكى — بۇقا دېيىلىدۇ. قېرىپ قالغان، پۇراقتا چىققان بۇقىنىڭ نامىنى «ئازما بۇقا» دەيمىز. كالىنىڭ چىشسى — سىير ياكى ئىنەك، يېڭى توغۇلغىنى — موزاي، بىر ياشقا توشمىغان موزاي — قوناجىن، بىر ياشتىن ئاشقان چىشى موزاي — غوناجىن، ئۇچ ياشلىق چىشى كالا — غۇنجىن، ئىككى ياشلىق ئىنەك — تازون، تېخى ساپانغا، ھارۋىغا قوشمىغان، شۇنداقلا ئىككى ياشقا توشمىغان ئەركەك موزاي — توپاق، ئىككى ياشقا توشقان ئەركەك موزاي — تايانچە، تۆت ياشتىن ياشقان كالا — دۆنەجىن، پىچۇپتىلگەن كالا — ئۆكۈز (ئۇي)، ئىشتىن قالغان ئۆكۈز — قوتان ئۆكۈز

تونۇشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن شۇنداق دەيدۇ: «ئۆتكەن يىلى ھويلامغا كاۋا تېرىسام، دېدىشكە ياماشقاندىن كېيىن قىرغىزنىڭ كىگىز ئۆيىدەك چوڭلۇقتا بىر كاۋا چۈشۈپتۇ. پىشايۋانغا تۇتاشقان بىدىش بۇ كاۋىنى كۆتۈرەلمەي پىشايۋان بىلەن قوشۇلۇپ يەرگە غۇلاپ چۈشتى. مەھەللىمىزنىڭ ياشلىرى توپلىشىپ ھەر قانچە ئامال قىلىپمۇ بۇ كاۋىنى ئورنىدىن مىدىرلىتالمىدى. ئاخىرى چوڭ كىران بىلەن كۆتۈرۈپ 30 تونىلىق يۈك ماشىنىغا بېسىپ دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى كۆرگەزمىسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا چۈشۈرۈپ قويدۇق. ــ دەپ پو ئاتتى.

مەنمۇ بوش كەلمەي ئۇنىڭغا جاۋابەن مۇنداق دېدىم: مىس كاندا ئىشلەپ يۈرگەن كۇنلىرىمدە ئۆيدەك چوڭلۇقتا بىر ئۆيۈل رودا چىقىپ قالدى. ئۇنى ئېرىتىپ 50 مىسكەر بىر ئاي ئىشلەپ بىر مىس قازان ياساتتىم. قازانىنىڭ ئاستىغا ئون ژاخىنلىق تۆت شوتا بىلەن 200 نەپەر ئادەم چۈشۈپ بىر ھەپتە تازلىدى. بۇ ئادەملەر قازانىنىڭ ئىچىدە ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ، ھازىرغىچە ياشاۋاتىدۇ... شۇ ئاندا ھېلىقى ئاقسۇلۇق كاۋىچى گېپىمنى بۆلۈۋېتىپ:

ــ قۇرۇق پو ئاتما، دۇنيادا ئۇنداقمۇ يوغان قازان بولامدۇ؟ ــ دەيدۇ.

ــ ھەي ئاغىنە ماڭا قارا، سېنىڭ ئاشۇنداق يوغان كاۋاڭنى پۈشۈرۈشقا مۇشۇنداق چوڭ قازان بولمىسا قانداق قىلىسەن؟ دېسەم كۆزىنى چەكچەيتكىنىچە گەپ قىلالماي لاسسىدە بوشاپ كەتتى.

ھېلىم پوچىنىڭ لاپلىرىنى ئاڭلاپ ھەممىمىز تەڭ كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

ــ ئۇكا، ئاقسۇلۇقنى گەپتە چۈشۈرۈالغىنىڭ بىلەن

كۆلكىسىگە جور بولۇپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم.

ـــ ھەي ئۆكىلار، كەچكىچە كۆۋلەپ قالغان ئۆچكىدەك مەرەۋەرمەي، ناخشا ـ پاخشا بىلەن ئويۇن تۇزمەمسىلەر.

ـــ غاينۇق ئاكا، قاينۇقتا ئەزان ئېيتسا، دىلموكنىڭ ئۇستىگە چىقىپ سەنەمگە دەسسىگەندەك، ساز بولمىسا قانداق ناخشا ئېيتقىلى بولىدۇ؟

ـــ نېمىشقا بولمايدۇ؟ سادىر بوۋىمىزمۇ تاغلاردا مانجۇلار بىلەن سوقۇشۇپ يۈرۈپ «تىيانشان تاغلىرى دەيدۇ، مېنىڭ ياتقان ماكانىمدۇر، نېمە قىلساڭ قىل شەنگەن، سېنىڭ سورار زامانىڭدۇر.» دەپ ناخشا ئېيتقان ـ غۇ! تېخى ئۇنىڭ يامۇلغا سولانغان چاغلىرىدىمۇ ئېيتقان ناخشىلىرى ئاز ئەمەس. يامۇل ئىچىدە نەدە دۇتتار، تەمبۇر بولسۇن؟

ـــ ئۇ دېگىنىڭغۇ راست. ئەما...

ـــ «ئەما»سىنى قويۇپ ئېيتە ناخشاڭنى.

ـــ مەن ئاغزىمدا غىجەك چېلىپ بېرىمەن. «مۇساپىرلار ناخشىسى»دىن باشلا.

ئىلىغا چىقالامدۇ،
يول بىلمەيدىغان بالىلار.
سودىسىنى قىلالامدۇ،
سودا قىلمىغان بالىلار.

بىر كالون ناخشا تۇگىگەندىن كېيىن يەنە چاقچاق باشلىنىپ كەتتى. گەپنى ھېلىم پوچى باشلىدى.

ـــ كاندا ئىشلەپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە ئاقسۇلۇق بىر مۇساپىر بىلەن ئاشپۇزۇلدا ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ماڭا ئۆزىنى

جۇرۇڭلار، كالىلارنى ھەيدەپ مەھەللىگە قايتايلى، دەپ سېلىمجان ئاكا ئورنىدىن تۇردى.

پادىچىلارنىڭ پاراڭلىرى مېنى ناھايىتى قىزقتۇردى. بۇ مەزگىللەردە تېخى ئۇنىڭالغۇغا ئوخشاش زامانىۋى خاتىرىلەش ئۇسكۇنىلىرى بولمىغاچقا، ئەل ئارىسىدىكى بۇنداق تېتىملىق پاراڭلارنى ئاڭلىغاندا كاللاڭغا «يېزىۋېلىش»تىن باشقا ئامال يوق ئىدى. ياشلىق مەزگىلىدە ئادەمنىڭ كاللىسى ئۇنىڭالغۇدىنمۇ قېلىشمايدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولىدىكەن. مەنمۇ جاغىستايدا تۇرغان بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە، كۇندۇزلىرى ئەل ئارىسىدا قىدىرىپ يۈرۈپ تېخى مۇشۇ يېشىمغا كەلگىچە ئاڭلاپ باقمىغان قىزىقارلىق ۋە كۆپ قاتلاملىق ئەل ئىچى فولكلور نەمۇنىلىرىنى مېڭەمگە خاتىرىلەپ، كەچلىكى شامنىڭ يورۇقىدا ئۇنى خاتىرە دەپتەرگە قايتىلاپ يېزىۋالاتتىم. چالا ياكى خاتا يېزىلىپ قالغانلىرىنى ئەتىسى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەردىن قايتا سوراپ تولۇقلاپ ئالاتتىم. ئەمدىلا 20 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان مەندەك بىر گۆدەك ستودېنت ئۇچۇن بۇ تۇنجى قېتىملىق ئەمەلىيەت پاراكتېكسى قەلبىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا خەلق ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىغا قارىتا يۈكسەك قىزىقىش ھېسسىياتىنى قوزغىدى. ئىلىلىقلارنىڭ ئادەمىيلىك خىسلەتلىرى، ئوچۇق - يورۇق خاراكتېرى، ناخشا - مۇزىكىغا ھېرىسمەنلىكى، كىشىگە مەنسۇى ئۇزۇق ۋە ئېستېتىك زوق بېغىشلايدىغان چاقچاق ۋە كۇلدۇرگىلىرى، ئىلى دىيارىدىكى تىز پۈكمەس قەھرىمانلار شەنىگە ئوقۇلغان تارىخىي داستان - قىسسىلىرى مېنى ئىختىيارسىز مەھلىيا قىلىۋالغان ئىدى. مۇشۇ يېشىمغىچە تېخى «ئالپامىش» دېگەن ئىسىمنىمۇ ئاڭلاپ باقمىغان ئىدىم. جاغىستايىنى زىيارەت قىلىش جەريانىدا، بىر قانچە پىشقەدەم داستانچىلارنىڭ ئاغزىدىن «ئالپامىش» ناملىق ئېپوسنىڭ پارچىلىرىنى ئاڭلاپ،

قاشقارلىقتا تەڭ كېلەلمەيسەن جۇمۇ، دەپ ئاغزىنى تاتلىدى سەلىمجان ئاكا.

ــ راست دەيسەن غاينۇق ئاكا، قاشقارلىق چاقچاقتا مۇش تەڭلەپ يۇمشاق گەپ بىلەن ئادەم تىللايدىكەن ئەمەسمۇ؟

ــ ئېيتە، نېمە دەپ تىللىدى؟

ــ بىر كۈنى تۆت، بەش ئاغىنە بىلەن شەھەرگە كىرىپ داگەنزىدە راسا قىزىۋالغاندىن كېيىن، دۆڭكۆۋرۈكنىڭ لەنگەنزىسىگە چىقىۋېلىپ يولدىن ئۆتكەنلەرنى مەسخىرە قىلىپ ئولتۇراتتۇق. شۇ ئاردا بادام دوپپىسىنى چېكىسىگە قوندۇرۇۋالغان شاپ بۇرۇتلۇق بىرسى ئېشىكىنى ھەيدەپ بىز تەرەپكە كەلدى. ئاغىنىلەر مېنى دەيدىگە سېلىپ: «ئاداش، ئاۋۇ ئېشەكلىك قاشقارلىق مۇساپىرغا ئوخشاۋاتىدۇ. تازا كېلىشتۇرۇپ گەپ بىلەن جاجىسىنى بېرىپ قويمامسەن.» دېيىشتى. دەل شۇ پەيتتە ئۇنىڭ مادا ئېشىكى يېنىمىزغا كېلىپ ئاغزىنى ماكچايتىپ سېيىشكە باشلىدى. مەن بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ:

ــ ھەي قاشقارلىق ماداك («مىدە ئېشىكىڭ» دېمەكچى) ئاغزىنى ماكچايتىپ نېمە قىلىۋاتىدۇ؟» دېسەم، بىزگە قاراپ كۈلۈپ قويۇپ:

ــ ھە، ئېشىكىم ئاچاڭنىڭ شاما چاياۋاتقىنىنى دوراۋاتىدۇ، دەيدۇ.

ــ قاشقارلىقنىڭ ئاغزىنى تاتلىمايلى دېسەم ئوناشمايسەن، مانا خوپ بولدىمۇ، ــ دەپ ئاغىنىلىرىمگە تاپا ـ تەنە قىلدىم.

ــ «كورەك تۇماقنىڭ ئىچىدىمۇ ئادەم بار.» دېگىنە، ھېچ ۋەقەسى يوق. «گەپكە كەلگەندىمۇ ئاتاڭدىنمۇ قايتما» دېگەن شۇ. ھەي ئۆكىلار، كالىلارنى ساغىدىغان ۋاقىت بوپقالدى.

بولغان ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچىلەر ئۈچۈن، ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا مەخسۇس «كېسەللەر ئاشخانىسى» قۇرۇلغان ئىدى. بۇ ئاشخانا ئالاھىدىرەك بولۇپ، كېسەللەرنىڭ ئېھمىيەت كۈچىنى تولۇقلاشقا يارىدەم بېرىدىغان قۇۋۋەتلىك تائاملارنى تەييارلاپ كېسەللەرنى ياخشىراق ئۇزۇقلاندۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى. مەكتەپتىكى كوللېكتىپ ئاشخانىلارنىڭ ھەممىسىنى بۇرھان ئاكا (ئەينى يىللاردا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى بىئو - خىمىيە فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى، كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولغان بىئولوگىيە ئالىمى مەرھۇم ئابباس ئەپەندىنىڭ دادىسى) يالغۇز باشقۇراتتى. بۇرھان ئاكا 1940 - يىللارنىڭ باشلىرىدا، قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا دادام بىلەن بىللە ئىشلەپ يېقىن بۇرادەرلەردىن بولۇپ قالغان ئىكەن. شۇ سەۋەبلىك دادامنىڭ خەت ئارقىلىق تونۇشتۇرۇشى بىلەن مەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، بۇ كىشىگە دادامنىڭ سالامىنى يوللاپ تونۇشلۇق بەرگەن ئىدىم. شۇندىن باشلاپ، بۇ مۇلايىم كىشى ئاتا ئورنىدا بېشىمنى سىلاپ ئەھۋالىمدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى. ھېلىقى «كېسەللەر ئاشخانىسى» قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇرھان ئاكىنىڭ خىزمەت يۈكى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتكەچكە، مېنى بۇ ئاشخانىنىڭ خىزمەتلىرىگە خالىس يارىدەم بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. مېنىڭ ۋەزىپەم تاماق ۋاقتىدا بۇ ئاشخانىدىن تاماق يەيدىغان كېسەللەرنىڭ تاماق بېلىتىنى يىغىش ئىدى. مۇشۇ ئىمتىياز بىلەن بۇرھان ئاكىنىڭ شاپائىتى ئاستىدا، مەنمۇ مۇشۇ ئاشخانىدىن تويغىچە تاماق يەپ، بىر يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشقان ئېغىر كۈنلەردىن ئامان - ئېسەن ئۆتۈۋالدىم. ئەمما شىنجاڭنىڭ يېزا - قىشلاقلىرىدا كومۇنانىڭ داشقازىنىغا تەلمۈرۈپ، بىر قاچا ئۇماچ ئۈچۈن نەچچە سائەت

بۇ ھەقتە دەسلەپكى ئۇچۇرغا ئىگە بولغانىدىم. ۋاھالەنكى، نادانلىقىم سەۋەبلىك ئۇنى چوڭقۇر قېزىپ تولۇق خاتىرىگە ئالمىغانلىقىمدىن ھازىرغىچە ئەپسۇسلىنىمەن. كېيىنچە چەت ئەل فولكلورشۇناسلىرىنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن بىلدىمكى «ئالپامىش باتۇر» ھەققىدىكى بىر ئېپوس ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن ئوغۇز گۈرۈپپىسىدىكى تۈركىي قەۋملەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان قەدىمكى باتۇرلۇق داستانلىرىنىڭ شاھىنشاھى ئىكەن. شۇڭا قايسىبىر ئالىم «پۈتكۈل خەلق داستانلىرىنى تارازىنىڭ بىر تەرىپىگە قويۇپ، يەنە بىر پەللىسىگە ئالپامىشنى قويساق، تارازىنىڭ مۇشۇ پەللىسى بېسىپ كېتىدۇ.» دېگەنلىكى ئېسىمدە. بۇ داستان ھازىرغىچە ئۆزبېكلەر ۋە ئەزەرى تۈركلىرى ئارىسىدا بىر قەدەر تولۇق ساقلىنىپ قالغان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى روسىيەلىك فولكلورشۇناس ن. ن. پانتاسوف ئىلىغا كېلىپ خەلق ئەدەبىياتىنى توپلىغان مەزگىللىرىدە، «ئالپامىش» داستانىنىڭ ئۇيغۇر ۋارىيانتى يوقلىپ كەتكەن.

ئىلىدىكى جاپالىق ئەمما تولىمۇ مەنىلىك ئۆتكەن خەلق ئەدەبىياتىنى توپلاش پاراكتىكىسى ئاخىرلاشتى. ئىلىدىكى خىزمەتلەرنى خۇلاسە قىلغاندا، مەن باشلىغان گۈرۈپپىنىڭ ئەملىي خىزمەت ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك ياخشى بولغاچقا رەھبەرلىك گۈرۈپپىسى ئىسىمىنى ئاتاپ تەقدىرلىدى. ساخاۋەتلىك كۇز پەسلىنىڭ دەسلەپكى ئايلىرىدا مەكتەپكە قايتىپ كەلسەك. ئۇرۇمچىدىكى «ئاچارچىلىق» مەزگىلى تېخى ئاخىرلاشمىغان ئىكەن. ھەممە كىشى قورساق غېمى بىلەن روھىي سۇنۇق ياشاۋاتقان بۇ كۈنلەردە مېنىڭ تەلىيىم ئوڭدىن كېلىپ، قورساقتىن ئانچە غەم قىلمايدىغان خېلى ياخشى پۇرسەتكە ئېرىشىپ قالدىم.

بۇنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى: 1961 ـ يىلىنىڭ ئاخىرقى مەۋسۇمىدىن باشلاپ مەكتەپتە «ئىششىق كېسىلى»گە گىرىپتار

دەپ ئاتالغان بۇ چەتكە قېچىش ۋەقەسىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رېسپۇبلىكىلىرى بىلەن يېقىن چېگرادىش ئىلى، چۆچەك رايونلىرىدىن چېگرا ئېغىزلىرى ئېچىۋېتىلگەن ئۇچ كۈن ئىچىدە 60 مىڭدىن ئارتۇق قايمۇقتان جۇڭگو پۇقرالىرى (ئاساسەن ئۇيغۇر، قازاق) كوللېكتىپ ۋە يەككە هالدا چېگرادىن قېچىپ، سوۋېت شىۋجىڭجۇيىچىلىرىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. بۇ ۋەقە ئۇرۇمچىدىكى ئالىي - ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىدە ئوقۇۋاتقان شىمالىي شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا چوڭ داۋالغۇش پەيدا قىلدى. بۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئاتا - ئانا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى چېگرادىن قېچىپ كەتكەن ۋە قېچىش ئالدىدا تۇرغانلارنىڭ ئۇرۇمچىدىكى پەرزەنتلىرى ئۆيلىرىگە قايتىش هەققىدە هۆكۈمەتكە بېسىم ئىشلەتتى. مەكتەپ رەهبەرلىكلىرى يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن، ئوقۇشتىن چېكىنىپ يۇرتىغا قايتىشنى تەلەپ قىلغان ئىككى ۋىلايەتتىكى ئوقۇغۇچىلارغا رۇخسەت قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

شۇنىڭ بىلەن مەكتەپلەردە «يۇرتقا قايتىش دولقۇنى» قوزغىلىپ، ئالدانغان بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار يۇرتلىرىغا قايتىشتى. شۇ قاتاردا بىزنىڭ سىنىپتىن يەتتە نەپەر، بىز بىلەن پاراللېل ئوقۇيدىغان تارىخ - جۇغراپىيە سىنىپىدىن تۆت نەپەر ساۋاقداش بىزدىن ئايرىلىپ يۇرتىغا كەتتى. بىزنىڭ ئىككى سىنىپتا ئوقۇغۇچى سانى ئازلاپ كەتكەچكە، تارىخ - جۇغراپىيە كەسپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنى بىرنىڭ تىل - ئەدەبىيات سىنىپىغا قوشۇۋەتتى. يۇرتقا قايتقان ئوقۇغۇچىلار ئۆيىگە يېتىپ بارغۇچە، مەركەزنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن چېگرا ئېتىلىپ، پۇقرالارنىڭ قانۇنسىز چەتكە قېچىش هەرىكىتى ئۇزۇل - كېسىل چەكلەنگەچكە، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى چېگرادىن ئۆتەلمەي يۇرتىدا قالدى. ئۆزلىكىدىن ئالىي

ئۆچىرەت تۇرىدىغان ۋەسۋەسىلىك كۇنلەر يەنە داۋاملىشۋاتاتتى. بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىدا ئاچارچىلىق ئازابى ئېغىر ئىدى. گەرچە كوممۇنانىڭ ئامبارلىرىدا خېلى كۆپ زاپاس ئاشلىق بولسىمۇ، يەرلىك كادىرلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان بىيوگراتلىقى، ئاشلىق سىياسىتىنىڭ دوگمىلىقى تۇپەيلىدىن، ئاقسۇنىڭ باي ناھىيىسىدە يۇز بەرگەن نەچچە مىڭ دېھقانىنىڭ ئاچلىق ئازابىدا ئۆلۈپ كېتىشىدەك ئېغىر پاجىئەلەر باشقا ناھىيىلەردىمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە يۇز بەردى. شىنجاڭدەك تۇپرىقى مۇنبەت، سۇيى ئەۋزەل، باغۇ - بوستان، گۈل - گۈلىستان زېمىنىدا «ئاچارچىلىقتىن ئادەم ئۆلدى» دېسە كىممۇ ئىشىنەر؟ ئەمما بۇ ئاشۇ يىللارنىڭ رېئاللىقى، تارىخىي قىسمەتلەرنىڭ ئۇنتۇلماس يالدامىسى ئىدى.

ستودېنتلىق ھاياتىنىڭ ئۆزلۈك دىيالوگلىرى ئىمكانىيەتلىك سوئال - جاۋابقا ئېرىشەلمەي، ئۆزلۈك كوچىسىدىكى غېرىبانە مۇڭ - زارلاردىن، نەپسىنىڭ ۋەسۋەسە ۋە بالالىرىدىن قۇتۇلالماي كامالەت بىلەن پالاكەت جىلغىلىرىدا تەڭقىسلىقتا قالغان ئاشۇ گۈگۈملۈق يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، يەنە بىر ئازغۇن قۇيۇن كۆتۈرۈلدى.

1961 - ، 1962 - يىللىرى مەملىكەت بويىچە «شيۇجىڭجۇيىغا قارشى كۈرەش»، «لۇشيەن تەربيەسى»، «بىرنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشى» قاتارلىق سىياسىي، پەلسەپىۋى مەسىلىلەر بويىچە ئاممىۋى بەس - مۇنازىرە قىزغىن داۋاملىشۋاتقان پەيتلەردە، شىنجاڭدا پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلىگە سالغان 1962 - يىلى «15 - ئاپرىل ۋەقەسى» يۈز بەردى. سوۋېت شيۇجىڭجۇيىچىلىرىنىڭ پىلانلىق، مەقسەتلىك تەشكىللىشى ۋە قۇتراتقۇلۇق قىلىشى بىلەن ئىلى، چۆچەك ۋىلايەتلىرىدە يەرلىك مىللەت جۇڭگو پۇقرالىرىنىڭ چېگرادىن قېچىشتەك ئېغىر سىياسىي ۋەقە يۈز بەردى. «ئىلى، چۆچەك ۋەقەسى»

قۇرۇلمىسىدىكى بىر قېتىملىق تارىخىي چېكىنىش ئىدى.

ئىككى مەكتەپ بىرلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن فاكۇلتېتلار تەرتىپكە سېلىنىپ، كەسىپ قۇرۇلمىلىرى كۆچەيتىلدى. بىز ئوقۇۋاتقان جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى، خەنزۇ تىل ـ ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر تىلى، خەنزۇ تىلىدىن ئىبارەت تۆت كەسىپ تەسىس قىلىندى. ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى كەسپىدە 1959 ـ يىلى قوبۇل قىلىنىپ 1964 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان تولۇق كۇرۇستىن ئىككى سىنىپ بولۇپ (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەۋەلىكىدىكى پىرىنسىپ بىلەن شىنجاڭ پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتىغا تەۋە سىنىپ) 50 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى بار ئىدى.

ئىككى مەكتەپ بىرلەشكەندىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تېخىمۇ سەر خىللىشىپ، دەرس تۇرلىرى كۆپەيتىلدى. بولۇپمۇ كەسىپكە ئائىت تاللانما دەرسلەر بىلەن خەنزۇ تىلىدا ئۆتۈلىدىغان دەرسلەرنىڭ سالمىقى ئاشتى.

1953 ـ ، 1954 ـ يىللىرى بېيجىڭ ۋە شاڭخەينىڭ نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلىرىنىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات ئاسپىرانتورىيەلىرىنى پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭنىڭ ئالىي مائارىپ سىستېمىغا ئەۋەتىلگەن يۇقىرى مەلۇماتلىق زىيالىلار، شىنجاڭنىڭ ئەينى يىللىرىدىكى مىللىي تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىدە كۆزگە كۆرۈنگەن مىللىي زىيالىلىرى ۋە پىشقان تىلشۇناسلىرى، ئىككى تىللىق پىداگوگىلىرى مۇشۇ فاكۇلتېتقا جەملەنگەچكە، تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مەكتەپ ئىچى ۋە جەمئىيەتتىكى ئىناۋىتى يۇقىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە فاكۇلتېتىمىزنىڭ باشلامچىسى مەرھۇم مەمتىمىن خۇدابەردى ئەپەندى بىلەن فاكۇلتېتىنىڭ سېكرېتارى جاڭ چۇنخا ئەپەندىن ۋە يۈز ـ ئابرۇيلۇق پىشقەدەم رەھبەرلەر بولغاچقا، شۇ يىللىرى شىنجاڭ

مەكتەپتە ئوقۇش پۈرسىتىدىن ئايرىلىپ قالغان ئوقۇغۇچىلار ئاشۇ سىياسىي ۋەقەنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغۇچىلار بولۇپ، ئۇمۇرلۇك پۇشايمان ئوتىدا پۈچىلاندى. شىنجاڭ تارىخىدىكى ئاخىرقى قېتىملىق بىر چوڭ «كۆچ - كۆچ»نىڭ سىرى تېخى ھازىرغىچە يېشىلگىنى يوق.

«سۇ كېتىدۇ تاش قالىدۇ، ئوسما كېتىپ باش قالىدۇ.» دېگەندەك، بىز دولقۇنلار ئىچىدە ئۇزۇپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردۇق. ھەر بىرىمىزنىڭ قەلبىدە ستودېنتلىق ئىپتىخارىدىن توغۇلغان ئۇمىد - غايە جۇشقۇنلىناتتى. تەلەپچان باغۋەنلىرىمىزنىڭ تۈجۈپلەپ پەرۋىش قىلىشى بىلەن ئىلمۇ - ئىرپان كېمىسىدە دولقۇن يېرىپ ئۇزەتتۇق.

1962 - يىلى 7 - ئايدا، مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرنى ئىخچاملاش ۋە قايتا تەرتىپكە سېلىش دولقۇنى قوزغالدى. نەتىجىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى شىنجاڭ پىداگوگىكا ئىنستىتۇتى بىلەن بىرلىشىپ، بېيىجىڭ يولىدىكى مەكتەپ ئورنى (ھازىرقى مالىيە - ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئورنى) دىن ئۇچتاشتىكى شىنجاڭ پىداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنىغا كۆچۈپ كەلدۇق. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى سانائەت پەنلىرى كەسپى (ماشىنىسازلىق، ئېلېكتېر ئېنېرگىيە، گىئولوگىيە فاكۇلتېتلىرى) شىنجاڭ كان مېتاللورگىيە تېخنىكومىغا قېتىۋېتىلىپ «شىنجاڭ سانائەت ئىنستىتۇتى» بولۇپ قۇرۇلدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇنىۋېرسال كەسىپلەرنىڭ گەۋدىسى بولغان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى سانائەت پەنلىرى كەسپىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، ئىجتىمائىي پەن ۋە تەبىئىي پەنلەردىن تەركىپ تاپقان ئىككى پۇتلۇق «داڭقان»غا ئايلىنىپ قالدى. ئەلۋەتتە، بۇ شىنجاڭدىكى ئۇنىۋېرسال ئالىي مەكتەپلەرنىڭ كەسىپ

مۇھەممەت زۇنۇن (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ئەنسەربدىن موسايوف (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس، لوگىكىچى)، تۇردى ئەھمەد (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، نەسرۇللا يولبولدى (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، سۇلتان مەخمۇت (ئوقۇتقۇچى، شائىر)، ئەخمەتبېك كىرشىبايوف (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ئەۋەلقان (ئوقۇتقۇچى، يازغۇچى)، نۇرمۇھەممەد زامان (ئوقۇتقۇچى، يازغۇچى)، ئەخەت تۇردى (ئوقۇغۇچى، يازغۇچى)، مۇھەممەد پولات (ئوقۇغۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ئىرسبەك (ئوقۇغۇچى، يازغۇچى)، جەكەن ئوڭالباي (ئوقۇغۇچى، شائىر)، ئابدۇسېيت (ئوقۇغۇچى، شائىر)، قۇماربېك (ئوقۇغۇچى، شائىر)، بۇغدا ئابدۇللا (ئوقۇغۇچى، شائىر)، زەينۇرە ئەيسا (ئوقۇغۇچى، شائىر)، ئوسمانجان ساۋۇت (ئوقۇغۇچى، شائىر)، پۇسۇپجان ئەھمەدى (ئوقۇغۇچى، شائىر)، سالى سادۋاقاس (ئوقۇغۇچى، شائىر)، قاۋسىلقان قامىجان (ئوقۇغۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، تۇرسۇن قۇربان (ئوقۇغۇچى، شائىر)... ۋە يەنە ئىسمى ئۇنتۇلغان (مېنى كەچۈرۈڭلار) بىر توپ ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى مۇشۇ فاكۇلتېتقا جەملەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشتىراكىدا ھەر دائىم ئەدەبىيات ئەنجۇمەنلىرى قىزغىن كەتتى. شۇڭا ژۇرنالىستلارنىڭ نەزەرى ۋە ئۇمىدى مۇشۇ فاكۇلتېتقا تىكىلگەن ئىدى. 1963 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى»غا تاللانغان توققۇز پارچە ماقالىنىڭ يەتتە پارچىسىنى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى يازغانلىقىدەك ئەمەلىيەتمۇ يۇقىرىدىكى نۇقتىلارنى ئىسپاتلايدۇ.

1950 - يىلدىن كېيىنكى 14 يىل ئىچىدە (تاكى شىنجاڭ پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتى بىلەن بىرلەشكەنگە قەدەر) مەكتەپ ئورنى، كۇلىمى، كەسىپ قۇرۇلمىسى، فاكۇلتېت، بۆلۈملەرنىڭ فونكسىيەسى قاتارلىقلار ھەر يىلى دېگۈدەك ئۆزگىرىپ تۇردى.

ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىككى مىڭدىن ئارتۇقراق ئوقۇغۇچى 600 گە يېقىن ئوقۇتقۇچى خىزمەتچى بولۇپ، ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى تەشكىل قىلاتتى. شۇڭا ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ سىنىپ ۋە ئىشخانىلىرى ئۇچ قەۋەتلىك مەخسۇس بىر بىناغا، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى شۇ دەۋرنىڭ ئەڭ چوڭ ۋە ئازادە بىنالىرى بولغان «سەن سىڭ بەن لو» (ئۇچ يېرىم قەۋەت)غا ئورۇنلاشقان بولۇپ، دەرستىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا قايناق هاياتنىڭ شاۋقۇنلىرىغا چۆمۈلگەن بۇ بىنا شۇ زامانلاردا «شائگائلو» دېگەن نام بىلەن داڭق چىقارغان.

قىسقىسى، ئىككى مەكتەپ بىرلىشىپ تاكى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»غىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى قايتا تەكرارلانمايدىغان بىر گۈللىنىش باسقۇچىغا كىرگەن بولۇپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسپى ۋە ئەخلاقي ساپاسىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەن باشقىلارنى قايىل قىلغان جەلىپكار بازا ئىدى. ئەينى دەۋرنىڭ نوپۇسلۇق ئەدىبلىرىدىن بولغان مۇھەممەتجان سادىق (ئوقۇتقۇچى، شائىر)، ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن (ئوقۇتقۇچى، شائىر، فىلولوگىيە ئالىمى)، شەرىپىدىن ئۆمەر (ئوقۇتقۇچى، فىلولوگ، ئەدەب)، مىرسۇلتان ئوسمانوف (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس، فىلولوگ)، شىيا دىڭگۈەن (ئوقۇتقۇچى، فىلولوگ)، شۇي سىيبى (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، جاڭ چۇنما (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ياڭ شىياۋمى (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، ۋاڭ باۋ (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، شۇن شۇخۇەن (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، ۋېي سۇيىي (ئوقۇتقۇچى، تىلشۇناس)، جاڭ شۇيۇەن (ئوقۇتقۇچى، نەسرچى)، لىيۇ ماكوي (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)، شۇي ۋىنيۇەن (ئوقۇتقۇچى، قەدىمكى يېزىقشۇناس)، ئابلەت ئۆمەر (ئوقۇتقۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)،

قىسقىسى، بۇ مەنىلىك ھاياتتىن رازىمەنلىك ھېس قىلاتتۇق.

يازلىق كانكولغا ئۆلگۈرۈپ تۇرباندىن قايتىپ كەلدۇق. لېكىن كانكولدا ماڭا يېڭى بىر ۋەزىپە يۈكلەندى. 1961 - يىلىدىن باشلاپ، بىزنىڭ سىنىپ مۇدىرىمىز بولغان مۇھەممەت زۇنۇن مۇئەللىم فاكۇلتېت تەرىپىدىن، بۇ قېتىمقى ئىككى سىنىپنىڭ پاراكتىكىسىغا مەسئۇل قىلىنغان بولۇپ، پاراكتىكا ئاخىرلاشقاندىن كېيىن تۇرپاندا توپلىغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت خام ماتېرىياللارنى 9 - ئايغىچە رەتلەپ چىقىشنى ماڭا تاپشۇردى. بۇ ناھايىتى شەرەپلىك، ئەمما مەن ئۇچۇن ئېغىر خىزمەت ئىدى. ئەسلىدە، بۇ يىلقى يازلىق كانكولدا قارامايدىكى ئىككى ئاكامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ دەم ئېلىپ كېلىشنى ئويلىغان ئىدىم. مۇئەللىمگە بۇ ئەھۋالنى ئېيتقاندىن كېيىن، ماڭا بىر ھەپتىلىك رۇخسەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن قارامايغا بېرىپ، ئىككى ئاكامنىڭ ئۆيىدە بىر ھەپتە دەم ئالدىم. ھەر ئىككى ئاكام قاراماي نېفتلىكىنىڭ بىرىنچى تۇركۇم تېخنىكلىرى بولغاچقا تۇرمۇش ئەھۋالى ياخشى ئىدى. شۇڭا ئوقۇغۇچىلىق مەزگىلىمدە، ئۇلار ئىقتىسادىي جەھەتتىن كۆپ غەمخورلۇق قىلاتتى.

بۇ يىللاردا يازلىق كانكول ۋاقتى بىر ئاي بولغاچقا، كۆپچىلىك ئوقۇغۇچىلار ئۆيىگە قايتماي مەكتەپتە ئىختىيارى ئۆگىنىش قىلاتتى. ياكى مەكتەپتە ۋە ئەتراپتىكى قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىدا ھەقلىق ئىشلەپ، تۇرمۇش لازىمەتلىرى ئۈچۇن ئازدۇر - كۆپتۇر پۇل غەملەيتتى. مەنمۇ بەش يىل جەريانىدا قەشقەرگە بىر قېتىم قايتالىغان.

مەن قارامايدىن قايتىپ كېلىپلا سىنىپ مۇدىرىمنىڭ قولىدىن تۇرپاندا توپلىغان خام ماتېرىياللارنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، ئۇنى تۇرلەرگە ئايرىپ رەتلەشكە باشلىدىم. تۇرپاننىڭ

1962 ـ يىلىدىن كېيىن ئاساسىي جەھەتتىن تۇراقلىشىپ، مەكتەپنىڭ سىياسىي ـ ئىجتىمائىي ھاۋاسى ۋە ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش كەيپىياتى جانلىنىشقا باشلىدى. مەركەزنىڭ «سىنىپى كۆرەشنى تۇتقا قىلىپ ئوقۇتۇش ئىسلاھاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش» توغرىسىدىكى يولىيورۇقلىرىنىڭ ئىلھامى ۋە تۇرتكىسى بىلەن 1963 ـ يىلى باھاردىن باشلاپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدى. نەتىجىدە 1963 ـ يىلى 5 ـ ئايدا 64 ـ يىللىق ئىككى سىنىپ (تەخمىنەن 50 نەپەردىن ئارتۇق) ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى كەسپىدىكى ئوقۇغۇچىلار يېتەكچى مۇئەللىملەرنىڭ ھەمراھلىقىدا تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ يارغول يېزىسىغا ئىككى ئايلىق پاراكىتكىغا كەلدۇق. پاراكىتكىدا بىزگە ئىككى ۋەزىپە يۈكلەندى. بىرى دېھقانلار بىلەن تاماقتا، ياتاقتا، ئەمگەكتە، ئۆگىنىشتە بىللە بولۇپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى تەشۋىق قىلىش، يەنە بىرى «تۆتتە بىللە بولۇش» ئاساسىدا تۇرپاندىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش، ھەر ھالدا 1961 ـ يىلى ئىلىدا ئېلىپ بېرىلغان خەلق ئەدەبىياتىنى يىغىش جەريانىدا ئازدۇر ـ كۆپتۇر تەجرىبە ـ ساۋقا ئىگە بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، بۇ قېتىمقى توپلاش، ئۆگىنىش ئۇنۇملۇك ۋە كۆڭۈللۈك ئۆتتى. تۇرپاننى «ئوت ماكانى» دېسە ئىشەنمەپتىكەنمەن، 6 ـ ئايدا بىز تۇرغان يارغول يېزىسىنىڭ تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن يۇقىرى قىرىق سىلسىيە گىرادۇس ئەتراپىدا ئىدى. كېچىسى ئۆيدە ئۇخلاش مۇمكىن بولمىغاچقا، يېنىمىزدىكى قوۋۇسىگە چىقىپ، ئايىنى يېپىنچا، قۇمنى سېلىنچا قىلىپ ئۇخلاشنى ناھايىتى راھەتلىك ھېس قىلاتتۇق. قوۋم ئۇستىدە بەھۇزۇر ئېغىناپ، تۇرپاندىن توپلىغان مولا زەيدىن لەتىپلىرىنى ھېكايە قىلىشاتتۇق. «ئالمىخان»، «نازىركوم» قاتارلىق تۇرپاننىڭ يەرلىك ناخشا ـ قوشاقلىرىنى ئېيتىشاتتۇق.

ئايدىن كېيىن، ساۋاقدىشىم ئابلىمىت ئىسمائىل سالاپەتلىك بىر كىشى مېنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. مەن ياتىقىمغا چىقىپ مېنى ساقلاپ تۇرغان بۇ كىشى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇم.

ــ سىز ئابدۇكېرىم ئابدۇراھمان بولامسىز؟ ــ دەپ ئىللىق كۈلۈمسىرىدى ئۇ كىشى.

ــ ھەئە.

ــ مېنىڭ ئىسمىم رەھىم قاسىم. «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» ژۇرنىلىدا ئىشلەيمەن. سىز بىلەن تونۇشاي دەپ كەلدىم.

ــ رەھمەت، دېدىم ـ دە، ھودۇققىنىمدىن باشقا گەپ قىلالمىدىم. مەن بۇ كىشى بىلەن يۈز كۆرۈشمىگەن بولساممۇ، لېكىن تاتلىق شېئىرلىرى ۋە تەرجىمە ئەسەرلىرى ئارقىلىق بۇ خۇش پېئىل كىشى ماڭا تونۇش ئىدى. مەن سۆيۈپ ئوقۇغان جاڭ جۇمىنىڭ «دەسلەپكى مۇھەببەت» ناملىق شېئىر توپلىمىنىمۇ مۇشۇ كىشى خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان. بۇنداق ئىقتىدارلىق قەلەم ساھىبىنىڭ مەندەك بىر ئاددىي ھەۋەسكار ئوقۇغۇچىنى ئىزدەپ كېلىشى مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى ۋە قەلبىمدە ھۆرمەت تۇيغۇسى ئويغاتتى. ئوقۇغۇچى بولغانلىقىمىز ئۈچۈن مېھمانىنىڭ ئالدىغا يايغىدەك داستخىنىمىز يوق ئىدى. «قاينىقاسۇ ئىچ ــ كۆڭلۈڭ تىچ» دېگەندەك، چىغ قاپلىق چايداندىن بىر پىيالە قاينىقاسۇ قۇيۇپ بۇ مېھمانغا سۇندۇم.

ــ كايىماڭ ئۇكا. مەنمۇ ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىنى بېشىمدىن ئۆتكۈزگەن. بىز ئەركىن پاراڭلىشايلى، ــ دەپ مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى، ئۇ كىشى.

هېكايه - چۆچەكلىرى بىلەن «مولا زەيدىن لەتىپلىرى»نى ئايرىپ چىقىپ بىر توپلام قىلدىم. ناخشا - قوشاقلارنى مەزمۇن تۈرى بويىچە رەتلەپ يەنە بىر توپلام تۈزدۈم. ماقال - تەمسىللەر، ھېكمەتلىك پاراڭلار، سۆز ئويۇنلىرى، تېپىشماق قاتارلىقلارنى ئايرىم خاتىرىلەپ يەنە بىر ئەبجەش توپلام قىلدىم. بۇ خىزمەتكە ئۆزۈم قىزىققاچقا خېلى تۇجۇپىلەپ ئىشلەپ 20 نەچچە كۈندە تاماملىدىم. فاكۇلتېت رەھبەرلىكى بۇ تۈنجى قېتىملىق خىزمىتىمدىن رازى بولۇپ، 50 يۈەن نەخ پۇل بىلەن مۇكاپاتلىدى.

بىز 9 - ئايدا ئۈنۈۋېرسىتېتتىكى بەش يىللىق ئوقۇشنىڭ ئاخىرقى يىلىغا قەدەم قويدۇق. ئەدەبىياتقا يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان تاللانما دەرسلەر بىزنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ، ئۆزلۈك ئېڭىمىزدا سىلكىنىش پەيدا قىلاتتى. ھەر بىرىمىز ئۆزىمىز قىزىققان تېمىلارنى تاللاپ سىناق مەيدانىدا بەسلىشەتتۇق. مەنمۇ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا بىر قانچە پارچە ئەدەبىي ئوبزور يېزىپ، ئۈنىڭ ئىچىدىن «جاڭ جۇمىنىڭ دەسلەپكى مۇھەببەت» ناملىق شېئىر توپلىمىنى ئوقۇغاندىن كېيىنكى تەسراتىم» سەرلەۋلىك ماقالەمنى تاللاپ ئۆزۈمنى سىناپ بېقىش مەقسىتىدە، رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى بىردىنبىر نوپۇسلۇق ژۇرنال بولغان «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» (ھازىرقى «تارىم») ژۇرنىلى رىداكسىيەسىگە ئەۋەتتىم. بۇ يىللاردا بىزدەك ھەۋەسكار ئوقۇغۇچىلار بۇنداق ئالىي ژۇرنال تەھرىراتىغا بىۋاستە بېرىپ، مويسىپىت تەھرىرلەر بىلەن كۆرۈشۈشتىن ئەيمىنەتتۇق. چۈنكى بىزنىڭ نەزىرىمىزدە بۇنداق مۆتىۋەر ژۇرنالدا ئىشلەيدىغانلار گويياكى «سەنئەت ئىلاھى»دەك سىرلىق كۆچەك ئىگە ئىدى. شۇڭا ئەدەبىيات كوچىسىدا تەمتىرەپ يۈرگەن بىزدەك «تەنتەك»لەر ئۇلاردىن قانداقمۇ ئەيمەنمەسۇن؟! مەن ماقالەمنى ئەۋەتىپ بىر

دۇنياسىدا مۇئەييەن غايە تىكلەش، ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان كەسىپكە ئېتىقاد تۇرغۇزۇش، ئوبېكتىپ دۇنيا ئۇستىدە ئۇزۇكسىز ئىزدىنىش، يېڭىلىقلا ئىنتىلىش ۋە ھەقىقەت ئۈچۈن جانپىدالىق كۆرسىتىشتە ئىپادىلىنىدۇ. زۆرۈر ماددىي تۇرمۇش شارائىتى ئاساسىدا مۇشۇنداق ساغلام مەنىۋى تۇرمۇشنىڭ بولۇشى بەخت ئىستېكىدىكى ئاچقۇچلۇق مەسىلىدۇر. مەن ئەنە شۇنداق ھاياجانلىق خىياللار ئىلكىدە بۈگۈنكى سۆھبەتتىن تويغىچە لەززەتلەندىم. كەسپى ئۇستاز ئالدىدا مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرمەي ئەپسۇسلۇق ئىچىدە خوشلاشتىم. لېكىن بۇ سۆھبەت ماڭا ئىلھام ۋە قۇۋۋەت بەردى. شۇنىڭدىن بۇيان مەن بۇ ژۇرنالنىڭ دائىملىق ئاپتورىغا ئايلىنىپ قالدىم.

مەن مۇشۇ دەقىقىدە ئەنۋەر تاشتۆمۈرنىڭ «ئۆزلۈك دىيالوگى»دىكى مۇنۇ بىر ئابزاس پەلسەپىۋى پىكىرىنى تەكرارلىغۇم كەلدى.

«ئىنسان ئۆزلۈكىنىڭ ئۇزۇكسىز دىيالوگى. ھەر بىر دىيالوگ ئىنسانىنىڭ خاس ئۆزلۈكىنى ئۇنىڭ خاس پەللىسى بىلەن قوشۇپ تەپسىر ئېيتىدۇ. شۇڭا ئىنساندىن ئىبارەت بۇ دىيالوگ سوئالدىن باشلىنىپ جاۋابتا ئاخىرلىشىدۇ. يەنە مۇشۇ خىل ھالەتتە جاۋاپتىنمۇ كېيىپ ئۆتۈپ، سوئال شەكىلدە توغۇلۇپ باردىغان چەكسىز جاۋاب ئىمكانىيەتلىرىگە تۇتىشىدۇ. ۋاھالەنكى، ئىنسان ماھىيەت چىمەنزارىدىن كۆرە، ھادىسە بايۇانىدا كۇلۇشى قائىدىلەشتۇرۇپ، چەكسىزلىك ئوقۇمىدىن نىسپىي مۇستەسنا تۇرىدىغان بولغاچقا، سوئالدىن باشلىنىدىغان ئۆزلۈك دىيالوگىنىڭ جاۋابىنى ئىنسانىنىڭ چىقىش نۇقتىلىرى بىلەن غايە مەنزىللىرى ئارىسىغا قاتلاملار بويىچە قويۇپ ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، بۇ دىيالوگدا ھەر بىر ئىنسان سوئالنى ئۆز - ئۆزىدىن سورايدۇ. جاۋابنىمۇ ئۆز - ئۆزىدىن ئالىدۇ. دىيالوگ داۋامىدا سوئال بىلەن

ـــ سىزنىڭ ژۇرنىلىمىزغا ئەۋەتكەن ماقالىڭىزنى تەھرىر بۆلۈمىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە كۆرۈپ چىقتىم. ماقالىڭىز ناھايىتى ياخشى چىقىپتۇ. كۆز قاراشلىرىڭىز ئىجادى، نەزەرىيە جەھەتتىمۇ يېڭىلىق بار ئىكەن. ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىدا ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ئەڭ ئاجىز ھالقىلارنىڭ بىرى. ماقالىڭىزدىن قارىغاندا سىز مۇشۇ ساھەدە يېزىقچىلىق قىلىسىڭىز ئۇزۇپ چىقالايدىكەنسىز. بولغۇسى ھوسۇل كۆكىدىن مەلۇم بولىدۇ. تەھرىر بۆلۈم مەسئۇللىرىمۇ بۇ ماقالىڭىزنى كۆرۈپ قايىل بولدى. ھەمدە كېلەر سانلىق ژۇرنالدا ئېلان قىلىشنى قارارلاشتۇردۇق. بۇنىڭدىن كېيىن ژۇرنىلىمىز بىلەن كۆپرەك ھەمكارلىشىڭ. سىلەردەك ياش ھەۋەسكارلار ئۈچۈن تەھرىر بۆلۈمىمىزنىڭ ئىشىكى ھەر ۋاقىت ئوچۇق.

مەن قاتتىق ھاياجانلانغاچقا: «مېنى قوللىغانلىقىڭلارغا رەھمەت!» دېگەندىن باشقا گەپ قىلالمىدىم. ئەدەبىي يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئىككى چوڭ خۇشاللىقى بولىدۇ. بىرى، بىر ئەسەر يېزىشنى پىلانلاپ، ھارغان ـ ئاچقىنىغا قارىماي ئۇنى يېزىپ تاماملىغاندا «ئۇھ» دەپ ئۆز ـ ئۆزىدىن خۇشاللىنىدۇ. يەنە بىرى، شۇ يازغان ئەسىرى بىرەر مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنسا، ئەمگەك مېۋىسىدىن ھاياجانلىنىپ يەنە بىر خۇشاللىققا چۆمىدۇ. مېنىڭچە، ئەدىب دېگەنلەرنىڭ بۇنىڭدىن ئارتۇق خۇشاللىقى بولمىسا كېرەك. ئادەم دېگەن ئاجايىپ سىرلىق مەخلۇق ئىكەن. بەزىدە ماددىي جەھەتتىكى تويۇنۇش ئۈ كىشىگە خاپىلىق ئېلىپ كېلىدىكەن. بەزىدە مەنىۋىي جەھەتتىكى بىرەملىك ئاددى تويۇنۇشمۇ ئۈ كىشىگە ئالەمچە خۇشاللىق بېغىشلاپ ئۆزىنى بەخت قوينىدا ھېس قىلدىكەن. دېمەك، «بەخت» بىلەن «بەختسىزلىك» ئىككى ياقىلىققا ئىگە قىممەت قارىشىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، مەنىۋىي ئىنتىلىشنى ھەقىقىي مەنىگە قىلىش ئالدى بىلەن ئۆزلۈك

ئاخىرقى يىلىغا قەدەم باسقاندىن بۇيان «كەچ قالغان بازارچى»دەك ھەممە ئىشقا ئالدىرايتتۇق. بۇ يىلمۇ ئالدىنقى يىلغا ئوخشاش مەركەزنىڭ يولىۋرۇقىغا ئاساسەن ئالىي مائارىپ ھەققىدىكى «60 ماددا»نى ئۆگىنىش، «تۆتنى ئېنىقلاش»، «سوتسىيالىستىك تەربىيە» قاتارلىق ئايغى ئۇزۇلمەيدىغان سىياسىي ھەربىرتەلەرگە قاتنىشىشتىن سىرت، ئاساسىي زېھنىمىزنى كەسپى ئۆگىنىشكە قارىتىپ، كەچتە چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتمىگىچە سىنىپتىن ئايرىلمايتتۇق. شۇنداق جىددىي ئۆگىنىش پەيتىلىرىدە، مەن بىلەن قېرىشقاندەك بىر كېسەل چاپلاشتى. بۇ دەل يېڭى يىل ئاخشىمى ئىدى. مەكتەپتە ئۆتكۈزۈلگەن يېڭى يىلنى قارشى ئېلىش پائالىيىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ماتېماتىكا فاكۇلتېتىدا مەن بىلەن پاراللېل ئوقۇيدىغان دوستۇم بىر قانچە ئاغىنىلەرنى مېھمان قىلماقچى بولۇپ، سەنشىخاڭزىدىكى ئىككىنچى ئاشخانىغا ئېلىپ باردى. بۇ كۈنى ئۇرۇمچىدە جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇق بولغان ئىكەن. «ياشلىق ــ بەڭۈاشلىق» دەپ، مەن تانسىغا كېيىنگەن يىلىڭ كىيىم بىلەنلا پىيادە يولغا چىقىپتىمەن. بىز ئاشخانىدا راسا قىزىۋېلىپ، يېرىم كېچىدە ئەلەڭ ـ سەلەڭ دەسسەپ مەكتەپكە قايتىپ كەلدۇق. شۇ كېچىسى قىزىتمام ئۆرلەپ پەقەت ئۇخلىيالمىدىم. ئەتىسىمۇ قىزىتمام قايتمىدى. ھالسىزلىنىپ ئورنۇمدىن تۇرالمىدىم. ساۋاقدىشىم مەتروزى بىلەن غالىم مېنى يۆلەشتۇرۇپ، يېنىمىزدىكى دوستلۇق دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ باردى. دوختۇرخانىدا قان ۋە سۈيدۇكنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق دوختۇر ماڭا «جىددىي خاراكتېرلىك بۆرەك يالليۇغى» دەپ دىياگنوز قويۇپ، دەرھال بالنىستا يېتىپ داۋالىنىشنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن 45 كۈن مىدىرلىماي بالنىستا يېتىپ داۋالاندىم. ماڭا مەسئۇل بولغان پاتىم دوختۇر ئاجايىپ ئەستايىدىل، مەسئۇلىياتچان

جاۋاب يېرىم ئارقىلىق بىر - بىرىگە تۇتىشىپ، ئىنسانىنىڭ ھاياتتىكى ئاساسىي بۇرچى بىلەن ئاساسى قىممىتىنى تەپسىر ئېيتىدۇ. دىيالوگ چوڭقۇرلاشقانچە چەكسىزلىكنىڭ پايانى شۇنچە روشەنلىشىپ، ئىنسانىنىڭ يەنمۇ يۇكسەك مەنىۋي پەللىلەرنىڭ ھالقىشىغا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىلىدۇ.»

دېمەك، ئىنسان مۇئەممالىق ئۆزلۈك توربىدىن ئۆڭلۈك توپىغا ھالقىغاندا يېشىلىدۇ. شۇ چاغدا، ئۆزلۈك ئىنسانلىقىڭغا پۈتۈنلۈك قىممىتى قوشۇلۇپ، ھەممەتلىرىڭ قىممەتكە، قىممەتلىرىڭ ھەقىقەتكە، ھەقىقەتلىرىڭ سائادەت ۋە كامالەتكە ئىمكانىيەت يارىتىدۇ. چۈنكى ئىنسان ئەينەك بولمىسا ئۆز چىرايىنى كۆرەلمەيدۇ. ئۇ ئۆڭلۇكسىز ئۆزلۇكنىمۇ بىلەلمەيدۇ. شەمسىدىن تەبرىزى تەبرلىگەندەك «ھەممىڭ يۈزى كەئبىگە قارىغان، كەئبىنى ئېلىۋەتسەك مەلۇم بولىدىكى، ئىنسانلار بىر - بىرىنىڭ قەلبىگە سىغىنىدۇ. بىرىنىڭ قەلبى — باشقىسى ئۈچۈن سەجدىگاھ.» شۇڭا ئادالەت يۈكىنى ئۆزلۇكنىڭ تارازىسىدا ئەمەس، ئۆڭلۇكنىڭ تارازىسىدا تارتىش كېرەك. بىز شۇ پەللىگە يەتكەندە ئادەم بىلەن ئالەمنىڭ تۇپلۇك ماھىيىتىنى زاھىرەن چۈشىنىپ، ئۆزلۈك كوچىسىدىكى ئۆچ - ئاداۋەتلەردىن، ۋەسۋەسىلىك قاباھاتلەردىن، قىممىتى يوق تاپاۋەتلەردىن، زەھەر يالىتىلغان «شاپائەت»لەردىن خالىي ھالدا ئىناقلىق باغرىدىكى ئالەملىك ھەقىقەتلەرگە جور بولالايمىز. مانا بۇ «مەن» ۋە «سەن» ئارزۇ قىلغان ياشاش يولى، ئاربىلىق مۇقامىنىڭ مەنزىلگاھى.

مەن شۇ تاپتا نېمىلەرنى دېگەنلىكىمنى ئاڭقىرالمايمەن. «جەڭچىنىڭ كەمبىدىكى شەمشەر غىلابىدا تۇرۇپمۇ ئۇنىڭغا كۈچ بېغىشلىغان.» دەك، مەنمۇ ستودېنتلىق ھاياتىمدىكى ئازغىنە خۇشاللىقتىن ھاياجانلانغان بولسام كېرەك. ھايات شۇنداق داۋاملىشىدۇ. ئۇنىۋېرسىتېتتىكى ھاياتىمزنىڭ

ئوقۇتۇشى شۇ ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىلاتتى. بۇ ئۇسۇلنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئەۋزەللىكى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ زېھنىنى مەركەزلەشتۈرۈش، ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش، مۇستەقىل پىكىر قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش، يېزىقچىلىق سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئىستە قالدۇرۇش فىزىنومىيەسىنى تاۋلاش قاتارلىق جەھەتلەردە پايدىلىق رول ئويناپتتى. مەن ھازىرغىچە شەخسىي كۈتۈبخانامدا ساقلاپ كېلىۋاتقان لىكسىيە خاتىرىلىرىم نەچچە ئون مىڭ بەتتىن ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ھەممىسى قەلەم تۇتۇپ قاداق بولۇپ كەتكەن ئوڭ قولۇمدا يېزىلغان. گەرچە بۈگۈنكى ئۇچۇر دەۋرىدە مىليونلىغان كىتاب، خاتىرىلەرنى تىرناقچىلىك ئېلېكترون دىسكىلىرىغا سىغدۇرۇش ئىمكانىيىتى يارىتىلغان بولسىمۇ، ھالال تەرىمدىن پۈتۈلگەن بۇ «توقام خاتىرە»لىرىمنى ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلۇۋېتىشكە كۆزۈم قىيمايدۇ. ھازىرمۇ قەلەمگە تاينىپ يېزىقچىلىق قىلىش ئادىتىنى تاشلىيالمىدىم.

ئاخىرقى ئوقۇش يىلىنىڭ ئىككىنچى مەۋسۇمىدا، ئوقۇتۇش پىروگراممىسىدىكى ئاساسىي دەرسلەر ئاخىرلىشىپ قالغاچقا، بەزى تاللانما لېكسىيەلەرنى ئاڭلاشتىن باشقا ۋاقىتلاردا، ئوقۇش پۈتتۈرۈش دېسىرتاتسىيەسى يېزىش تېخى بۇ يىللاردا رەسمىي يولغا قويۇلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىمتىھاننىڭ سۈرى يامان بولغاچقا، ھەممىز «كىتاب بەندىسى» بوپكەتتۇق. شۇنداق قىلىپ ئىمتىھان مەزگىلىمۇ يېتىپ كەلدى. ئىككى ھەپتە ئىچىدە بەش يىل ئوقۇغان دەرسلەردىن قەغەزچە ۋە ئېغىزچە ئىككى خىل شەكىلدە ئىمتىھان بېرىپ چوڭ «يۇك»تىن يەڭگىللىدۇق. ھازىرقى ئالىي مائارىپ تۈزۈلمىسىدە ئىمتىھان شەكلىمۇ ئىسلاھ قىلىنىپ، ئېغىزچە ئىمتىھان ئەمەلدىن قالدى. ئەينى يىللاردا ئېغىزچە ئىمتىھان شەكلى (سوئال چېكىنى مەخپىي تارتىش ئۇسۇلى بىلەن قولىغا چىققان

بولۇپ يېنىمدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرەتتى.

ــ كېسىلگىنى سەل چاغلىماڭ، بىزگە ماسلىشىپ ياخشى داۋالانسىگىز تېز ساقىيىپ كېتىسىز. بولمىسا كېسەلنىڭ ئاسارىتى قىلىپ، كېيىنچە سىزنى قىينايدۇ، دەپ دائىم روھىي جەھەتتىن ماڭا ئىلھام بېرەتتى. پاتەم دوختۇر ئەسلىدە شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتىنى 1962 ـ يىلى پۈتتۈرگەن 2 ـ قارارلىق ئوقۇغۇچىسى ئىكەن. كەسىپچانلىقى ناھايىتى كۈچلۈك بولغاچقا، ئىككى يىلدىلا مۇشۇ دوختۇرخانىنىڭ غوللۇق ۋىراچى بوپتۇ. «ئاق خالاتلىق پەرىشتە» دېسە، مەن مۇشۇ دوختۇرنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرىمەن. ماڭا قىلغان غەمخورلىقىنى زادى ئۇنتالمايمەن. ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇ دوختۇر، يەنە كېلىپ مېنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ئاقكۆڭۈل سىنىپ مۇدىرىم مۇھەممەت زۇنۇن بىلەن مۇھەببەتلىشىپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بوران ـ چاپقۇنلۇق يىللىرىدا تۇي قىلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز ناھايىتى قويۇق ئاربلىشىپ ئۆتتۇق. دۇنيا ياخشى ئىنسانلارغا بۇاپا ئىكەن. بۇ «ئاق خالاتلىق پەرىشتە» تەبىبي ساھەدە نام ـ شۆھرەتكە ئېرىشىپ، تازا ۋايىغا يەتكەن مەزگىللىرىدە، شۇم ئەجەل ئۇنى ئۆز قوينىغا ئېلىپ كەتتى. ياتقان يېرى جەننەتتە بولسۇن!

مەن بۇ مەرھۇمە دوختۇرنىڭ شىپالىق قولىدا ساقىيىپ بالىنستىتىن چىققاندىن كېيىن، قاتىنىشالمىغان دەرسلەرنىڭ كونسىپېكلىرىنى كۆچۈرۈش بىلەن بەند بولۇپ، كۈنلىرىم ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ئۆتتى. بۇ يىللاردا تېخى ئۇيغۇر تىلىدا تۈزۈلگەن بىر تۈتاش قوللىنىدىغان دەرسلەر، قوللانمىلار بولمىغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ لېكسىيەنى تولۇق خاتىرىلەپ ئېلىشقا تايىناتتۇق. بۇ گەرچە بۈگۈنكى دەۋر ئالىي مائارىپ ئوقۇتۇشىدا «قالاق ئۇسۇل» دەپ قارالسىمۇ، لېكىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن بۇرۇن ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ

بۇ نامنىڭ سىمۇوللۇق مەنىسى مۇنداق ئىككى «قىزىل»نى ئىپادىلىگەن. بىرى، «شىنجاڭ ئۇنۇۋېرسىتېتىنى قىزىل ئىز باسالارنى تەربىيەلەيدىغان مەكتەپ قىلىپ قۇرۇپ چىقىش» شوئارىدىكى «قىزىل» (红)نى گەۋدىلەندۈرۈش. يەنە بىرى، شۇ يىللاردا پۈتۈن مەملىكەتتە كەڭ كۆلەمدە قۇيۇلۇپ زىلزىلە پەيدا قىلغان «خۇڭخۇ چى ۋىدۇي» (洪湖赤卫队) ناملىق ئىنقىلابى كىنونىڭ سىمۇوللۇق بەلگىسى سۈپىتىدە «洪湖» نامىنى قوللىنىش، «红» بىلەن «洪» خەنزۇچىدا ئوخشاش تاۋۇش بولغاچقا، ئىككى ئىنقىلابى نامنى بىرىكتۈرۈپ، بۇ كۆلگە «红湖» دېگەن سىياسىي نامنى بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن يېرىم ئەسىردىن بۇيان «خۇڭخۇ» دېگەن بۇ نام يەر-جاي ئىسمى سۈپىتىدە بىزنىڭ تىلىمىزغا سىڭىپ كەتتى.

كۆلنىڭ ئىسمى قويۇلغاندىن كېيىن، 1964 - يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى چۈشتىن كېيىن مەكتەپ پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ۋېن خوخۇا پۈتۈن ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى، ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا «شىنجاڭ ئۇنۇۋېرسىتېتى خۇڭخۇ كۆلىنى چوقۇم ياخشى قۇرۇپ چىقايلى.» دېگەن دوكلاتىنى بېرىپ، پۈتۈن مەكتەپنى سەپەرۋەر قىلدى. ھەمدە نەخ مەيداندا لېنتا كېسىلىپ ئىش باشلاندى. بۇ ھەقىقەتەن ئۆز كۆچىگە تايىنىپ خالىس ئىشلەيدىغان، كېيىنكىلەرگە بەخت يارىتىدىغان، ئۇمۇمىي ۋە ئىشەنچكە تولغان ئۇلۇغۋار قۇرۇلۇش ئىدى. بۇ قۇرۇلۇشقا ھەر كۈنى 1000 ئەمگەك كۈچى ئىشلەيتتى. جەمئىي 25 مىڭ ئەمگەك كۈچى بىلەن كۆلنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى پۈتتۈرۈش پىلانلانغان ئىدى. بىزمۇ تەقسىمات ئېلان قىلىنغىچە 20 كۈن مۇشۇ كۆل قۇرۇلۇشىدا ئىشلىدۇق. چىم بىلەن قاپلىنىپ كەتكەن سازلىقنى كەتمەن، تىشاك بىلەن ئاغدۇرۇپ، ئۈنى زەمبىل بىلەن كۆتۈرۈپ 15 مېتىر ئېگىزلىككە ئېلىپ چىقاتتۇق. ھازىر كۆلنىڭ جەنۇپ

چەكتىكى سوئاللارغا ئاغزاكى جاۋاب بېرىش) ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەملىي بىلىش ئىقتىدارىنى سىنايدىغان «مەرتىنى مەيداندا سىناش»تىن ئىبارەت جانلىق ئۇسۇل، دەپ قارىلاتتى. ھازىرقى ئالىي مەكتەپ دەرسخانىلىرىدا مۇئەللىم سوئال سورىسا كىتابقا قارىماي تۇرۇپ ئىككى - ئۈچ مىنۇت ئەركىن سۆزلىيەلمەيدىغان «ستودېنت»لىرىمىز ئاغزاكى ئىمتىھان ئۇسۇلىنىڭ نۇتۇق سەنئىتىدىكى ئۆزەل رولىنى ھېس قىلالمايدۇ. دەۋرەقە، نۇتۇق سەنئىتى ئىنسانلىق قىممىتىدىكى بىر ماھارەت.

ئىمتىھاننى تۈگىتىپ خىزمەت تەقسىماتىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرغان مەزگىللەردە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخىدا يەنە بىر چوڭ قۇرۇلۇش باشلاندى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەكتەپ قوروسى ئەينى يىللاردا 1500 مودىن ئارتۇق كۆلەمگە ئىگە بولۇپ، مەكتەپ دۇڭچاڭى (دېھقانچىلىق مەيدانى) بىلەن ئوقۇتۇش رايونى ئارىسىدا كۆپلىگەن تەبىئىي بۇلاقلاردىن تەركىپ تاپقان چوڭ سازلىق بار ئىدى. لېكىن بۇ سازلىق ئەسىرلەردىن بۇيان ھېچقانداق پايدىلىنىلمىغان. مەكتەپتىكى كەڭ جامائەتچىلىكىنىڭ تەكلىپ - پىكىرلىرى ئاساسىدا قۇرت - قوڭغۇز، پاشىلارنىڭ ئۇۋىسى بولغان بۇ سازلىقنى ئۆزگەرتىش مەكتەپ خىزمىتىنىڭ كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزۈلۈپ، 1964 - يىلى 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنى مەكتەپ خوجىلىق باشقارمىسى مەسئۇللۇقىدا بۇ 55 مو كۆلەمدىكى سازلىقنى ئۆزگەرتىشنىڭ كونكرېت پىلان لايىھەسى ئىشلىنىپ مەكتەپ پارتكومىغا سۇنۇلدى. مەكتەپ رەھبەرلىكى 1964 - يىلى 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى بۇ لايىھەنى تەستىقلاپ «سازلىقنى ئۆزگەرتىپ كۆل ياساش» خىزمەت پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھەمدە ئەستايىدىل ئويلىشىپ بۇ كۆلگە «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى خۇڭخۇ كۆلى» (大疆新湖学红) دەپ سىمۇوللۇق ئات قويدى. سىياسىي تۈسكە ئىگە

مەندە ئەزەلدىن چۈشلار ئالدىدا تەمتىرەپ ئاغزىمدىن گەپ چۈشۈپ قالمىغان بىر خىل پىسخىك ئادەت ئېغىر ئىدى. ھەددىدىن تاشقىرى تارتىنچاقلىق ئادەمنى جۈرئەتسىز قىلىپ قويىدىغانلىقىنى چۈشەنسەممۇ، لېكىن ئائىلە تەربىيەسىدىن سىڭگەن بۇ ئادەتتىن ئالدىراپ قول ئۈزەلمەيتتىم. ماڭا بەش يىل ئىلىم بېرىپ دىلمىنى يورۇتقان ئوقۇتقۇچىلىرىم بىلەن بىر سەپتە ئىشلەشتىن ۋاز كېچىش تېخىمۇ ئەخمىقانىلىق، «ۋاپاغا جاپا قىلغانلىق». مەن ئەنە شۇنداق قاتمۇ - قات زىددىيەتلەر ئىچىدە ئاخىرى بۇ رېئاللىقنى قوبۇل قىلدىم.

چوڭ تەقسىماتتىن كېيىن، فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتمىن خۇدابەردى ئاكا بىزگە ئايرىم يېغىن ئېچىپ ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈردى. ھەمدە يېڭى خىزمەت ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تىل - يېزىق تەتقىقات ئورگانلىرى، قېرىنداش ئالىي مەكتەپلەرگە ۋە ئاز بىر قىسمى ھەر قايسى ۋىلايەتلەرگە تەقسىم قىلىندى. بۇ يىللاردا، ھەر قانداق سەۋەب بولۇشتىن قەتئىينەزەر دۆلەت تەقسىماتىغا مۇتلەق بويسۇنۇش ھەممىزنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلانغان. شۇڭا شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئىلى، چۆچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرىدىن كېلىپ ئوقۇغان ئۇيغۇر، قازاق ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قەشقەر، خوتەن قاتارلىق چەت رايونلىرىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىپ، گۈزەل ياشلىق باھارىنى چەت ياقا يۇرتلارغا تەقدىم قىلغان. قىسقىسى، ئاڭ جەھەتتە ۋەتەننىڭ ھەممە يېرى ئۆز ئائىلىمىزدەك مېھرى - مۇھەببەتلىك ئىدى.

دېمەك، بىز شېرىن ھېس - تۇيغۇ بىلەن ئارزۇ - غايە بىر گەۋدىلىك ھاياتنىڭ بىرىنچى داۋىنىدىن ھالقىپ «مەرتىنى مەيدانىدا سىنايدىغان» ئىككىنچى داۋانغا ياماشتۇق. خىزمەت تەقسىماتىدىن كېيىن، ئۆزۈمنى چۈش كۆرگەندەك ھاياجان ئىچىدە ھېس قىلدىم. قەلبىمنى ھەم شەرەپ ھەم ئەنسىرەش

تەرىپىدە قەد كۆتۈرگەن ئېگىز تاغ ئەنە شۇ يىللاردا قەزىلغان كۆلنىڭ توپىسىدىن ھاسىل بولغان. ئىش قىلىپ، بۇگۈنكى كۈندە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا گۈزەل ھۆسۈن قوشۇپ، پۈتۈن مەكتەپتىكى ھەتتا ئەتراپتىكى كەڭ ئاممىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئارامگاھى بولۇپ قالغان «خۇڭخۇ» كۆلىنىڭ بىرىنچى كەتمىنىنى بىز چاپقانلىقىمىز ئۈچۈن ئۆزىمىزدىن پەخرلىنىش ھېس قىلمىمىز. بۇ بىزنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلارغا قالدۇرغان ئاستانىمىز، ھالال ئەمگەكتىن پۈتۈلگەن داستانىمىز.

كۈتكەن مىنۇتلارمۇ يېتىپ كەلدى. 1964 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تولۇق كۇرس ئىككىنچى قارارىنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ خىزمەت تەقسىماتى ئېلان قىلىندى. بىزنىڭ سىنىپتىن تۆت نەپەر (مەن، مەتروزى ھېيت، ھېمىت مەخسۇت، تۇرسۇن قۇربان)، پاراللېل سىنىپتىن بىر نەپەر (مەتمىن)، خەنزۇ تىلى كەسپىدىن ئۈچ نەپەر (ئورازبەك، قىرزىكبېرىم، رەيھان) قاتارلىق سەككىز نەپەر ئوقۇغۇچىنى ئانا مەكتىپىمىنىڭ جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلدى. قالغان ساۋاقداشلىرىمنى بېيجىڭ مەركىزى مىللەتلەر نەشرىياتىدىن تارتىپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت، نەشرىيات، گېزىتخانا قاتارلىق ئورۇنلارغا تەقسىم قىلدى. مەن بىر تەرەپتىن يېڭىچە بەخت تۇيغۇسىغا چۆمدۇم. يەنە بىر تەرەپتىن بىر خىل ئۇڭايسىزلىق ئىچىدە ئەنسىرەش ئوتىدا پۈچىلاندىم. شەرەپ ئىچىدە گاڭگىراش ئىنسان تەبىئىتىنىڭ خاسلىقى، ئەلۋەتتە.

چۈنكى، مەن تېخى «پىشىمغان غورا» بولساممۇ تەلىيىم ئۇڭدىن كېلىپ ئالىي مائارىپ سېپىنىڭ شۇڭقارلىرى بولغان ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ سېپىگە قېتىلىپ قالدىم. ئادەتتە ئالدىن توغرا ئۆتەلمەيدىغان سالاپەتلىك ئوقۇتقۇچىلىرىم ئالدىدا مەن تەمتىرىمەي قانداقمۇ دەرس مۇنبىرىگە چىقالايمەن؟

هايات سىنىقى

ئوغلان سىنىلار چېلىشتا - جەڭدە،
شۇڭقار قەپەزگە بولمايدۇ بەندە.
ئۆلۈم يا كۆرۈم تەقدىر - پىشانەڭ،
بىرسىنى تاللاش ھوقۇقى سەندە.

«سۇ ئىلاھى»نىڭ قەھرى تاشسا كۆككە باش سوزغان قورام تاشلىق «تاغ ئىلاھى»نمۇ، تەبىئەتكە ھۆسۈن ئاتا قىلىدىغان «يېشىللىق ئىلاھى» شەمشاد، چىنارلارنمۇ، جەننەت ياڭلىغ گۈل - گۈلىستان مىرغىزارلىق باغلارنمۇ، قىلىچىنىڭ كۆچى بىلەن دۇنيانى بويسۇندۇرغان جاھانكۆشاي شاھىنشاھلارنىڭ تەختى - بەختىنمۇ «توپان بالاسى»نىڭ يېمىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەندەك، بىر ھۆكۈمران ھاكىمىيەتمۇ بىرەر خىرىسنىڭ شەپسىنى سەزسە «ئىنقىلاب» ناملىق بۇ جەلبكار «كۆزۈر» ئارقىلىق ئاۋامنىڭ دىلىنى رام قىلىپ «رەقىپ»لىرىنى چەيلەيدۇ. بۇ ئەلمىساقتىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان «يېشىل ياقىلىق» جەمئىيەت ئېكولوگىيەسى، «قىلىچى» ئوخشىمىسىمۇ «ئۇرۇقى» رەڭداش بولغان ھوقۇق پەلسەپىسى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەربىر تالە-ئەۋرىگۈچى كۈچى. مەنمۇ ئەقلىمنى تاپقاندىن باشلاپ كۈنلىرىم «ئىنقىلاب» ئىچىدە ئۆتتى. سەمەندەر ئوتقا ئاشىق بولغاندەك، مەنمۇ ھاياتلىق يېپى

تۇيغۇسى چىرمىۋالدى. ئۆزى ئوقۇغان مەكتەپكە، يەنە كېلىپ شىنجاڭدىكى ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتى سۇپىتىدە، ھەممە كىشى تەلپۈنىدىغان نوپۇسلۇق ئالىي مەكتەپ ــ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇتقۇچى بولۇشتىن كىممۇ شەرەپ ھېس قىلمىسۇن دەيسىز؟! ... مېنى ئەدەبىيات نەزەريەسى كافىدىرا-سىغا بوّلدى. مەن ئۆزۈم قىزىققان كەسىپكە بوّلۇنگەنلىكىمدىن خۇش بولدۇم. ھەمدە شۇ يەردىلا دىلىمغا مۇنۇ نەزمىنى پۈتتۈم.

ئىلىم - ئىرپان يولىدا مەشئەل بولۇپ يانماقتا،
ئەۋلادلارنىڭ دىلىغا زەمزەم بولۇپ تامماقتا.
سوقسا بوران - چاپقۇنلار ھەقنى بويلاپ ئاقماقتا،
قەسىمىم شۇ، بەيگىدە ئالغا قاراپ چاپماقتا.

يېڭى ئوقۇش مەۋسۇمى باشلىنىپ، تېخى ئوقۇتۇش مۇنبىرىگە چىقىش نىسىپ بولمايلا، شۇ يىلى شىنجاڭدا قانات يايدۇرۇلغان «سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە ھەرىكىتى»گە قاتنىشىش ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە ئېچىلغان 15 كۈنلۈك ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتنىشىپ، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ «سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە خىزمىتى» ھەققىدىكى مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلىرىنى ئۆگەندىم. كۇرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى مەسئۇلى بولۇپ ئاپتونوم رايونغا بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلاردىن «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە ئاجرىتىلغان كادىرلارنى ھەر قايسى ۋىلايەت شۆبە خىزمەت ئەترەتلىرىگە تەقسىم قىلدى. شۇ قاتاردا مەن قەشقەر خىزمەت ئەترىتىگە تەقسىملەندىم. بۇ مەن ئۈچۈن بىر قېتىملىق سىناق ئىدى.

ھەربكىتى»گە چۈشكەن كادىرلارغا قويۇلغان تەلەپمۇ ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، كەمبەغەل، تۆۋەن - ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن «تۆتتە بىرگە بولۇش» (ئەمگەكتە، يېتىپ - قوپۇشتا، تاماقتا، ئۆگىنىشتە) تۈزۈمى ئىجرا قىلىنغان. ھەتتا كادىرلار ئۆز پۇلىغا بازاردىن يېمەك - ئىچمەك سېتىۋېلىپ يېيىشكىمۇ رۇخسەت قىلىنمىغان. ناۋادا بۇ تۈزۈمگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار سېزىلسە كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ۋىلايەت بويىچە ئىسمىنى ئاتاپ تەنقىدلىگەندىن باشقا يەنە ئوخشىمىغان دەرىجىدە مەمۇرىي جازا بېرىلەتتى. شۇڭا «سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەربكىتى»گە قاتنىشىۋاتقان كادىرلار ئۆزى چۈشكەن ئائىلىدە دېھقان نېمە يېسە، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە شۇنى يېيىشكە مەجبۇر ئىدى. بۇ چارە مەلۇم نۇقتىدىن ئېيتقاندا، يېزا خىزمىتىگە چۈشكەن كادىرلارنىڭ ئىدىيە ئۆزگەرتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ئاممىنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتەك «قوش ئۇنۇم» يارىتىشقا پايدىلىق ئىدى.

قۇمباغ بەشكېرەم يېزىسىدىكى شارائىتى بىر قەدەر ياخشى بولغان كەنتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، بەش شياۋدۇيدىن تەركىب تاپقان. بۇ كەنتكە جەمئىي 25 كادىر چۈشكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ 23 نەپىرى مارالبېشى ناھىيەسىدىن كەلگەن كادىرلار ئىدى. مېنى كەنت خىزمەت ئەترىتىنىڭ كاتىپلىقىغا بەلگىلىگەچكە، خىزمەت ئەترىتىنىڭ باشلىقى ۋۇشۇجى (مارالبېشى يېزا ئامانەت قەرز كوپېراتىپ ئىدارىسىنىڭ سېكىرتارى) ۋە ئۇنىڭ تەرجىمانى ھەمدە ئىككى نەپەر ئايال كادىر بىلەن جەمئىي بەش نەپەر كادىر ئائىلىلەرگە چۈشمەي كەنت ئىشخانىسىغا ماكانلاشقاندىن باشقا، قالغان 20 نەپەر كادىرنىڭ ھەممىسى شياۋدۇيلەرگە چۈشۈپ، دېھقانلار بىلەن «تۆتتە بىللە» بولدى. مەن ھەممىدىن ئالدىراش ئىشلەيتتىم. ھەر كۈنلۈكى شياۋدۇيلەرگە بېرىپ، كۈنلۈك ئۆگىنىش ۋە خىزمەت ئەھۋالىنى ئىگىلەپ،

ئۇزۇلگىچە «ئىنقىلاب ئاشىنالىقى»دا ياشايدىغانلىقىم بەرھەق. شۇڭا ئەر ئاتىلىپ ئۇستۇمگە يۈكلەنگەن ئەل خىزمىتىنىڭ تۇنجى قەدىمى ئىنقىلاب قوشۇنى بىلەن «سوتسىيالىستىك تەرىيە ھەربكىتى»نىڭ بىرىنچى سېپىگە تاشلانغانلىقىدىن ھېچ قانداق تاسادىپىيلىق ھېس قىلمىدىم. ئەكسىچە مەن ئۇچۇن زۆرۇر «چېنىقىش پۇرسىتى» دەپ خۇشاللىق بىلەن قەشقەر يېزا ـ قىشلاقلىرىغا سىڭىپ كەتتىم.

يېزا ـ قىشلاقلاردا سىناق تەرىقىسىدە بىرىنچى قارار ئېلىپ بېرىلمىدىغان «سوتسىيالىستىك تەرىيە» ھەربكىتىگە ئاجرىتىلغان كادىرلار ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت ۋە ناھىيەدىن ئىبارەت ئۇچ قاتلامدىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك خىزمەت ئەترىتىگە ئەينى ۋاقىتتىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى تۆمۇر داۋامەت مەسئۇل ئىدى. مەن قەشقەر مارالبېشى ناھىيەسىنىڭ خىزمەت ئەترىتى تەركىبىدە قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسىنىڭ بەشكېرەم يېزىسىغا تەۋە قۇمباغ كەنتىگە تەقسىم قىلىنىدىم. بۇ قېتىمقى «تەرىيە ھەربكىتى»نىڭ مەقسىدى «تۆتنى ئېنىقلاش» (يېزا ئاساس قاتلام كادىرلىرىنىڭ سىنىپى تەركىبىنى ئېنىقلاش، سىياسىي پوزىتسىيەسى ۋە سىنىپى مەيداننى ئېنىقلاش، كۆپ يەپ، كۆپ ئىچىش، كۆپ ئىگىلىۋېلىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاش، خىزمەت ئۇسۇلى ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىنى ئېنىقلاش)نى قانات يايدۇرۇپ، تۇردىن چۈشۈپ قالغان «بەش خىل ئۇنسۇر» (پومىشچىك، باي دېھقان، ئەكسىلئىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇر ۋە چەتكە باغلانغان ئۇنسۇر)لارنى تازىلاپ، ھوقۇقنى كەمبەغەل، تۆۋەن ـ ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇش ئىدى. شۇڭا بۇ قېتىمقى «تەرىيە ھەربكىتى»نىڭ تىغ ئۇچى ئاساسەن ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىغا قارىتىلغان بولۇپ، ۋەزىپە ناھايىتى كەسكىن ۋە جىددىي ئىدى. «سوتسىيالىستىك تەرىيە

قىلىش خىزمىتى كۆچەيتىلىپ «سوتسيالىستىك تەربىيە» جەريانىدا، قايتا باش كۆتۈرۈپ قالغان «سولچىل» خاھىش تۈزىتىلىپ، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ئازاد قىلىندى. پەقەت خەلقنىڭ غەزىپى كۆچلۈك بولغان ھەمدە ئىقتىسادىي ۋە ئىدىيە جەھەتتە ناپاك كادىرلار ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، رەسمىي بېكىتىلگەن خىيانەتى تولۇق قايتۇرۇپ ئېلىندى. «تۆتنى ئېنىقلاش» باسقۇچى باشلىنىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كەنتتە ئىجارە كىمەيتىش ۋە يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدە «توردىن چۈشۈپ قالغان» دەپ قارالغان بىر ھاللىق ئوتتۇرا دېھقان ئائىلىسىنى «باي دېھقان» تەرکىپىگە تولۇقلاپ ئايرىپ بىر «دۈشمەن»نى كۆپەيتىش بىلەن بۇ باسقۇچنى تاماملىدۇق.

شۇنداق قىلىپ، بەشكېرەم يېزىسىدا ئېلىپ بېرىلغان ئالتە ئايلىق «سوتسيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىنىڭ «ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىش»، «تۆتنى ئېنىقلاش»، «سىنىپى كۆرەش قاپقىنى ئېچىش»، «سىنىپى قوشۇننى تازىلاش»، «ئۆتمۈشنى ئەسلەپ بۈگۈنىنىڭ قەدرىگە يېتىش»، «يېڭى رەھبەرلىك بەنزىسىنى تىكلەش» قاتارلىق باسقۇچلىرى تاماملىنىپ، بۇ ھەرىكەت ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن نىشانىغا يەتتى.

ئىككىنچى قارارلىق «تەربىيە» ھەرىكىتى باشلىنىشتىن بۇرۇن قەشقەر ۋىلايەتلىك «سوتسيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتى قوماندانلىق شىتابى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتىپىگە بارلىق «تەربىيە» كادىرلىرىنى يىغىپ، بىرىنچى قارارلىق خىزمەتنى خۇلاسە قىلدى. ئىككىنچى قارارلىق «تەربىيە ھەرىكىتىنىڭ كونكرېت خىزمەت تەرتىپلىرى ۋە تەشكىلى تۈزۈملىرىنى ئورۇنلاشتۇردى. مەن ۋىلايەت بويىچە بىرىنچى قارارلىق «سوتسيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىدىكى «ئىلغار خىزمەتچى» بولۇپ مۇكاپاتلاندىم. خىزمەتتىكى بۇ

كەنتنىڭ خىزمەتلىرىدىن دوكلات يازاتتىم. يۇقىرىدىن كەلگەن دۆۋە - دۆۋە ئۆگىنىش ماتېرىياللىرىنى گۇرۇپپىلارغا يەتكۈزۈپ تۇراتتىم. تەرجىمانىنىڭ يېزىق سەۋىيەسى تۆۋەنرەك بولغاچقا، قوشۇمچە يېزىق تەرجىمانلىقىنىمۇ مەن ئىشلەيتتىم. خىزمەت شۇنچىلىك ئالدىراش بولغاچقا، ئاتا - ئانامنىڭ ئۆيى بۇ كەنتتىن سەككىز كىلومېتىرچە يىراقلىقتا بولسىمۇ، ئايدا بىر قېتىم يوقلاپ بېرىشقىمۇ پۇرسەت چىقمايتتى. «سوتيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى»نىڭ ئەڭ قىزىق نۇقتىسى ئاساسى قاتلام كادىرلىرىنىڭ «چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىش» ئەھۋالىنى دېلو تۇرغۇزۇپ ئېنىقلاش باسقۇچى ئىدى. بۇ كەنت ئاساسەن ئۇزۇمچىلىكىنى ئاساس قىلغان باغ - ۋاران ئىگىلىكى بىلەن مەشغۇل بولغاچقا، كادىرلارنىڭ «خىيانىتى»گە ئائىت پاش قىلىنغان «ئەنزە»لەرمۇ كۆپرەك مېۋە - چېۋىگە چېتىلاتتى. «xx كادىر پالانچىنىڭ بېغىدىن بەش ساپاق ئۇزۇمنى ھەقسىز يەپ كەتتى.»، «شىياۋدۇينىڭ بېغىدىن بىر سېۋەت ئۇزۇم بىلەن ئون دانە ئانارنى ئۈزۈپ كەتتى...» دېگەندەك پارچە - پۇرات «يەپ ئىچىش، ئىگىلىۋېلىش» پاش قىلىنغان «ئەنزە»لەرنىڭ ئاساسى سالمىقىنى ئىگىلەيتتى. بىز ھەر كۈنلىكى تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان مۇنداق پارچە «خىيانەت»لەرنى ئايغا، يىلغا كۆپەيتسەك نەچچە خانىلىق چوڭ سان ھاسىل بولاتتى - دە. ئۇ ئەنە شۇ دادۇيجاڭنىڭ گەدىنىگە يېزىلىپ، «تۆتتە ئېنىقسىز كادىر» سېپىگە قېتىلىپ كېتەتتى. «تۆتىنى ئېنىقلاش» خىزمىتىنىڭ «پاش قىلىش» باسقۇچى ئاشۇ قېلىپتا ئېلىپ بېرىلغاچقا، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك «خىيانەتچى» قالپىقىنى كېيىپ چەتكە قېقىلدى. ھەتتا ئۇلارنىڭ مال - مۈلۈكلىرى «خىيانەت»كە سۈندۈرۈلۈپ مۇسادىرە قىلىندى. كېيىنچە، «ئەملىيلەشتۈرۈش» باسقۇچىغا كەلگەندە تەكشۈرۈپ تەتقىق

ئويناۋاتقانلارنىڭ ماھارىتىدىن لەززەتلىنەتتۇق. شۇ ئىسنادا مۇزىكانتلار رېتىمى ناھايىتى تېز بولغان چەت ئەلنىڭ بىر مۇزىكىسىنى باشلىدى. بۇ ئاھاڭغا تەڭكەش قىلىپ تانسا ئويۇنىيالايدىغانلار بولمىغاچقا، مەيدان بىر پەس بوش قالدى. شۇ پەيتتە ئالدىنقى رەتتە قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان بىر ئايال ئۇقۇتقۇچى (مەكتىپىمىزگە يېڭى كەلگەن ئۇقۇتقۇچى بولغاچقا، بىز تېخى تونۇمايتتۇق.) يېنىدىكى بىر قىزنىڭ قولىدىن تارتىپ مەجبۇرى تانسىغا تارتتى. ئۇلار بىر دەم بەل تۇتۇشۇپ كېپىنەكتەك رەتلىك پىرقىرىسا، بىردەم تاتار قىزلىرىدەك قول تۇتۇشۇپ، بىر قولىدا قولياغلىقىنى پۇلاڭلىتىپ «ئاندۇشكا» ئۇسسۇلىنى دورايتتى. ئىش قىلىپ تېخى بىز كۆرمىگەن رېتىملىق تانسا ماھارەتلىرى بىلەن تاماشابىنلارنى ئۆزىگە جەلىپ قىلمۇالدى. كېيىنىشى قەشقەر قىزلىرىغا ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدىغان جۇغى كىچىك، ئەما ھەربىرىتى چەبدەس، چىرايىدىن كۈلكە تېمىپ تۇرىدىغان بۇ قىزنىڭ كىملىكىنى بىلىشكە قىزىقىپ، بىر - بىرىمىزدىن سوراشتۇق. مۇزىكا ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھەممىمىز چاۋاك چېلىپ بۇ قىزلارنى يەنە بىر ئويۇن كۆرسىتىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بۇگۈنكى تانسا كېچىلىكىنى باشقۇرغۇچى قەييۇم مۇئەللىم (مەكتىپىمىزنىڭ تەنتەربىيە ۋە سەنئەت ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى) ئۇلارنىڭ قېشىغا بېرىپ بىر ئاز پاراڭلاشقاندىن كېيىن، ئۇلارنى «ئاندۇشكا» ئۇسسۇلىغا تەكلىپ قىلدى. باشقۇرغۇچىنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە بۇ قىزلارنىڭ بىرى ئەسلى يۇرتى ئالتايلىق بولۇپ، بۇ يىل شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنى پۈتتۈرۈپ قەشقەر تولۇق ئوتتۇرىغا تەقسىملەنگەن زۇلھايات ئىسمىلىك ئوقۇتقۇچى قىز ئىكەن. يەنە بىرسى ئۇنىڭ ئالتاي ئوتتۇرا مەكتەپتە بىرگە ئوقۇغان دوستى بولۇپ، بۇ يىل ئالتاي ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرىنى

تۇنجى نەتىجەم مائا ئىلھام ۋە مەدەت بولدى. ئىككىنچى قارارلىق «تەربىيە» خىزمىتى باشلىنىشتىن بۇرۇن كادىرلارنى بىر ئايلىق دەم ئېلىشقا قويۇپ بەردى. شۇڭا ئۇرۇمچى ۋە باشقا يېراق - يېقىندىن كەلگەن كادىرلار ئۆيلىرىگە قايتىشتى. مەن ئۇرۇمچىگە قايتماي قەشقەردىكى ئائىلەمدە دەم ئالغاچ، توي قىلىش تەييارلىقىغا چۈشتۈم. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان مەزگىلىمدە، خىمىيە فاكۇلتېتىدا بىز بىلەن بىر قاتاردا ئوقۇيدىغان ئالتايلىق قىز مەريەم بىلەن تونۇشۇپ، ئاخىرىدا شېرىن مۇھەببەتنىڭ ئۇرۇلمەس رىشتىسى بىلەن بىر - بىرىمىزگە مەھكەم باغلانغان ئىدۇق. «قانداقچە قەشقەرلىق بىر ‹سارت› ئالتايلىق بىر ‹چالا ئۇيغۇر› بىلەن تونۇشۇپ قالدىڭلار؟» دەپ سوريشىڭلار مۇمكىن. دەرۋەقە، تۇرمۇشنىڭ ئۆزى بىر «تېپىشماق»، بەزىدە بىر قېتىملىق تاسادىپىي ئۇچرىشىش ئىككى جىنىسنىڭ ۋۇجۇدىدا ئۆزى سەزمىگەن ھالدا چاقماق تېزلىكىدە «ياخشى كۆرۈش» تۇيغۇسىنى قوزغىتىپ قويىدۇ. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن قورۇلغان ئائىلە مۇقەددەسلىكى ھەمىشە «پەرھاد - شېرىن» ياكى «غېرىب - سەنەم»لەردەك مۇھەببەت مەجنۇنلىقىنىڭ تاشقاتمىسى ئەمەس. بەلكى مۇتلەق كۆپ ئائىلە بىرلىكى تاسادىپىلىقتىن توغۇلغان ناتۇنۇش مېھرى بىرلىكىنىڭ شېرىن مېۋىسى، خالاس. مېنىڭ 50 يىللىق تارىخ مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن جۇپتى ھالال نىكاھ مۇناسىۋىتىنىڭ ئۇندۇرمىسىمۇ 1959 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش مۇناسىۋىتى بىلەن مەكتەپتە ئۇيۇشتۇرۇلغان بىر قېتىملىق كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش يىغىلىشىدىكى تاسادىپىي «ئۇچرىشىپ قېلىش»تىن بىخلانغان. ئۇ يىللاردا مەن تېخى تانسا ئويناشنىمۇ تولۇق بىلمەيتتىم. شۇڭا ساۋاقداشلىرىم بىلەن بىللە زالنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرۇپ، مەيداندا رېتىملىق تانسا ۋە ئۇسۇل

ناھايىتى تېزلا سىڭىشىپ كەتكەن. قەشقەرلىكنىڭ ئەڭ زور ئالاھىدىلىكى شۇكى، باشقا يۇرتتىن كەلگەنلەرنى «مېھمان» ئورنىدا كۆرۈپ، ئۆزىدىنمۇ بەك ئەزىزلەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەريەم قەشقەرگە كېلىپلا، مەن تەمىنلىگەن ئادرېس بويىچە مېنىڭ شەھەردىكى ئىككى ئاچامنىڭ ئۆيىنى يوقلاپ، ئۇلار بىلەن «ئۇرۇق - تۇغقان»دەك چىقىشىپ كېتىپتۇ.

مەريەم خىزمەت ئورنىدا بىر مەۋسۇم خىمىيە ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن، ئۇنىمۇ 2 - قارارلىق «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە ئاجراتتى. بىز ئەنە شۇ پۇرسەتتە تۇيۇقسىز مەسلىھەتلەشتۇق. مەريەمنىڭ ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئالتايدا بولغاچقا ئۇلارنى چاقىرىشقا ئۇلگۈرەلمىدۇق. ئەمما ئاتا - ئانىسىغا ۋاكالىتەن ئاتۇشنىڭ شۇرۇق يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق دادا تەرەپ ھاممىسىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى ئالدۇق. قەشقەرنىڭ ئەنئەنىۋي تۇي رەسىمىيەتلىرى ناھايىتى مۇرەككەپ بولسىمۇ، بىز ئۇنىڭغا قارىماي ۋەزىيەتكە ماس ھالدا ئاددى - ساددا تۇي قىلىشقا پۇتۇشتۇق. ھەمدە مەريەمنىڭ مەكتىپىنىڭ ئىسپات - تونۇشتۇرۇشى بىلەن «نىكاھ خېتى»نىمۇ ئوڭۇشلۇق ئالدۇق. تۇي مۇراسىمىنى شەھەردىكى ئىككى ئاچامنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزمەكچى بولدۇق. قەشقەرنىڭ قائىدىسى بويىچە دادام باش بولۇپ چوڭ ئاچامنىڭ ئۆيىگە قازان ئېسىپ، بامداتتىن كېيىنلا «تۇي نەزىرسى»نى تۇغىتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن شۇ ئۆيدە ئىككىمىزنىڭ ئۆمۈرلۈك نىكاھى ئوقۇلدى. بۇ «نىكاھ مۇراسىمى»غا قىز تەرەپ ۋەكىلى سۈپىتىدە قەشقەر يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىنىڭ مۇدىرى تۇردى قادىر ۋە ھۇشۇر ئىيسا، ئاخۇنجان ئابلا ئەلا، ئابدۇمىجىت دوختۇر قاتارلىقلار قاتناشتى. ئەلۋەتتە، مەريەمنىڭ يېنىدا ئالتايلىق تۇغقىنى ئىسلامخان ئاچا باشچىلىقىدىكى قەشقەردە خىزمەت قىلىدىغان

پۈتتۈرۈپتۇ. ئۇ قىز تەتىل پۇرسىتىدە ئاپتونوم رايونلۇق تەتقىقات كومىتېتى تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن پامىر چوققىسىغا چىقىش ئىشتىن سىرتقى كومانداسىغا تاللىنىپ «ئالپىنتلار ئەترىتى» بىلەن بۇگۈن قەشقەرگە كېلىپلا، دوستى زۇلھايات مۇئەللىمنى ئىزدەپ بۇ مەكتەپكە چىققان «مېھمان» ئىكەن. بۇ گەپنى ئاڭلاپ «مەريەم» ئىسىملىك بۇ قىزنىڭ پامىر چوققىسىغا چىقىشىغا جۈرئەت قىلىشتەك جاسارىتىگە ھەۋەسلەندۇق. لېكىن بۇ قىزنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالامىلىشىش پۇرسىتى بولمىدى. كېيىن تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن بۇ قىزمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خىمىيە فاكۇلتېتىغا تەقسىملىنىپ ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن بىز مەكتەپداش بولۇپ قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۇيۇشتۇرۇلغان تانسا كېچىلىكىدىكى غايىۋانە كۆرۈشۈش بىزنىڭ كېيىنكى سۆيگۈ تارىخىمىزنىڭ يېپ ئۇچى بولۇپ قالدى.

1964 - يىلى ھەر ئىككىمىز ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەريەمنى قەشقەرگە تەقسىم قىلىۋەتتى. بۇ يىللاردا دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش تەقسىماتىغا بويسۇنماقتىن باشقا بىزنىڭ ھېچقانداق ئامالىمىز يوق ئىدى. ئىنقىلاب ئېھتىياجى ئالدىدا شەخسىي مۇھەببەت، ئائىلە ئۇقۇملىرى جىڭغا ئولتۇرمايدىغان ئاڭ ھۆكۈمرانلىقى بىزنى ۋاقىتلىق ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مەريەمنى مېنىڭ يۇرتۇم قەشقەرگە ئۇزىتىپ قويدۇم. ئۇ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى تەرىپىدىن يەنە بىر قېتىم تەقسىملىنىپ، قەشقەر يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىغا بۆلۈندى. بۇ مەكتەپتە 1962 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىن يۆتكىلىپ بارغان ئالتايلىق ھۇشۇر ئىسىا ۋە ئۇنىڭ ئايالى ئىسلامخانلار بولغاچقا، بۇ مەكتەپتە يېتىمسىراش ھېس قىلماي قەشقەرگە

ئابدۇقادىر چالغان ئاكاردىيون ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىپ شوخ ناخشىلارنى ئېيتىشاتتى. بەزىدە مېنى ئورۇنلىپ قەشقەرچە «ئاللاۋلا» توۋلاشتى. شۇ يوسۇندا تويمىز ئاخىرلاشتى. بىز بىر ھەپتىدىن كېيىن مەرىيەمنىڭ مەكتىپىدىن بەرگەن بىر ئېغىزلىق ئۆيگە كۆچۈپ چىقتۇق. ئۇ ئۆيدە يەنە بىر ھەپتە ياشىغاندىن كېيىن «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتى ئەترىتى بىلەن مەن يۇپۇرغا ناھىيىسى تېرىم گوڭشىسىنىڭ ئەڭ چەت يېزىسى بولغان قارا توغراق كەنتىگە قاراپ يول ئالدىم. مەرىيەم يېڭسار ناھىيەسىنىڭ ئەگۈس يېزىسىغا كەتتى. شۇ ئايرىلغانچە بەش ئاي ئۆيگە قايتالمىدۇق. مەن بۇ قېتىم قاغىلىق ناھىيەسىنىڭ خىزمەت ئەترىتىدە يەنە شۇ كاتىپلىق خىزمىتىنى ئىشلىدىم. مەن چۈشكەن بۇ يېزا يۇپۇرغا ناھىيەسىنىڭ ئەڭ چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، ئەترايى قۇم - باياۋان ئىكەن. ئەمما يېرى مۇنبەت، ئاھالىلىرى تارقاق يۇرت بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە «كومموناۋ ئاشخانىسى» ساقلىنىپ قالغان بىردىنبىر كەنت ئىكەن. ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، بۇ يۇرت ۋاقتى ئېنماۋ شۇجىنىڭ سىناق نۇقتىسى بولغاچقا، «كومموناليىش»نىڭمۇ تىپىك ئۈلگىسى ئىكەن. شۇڭا «تەربىيە» كادىرلىرىمۇ «كومموناۋ ئاشخانىسى»نىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە داشقازانىنىڭ ئۇمۇچىغا تەلمۈرۈپ خىزمەتلەرنى داۋاملاشتۇردۇق. تېرىمنىڭ بازىرى بۇ يۇرتقا يىراق بولغاچقا، ئوغۇرلۇقچە ئېغىزنى مايلاشقىمۇ پۇرسەت يوق ئىدى. بىزنىڭ خىزمەت ئەترىتىدە جەنۇبىي شىنجاڭ كان - مېتاللورگىيە ئىدارىسىنىڭ ۋاقىتلىق باشلىقى ھوشۇرۇپ ئىسلام دېگەن بىر پىشقەدەم رەھبەر بار ئىدى. بۇ كىشى «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى»نىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن پولك كوماندىرلىرىدىن بىرى بولۇپ، 1950 - يىلىدىن كېيىن بىر مەزگىل يېڭسارغا ھاكىم بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاپتونوم

بىر قىسىم خانىم - قىزلار بار ئىدى. ئوغۇل تەرەپتىن ماڭا «يىگىت قولداش» بولغان ساۋاقدىشىم، دوستۇم مەرھۇم رىشات ياقۇپ، ئەلى مۇھەممەد ھەمدە دادام باشچىلىقىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار نىكاھنىڭ گۇۋاھچىلىرى بولدى. قارىم نىكاھ خەتمىسىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، شاكىراپقا مىلەنگەن ئىككى بۇردا نان ئىككىمىزنىڭ ئاغزىغا سېلىنغاندىن كېيىن، ئىككىمىز ھالال بىر جۇپقا ئايلاندۇق.

يىگىت ۋە قىز ئولتۇرۇشىنى ئىككىنچى ئاچامنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرغاچقا، مەرىيەم ۋە مەن چاقىرغان دوستلار بۇ ئۆيگە جەم بولدى. بۇ ئۆينىڭ ساھىبى پاشا ئاچام ۋە يولدىشى ئابدۇرىشىت ئەھمەد (مەن بىلەن بىر نەۋرە تۇغقان) ھەر ئىككىسى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلىرى بولغاچقا، تۇيۇ بەزمىسى شاد - خورامىلىق ئىچىدە ناھايىتى قىزغىن ئۆتكۈزۈلدى. بىكتۇەن سەنئەت ئۆمىكىنىڭ داڭلىق راۋاپچىسى ئۇبۇل بىلەن كونا بۇرادەرچىلىكىمىز بولغاچقا، (شۇ كۈنلەردە قەشقەرگە ئويۇن قويغىلى كەلگەن) ئۇ يەنە قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىشلەيدىغان ئىككى نەپەر مۇزىكانت دوستىنى ئېلىپ تويىمىزغا قاتنىشىپ، ناخشا - مۇزىكا بىلەن تۇيۇ بەزمىسىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى. تۇيۇ كەيپىياتىنىڭ جانلىنىشىغا ئەگىشىپ، داستىخانغا بىر قانچە بوتۇلكا ھاراق - شاراپمۇ ھازىر بولدى. (بۇنى ماڭا ئۇقتۇرماي رىشات قاتارلىق دوستلىرىم تەييارلاپ قويغان ئىكەن.) شۇنداق قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە قاش قارايغاندا «يىگىت ئولتۇرۇشى» ئاخىرلاشتى. يېنىمىزدىكى مېھمانخانا ئۆيدە ئايرىم ئولتۇرغان قىزلارنى ئېلىپ، ھەممىمىز پىيادە قىزنى كۆچۈرۈپ ماڭدۇق. ماڭا تەييارلانغان ھۇجرا چوڭ ئاچامنىڭ قورۇسىدا ئىدى. ئىككى ئۆينىڭ ئارىلىقى 500 مېتىر ئەتراپىدا كېلەتتى. يولدا «قىزىپ قالغان» دوست - بۇرادەرلەر ساۋاقدىشىم

دېگەن تامىقى، ماڭا ئوخشاش ئاشقازىنى بۇزۇلغانلارنىڭ ئەڭ ياخشى دورىسى.

ــ لەگىپۇگدەك لىغىلداپ تۇرىدىكەنغۇ؟

ــ شۇنداق. ئەمما ماھىيىتى ئوخشىمايدۇ. مەن بۇ تاماققا بەك ئامراق. ئۇنى مۇنداق تەييارلايمىز: موزاينىڭ پاچىقىنى پاكىز ئۆكلەپ سۇ بىلەن تاكى سىگىرلىرى سۆڭەكتىن ئايرىلغىچە ئۇزاق قاينىتىمىز. گۆشىدىن ئايرىلغان سۆڭەكلىرىنى ئېلىۋېتىپ، سىگىر ـ گۆشلىرىنى يەنە قاينىتىمىز. گۆشلىرى تېلىپكە ئايلانغاندىن كېيىن سامساق، ياڭيۇ ياكى چامغۇرنى ئۇششاق چوقۇپ ئۇنىڭغا ئازراق سوقۇلغان ئاقمۇچنى ئارىلاشتۇرۇپ گۆشىنىڭ ئۈستىگە تۆكۈپ، تۇز ـ تەمنى تەگشىگەندىن كېيىن، قازاندا لەگىپۇگدەك ئۇيغىچە قاينىتىمىز. ئۇندىن كېيىن كاستىرىلكىغا قويۇپ سوۋۇتساق لەگىپۇگدەك ئۇيۇيدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن پىچاق ياكى قوشۇقتا كېسىپ يېسەك بولىدۇ. قەشقەر كان ـ مېتاللورگىيە ئىدارىسىدە ئېنژىنىر بولۇپ ئىشلىگەن مۇختەر ئىسمىلىك بىر يىگىت بار ئىدى. ئۇ 50 ـ يىللاردا لېنىنگرات كان ـ مېتاللورگىيە ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرۈپ، بۇ يەرگە خىزمەتكە چۈشكەن. سوۋېتتە ئوقۇغانلىقى ئۈچۈن «تۆت ئېنىقلاش» خىزمىتىدە ئۇنى «شيۇجىڭجۇيىچى ئۇنسۇر» دەپ، مۇشۇ تېرىم يېزىسىغا تۆۋەنگە چۈشۈرۈۋەتتى. ھازىر مۇشۇ يېزىنىڭ «يۇگۇر ـ يېتىم» ئىشلىرىنى قىلىپ «ئىدىيە ئۆزگەرتىۋاتىدۇ.» ئۇ مېنىڭ قول ئاستىمدا ئىشلىگەچكە، مېنىڭ ھالىمدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىۋاتىدۇ. بۇ تاماقنىمۇ ئۇ تەييارلاپ ئېلىپ كەپتۇ. سىزنىڭمۇ رىسقىڭىز چۈشۈپتۇ. بىللە يەيلى. ھۇشۇرۇپ ئاكام بۇ تاماقتىن ماڭا بىر تەخسە كېسىپ بەردى. مەن بۇ تاماقنى تۇنجى قېتىم كۆرگەچكە ، بەك ھۇزۇرلىنىپ يېدىم.

رايونلۇق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا رەئىسمۇ بولغان. «ئىستىل تۇزىتىش» ھەرىكىتىدە ئاتالمىش «ئوڭچى، يەرلىك مىللەتچى» قالپىقىنى كىيىپ، بىز مەزگىل ئۇ ئىدارىلەردە «ئۇرۇنىدى - سوقۇندى باشلىق» بولۇپ يۈرگەن. شۇڭا بۇ قېتىم «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە ئادەتتىكى كادىر سۈپىتىدە قاتناشتۇرۇلغان. بۇ كىشى ناھايىتى خۇش پېئىل، كەمتەر، چىقىشقاق، بىلىملىك بولغاچقا، ھەممىمىز ياخشى كۆرەتتۇق. ئىككىمىزنىڭ مىجەزى قاملاشقاچ، مەن پۈرسەت بولسىلا ئۇ كىشىنى يوقلاپ تۇراتتىم. ھۇشۇرۇپ ئاكا «تۆتە بىللە» بولغان ئائىلە مەن تۇرغان كەنت «تەربىيە باش ئەترىتى»نىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئارىلىقى تۆت - بەش كىلومېتىر بولغاچقا، ئالاھىدە چوڭ يىغىن بولمىسىلا بىز تەرەپكە كەلمەيتتى. ھۇشۇرۇپ ئاكام بىلەن مۇڭداشقۇم كېلىپ ئۇ تۇرغان ئۆيگە باردىم.

— ھە، كېلىڭ ئامىشۇ! (مەن خىزمەت ئەترىتىنىڭ كاتىپى بولغاچقا، مېنى «ئامىشۇ» دەپ ئاتايتتى.) «ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە» دېگەن شۇدە، بۈگۈن سىزنى سىغىنىپ قاپىقىم تارتقان ئىدى. چاقىراي دېسەم تېلىفۇن بولمىغاچقا، ئىچىم تىت - تىت بولۇپ ئولتۇرغان ئىدىم. — دېدى ھۇشۇرۇپ ئاكام ئىللىق چىراي بىلەن ماڭا بېقىپ.

— مېنى سېغىنغىنىڭىزغا رەھمەت ئاكا، خىزمەت ئالدىراشچىلىقى بىلەن سىزنى كۆندە يوقلاپ تۇرالمىدىم.

— تەكەللۇپ قىلماي، داستىخانغا كېلىڭ، — دېدى-دە، ھوشۇرۇپ ئاكا. تەكچىدىكى كىچىك كاستىرىلكىنى ئېلىپ داستىخانغا قويدى.

— بۇ لەڭپۇڭنى ئۇزىڭىز ئۇيۇتتىڭىزمۇ؟

— بۇ لەڭپۇڭ ئەمەس ئوكا، ئۇرۇسلارنىڭ «خالورۇپنى»

ـــ ئۇ دېگىنىڭىزغۇ توغرا. مەنمۇ شۇنداق چۈشىنىمەن. ئەمما بىر ئىش زادى كاللامدىن ئۆتمەيدۇ.

ـــ قايسى ئىشنى دەيسىز؟

ـــ مۇشۇمۇ «كومۇنالىشىش شامىلى» بولامدۇ؟ ـــ دېدى ھۇشۇرۇپ ئاكام قوشۇمىسىنى تۇرۇپ. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ماركسىزم نەزەريەسىنىڭ تۇرتكىسىدە دۇنيادا تۇنجى قېتىم «پارىژ كومۇناسى» قۇرۇلۇپ بىر ئاي ھۆكۈم سۈرۈپ مەغلۇب بولغان. 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا لېنىنىزم يېتەكچىلىكىدىكى سابىق سوۋېت كومپارتىيەسىمۇ «كومۇنالىشىش» شوئارىنى سىناق قىلغان. لېكىن ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان. خەلقئارادا ئاشۇنداق ئاچچىق ساۋاقلار تۇرسىمۇ، بىز يەنە شۇ شامالغا ئۇسۇل ئويناپ «كومۇنالىشىش» دولقۇنىنى قوزغىدۇق. ھەتتا ئائىلىۋى ئىگىلىكنى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىپ، «كومۇنا ئاشخانىسى» ئارقىلىق ھەممىمىزنىڭ قازان ـ چۆمۈچنى بىرلەشتۈرۈپ، «كومۇنانىڭ داشقازىنى»غا تەلمۈرۈپ ياشايدىغان ئىپتىدائىي ياشاش ئۇسۇلىنى شەكىللەندۈردۇق. بۇ تارىخىي خاتالىق ئەمدى تۇزىتىلىۋاتقان مۇشۇ پەيتتە مەملىكەت بويىچە پەقەت مۇشۇ بىر كەنتتە «كومۇنا ئاشخانىسى»نى ساقلاپ قېلىشنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى بار؟ شۇڭا، مېنىڭچە مۇشۇ ئاتالمىش «سىناق»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇش بۇ قېتىمقى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىنىڭ تۇپ نىشانى بولۇشى كېرەك.

ـــ توغرا دېدىڭىز ئاكا. ھازىر «تەربىيە» خىزمىتى ئەتىرتى ئىچىدە مۇشۇ توغرىسىدا غۇلغۇلا بولىۋاتىدۇ. بىزمۇ كەنت نامىدىن يۇقىرىغا دوكلات سۇندۇق. ئېھتىمال يېقىن ئارىدا بۇ يېزىدىكى «كومۇنا ئاشخانىسى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ھەققىدە ھۆججەت چۈشۈشى مۇمكىن.

— ۋاھ، نېمىدېگەن تەملىك تاماق بۇ!

— كوئېلوندىن («كوئېلون» نامىلىق ھاراقنىڭ دېمەكچى) 100 گىرام بولسا تېخىمۇ راھەت ھېس قىلاتتىڭىز.

— ئۇنىڭسىزمۇ تەمى ئاغزىمدا قالدى.

— بۇ تاماقنى كۆپ ماختىماڭ. بولمىسا سىزمۇ «شىيۇجىڭجۇيىچى» بولۇپ قالىسىز، — دەپ چاقچاق قىلدى ھۇشۇرۇپ ئاكا.

— مۆشۈكتىن قورققان ساچقاندەك قورقۇنچاق بولۇپ كېتىپسىز غۇ!

— ھاي، قاراپ تۇرۇپ مېنى تىللىماڭ، ئۇكا.

شۇندىلا ھۇشۇرۇپ ئاكامنىڭ «مۆشۈك» دېگەن لەقمى ئېسىمگە كەلدى-دە، ھېلىقى ئويلىماي دەپ سالغان چاقچىقىمدىن خىجىللىق ھېس قىلدىم. بىز تاماقنى يەپ بولۇپ بىر تال تاماكا چەككەچ قىزغىن پاراڭلاشتۇق.

— ھۇشۇرۇپ ئاكا، سىز قان كېچىپ ئىنقىلاب قىلغان پىشقەدەم رەھبەر. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر يېشىڭىزمۇ چوڭ بوپقالدى. شۇڭا بۇ جاپالىق خىزمەتنى بىزگە قالدۇرۇپ، سىز بالا - چاقىلىرىڭىز يېنىدا دەم ئېلىشىڭىز كېرەك ئىدى-غۇ!

— ئۇغۇ شۇنداق، «ئەللىك — يېگەنلىرىڭ يەللىك.» دېگەن تەمسىل بار. ئەمما ماناس دەريا‌سى بويىدا بىر قىش مەيدىمىزنى مۇزغا يېقىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن قانلىق جەڭ قىلغان «گۇناھىمىز» ئۈچۈن «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» زۆرۈر ئىكەن.

— ياق. سىلەرنى خەلق ھۆرمەتلەيدۇ. تارىخنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ. بۇ «شامال»مۇ يولۇچىدەك ئۆتۈپ كېتىدۇ. سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز بىز ئۈچۈن ھەممىدىن مۇھىم.

ـــ ئۇ دېگىنىڭىزغۇ توغرا. مەنمۇ شۇنداق چۈشىنىمەن. ئەمما بىر ئىش زادى كاللامدىن ئۆتمەيدۇ.

ـــ قايسى ئىشنى دەيسىز؟

ـــ مۇشۇمۇ «كومۇنالىشىش شامىلى» بولامدۇ؟ ـــ دېدى ھۇشۇرۇپ ئاكام قوشۇمىسىنى تۇرۇپ. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ماركسىزم نەزەريەسىنىڭ تۇرتكىسىدە دۇنيادا تۇنجى قېتىم «پارىژ كومۇناسى» قۇرۇلۇپ بىر ئاي ھۆكۈم سۈرۈپ مەغلۇب بولغان. 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا لېنىنزم يېتەكچىلىكىدىكى سابىق سوۋېت كومپارتىيەسىمۇ «كومۇنالىشىش» شوئارىنى سىناق قىلغان، لېكىن ئەملگە ئاشۇرالمىغان. خەلقئارادا ئاشۇنداق ئاچچىق ساۋاقلار تۇرسىمۇ، بىز يەنە شۇ شامالغا ئۇسسۇل ئوينىپ «كومۇنالىشىش» دولقۇنىنى قوزغىدۇق. ھەتتا ئائىلىۋى ئىگىلىكنى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىپ، «كومۇنا ئاشخانىسى» ئارقىلىق ھەممىمىزنىڭ قازان ـ چۆمۈچنى بىرلەشتۈرۈپ، «كومۇنانىڭ داشقازىنى»غا تەلمۈرۈپ ياشايدىغان ئىپتىدائىي ياشاش ئۇسۇلىنى شەكىللەندۈردۇق. بۇ تارىخىي خاتالىق ئەمدى تۈزىتىلىۋاتقان مۇشۇ پەيتتە مەملىكەت بويىچە پەقەت مۇشۇ بىر كەنتتە «كومۇنا ئاشخانىسى»نى ساقلاپ قېلىشنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى بار؟ شۇڭا، مېنىڭچە مۇشۇ ئاتالمىش «سىناق»نى ئەملدىن قالدۇرۇش بۇ قېتىمقى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىنىڭ تۈپ نىشانى بولۇشى كېرەك.

ـــ توغرا دېدىڭىز ئاكا. ھازىر «تەربىيە» خىزمىتى ئىچىدە مۇشۇ توغرىسىدا غۇلغۇلا بولۇۋاتىدۇ. بىزمۇ كەنت ناھىيىدىن يۇقىرىغا دوكلات سۇندۇق. ئېھتىمال يېقىن ئارىدا بۇ يېزىدىكى «كومۇنا ئاشخانىسى»نى ئەملدىن قالدۇرۇش ھەققىدە ھۆججەت چۈشۈشى مۇمكىن.

قهنى؟ ــ دەپ سوردىم ئۇنىڭدىن.

ــ كېچىكىپ قاپسەن ئۇكا، ئۇنى ئەترەتتىكىلەر سويۇپ، گۆشىنى ئەزالارغا تارقىتىپ بەردۇق. ئۇزاقتىن بۇيان گۆش كۆرمىگەن دېھقانلار خوش بولۇپ كەتتى دېگىنە!

ــ ۋاي ئاكا، توڭگۇزنىڭ گۆشىنى دېھقانلار نېمە قىلىدۇ؟

ــ پىشۇرۇپ يەپ ئوچەينى مايلايدۇ-دە.

ــ توڭگۇز دېگەن هارام تۇرسا، بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز ئۇنى قانداق يەيدۇ؟

ــ مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان ئىدىم. بىراق ئۇنىڭغىمۇ «پەتىۋا» چىقتى. جاڭگاللارنى ماكان قىلغان ياۋا توڭگۇز ئۆيدە بېقىلىدىغان چوشقىلارغا ئوخشىمايدىكەن. يەيدىغىنى سۈت قوناق ئىكەن. كۈندۈزلىرى سۇ كۆلچىكىدە ياشايدىكەن. هەر قانداق گۆشخور هايۋانلاردىن پاكىز ئىكەن. شۇڭا ئادەم يېسە «هالال» بولارمىش.

ــ بەربىر توڭگۇزدە. بىزنىڭ ئېتقادىمىزدا «هارام» دېيىلگەن.

ــ دېھقانلار ئۆزلىرى خالاپ ئېلىپ كەتتى. بىزدە نېمە چارە؟

ــ ئابلىز ئاكا، سىزمۇ يېدىڭىزمۇ؟

ــ ياق. ئەزالاردىن بىزگە ئاشمىدى. مەنمۇ يېيىشكە قىزىقمىدىم.

«تۇۋا» دېدىم ئىچىمدە. ئاچارچىلىق ئادەمنى هەر كويغا باشلايدىكەن. دېھقانلار مۇشۇ «كوموناۋا ئاشخانىسى»نىڭ بىر قاچا ئۇمىچىغا تەلمۈرمىگەن بولسا، بۇ هارامنى يەپ ئىمانىنى بۇلغاشقا هەرگىز جۈرئەت قىلمايتتى. دەرۋەقە، بۇ گۇناهنىڭ

ــ شۇنداق. ئۆزۈڭ لايىق كۆرمىگەننى خەلقمۇ راۋا كۆرمەيدۇ. تارىخنىڭ قاتتىق سىناقلىرىدىن ئۆتكەن ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى ھامان بىزنى توغرا ۋە پارلاق يولغا باشلايدۇ. خەلقە بەخت يارىتىش سەپىرىدىكى ھەر قانداق ئېغىزتقۇ شامالالارنى چۆرۈپ تاشلايدۇ.

مەن ھۇشۇرۇپ ئاكامنىڭ ھەقنى سۆزلەشتىن قورقمايدىغان، ئۆزى ۋە كۆزى پاك ئىنسانىي خىسلىتىگە قايىل ئىدىم. شۇڭا تىلى بىلەن دىلى بىردەك بولغان بۇ پىشقەدەم ئۇستاز بىلەن پاراڭلىشىشنى ياخشى كۆرەتتىم. بىز ئۇزاق مۇڭداشقاندىن كېيىن، خوشلىشىپ خىزمەت ئورنۇمغا قايتىپ كەلدىم. ئەتىسى يېنىمىزدىكى شياۋدۇي ئەزالىرىنىڭ بىر ياۋا توڭگۇزنى تۇتۇۋالغانلىقىنى ئاڭلىدىم. بۇ كەنت ئەترايى چۆل ـ باياۋان بولغاچقا، ئەترايتا ياۋا توڭگۇز كۆپ ئىكەن. بۇ ياۋا توڭگۇزلار كۈندۈزلىرى قۇملۇق ئارىسىدىكى كىچىك كۆلچەكلەر ئىچىدە دەم ئېلىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە دېھقانلارنىڭ كۆممەقوناق ئېتىزلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، زىيان سالىدىكەن. بولۇپمۇ قوناق سۈت بولغان مەزگىلىدە، توڭگۇزلار توپلىشىپ كېلىپ قوناقلىقنى چەيلەپ، ئەمدى دان تۇتۇشقا باشلىغان قوناقنى مەدىكى بىلەن قوشۇپ يەپ كېتىدىكەن. مەن ياۋا توڭگۇزنى كۆرۈپ باقمىغاچقا، ئۇنى كۆرۈشكە ھەۋەس قىلىپ، چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتىدا بۇ شياۋدۇيگە كېلىپ، خىزمەت ئەترىتىمىزنىڭ مۇشۇ دۇيدە تۇرۇشلۇق ئەزاسى ئابلىز جۇڭياڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئابلىز شىنخۇا ئاگېنتلىقى شىنجاڭ پونكىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ، بۇ قېتىم «سوتسىيالىستىك تەربىيە» خىزمىتىگە قاتناشقان پىشقەدەم مۇخبىر ئىدى. ئۇنىڭ خىزمەت ئورنى بىۋاسىتە مەركەزگە قارىغاچقا، ھەممىمىز ئۇ كىشىنى ئابلىز «جۇڭياڭ» دەپ ئاتايتتۇق.

ــ ئابلىز ئاكا، سىلەرنىڭ ئەترەت تۇتۇۋالغان ياۋا توڭگۇز

گەرچە ئوخشىمىغان پايدا - مەنپەئەت مۇناسىۋىتى تورى ئىچىدە ياشايدۇ. ئەمما دېھقانىنى ئازىزلەشتەك ئورتاق قىممەت قارىشى تىكلەنمىگۈچە، دۇنيا ئىتتىپاقلىققا ۋە ئەمىلىككە ئېرىشەلمەيدۇ. كوللى جانلىق دېھقان ئۆزلۈكىنى تۆۋەن چىقىش نۇقتىسى قىلىش ۋە ئالاقىدار تەرەپلەرگە خاس ئىنكاس قايتۇرۇش ئاساسىدا تاكامۇللۇق تاپىدۇ ۋە بۇ ئۆزلۈك قەدىر - قىممىتى بىلەن دۇنياغا ھۆرلۈك لىباسى يايىدۇ. بۇ نۇقتىدا دېھقان (تېرىمچى) ماددىي ۋە مەنىۋي ئەمىلىكنىڭ بۆشۈكى، خالاس. بىزنىڭ بۇ قارارلىق «سوتسىيالىستىك تەرىيە» خىزمىتىمىز بۇ يېزىدىكى دېھقان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بوغۇچلانغان ئىنسانىي ئەركىنلىكىنى قىسمەنلىك ئىچىدە قايتۇرۇپ بېرىشتەك ئەمەلىي نەتىجە بىلەن خۇلاسىلەندى. مەن بۇ خىلۇەت ماكاندىكى ئالتە ئايلىق جاپالىق خىزمەتنى تامامىلاپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك «سوتسىيالىستىك تەرىيە» ھەربىتى باش قوماندانلىق شتابىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئۆيگە قايتىپ 15 كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، 3 - قارارلىق «تەرىيە» ھەربىتىگە يۈرۈش قىلدىم. بۇ قارارىدا مەن يەنىلا قاغىلىق ناھىيەسىدىن كەلگەن خىزمەت ئەترىتى تەركىبىدە پەيزاۋات ناھىيەسىنىڭ قىزىلبۇي يېزىسىغا كەلدىم. قىزىلبوي پەيزاۋاتنىڭ تۆتىنچى يېزىسى بولۇپ، غەرب تەرىپى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسىنىڭ يېڭىئۆستەڭ يېزىسىغا تۇتىشىدۇ. بۇ يېزا نۇرغۇنلىغان كۆجۈم مەھەللىلەردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، ئاھالىلىرى دېھقانچىلىقتىن باشقا قول - ھۈنەر ئىگىلىكى ۋە سودا - تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. كۆپچىلىك ئائىلىلەرنىڭ ماتا ۋە تاغار، خورجۇن توقۇيدىغان دوكان جازىلىرى بار ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ خەلقلىرىمۇ ئىش - ئۇقەتنىڭ يولىنى بىلىدىغان بولغاچقا، خېلى تېمەن روھلۇق ياشايتتى. ئەمما ئاھالىسى زىچ، ياشلىرى كۆپەرەك بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىچىدە قىمارغا ئۆگىنىپ

جاۋابكارى دېھقالارنىڭ گېپىنى بوغۇپ قويغان «كوممۇنا ئاشخانىسى». شۇڭا ھۇشۇرۇپ ئاكام دېگەندەك، «كوممۇنا ئاشخانىسى»نى دەرھال تاقاپ، خەلقىمىزنىڭ «ئىمان» ۋە «ئېتىقاد» ئەركىنلىكىنى قوغدىشىمىز زۆرۈر ئىكەن. مەن مۇشۇنداق خارامۇش ئوي - خىياللار ئىچىدە پۈچىلىنىپ ياتقىمغا قايتىپ كەلدىم.

بۇ يېزىدىكى «تەربىيە» خىزمىتى ئاخىرلىشىش باسقۇچىغا كەلگەندە، يۇقىرىنىڭ «كوممۇنا ئاشخانىسى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ھەققىدىكى بۇيرۇقى يېزىمىزغا يېتىپ كەلدى. بۇ خەۋەردىن ھەممىمىز خۇشاللىقتا چۆمدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر بىر ئائىلىنىڭ موربىسىدىن ئىس چىقىدىغان بولدى. ئەمما موربىسىدىن ئىس چىققان بىلەن قازىنىدىن بۇس چىقمىغا يەنە خېلى ۋاقىت كېتەتتى. خىزمەت ئەتىتىدىكىلەر ئۆيمۇ - ئۆي قاتراپ ئەتراپتىلەرنىڭ ئامبىرىدىكى ئاشلىق ۋە ماي - كۆكتاتلارنى ئائىلىلەرگە مۇۋاپىق تەقسىم قىلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ قىشتىن چىقۇپلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. دېھقان دېگەن چىداملىق، سەۋرى - تاقەتلىك، كۆكسى - قارنى كەڭ، شۇكرى - قانائەتلىك، ئىچى ۋە تېشى بىردەك بولىدىكەن. ئەجەپلىنەرلىكى، سېنى ۋە مېنى، بەلكى پۈتۈن كۇللى ئالەمنى چۈمۈلىدەك تىرىشچانلىق بىلەن بېقىپ كېلىۋاتقان بۇ جاپاكەش دېھقانلىرىمىزنىڭ تەقدىرى خورلۇق ۋە زەبۇنلۇق ئىچىدە ئۆتۈپتۇ. ئۇلارنىڭ شاتلىقى ئاز، پۈتۈن ۋۇجۇدى قايغۇ ماكانى بولۇپ كەپتۇ. بىلگىنكى قاچان ۋە قايسى ئەلدە دېھقانىنىڭ ئورنى تۆر بولغاندا، جەمئىيەت ھۆر بولىدۇ. دۇنيادا مېڭىپ يۈرگەن ئىنسان تۈركۈملىرى ناھايىتى كۆپتۇر. ئەمما توغرا، چىن ۋە ھەق ئادەم يەنىلا دېھقانلار تۈركۈمىدۇر. شۇڭا ئۇلار بىز ئۈچۈن ئەزىز ۋە قەدىرلىكتۇر. مانا بۇ ئىنسانىيەت ئالىمى موھتاج بولىۋاتقان ئورتاق قىممەت قارىشى. ئىنسان

ئۇلاردىن بەش نەپىرى قومۇلدىن قېچىپ كەپتۇ. قالغانلىرى بىر مەزگىللىك جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ئىش ئورنىدىن ئايرىلماي ئىشلەپ، كۆمۈركان ئىشچىلار قوشۇنىنىڭ ياراملىق ئەزالىرىغا ئايلاندى.

بۇ قارارلىق «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتى ئاخىرقى باسقۇچقا قەدەم قويغان مەزگىللەردە، مەملىكىتىمىزدە يەنە بىر مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر ئىنقىلاب قوزغالغانلىق خەۋىرى بۇ خىلۇەت يېزىلارغىمۇ يېتىپ كەلدى. باشلىقلىرىمىز ھەدىسە قەشقەردە ئېچىلۇاتقان يىغىنلارغا قاتنىشىش بىلەن ئالدىراش ئىدى. بىز بۇ «ئىنقىلاب»نىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى تېخى چۈشەنمەيتتۇق. يېزىلاردا «تۆت كونا»نى يوقىتىش نامى بىلەن باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپتىن بىر قىسىم «قىزىل قوغدىغۇچىلار قوشۇنى» قۇرۇلۇپ، ئۆيمۇ - ئۆي تەكشۈرۈپ ئاتالمىش كونا كىتابلارنى يىغىشقا باشلىدى. ھەتتا بۇ «قىزىل قوغدىغۇچىلار» چوڭ يوللارنى توسۇپ يولدىن ئۆتكەن ساقاللىق كىشىلەرنىڭ ساقلىنى، ئۇزۇن چاپانىنىڭ پېشىنى، ئۇزۇن چاچلىق ئاياللارنىڭ چېچىنى قايچا بىلەن كېسىشتەك ئەخمىقانە «ئىنقىلاب» باشلىنىپ كەتتى. بۇ ھەرىكەتلەرگە ھېچكىممۇ قارشىلىق قىلالمايتتى. بىزنىڭمۇ سۆكۈت قىلماقتىن باشقا ئامالىمىز بولمىدى. شۇنداق غەلىيان ئەۋجىگە چىققان كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىزىلبوي ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدانىدا خەلقتىن يىغىۋالغان «كونا كىتاب»لارنى كۆيدۈرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلمەكچى بولدى. خىزمەت ئەترىتى بىر قانچىمىزنى ئايرىپ، كىتابلارنى كۆيدۈرۈشتىن بۇرۇن، بۇ كىتابلارنى بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى «قۇرئان كەرىم» قاتارلىق مۇقەددەس كىتابلارنى ئايرىپ چىقىپ، ئۇنى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشنى تاپشۇردى. تېخى «ئىنقىلاب»نىڭ بورىنى يېتىپ كەلمەي تۇرۇپ، ئۇنىڭ سۇر -

قالغانلار، يوقىلاڭ باھانىلەر بىلەن ئۆزئارا جېدەل تېرىيدىغانلار خېلى كۆپ ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ «قىزىلبويلۇق پىچاقچىلار» دېگەن لەقىمى بار ئىدى. بىز «تەربىيە» ھەربىتىنىڭ كۈن تەرتىپى بويىچە خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇش بىلەن بىرلىكتە، دېھقانلارنىڭ ئۆزئارا ئىتتىپاقلىق خىزمىتىنىمۇ نۇقتىلىق ئىشلەپ، بۇ ھەقتىكى تەشۋىقاتنى كۈچەيتتۇق. «تۆتنى ئېنىقلاش» خىزمىتى تازا قىزغىن ئېلىپ بېرىلدى، قۇمۇلدىكى سەندالوڭ ئۇستى ئوچۇق كۆمۈر كانىغا يېزا ياشلىرىدىن ئىشچى قوبۇل قىلىش ھەققىدىكى ئۇلايەتنىڭ ئوقتۇرۇشى يېتىپ كەلدى. بۇ يېزىدا باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئىش كۈتۈپ تۇرغان دېھقان ياشلىرى خېلى كۆپ ئىدى. لېكىن ئۇلار يۇرتىدىن ئايرىلىپ باشقا يۇرتلاردا ئىشچى بولۇپ ئىشلەشكە قىزىقمايتتى. خىزمەت ئەترىتىدىكىلەر بۇ پايدىلىق پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىك ئۈچۈن، ئائىلە سۆھبىتىنى قانات يايدۇرۇپ، يېزىدىكى ئارتۇق ئەمگەك كۈچلىرىنى ئاكتىپلىق بىلەن ئىشچىلىققا تىزىملىتىش ھەققىدە سەپەرۋەر قىلدۇق. بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز ئەنئەنىۋى بېكىنمىچىلىككە كۆنۈپ قالغاچقا، يۇرتىدىن ئايرىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي شارائىتىنى ئۆزگەرتىشنى ئانچە خالاپ كەتمەيتتى. مىللىي ئىشچىلار قوشۇنىنىڭ يېتىلىشى شۇ مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى ئۇلار تېخى چۈشىنىپ يەتمىگەن ئىدى. بىز دېھقانلار ئېڭىدىكى بۇ قاتمالليقنى تۇگىتىش ئۈچۈن كۆپ خىزمەت ئىشلەپ، ئاخىرى بۇ كەنتتىن 15 نەپەر ياشنى تاللاپ، قۇمۇلغا يولغا سالدۇق. بىر كەنتتىن 15 كىشىنىڭ ئىشچى بولۇشى بۇ يېزىغا نىسبەتەن چوڭ ئىلگىرىلەش ئىدى. ۋاھالەنكى، ئىككى ئايدىن كېيىن «كۆنەلمىدۇق»، «ئىش ئېغىر ئىكەن.» دېگەن يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن

فادىيۇفنىڭ «تارمار»، سەدىردىن ئەينىنىڭ «قۇللار»، ئابدۇللا قادىرنىڭ «ئۆتكەن كۈنلەر»، سابىت مۇقانوفنىڭ «بوتا كۆز»، ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ «ئىغىر كۈنلەردە»... قاتارلىق رومان ۋە ھېكايە توپلاملىرى بار ئىدى. مەن بالىلىق دەۋرىمدە بىر - ئىككى يىل «قارىخانا»دا ئوقۇغاچقا، چاغاتاي يېزىقىدىكى يازمىلارنى ئانچە - مۇنچە ھەجلەپ ئوقۇيالىغاچقا، دىققەت - نەزىرىم كۆپرەك قوليازمىلارغا ئاغدۇرۇلدى. ئارىمىزدا مەندىن باشقا بۇ قوليازمىلارنى تونۇيالايدىغان كىشى يوق ئىدى. شۇڭا بۇ كىتابلار دۆۋىسى ئىچىدىكى قوليازمىلارنىڭ ھەممىسىنى كۆيدۈرۈۋېتىشكە بولمايدىغان كىتابلار تەرەپكە ئايرىدىم. خىزمەتدىشىم ئابلىز «جۇڭياڭ»مۇ ماڭا ئوخشاش بۇ مىراسلارنى قوغداپ قېلىش تەرەپدارى بولغاچقا، ئۇمۇ خېلى كۆپ كىتابلارنى ئايرىدى. شۇنداق قىلىپ بىز ئىككى سائەتتىن ئارتۇق ئىشلەپ بۇ كىتابلارنى تۈرگە ئايرىپ چىقتۇق. نەتىجىدە كىتابلارنىڭ 80%تىدىن كۆپرەكى «ياخشى كىتاب»لار دۆۋىسىگە ئايرىلىپتۇ. بىز بۇ ئەھۋالنى يېزىمىزدا بىزگە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان خىزمەت ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لىيۇ ئەپەندىگە دوكلات قىلدۇق.

— لىيۇ زوجاڭ، بۇ كىتابلارنى تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، مۇتلەق كۆپچىلىكىنى ساقلاپ قېلىشقا تېگىشلىك ياخشى كىتابلار ئىكەن. ئۇنى كۆيدۈرۈۋەتسەك كەلگۈسىدە تارىخ ئالدىدا جاۋابكار بولىمىز. دۆلەت ۋە خەلقىمۇ يوڭ كېلەلمەيمىز. شۇڭا بۇ ئىشتا سوغۇق قان بولۇپ، بۇ كىتابلارنى ساقلاپ قالساق، — دېدىم مەن بىر خىل جىددى تەلەپپۇزدا.

— مەنمۇ شۇنداق قارايمەن، — دېدىن ئابلىز مېنى قۇۋۋەتلەپ — مەركەزنىڭمۇ ئاسار ئەتىقىلەرنى قوغداش ھەققىدە مەخسۇس يولىۇرۇقى بار. بۇ كىتابلارمۇ شۇ قاتارغا كىرىدۇ.

ھەيۋىسى يېزىمىزنى قاپلىدى. ھەممىمىزنىڭ ئىككى كۆزى ئوچۇق بولسىمۇ، لېكىن كۆڭلىمىز قارىغۇ بولۇپ قالغان مۇشۇ كۈنلەردە «زەھەرلىك چۆپ» بىلەن «خۇشپۇراق گۈل»لەرنى پەرقلەندۈرەلەيدىغان جۈرئەتلىك كىشىلەر ئاز ئىدى. «زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق» دېگەن قۇللۇق ئىدىيە ھۆكۈمران بولغاچقا، تىلىمىز بىلەن دىلىمىزمۇ بىر - بىرىدىن ياتلىشىپ كەتتى. لېكىن مەن كۆرۈنمەس ئۇيۇق ھامان پارلاپ سۈزۈك ئاسمان ھاسىل بولىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتىم. چۈنكى بۇ ئىنسانىيەت ئالمىنىڭ مۇبەسسەل قانۇنىيىتى. شۇڭا كۆڭلۈمدىكى گۈمانلىق تۈگۈچلەرنى ئىشەنچ خەنجىرىدە يېشىپ، بار ئامالىلار بىلەن خەلقتىن مەجبۇرىي يېغىۋالغان تەۋرۈلۈك كىتابلارنى ساقلاپ قېلىشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم. خىزمەت ئەتىرىتىدىن كىتابلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا بەلگىلەنگەن بەش خادىم (مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) قىزىلبۇي ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مەيدانىغا دۆۋىلەپ قويغان كىتابلارنىڭ يېنىغا كېلىپ، تاللاشقا باشلىدۇق. بۇ كىتابلار ئىككى - ئۈچ مىڭ پارچىدىن ئاشاتتى. ئۇنىڭ ئىچىدە كونىراپ قاتلىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن قوليازمىلار، ھەپتىيەك، «قۇرئان»لار، كۆچۈرۈلگەن ھەدىس ۋە دۇئا - تەكبىر توپلاملىرى، دىنىي جەڭنامە ۋە قىسسەلەر، ھەر خىل پالنامە ۋە رىسالىلەر، «مىڭ بىر كېچە»، «بەختىيارنامە» قاتارلىق ھېكايەتلەر، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا پۈتۈلگەن «يۈسۈپ - زىلەيخا»، «لەيلى - مەجنۇن»، «فەرھاد - شېرىن»، «سەنۇبەر»، «ھۆرلىقا - ھەمراجان»، «گۆر ئوغلى»، «غېرىپ - سەنەم»... قاتارلىق خەلق داستانلىرى، ھەتتا ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدە تاشكەنت ۋە ئالمۇتادىكى نەشرىياتلار ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلغان ماكسىم گورگىنىڭ «ئانا»، «كىشىلەر ئىشكىدە»، تولىستوينىڭ «ئاننا كارىنىنا»،

دېگەن بولسا، ئاللىقاچان بۇ كىتابلار كۆيدۈرۈلۈپ كۈلى كۆككە سورىلاتتى. لېۋ ئەپەندى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سىياسىي تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ بۆلۈم باشلىقى دەرىجىلىك كادىرى بولۇپ، ئەسلىدە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ سىياسىي نەزەريىە فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ خىزمەتكە قاتناشقاچقا خېلى سالماق، دۇرۇس ئادەم ئىدى. شۇڭا مۇشۇ ئادەمنىڭ ياردىمى بىلەن بۇ مىراسلارنى قوغداپ قالدۇق. كاۋاپمۇ كۆيمىدى، زىخمۇ كۆيمىدى. بۇ ئىشتىن كېيىن كۆڭلۈمدە يەنە بىر ئەندىشە پەيدا بولدى. ئۆيمىزدە نەچچە ئون يىلدىن بۇيان دادام ساقلاپ كېلىۋاتقان كۆپلىگەن كونا كىتابلار بار ئىدى. «ناۋادا كىتاب كۆيدۈرۈش شامىلى بىزنىڭ يۇرتقىمۇ يېتىپ كەلگەن بولسا قانداق قىلارمىز؟» دەپ ئەنسىرەشكە باشلىدىم. «ياق، بۇ تەۋەرۈك كىتابلىرىمىزنى ساقلاپ قېلىش كېرەك.» دەپ ئۆز - ئۆزۈمگە خىتاب قىلىپ ئامال ئىزدىدىم. تېلىفۇن بولمىغاچقا دادام بىلەن ئالاقىلىشىش مۇمكىنچىلىكى يوق ئىدى. ئاخىرى يالغان سەۋەب بىلەن ئىككى كۈنلۈك رۇخسەت سوراپ قەشقەرگە بېرىش قارارىغا كەلدىم. دەرھال ماشىنا تاپقىلى بولمىغاچقا، قىزىلبۇي بازىرىدىن قەشقەرگە قاتنايدىغان بىر ئات ھاۋۇرىسىنى كىرا قىلىپ، ئالتە سائەتتە قەشقەرگە يېتىپ كەلدىم-دە، شەھەردىكى تۇغقانلارنىڭ ۋېلىسىپىتىگە مىنىپ بۇچىدىكى ئۆيۈمگە چىقتىم. خۇداغا شۈكۈر، بۇ «شامال» تېخى بىزنىڭ يېزىمىزغا يېتىپ كەلمەپتۇ. دادامنىڭ كىتابلىرىمۇ ئۆز ئورنىدا ئامان - ئېسەن تۇرۇپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ خاتىرجەم بولالمايمۇ، دادام بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بۇ كىتابلارنىڭ ئىچىدىكى مۇھىملىرىنى تاللاپ شەھەردىكى ئىككى ئاچامنىڭ ئۆيىگە يۆتكەۋەتمەكچى بولدۇق. ئەتىسى تاڭ سەھەردە بۇ كىتابلارنى خورجۇنغا سېلىپ ئېشەك بىلەن شەھەرگە ماڭدۇق. ئاچامغا بۇ كىتابلارنى مەھكەم ساقلاشنى تاپشۇرۇپ ئۆزۈمنى

ـــ مېنىڭچە، بۇ كىتابلار ئىچىدىكى ئاشكارا نەشر قىلىنغان ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئۆز ئىگىسىگە ياكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ قىرائەتخانىسىغا بېرەيلى. قالغان قوليازمىلار ۋە كونا كىتابلارنى ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىغا تاپشۇرۇپ بېرەيلى. ئىش قىلىپ بىزنىڭ قولىمىزدا بۇ كىتابلار كۆيۈپ كەتمىسۇن.

لىيۇ زوجاڭ بىزنىڭ پىكرىمىزنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

ـــ مەنمۇ سىلەرنىڭ پىكرىڭلارغا ھېسداشلىق قىلىمەن. لېكىن ئۆز ئالدىمغا قارار چىقىرالمايمەن. مەن بۇ ئەھۋالنى دەرھال باش ئەترەت باشلىقلىرىغا دوكلات قىلاي. ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالغاندىن كېيىن، بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلايلى.

ـــ دەپ، يېنىمىزدىكى باش ئەترەت ئىشخانىسىغا يول ئالدى. بىز كىتابلارنىڭ قېشىدا قالدۇق. بۇ پايدىلىق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «يۇلتۇزلار پالنامىسى»، «ھۆكمەتلەر» (ئەھمەد يەسسەۋىنىڭ شېئىرلىرى)، «چاھار دىۋان» (ئەلشىر نەۋائىينىڭ) ناملىق ئۇچ پارچە قوليازمىنى ئوغۇرلاپ يانچۇقۇمغا ۋە قوينۇمغا سېلۋالدىم. «كىتاب ئوغرىسى ئوغرى ئەمەس.»تە! بىرەر سائەتتىن ئارتۇقراق ۋاقىتتىن كېيىن بۇ كىشى يېنىمىزغا قايتىپ كېلىپ، باشلىقلارنىڭ يولىيۇرۇقىنى يەتكۈزدى.

ـــ سىلەرنىڭ پىكرىڭلارنى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» باش ئەترىتىدىكى رەھبەرلەر «مۇڭاپىق» دەپ قارىدى. ھەمدە كىتابلارنىڭ ئارىسىدىكى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەپتىيەكلەرنى ئايرىپ ئۆز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشتىن باشقا بارلىق كىتاب ۋە قوليازمىلارنى پىچەتلەپ، پەيزاۋات ناھىيەلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇن ئورگىنىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى ھاۋالە قىلدى، ـــ دېدى.

مەن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىچ - ئىچىمدىن خۇشال بولدۇم. «خانىنىڭ ئاغزى مايماق» دېگەندەك، ناۋادا لىيۇ زوجاڭ «بولمايدۇ»

سەككىزىنچى باب

«چۈش»مۇ يا «قىيامەت»مۇ

نېمە بۇ، بىر چۈشمۇ يا دەھشەت «قىيامەت» بولدىمۇ،
ياكى ئەلنىڭ ئەجىلى - پەيغامبىسى لىق تولدىمۇ؟
ئاندا قىقاس، مۇندا ئۇر - چاپ، قول سۇنۇق، باش - كۆز يارا،
نى يىگىت - قىزلار يانۇر جان تالىشىپ مەيدان ئارا.
بولدى مەكتەپ زاللىرى قىرغىنچىلىق قورغانلىرى،
تەجرىبە ئەسۋابلىرى، بومبا ياساش سايمانلىرى.
كارخانا نەيزە ياسار، ئورغاق سوقۇشنى توختىتىپ،
كىيىدى قالپاق بەزىلەر گېپىتلىر ساراڭغا ئوخشىتىپ.
ئاقتى قان، ئاقتى قېرىنداش ھەم بۇرادەر قېنى،
نېمە دەپ يەكۈن ياسارىكەن ئاڭا تارىخ بىر كۈنى.
توۋا دەپ تۇتتۇم ياقا، ھەر كۈنلىكى قانغا قاراپ،
شۇنچە قانغا كىم خەلقنىڭ ئالدىدا ئېيتار جاۋاب.

- (ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر «خاتىرىسى»دىن)

مانا بۇ تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن جۇڭگوچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ رېئال كارتىنىسى.

راستىنى ئېيتقاندا، سەككىز يىل داۋاملاشقان بۇ «ئىنقىلاب»نى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلەرنىڭ نەزىرىدە، ئۇ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ئەمەس «مەينەت ئىنقىلاب»

خاتىرجەم ھېس قىلدىم ـ دە، چۈشتىن كېيىن قاتناشنىڭ ماشىنىسى بىلەن پەيزاۋاتقا قاراپ يول ئالدىم. دەرۋەقە، بىر ـ ئىككى ئايدىن كېيىن بۇ «شامال» بىزنىڭ يېزىمىزغىمۇ يېتىپ كېلىپ، ئىسيانچىلار ئۆيىمىزنى ئاختۇرۇپ قالغان كىتابلارنى «مۇسادىرە» قىپتۇ. پەقەت شەھەرگە يۆتكىۋەتكەن كىتابلىرىمىزلا ساق قاپتۇ. بۇ كىتابلارنىڭ بىر قىسمىنى كېيىنچە مەن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېتىپ، دادامدىن قالغان تەۋەرۈك سۈپىتىدە ھازىرغىچە ساقلاۋاتىمەن.

1966 ـ يىلى 5 ـ ئايلاردا، «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتىگە قاتنىشىۋاتقان بارلىق كادىرلار دەرھال ئۆز ئورنىغا قايتىپ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غا قاتنىشىش ھەققىدە يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن يېزىلاردىكى «تەربىيە» كادىرلىرى ئىختىيارى ھالدا ئەسلىدىكى خىزمەت ئورۇنلىرىغا قايتىشقا باشلىدى. مەنمۇ ئىككى يىللىق جاپالىق چېنىقىشنى تاماملاپ، قەشقەردىكى ۋاقىتلىق ئۆيۈمدە ئايالىم مەريەم بىلەن بىللە 15 كۈن دەم ئېلىپ ئۇرۇمچىگە يالغۇز قايتىپ كەلدىم. ئويلىسام، يېزا ـ شەھەرلەردىكى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» ھەرىكىتى ھازىر باشلانغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ مانۇرى ئىكەن. بۇ «مانۇر»دىن ھەر ھالدا سالامەت ئۆتتۈم. ئەمدى يەنە قانداق قىسمەتلەر كۈتىدىكىن ـ تاڭ!

ئىنقىلابىغا ئاتىغان يېقىن سەپداشلىرىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇلارنى تۇنجۇقتۇرۇپتىشنىڭ كويىغا چۈشتى. «ئوتتۇرىدا بۇرۇن بولمىسا، ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەيدۇ.» دېگەندەك ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش كويىدا ماۋزېدۇڭچە نىقابلىنىپ يۈرگەن بىر ئوچۇم سۈيىقەستچىلەر گۇرۇھى «بۇرسەت كەلدى» دەپ چوتنى خاتا سوقۇپ، «ئىلاھ»نىڭ بۇرنىدىن يېتىلەشكە باشلىدى. ماختاش، ئالقىشنى ياخشى كۆرمەيدىغان كىشى بولمىسا كېرەك. ئىنسان پسىخىكىسىنىڭ بۇ ئاجىزلىقى بەزىدە كىشىنىڭ ئۆز ئىرادىسىگە باقمىغان ھالدا كۆزىنى غەلەت قىلىپ «يامانلىق ئىلاھى ــ ئانگرامەييۇ»لارغا يېشىل چىراغ يېقىپ بېرىشكە مەجبۇرلايدۇ ـ دە، ئۆزىنىڭ غېمى ئۆزگىلەرنى زىيان ـ زەخمەتكە گىرىپتار قىلىدۇ. بۇ بىر خىل ھايات مەنتىقىسى. دەرۋەقە، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ «مائۇبرى»دىن باشلاپ، ئۇنىڭ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈش ۋە ئاخىردا گۇمران بولۇش جەريانلىرىدىكى پاجىئەلىك كۆرۈنۈشلەرنى ئەسلىسەك، بۇ مەنتىقىنىڭ كۆرۈنمەس ھۆجەيرىسىدىكى ماھىيەتلىك ئامىللارنى قىياس قىلالايمىز. مەن يەنىلا «ئۇنتۇش ئۇچۇن ئەسلەش» مەقسىتىدە ئارخىپقا ئايلانغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ «خاتىرىسى»نى ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ سەمگە سېلىشنى لايىق تاپتىم. بۇ ھەرگىزمۇ «يارا ئۈستىگە تۇز سېپىش» ئەمەس. بەلكى ئەۋلادلارنىڭ بۇ تارىخىي ئاچچىق ساۋاقنى مەڭگۈ ئۇنتۇماسلىقى ئۈچۈن، خالاس.

مەن ئىككى يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ھەممە ئۈچۈرلاردىن تېز خەۋەردار بولۇپ تۇرىدىغان قاينام ـ تاشقىنلىق شەھەر مۇھىتىدىن ئايرىلىپ، قەشقەرنىڭ چەت يېزا ـ قىشلاقلىرىدا دېھقانچە ياشاپ كەلگەچكە، نۆۋەتتىكى كەسكىن ۋەزىيەتتىن بىخەۋەر ئىدىم. شۇڭا 1966 ـ يىلى ماي ئېيىنىڭ ئاخىرلىرى، مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندىن بۇيان، باش كۆتۈرمەي «گېزىت ـ

سانىلاتتى. شۇڭا، ئاللىقاچان تارىخ بېتىدىن ئۆچۈرۈلگەن بۇ سەككىز يىللىق مائىمانچىلىقنى تىلغا ئېلىشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ «ئۇنتۇش ئۇچۇن ئەسلەش» كېرەك - تە!

مەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ شاھىتلىرىدىن بىرى بولسامۇ، لېكىن ھازىرغىچە بۇ «ئىنقىلاب»نىڭ تۈپ ماھىيىتى ۋە نىشانىنى، ئىچكى - تاشقى سەۋەبلىرىنى تېخى تولۇق چۈشەنمەيمەن. ھادىسەن قارىغاندا، جۇڭگو تارىخىدىكى چىن شىخۇاڭدىن باشلانغان فېئودال سۇلالىلەرنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ھاكىمىيەت تالىشىشنى مەركەز قىلغان «ئوردا كۈرىشى»نىڭ باشقىچە شەكىلدىكى تەكرارلىنىشى، خالاس. پۇقرا دېگەن قايسى زامان، قايسى ماكاندا ياشىشىدىن قەتئىينەزەر گويا كى قوي توپىدەك رايىش بولۇپ، چوبان قايا قا باشلىسا شۇ ياقا مېڭىشقا مەجبۇر، ئەگەر چوبانغا ئەگەشمەي توپتىن ئايرىلسا، ھامان بۆرىگە «يەم» بولىدۇ. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»مۇ بۇ قانۇنىيەتتىن مۇستەسنا ئەمەس. بۇ «ئىنقىلاب» جۇڭگو دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بۈيۈك رولچىسى. توغرا، شەرەپلىك جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئۇزاق سىناقلاردىن ئۆتكەن ئۇلۇغ داھىيىسى ماۋزېدۇڭنىڭ 70 ياشتىن ئاشقان قېرىلىق مەزگىلىدە، بۇ يىللار ئوبېيكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، ئۇزۇن يىللىق جاپالىق ئىنقىلابقا باشچىلىق قىلغان ماۋجۇشىنىڭ ھارغىنلىقتىن دېڭىزلىككە يۈزلەنگەن ھەمدە ئەقلىي - ئىدراكى كۈنسېرى ئاجىزلاشقان مەزگىللەر ئىدى. سوبېيكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، بۇ مۇھتەرەم زاتنىڭ پىسخىك ئالىمىدە «گۇمانخورلۇق»، «مەنمەنچىلىك»، «ماختانچاقلىق»، «ئۆزۈمچىلىك» خاھىشلىرى بېسىم ئورنىدا بولۇپ، «مۇتلەق ئىلاھ»لىق تەمەسى كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا قېرىپ قالغان مەزگىللىرىدىمۇ مۇشۇ «شەيتان» ۋەسۋەسىدە ئۆزى بىلەن بىر سەپتە قان كېچىپ ئىنقىلاب قىلغان، بارلىقىنى جۇڭگو

كېڭەيدى. شۇنداق بىلەن دەسلەپكى كۈرەشنىڭ تىخ ئۇچىنى يالاڭ شەنجاڭ (مەركىزى ئالىي پارتىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرى، مەملىكەت ۋە خەلقئاراغا تونۇلغان ئاتاقلىق پەيلاسوپ)، سۇن يىفاڭ (جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ باشلىقى، ئاتاقلىق ئىقتىسادشۇناس»، جىەن بۇزەن، ۋۇخەن (بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مەكتەپ مۇدىرى، مەملىكەت ۋە خەلقئاراغا تونۇلغان داڭلىق تارىخشۇناس ئالىملار) قاتارلىق مەشھۇر زاتلارغا قارىتىپ، ئۇلارغا «شىۋجىڭجۇيىچى ئۇنسۇر»، «پارتىيەگە قارشى ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر»، «كوننىڭ تىرىلدۈرگۈچى ئۇنسۇر» دېگەندەك سىياسىي قالپاقلار كىيدۈرۈلۈپ قاتتىق كۈرەش قىلىندى. بۇ تەتۈر شامالنىڭ «ئىلھامى» بىلەن ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردىمۇ بەس - بەس بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىنى «توپقا تۇتۇش» باشلىنىپ كەتتى. چەت چېگرا رايون شىنجاڭمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىدى. نەتىجىدە دەسلەپ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ شۇجىسى لىۋ شاۋۋۇ، تونۇلغان يازغۇچى ۋە رەھبەر ۋاڭ گولىن، تېيىپجان ئېلىيوف، ئابدۇكېرىم خوجايوف قاتارلىق بەش يازغۇچى «پارتىيەگە قارشى گۇرۇھ» دېگەن قالپاق بىلەن پىپەن قىلىندى. ھەتتا لىۋ شاۋۋۇنى پارتىيەدىن قوغلاپ چىقاردى. ئۇلارغا چېتىلىدىغان بىر تالاي ئادەملەرمۇ ئېغىر زەربىگە ئۇچرىدى. ۋەزىيەت «چېكىتى يوق جىڭ»دەك بارغانسېرى تەڭپۇڭسىزلىنىپ كېتىۋاتقان شارائىتتا، بۇ كېڭەيمىچىلىكنى تەرتىپكە سېلىش مەقسىتىدە، 1966 - يىلى فېۋرالدا ماۋزېدۇڭنىڭ تەكلىپى ۋە تەستىقى بىلەن پىك جىن (مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، شۇجىچۇنىڭ دائىمىي شۇجىسى، بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكومىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى)، لۇدىڭيى (مەركىزى كومىتېت تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ

ژۇرنال ۋە ھۆججەت كۆرۈپ ۋەزىيەتنى چۈشىنىش»، «ۋەزىيەتكە يېتەكچىلىك»نىڭ كويىدا يۈرەتتىم. بىردىنلا بۇرۇن مەتبۇئات ساھەسىدە كۆرۈلمىگەن ۋە «ئوردا مەشغۇلى»لىرىنىڭ ئاپىسىدەك تونۇلمىغان ياۋۇزىنۇەن ئاتلىق بىر مۇئەللىپنىڭ شائىخەيدە چىقىدىغان «ئازادلىق» گېزىتىنىڭ باش بېتىگە بېرىلگەن «يېگىدىن يېزىلغان تارىخى دراما (خەيرۇينىڭ مەنسەپتىن قالدۇرۇلۇشى)غا باھا» دېگەن بىر پارچە ماقالىسى قوزغىغان سىياسىي بەس - مۇنازىرىگە كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. مەركەز مەقسەتلىك ئورۇنلاشتۇرغان بۇ سىياسىي بەس - مۇنازىرىگە داھىمىز ماۋ جۇشى تەستىق يېزىپ، مەملىكەت بويىچە ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە مەدەنىيەت خىزمەتچىنى كەسكىن تەنقىدلەپ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئورگانلىرىنى «پادىشاھ، خان - ۋەزىرلەر مىنىستىرلىكى»، «جىن - شەيتانلارنىڭ قارا ئۇگىسى» دەپ قاتتىق سۆكتى. مەن بۇ «تەستىق»نى ئوقۇپ قاتتىق چۆچۈپ كەتتىم ھەمدە غەلىتىلىك ھېس قىلدىم. «بىر جۇملىسى مىڭ جۇملىگە تەڭ» دەپ قارىلىدىغان ئۇلۇغ داھىنىڭ بۇ بېشارىتى بىلەن چېكىدىن ئاشقان «سول» نەزەرىيە ئېقىمى جۇڭگونىڭ ئاسمىنىنى قاپلاپ، «ھەيۋەتلىك بىر ئىنقىلاب»نىڭ قوزغىلىشىغا سىگنال بولدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ شائىتتىكى بارلىق ئەلەم ۋە قەلەم كۆرەشلىرىگە «پىلتە» بولىدىغان مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەلىرى داۋالغۇپ، بىر قىسىم داڭلىق تارىخىي رومان، ھېكايە، كىنو، تىياتىرلار ئۇستىدە «ئىنقىلابى چوڭ پىچەن»» قانات يېيىپ، بىر يۈمۇلاپلا ئۇنىڭغا «بۇرژۇئازىيەنىڭ سېسىق مېلى»، «زەھەرلىك چۆپ»، «شىيۇجىڭجۇيى»، «فېئودالىزمنىڭ تەرغىباتى» دېگەندەك قارا ماركىلار چاپلاندى. بۇ خىل شامال بارغانسېرى كۈچىيىپ، پەلسەپە، تارىخ، مائارىپ قاتارلىق ھەر قايسى ئىجتىمائىيەت قاتلاملىرىغىچە

چىقىرىپ «فېۋرال تېزىسى»غا قارشى مۇقام توۋلىدى. بۇ «خاتىرە»مۇ 10 - ئاپرېلدا مەركىزى كومىتېتنىڭ «قىزىل باشلىق» ھۆججىتى شەكلىدە، پۈتۈن پارتىيەگە تارقىتىلدى. بۇ «خاتىرە»نىڭ بىۋاسىتە ئىجادكارى جاڭ چىڭ بىلەن لىن بىياۋ بولسىمۇ، ئۇ ماۋزېدۇڭنىڭ كۆڭلىگە پۈككەنلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن ئىدى.

تولىمۇ قىزىق ھەم غەلىتە بولغىنى، دۇنيادا ئىسمى - جىسمىغا لايىق كاتتا نوپۇسلۇق «جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزى كومىتېتى»نىڭ بىرلا ۋاقىتتا مەزمۇن ماھىيىتى جەھەتتىن بىر - بىرىگە زىت بولغان «فېۋرال تېزىسى» بىلەن «فېۋرال خاتىرىسى»دىن ئىبارەت ئىككى خىل ھۆججەتنىڭ ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىنىشى ئىدى. بۇ ھال ئەس - ھۇشى جايىدا بولغان ھەر قانداق ئادەمنى ئەجەبلەندۈرمەي قالمايتتى.

جاڭ چىڭ تۈزگەن «فېۋرال خاتىرىسى» خۇددى «ئوت ئۈستىگە ياغ قۇيغان»دەك «ئىنقىلاب»نىڭ ئوتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ «خاتىرە»نىڭ روھىغا ماس ھالدىكى تەنقىد ماقالىلىرى نۇقتىلىق گېزىتلەرنىڭ باش ستونلىرىنى قاپلىدى. دەسلەپ «بېيجىڭ گېزىتى»دە مەخسۇس «سەنجاسون» («ئۇچ ئائىلىك كەنت») نامىدا ستون ئاجرىتىلىپ، ۋۇخەن، دىڭتو (بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكومىڭ شۇجىسى) ۋە لياۋ مۇشا (بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى) قاتارلىق «سەنجاسون» تەنقىدنىڭ ئوبېيكتى قىلىندى. 8 - مايدا «ئازادلىق ئارمىيە گېزىتى»نىڭ باش بېتىگە جاڭ چىڭنىڭ يېزىقچىلىق گۇرۇپپىسى «گاۋجۇ» دېگەن تەخەللۇس بىلەن «پارتىيەگە، سوتسىيالىزمغا قارشى قارا يېپقا ئوت ئاچايلى» دېگەن «سەنجاسون»نى ئاشكارا تەنقىد قىلىدىغان ئۇزۇن ماقالە ئېلان قىلىندى. ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتمەيلا

باشلىقى)، كاك شىك (مەركىزى كومىتېت سىياسىي ـ نەزەرىيە گۇرۇپپىسىنىك باشلىقى)، جۇ ياك (مەركىزى كومىتېت تەشۋىقات بۆلۈمىنىك مۇئاۋىن باشلىقى) ۋە ئو لىگشى («خەلق گېزىتى» ئىدارىسىنىك باشلىقى)لاردىن تەركىب تاپقان «بەش كىشىلىك مەخسۇس ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى» قۇرۇلۇپ، نۆۋەتتە قانات يايدۇرۇلغان چوك پىچەن ھەرىكىتىنى مۇۋاپىق چەكلەپ، ئۇنىك پۈتكۈل ساھەلەرگە يامراپ كېتىشىنىك ئالدىنى ئالماقچى بولغانىدى. شۇنىك بىلەن مۇشۇ نىشان ئاستىدا بۇ گۇرۇپپا 3 ـ فېۋرال يىغىن ئېچىپ «مەخسۇس ئىنقىلابى»نىك يېتەكچى فاكتىسى سۈپىتىدە بىر دوكلات تېزىسى تۈزۈپ مەركىزى كومىتېتقا سۇندى. «فېۋرال تېزىسى» دەپ ئاتالغان بۇ دوكلات ماۋزېدۇڭنىك تەستىقى بىلەن مەركىزى كومىتېتنىك مۇھىم ھۆججىتى سۈپىتىدە پۈتۈن مەملىكەتكە تارقىتىلدى. ۋاھالەنكى چېكىدىن ئاشقان «سول»چىللىقنى كۈچەپ تەرغىپ قىلىپ «توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاش» شېئىرىن چۈشكە مەستخۇش بولغان شۇم نىيەتلىك جاك چىك، جاك چۈنچاۋ قاتارلىق «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» بۇ تېزىسنىك تىغ ئۇچىنى ماۋجۇشىغا قارىتىلغان، دەپ دارۋاك كۆتۈرۈشكە باشلىدى.

«فېۋرال تېزىسى» تېخى بۆشۈكتىكى چاغدىلا ئۇنى تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش مەقسىتىدە جاك چىك لىن بىياۋ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ شاڭخەيدە «ھەربىي قىسىملار ئەدەبىيات ـ سەنئەت خىزمىتى يىغىنى»نى ئاچتى. لىن بىياۋنىك ھاۋالىسى بىلەن ئېچىلغان بۇ يىغىن جاك چىك (بۇ مەزگىلدە جاك چىڭنىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي سەپتە ھېچقانداق رەھبەرلىك ۋەزىپىسى يوق ئىدى.)نىك رىياسەتچىلىكىدە «ھەربىي قىسىملار ئەدەبىيات ـ سەنئەت خىزمىتى يىغىنىنىك خاتىرسى» (قىسقارتىلىپ «فېۋرال خاتىرسى» دەپ ئاتالدى.)نى قەپەزدىن

ئاساسەن قۇرۇلغان پاك جەن رەھبەرلىكىدىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى» (بەش كىشىلىك گۇرۇپپا) ۋە ئۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئورگانلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، چىڭ بودا، كاك شىڭ، جاك چىڭ، جاك چۇنچاۋ، گۇەن خېك، چې بېنيۇ، ياۋ ۋېنيۈەن قاتارلىق بىر ئوچۇم ئۇچىغا چىققان كاللا كېسەر «سول» چىلاردىن تەشكىل تاپقان «مەركىزى مەدەنىيەت ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى»نىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى. شۇنىڭ بىلەن «ئىنقىلاب» تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن سۇرلۇك قىيابەت ۋە ھەيۋە بىلەن پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى.

شۇ يىلى 25 - مايدا ئالىي مەكتەپلەرنى بازا قىلغان بۇ «گۇرۇپپا»نىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پەلسەپە فالۇكتېتىنىڭ باش ياچىكا سېكىرتارى نىي يۈەنزى يەتتە «لەببەيچى»نىڭ بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكوم ۋە بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتكومىنى «توپقا تۈتۈش» توغرىسىدىكى بىر پارچە دازىباۋى («چوڭ خەتلىك گېزىت) ئاشكارا چاپلاندى. جەنۇبىنى كۆزدىن كەچۈرۈاتقان رەئىس ماۋزېدۇڭ كاك شىڭ ئارقىلىق بۇ دازىباۋدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، بىرىنچى ئىيون كۈنى ئۇنىڭغا تەستىق يېزىپ «بۇ دازىباۋنى شىنخۇا ئاگېنتلىقى جۇملىدىن پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر قايسى گېزىت - ژۇرنال ۋە ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ تولۇق ئېلان قىلىشى» لازىملىقىنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بېيجىڭنى مەركەز قىلغان ھالدا مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئالىي مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرى ماۋزېدۇڭنىڭ چاقىرىقىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، نىي يۈەنزى قاتارلىقلارنى دوراپ «ئۇچ چوڭ» (چوڭ پاش قىلىش، چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلاش، چوڭ پىپەننى قانات يايدۇرۇش)نى بەس - بەستە قانات يايدۇرۇدى. مەملىكىتىمىز تېخى بۇگۈنكىدەك زامانىۋي

شائخەيده چىقىدىغان «نۇر گېزىتى» بىلەن «ئازادلىق ئارمىيە گېزىتى» بىرلا ۋاقىتتا «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ غوللۇق ئاتامېنى ياۋۇزىنيۇننىڭ «ئۇچ ئائىلىك كەنت»كە باھا» نامىلىق ئۇزۇن ماقالىسىنى ئېلان قىلدى. بۇ تەتۇر شامالغا ماسلىشىپ چى بىنيۇ، گۇەن فېڭ (مەركەز «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى ھۆججەت تۇزۇش گۇرۇپپىسى»نىڭ ئەزالىرى) قاتارلىق پۇرسەتپەرەس قارا پۇتۇكچىلەر سەكرەپ چىقىپ، شۇ كۇندىكى «نۇر گېزىتى» ۋە «قىزىل بايراق» ژۇرناللىرىدا ئارقا - ئارقىدىن چوڭ ھەجىملىك، يىلان تىللىق ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ ئاكتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. مەقسەت ئالدى بىلەن بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكومنى قورشاۋ ئىچىگە ئېلىپ، پۈتۈن جىن باشچىلىقىدىكى «ئوق يىلتىز»نى قوموروپ تاشلاش ئىدى.

1996 - يىلى مايدا بېيجىڭدا پارتىيە مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇروسىنىڭ يىغىنى ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا سىياسىي بيۇروئىنىڭ ئەزاسى، شۇجىچۇنىڭ شۇجىلىرىدىن بولغان پۈتۈن جىن، لورۇيچىڭ، ياڭ شاڭكۇن ۋە لودىڭيى قاتارلىقلار قاتناشتۇرۇلماي، بۇ تۆتەيلەنگە ھېچبىر ئاساسسىزلا ئاتالمىش «پارتىيەگە قارشى سۇيىقەستچىلەر گۇرۇھى» دېگەن سىياسىي قالپاق كىيدۇرۇلدى ھەمدە يىغىن ماقۇللىغان «16 - ماي ئۇقتۇرۇشى»نى ئېلان قىلدى. بۇ «ئوقتۇرۇش»تا يۇقىرىقى تۆت كىشىگە «ئەكسىلئىنقىلابىي سىياسىي ئۆزگىرىش قىلماقچى بولغان دەپ تۆھمەت چاپلاپ، ئۇلارنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە ئارمىيەدىكى بارلىق ۋەزىپىلىرىدىن ئېلىپ تاشلانغانلىقى جاكارلاندى. شۇنداقلا يەنە بىر قىسىم سىياسىي بيۇروئ ئەزالىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ پىچەن قىلدى ۋە تەشكىلى جەھەتتىن چارە كۆردى. «16 - ماي ئۇقتۇرۇشى» ماقۇللىنىش بىلەن تەڭلا ماۋزېدۇڭنىڭ يولىيۇرۇقى ۋە بۇيرۇقىغا

چىقىرىلىپ، پىچەن قىلىناتتى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەملىكەت بويىچە تۇنجى باشلانغان 1967 - يىلدىكى «4 - ئاۋغۇست قالپاق كىيدۈرۈش ھەرىكىتى»دە بىر كۈن ئىچىدىلا 542 نەپەر ئاتالمىش «گېزەندى» تارتىپ چىقىرىلىپ، «قەغەز قالپاق كىيدۈرۈش»نىڭ رىكورتى بۇزۇلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىدىن ئەۋەتكەن خىزمەت ئەترىتىنىڭ تەربىيەلىشى بىلەن يېتىلگەن ئاتالمىش «پورولتارىيات ئىنقىلابچىلىرى بىرەدىلا تەرەپ - تەرەپتىن سۆرەپ كەلگەن جاڭ دوڭيۇ (قەغەز قالپىقىغا يېزىلغان نام - شەرىپى ـــ بۇرژۇئازىيە مائارىپىنىڭ سادىق تەرغىباتچىسى، يەرلىك مىللەتچىلەرنىڭ پىشقەدەم ئۇستازى)، يۈن گاڭ (نام - شەرىپى ـــ ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا ئىلىم نوپۇزلىقى)، بۇرھان شەھىدى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى نۇسرەت شەھىدى (نام - شەرىپى ـــ گومىنداڭنىڭ داشقىلى، ئەكسىلئىنقىلابى شيۈجىڭجۇيىچى، چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر)، شى مىڭدەن (نام - شەرىپى ـــ بۇرژۇئا مائارىپىنىڭ تەرغىباتچىسى)، ئىسا نىياز (نام - شەرىپى ـــ سۇۋېتتىن تەلىم ئالغان ئەكسىلئىنقىلابى شيۈجىڭجۇيىچى ئۇنسۇر)، ئامانولا (چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر، ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا ئىلىم نوپوزلىقى)، ئابباس بۇرھان (ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا ئىلىم نوپۇزلىقى)، قەمەر ئاپپاي (مەتىمىن خۇدابەردىنىڭ خانىمى)، ماريە (ئابباس بۇرھانىنىڭ خانىمى، مەكتەپ دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرى) قاتارلىقلار بىرىنچى سەپكە تىزىلىپ «قالپاق كىيگەن» بۇ «گېزەندى»لەر توپى ئىجتىمائىي پەنلەر مەيدانىدا كۆرەش قىلىندى. بۇ ھەقىقەتەن «چاشقانغا قىيىن، مۇشۇككە ئويۇن» بولغان كۆلكىلىك «كومىدىيە» بولدى. چۈنكى كىم كىمگە قالپاق كىيدۈرسە يوللۇق بولۇۋېرەتتى. دەرۋەقە، تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن بۇنداق زور «ئىنقىلاب»تا ئاشۇرىۋېتىش، چەكتىن چىقىپ

ئۇچۇر ۋاستىسىغا ئىگە بولمىغان ئاشۇ يىللاردىمۇ مەركەزنىڭ «ئاۋازى» بىر كۈندىلا پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلايتتى. شۇڭا نېمە يۈەنزىنىڭ «چوڭ خەتلىك گېزىتى» ھەققىدىكى مازىدۇڭنىڭ تەستىقى ئېلان قىلىنىپ ئىككى كۈندىن كېيىن يەنى 3 - ئىيۇن شىنجاڭدا بىرىنچى بولۇپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا تۇنجى «چوڭ خەتلىك گېزىت» چىقىرىلىپ، مەكتەپ مۇدىرى جاڭ دوڭيۇ، نۇسرەت شەھىدى، ھاكىم جاپپار، يۈن گاڭ، فاكۇلتېت مۇدىرلىرى ۋە باشقارما دەرىجىلىك رەھبەرلەردىن ۋېن پىدەن، مەمتىمىن خۇدابەردى، ئىيسا نىياز، جاڭ جۇنفا، ئامانوللا، ئابباس بۇرھان قاتارلىقلارنىڭ «جىنايىتى» پاش قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن «دازبېاۋ» دولقۇنى بىردەمدىلا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، مەكتەپ قورۇسىنىڭ ئىچى ۋە تېشى، چوڭ - كىچىك زال، كاردور ۋە بىنالارنىڭ تاملىرىنى «دازبېاۋ» قاپلاپ كەتتى. چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتى مۇشۇ دازبېاۋ رايونلىرىغا مەركەزلەشتى. توسۇپ قالغىلى بولمايدىغان بۇ «دولقۇن» ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتكىمۇ يامراپ، ئاساسلىق رەھبەرلەردىن ۋاڭ ئېنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى، ۋۇڭشاڭ، لوي جەنرىن، جاڭ جوڭخەن، مەمتىمىن ئىمىنوف، بورھان شەھىدى قاتارلىقلارنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى «قەلب تاپشۇرۇش خاتىرىلىرى»نى «چوڭ خەتلىك گېزىت»تە ئاشكارىلاپ، خەلق مەيدانى ۋە ئاۋات بازارلارنىڭ تاملىرىغا چاپلاندى. بۇ «دازبېاۋ»لارنىڭ تىغ ئۇچى ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزىگە مەركەزلىشىپ قېلىۋاتقان جىددى پەيتتە بىردىنلا ماۋزېدۇڭنىڭ «ئەڭ ئالىي يولىيۇرۇقى» يېتىپ كېلىپ سەيپىدىن ئەپەندىم قوغداپ قېلىندى.

«دازبېاۋ»لارنىڭ «جامائەت پىكرى»نى قوزغاش كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. كىمگە «دازبېاۋ» كۆپ چىققان بولسا، ئۇنىڭ راست - يالغىنىنى ئايرىمايلا، شۇ كىشى تارتىپ

قار - مۇزلارنى چوقۇش، مەكتەپنىڭ چارۋىلىرىغا قىشلىق يەم - خەشەك تەييارلاش، دازىباۋ چاپلايدىغان ياغاچ تاملارنى ياساش، پىچىماق ئۆيلەر (بىر قەۋەتلىك لاي قورۇلمىلىق ئۆيلەر) نىڭ ئۆگزىسىگە كاكۇل لاي سېلىش... قاتارلىق كۆپ خىل ئەمگەكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئەنە شۇ «گېزەندى»لەر ئىشلەيتتى.

مانا مۇشۇ پەيتلەردە ئالىي، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى تاقالدى. زاۋۇت - كارخانىلار ئىشتىن توختىدى. ھەممە ساھەلەردە ھۆكۈمەتسىزلىك ئەۋجەپ كەتتى. شاڭخەيدىن باشلانغان «ھوقۇق تارتىۋېلىش»، «ئىنقىلابىي چوڭ ئالاقە باغلاش» شامىلى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلاپ، ئاتالمىش «قىزىل قوغدىغۇچىلار» قوشۇنلىرى پىيادە «ئۇزۇن سەپەر»گە ئاتلىنىپ پايتەخت بېيجىڭغا سەلدەك ئاقتى. 1967 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ماۋزېدۇڭ ۋە ئۇنىڭ سىلىكىۋىسىدىكى لىن بىياۋ قاتارلىق قوماندانلار تىيەنئەنمىن راۋىقىغا چىقىپ مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن «قىزىل قوغدىغۇچى» شاكىچىكلەرنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇلارنى قوللاپ ئىلھام بەردى.

1967 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرى بېيجىڭدىكى ئالىي مەكتەپلەردىن تەشكىللەنگەن «ئىسيانچىلار» قوشۇنى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە ۋالىي ئىنماۋغا ئوت ئاچتى. ھەمدە ئۇلار شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپ «ئىسيانچى»لىرى بىلەن بىرلىشىپ، 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئورگىنىغا بېسىپ كىرىپ، پارتكومنى ئىگىلىدى. مانا بۇ شىنجاڭدا «ھوقۇق تارتىۋېلىش»نىڭ مۇقەددىمىسىنى ئاچقان «3 - سىنتەبىر ۋەقەسى». ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ «ئىسيانچى»لىرى ئۇرۇمچى شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ھەر

كېتىشتىن ساقلىنىش تەس ئىدى. شۇ كۈننى ئەسلىسەم بىر تەرەپتىن كۈلىمەن، بىر تەرەپتىن يىغلايمەن. كۈلگىنىم — ئەخمەقلىقىم، يىغلىغىنىم — نارازىلىقىم. مەن سالاھىيىتى ۋە ئىناۋىتى چوڭ بولغان بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىغا «يېڭى كەلداخۇن» بولغاچقا، بىر كۈندە يۈز بېرىۋاتقان بۇ «قىيامەت»لەر كاللامدىن ئۆتمەسمۇ، پەقەت «ئىچمىگە تىنىش»قا مەجبۇر ئىدىم. شۇندىن كېيىن مائارىپ سېپىدە ئەزەلدىن «بىر ئاكوپىنىڭ جەڭچىلىرى» دېيىلگەن مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر «گېزەندىلەر» ۋە «ئىنقىلابچىلار» دەپ ئىككى چوڭ لاگېرغا ئايرىلدى. «گېزەندى» لاگېرىدىكىلەرنىڭ دۇمبىسىگە ئۇنىڭ «جىنايى» نام ـ شەرپى يېزىلغان ئاق لاتا تىكىلگەن بولۇپ، ئۇنى ھەتتا كېچىسىمۇ ئېلۇۋېتىشكە بولمايتتى. ئۇلار «ئىسيانچى»لار تەرىپىدىن كوللېكتىپ ياكى يەككە ھالدا ھەر كۈنلىكى كۆرەش قىلىناتتى. ھېچقانداق رەسمىيەتسىزلا ئۆيلىرى ئاختۇرۇلاتتى. مەكتەپ قوغداش بۆلۈمىدىن تەيىنلەنگەن قوراللىق قۇلاق كەستىلەرنىڭ نازارىتى ئاستىدا، ئۇلارنى ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرگە سالاتتى. مەكتەپتىكى «ئىسيانچى» ئوقۇغۇچىلار ۋە «ئىنقىلابچىلار» لاگېرىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئىچكى ئۆلكە ۋە شەھەرلەرگە «ئىنقىلابىي چوڭ ئالاقە باغلاش» ئۈچۈن «ئۇزۇن سەپەر»گە ئاتلانغان مەزگىللەردە، بۇ «گېزەندى» لاگېرى مەكتەپكە ئىسسىقلىق تارقىتىدىغان پار قازانلىرىغا ئوت يېقىش، كۆمۈر قېزىش، چوڭ ـ كىچىك ھاجەتخانىلارنىڭ گەندىسىنى چىقىرىش، سەندۈگىۋىيىدىن شىبەن تاش كولاش ۋە قول چانىسى بىلەن ئۇنى توشۇش، ئائىلىلىكلەرنىڭ بۇزۇلغان خوجاڭ (تام مەش)لىرىنى ياساش، مەكتەپ قورۇسىنى تازىلاش، «ئۇرۇش تەييارلىقى» ئۈچۈن يەر يۇزىدىن 15 مېتىر چوڭقۇرلۇقتا لەخمە كولاش، كوچا سۈپۈرۈش،

يانغىن چىقىدۇ.» ماركسلىق بۇ «ئىسيانچى»لار تەشكىلاتىنىڭ يۇقىرىقى ئىككى كاتتاباشى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى چاپارمەنلىرى ماش رەڭ ھەربىي فورما كىيگەن، ھەربىيچە كەسىرىگە ماۋزور ۋە تاپانچا ئېسىۋېلىپ «جەڭ»گە قوماندانلىق قىلاتتى. كېيىنچە، شىنجاڭنىڭ «ئىسيانچى»لىرى بىرلىشىپ «خۇڭ ئېرسى» (قىزىل قوغدىغۇچىلارنىڭ ئىككىنچى قوماندانلىق شىتابى) قۇرۇلغاندا، بۇ ئىككى «ئىسيانچى» ئۇنىڭ «باش قوماندانى» بولدى. «دەرەخ يىقىلسا مايمۇن پادىشاھ بوپتۇ.» دېگەندەك، ئاممىۋي تەشكىلاتلارنىڭ بۇ كاتتاباشلىرى ئەسلىدە ئۆگىنىشتە ئارقىدا، ئىنتىزامسىز، كۆزگىمۇ چېلىقمايدىغان لاياقەتسىز ئوقۇغۇچىلار ئىدى. «كۆزگە ئېلىنمىغان پۇنقا چوماق» بولغاندەك، ئۇلار بىر يۈمۈلاپلا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ سەركەدىلىرى بولۇۋالدى.

مەن ئوقۇش پۈتتۈرۈپلا تاكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غىچە چەت - يېزىلاردا ئىشلىگەنلىكىم ئۈچۈن، «ئەھۋال بىلمەيمەن» دېگەننى باھانە قىلىپ، ھېچقانداق ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيىتىگە قاتناشمىدىم. مەكتەپتىكى «تەشكىلاتلارنىڭ تارمىقى بولغان «خوڭ سەنلىيەن» (قىزىل ئۇچىنچى روتا) مېنىڭ ئۇستۇمدىن دازىباۋ يېزىپ: «ئىنقىلاب ئىرادىسى بوشىغان»، «بايرىقى روشەن ئەمەس»، «چى چاڭپەي» (تامغا مىنۇالغۇچى» دەپ تەنقىد قىلدى. مەن بۇ ھەيۋىلەرگىمۇ پىسەنت قىلماي «بويتاقلار بىناسى»دىكى ياتىقىمغا مۆكۈنۈپ ياشاۋەردىم. ئۇرۇمچىدىكى ئىككى گۇرۇھنىڭ تەرەپبازلىق كۈرىشى تازا ئەۋجىگە چىقىۋاتقان پەيتلەردە «جاننى قۇتقۇزۇش»نى ئويلاپ، يۇك توشۇش شىركىتىدىكى بىر تونۇش شۇپۇرنىڭ قارا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ قەشقەرگە تىكۈەتتىم. قەشقەرمۇ ئۇرۇمچىدىن ئېشىپ چۈشكىدەك دەرىجىدە مالىمانچىلىق ئىچىدە ئىكەن. قەشقەردە قۇرۇلغان «خۇڭ ئېرسى»نىڭ تارماق

دەربجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئىشلەپچىقىرىش ئىنگىر دەربجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. ئەزەلدىن ماۋجۇشىغا ۋە ئۇ يېتەكچىلىك قىلغان جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە يۈكسەك دەربجىدە سادىق بولۇپ كەلگەن جۇڭگو پۇقرالىرى «زاۋاپەنپەي» (ئىسيانچىلار گۇرۇھى) ۋە «باۋخوا ئۇپەي» (قوغدىغۇچىلار گۇرۇھى) دەپ ئىككى سەپكە ئايرىلىپ كەتتى. كېيىنچىرەك ئۇنىڭغىمۇ يا بۇنىڭغىمۇ كىرمەيدىغان «ئوتتۇرا يول»نى تاللىغانلاردىن تەركىپ تاپقان «چى چاڭپەي» (تامغا مىنىۋالغۇچىلار) تەشكىلاتىمۇ بارلىققا كەلدى. بۇ تەرەپبازلىق تەشكىلاتلىرى بارغانسېرى مۇنتىزىملىشىپ ئۆزئارا ئوت بىلەن سۇدەك قارىمۇ - قارشىلىشىپ «قەلەم كۆرىشى»دىن «ئەلەم كۆرىشى»گە ئۆتتى. ھەتتا ھۆكۈمەتسىزلىك، باشباشتاقلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئاشۇ پەيتلەردە رەھبىرى كادىرلارمۇ ئىككى سەپكە ئايرىلدى. ۋاڭ ئىنماۋنى قوغدىغۇچىلار «باۋ خوا ئۇپەي» دېيىلىپ، بۇ كۆز قاراشتىكى لەرنىڭ ئاتامانلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قورۇسىغا توپلاندى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىسى ۋۇگوا ئىنى قوللاپ، ۋاڭ ئىنماۋنى «يوقاتقۇچى»لار «زاۋ پەنپەي» (ئىسيانچىلار) دەپ ئاتىلىپ، بۇ قاراشتىكىلەر ئاساسەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى بازا قىلدى. ھەر ئىككى تەرەپ دەسلەپكى «قەلەم كۆرىشى»دىن «ئەلەم كۆرىشى»گە ئۆتۈپ، كالتەك، نەيزە بىلەن ئۆزئارا «جەڭ قىلىش»تىن تەرەققى قىلىپ، راست قورال - ياراغ (مىلتىق، تاپانچا، پىلىموت، بومبا، زەمبىرەك، تانكا...)بىلەن «جەڭ» قىلىشقا ئۆتتى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا خولەنچاڭ ۋە خودالۇەن ئىسمىلىك ئىككى ئىسيانچى ئوقۇغۇچى (ھەر ئىككىسى سىياسىي فاكۇلتېتنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى) قۇرغان «ئۇچقۇندىن

تۇرۇپ «بادۇسى پي شۇ» (خۇسۇسىيلىق بىلەن كۆرەش قىلىپ، شىئوجىڭجۇيىنى تەنقىد قىلايلى) دەپ ئۇچ قېتىم توۋلاش ئۇدۇمغا ئايلىنىپ كەتكەن ئىدى. ھەتتا ئۇرئارا سالاملاشقاندىمۇ «يا دۇسى پي شۇ» دەپ كۆرۈشەتتۇق. بۇ «قائىدە»گە خىلاپلىق قىلىشقا بولمايتتى. گويا كى قىلتاناپ ئۇستىدە ماڭغاندەك ھەممە كىشى ئېھتىياتچان بولۇپ كەتكەنىدى. مۇشۇ كۈنلەردە، يېزائىگىلىك تېخنىكومىدا مۇنداق بىر «سىياسىي ئەنزە» يۈز بەردى. بۇ مەكتەپنىڭ سىياسىي يېتەكچىسى ھۇشۇر ئىسلام مۇئەللىمنىڭ شىرە ئۇستىدە ھەر كۈنى ئۇچ قېتىم «تازىم» قىلىپ تۇرىدىغان ماۋزىدۇڭنىڭ ھاكتىن ياسالغان بىر ھەيكىلى بار ئىكەن (ماۋزىدۇڭنىڭ ھەيكىلىنى ئەتىۋالاپ ئۆيگە تېزىش ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان.). كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ مۇئەللىمنىڭ بەش ياشلىق ئوغلى مۇرات شوخلۇق قىلىپ، ئېھتىياتسىزلىقتىن شىرەدىكى بۇ ھەيكەلنى يەرگە چۈشۈرۈۋېتىپتۇ. سېمونت يەرگە چۈشكەن بۇ ھەيكەل نەچچە پارچە بولۇپ سونۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالدىن چۆچۈپ كەتكەن ھۇشۇر ئاكا نېمە قىلارىنى بىلمەي، ئاخىرى ھەيكەل پارچىلىرىنى تېرىپ بىر خالتىغا قاچىلاپتۇ. ئەلىياتقۇدا ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، بۇ خالتىنى مەكتەپنىڭ ئارقىسىدىكى دېھقانلارنىڭ ئېتىزلىقىغا كۆمۈۋېتىپتۇ. بىر قانچە كۈندىن كېيىن بۇ ئېتىزنىڭ ئىگىسى بوقۇسا بىلەن بۇ يەرنى ئاغدۇرۇاتقاندا، مەزكۇر خالتا بوقۇسانىڭ چىشىغا ئېلىنىشىپ چىقىپتۇ. دېھقان قارىغۇدەك بولسا خالتىنىڭ ئىچىدە ماۋجۇشىنىڭ سۈنغان ھەيكىلى تۇرغىنىدەك، «بۇنداق ھەيكەل مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆيىدە بولاتتى. بۇ چوقۇم شۇلارنىڭ بىرسى قىلغان ئىش.» دەپ ئويلىغان دېھقان خىزمەت كۆرسەتمەكچى بولۇپ، بۇ خالتىنى مەكتەپنىڭ «ئۇچ تەرەپ (ھەربىي، ئىنقىلابىي كادىرلار ۋەكىلى، ئاممىۋي

ئىسيانچى تەشكىلاتلىرى 1967 - يىلى 10 - ئايدا شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ خىزمىتى بىناسىغا ئوت قويۇۋېتىپ، قەشقەر كونا شەھەر ئىچىدىكى بارلىق «باۋ خۇاڭچەي»لەرنى شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر شەھىرىنى «ئىسيانچى»لار ئىگىلەپ، بۇ بازىنى «قىزىل قەشقەر» دەپ ئاتاپتۇ. «باۋ خۇاڭچەي»لەر يېڭىشەھەرنى بازا قىلىپ، قىزىل دەريا سىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى رايونلارنى ئىگىلەپتۇ. پاسىل قىلىنغان قىزىل دەريا سىنىڭ كۆۋرۈكلىرىنىڭ ئىككى لۇئگە قارىمۇ - قارشى ئىككى تەشكىلات قۇم قاچىلانغان سانسىز تاغارلاردىن ئاكوپ ياساپ، ئىككى تەشكىلاتنىڭ مىلتىق، گىرانات، پىلىمۇت، زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللانغان «جەڭچى»لىرى بىر - بىرىگە ئوقلىرىنى بەتلەپ، 24 سائەت ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرىدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنىپتۇ. ناھىيەلەر ئارا قاتناش ئالاقىمۇ ئۈزۈلۈپ، «ئىنقىلاب» ئوتى يېزا - قىشلاقلارغىمۇ تۇتۇشۇپ كېتىپتۇ.

مەن قەشقەرنىڭ دۆلەتباغ يېزىسىغا جايلاشقان قەشقەر ۋىلايەتلىك يېزا - ئىگىلىك تېخنىكوم قوروسىدىكى ئۆيۈمگە بېكىنىپ ئايالىم مەريەم بىلەن بىر قانچە ئاينى ئۆتكۈزدۇم. زېرىككەن كۈنلەردە، مەكتەپ بىلەن شەھەر ئارىلىقىدىكى ئوڭغۇل - دوڭغۇل توپا يوللارنى ۋېلىسىپىت بىلەن بېسىپ «ئازاد رايون»غا كىرەتتىم-دە، مەرھۇم رىشات ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى بىلەن بىر ئۆيگە جەم بولۇپ قارت ئوينايتۇق. ئانچە - مۇنچە ھاراق ئىچىشىپ دەرد بىلەن تولغان كۆڭۈلنى شاد ئېتەتتۇق. «ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا» دەپ بىر - بىرىمىزگە تەسەللىي بېرىشەتتۇق.

بۇ كۈنلەردە، باشقا يۇرتلارغا ئوخشاش ھەر قانداق ئىش قىلماقچى (تاماق يېيىش، ئەمگەك قىلىش، ئۇخلاش... قاتارلىق) بولغاندا «بىسمىللاھ» دېيىشنىڭ ئورنىغا ئورنىدىن

بالا بارلىق ئەھۋالنى مۇئەللىمگە ئېيتىپتۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان مۇئەللىم بۇ ئەنزىنى مەكتەپ مۇدىرىغا، مەكتەپ مۇدىرى يېزىلىق «ئىنقىلابىي كومىتېت»نىڭ مەسئۇلىغا يەتكۈزۈپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن، بۇ دېھقاننى تۇتۇپ كېلىپ «ماۋجۇشىنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىگە نارازى بولغان ئەكسىيەتچى ئۇنسۇر» دەپ يېزا بويىچە كۆرەش قىپتۇ. قايتا ـ قايتا «مەقسەدىڭنى ئېيت» دەپ قىستاپ سوراق قىلىپتۇ. ئاخىرى بۇ دېھقان بىر ھىيلە ئويلاپ سوراق قىلغۇچى باشلىققا شۇنداق دەپتۇ.

ـــ بىز ھەر سائەت ھەر مىنۇتتا «ياشىسۇن ماۋجۇشى! تۇمەن مىڭ يىل ياشىسۇن!» دەپ شوئار توۋلاپ، ماۋجۇشىغا تۇمەنمىڭ يىللار ئۆمۈر تىلەيمىز. ئەمما مېنىڭ بۇ شۇم ئېغىز بالام «ماۋجۇشى 175 يىل ئۆمۈر كۆرىدىكەن» دېسە، مەن بۇ خاتا گەپكە قانداقمۇ چىداپ تۇرالايمەن. ئېيتىڭە باشلىق، زادى بالامنىڭ دېگىنى توغرىمۇ ياكى مېنىڭ دېگىنىم توغرىمۇ؟ ـــ دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

كاللىسى قىزىپ كەتكەن باشلىق: «ئەلۋەتتە سېنىڭ دېگىنىڭ توغرا.» دەپ ھۆكۈم چىقىرىپ، دېھقاننى قويۇۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئوغۇنىغا «175 ياش ياشايدىكەن.» دېگەن خەۋەرنى ئوقۇغۇچىلارغا تارقاتقان مۇئەللىمنى تۇتۇپ كېلىپ كۆرەش قىلىشقا باشلاپتۇ. بۇ خەۋەر ئەسلىدە ئاممىۋىي تەشكىلاتلار يازغان «چوڭ خەتلىك گېزىتى»دە «ئەڭ چوڭ خۇشخەۋەر» دەپ ئېلان قىلىنغان ئىكەن.

مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى يۈرتى تۇرپانغا بېرىپ، شۇ دەۋردە مەملىكەتنى قاپلىغان بىردىنبىر قىزىل ناخشا «داخىي خوجام شىڭ كاۋدۇشۇ»نى ئوقۇغاندا بىر قىسىم خەنزۇچىغا تىلى كەلمەيدىغان دېھقانلار «تەخىي قاچتى قوغلاڭلار، قوناقلىققا باغلاڭلار» دەپ بۇزۇپ ئوقۇغانلىقىنى

تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىلى) ۋەكىللىرىدىن تەركىپ تاپقان ئىنقىلابى كومىتېت»قا تاپشۇرۇپ «دېلو» مەلۇم قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن «ئىنقىلابىي كومىتېت» رەھبەرلىكى بۇ «دېلو»غا يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، «تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش گۇرۇپپىسى» قۇرۇپتۇ. ئۇلار ئالدى بىلەن مەكتەپتىكى كىملەرنىڭ ئۆيىدە ماۋزېدۇڭنىڭ ھەيكىلى بارلىقىنى ئېنىقلاپتۇ. ئۇندىن كېيىن بۇ ئائىلىلەرنى تەكشۈرۈپتۇ. نەتىجىدە ھۇشۇر مۇئەللىمنىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەلنىڭ يوق ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپتۇ. ئۇلار بۇ مۇئەللىمنى دەرھال تۇتۇپ، ساقچىلار بىلەن بىرلىكتە سوراق قىپتۇ. قورقۇپ كەتكەن ھۇشۇر ئاكا بۇ ئىشنىڭ جەريانىنى ئەينەن ئىقرار قىپتۇ. «ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىش» سىياسىتىدىن بەھرىمەن بولۇشنى ئويلاپتۇ. ۋاھالەنكى، ئۇنىڭ ئەكسىچە «ماۋجۇشىغا مەقسەتلىك ئۆچمەنلىق قىلغان نەق ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇر» دەپ قالپاق كىيىپ، ئۇچ كۈن ئۇدا كۆرەشكە تارتىلىپتۇ. ۋە ئاخىرىدا ئۇچ يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ تۈرمىگە تاشلىنىپتۇ.

ئەتراپتىكى مەلۇم يېزىدا بىر دېھقاننىڭ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بالىسى مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ دادىسىغا:

— ۋاي دادا، بۈگۈن مۇئەللىم بىزگە بىر «خۇشخەۋەر» يەتكۈزدى، — دەپتۇ.

— نېمە «خۇشخەۋەر» ئىكەن ئۇ؟ — دەپ سوراپتۇ دادىسى.

— ماۋجۇشى 175 ياش ئۆمۈر كۆرىدىكەن.

بۇ دېھقاننىڭ دىنىي ئېتىقادى كۈچلۈكرەك بولغاچقا ئۆزىنى تۇتالمايلا، — ئاغزىڭنى يۇم، كافىر! — دەپ بالىسىنىڭ يۈزىگە بىر تەستەك ساپتۇ. تەستەك زەربىسىدىن بالىنىڭ بىر يۈزى ئازراق ئىششىپتۇ. بۇ بالا ئەتىسى مەكتەپكە بارغاندا مۇئەللىمى ئىششىقنى كۆرۈپ «نېمە بولدۇڭ؟» دەپ سوراپتۇ.

بەربات قىلالمىغان. دەرۋەقە، «سۇ كېتىدۇ تاش قالىدۇ، ئوسما كېتىدۇ قاش قالىدۇ.» بۇ ھايات مەنتىقىسىنى ھېچكىم بۇزالمايدۇ. ئىككى گۈرۇھنىڭ توقۇنۇشى كەلتۈرۈپ چىقارغان قالايمىغاقچىلىقنى تۈزىتىش مۇمكىنچىلىكى بولمايۋاتقان جەددى ۋەزىيەتتە، 1967 - يىلى 14 - ئۆكتەبىر پارتىيە مەركىزى كومىتېتى، گوۋۇيۈەن، مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتى، مەركىزى مەدەنىيەت ئىنقىلابىي گۇرۇپپىسى بىرلىكتە ئالىي، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىنقىلاب قىلىش توغرىسىدىكى «ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتتى. لېكىن مەركەزنىڭ «14 - ئۆكتەبىر ئۇقتۇرۇشى»نى ئەمەلىيەتتە ئىجرا قىلىش مۇمكىن بولماي قالدى.

1968 - يىلىنىڭ بېشىدا ماۋزېدۇڭنىڭ يەنە بىر «ئالىي يولىۇرۇقى» يېتىپ كېلىپ، «ئۇچ تەرەپ» (ئىنقىلابىي كادىرلار ۋەكىلى، ئارمىيە ۋەكىلى، ئىنقىلابىي ئامما ۋەكىلى) بىرلەشكەن ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ چاقىرىق ئاستىدا قۇرۇلغان ئاتالمىش بۇ «ھاكىمىيەت ئورگىنى»مۇ ئەمەلىيەتتە «ھەربىي ئىدارە قىلىش»نىڭ كونتىروللىقىغا چۈشۈپ قېلىپ، مەملىكەت بويىچە ئىككى مىليۇن 800 مىڭ ھەربىي مەركەزدىن تارتىپ ئاساسىي قاتلام يەرلىك ئورگانلارغىچە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدەك نۇقتىلىق ئالىي بىلىم يۇرتىغا شىنجاڭدىكى ئاۋىئاتسىيە قىسمىنىڭ 7335 دىۋىزىيەسىدىن ۋاڭ فامىلىك يىگىت (باتالىيون)نىڭ باشچىلىقىدا بىر روتا ئەسكەردىن تەشكىل تاپقان «ھەربىي خىزمەت ئەترىتى» كەلدى. ئۇلار مائارىپنى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارمۇ تەرەپبازلىق ئىدىيەسىنى بىرگە ئېلىپ كەلگەچكە، مەكتەپتىكى قارىمۇ - قارشى تەشكىلاتنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ئوقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە قادىر ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ قورالنىڭ كۈچى بىلەن

ئاڭلاپتۇ ۋە مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سەپداشلىرى بىلەن ئىختىيارىي پاراڭلاشقاندا، يېزىدا ئاڭلىغان بۇ گەپنى ھېكايە قىلىپ بېرىپتۇ. ئەتىسىلا بۇ مۇئەللىمنىڭ ئۈستىدىن «دازىباۋ» چىقىرىلىپ «ئىنقىلابىي قىزىل ناخشىغا ھۇجۇم قىلغان، ماۋجۇشىغا قارشى تۇرغان ئۇنسۇرنى تارتىپ چىقىرىش» ھەققىدە دارۋاڭ كۆتۈرۈلۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ مۇئەللىم «قىزىل قوغدىغۇچىلار» تەرىپىدىن بىر قانچە قېتىم كۈرەش قىلىنىپتۇ.

بۈگۈنكى ئازاد ياشلار ئاشۇ دەۋردە يۈز بەرگەن بۇنداق ئەخمىقانە مىساللارنى ئاڭلىسا ئۇنىڭ چىنلىقدىن گۇمانلىنىپ «قاباھەتلىك چۈش» دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشى مۇمكىن. لېكىن ھەممە مەۋجۇدات «كۆزەينەكلىك يىلان» دەك سەزگۈرلىشىپ كەتكەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا پارلاپ تۇرغان قۇياشتىنمۇ «ئېۋەن» تېپىلاتتى.

جۈڭگو ھەقىقەتەن قۇدرەتلىك ۋە ئۇلۇغ دۆلەت ئىكەن. شەھەردىن يېزا ـ قىشلاقلارغىچە ئىستىخىيلىك شەكىللەنگەن قارىمۇ ـ قارشى ئىككى لاگېرنىڭ «قەلەم» ۋە «ئەلەم» كۈرشى كۈنسېرى ئەدەپ كەتكەن. مەكتەپ، زاۋۇت ـ كارخانىلار ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىغان، سودا ئالاقە، قاتناش يوللىرى قامال قىلىنغان، تارىخ مىسلىسىز كىرزىسقا دۇچ كەلگەن، «ھۆكۈمەت يوقمىكەن» دېسە بارەڭ، «بارمىكەن» دېسە يوقتەك ھالەت شەكىللەنگەن ئاشۇ مالىمان يىللاردىمۇ بىر مىليارد تىن ئارتۇق جۈڭگو خەلقى ئاچ ـ يالىڭاچ قالمىدى. تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە ھەر كۈنلىكى ئۆلۈش ۋە تۇرىلىش نورمال داۋاملاشتى. ئىنسانغا ھاياتلىق ئاتا قىلىدىغان قۇياش يەنىلا شەرقتىن چىقىپ غەربكە پاتتى. قىسقىسى، ھايات نورمال داۋاملاشتى. بىر مەھەل دۇنيانى پاتپاراق قىلغان چىن شىخۇڭمۇ، چىڭگىزخانمۇ، گېتلىرمۇ ئىنسانىيەت ئالىمىنى

پىيادە يول يۈرۈپ، ئايدىرومنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى بېكەتتىن 6 - دىۋىزىيەسىنىڭ ئۇچىنچى پولكىغا يېتىپ كېلىپ، مەش قويۇلغان بىر زالدا قوندۇق. بىر كۈنلۈك سەپەردىلا بىر قانچە ئوقۇتقۇچىنىڭ پۇتلىرى قاپرىپ، سۇلۇق ئىششىق پەيدا بوپتۇ. «يالاڭياق دوختۇر»لىرىمىز ئۇلارنىڭ پۇتىدىكى سۇلۇق ئىششىققا يود ۋە ئىسپىرت سۈرتۈپ «داۋالاپ» قويدى. «ئۇزۇن سەپەر» جەريانىدىكى «تاماق»لىرىمىزنى تەپسىلىي تونۇشتۇرمىسامۇ ھەممىمىزگە ئايان. ھەر ھالدا قىزىل ئارمىيەنىڭ ئازادلىق ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئۇچرىغانلىكى نەرسىلەرنى يەپ جاننى ساقلىغاندىن كۆپ ياخشى ئىدى. ئىش قىلىپ، ئاچ قالمىدۇق. ئەما ھەممىدىن يامىنى سوغۇق ئازابى ئىدى. يول يۈرگەنده ئاغزىمىزدىن چىققان ئىسسىق هور دەرھال مۇزلاپ، قىرىشقا ئولگۈرمىگەن ساقال - بۇرۇتلىرىمىز ئوستىده مۇز بولۇپ قاتاتتى. قاش - كىرپىكلىرىمىزنى قىرو باساتتى. پۇتى زەخمىلىنىپ، ھەقىقەتەن پىيادە يۈرۈشكە ماجالى قالمىغان كېسەلمەنلەرنى ناسولكىغا سېلىپ كۆتۈرۈپ ماڭاتتۇق. شۇنداق قىلىپ ئۆمرىمىزده كۆرمىگەن بۇ مۇشەققەتلىك «ئۇزۇن سەپەر»نى غەلىبىلىك تاماملاپ، 6 - كۈنى مەكتەپ دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلىپ «ئۇھ» دېدۇق. نېمىلا بولمىسۇن، بۇ قېتىمقى دالا سەپىرى ئىرادىمىزنى تاۋلىغان جەڭگاه بولدى.

مەكتەپتىكى ھەربىي تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ خىزمىتى يەنە داۋاملىشىۋاتاتتى. ئۇلار ئىشلەپچىقىرىشنىمۇ تۇتماقچى بولۇپ، نەچچە گېكتار كېلىدىغان چوڭ تەنتەربىيە مەيدانىغا كۆز تىكىپ: «شۇنچىۋالا تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغان يەرنى ئىسراپ قىلىپ مەيدان قىلىۋالغان قانداق ئىش بۇ؟» دەپ كايىپ، بۇ مەيداننى «ئېكىنزارلىق»قا ئۆزگەرتمەكچى بولدى. ھالبۇكى، بۇ تەنتەربىيە مەيدانى نەچچە يىللاردىن بۇيان، ھاك

بىر مەزگىل مەكتەپ باشقۇرۇپ، ھەر بىر فاكۇلتېتنى بىر روتىغا ئايرىپ، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ھەر كۇنلىكى ھەربىي مەشقىلەندۇردى. قەھرىتان سوغۇقتا قارىماي ھەر بىر روتا بويىچە پىيادە «دالا يۇرۇش»گە تەشكىللىدى. شۇ يىلى ئۇرۇمچىدە سوغۇق نۆلدىن تۆۋەن يىگىرمە گىرادۇستىن ئېشىپ كەتكەن دېكابىر ئېيىنىڭ بېشىدا، بىز بەش كۇنلۇك «دالا يۇرۇشى»گە تەييارلاندۇق. بۇيرۇق بويىچە فاكۇلتېتتىكى قېرى - ياش، ئەر - ئايال ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى پۇتلىرىغا «موماخەي» (پاختلىق لاتا ئاياق)، باشلىرىغا ھەربىيچە لاتا قۇلاقچە، ئۇچىغا پاختىلىق ھەربىيچە سېرىق تاشلىق كالتە چاپان ۋە ئىشتان كىيىپ، بېلىمىزنى باغلۇالغان ربمەن (كەمەر)گە بىردىن سۇدان ئاستۇق. ھەربىيچە رەتلىك ۋە ئىخچام باغلانغان يوتقان - كۆرپىلىرىمىزنى دۇمبىمىزگە چېگىپ، روتا كوماندىرلىرىنىڭ قوماندانلىقىدا تۆتىمىز بىر قاتار بولۇپ رەتلىك تىزىلدۇق. سەپنىڭ ئارقىسىدا ئۆزىمىزدىن چىققان ئىككى نەپەر «يالاڭياق دوختۇر» ۋە ناسۇلكا كۆتۇرگەن تۆت نەپەر «ئەزىمەت»لەر بار ئىدى. بىزنىڭ «ئۇزۇن سەپەر» يۆنىلىشىمىز ئۇچتاشتىن ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە سۇزۇلغان يول ئارقىلىق ژۇجاچۇي، بىكتۇەن 6 - دېۋىزىيەسى، سانجى، 1 - ئاۋغۇست پولات زاۋۇتى، نەنسەن، داۋانچىڭ، ئۇلانباي، ئۇچتاشتىن ئىبارەت 150 كېلومېتىر يولنى پىيادە بېسىش پىلانلانغان ئىدى. شۇنداق بولغاندا، ھەر كۇنلىكى 25 كېلومېتىردىن ئارتۇق يول يۇرۇشكە توغرا كېلەتتى. قونالغۇ، تاماق ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا بىر ھەربىي ۋەكىل باشچىلىقىدا ئالدىن يۇرەر بىر بەن قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار ئاستىغا بورا ياكى پاخال سېلىنغان قونالغۇ «ئۆي»لەرنى تەييارلاشقا، قازان - قۇمۇچ تېپىپ يېمەك - ئىچمەك ھازىرلاشقا مەسئۇل ئىدى. بىز بىرىنچى كۇنى سەككىز سائەتتىن ئارتۇق

پومشىچىك، باي دېھقان، كاپىتالىست، بۇرژۇق ئۇنسۇر، ئوڭچى ۋە يەرلىك مىللەتچى) زىيالىلارنى تازىلاش ۋە ئۇلارنى پىپەن قىلىشقا قاراتتى. يەنە بىر تەرەپتىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدىلا تارتىپ چىقىرىلغان «ماركسىي»بار «گېزەندى»لەرنى «ئۇلانباي مەدەنىي - مائارىپ دېھقانچىلىق مەيدانى»غا، قالغان ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچىلەرنى سانجى، قوتۇبى، ماناسنىڭ چېت - يېزىلىرىغا ئەۋەتىپ ئەمگەك بىلەن ئىدىيە ئۆزگەرتىشكە تەشكىللىدى. زىيالىلار قوشۇننىڭ ئىشچىلار سىنىپىنىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىپ، ئۇلارنى كۆرەش ئوبېيكتى قىلىش «ئىشچىلار خىزمەت ئەترىتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيەسى ئىدى. مەن ئىشلىگەن ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئۆزۈن مۇددەت فاكۇلتېت مۇدىرى بولغان مەتىمىن خۇدابەردىدەك سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن ئالىي مەلۇماتلىق زىيالىلار، گومىنداڭ دەۋرىدىكى نۇقتىلىق نازارەتلەرنىڭ نازىرى بولغان مايوگۇن، قاسىم ھاجى قاتارلىق نازىرلار، 1950 - يىللاردىن بۇرۇن مائارىپ ۋە باشقا ساھەلەردە غوللۇق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن خالىق ساقى، ئابدۇراھمان ئاكا قاتارلىق پىشقەدەملەر، 1950 - يىلىنىڭ دەسلىپىدە شاڭخەي ۋە بېيجىڭدىكى جۇملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيا رىسپۇبلىكىلىرىدىكى نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئاسپىرانتورىيەلىرىنى پۈتتۈرگەن شىيادىڭگۇەن، شۇسىيې، ژاڭ باۋ، شەرىپىدىن ئۆمەر قاتارلىق سەر خىل زىيالىلار جەملەنگەچكە «خىزمەت ئەترىتى»نىڭ نەزىرىدە بۇ ئۇرۇن «سېسىق زىيالى»لارنىڭ «قارا ئۇۋىسى» دېيىلىپ، مەكتەپتىكى نوقتىلىق كۆرەش ئوبېيكتىغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتىمىن ئاكىنىڭ بىۋاستە تىرىشچانلىقى بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان خەلق ئارىسىدىن توپلاپ يىغىپ كەلگەن نەچچە مىڭ پارچە قىممەتلىك قەدىمكى ئەدەبىي مىراسلار جەملەنگەن

توزاندىلىرى بىلەن سېغىز توپا ۋە قۇم ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئىلمىي ئۇسۇلدا چىڭداپ قاتۇرۇلغان بولغاچقا، تراكتور ۋە ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن تەشكىللەنگەن تەييار ئەمگەك كوچىلىرى بىلەن ئاغدۇرۇپ، زىرائەت تېرىغان بولسىمۇ بىر تالمۇ ئۇنمىدى. ھەر قانچە ئىشلەپمۇ «ئېكىنزار»غا ئايلاندۇرالمايۋاتقىنىغا ئۇزۇن پېتى تاشلاپ قويدى. شۇندىن كېيىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ئىگە - چاقسىز قالغان مەكتەپنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەيدانىدىن پايدىلانماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ «يەنئەن يولى» بىلەن تۇتاشقان چوڭ بىر پارچە بوز لىكىنى ھېچقانداق رەسمىيەتسىزلا ھەربىيلەرگە بېرىۋېتىپ، مەكتەپ ئىگىدارچىلىقىدىكى بۇ يەرگە «چېگرا رايون ھەربىي 3 - مېھمانخانا» (ھازىرقى ئوتتۇرا ئاسىيا سودا مەركىزى) قۇرۇۋالدى.

مەركەزنىڭ «14 - ئۆكتەبىر ئۇقتۇرۇشى»نىڭ روھى بويىچە مەكتەپلەردە نورمال خىزمەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئەمەلگە ئاشمىغان پەيتتە، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ نوبۇزلۇق قەلەمكەشى ياۋۇنيۇەننىڭ«ئىشچىلار سىنىپى ھەممىگە رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك.» دېگەن ماۋزېدۇڭ تەستىق يېزىپ بەرگەن ماقالىسى «خەلق گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى. بۇ ماقالىدە «ئىشچىلار سىنىپى مەكتەپلەرگە مەڭگۈ رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك.» دېگەن يېتەكچى ئىدىيە ئالغا سۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە «ئىشچىلار تەشۋىقات ئەترىتى»، يېزا - قىشلاقلاردىكى مەكتەپلەرگە «ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئىتتىپاقداش قوشۇنى» كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان ۋەكىللىرى كىرىپ، مەكتەپلەرنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن كۆرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى ئىنقىلاب قوشۇنىغا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان «توققۇز سېسىق» (خائىن، ئىشپىيون، شېۋجىڭجۇيىچى، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدار،

«شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر فولكلور مۇزىيى»دا قىممەتلىك مىراس سۈپىتىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇ يادىكارلىقلارنى توپلاشقا ئەجىر سىڭدۈرگەن ئۇستازلارغا بېرىلگەن «مۇكاپات» سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا تارتقان دەرد - ئەلەملىرىنى ئويلىسام ھازىرغىچە يۈرىكىم ئېچىشىدۇ. خەيرىيەت، «ئىنقىلاب»تا ھامان «يوقىتىش» بولىدىكەن.

ئاشۇ مەزگىللەردە ئايالىمنىڭ توغۇت ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالغاچقا، «خىزمەت ئەترىتى»دىن رۇخسەت سوراپ قەشقەرگە كەتتىم. مەن قەشقەرگە كېلىپ ئىككى ئايدىن كېيىن، يەنى 1968 - يىلى 3 - ئاينىڭ 6 - كۈنى قەشقەر كېرەمباغ دوختۇرخانىسىنىڭ توغۇت بۆلۈمىدە ئايالىم مەريەم سالامەت يەڭگىپ، يورۇق دۇنياغا بىر ئوغۇل بوۋاق تەۋەللۇت بولدى.

كۆز ئاچتى دۇنياغا «ئىڭگە»لەپ بىر جان،
قوشۇلدى ئادەمى سېپىگە بىر قان.
بولسىمۇ مەيلى شاھ ۋە ياكى دېدەك،
ئالەمنىڭ قۇدرىتى - بەرھەققى ئىنسان.

مەيلى شاھىنشاھ، خاقانلار بولسۇن، مەيلى غېرىپ، غۇرۇا، مىسكىن گادايلار بولسۇن، ئۆز ۋۇجۇدىدىن تۆرەلگەن پەرزەنتىنى كۆرگەندە ئوخشاشلا خۇشاللىققا چۆمىدۇ. ھايات قېنىدىن، مېھرى - مۇھەببەت بېغىدىن ئاققان «ئوغۇز سۈتى»نى ئېمىتىپ بۇ كەلگۈسى ئورپاقىقا بەخت تىلەيدۇ. مەۋجۇداتلار دۇنياسىدىكى بارلىق جاندارلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. مەنمۇ بىر پەرزەنتىنىڭ دادىسى بولغانلىقىمدىن چەكسىز شادلاندىم. دىلىمدا «ئاللاھ»قا بېھىساب ھەمدۇ - سانالارنى ئېيىتتىم. تەۋەللۇتنىڭ ئۇچىنچى كۈنى ئايالىم ۋە يۇز - كۆزىدىن باشقا پۈتۈن بەدىنى ئاق يوگەككە ئورالغان جان -

فاكۇلتېت «قەدىمكى كىتابلار ئامبىرى»نى «قارا دۇكان»، «قارا ئۇۋا» دەپ ماركا چاپلاپ پېچەتلىۋەتتى. ئاشۇ كۇنلەرنىڭ بىرىدە مەن ھەر كۇنلىكى ئېچىلىۋاتقان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سىياسىي ئۆگىنىشىگە قاتنىشىش ئۈچۈن سەھەردە بىرىنچى بولۇپ، ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتۇش بىناسىغا كىردىم. قارىسام كاربىدۇرنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە چېچىلىپ كەتكەن كىتاب پارچىلىرىغا كۆزۈم چۈشتى. مۇقاۋىلانغان بىر پارچە كىتابنى قولۇمغا ئېلىپ ۋاراقلىدىم - دە، ئۇنىڭ ئاشۇ پېچەتلىۋەتكەن «ئامبار»دىكى قوليازما ئىكەنلىكىنى پەملىدىم. شۇ ئەسنادا باشقا ئوقۇتقۇچىلارمۇ بىر - بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر قانچىمىز بىنانىڭ 3 - قەۋىتىدىكى «قەدىمكى كىتابلار ئامبىرىغا چىقساق، ئۇنىڭ ئىشىكى داغدام ئوچۇق بولۇپ، ئىچىدىكى كىتاب ئىشكاپلىرى قوپقۇرۇق ئىدى. بىز قەغەز پارچىلىرى ۋە بەزى كىتابلار چۈشۈپ قالغان كاربىدورنى بويلاپ، بىنانىڭ سىرتىغا چىقتۇق. كىتاب پارچىلىرى تاكى بىنادىن 200 مېتىر يىراقلىقتىكى مەكتەپنىڭ كېرەكسىز مۇلۇكلىرى قويۇلغان كونا زالنىڭ دەرۋازىسىغىچە سوزۇلۇپتۇ. بىز بۇ يوللاردىن 60 - 70 پارچە چېچىلىپ كەتكەن كىتابلارنى تېرىۋېلىپ، ئۇنى فاكۇلتېتنىڭ قىرائەتخانىسىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق. شۇنچە كۆپ قىممەتلىك مىراسلار بىر كېچىدىلا ئوغۇرلىنىپتۇ. بۇ چوڭ ئەنزىنى دەرھال «خىزمەت ئەترىتى»گە ۋە مەكتەپ «ئىنقىلابى كومىتېتى»غا مەلۇم قىلدۇق. ھۆكۈمەتسىزلىك ئەۋج ئالغىدا بۇ كۇنلەردە، شۇنچە مۇھىم بۇ ئەنزە بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. شۇ قېتىملىق «كىتاب ئوغۇرلاش» ۋەقەسىنى زادى كىمنىڭ سادىر قىلغانلىقى بۈگۈنگىچە يېشىلمىگەن بىر سىر بولۇپ قالدى. «ئوغرى»لارنىڭ بىخەستىلىكىدىن يولغا چۈشۈپ قالغان 60 نەچچە پارچە قەدىمكى ئەسەر ھازىرغىچە فاكۇلتېتىمىزنىڭ

قايتىپ كېلىشىگە تولۇق كاپالەتلىك قىلىش لازىملىقى ئۇقتۇرۇلغان. بۇ «ئۇقتۇرۇش»نىڭ روھىغا ئاساسەن قەشقەر ۋىلايەتلىك «ئىنقىلابىي كومىتېت ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ شۆبە ھەربىي رايونى قوشۇمچە بەلگىلىمە چىقىرىپ 1 ـ قەدەمدە ئىچكى ئۆلكە ۋە ئۇرۇمچىدىن كېلىپ قەشقەردە تۇرىۋاتقانلار دەرھال ئۈچ كۈن ئىچىدە «ئىنقىلابىي كومىتېت» بىلەن شۆبە ھەربىي رايونى مەسئۇل بولۇپ، ماشىنا بىلەن بىر تۇتاش ئۇرۇمچىگە يولغا سالىدىغانلىقى ئېيتىلغان. مەنمۇ قەشقەردە قامىلىپ قالغان بىر تۇركۇم ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ۋىلايەتلىك «ئىنقىلابىي كومىتېت»قا بېرىپ تىزىملاتتىم.

شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچىگە بىرىنچى تۇركۈمدە قايتىدىغانلار يۈك ـ تاقلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ، ھازىرقى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئورنىدىكى «ئىنقىلابىي كومىتېت» ئالدىغا توپلاندۇق. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە «ئىنقىلابىي كومىتېت»نىڭ ئىككى خادىمى بىزنى ئەگەشتۈرۈپ «قىزىللار رايونى» (ئىسيانچى تەشكىلاتلارنىڭ باشقۇرۇشىدىكى قەشقەر شەھىرى «قىزىللار رايونى» دەپ ئاتىلاتتى.) بىلەن «ئاقىلار رايونى» («باۋخۇاڭچېي» يەنى «قوغدىغۇچىلار» ئورۇنلاشقان يېگىشەھەر شۇنداق دېيىلەتتى.)نىڭ چېگرا ـ پاسىلى قىزىل دەريانىڭ كۆۋرۈكىگە يەتكۈزۈپ قويدى. كۆۋرۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىزنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭىدىغان ھەربىي ماشىنا «كۇتمەكچى» ئىدى. بىز سومكىلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ دەريانىڭ بۇلۇڭىدىكى «ئاكوپ»دىن تەسلىكتە ئۆتۈپ، ئۇرۇش ھېدى پۈراپ تۇرغان كۆۋرۈك ئارقىلىق دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتتۇق. شۇ ھامان «توختا» دېگەن سۆرلۈك ئاۋاز بىلەن ئۇ تەرەپتىكى ئاكوپتىن بەش ـ ئالتە قورالىنىق ئادەم چىقىپ بىزنى قورشىۋالدى ھەمدە «بىزگە ئەگىشىپ مېڭىش، ھوي ئىتنىڭ كۇچۇكلىرى!» دەپ

جىگىرىم ـــ بالامنى ئېلىپ، دوختۇرخانىدىن ئۆيگە قايتىپ چىقتۇق. يېزا ئىگىلىك تېخنىكومېدىكى ئىككى ئېغىزلىق تار ئۆيمىز ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن لىق تولغان ئىدى. مەرھۇم دادام بۇ نەۋرىسىنى مۇبارەك قولىغا ئېلىپ، تەگبىر ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن «مۇبارەك ئىسىم ـ شەرىپىگىز ‹ئابدۇجېلىل› بولسۇن» دەپ ئىسىم قويۇپ بەردى ۋە قىبلە تەرەپكە قارىتىپ سېلىنغان جايناماز ئۈستىدە بۇۋاقنى ئۇچ قېتىم دوملاتقاندىن كېيىن قايتا قولىغا ئېلىپ ئاندىن ماڭا تۇتقۇزدى. مەن «ئىڭگە ـ ئىڭگە» دەپ يىغلاپ ئانا سۈتىنى ئىزدەۋاتقان ئوغلۇم ئابدۇجېلىلنىڭ پىشانىسىگە سۆيدۇم.

«ئىنقىلاپ» قەشقەردىمۇ يەنىلا ئۇرۇكسىز داۋاملىشۋاتاتتى. مەن يەنە ئىككى ئايغا يېقىن ئايالىمغا ۋە بالامغا ھەمرا بولۇپ ئۆيدىن ئايرىلمىدىم. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، قەشقەرنىڭ ھەممە يېرىگە ئاپتونوم رايونلۇق «ئىنقىلابى كومىتېتى» (ئەسلىدە 1967 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى شىنجاڭدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىڭتۇەن ۋەكىللىرى، ئىنقىلابىي كادىرلار ۋەكىلى ۋە ئاممىۋىي تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىپ تاپقان «ئىنقىلابىي كومىتېت» قۇرۇلغان) بىلەن شىنجاڭ ھەربىي رايوننىڭ بىرلىكتە چىقارغان «جىددىي ئۇقتۇرۇشى» چاپلاندى. بۇ «ئۇقتۇرۇش»تا «ئۆز ئورنىدىن ئايرىلىپ باشقا جايلاردا ئىنقىلاب قىلىۋاتقان بارلىق ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە دەرھال ئۆز ئورنىغا قايتىپ ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئوقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» لازىملىقى تەكىتلەنگەن ھەمدە بۇ مۇھىم خىزمەتكە ھەر قايسى شەھەر ـ ناھىيەلەرنىڭ «ئىنقىلابىي كومىتېتلىرى، يەرلىكتە تۇرۇشلۇق ھەربىي ئورگانلار» مەسئۇل بولۇپ، باشقا رايونلاردىن كەلگەن «ئىنقىلابچىلار»نىڭ ئۆز قەرەلىدە بىخەتەر ئۆز ئورنىغا

باشلاپ هەممەك بىر - بىرلەپ سوراقلا تارتىلىسەن. يۈزاشلىق بىلەن قەشقەردە ئۆتكۈزگەن جىنايەتلىرىنى، بىز تەرەپتىن ئۆلتۈرگەن ئادەملەرنىڭ سانىنى تولۇق تاپشۇرىسەن. بىلىپ قويىسى، ئۆزلىكىدىن ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىنىدۇ. ئىقرار قىلمىغانلار ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنىدۇ. ھازىردىن باشلاپ ھېچكىمنىڭ مىدىر - سىدىر قىلىشىغا رۇخسەت يوق. تەرتىپىڭ قىستىسا ئورنىڭغا سېپىش. ــ دېدى-دە، نۆۋەت بىلەن بىردىن - بىردىن سوراقلا ئېلىپ ماڭدى. سوراقلا ئېلىپ چىقىدىغانلارنىڭ كۆزىنى قارا رەخت بىلەن باغلاپ قويياتتى. «سوراق»تىن قايتىپ كىرگەنلەرنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ كۆزى ياش يۇقى، چىرايى ئۆڭۈپ كەتكەن ئىدى. ئۇلارنى ئۇردۇمۇ، ياكى «يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى سوراپ» بەھۈدە جىلى قىلدۇمۇ، بىلگىلى بولمايتتى.

نۆۋەت ماڭا كەلدى. كۆزۈم تېڭىقلىق بولغاچقا ھېچنېمىنى كۆرەلمەيتتىم. بىرسى قولۇمدىن يېتىلەپ بىر ئىشخانىغا ئېلىپ كىردى. ئالدىمدا تۇرغان سوراقچى ئالدى بىلەن ئىسىم - فامىلەمنى، قەيەردە ئىشلەيدىغانلىقىمنى سورىدى. مەن جاۋاب بەرگەندىن كېيىن:

ــ ھە، سەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى «ئابدۇكېرىم» كەنسەنغۇ! سەن بۇ يەردە نېمە قىلىسەن؟ ــ دېدى-دە، كۆزۈمنى ئېچۈېتىشكە بۇيرۇق قىلدى. كۆزۈمدىكى تېڭىق يېشىلگەندىن كېيىن، بىر ھازا كۆزۈمنى ئۇگىلاپ ئالدىمغا قارىسام، ماۋزېدۇڭنىڭ ھەيكىلى قويۇلغان ئۈستەلدە مەن تونۇيدىغان بۇرادىرىم ئۇرايىم ھاجى ئولتۇرۇپتۇ. مەن ئۇنىڭ بىلەن قەشقەر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ساۋاقداش (مەندىن بىر قارار كېيىن ئوقۇيتتى.) ئىدىم. 1960 - يىلى ئۇ شىنجاڭ 1 - ئاۋغۇست يېزا ئىگىلىك ئىنستىتوتىغا قوبۇل قىلىنىپ ئوقۇشقا كەلدى. ئوقۇش جەريانىدا بىز خېلى قويۇق ئارىلىشىپ ئۆتكەن

تىللاپ، دۇشكىشلەپ يان تەرەپتىكى شاللىقنىڭ قىرى بىلەن مائېدۇرۇپ بىر چىغىر يولغا باشلىدى. ئىككى چاقىرىمچە يول يۇرگەندىن كېيىن، بىر ۋەيرانە گازارما يېنىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ جاي ئەسلىدە بىكۈتۇەن 3 ـ دىۋىزىيەسىگە قاراشلىق مەلۇم پولكنىڭ شىتابى بولۇپ، ھازىر قەشقەر «نوڭ سۇخوي» (ۋاڭ ئىنماۋنى قوغدايدىغان ئاممىۋي تەشكىلاتنىڭ نامى) «قوماندانلىق شىتابى ئىكەن. قورال بىلەن يالاپ كەلگەن تۆت چاپارمەن بىزنى گەندە پۇراپ تۇرغان بىر ئەسكى زالغا سولىدى. زالنىڭ بۇلىكىدىكى ياغاچ رىشاتكا بىلەن ئايرىپ قويغان بۆلىكىگە ئارمىزدىكى يەتتە ـ سەككىز نەپەر قىزنى ئايرىم قاماپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدىكى ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلاپ كېلىپ قايتالمىغان نۇرمان ئابلىز (شىنجاڭ ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسى) ۋە ئۇنىڭ سىڭلىسى رەيھان ئابلىز (شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسۇل سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسى)لارمۇ بار ئىدى. شۇ ئەسنادا نۇرمان ئابلىزنىڭ ھەربىي فورمىسىغا كۆزى چۈشكەن بىر ئايال نازارەتچى، تاپانچىسىنى نۇرمان قىزنىڭ كۆزىگە تەڭلەپ تۇرۇپ، قوپاللىق بىلەن ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى پاگون ۋە ھەربىي شەپكىسىدىكى بەش يۇلتۇزلۇق ئىزناكنى يۇلۇۋېلىپ، قەھرى بىلەن تىللاشقا باشلىدى.

ـــ ھۇ قانجىق! سەن ئەبلەخ ئارمىيە ئىچىگە سوقۇنۇپ كىرىۋېلىپ، بىزدەك «ئىنقىلابچىلار»غا دۈشمەنلىك قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن ئىت كاللاڭنى يەنجىپ تاشلايمىز.

يېرىم ھەربىي فورمىدا كېيىنىۋالغان چېقىر كۆز، سالما باش يەنە بىر ئەر نازارەتچى بىزنىڭ قورقۇپ كەتكەنلىكىمىزنى كۆرۈپ، غەزەپ بىلەن ھەممىمىزگە ھەيۋە قىلدى.

ـــ سەن ئىسيانچىلارنىڭ ھالى شۇنچىلىكقۇ! ھازىردىن

مەن تۇرغان يەرگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنلەردە يېڭىشەھەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ «باۋخۇاڭچەي»لەرنىڭ توپلانغان «ئۇۋىسى» ئىكەن. بىز بىر كېچە پارتا - ئورۇندۇقلىرى يىغۋېتىلگەن بىر سىنىپتا تۇنىدۇق. ئەتىسى مەكتەپ قورۇسىدا ئۇرۇمچى شەھەرلىك قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپىدىن يېڭىشەھەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە مۇئەللىم بولۇپ يۆتكىلىپ كەلگەن قەدىناس دوستۇم مەمتىلى زۇنۇننىڭ خانىمى تاڭنۇر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. بىز ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، تاڭنۇردىن مەمتىلىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى سوردىم.

— ئۇنى «گېزەندى» دەپ تارتىپ چىقارغاندىن بۇيان سوخو (كونا شەھەر بىلەن يېكىشەھەر ئارىلىقىدىكى بىر دېھقانچىلىق مەيدانى)دا ئەمگەككە سېلىۋاتىدۇ. ئۆيگە كەلمىگىلى يېرىم يىلدىن ئاشتى، — دېدى تاڭنۇر.

— بۇ دەوستۇمنىڭ نېمە «گۇناھى» بار ئىكەن؟

— بىلمەيمەن. ئۇ يازغان «بىر سېۋەت ئەنجۇر» دېگەن ھېكايە «پارتىيەگە قارشى ئەسەر»مىش.

— توۋا، — دېدىم ئىچىمدە، — كەڭ ئوقۇرمەنلەر ئالقىشلاپ، سۆيۈپ ئوقۇغان بۇ ھېكايە نېمىشقا «پارتىيەگە قارشى ئەسەر» بولۇپ قالىدۇ؟ بۇمۇ بىر ئۆتكۈنچى شامال، خاتىرجەم بولۇڭ، مەمتىلى ھامان ئاقلىنىپ چىقىدۇ، — دەپ تاڭنۇرغا تەسەللى بەردىم.

— مەنمۇ، شۇنداق بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. قالغان گەپلەرنى ئۆيدە پاراڭلىشايلى. يۇرۇڭ، بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ چاي ئىچىڭ، — دەپ تاڭنۇر مېنى ئۆيگە باشلىدى.

بىز بىر ھازا پاراڭلاشقاندىن كېيىن، قەشقەرگە قايتىپ كېتىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپ تاڭنۇردىن سوردىم.

ئىدۇق. ئۇ ھازىر بىزنى «ئەسىر»گە ئالغان مۇشۇ تەشكىلاتنىڭ ئاساسلىق كاتتابېشى ئىكەن. پەلەكنىڭ چاقى تەتۈر چۆرگىلەپ ئۇنىڭغا بىزنى سوراق قىلىدىغان «چوڭ ھوقۇق» تېگىپتۇ. ئۇرايىم ھاجى جىددىي قىياپەتتە ماڭا تىكىلىپ:

ــ بۇ مالىمانچىلىقتا سەن قەشقەرگە نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ ــ دېدى.

ــ ئايالىم كۆزەيمەكچى بولغاچقا يوقلاپ كەلدىم. ــ دەپ جاۋاب بەردىم.

ــ سەنمۇ «زاۋ پەنپەي»گە قاتناشتىڭمۇ؟

ــ ياق. مەن ھېچقانداق ئاممىۋي تەشكىلاتقا قاتناشمىدىم.

ــ ئۇنداقتا ئارىلىقتا قالغان «چىچاڭپەي» ئىكەنسەن-دە! ھا... ھا... ھا... خەيرىيەت، ساۋاقداشلىقىڭنى يۈزىنى قىلىپ، سېنى قويۇۋېتەي. شەھەرگە قايتىشقا بولمايدۇ. بىردەمدىن كېيىن، بىزنىڭ ئادەملەر سېنى ئېلىپ يېڭىشەھەر 1 - ئوتتۇرا مەكتەپكە يەتكۈزۈپ قويىدۇ. ئۇ يەردىمۇ سېنى تونۇيدىغان بىزنىڭ ئادەملىرىمىز بار.

ــ بۇ يەردە سەن بىلىدىغان ئابلىز مۇھەممەد ۋە يادىگارمۇ بار. ئۇلارمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بولۇپ «ئىسيانچى» تەشكىلاتلارغا قاتناشمىغان. سىلەر تۇتۇۋالغان باشقىلارمۇ شۇنداق. ئۇلارنىڭ ھېچقانداق گۇناھى يوق. شۇڭا ھەممەيلەننى قويۇۋەتسەڭلار، ــ دېدىم.

ــ ھازىرچە سەن يېڭىشەھەرگە كېتىۋەر. قالغانلارنى ئېنىقلاب بولغاندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىمىز، ــ دەپ مېنى «جىپ» ماركىلىق لاتا پىكابى بىلەن يېڭىشەھەرگە يولغا سېلىپ قويدى. كەچكە يېقىن يادىگار، ئابلىز، نۇرمان، رەيھان قاتارلىق «ئەسىر»لەرمۇ ئۇرايىم ھاجىنىڭ «شاپائىتى» بىلەن

ئېلىپ، تۇنجى ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كەتتىم.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى يەنىلا «ئىسيانچى»لارنىڭ بازىسى بولۇپ «هوقۇق تارتىۋالغان»لارنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. «ئىسيانچى تەشكىلات»لار «ئۇرۇش تەييارلىقى» باھانىسى بىلەن مەكتەپ كۇتۇبخانىسىنىڭ ئۆگزىسىگە ھەربىي قورال ئامبىرىدىن بۇلاپ كەلگەن توپ - زەمبىرەكلەرنى تىكلەپ قويغان ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنى بولسا ئۆگىنىشكە ئورۇنلاشتۇرۇپ «مائارىپ ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىشقا، «ئىنقىلاب»نىڭ بېشىدىكى مەكتەپكە ئەۋەتىلگەن گۇەن ۋۇلۇ (پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى) ۋە ماموتوف قۇربان (پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى) باشچىلىقىدىكى خىزمەت ئەترىتىنىڭ يۇرگۈزگەن بۇرژۇا ئەكسىيەتچى لۇشىيەنىدىن ھېساب ئېلىشقا، ئىنقىلاب داۋامىدا توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغان پۇرسەتپەرەس ئۇنسۇرلارنى تارتىپ چىقىرىشقا ۋە «پارتىيە ئەزالىرىنى قايتا تىزىملاپ» ئاتالمىش «پارتىيەنى تەرتىپكە سېلىش» تەشكىللىگەن ئىدى. قىزىق بولغىنى بىر دومىلاپلا «ئىنقىلاب»نىڭ تىغ ئۇچى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدىكى «ئاكتىپلار»غا قارىتىلىپ، مەكتەپ بويىچە ماموتوف قۇربان قاتارلىقلار قاتتىق كۇرەش قىلىندى. فاكۇلتېتلاردا بولسا، «خىزمەت ئەترىتى»گە يېقىندىن ماسلىشىپ ھوقۇق تارتىۋالغان بىر قىسىم «ئاكتىپ» ئوقۇتقۇچىلار تەنقىدلىنىپ، ئۇلارنىڭ ھەيۋىسى يەرگە ئۇرۇلدى. «دەرەخ يىقىلغۇچە كۆتەك دەم ئاپتۇ.» دېگەن شۇدە! بۇنىڭ بىلەن «گېزەندى» دەپ قالايمىقان تارتىپ چىقىرىلغانلار بىر مەزگىل «ئارام» ئېلىپ قالدى. ئەمما بۇ «ئىنقىلاب»نىڭ نەگە بېرىپ، نەدە توختايدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

ئۆزى باشلاپ بەرگەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى تېزرەك

ـــ قەشقەر - يېگىشىمەر يولى قامال قىلىنغان. ئۇ يولدىن ئۇچار قوشمۇ ئۆتەلمەيدۇ. يېگىشىمەردىن پەيزۋاتقا ماڭىدىغان يول بويىدا قەشقەر تەرەپكە ئۆتكىلى بولمىدىغان ئىككى كۆۋرۈك بار. بىرى يانبۇلاق كۆۋرۈكى، يەنە بىرى «ياندۇرما» يېزىسىدىن قەشقەرنىڭ يېگىنئۆستەڭ، ئاۋات يېزىلىرىغا ئۆتىدىغان كۆۋرۈك. ھەر ئىككىسىدە ئات - ئۇلاغ، پىيادىلەر ۋە ھارۋا ئۆتەلەيدۇ. يېگىشىمەرگە كېلىپ ئوتۇن - سامان، سەي - كۆكتات، گۈل - قاقلىرىنى ساتىدىغان دېھقانلار شۇ يوللار بىلەن ماڭىدۇ. سىز شۇ تاپتا بازارنىڭ چېتىدىكى «ئوتۇن - سامان» بازىرىغا بارسىڭىز، ئۇ تەرەپتىن كەلگەن دېھقانلارنىڭ بىرەر ھارۋىسىنى تاپالايسىز، ـــ دېدى تاڭنۇر.

مەن تاڭنۇر كۆرسەتمە بەرگەن نىشان بويىچە ئاشۇ بازارغا كەلدىم ۋە ئېشەك ھارۋىسىنى ھەيدەپ بۇ قاينىاق بازاردىن چىقىۋاتقان بىر دېھقان يىگىتكە يالۇرۇپ، يانبۇلاق كۆۋرۈكى ئارقىلىق دۆلەتباغ يېزىسىغا ئالغان كېتىشكە كۆندۈردۇم. تەلىيىمگە بۇ دېھقانمۇ دۆلەتباغ يېزىسىدىن ئىكەن. كۆكسى - قارنى دەريادەك كەڭ بۇ دېھقان مېنى ھارۋىسىغا چىقىرىپ، چىغىر يوللار ئارقىلىق ئىككى، ئۈچ سائەتتە دۆلەتباغدىكى يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىنىڭ دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى. مەن ھارۋىدىن چۈشۈپ بۇ ئاقكۆڭۈل ئادەمگە چەكسىز رەھمىتىمنى ئېيتتىم. شۇنىڭ بىلەن سومكامنى كۆتۈرۈپ ئۆيۈمگە كىردىم - دە، بۆشۈكتە بەھۇزۇر ئۇخلاۋاتقان ئوغلۇمنىڭ پىشانىسىگە سۆيدۈم. ئايالىم مەرىيەم پايپىتەك بولۇپ «ھاردۇق ئېشى» تەييارلىدى. ھەپتە - ئون كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، قەشقەر - ئۈرۈمچى تاشيولى ئېچىلىپ، قاتناشنىڭ راۋانلاشقانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. شۇنداق بولسىمۇ ماشىنىدا مېڭىشتىن ئەنسىرەپ، قەشقەردىن ھەپتىدە بىر قېتىم ئۇچىدىغان كىچىك يولۇچى ئايروپىلانىغا ناھايىتى تەسلىكتە 103 يۈەنگە بىر بىلەت

بۇنداق ماركىلىق ستودېنتلار «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر ئوقۇغۇچىلار» (گوك نوبۇسك شۆيۈەن) دېيىلىپ، «پارتىيە 11 - قۇرۇلتىيى 3 - ئومۇمى يىغىنى»دىن كېيىن خىزمەت ئورونلىرىدىن ئايرىلىپ، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيالمىغان دەرسلەرنى بىر يىل قايتا تەكرارلاپ ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشتى.

«قايتا تەربىيە» دولقۇنى بىلەن تەك بىر مەزگىل مەكتەپلەر قورۇغدىلىپ، شەھەرلەر تىمتاسلىققا چۆكتى. يېزىلار «زىيالىي ياش»لارنىڭ تاللىنىدىغان ۋە تاۋلىنىدىغان «دومناپچى»گە ئايلاندى. ئۇلارنىڭ هايات قىسمەتلىرىدىن پۈتۈلگەن «زەي جاۋ يۇ ناخشىلىرى» هازىرغىچە خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە ئۆچمەي، شۇ دەۋرنىڭ تارىخي داستانى سۈپىتىدە مەڭگۈلۈك جارانىلماقتا. بۇ بىر قايتا تەكرارلانمايدىغان تارىخنىڭ يالدامىسى، «قايتا تەربىيە»گە قاتناشقا «زىيالىي ياش»لارنىڭ يۈرەك ساداسى.

نەجات ئىزدەپ سەهرالارغا،
چېققان ئىدىم سەھەردە.
ئاق ياغلىقىنى سېلىپ،
قالدى ياڕىم شەھەردە.

مەن كەتتىم يىراقلارغا،
هىجران يۈكىنى ئارتىپ.
چىداپ تۇرغىن ئامرىقىم،
سېغىنىپ ئۇه تارتىپ.

يېغلىما هەسرەت چېكىپ،
جانىم هامان تەندىدۇر.
مەن ئۆزۈم كەتكەن بىلەن،
كۆڭلۈم هامان سەندىدۇر.

يۇغۇشتۇرۇپ، قالايمىقانچىلىقلارنى تۈزىتىش كويىغا چۈشكەن ماۋزېدۇڭ باشچىلىقىدىكى مەركىزى كومىتېت ئارقا - ئارقىدىن «ئىككى گۇرۇھ» ئارىسىدىكى «ئەلەم كۆرىشى»نى توختىتىپ ئىنقىلابىي بىرلىشىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، تەرەپپازلىقنى تۈگىتىپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، «ئۈچ تەرەپ بىرلەشكەن ئىنقىلابىي كومىتېت»نىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، پارتىيەنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدا نۇرغۇن ھۆججەت چۈشۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ھۆججەتلەر «ئېچى قەغەز، قارىسى سىياھ» سۆپىتىدە ئەمىللەشمىدى.

1968 - يىلى دېكابىردا ماۋزېدۇڭنىڭ «زىيالىي ياشلارنىڭ يېزا - قىشلاقلارغا بېرىپ كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن - ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيەسىنى قوبۇل قىلىش، شەھەرلەردىكى تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ ئىش كۈتۈپ تۇرغان زىيالىي ياشلارنىڭ ھەممىسىنى يېزىلارغا ئەۋەتىش.» توغرىسىدىكى جىددى بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى. مەركەزنىڭ بۇ «ئۇقتۇرۇشى»نىڭ روھىغا ئاساسەن پۈتۈن مەملىكەتتە، جۈملىدىن شىنجاڭدا «زەيجاۋيۇ» (قايتا تەربىيەلەش) دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، نەچچە ئون مىليۇن «زىيالىي ياش» ھەيۋەت بىلەن «قايتا تەربىيەلىنىش»كە ماڭدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىنمۇ 1966 - يىلىدىن باشلاپ ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئۈچ قارار ئوقۇغۇچى، مەكتەپكە چۈشكەن ئارمىيە ۋەكىللىرىنىڭ باشچىلىقىدا شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ھەربىي رايون ۋە بىڭتۇەنگە قاراشلىق يېزا ئىگىلىك مەيدانلىرىغا بېرىپ بىر يىلدىن ئۈچ يىلغىچە «قايتا تەربىيە» ئالدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 1965 - يىلى ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن ئاران بىر يىل تەييارلىق سىنىپتا ئوقۇش پۈرسىتىگە ئېرىشكەن ئوقۇغۇچىلارغىمۇ بىر تۇتاش «ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈش دىپلومى» تارقىتىپ بېرىلدى.

يۇەنـزى قاتارلـىق گوماشـتىلىرىنى كىرگۈزىۋالـدى. بۇنىڭ بىلەن مەركـىزى كومىتېت ئېچىـدە ھوقـۇق كۈرىشـى تېخىمـۇ ئەۋجەپ كەتتى.

مۇشـۇ ھالقىلـىق پەيتتـە، كۆرەڭلەپ خۇددىـى يوقاتقان لىن بىيـاۋ ۋە ئۇنـىڭ گۇماشـتىلىرى سۇيىقەسـت پىلانـلاپ، پارتىيـە، ھۆكۈمـەت ۋە ئارمىيەنـىڭ ئـەڭ ئالىي ھوقۇقىـنى تارتىۋالماقچى، ھەتتـا ئەكسـىلئىنقىلابىي قوراللـىق سىياسـىي ئۆزگىرىـش پىلانـلاپ، ماۋزېدۇڭنـى قەستلەپ يوقاتماقچـى بولـدى. ئۇنـىڭ بـۇ سۇيىقەسـتلىك پىلانـى خەلقـى ئالـەم ئالدىدا ئاشـكارىلىنىپ رەسۋاسـى چىقـاي دېگەنـدە، خوتۇنـى يې چـۈن ۋە ئوغلـى لىـن لىگولارنى ئېلىپ، 1971 ـ يىلى 13 ـ سـىنتەبىر تاڭ سـەھەردە شـەنخەنگۇەن ھەربـىي ئايدوروموىدىـن 256 ـ نومۇرلۇق سەنـاجى ئايروپىلانغـا ئولتـۇرۇپ چەت ئەلگە قاچتـى. ئايروپىلان موڭغۇلىيە خەلـق جۇمھۇرىيىتىنىـڭ ۋىنىدۇرخـان ئەتراپىغـا كەلگەنـدە ئـوت كېتـىپ ھەممىـسى بىراقـلا ئۆلدى.

«لىـن بىياۋ ۋەقەسـى» جوڭگونىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىـدا يـۈز بەرگـەن ئىنتايىـن ئېغىـر، شـۇنداقلا مەملىكـەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى تەسـىرى ئىنتايىـن زور بولغان سىياسـىي ۋەقـە ئىدى.

لىـن بىيـاۋ ئۆلگەنـدىن كېيىـن، جۇئېنلەي زۇڭلـى مەركـىزى كومىتېتتىكـى ئىنقىلابىـي ساغلام كۇچلەرنىـڭ ۋەكىلـى سۈپىتىـدە ۋەزىيەتنـى توغـرا، پايدىلىـق تەرەپكـە بـۇراپ، جۇڭخـۇا خەلـق جۇمھۇرىيىتىنـى خەۋپ ـ خەتەردىـن ساقلاپ قېلىـش ئۈچـۈن ئىنتايىـن زور تىرىشـچانلىق كۆرسـەتتى. ھەتتا ئۆزىنىڭ ئېغىـر ساقايماس كېسـىلىگە پەرۋا قىلماي، جـاڭ چىڭ گۇرۇھى بىلـەن تېغمـۇ ـ تېغ ئېلىشـىش يولىدا ھاياتىنـى دوغا تىكتى. ئـۇ شـۇ چاغـلاردا مەركەزنـىڭ دائىمـي خىزمىتىگـە ئومۇمىيۈزلۈك

ئاسماندىكى ئاي ئىدۇق،
يەرگە چۈشۈپ لاي بولدۇق.
جانىدىن ئەزىز بالىلىدۇق،
«زەي جاۋ يۇ»دە خار بولدۇق.

يالغۇز قالدىم دېمىگىن،
ھەمرا قىلغىن ۋاپانى.
مېنى كۆتكىن ئامرىقىم،
يېڭىپ جەبرۇ - جاپانى.

ئاشۇ دەۋرنىڭ «مېلودىيەسى» بولغان بۇ ناخشىلاردا «زىيا-لىي ياش»لارنىڭ ھەسرەت - نادامىتى ۋە كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىدۋارلىق روھىي ئەكس ئېتىلگەن.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ كەلگەن ئىجتىمائىي قالايمىقانچىلىقلار تېخى تۈگىمىگەن «سولچىل» ئىدىيە ۋە ھەربىكەتلەر بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان ئىنتايىن نورمالسىز ئەھۋال ئاستىدا، 1969 - يىلى 1 - ئاپرېلدىن 24 - ئاپرېلغىچە بېيجىڭدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 9 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. بۇ قۇرۇلتاي ئىنتايىن كۈچلۈك شەخسىگە چوقۇنۇش ۋە چېكىدىن ئاشقان «سولچىل» كەيپىيات ئىچىدە ئۆتكۈزۈلدى. ئۆزىنى «ماۋزېدۇڭنىڭ ئەڭ يېقىن سەپدىشى ۋە ئىز باسارى» دەۋالغان لىن بىياۋنىڭ قوللىشى ۋە ھمايىسى ئاستىدا جاڭ چىڭ ۋە ئۇنىڭ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»دىكى سۈيىقەستچىلەر ماۋزېدۇڭنىڭ يۈكسەك ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىپ، مەركىزى كومىتېتتىكى ئورنىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋالدى. لىيۇ شاۋچى، جۇ دې، دىڭ شىياۋپىڭ، پىڭ دېخۇي قاتارلىق ئۇزاق سىناقلاردىن ئۆتكەن پىشقەدەم، كونا ئىنقىلابچىلارنى مەركىزى كومىتېتتىن تازىلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ۋاڭ خۇڭۋېن، جاڭ چۈنچاۋ، نې

بىلەن سىياسىي ئالدامچى كاك شىكلار بىر ئۆرلەپلا مەركىزى كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جاك چىك، جاك چۇنچاۋ، ياۋ ژېنيۇەندەك قارانىيەتلەر سىياسىي بيۇرۇ دائىمىي كومىتېتنىڭ ئەزالىرى بولۇشالدى. شۇنىڭ بىلەن كۆرەش نىشانىنى بۇراپ مەملىكەت مىقياسىدا ئاتالمىش «لىن بياۋنى، كۇڭزىنى پىچەن قىلىش» (بى لىن پى كۇڭ) ھەرىكىتى قوزغىدى. لېكىن بۇ ھەرىكەتتە لىن بياۋنى پىچەن قىلىش قالقان، كۇڭزىنى پىچەن قىلىش ژاسىتە، جۇئېنلەينى پىچەن قىلىش نىشان قىلىنغان ئىدى. جاك چىك ھەر خىل چوك - كىچىك سورۇنلاردا تەپ تارتماستىن «ھازىر پارتىيە ئىچىدە يەنىلا ناھايىتى چوك كۇڭزىچى بار» دەپ جار سېلىپ، جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق پەيلاسوپ ئالىم كۇڭزىنى «پىچەن قىلىش» باھانىسى بىلەن كۆرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى ژاستىلىق ھالدا جۇئېنلەيگە قارىتتى. بۇ ئاتالمىش «ھەرىكەت» مەملىكەت مىقياسىدا ئىككى يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشتى.

1975 - يىلىدىن باشلاپ جۇڭگونىڭ ژەنيىتىدە ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، ھەقىقىي پرولىتارىيات ئىنقىلابچىلىرى قايتىدىن باش كۆتۈرۈشكە باشلىدى. شۇ يىلى 5 - يانۋاردا ماۋزېدۇڭنىڭ تەكلىپى بىلەن دېڭ شىياۋپىڭ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، قوشۇمچە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ باش شىتاب باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا 8 - يانۋاردىن 10 - يانۋارغىچە چاقىرىلغان جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسى 10 - نۆۋەتلىك مەركىزى كومىتېت 2 - ئومۇمىي يىغىنىدا، دېڭ شىياۋپىڭ پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، مەركىزى كومىتېت سىياسىي بيۇرۇدا دائىمىي كومىتېت

مەسئول بولۇشتەك ئەۋزەل شارائىتتىن، مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارا دىپلوماتىيە ئىشلىرىدىكى ھۇجۇمى ۋە بۇزغۇنچىلىقىنى چەكلەش، ھەر قايسى سەپ ۋە ساھەلەردىكى چېكىدىن ئاشقان «سولچىل» پىكىر ئېقىمىنىڭ يامان تەسىرىنى تازىلاپ جاھانىنى مالىمان قىلىۋاتقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى يۇغۇشتۇرۇش ئۇچۇن ئاخىرقى يۇرەك قېتىنىنى سەرپ قىلدى. ھالبۇكى، «ئون گەز قېلىنلىقتىكى مۇز بىر كۇندىلا ئېرىمىگەن»دەك، جۇئېنلەينىڭ بۇ تىرىشچانلىقلىرى لىن بىياۋدىن كېيىن مەركىزى كومىتېتنىڭ ئەملىي ھوقۇقىنى كونترول قىلىۋالغان جاڭ چىڭ گۇرۇھىنىڭ دەلمۇ - دەل تاقابىل تۇرىشى ۋە قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. چۇنكى ئۇلارنىڭ ئاقىسىدا قېرىلىق ۋە كېسەللىك ئازابىدىن ئەس - ھۇشىنى يوقاتقان ماۋزېدۇڭ بار ئىدى. ئۇلار ھە دېسىلا ماۋزېدۇڭنىڭ نامىنى سۇيىئىستېمال قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھىيلە - نەيرىڭىنى ئىشقا سېلىۋەردى.

لىن بىياۋ ئۆلۈپ ئىككى يىلدىن كېيىن، يەنى 1973 - يىلى 24 - ئاۋغۇست جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 10 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. بۇ قۇرۇلتايدا، پارتىيەنىڭ 9 - قۇرۇلتىيى نىزامنامىسىدىكى لىن بىياۋنى «ئىز باسار» قىلىپ بەلگىلەنگەنلىكىگە ئائىت ماددىلارنى چىقىرىۋېتىپ، لىن بىياۋ گۇرۇھىنى چوڭقۇر پاش قىلىش ۋە پېپەن قىلىش نىشانلانغان بولسىمۇ، لېكىن جاڭ چىڭ گۇرۇھىنىڭ كاشىلىسى بىلەن بۇ مەقسەتكە يېتەلمىدى. ئەكسىچە يەنىلا 9 - قۇرۇلتايىنىڭ تامامەن خاتا بولغان سىياسىي ۋە تەشكىلىي لۇشىيەننى توغرا دەپ مۇئىيەنلەشتۇرۇپ، «پرولىتارىيات دېكتاتۇرىسى شارائىتىدا داۋاملىق ئىنقىلاب قىلىش»نى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى يەنمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇشنى چاقىرىق قىلدى. تېخى ئۇنى ئاز دەپ «ئىسيانچى»لارنىڭ كاتتابېشى ۋاڭ خۇڭۋېن

يولداش خۇاگوفباك جۇڭگونىڭ پىشقەدەم ئىنقىلابچىلىرى ۋە مارشاللىرىدىن چېن يۈن، يې جيەنيىڭ، شۇي شىياڭچىيەن، نې روڭجىاڭ، لى شەننىيەن، ۋاڭ دۇڭشىڭ، داڭ يىڭچاۋ قاتارلىقلارنىڭ قوللىشى ۋە ماسلىشىشى بىلەن شۇ يىلى 6 - ئۆكتەبىر كەچ سائەت سەككىزدە «جاھانغا پاتمىغان» جاڭ چىڭ، چاڭ چۈنچاۋ، ۋاڭ خۇڭۋېن، ياۋ ۋېنيۈەنلەرنى قولغا ئېلىپ، ئەلنىڭ قارغىشىغا قالغان «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نى ئۇزۇل - كېسىل تارمار قىلدى. شۇ كۈنى كەچ سائەت 10دا مەركىزى كومىتېت سىياسىي بىيۈرۇسى بېيجىڭنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى يۈيچۈەنسەن دېگەن جايدا يېغىن ئېچىپ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىنكى پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى مۇزاكىرە قىلدى. ھەمدە خۇاگوفېڭنى پارتىيە مەركىزى كومىتېتنىڭ رەئىسى، مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتنىڭ رەئىسى قىلىپ تەينىلەشنى قارار قىلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ جۇڭگو خەلقى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»تىنمۇ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىبارەت بۇ بالايى - ئاپەتتىنمۇ قۇتۇلۇپ، ئېلىمىز يېڭى تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويدى.

لېكىن، «ئىككى ئۇمۇمەن» (ئومۇمەن ماۋجۇشى چىقارغان قارارلارنى قەتئىي ئىجرا قىلىش، ئومۇمەن ماۋجۇشى بەرگەن يولىيورۇقلارغا باشتىن - ئاخىر ئېغىشماستىن قەتئىي ئەمەل قىلىش)نىڭ تەسىرى تېخى تۈگىمىگەن ئىدى. شۇ يىلى ئېچىلغان پارتىيە مەركىزى كومىتېتنىڭ 10 - نۆۋەتلىك 3 - ئۇمۇمىي يىغىنىدا دېڭ شىياۋپىڭنىڭ پارتىيە مەركىزى كومىتېتى ۋە مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىدىكى بارلىق ۋەزىپىلىرى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، دادىللىق بىلەن «ئىدىيەنى ئازاد قىلىش»، «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش» قاتارلىقنى

ئەزالىقىغا تەيىنلەندى. يەنە 13 - يانۋاردىن 17 - يانۋارغىچە ئېچىلغان 4 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ئۇ گوۋۇيۈەننىڭ بىرىنچى مۇئاۋىن زۇڭلىلىقىغا تەيىنلەندى. بۇ خۇشخەۋەرنىڭ ئېلان قىلىنىشى جۇڭگو زېمىنىدا قاتتىق زىلزىلە پەيدا قىلىپ، پۈتۈن خەلقنى خۇشال قىلدى.

دېڭ شىياۋېڭ تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا تەرتىپكە سېلىشقا توسالغۇ بولۇۋاتقان سىياسىي، نەزەرىيە جەھەتتىكى خىلمۇ - خىل «سولچىل» خاتا كۆز قاراشلارنى تۈزىتىشكە بەل باغلىدى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ بۇ ئاقىلانە ھەرىكىتى جاڭ چىڭ باشچىلىقىدىكى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ غالجىرانە ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن توساتتىنلا «دېڭ شىياۋېڭنىڭ ئوڭچىل ئەنزە ئاغدۇرۇش شامىلىغا قايتۇرما زەربە بېرىش ھەرىكىتى» پارتىيە ئىچىدە قانات يايدۇرۇلدى. مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسلىق قورغۇچىلىرى ۋە جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ پاسىبانلىرى ئۆلۈشكە باشلىدى. 1975 - يىلى 6 - ئىيۇلدا باش قوماندان جۇدې ئۆلدى. 1976 - يىلى 8 - يانۋار ئاتاقلىق پرولىتارىيات ئىنقىلابچىسى، جۇڭگو خەلقىنىڭ قەلبىدىكى نۇرلۇق يۇلتۇز جۇئېنلەي ئۆلدى. 1976 - يىلى 9 - سىنتەبىر ئۇلۇغ داھىي ماۋزېدۇڭ ئۆلدى. بۇ ئاپەتلىك يىللاردا ئۇلۇغ جۇڭگو خەلقى قايغۇنى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»تىن ئىبارەت پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ بەدىنىدىكى بۇ زەھەرلىك مەرەزنى ئۇزۇل - كېسىل ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا بەل باغلىدى. 1976 - يىلى 7 - ئاپرىل ئېچىلغان مەركىزى كومىتېت سىياسىي بىيۇروسىنىڭ جەددى يىغىنىدا ماۋجۇشىنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن جۇڭگو كومپارتىيەسى مەركىزى كومىتېتىنىڭ 1 - مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، گوۋۇيۈەننىڭ زۇڭلىلىقىغا تەيىنلەنگەن

ئوبلاستلىق پارتكومنىڭ شۇجىسى ژۇجۇەنچۇن قاتارلىق زىيانكەشلىكتە ئۆلۈپ كەتكەن مۇھىم رەھبەرلەر ئاقلاندى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا بېكىتىلگەن 779 دىن ئارتۇق ئاتالمىش «ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات»قا چېتىشلىق دەپ كۆرسەتكەن قىلىنغان، تۈرمىگە تاشلانغان، خىزمەتتىن قوغلانغان 200 مىڭدىن ئارتۇق «جىنايەت گۇماندارلىرى»نىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئاقلىنىپ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. بۇلاردىن مىنستىر - ئۆلكە دەرىجىلىك كادىرلار 12 نەپەر، نازىر دەرىجىلىك كادىرلار 332 نەپەر، ناھىيە - باشقارما دەرىجىلىك كادىرلار 2102 نەپەر، بۆلۈم دەرىجىلىك كادىرلار 9396 نەپەر بولۇپ، قالغانلىرى ئادەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە ئامما ئىدى. (يۇقىرىقى سانلىق مەلۇماتلار ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىي دائىمىي كومىتېتنىڭ مۇدىرى ھامىدىن نىيازنىڭ «ھايات قىسمەتلىرى» ناملىق تارىخىي ئەسلىمىسىدىن ئېلىندى. 2014 - يىل، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى.) بۇنىڭدىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا شىنجاڭدا ھۆكۈم سۈرگەن «سولچىل» ئىدىيەنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى ھېس قىلالايمىز.

ئارقامغا يېنىپ 1969 - يىلىدىن 1970 - يىلىغىچە ئىشلىگەن بىر خىزمىتىمنى ئەسلىگۈم كەلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ھەممە خىزمەتلەر توختاپ قالغان بولسىمۇ، ماۋزېدۇڭنىڭ «تاللانما ئەسەرلىرى»نى نەشر قىلىش خىزمىتى توختىمىدى.

1968 - يىلىدىن باشلاپ مەركەزنىڭ يولىيۇرۇقى بو-يىچە مەركىزى مىللەتلەر نەشرىياتى «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ ئۇيغۇرچە، موڭغۇلچە، زاڭزۇچە، چاۋشەنچە ۋە قازاقچە بەش تىلدىكى تەرجىمە نۇسخىسىنى ئىشلەش ۋە نەشر قىلىشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرچە،

ئوتتۇرىغا قويدى.

1978 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، دېڭ شياۋپىڭ باشچىلىقىدا ئېچىلغان پارتىيەنىڭ 11 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ ئومۇمىي يىغىنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تارىخىدىكى دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىنتايىن مۇھىم يىغىن بولۇپ، بۇ يىغىن 1978 ـ يىلىدىن باشلاپ، پارتىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئىكەنلىكى قارارلاشتۇرۇلدى. شۇندىن باشلاپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ شانلىق ئوبرازى قايتا تىكلىنىپ، پۈتۈن پارتىيە ۋە خەلق سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ زەبەر مارشىنى ياڭراتتى.

شىنجاڭمۇ مەركەز بىلەن ماس قەدەمدە ئۆزىنىڭ خىزمەتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشقا باشلىدى. پارتىيەنىڭ 11 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، 1979 ـ يىلى 1 ـ ئايدا چاقىرىلغان ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا «ئاپتونوم رايونىمىزدا ئېلىپ بېرىلغان ‹مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى›دا ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان كادىرلارنىڭ نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە ھەل بولماي كېلىۋاتقان تارىخى زور مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش» توغرىسىدا قارار ماقۇللاندى. بۇ قارارنىڭ روھىي بويىچە لوي جەنزى، بۇرھان شەھىدى، جاڭ جۇڭخەي قاتارلىق «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ئېغىر زەربىگە ئۇچرىغان كادىرلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىسى مەمتىمىن ئىمىنوف، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ دائىمى ھەيئەت ئەزاسى ئەنۋەر جاكولىن، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابدۇللا زاكىروف، ئەسئەت ئىسھاقوف، ئاپتونوم رايونلۇق يېزا خىزمەت بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، سانجى

تۇيغۇسىدىن پەخىرلىنىمىز. ھەمدە نەشرىياتچىلىقتا بىر مىللەت تىلىنىڭ ساپلىقى ئۈچۈن بارلىقىنى قۇربان قىلىدىغان ئەنە شۇنداق خىزمەت ئىستىلىنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمىز.

ئۇرۇمچىدىن پايتەختكە كېلىپ ۋاقتىلىق ئىشلەۋاتقان بىزدەكلەرنىڭ كۆنى ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتەتتى. مىللەتلەر نەشرىياتىدىكى ئوبۇل ئىسلام، غوجا ئابدۇللا، ئوسمان موللاك، ئەكبەر ھوسەيىن، غۇپۇرجان ئاكا قاتارلىق پىشقەدەم رەھبەر ۋە تەھرىر ئاكىلار بىزنى «زىرىكىپ قالمىسۇن» دەپ ئۆيلىرىگە چاقىرىشىپ «شىنجاڭ تامىقى» بىلەن غىزالاندۇرۇپ تۇراتتى. ياكى ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ۋاڭ خوجىن كوچىسىدىكى «مىللەتلەر رېستورانى»غا بېرىپ ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە تەملىك تۇگۇرمە ۋە زىخ كاۋاپلىرىنى زاكوسكا قىلىپ بىر ـ ئىككى شىڭ (لېتىر)دىن بېيجىڭنىڭ داڭلىق خام پىۋىسىنى ئىچىشەتتۇق. بەزىدە بىر ـ ئىككى بوتولكا «بېيجىڭ ئەرگوتۇ» ھاربقىمۇ ئۈستەلدە ھازىر بولاتتى.

1970 ـ يىللارنىڭ بېشى، بېيجىڭ ئۇرۇمچىگە قارىغاندا ئىستېمال بۇيۇملىرى ناھايىتى ئەرزان، كوچىلار كەڭتاشا، شەھەر تىمتاس، قاتناش قىستاڭچىلىقى يوق ھالەتتە ئىكەن. چۈنكى بۇ يىللارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە بېيجىڭدىكى ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى «زىيالىي ياش» نامى بىلەن يېزىلارغا «قايتا تەربىيە»گە چۈشۈپ كەتكەن. «ھوقۇقدار»لار «كاپىتالىست بايلار» بىر قىسىم «مەسلىسى بار» دەپ قارالغان كادىرلار، يازغۇچى ـ ئەدىبلەر، سەنئەتكارلار ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرى بىلەن قوشۇپ يېزىلارغا تارقاقلاشتۇرۇۋېتىلگەچكە، پايتەخت «تىمتاسلىققا چۈككەن» شەھەرگە ئايلىنىپ قالغان. ئەمما يېمەك ـ ئىچمەك، تۇرمۇش ئىستېمال بۇيۇملىرى ھەم ئەرزان ھەم كەڭتاشاچىلىق ئىدى. «مىللەتلەر رېستورانى»دىكى داڭلىق گۆش تۇگۇرمىسىنىڭ بىر تەخسىسى (30 دانە) 6 موچەن،

قازاقچە نۇسخىلىرىنى ئىشلەشكە شىنجاڭدىن بىر قىسىم داڭلىق تەرجىمان، تەھرىر ۋە كوررېكتورلار تەكلىپ قىلىندى. 1969 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا 2 - تۇركۈمدە مەنمۇ بېيجىڭغا تەكلىپ قىلىنىپ، مەركىزى مىللەتلەر نەشرىياتىدا بىر يىل ئىككى ئاي ئىشلىدىم. مېنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپەم «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ ئۇيغۇر يېزىقىدا تەييارلانغان نۇسخىسىنىڭ ئىملاسىنى تەكشۈرۈش، كوررېكتورلۇق قىلىش ئىدى. شۇڭا كۆپ ۋاقتىم مىللەتلەر نەشرىياتىدىن 15 كىلومېتىرچە يىراقلىقتىكى «ۋې گوڭسون» رايونىغا جايلاشقان «مىللەتلەر باسما زاۋۇتى»دا ئۆتەتتى.

«ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نىڭ نەشر تەلىپى ناھايىتى يۇقىرى بولغاچقا، كوررېكتورلارنىڭ ۋەزىپىسى بەك ئېغىر ئىدى. «مىللەتلەر نەشرىياتى» بەلگىلىگەن خىزمەت نىزامى بويىچە ئارگىنالنىڭ باسما نۇسخىسى ئارقا - ئارقىدىن بەش قېتىمدىن كوررېكتورلۇق قىلىناتتى. ئىملا جەھەتتە سەۋەنلىك كۆرۈلۈشىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چاستوتىسى 0.2%تىن ئېشىپ كەتمەسلىك، يەنى مىڭ خەت ئىچىدە ئىككى «ئىملا خاتالىقى»دىن ئېشىپ كەتمەسلىك تەلەپ قىلىناتتى. ئەگەر ئەڭ ئاخىرقى تەكشۈرۈشتە بىرەر پەش، توچكا ياكى زىن-نزەۋەر «يېڭى ئىملا قائىدىسى»نىڭ ئۆلچىمىگە ئۇيغۇن بولمىسا، مەسئۇل كوررېكتورنىڭ جاۋابكارلىقى سۈرۈشتە قىلىناتتى. ھازىرقى نەشر بۇيۇملىرىدەك «تۇرىتىش ئىلاۋىسى» قىستۇرۇپ ئىملا ئۆتكىلىدىن ئۆتىۋېلىشقا قەتئىي رۇخسەت قىلىنمايتتى. ھازىر نەشرىياتچىلىقتا سان قوغلىشىپ، سۈپەتكە ئېتىبار بېرىلمەيۋاتقانلىقىنى ھەممىمىز چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. نەشر بۇيۇملىرىدىكى ماڭدامدا ئۇچراپ تۇرىدىغان سامانداق ئىملا خاتالىقلىرىنى كۆرگەندە، ئاشۇ يىللاردىكى «مىللەتلەر نەشرىياتى»دىكى مەسئۇلىيەتچان خادىملارنىڭ يۈكسەك بۇرچ

چۈشتى. ئۇنى كۆرۈپ قىزىقىپ قالدىمدە، سېتىۋالماقچى بولۇپ باھاسىنى سورىدىم. پىرىكازچىك بۇ مالنى ماڭا داڭلاپ، ئۇ ھەقىقەتەن چەتتىن ئىمپورت قىلىنغان ئەتىۋالىق ئەدىيال ئىكەنلىكىنى، ئۆز ۋاقتىدا نەچچە مىڭ يۈەنگە سېتىۋالغىلى بولمايدىغان بۇ جىڭ مالنىڭ باھاسى چۈشۈرۈلۈپ، ھازىر 50 يۈەنگە سېتىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن «قەشقەرچە سودىلىشىپ» ئاخىرى 40 يۈەنگە سېتىۋالدىم. بۇ ئەدىيال 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆيىمىزدە ئەتىۋالىنىپ ساقلىنىۋاتىدۇ.

راستىنى ئېيتقاندا، بېيجىڭنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى تۇرمۇش مەنىشەتىنى تېخى قەھەتچىلىك ئىچىدە تۇرىۋاتقان ئۇرۇمچى ۋە باشقا شەھەرلەرگە سېلىشتۇرۇپ «خىيالىمدىكى كومۇنىزىمنى شۇنچىلىك بولا» دەپ ئويلىدىم.

بۇ يىللاردا بېيجىڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە باشقا ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ خىزمەت تەقسىماتىنى كۈتۈپ ياتقان شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلارمۇ خېلى كۆپ ئىدى. ئۇلار مەكتەپتىن بەرگەن ھەر ئايلىق 35 يۈەن تۇرمۇش يارىدەم پۇلىغا تاينىپ خېلى باياشات تۇرمۇش كەچۈرەتتى.

بېيجىڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى 1967 - يىلى پۈتتۈرۈپ خىزمەت كۈتۈپ ياتقان توختاجى تۇرسۇن ئەسلىدە مەن بىلەن بىر مەھەللە بولغاچقا، ئۇنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق بۇ مەكتەپتىكى شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆپرەك باردى - كەلدى قىلاتتىم. دەم ئېلىش كۈنلىرى توختاجىنىڭ ياتقىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان كۆڭۈللۈك بەزمىلەرگە داۋاملىق قاتنىشاتتىم. شۇ يىللاردا ئىسمايىل، مەمتىمىن، ھامىتجان، خالىق بىلەن مۇھەممەت قاسىم قاتارلىق توختاجىنىڭ ساۋاقداشلىرىنىڭ مەكتەپ مىللىي ئاشخانىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاددى - سادا، ئەمما

200 گرام ئەتراپىدا قوي گۆشى ئۆتكۈزۈلگەن دات باسماس پولات زىخلىق كاۋاپ ئىككى موچەن، بىر دانە روبىك (گۆشنان) ئىككى موچەن، بىر شىك خام پىۋا ئۇچ موچەن، 60% لۇق ئەرگوتۇ ھاربقىنىك بىر بوتۇلكىسى بىر يۇەن يىگىرمە پۇك، «دۆلەت ھاربقى» ـــ «موتەي»نىك بىر بوتولكىسى ئۇچ يۇەن يەتمىش پۇك، بىر كىلو پەشلەنگەن قوي گۆشى توققۇز مو ئالتە پۇك... ئىدى. قىسقىسى، بىر ئادەم ئىككى يۇەن خەجلىسە قورسىقى راۋۇس تويىاتتى. كىيىم ـ كېچەكلەرمۇ شۇنچىلىك ئەرزان ئىدىكى، شۇ زامانلاردا مودا بولغان دېچولياك كۆينەك ـ كوپتىلارنىك باھاسى بەش، ئالتە يۇەن ئىدى. ھېلىمۇ ئىسمەدە، بىر دەم ئېلىش كۈنى چىيەنمىك بازىرىدىكى بىر چوك ماگزىننىك ئالدىدا ساپ يىپەكتىن ئىشلەنگەن قارا خاتىدەن گىلاستۇكنى تۆكمە قىلىپ سېتىۋېتىپتۇ. «گالاستۇك تاقاش بۇرژۇئازىيە ۋە شىۋجىكجۇيىچىلارنىك تۇرمۇش ئىستىلى» دەپ تەنقىدلىنىۋاتقان بۇ كۈنلەردە ھېچكىم گالاستۇك سېتىۋېلىشقا جۇرئەت قىلالمايتتى. شۇڭا ماگزىننىك ئامبىرىنى «ئاۋارە» قىلغان بۇ «ئەخلەت مال»نىك بىر كىلوسىنى بەش موچەندىن جىگلاپ سېتىپتۇ. قارىسام بۇ گالاستۇكلارنى بىر قانچە مومايلار كىلولاپ سېتىۋېلىپ سېۋېتىگە قاچىلاپ كېتىۋاتىدۇ. مەن «بۇ مومايلار نېمە قىلىدىغاندۇ؟» دەپ، بىرسىدىن سورىدىم. ئۇ ماڭا: «بۇ ناھايىتى ئېسىل يىپەك مال، بىر جىك گالاستۇكنىك قاتلىرىنى چۈۋۈپ، بىر ـ بىرىگە كىرىشتۇرسە بىر كالتە جۇيازا چاپان تېكىپ كەيگىلى بولىدۇ.» دەپ چۈشەندۈردى. مەن ھەيران قالدىم. كۆڭلۈمدە بېيجىڭلىقلارنىك ئىشچانلىقى ۋە تېجەشلىكلىكىدىن سۆيۈندۈم. بۇ بازاردىن ئايرىلىپ ئۇنىك يېنىدىكى نىمكەش مالىلار چوك ماگزىنىغا كىردىم. كۆزۈم بىر تەرىپى تۇن قارا، يەنە بىر تەرىپى ئالبۇماش ماش رەڭلىك يىلپىز تېرىسىدىن ئىشلەنگەن بىر چوك ئەدىيالغا

كۆڭلۈمده ئۇلاردىن چەكسىز مىننەتدار بولدۇم ۋە سۆيۈندۈم. ئالتاينىڭ قائىدىسى بويىچە ئۇلار بۇ ئوغۇل نەۋرىسىنى ئۆز ئوغلى ئورنىدا ئارزۇلاپ بېقىۋالدى. مەن بىر ئاي ئۇلار بىلەن بىللە دەم ئېلىپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدىم. ئىنقىلاب داۋاملاشماقتا....

كەچۈرۈڭلار، ئەسەرنىڭ تېمىتىك پىلانىنىڭ سىرتىدا، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا يۈز بەرگەن بەزى چوڭ ئىشلارنىڭ خاتىرىسىنى يۈرەكنى ھالدا سەپكىلارغا سېلىپ كۆڭۈل ئارامىكلارنى بۇزدۇم. «ئۆتمۈشنى ئۇنتۇش ئاسىيلىقتىن دېرەك بېرىدۇ.» شۇڭا بۇ تارىخىي ئەسلىمىلەر «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نى بېشىدىن ئۆتكۈزمىگەن ياش ئەۋلادلار ئۈچۈن بىر تارىخىي ساۋاق بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

ناھايىتى مەنىلىك تۇيۇ مۇراسىملىرىغىمۇ شاھىت بولىدۇم. بۇ تويلارنىڭ ھەممىسىنى شىنجاڭلىقلارنىڭ «يىگىتبېشى» توختاجى باشقۇراتتى. بۇ توي مۇراسىملىرىغا ئۇلارنىڭ خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتتىن بولغان ساۋاقداشلىرىمۇ قاتنىشاتتى.

بېيجىڭ ئاشۇ يىللاردا كۆرۈنۈشكە ھەممە ئىشلىرى ئۆز ئوقىدا ئايلىنىۋاتقان «تىمتاس ماكان» بولسىمۇ، لېكىن پايتەختىنىڭ يۇرىكى ــ جۇڭنەنخەينىڭ ئىچىدە بولۇاتقان جىددى كۆرەشنىڭ ماھىيىتىنى تېخى چۈشەنمەيتتۇق. ئىش قىلىپ، ئادەم دېگەن زەررىچە تىنچلىقتىن ئالەمچە خۇشاللىق تاپىدىكەن. بۈگۈنكى ئازغىنە مەئىشەت ئالدىدا ئۆتمۈشتىكى خاپىلىقلىرىنى ئۇنتۇيدىكەن. شۇنداق قىلىپ 1970 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بېيجىڭدىكى ۋاقىتلىق خىزمەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم ـ دە، ئىككى كۈندىن كېيىن ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ بۈرۈلتوقاي ناھىيەسىدىكى قېيىن ئاتامنىڭ ئۆيىگە كەتتىم. چۈنكى مەن بېيجىڭدە ئىشلەۋاتقان مەزگىلىمدە، يەنى ئىككىنچى ئوغلۇم خەمىت قەشقەردە يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقان ئىدى. مەن خىزمەت ئالدىراشلىقى بىلەن بۇنداق چوڭ ئىشنىڭ ئۈستىدە بولالمىدىم. ئايالىم مەرىيەمنىڭ ئاي ـ كۈنى يېقىنلاشقاندا، قېيىن ئاپام دەرىخە ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماستىن، ئالتايدىن قەشقەرگە كېلىپ مەرىيەمگە ھەمرا بولدى. ھەمدە مەرىيەمنى ئىككى بالا بىلەن يالغۇزچىلىقتا قېينىلىپ قالمىدۇ، دەپ ئەمدى ئۇچ ئايلىق بولغان ئىككىنچى ئوغلۇم خەمىتنى باغرىغا بېسىپ ئالتايغا قايتىپ كەلگەن ئىدى. مەن تېخى يۇزىنى كۆرمىگەن بۇ ئوغلۇمنى كۆرۈشكە تەشنا ئىدىم. مۇشۇ تەشنالىق مېنى دەرھال ئالتايغا بېرىشقا قىستىدى. ئالتايغا كېلىپ ئالتە ئايلىق بولغان ئوغلۇمنى باغرىمغا باستىم. قېينى ئاپام ۋە قېينى ئاتاملار بۇ نەۋرىسىنى يېڭى سۈت ـ قايماقلار بىلەن ناھايىتى ئەتىۋالاپ بېقىپتۇ.

ئۇچىنچى بۆلۈم

سۈزۈك ئاسمان

توزانلىق مۇنبەر

مۇئەللىم دېمەك ــ ئىككىنچى ئانا،
خوشلۇق تاپار ئۇ مۇنبەردىن يانا.
روھىي ئىنتىلىش بەرگەچ كۈچ - قۇۋۋەت،
بىلىك قەسرىسى پاناھتۇر ئاڭا.

ــ خاتىرەمدىن

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتى ساق ئالتە يىل توختىتىلغاندىن كېيىن، 1972 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ، بىر قىسىم ئالىي مەكتەپلەر سىناق تەرىقىسىدە «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر ئوقۇغۇچى»لارنى ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىمۇ تۇنجى قېتىم جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى بىلەن ماتېماتىكا فاكۇلتېتىغا ئىككى سىنىپتىن (بىر مىللىي، بىر خەنزۇ سىنىپ) «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. ئوقۇغۇچى بولمىسا ئوقۇتقۇچىمۇ، مەكتەپمۇ مەۋجۇت بولمايدۇ. شۇڭا ئوقۇغۇچى دېگەن مەكتەپنىڭ زىننىتى، مائارىپنىڭ گۈلتاجى - دە!

مەكتەپكە تۇنجى قېتىم سىناق تەرىقىسىدە قوبۇل قىلىنغان بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياش قورامى، بىلىم سەۋىيەسى

ئۇياقتىن بۇياققا پىرقىراپ يۈرۈپتىمەن. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ھەممىدىن بۇرۇن ئوقۇتقۇچىلارغا «ئۇششۇك» تەگدى. ئېرىشكىنىدىن ئېرىشمىگىنى ھەسسىلەپ كۆپ بولغان بۇ جاپاكەش باغۋەنلەر «ئىنقىلاب»نىڭ ھۆجۇم نىشانى بولدى. ئەزەلدىن خاتىرجەملىكنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان ئىنسانىي ئۆزلۈكۈم بۇ رېئاللىق تەڭرىنىپ «نېمىشقىمۇ ئوقۇتقۇچى بولغاندىمەن» دەپ ئۆز - ئۆزىگە نىدا قىلدىم. ئەمما كېچىككەن ئىدىم. ئاخىرى تەقدىرگە تەن بېرىپ، تۇنجى قېتىم مۇنبەرگە چىقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىشقا باشلىدىم. مەن تەقسىملەنگەن «ئەدەبىيات نەزەريەسى» كافېدىراسى ماڭا فاكۇلتېتقا قوبۇل قىلىنغان تۇنجى تۈركۈملۈك «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلار سىنىپىغا «ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات - سەنئىتە ئىدىيەسى» ناملىق تاللانما دەرسنى ئۆتۈشنى ھاۋالە قىلدى. ئەمما بۇ دەرسنىڭ ئۆلچەملىك قوللانمىسى يوق ئىدى. مەن بىر يىلدىن ئارتۇق «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»نى نەشرگە تەييارلاشقا قاتنىشىش جەريانىدا ماۋزېدۇڭنىڭ «يەنئەن ئەدەبىيات - سەنئىتە سۆھبەت يېغىنىدا سۆزلەنگەن نۇتقى» قاتارلىق ئەدەبىيات - سەنئىتەكە ئائىت ئەسەرلىرىنى كۆپ قېتىم ئوقۇغاچقا، ئۇ ھەقتە تەسىراتىم خېلى چوڭقۇر ئىدى. ئەنە شۇ ھېسسىي بىلىشكە ئاساسلىنىپ، ئالدىن بىر نەچچە سائەتلىك لېكسىيە تەييارلىۋالدىم. لېكىن دۇنيانى تىترەتكەن ناپالىيونمۇ ئىمتىھان ئالدىدا قورققانىدەك، تۇنجى مۇنبەرگە چىقىش مېنى غال - غال تىترەتتى. ھەر ھالدا دەرسنىڭ «كىرىش» قىسمىنى ئىككى سائەت سۆزلىگەندىن كېيىن يۈرىكىم بىر ئاز قاتتى. بۇ دەرسنى ئۆتەلەيدىغانلىقىمغا ئىشەنچ تۇغۇلدى. ئىككىنچى قېتىملىق دەرسته «نوتۇق»تىكى «ھەممە گۇللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەسته سايراش» فاكتىجىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشىنىڭ تارىخىي

ۋە پسخىك ساپاسى بىر - بىرىگە ئوخشىمايتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ «زىيالى ياش» سۈپىتىدە يېزىلارغا «قايتا تەربىيە»گە بارغانلار، ھەربىي قىسىمدا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان ئەسكەرلەر، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ زاۋۇت - كارخانىلاردا ئىشلەۋاتقان ياش ئىشچىلار، يېزا ئاساسىي قاتلام ئورۇنلىرىدا كەنت باشلىقى ۋە باشقا خىزمەتلەرنى ئىشلەۋاتقان ياش كادىرلار... بار ئىدى. ئىش قىلىپ ھەر دەرىجىلىك «ئىنقىلابىي كومىتېت»لارنىڭ كۆرسىتىپ بېرىشى، ئاممىنىڭ باھالىشى، «مەكتەپلەرنىڭ سالاھىيەت تەكشۈرۈشى»دىن ئۆتكەنلەر ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىنغانىدى. شۇنداق بولغاچقا ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بۇرۇنقى قېلىپلاشقان ئوقۇتۇش پىلانى، كەسپىي دەرس قۇرۇلمىسى ۋە ئوقۇتۇش كالېندارىنى ئۇلارنىڭ ئەمەلىي ئىقتىدارىغا ماس ھالدا «ئىسلاھ» قىلىشقا توغرا كەلدى. بۇ «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلار گەرچە كەسپىي جەھەتتىن «ئىنقىلاب» مەزگىلىدە مەلۇم ۋاقىت ئۇزۇكچىلىككە دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن «ئىنقىلاب ئوچىقى»دا تاۋلىنىپ چىققاچقا، ئىجتىمائىي بىلىمى خېلى كەڭ ۋە مول ئىدى. ھەتتا ئەدەبىياتقا ئائىت ئاساسىي بىلىملەرنى ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ ئەدەبىي يېزىقچىلىق بىلەن مەشغۇل بولۇاتقانلارمۇ خېلى كۆپ ئىدى.

مەن ئەقلىمنى تاپقاندىن بۇيان كەلگۈسىدە ئوقۇتقۇچى بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. مېنىڭ نەزىرىمدە ئوقۇتقۇچى قاراڭغۇ دىللارنى يورۇتقۇچى نورلۇق چىراغ، ئابى كەۋسەر سۈيى بىلەن قەلبلەرنى ياشارتقۇچى ئەلرەھنا ساھىبى ئىدى. بەختىم ئوڭ كېلىپ، ئۆزۈم ئوقۇغان مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولدۇم. لېكىن بىر سائەتمۇ مۇنبەرگە چىقماي سەككىز يىل شېخىدىن ئايرىلغان يۇيۇرماقتەك «ئىنقىلاب بورىنى»دا ساما سېلىپ

قىلمىغانىدەك تۇراتتى. شۇڭا بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن سوئال سوراشقا ئىنتىلدى.

شۇ پەيتتە قۇربان مامۇت ئىسىملىك بىر ئوقۇغۇچى:

ــ بولدى قىلىڭلار، مۇئەللىمنى تەڭقىسلىقتا قويماڭلار، ــ دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇنىڭ بۇ سۆزى مېنى قۇتقۇزۇپ قالدى. ۋاقىت ئاللىقاچان توشۇپ كەتكەچكە، «قالغان گەپنى كېيىنكى دەرستە دېيىشەيلى.» ــ دېدىم - دە دەرستىن چۈشۈپ «ئۇھ» دەپ ئىچىمگە تىندىم. ئوقۇتقۇچى بولۇش ئانچە تەس بولمىسىمۇ، لېكىن ياراملىق ئوقۇتقۇچى بولۇشنىڭ ناھايىتى تەسلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. ياراملىق ئوقۇتقۇچى بولۇش قانداقتۇر ئوقۇغۇچىلىرىڭ ئالدىدا «بىلەرمەن»لىكىڭ بىلەن ئۆزۈڭنى قالتىس چاغلاپ، سۈنئىي شان - شۆھرەتنى قوغلىشىش ئارقىلىق ئەمەس. بەلكى قەلب ئاسمىنىڭنى كەمتەرلىك، سەبرىلىك، راستچىللىق ۋە پىداكارلىق نۇرى بىلەن يورۇتۇپ، ئۆزۈڭنى ئۇمىدلىك كۆزلەرنىڭ قارىچۇقىدىن سىرغىغان بىر تامچە ياش دەپ بىلگىنىڭدىلا، ئۆزگىلەرنىڭ ئىشەنچىسى ۋە ئېتىراپىغا ئېرىشەلەيسەن. شۇڭا ئىرادىلىك ۋە ئۇمىدلىك ياشاشنى ھايات مىزانى قىل. چۈنكى، ئىرادە ۋە ئۇمىد ــ ھاياتلىقنىڭ ئىككى قانىتى. ئىرادە بەختكە جان ئاتا قىلغۇچىدۇر. شىكسپىر ئېيتقانىدەك: «بىزنىڭ شەخسىيىتىمىز باغچە بولسا، ئىرادىمىز ئۇنىڭ باغۋەنىدۇر.» بىزدە «ئۇمىد ياشنىتىدۇ، غەم قاقشىتىدۇ» دېگەن گەپ بار. دەرۋەقە، ئۇمىدسىز ھايات جانسىز بەدەن كەبى زەئىپتۇر. بىلگىنىكى، ئۇمىد ــ بەختنىڭ يارى، چارىسىزلىقنىڭ يېگانە دەرمانى. شۇڭا زالىم قىلىچقا، ئالىم ئۇمىدكە تاينىدۇ.

تۇنجى قېتىم توزانلىق مۇنبەرگە چىققان پەيتىمدە دۇچ

ئارقا كۆرۈنۈشى، بۇ فاڭجېننىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىلمىي قىممىتى، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنى گۈللەندۈرۈشتىكى يېتەكچىلىك رولى قاتارلىق هالقىلىق مەزمۇنلارنى لېكسىيە قىلدىم. ئاخىرقى بەش مىنۇت ۋاقىتنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سوئال سورىشىغا قالدۇردۇم.

«سوئال» دەپ ئارقا پارتىدا ئولتۇرغان بىر ئوقۇغۇچى قولىنى كۆتۈردى.

ـــ مۇئەللىم، سىز سۆزلىگەن بۇ «قوش فاڭجېن» (هەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، هەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش)نى هازىرقى ئەدەبىيا - سەنئەت ئىجادىيىتە ئەمەلىيىتىگە قانداق تەتبىقلىنىدۇ؟ «هەممە ئېقىملارنىڭ بەس - بەستە سايرىشى»غا دۆلەتنىڭ سىياسىتى يول قويامدۇ؟

راستىنى ئېيتقاندا، بۇ سوئال قاراتمىلىقى بار ئەمەلىي مەسىلە ئىدى. شۇڭا بۇ سوئالغا مەنمۇ قايىل قىلارلىق جاۋاب بېرەلمەيتتىم. شۇ ئاندا كافېدىرا باشلىقىمىز ئابلەت ئۆمەر مۇئەللىمنىڭ ماڭا ئېيتقان «بەزى ئوقۇغۇچىلار يېڭى دەرسكە كىرگەن ياش مۇئەللىملەرنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن، شۇ دەرسكە مۇناسىۋەتى يوق بەزى سوئاللارنىمۇ سورايدۇ. ئۇنداق سوئاللارغا تومتاقراق جاۋاب بەرسەڭمۇ، ياكى كېيىنكى دەرستە جاۋاب بېرەي، دېسەڭمۇ بولىدۇ. لېكىن باشتا ئوقۇغۇچىلارغا تومۇر تۇتقۇزۇپ قويما.» دېگەن نەسىھىتى ئېسىمگە كەلدى. مەنمۇ شۇ ئاساستا ئۇسۇلغا دىققەت قىلىپ:

ـــ ماۋجۇشىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان بۇ فاڭجېنى پارتىيەمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئەمىلىەشتۈرۈش پارتىيەمىزنىڭ، دۆلىتىمىزنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مۇقەددەس ۋەزىپىسى ۋە بۇرچى، دەپ جاۋاب بەردىم. لېكىن ئوقۇغۇچىلار بۇ «جاۋاب»قا قانائەت

سۇ، «نەدە بولسا شۇ يەردە باشقىلارغا پايدىسى تەگسۇن» دەپ يەتتە مېۋىسىز دەرەخنىڭ شاخچىسى سېلىنغان سۇ، «يامان سۆز، يامان كۆزدىن ساقلىسۇن» دەپ ئادراسمان چىلانغان سۇ، «سەپىرى بىخەتەر، ئوڭۇشلۇق بولسۇن» دەپ كونا كۆۋرۈكنىڭ شېشىقى (ياغىچى) سېلىنغان سۇ، «مېھرى ئىسسىق بولسۇن» دەپ بىر نوكچا ناۋات سېلىنغان سۇ، «ئائىلىسىگە ئۆمۈرلۈك ۋاپادار بولسۇن» دەپ بىر چىمدىم تۇز سېلىنغان سۇ، «داستىخىنى بەرىكەتلىك ۋە لەززەتلىك بولسۇن» دەپ بىر قوشۇق بوغداي سېلىنغان سۇدىن ئىبارەت توققۇز ئىرىملىك سۇ تەييارلاپ، كۈلالدىن ياسالغان تەشتەككە يالىڭاچلاپ ياتقۇزغان قىزىمىزنىڭ بېشىغا توققۇز نەپەر سەغىرە قىزچاق ھېلىقى ئىرىملىق سۇنى قۇيىدى. ئاندىن ئۈستىگە بۇلماق سۇرتۈلگەن «قىرق توقمچى»نى قىزچاقلارغا يېگۈزدۇق. شۇنىڭ بىلەن قىزىمنىڭ «قىرق سۇيى مۇراسىمى» ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، مەريەمنىڭ يۆتكىلىش رەسمىيەتلىرىنى ناھايىتى تېزلىكتە بېجىرىپ، ئۇرۇمچىگە مېڭىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلدىم. تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى قىزىم مېھراي 45 كۈنلۈك بولغاندا، شۇ كۈنلەردە تۇغقان يوقلاپ قەشقەرگە بارغان مېنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتتىكى مۇئەللىم ھەم ئەڭ يېقىن ئاكا ئاغىنەم ئىلى ئابىت (2008 ـ يىلى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولدى. مەرھۇمنىڭ ياتقان جايى جەننەتتە بولغاي!) ئالاقىلاشقان بىر يۈك ماشىنىسىغا ئۆي بىساتلىرىمىزنى باستۇق. مەريەم سەككىز يىل بىللە ئىشلىگەن يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىدىكى سەپداشلىرى، قولۇم ـ قوشنىلار بىلەن كۆزى قىيمىغان ھالدا يىغا ـ زارە ئىچىدە خوشلىشىپ، مېھرايىنى قۇچاقلا ئېلىپ ماشىنىنىڭ كېپىنكىسىدە ئولتۇردى. بىز بىلەن بىللە قايتماقچى بولغان ئىلى ئاكام، مەن، تۆت ياشقا كىرگەن تۇنجى ئوغلۇم

كەلگەن كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئىدراكسىدا پەيدا بولغان يۇقىرىقى روھى ھاسىلاتلىرىنىڭ كۈچى بىلەن يېڭىپ، قايتىدىن ۋىسال لەززىتىگە ئېرىشكەندەك بولدۇم ـ دە، كېيىنكى دەرسلەر ئۈچۈن پۈختا ھازىرلىق كۆرۈشكە ئىرادە باغلىدىم. ئىرادە بولسىلا يول تېپىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ئاستا ـ ئاستا ئوقۇتقۇچىلىققا كۆنۈپ قالدىم. ئوقۇغۇچىلىرىم بىلەن ئارىمىزدا مېھرى ـ مۇھەببەت كۈچەيدى. مەن تۇنجى دەرسكە كىرگەن بۇ سىنىپتىكى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلىرىم بىلەن ياش پەرقىمىز ئانچە چوڭ بولمىغاچقا، كېيىنچە، ئۇلار بىلەن دوست ـ بۇرادەرلەرگە ئايلىنىپ كەتتۇق.

ئاشۇ يىللاردا مېنىڭ بالا ـ چاقىلىرىم تېخى قەشقەردە ئىدى. مەكتەپنىڭ خىزمەتلىرى ئەمدى تەرتىپكە چۈشۈۋاتقان 1972 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەكتەپ «ئىنقىلابى كومىتېتى ئايالىم مەريەمنى قەشقەردىكى خىزمەت ئورنىدىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خىمىيە فاكۇلتېتىغا يۆتكەش ئىلتىماسىمنى تەستىقلاپ، ناھايىتى تېز رەسمىيەت بېجىرىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ئائىلەمنى يۆتكەپ كېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە باردىم. مەن بېرىپ 20 كۈندىن كېيىن، يەنى 1972 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى مەريەم يەڭگىپ، ئۇچىنچى ئوماق پەرزەنتىم يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچتى. مەن ئارزۇ قىلغان قىز پەرزەنتىگە ئىگە بولدۇم. «مېھرى ئايدەك» بولۇشىنى تىلەپ بۇ ئامراق قىزىمغا «مېھراي» (مېھرىئاي) دەپ ئەزان چىلاپ ئىسىم قويدۇم. بۇ سەبەبي «تۇلكەم» قىرىق كۈنلۈك بولغاندا ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە «ئېتىقادلىق ۋە ئىرادىلىك ئادەم بولسۇن، ئەل ـ جامائەتتىن ئايرىلمىسۇن» دەپ مېھرايىنىڭ كاكۇلى (ساماناتلىق لاي) سېلىنغان سۇ، «قىلغان ئىشى ئەمەلىي، ياراتقان بايلىقى ئەلگە پايدىلىق بولسۇن» دەپ يەتتە مېۋىلىك دەرەخنىڭ يوپۇرمىقى سېلىنغان

تەسلىكتە سېتىۋالغىلى بولىدىغان بىر كىلو سۈت ئىككى بوۋاق پەرزەنتىمىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئوزۇقلۇقى ـ دە! شۇنداق، ئۇرۇمچىدە ئانا سۈتى بىلەنلا چوڭ بولىدىغان بالا يوق. لېكىن ئاتا ۋە ئانىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى نوقۇل ماددىي تىرىشچانلىق بەدىلىگە پەرزەنتلىرىنى ياخشى ئوزۇقلاندۇرۇپ سەمرتىشلا ئەمەس. بۇنداق ئېتىدائىي تەبىئىي «مەسئۇلىيەت» ھەممە جانلىقلارغا ئورتاق. قۇچقاچ جېنىدا يىراق ـ يىراقلارغا ئۇچۇپ بېرىپ، دەرەخ ياكى تاما كاۋاكلىرىدا ئەمدى تۇخۇمدىن ئايرىلغان ئەتلىمە گۈش ھالىتىدىكى بالىلىرىغا ئاغزىدا يەم توشۇيدۇ. بۇ جەمىكى جانلىقلارغا خاس بىيولوگىيەلىك ئىقتىدار. ئەمما ئادەمزات بىيولوگىيەلىك جانلىقلاردىن تۇپتىن پەرقلىنىدىغان ئىجتىمائىيلاشقان ئاڭلىق «ھايۋان» بولغاچقا، ئادەملەر ئۆزىنىڭ قېنى ۋە گېنىدىن تۆرەلگەن ئوماقلىرىنىڭ ئادەمىيلىك سۈپەتكە ئىگە بولۇشىنى «بالا بېقىش»نىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن پەرزەنتكە ئاتا بولۇش قىيىن ئەمەس، ئەمما پەرزەنتكە ھەقىقىي مەنىدىكى ئاتىلىق قىلماق قىيىن. شۇڭا يۇرىكى ئىككى بولسىمۇ، تىلىكى بىر بولغان ياخشى ئەر ـ خوتۇن ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ياخشى خۇلقلىق، مىللەت ۋە خەلققە يارارلىق، ھەزارەتلىك، جەسۇر ئەزىمەت بولۇپ تەربىيەلىنىشى ئۈچۈن شامدەك ئېرىپ تۆگەشنى رازىمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. گەرچە ئەر بىلەن ئايالنىڭ ئائىلىدىكى ئىندۇۋىدال فونكسىيەسى ئوخشىمىسىمۇ، لېكىن قەلب مايىللىقى، نىشان ـ مەنزىلگاھى بىردەكلىككە ئىگە. ئۇلار پەرزەنتلىرىنىڭ بىرىنچى بۆشۈكى بولغان ئائىلە ئۈچۈن مەنپىي ـ مۇسبەت ئۇلتاش. بوم ۋە زىل ئىككى تار بولۇپ، ئۇنىڭسىز ناۋا ساداسى چىقمايدۇ. (ئابدۇشۈكۇر مۇھەممەتئىمىن) شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئائىلىدىكى پەرزەنت تەربىيەسىدە ئەلمىساقتىن تارتىپ ئانا پەۋقۇلئاددە ئورۇن تۇتىدۇ. دەرۋەقە،

ئابدۇجېلىل ۋە ئائىلىمىزگە يارەملىشىدىغان چوڭ ئاكامنىڭ 12 ياشلىق قىزى بۇمەريەم قاتارلىق تۆتىمىز ئۆيگە ئوخشاش ئۇستىنى يېپىپ تەييارلىۋالغان كوزۇپتا ئولتۇردۇق. شۇنىڭ بىلەن «خەير - خوش قەشقەر!» دەپ ئۇدۇل ئۈرۈمچىگە يول ئالدۇق. كېرەمباغ دوختۇرخانىسىنىڭ ئالدىدا بىزنى ئۇزاتماقچى بولۇپ ساقلاپ تۇرغان كەرەملىك پەدەرلىرىم، بىر تۇغقان قېرىنداشلىرىم، دوست - بۇرادەرلىرىم بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتۇق. شوپۇر ئىلى ئاكامنىڭ يېقىن بۇرادىرى بولغاچقا، يول ئۇستىدە بىزگە ناھايىتى كۆڭۈل بۆلدى.

شۇنداق قىلىپ، يولدا بەش قونۇپ، ئالتىنچى كۈنى قاراڭغۇ چۈشكەندە ساق - سالامەت شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دەرۋازىسىدىن كىردۇق. ئوڭغا قايرىلىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن تەييارلاپ قويغان قاڭالتىرلىق كورپۇس (ھازىرقى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنى)تىكى ئىككى ئېغىزلىق ئۆيۈمنىڭ ئالدىدا توختاپ، يۈك - تاقلارنى چۈشۈردۇق. يولدىن ئېلىۋالغان توخۇ گۆشى، تۇخۇم، نان - توقاچلار بىلەن بۇ «يېڭى ئۆي»دە بىر پىيالە چاي ئىچكەندىن كېيىن شېرىپ ئۇستام ئىلى ئاكامنى ئۆيىگە ئېلىپ ماڭدى. بىزمۇ سەپەردە ھېرىپ قالغاچقا، ئىككى ئۆيدىكى كارۋات ۋە بەنچاڭغا ئورۇن راسلاپ ئۇخلىدۇق.

ئەمدى مېنىڭ ۋەزىپەم ئېغىرلاشتى. بويتاقچىلىقتا ئائىلە غېمىدىن خالىي ياشىغان ئىدىم. «ئۆي تۇتتۇڭ بالادا قالدىڭ، ئۆي تۇتمىساڭ تالادا قالدىڭ» دېگەندەك، ئەمدى بىر موربىدىن ئىس چىقىرىش ئۈچۈن ھەر كۈنى سەي - كۆكتات بازىرىغا، ئۇن، ياغ، گۆش دۇكانلىرىغا يۈگرىشىم كېرەك. تاڭ سەھەردە خوراز چىللىماستىن بۇرۇن ئورنۇمدىن تۇرۇپ، مەكتەپنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى كالا فېرمىسىغا بېرىپ، پالتاخۇننىڭ سېغىزاتقان سۈتىگە ئۆچىرەت تۇرىشىم كېرەك. ئۆچىرەت بىلەن

مۇلۇكلىرىنى باشقۇرۇش بۆلۈمىنىڭ پىشقەدەم باشلىقى قۇربان كەنجى ئاكىغا يالۇۋرىپ يۈرۈپ مۇشۇ قاتالتىرلىق بىر قەۋەتلىك كورپوستىن 30 كۋادرات مېتىر چوڭلۇقتىكى بىر ئېغىزلىق كونا ئۆيگە ئېرىشكەن. ئويلىسام ئاشۇ يىللارغىچە ئۆز قولۇم بىلەن بىرەر كىتەك ياكى ئوقۇر سېلىپ باقمىغان ئىكەنمەن. مانا ئەمدى ئائىلە مۇھەببىتى، پەرزەنت ئالدىدىكى بۇرچ تۇيغۇسى ماڭا كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلىغاچقا، ئىشتاننى تىزغىچە تۇرۇپ، ھەر كۈنى ئىشتىن چۈشكەندە لاي ئەتتىم، كېسەك قۇيدۇم. كۈندۈزى كۆرۈپ قۇيۇپ، كېچىسى ئوغۇرلۇقچە ياغاچ، تاش، ئەسكى ئىشىك - دېرىزە يىغدىم. قۇرىغان كېسەكلەر بىلەن ئۇدۇللۇق تام قوپاردىم. «تاما - تاما كۆل بولار» دەپ كېسەكلىرىم نەچچە مىڭغا يەتتى. ياغاچ - تاشلىرىمۇ بىر ئۆيگە يەتكىدەك يىغىلدى. شۇنىڭ بىلەن يېقىن ئۆتىدىغان خىزمەتداشلىرىم ۋە بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ خالىسانە ياردىمى بىلەن ئۆيۈمنىڭ ئالدىغا خېلى چوڭ بىر قورو ياسىدىم. قورو ئىچىگە بىر ئېغىزلىق ئۆي، كۆمۈرخانا، قىشلىق سەي - كۆكتات ساقلايدىغان ئىككى مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى گەمە، نان ياقىدىغان تونۇر سېلىۋېلىپ، شاھانە «ئوردا»غا ئېرىشكەندەك خۇشلۇققا چۆمدۇم. بەش نوپۇسلۇق ئائىلەن ئۈچۈن بۇ ئەسلىھەلەرنى قۇرۇش ناھايىتى زۆرۈر ئىدى. ياخشى ئىنسان بولماق ئۈچۈن ھەم ياخشى ياشىماق ھەمدە ياخشى ياشاتماق لازىمدە.

ئۇ كۈنلەردە مەكتەپتىكى ئائىلىسى بار زىيالىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا بىردىن تونۇر بولاتتى. نورمىلىق ئاشلىق (50% ئاق ئاشلىق، 50% قارا ئاشلىق)نى ئېلىپلا تونۇر قىزىتىپ، ھەر ھەپتىسى ئىككى تونۇر (بىر تونۇر زاغرا، بىر تونۇر ئاق نان) نان يېقىۋالاتتۇق. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەرلىرىمۇ ئۇستا «ناۋاي» بولۇپ

بۇيۇك زاتلار ئېيتقاندەك: «ئانا گۆزەك دىلى ۋە تىلىدىكى ئىلاھە» (تىككىرى)، «ئانا ئادەمزاتنىڭ بىرىنچى تەربىيەچىسى» (گورك سىمىت)، «ئانا شەرەپ گۆھەرنىڭ كانى» (نەۋايى)، «ئائىلىدە تەلىم، مەربىيەت ساھىبى ـــ خوتۇن» (رىزائۇددىن ئىبنى پەخرۇددىن)، «خوتۇن ئائىلە چىرىغى، روھىيەت بېغى، مەپتۇنكارلىق گۈلى» (ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن). ئەر (ئاتا) بولسا ئائىلە، خوتۇن ۋە پەرزەنتنىڭ غەمگۇزارى، مېھرى سۈكۈتچان مەشئىلى، ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ ئائىلىدىكى ۋەكىلى. شۇڭا پەيلاسوپ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئېيتقاندەك: «ئاتا ئائىلە ھۈجەيرىسىدە جەمئىيەت بەختىنى، پەرزەنت گەۋدىسىدىن مىللەت كېلەچىكىنى ئۆستۈرگۈچى باغۋەندۇر». مۇشۇ نۇقتىدىن ئۆزىدىن ياراملىق بىر ئىنسان يارىتىشنى بۇرچۇم دەپ بىلگەن ئەر ـ خوتۇن بىر دىللىق، بىر تىللىق بەختىيار ئائىلە قۇرالايدۇ ۋە بۇ يولدىكى جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى راھەت ھېس قىلىدۇ. ئائىلە كىچىك بىر مەدەنىيەت بارگاھى بولغاچقا، موربىدىن ئىس چىقسىلا ئائىلە دېگىلى بولمايدۇ. مەنمۇ مۇشۇنداق ھېكمەتلىك ئوقۇملارنىڭ بەرەكاتى ۋە ئىلھامى بىلەن ئەزالىرى ئەمدى جەم بولغان ئائىلەمنى قايتا قۇرۇش يولىدا نۇرغۇن مۇشكۈلاتلارنى يېڭىشكە بەل باغلىدىم.

بۇ يىللاردا، مېڭدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە «توققۇز كورېئوس»تىن باشقا مەخسۇس ئائىلىكلەرنىڭ تۇرالغۇ رايونى بولمىغاچقا، يېڭى ئائىلە، پەرزەنتلىك بولغانلار بۇرۇنقى «بويتاقلار بىناسى»دىكى بىر ئېغىزلىق ياتقىنى ياكى بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلاردا ئىشلىتىلمەي قالغان كونا ئىسكىلات ـ ئامبارلارنى، 50 ـ يىللاردا سىنىپ ياكى ئوقۇغۇچىلار ياتقى قىلىنغان كونىراپ كەتكەن ھۈجرىلارنى تۇزەشتۇرۇپ ئۆي قىلىۋالاتتى. مەنمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۆي ـ جاي ۋە مۇقىم

پىشكا ھەربىر قىلمىسا ھاياتلىق ئۆز قىممىتىنى تاپالمايدۇ. ھاياتلىق ئۇچۇن ئىزدىنىش بىز ئۇچۇن ياكى ھايات، ياكى مامات، ياكى نىجات، ياكى بەربات، ياكى سائادەت، ياكى پالاكەت ئېلىپ كېلىشى مۇمكىنچىلىكىنى چەتكە قاقمىلى بولمايدۇ. «ھاياتلىق» دېگەن بۇ ئوقۇمنىڭ شەپقەتسىزلىكى مۇشۇ يەردە. شۇڭا ئۇزۇكسىز داۋاملىشىدىغان ھاياتلىق جېڭىدە بەدەل تۆلەشتىن قورقماسلىق كېرەك. مېنىڭمۇ تۆلىگەن بەدەللىرىم ھاياتلىقنى نىشانلىغان. 1977 - يىلى مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرگە بىر تۇتاش ئىمتىھان ئېلىش ئارقىلىق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغانغا قەدەر، ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا سىناق تەرىقىسىدە ئۇچ قارار «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. مەن بۇ ئۇچ قارارلىق سىنىپلارنىڭ ھەممىسىگە «ئەدەبىيات نەزەريەسى»گە ئائىت ئىككى خىل دەرس ئۆتۈشتىن باشقا، ئۇلارنىڭ زاۋۇت - كارخانا، يېزا - قىشلاقلارغا بېرىپ ئوقۇش بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتنىشىش مەزمۇن قىلىنغان «ئىككىنچى دەرسخانا» پائالىيەتلىرىگە قاتناشتىم. 1974 - يىلى 6 - ئايدا فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەتىمىن خۇدابەردى ئاكىنىڭ باشلامچىلىقىدا شەرىپىدىن ئۆمەر، ئابلەت ئۆمەر، نۇرمەھمەت زامان، بۇغدا ئابدۇللا قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىللە تۇنجى قارارلىق «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچى پائالىيىتىنى ئېلىپ باردۇق. بۇ پائالىيەتمۇ ناھايىتى مەنىلىك ۋە كۆڭۈللۈك ئۆتتى. بۇ جەريانداا، بىر تەرەپتىن دېھقانلار بىلەن ئېتىز - ئېرىقلاردا ئەمگەك قىلدۇق. يەنە بىر تەرەپتىن ئېتىز بېشىدا ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا دەرس ئۆتتۇق. ئابلەت ئۆمەر مۇئەللىم بىلەن مەن شۇ يىللاردا قانات يايدۇرۇلغان «پى لىن پى كۇڭ» (لىن بىياۋنى، كۇڭزىنى پىچەن قىلىش) ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ، ماۋزېدۇڭنىڭ يېڭىدىن ئېلان قىلىنغان «جىڭ

كەتكەن. ھەر ھالدا مەرىيەم قەشقەردە سەككىز يىل ياشاپ ئۆي ئىشلىرىغان پىشقاچقا، مەن تونۇر بېشىدىن ئازات ئىدىم. ئەمما خېمىر ۋە ناننى توشۇپ بېرەتتىم.

ئۇرۇمچىدە سۈت ئېلىش ناھايىتى قىيىن مەسىلە بولغاچقا، شارائىتى بار ئائىلىلەر ئۆچكە باقاتتى. بىزگىمۇ سۈتنى سىغىپ ئىچىش ئۈچۈن مەرھۇم قىيىن ئاتام ئالتايدىن بىر نەسىللىك بوز ئۆچكە ئەكىلىپ بەردى. مەن چارۋا مالنى ياخشى كۆرۈدىغانلىقىم ئۈچۈن بۇ ئۆچكىنى ياخشى باقتىم. سىگىلىم بۇمەرىيەم بوش ۋاقىتلىرىدا ئەتراپىمىزدىكى قارىياغاچنىڭ غازىگىنى يىغاتتى. مەن ھەر ھەپتىسى ئىككى كۈن سانجى ناھىيەسىنىڭ يېنىدىكى «سەنفېڭ» دېھقانچىلىق مەيدانىغا قۇرۇلغان شۆبە مەكتەپتىكى ئەدەبىيات 74 - يىللىق سىنىپقا دەرسكە چىققاتتىم. بۇ نۆۋەتچاڭدا ئوت - سامان كەڭرى بولغاچقا، ھەر قېتىم دەرسكە چىققاندا بىرەر قاپتىن ئوت - سامان ئېلىپ كىرەتتىم. يەم - خەشەك ياخشى بولغاچقا، ئۆچكىمىزدىن ھەر كۈنى بىر كىلوگىرامدىن كۆپرەك سۈت چىقىپ ئائىلىمىزنىڭ سۈت ئېھتىياجىنى قامدايتتى. شۇنىڭ بىلەن مەنمۇ ئىككى - ئۈچ يىل تاڭ سەھەردە ئورنۇمدىن تۇرۇپ، سۈتىنىڭ ئۆچرىتىگە يۈگۈرۈشتىن ئازات بولدۇم.

ئىشقىلىپ، «ئارقا سەپ» (ئالتايدىن كېلىپ تۇرىدىغان گۆش - ماي، بېلىق، ئاشلىق...) خېلى پۇختا بولغاچقا، بۇ «سېرىقتال» كۈنلەردە سارغايماي ياخشى ياشىدۇق. ئۇ كۈنلەردىكى كەچمىشلىرىمىز بۈگۈنكى ياشلار ئۈچۈن «خىيالى چۆش»تەك رېۋايەت سانىلار بەلكىم. لېكىن بىزدەكلەر ئۈچۈن ئۇ، رەڭ بېرىلمىگەن چىنلىق، كۆپتۈرۈلمىگەن رېئاللىق. دەرۋەقە، ھايات يىراقتىن قارىسا گۈزەل كۆرۈنەر، ئەمما ئىچىگە كىرگەنسېرى سىقىنچىلىق ھېس قىلىنار. ھايات گويا كى شاھمەت تاختىسى، ئىنسان شۇ شاھمەت تاختىسىدىكى پىشكا،

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، سەن نىيازغۇ! بۇ يەردە سەن بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشىمنى خىيالىمغا كىرگۈزمىگەچكە، سېنى تونىيالماپتىمەن. رەنجىمە ئاداش. ـــ دەپ ئۆزۈر ئېيتتتم.

ـــ كېرەك يوق. مۇشۇ ھالىتىمىدە سەن تۇغۇل، بەزىدە خوتۇن، بالا ـ چاقىلىرىمۇ تونىيالماي قالىدۇ. ـــ دەپ چاقچاق قىلدى نىياز.

بۇ كىشى مەن بۇ ئەسەرنىڭ 2 ـ بابىدا قەشقەر سەمەن ئوتتۇرا مەكتىپىدە 1953 ـ يىلدىن 1956 ـ يىلىغىچە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلىرىم قاتارىدا تىلغا ئالغان نىياز دېگەن يېڭىسارلىق ساۋاقدىشىم ئىدى. ئۇ ياش جەھەتتە بىزدىن بىر ـ ئىككى ياش چوڭراق، ھەمدە خېلى پائالىيەتچان بولغاچقا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپلا شىنجاڭ نېفىت تېخنىكومىغا ئوقۇشقا كەتكەن. 1959 ـ يىلى بۇ تېخنىكومنىڭ بورىۋاي كەسپىنى پۈتتۈرۈپ، قارامىاي نېفىتلىكىگە خىزمەتكە چىققان. تېخنىكا ماھارىتى ئالاھىدە يۇقىرى بولغاچقا، قارامىاي نېفىت ئىدارىسىنىڭ «يۇرىكى» بولغان جەرەنبۇلاق بورىۋاي باشقارمىسىنىڭ باش ئىنژىنېرى ۋە باشقارما باشلىقى بولۇپ ئۆستۈرۈلگەن. مېنىڭ ئىككىنچى ئاكام مۇھەممەد تۇرسۇنمۇ مۇشۇ باشقارمىنىڭ تېخنىك ئىشچىسى بولغاچقا، ئاكامنىڭ ۋاستىسى بىلەن 1963 ـ يىلى نىياز بىلەن قارامايدا بىر قېتىم كۆرۈشكەن ئىدىم.

ـــ ئابدۇكېرىم، جۇرۇئىلار، ئاۋۇ زىملانكىغا كىرىپ پا ـ راڭلىشايلى. ـــ دەپ نىياز بىزنى ئۆستى بىرزىن پالاس بىلەن يېپىلغان ئۆيگە باشلىدى. ئۇنىڭ زىملانكا دېگىنى شۇ ئۆيكەن. («زىملانكا» رۇسچە ئاتالغۇ بولۇپ، «گەمە ئۆي» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.)

ئۇ بىزنى باشلاپ كىرگەن «زىملانكا» مۇشۇ بورىۋايدا

گائشەنگە قايتا چىقىش»، «ۋابا ئىلاھىنى ئۇزىتىش» قاتارلىق شېئىرلىرىنى دېھقانلارغا ۋە ئوقۇغۇچىلارغا لېكسىيە قىلدۇق. غۇلجىدىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي، مەن ۋە فاكۇلتېت ئوقۇغۇچىلار خىزمىتىنى باشقۇرىدىغان سىياسىي يېتەكچى مەمتىمىن بىلەن 2 - قارارلىق ئوقۇغۇچىلارنى ئېلىپ قارامايغا كېلىپ جەرەنبۇلاق بورىۋاي باشقارما، قاراماي نېفىت ئېلىش ئىككىنچى زاۋۇتى، قاراماي ماشىنا سازلىق زاۋۇتى قاتارلىق ئۈچ ئورۇندا «ئىككىنچى دەرسخانا» پائالىيىتى ئېلىپ باردۇق. بۇ جەريان بىز ئۈچۈن ئىشچىلار تۇرمۇشىنى ئۆگىنىشنىڭ ناھايىتى ياخشى پۇرسىتى بولدى. مەن جەرەنبۇلاقتا ئوقۇغۇچىلىرىمنى يېتەكلەپ جۇڭغارىيە ۋادىسىدىكى كۆككە سوزۇلغان نېفىت بورىۋايلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدىم. بۇ قاراماي نېفىتلىكىنىڭ 1 - ئالدىنقى سېپى ئىدى. بىر كۈنى جۇڭغارىيەنىڭ ئەڭ چېتىدىكى بىر نېفىت ئېلىش قۇدۇقىغا باردۇق. ئۇ يەردىكى بورىۋاي ھەممىدىن ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك بولۇپ، لايغا مىلەنگەن ئون نەچچە ئىشچى جىددى ئىشلەۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بىز بىلەن كۆرۈشۈشكىمۇ پۇرسىتى يوق ئىدى. شۇ ئاردا بورىۋاي ۋىشكىسىنىڭ بۇرغىلاش ئوقىنى ريمونت قىلىشقا يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان ئېگىز بوي، بەستىلىك بىر «لاي ئادەم» ماڭا تىكىلىپ قاراپ:

— سەن ئابدۇكېرىمۇ؟ مېنى تونىمىدىڭ-ھە، — دەپ قارا لايغا مىلىنىپ كەتكەن پەلەيلىك قولىنى ئۇزاتتى.

راستىنى ئېيتسام، بۇ «لاي ئادەم»نى دەماللىققا تونىيالمىدىم. ئەمما لابادەك جاراڭلىق ئاۋازى ماڭا تونۇشتەك قىلاتتى. شۇ ئاندا ئۇ خىزمەت كۆزەينىكىنى ئېلىۋېتىپ، بويىنىدىكى مايلىشىپ كەتكەن لۆڭگىسى بىلەن يۈز - كۆزلىرىدىكى ماي ئارىلاشقان لاي يۇقۇندىلىرىنى سۈرتتى. مەن چېچىلىپ كەتكەن ئېسىمنى يىغىپ:

قىلىدىغان باشلىقلارنىڭ ئېتىۋارى يوق. چۈنكى، بىزنىڭ ئىشلەۋاتقىنىمىز تېخنىكلىق خىزمەت-تە!

ــ ئاداش نىياز، ئاڭلىسام سېنى داجەي نېفىتلىكىنى ئېچىشقا قوماندانلىق قىلغان ۋاڭ تېرىن (تۆمۈر ئادەم ۋاڭ) غا ئوخشىتىپ «نىياز تېرىن» دەيدىكەن، راستمۇ؟ ــ دەپ سورىدىم.

ــ بۇ ئاشۇرۇۋېتىلگەن چاقچاق گەپ. مەن قانداقمۇ «ۋاڭ تېرىن» بولالايمەن. دەرۋەقە، خىزمەتلەر توختاپ كەتكەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىللىرىدىمۇ مەن بورۇغىنىڭ يېنىدىن ئايرىلماي، ئىشچىلار بىلەن نېفىت قازدىم. شۇ چاغلاردا نېفىت ئىدارىسىدە ئېچىلغان بىر قېتىملىق يىغىندا قاراماي نېفىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى يولداش سوڭ خەنلىياڭ مېنى ماختاپ «نىياز تېرىن» دەپ قويغان ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ سۆز ماڭا لەقەم بولۇپ قالدى، دېگىنە!

ــ پۇلغىمۇ سېتىۋالغىلى بولمايدىغان ياخشى لەقەم ئىكەن، ــ دېدىم مەن.

نىياز ئەنە شۇنداق جاسارىتى بىلەن جۇڭغارىيەنىڭ تەكتىگە سېڭىپ كەتكەن «قارا ئالتۇن»نى قېزىپ چىقىرىش يولىدا بىر ئۆمۈر قان ـ تەر ئاققۇزۇپ، 21 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پېنسىيەگە چىقتى. 55 يېشىدا ئۆستۇرۇلۇپ قاراماي نېفىت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، نېفىت ئېلىش قوماندانلىق شىتابىنىڭ باش ئىنژېنېرى بولدى. ئۇ «ۋارىس ھۆكۈمەت»تىن كېيىنكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان قاراماي نېفىتلىكىدىكى يەنە بىر شۆڭقاردۇر.

بىزنىڭ قارامايدىكى «ئىككىنچى دەرىخانا» پائالىيىتىمىز ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ۋە مەنىلىك ئۆتتى. سانائەتتە ۋە تۇرمۇشىمىزدا ئىشلىتىۋاتقان نېفىتنىڭ قانداق ئېلىنىدىغان-

ئىشلەۋاتقان ئىشچىلارنىڭ دەم ئېلىش قونالغۇسى ئىكەن. بىز ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان ئاددى ئۈستەلنىڭ ئەتراپىغا تىزىلغان مايلىشىپ كەتكەن ياغاچ بەندىكىدە ئولتۇردۇق.

ـــ بۇ يەردە ئىشچىلارنىڭ بوتلوشكىسىدىن (تۆمۈر سۇدان) باشقا قاچا ـ قۇمۇچمۇ يوق. ئىشچىلار ئىشقا چىققاندا ئۆيىدىن بوتلوشكىسىغا چاي قاچىلاپ، شۇ چاي بىلەن قۇرۇق نانىنى يەيدۇ. تاماقنى ئىشتىن چۈشكەندە ئۆيگە بېرىپ يەيدۇ. شۇڭا سىلەرگە چايمۇ قۇيالمىدۇق. رەنجىمەڭلار، ـــ دېدى نىياز.

ـــ ھېچ ۋەقەسى يوق. بىز ھازىرلا قايتىمىز ئەمەسمۇ.

ـــ سىلەر بىلەن مەنمۇ بىللە قايتىمەن. جەرەنبۇلاقتىكى شارائىتىمىز خېلى ياخشى. قايتقاندىن كېيىن مەن سىلەرنى جەرەنبۇلاق ئىشچىلار ئاشخانىسىدا راسا بىر مېھمان قىلۋالاي.

ـــ رەھمەت. سەن بەك ئالدىراش ئىكەنسەن. سېنى ئاۋارە قىلغۇمىز يوق.

ـــ بولدى ئاداش، تولا تەكەللۇپ قىلما. نېفىت ئىشچىلىرىنىڭ كۆڭلى نېفىتتەك ھارارەتلىك بولمىدىغانلىقىنى بىلمەمسەن؟ ئىشچى دېگەن گەپنى بىر قىلمىدۇ. زىيالىلاردەك تەكەللۇپنى بىلمەيدۇ.

ـــ سەن دېگەن چوڭ باشلىق تۇرساڭ، قانداقسىگە ئىشچى بولىسەن؟

شۇمۇ گەپمۇ ئاداش. مانا كۆردۈڭغۇ، مەن ھەر كۈنى ئالدىنقى سەپتە ئىشچىلار بىلەن بىللە ئىشلەيمەن. نېفىت ساھەسىدىكى باشلىقلارنىڭ ھەممىسى جەڭدە قوماندان جەڭچىلىرى بىلەن بىر سەپتە بولغىنىدەك، ئالدىنقى سەپتىكى ئىشچىلار بىلەن بىللە ئىشلەيدۇ. ئىش ئۈستىدە قوماندانلىق قىلىدۇ. نېفىتلىكتە ئىشخانىسىدا مۆكۈنۈۋېلىپ «قوماندانلىق»

قەشقەر گۈرۈپپىسى) ئادەم تەشكىللەيدۇ. شۇ گۈرۈپپىلار ئىچىدە مەرھۇم سابىت موللاخۇن بىلەن مەن مەركەزنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلىرىنى ئېلىپ قەشقەر ۋە خوتەنگە ئوقۇغۇچى ئېلىشقا ماڭدۇق. ئوقۇغۇچى ئېلىشنىڭ شەرتلىرى ناھايىتى ئېغىر ئىدى. ئۇلار كەلگۈسىدە مەركىزى رادىئو ئىستانسىسىدە چەتكە قارىتا ئاخبارات خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان بولغاچقا، تاللىنىدىغان ئوبېيكتلارنىڭ ئۇچ ئەۋلادىنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي تارىخىي تەكشۈرۈلەتتى. ھەمدە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈش دېپلومى، «قايتا تەربىيە» ھەربىكتىدىكى ئىپادىسى، چىراي ۋە بەدەن ساغلاملىقى، نوتۇق ۋە يېزىقچىلىق ئىقتىدارى... قاتارلىقلار تىزىملاشنىڭ ئاساسىي شەرتى قىلىناتتى. قاتلامۇ - قاتلام تەكشۈرۈش، تۆۋەندىن يۇقىرىغىچە باھالاپ بېكىتىش ئارقىلىق نەچچە ئون نامزاتلار ئىچىدىن تاللاپ، يەكەن ناھىيەسىدىن ئىككى نەپەر (بىر ئوغۇل، بىر قىز)، قەشقەر شەھىرىدىن ئىككى ئۆزبېك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدۇق. خەتەندىن بۇ شەرتلەرگە ئۇيغۇن ئۆزبېك ئوقۇغۇچى تېپىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ جەددىي خىزمەتنى 15 كۈندە ئاخىرلاشتۇرۇپ مەكتەپكە قايتىپ كەلدۇق.

شۇ قېتىمدا شىنجاڭ بويىچە 20 گە يېقىن ئۆزبېك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپتۇ. ئۇلار بىر سىنىپ بولۇپ 10 - ئايدا ئوقۇش باشلىدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىشلەۋاتقان بىر قىسىم ئۆزبېك ئوقۇتقۇچىلار ھەمدە ئۇرۇمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەر ۋە باشقا ئورگانلاردا خىزمەت قىلىدىغان پىشقەدەم ئۆزبېك ئۇستازلار ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش ۋە دەرسلىك قوللانمىلىرىنى تۈزۈش ۋەزىپىلىرىنى زىممىسىگە ئالدى. ئۇلار ناھايىتى ياراملىق ئوقۇغۇچىلار بولغاچقا، ئۆگىنىشكە ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن كىرىشكەن ئىدى. ۋاھالەنكى، جاڭ چىڭ باشچىلىقىدىكى «تۆت كىشىلىك گورۇھ» تارمار قىلىنغاندىن

لىقىنى نېفىت ئىشچىلىرىنىڭ قانچىلىك جاپالىق ئىشلەيدىغانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ چوڭقۇر تەسىراتقا ئىگە بولدۇق. ئەمەلىي تەسىراتلىرىمىزنى شېئىر ۋە نەسرگە ئايلاندۇرۇپ قارا تاختا گېزىتى ئىشلەپ ئىشچىلار بىلەن ئورتاقلاشتۇق. جۇڭغار دالىسى قەلبىمىزدە چاقنىدى.

قارامايدىكى «چېنىقىش پىراكتىكىسى»نى ئاخىرلاشتۇرۇپ، مەكتەپكە قايتىپ كېلىشىمگە ماڭا يەنە بىر «دالا خىزمىتى» يۈكلەندى. بۇ خىزمەتنىڭ باشلىنىشى مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

1974 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تەشۋىقات، مەدەنىيەت، رادىئو - تېلېۋىزىيە قاتارلىق تارماقلىرىنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان جاڭ چىڭ مەركىزى رادىئو ئىستانسىسىدە ئۆزىنىكچە ۋە قازاقچە تىلدا چەت ئەللىكلەرگە ئاڭلىتىش قانىلى قۇرۇش توغرىسىدا يولىۇرۇق بېرىپ، ئۇنىڭغا كېرەكلىك خادىملارنى تەربىيەلەپ بېرىش ھەققىدە مەركەز نامىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتقا ھۆججەت چۈشۈرىدۇ. بۇ ھۆججەتنىڭ روھىغا ئاساسەن 1 - قېتىمدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆزبېك تىلىنى ئۆگىنىدىغان بىر تولۇق كۇرس سىنىپى ئېچىش قارارلاشتۇرۇلدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ بۇ قارارىنى مەكتەپ «ئىنقىلابىي ۋەيۋەنخۇي» ئەستايىدىل مۇزاكىرە قىلىپ، شىنجاڭدىكى ئۆزبېكلەر بىر قەدەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردىن ئۆزبېك ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ قوبۇل قىلىش، ئوقۇتقۇچىلار مەسلىسىنى مائارىپ تارماقلىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ بىر تۇتاش ھەل قىلىش، ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى كونكرېت باشقۇرۇشقا تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى مەسئۇل بولۇشىنى بەلگىلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆزبېك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا تۇنجى گۇرۇپپا (ئۇرۇمچى - سانجى گۇرۇپپىسى، ئىلى - چۆچەك گۇرۇپپىسى، شەرقىي شىنجاڭ گۇرۇپپىسى، خوتەن -

ئابدۇللا، ئابدۇراخمان ئەپەندي (ئاپتونوم رايونلۇق نەشرىيات گورۇھىنىڭ لىدىرى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ باشلىقى)، ئابلىز ئابدۇرېھىم (مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ سابىق نازىرى)، ئىسمايىل ئەمەت («شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى)، ئەپەيدۇللا ئىبراھىم («شىنجاڭ ياشلىرى» نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ سابىق باشلىقى، تونۇلغان يازغۇچى)، غەيرەت ئابدۇللا («شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرلار پونكىتىنىڭ مۇدىرى، داڭلىق ئاخباراتچى ۋە تونۇلغان يازغۇچى)... قاتارلىق جامائەت ئېتىراپ قىلغان ئۆلكە، نازارەت ۋە ناھىيە دەرىجىلىك رەھبەرلەر، داڭلىق ژۇرنالىستلار، ئاخباراتچىلار ۋە كۆزگە كۆرۈنگەن ئالىملار، يازغۇچى - ئەدىبلەر يېتىشىپ چىقتى. شۇڭا ھېلىقىدەك «قاپاق پۇل ئەمەس، باراڭ پۇل» بولىدىغان «سودا»دىن تەئەججۇبلىنىمەن. 1974 - يىلى مەن ۋە ئائىلەم ئۈچۈن يەنە بىر ئەھمىيەتلىك يىل بولدى. شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 10 - كۈنى پەرزەنتىمنىڭ كەنجىسى مەلىكەئاي توغۇلۇپ، بىر جۈپ ئوغۇل، بىر جۈپ قىزنىڭ دادىسى بولدۇم. ئائىلىمىز بالىلار يەسلىسىدەك ئاۋاتلىشىپ كەتتى. بالىلارنىڭ ئەھدىسىدىن قەيسەر ئانا مەريەم ۋە ئىشچان سىڭىلىچاق بۇمەريەم چىقاتتى.

1977 - يىلىغا كەلگەندە مائارىپىمۇ ئىزغا چۈشۈپ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئالىي مەكتەپلەرگە بىر تۇتاش ئىمتىھان ئارقىلىق ئەلالىرىنى تالاپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن شۇ يىلى 2 - مەۋسۇمدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا بىراقلا تۆت سىنىپ (ئىككى سىنىپ مىللى، ئىككى سىنىپ خەنزۇ) ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. ئوقۇتۇش پىروگراممىلىرى ۋە دەرس قۇرۇلمىلىرىمۇ مۇۋاپىق ئىسلاھ قىلىندى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ روھى كەيپىياتىمۇ تۇراقلاشتى. مەن بۇ يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا «ئەدەبىيات نەزەريەسى» ھەمدە

كېيىن مەركىزى پارتىيە كومىتېتى خىزمەتلەرنى قايتىدىن تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا، مەركىزى رادىئو ئىستانسىسىنىڭ بۇ پىلانىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۆزبېك سىنىپىدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار ئۇقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا بىر تۈتاش خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. شۇ سىنىپتا ئوقۇغان ئارسلان ئابدۇللا فاكۇلتېتنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلىنغان. ئۇ بۇ جەريانىدا ئوقۇتقۇچى، تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، مەكتەپ ئوقۇتۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، فىلولوگىيە ئىنستىتۇتنىڭ باش مۇدىرى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، 2013 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى مەسلىھەتچىلەر كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ئۆستۈرۈلدى. ئۇ ھازىرمۇ قوشۇمچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا پىروفېسسور ۋە دوكتۇرانتلار يېتەكچىسى بولۇپ، ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات خىزمەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ.

شۇنى ئەسكەرتىش كېرەككى، مېنىڭچە، ئوقۇش سالاھىيىتىگە قارىغاندا تىرىشىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغان ئەمەلىي ئىقتىدار مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بىر مەزگىل بىزدە ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىنغان «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلارنى قارا قويۇقلا ئىمتىھان ئارقىلىق قوبۇل قىلىنغان مۇنتىزىم ئوقۇغان ستودېنتلاردىن تۆۋەن كۆرۈش خاھىشى شەكىللىنىپ قالغان. باشقا ئالىي مەكتەپ ۋە باشقا كەسىپدىكى شۇ خىل ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش ئەھۋالىنى بىلمەسەمۇ، لېكىن تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان «ئىشچى، دېھقان، ئەسكەر» ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشتىكى قەيسەرلىكى ۋە خىزمەت ئىقتىدارى مېنى قايىل قىلىدۇ. ئەنە شۇ سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلاردىن قاسىم مامۇت (ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ سابىق باشلىقى)، ئارسلان

هېس قىلىپ، پاكىزلىتىت مۇدىرىمىز مەتىمىن ئاكىغا دوكلات قىلدىم. مەتىمىن ئاكا ئۇزۇندىن بۇيان خەلق ئەدەبىياتىغا كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن ھەمدە ئۇنى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسىغا كىرگۈزۈش يولىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن يىراقنى كۆزدە تۇتۇپ بولغاچقا، مېنىڭ بۇ تەكلىپ پىكرىمنى قىزغىن قوللىدى.

ـــ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ پۈتمەس ـ تۈگىمەس بۇلىقى خەلق ئارىسىدا. سىلەر ئالدى بىلەن مۇشۇ مەنبەنى قېزىڭلار. مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىممۇ مۇشۇ تەكلىپنى بەرگەن. شۇڭا ئىككىڭلار بىرلىشىپ ئالدى بىلەن خام ماتېرىيال توپلاڭلار. مۇشۇ ئاساستا بىر ئۇلگىلىك دەرس قوللانمىسى ئىشلەڭلار. بۇرۇنقىدەك «تۈگمەنگە قانداق ئۈگۈت كەلسە، شۇنى تاتىپ جان باقىدىغان» ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتمەسلىك بولمايدۇ. شۇڭا ھەر قانداق دەرسنىڭ چوقۇم قوللانمىسى بولۇشى كېرەك. بۇ پىلانىڭلارنى مەن قوللايمەن. بار كۈچۈم بىلەن ياردەم بېرىمەن، ـــ دەپ يولىۇرۇق بەردى بۇ پىشقەدەم مۇدىرىمىز.

شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشنىڭ پىلانىنى تۈزدۇق ۋە 1978 ـ يىلى 6 ـ ئايدا سەپەرنىڭ بىرىنچى ئۆتكۈنچى كورلا ئوبلاستىنىڭ لوپنۇر ناھىيەسىگە قاراپ يول ئالدۇق. بۇ كۈنلەردە تېخى ھازىرقىدەك زامانىۋى خاتىرىلەش ئۇسكۇنىلىرى يوق ئىدى. بىز شەخسى مۇناسىۋەت ئارقىلىق ناھايىتى تەسلىكتە شىنجاڭ كىنو ـ فىلىم تارقىتىش شىركىتىنىڭ 20 كىلودىن ئارتۇق ئېغىرلىقتىكى كونا ماگنىتفونىنى (سىملىق ئاۋاز خاتىرىلەش ئۇسكۇنىسى) ئارىيەت ئالغان ئىدۇق. بۇ سايمانغا ئېرىشكىنىمىزگە خۇش بولۇپ، ئۇ خېلى ئېغىر بولسىمۇ مەن كۆتۈرۈپ ماڭاتتىم. لوپنۇر «دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى كۆمۈلگەن ئاجايىپ

«خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن تاللانمىلار» قاتارلىق ئىككى دەرسنى ئۆتتۈم. «ئەدەبىيات نەزەريىسى» ھەر ھالدا بىر قەدەر قېلىپلاشقان، پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىمۇ خېلى مول، بىلىش قىممىتى ۋە جەلپكارلىقى يۇقىرى بولغان پەن بولغاچقا، بۇ دەرسنى ئۆتۈش ماڭا ئانچە قىيىن ئەمەس ئىدى. ئەمما «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» تېخى ئالىي مەكتەپلەردە سىناق تەرىقىسىدە يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان دەرسلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ نە نەزەريىە سىستېمىسى، نە ئۇقۇتۇش قوللانمىسى، نە پىروگراممىسى يوق ئىدى. شۇڭا، ئاق قەغەزگە رەسىم سىزغاندەك ھەممە ئىشنى يېڭىدىن باشلاشقا توغرا كېلەتتى. گەرچە يازما ئەدەبىياتنىڭ سۈت ئانىسى (ئىنكىئانىسى) بولغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىللىرىمدىلا قىزىقىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئالىي مەكتەپ مۇنبىرىدە ئۇ ھەقتە سىستېمىلىق لېكسىيە سۆزلەشكە خېلى دەسمايە كېتەتتى. «قىيىن ئىش يوق ئالەمدە، كۆڭۈل قويغان ئادەمگە» دېگەن روھ مېنى جۇرئەتلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن «تەۋەككۈل دەرياسى»غا «يالاڭىياق» كىردىمدە، بارچە زېھنىمنى سەرپ قىلىپ، بۇ يېڭى دەرسنى ئۆتۈشكە بەل باغلىدىم. ھەر ھالدا ئىلمگە تەشنا ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئىلھامى ۋە مەدىتى بىلەن بۇ ئۆتكەلدىنمۇ ياخشى ئۆتۈۋالدىم. دېڭىزغا چۈشمەي تۇرۇپ، سۇ ئۇزۇشنى ئۆگەنگىلى بولمايدىكەن. لېكىن ئالىي مەكتەپنىڭ مۇنبىرى «قۇيرۇق كۆرسىتىپ ئۆپكە ساتىدىغان» قاسساپلارنىڭ دۇكىنى ئەمەس. ئەكسىچە، ئۇ سىستېمىلاشقان، قېلىپلاشقان ئۆلچەملىك مەرپىەت دەرگاھى، يېڭىچە بىلىم دۇردانىلىرى بىلەن ئوقۇغۇچىلار قەلبىدە ئىز قالدۇرۇش ئوقۇتقۇچىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى. شۇڭا مەن بۇ دەرسنى ئۆتۈش جەريانىدا ئالىي مەكتەپنىڭ تەلىپىگە لايىق بىر قوللانما تۈزۈشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ۋە تەخىرسىزلىكىنى چوڭقۇر

باقمىغان باي نىياز قاتارلىق قاتارلىق 100 ـ 110 ياشتىن ھالقىغان جۈشقۇن روھلۇق بوۋاي ـ مومايلار بىلەن سۆھبەت قۇرۇپ، لوپنۇر دىيارىنىڭ ھەقىقەتەن ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ئۆزگىچە بىر مەدەنىيەت بەلبېغى، قۇيۇق مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئىگە جەلپكار بىر رايون ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدۇق. راستىنى ئېيتقاندا، كەسپى نىشانەمدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىنى تاللىشىم ھەمدە مۇشۇ ساھەنى ئۆمۈرلۈك تەتقىقات يۆنىلىشى قىلىپ بەلگىلىشىمگە مۇشۇ قېتىملىق لوپنۇر تەسىراتى سەۋەب بولغانلىقى ئېنىق. دەرۋەقە، بۈگۈنمىزدىن 36 يىل ئىلگىرىكى ئىزدىنىش يولىدا ئېلىپ بارغان بۇ ئەھمىيەتلىك لوپنۇر سەپىرى مېنىڭ مەدەنىيەت قىممەت قارىشىمنىڭ تىكلىنىشىگە ئاساس بولغانىدى. بۇ ساھەدىكى كېيىنكى تەتقىقات ھاسىلاتلىرىمۇ ئاشۇ سەپەرنىڭ خاسىيىتىدىن تۇغۇلغان «ئىدراكى ئوغلان» ئىدى. بىز ئاشۇ سەپىرىمىزدە شەكىل ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىدىكى خەلق قوشاقلىرىدىن روشەن پەرقلىنىدىغان مىڭ كۆپلىپت (لوپنۇرلۇقلار ئادەتتە «سۆتۇق» دەپ ئاتايدۇ)تىن ئارتۇق «لوپنۇر قوشىقى» تېخى نامىنىمۇ ئاڭلىمىغان ئىككى ـ ئۈچ پارچە يەرلىك داستان پارچىلىرى، لوپنۇر تارىخى ۋە ئېتنوگرافىيەسى ھەمدە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ئائىت نەچچە ئون پارچە ئەپسانە ـ رىۋايەتلەرنى خاتىرىلىۋالدۇق. ۋاھالەنكى، بىز «يۇك» قىلىپ ئېلىپ ماڭغان ھېلىقى كېلەڭسىز ماگنىتوفون تېخى توك تارتىلمىغان لوپنۇر يېزىلىرىدا ئىشلىمىگەچكە قوشاقچى ۋە داستانچىلارنىڭ يۈرەكنى ئېرىتىدىغان مۇزىكا ئاھاڭلىرىنى خاتىرىلەپ ئالالمىغانلىقىم ئۈچۈن ھازىرغىچە ئەپسۇسلىنىمەن. چۈنكى، ئاشۇ يىللاردا لوپنۇر خەلق ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ ساپلىقىنى يوقاتمىغان بولۇپ، ھەر قانداق بىر قوشاقچى

سېھىرلىك رايون. ناھىيە بازىرى كورلىدىن ئانچە يىراق بولمىسىمۇ، لېكىن ئاشۇ يىللاردا ناھىيە دېگىدەك بىر بازىرىمۇ يوق ئىدى. ناھىيە ئىچىدە تېخى مېھمانخانا بولمىغاچقا، شۇ يىللاردىكى ناھىيەلىك پارتكومىنىڭ سېكرېتارى ئۇتۇق شۇجىنىڭ غەمخورلۇقى بىلەن بىر قەۋەتلىك زەيلىشىپ كەتكەن بىر ئىشخانا ئۆيىنى ياتاق قىلىدۇق. ھېلىقى ئاۋاز خاتىرىلەش ئۈسكۇنىسىزنى توكقا چېتىۋالدۇق. لېكىن بۇ يەردىكى توك بېسىمى ھەم تۆۋەن ھەم ئۆزگىرىشچان بولغاچقا، بۇ ئۈسكۇنە بەزىدە ئىشلىمەيتتى. شۇڭا يەنىلا قەلەم بىلەن قەغەزگە تايىنىپ ئىشلەشكە توغرا كەلدى. «تاش يېسەكمۇ ئاش بولسىغان» قىران دەۋرىمىز بولغاچقا، يېمەك - ئىچمەكمىز غورىگول بولسىمۇ، روھىمىز كۆتۈرەڭگۈ ۋە جۈشقۇن ئىدى. ئۇنىۋېرسىتېتتا بىز بىلەن ئىككى يىل بىر داشقازانىنىڭ ئېشىنى بىللە ئىچكەن لوپنۇرلۇق ساۋاقدىشىمىز شىرىپ مۇسا ئۇ يىللاردا ناھىيەلىك ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئەللىمى ئىكەن. ئۇ لوپنۇرنىڭ ئەھۋالىنى بەش قولدەك بىلگەچكە، بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە ناھايىتى كۆپ ياردەم بەردى. ئىلىم نۇرى جىن چىراغنىڭ يورۇقىدەك پىلىلداپ تۇرغان ئاشۇ يىللاردا بۇ «سىرلىق ئارال»نىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت مۇھىتىمۇ ناھايىتى ناچار ئىدى. بىز بەزىدە كالا ھارۋىسى، بەزىدە تەڭنە - قولۇاقلاردا ئولتۇرۇپ، بەزىدە پىيادە، بەزىدە ئات - ئېشەكلەرنى مىنىپ، بەزىدە مالچىلارنىڭ كۈزلەك - ساتمىلىرىدا تۇنەپ قۇملۇق ۋە سازلىق، چىغىر يوللار بىلەن ئۇپقان ۋە قېقى دەريا سى ئېقىنىدىكى لوپنۇرنىڭ ئەڭ چەت يېزىلىرىدىن بولغان دوڭقوتان ۋە قارچۇغا يېزىلىرىغىچە زىيارەت قىلغانىدۇق. بىز «ھالاكەت دېڭىزى» دەپ ئاتىلىدىغان تەكلىماكان قۇملۇقى ئىچىدىكى بۇ «ھاياتلىق بوستانلىقلىرى»نى ئارىلاپ، ئۆمۈر بويى لوپنۇر بازىرىغىمۇ بېرىپ

داۋاملاشتۇرىمەن.

بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشنى بىر ئاي داۋاملاشتۇرۇپ، كورلا چەرچەن قۇم يولى ئارقىلىق خوتەنگە يۇرۇپ كەتتۇق. بىز كېرىيە ۋە قاراقاش ناھىيەسىنى نۆۋەتما قىلىپ، بۇ ئىككى ناھىيەدە 20 كۈن تەكشۈرۈش ئېلىپ باردۇق. مېنىڭ خوتەنگە تۇنجى قېتىم بېرىشىم ئىدى. نىيەدىن تارتىپ گومىغىچە بىر سەزىق ئۇستىگە چىكىلگەن نەقىشلەردەك يەتتە بوستانلىقتىن تەركىپ تاپقان خوتەن دىيارى يەنە ئۆزگىچە مەدەنىيەت بەلبېغى ئىدى. قۇربان تولۇمنىڭ يۇرتى كېرىيە بىلەن شاھ مۇھەممەدنىڭ يۇرتى قاراقاش خەلق مەدەنىيىتىنىڭ كانى بولۇشتەك ئەۋزەللىكى بىلەن خوتەن مەدەنىيىتىنىڭ بىر جۈپ گۈھەر كۆزى ئىدى. خوتەندە مۇھەممەد زۇنۇننىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە مېنىڭ ساۋاقداشلىرىم خېلى كۆپ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ يارىدىمى بىلەن بىزنىڭ توپلاش خىزمىتىمىز ئوڭۇشلۇق داۋاملاشتى. كېرىيەدە ئاتاقلىق خەلق قوشاقچىسى ۋە خەلق ناخشىچىسى مەڭلەشخان (تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا كۆچادا ئۆتكەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى نىساخان «جىلدىرىڭ»نىڭ سىڭلىسى) نى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن نۇرغۇنلىغان كېرىيە قوشاقلىرىنى خاتىرىلەۋالدۇق. كېرىيەنىڭ پولو تاغلىرىدا مال - چارۋىچىلىق بىلەن ياشايدىغان «تاغلىقلار» ئارىسىغا بېرىپ، باشقا رايونلاردا تېپىلمايدىغان تاغ ناخشا - قوشاقلىرىنى ۋە «شېرىپ بوجاق» ھەققىدىكى داستانىنىڭ پارچىلىرىنى يېزىۋالدۇق. كېرىيە ئۇيغۇر خەلق تېبابىتىنىڭ بۆشۈكى ئىكەن. بۇ رايوندىكى خەلقنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇيغۇر تېبابىتىدىن خەۋەردار بولغاچقا، ئۆيلىرىدە تېبابەتكە ئائىت قوليازما، رىسالە، رېتسېپلارنى ئەتىۋالاپ ساقلايدىكەن. ئەل ئىچىدىكى ئەم - ئىرەمگە ئائىت بىلىملارمۇ فولكلورنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى. شۇڭا بىز بۇ ھەقتىكى ئاغزاكى ۋە

قوشاق ئېيتسا، چالغۇ ئىشلەتمەي ئۆز ئاھاڭى بىلەن ئېيتاتتى. بۇ ئاھاڭلار شۇنچىلىك تەبىئىي، شۇنچىلىك لەۋەن ئىدىكى، سەنئەتنىڭ سېھرى كۈچى بىلەن ئۆزىگىزنى بىمۇش ھېس قىلاتتىگىز. ھازىر رادىئو - تېلۋېزىيە سەھنىلىرىدە ھەممىمزنى جەلپ قىلىۋاتقان «لوپنۇر ناخشىلىرى» مۇندىن 35 يىل بۇرۇن مەن ئاڭلىغان لوپنۇر ئاھاڭلىرىنىڭ ئاز - تولا ئۆزگەرتىلگەن بىر قىسمىدىن ئىبارەت. بۇ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ئۇ يىللاردا لوپنۇر دىيالېكتىمۇ ساپ ئىدى. شۇڭا خاتىرىلەش جەريانىدا بىز لوپنۇر تىلىدىكى خېلى كۆپ سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلمەي، تىرانسكرىپسىيە شەكلىدە خاتىرىلىۋالاتتۇق. بىزگە ناتونۇش بولغان بۇ خىل سۆزلەملەرنىڭ مەنىسىنى بىزگە ھەمرا بولغان شېرىپ مۇسا ۋە باشقا يەرلىك بىلەرمەنلەردىن سوراپ يېزىۋالاتتۇق. مەن شۇ چاغدىلا «لوپنۇر تىلى» بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولغان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئۆزگىچە بىر دىيالېكتى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان ئىدىم. ۋاھالەنكى، تىلشۇناس بولمىغانلىقىم ئۈچۈن بۇ دىيالېكتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىن يېشىپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلاتتىم.

ئىشقىلىپ، «لوپنۇر زىيارىتى» مەندە ئۇنتۇلماس تەسىر قالدۇردى. مەن بۇ زېمىنغا 40 يىللىق تارىخىي رېشتىسى باغلانغان شۆبىتسىيەلىك مەشھۇر ئېكسپىدىتسىيەچى «ھەيدىن تۆرەم» (لوپنۇر ئۆزىگە تونۇش بولغان مەشھۇر ئارخېلوگ سۇۋېن ھېدىننى «ھەيدىن تۆرەم» دەپ ئاتىغان) روھىنى ئۇلۇغ قىلىپ لوپنۇرغا يەنە كېلىشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم. دەرۋەقە، شۇندىن 30 يىل ئۆتكەندە لوپنۇرنى ئارقا - ئارقىدىن ئىككى قېتىم «زىيارەت» قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. ئۇچ قېتىملىق «لوپنۇر سەپىرى»دىكى ھاسىلاتلىرىمنى كېيىنكى باپتا ئوقۇرمەنلىرىم بىلەن ئورتاقلىشىشقا قالدۇرۇپ، سەپىرىمنى

بىلەن تونۇشۇپ قالغان)نىڭ ياردىمى بىلەن بازارلىق شۆبە ساقچىخانىسىنىڭ ئامبىرىدا ساقلىنىۋاتقان ھەر خىل كونا كىتابلار (بۇ كىتابلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا «گېزەندى» دەپ تارتىپ چىقىرىلغانلارنىڭ ئۆيىدىن مۇسادىرە قىلىنغان ئىكەن)نى كۆرۈۋېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتۇق. بىر نەچەر ساقچىنىڭ نازارىتىدە بۇ ئامبارغا كىرسەك، تۇيۇقسىز چاڭنىڭ ئاستىدا قالغان بىر دۆۋە كىتاب ۋە قوليازمىلار تۇراتتى. بىز بىر باشتىن مالتىلاشقا باشلىدۇق. ئۆزىمىزچە «قىممىتى چوڭ» دەپ قارىغان كىتابلارنى بىر ياققا تاللىدۇق. شۇنداق قىلىپ يېرىم كۈن بۇ ئامبارىدا كىتاب ئاختۇردۇق. بېشىمىزدا قاراپ تۇرغان ھېلىقى نازارەتچى زېرىكىپ بىر قانچە قېتىم بىزنى يالغۇز قۇيۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى. مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم بۇ خىللىغان كىتابلارنىڭ ئىسمىنى تىزىملاپ، شۇ كىتابلارنى بىزگە سېتىپ بېرىشكە ياكى ئارىيەت بېرىشكە كۆندۈرۈش ئۈچۈن باشلىقىنى ئىزدەپ ئىشخانىغا چىقىپ كەتتى. مەن ئامبارىدا يالغۇز قالغىنىمدىن پايدىلىنىپ، ئۆزۈم قىزىققان ئىككى پارچە قوليازمىنى ئىشتانىنىڭ ئىچىگە تىقىپ، ئۈستىدىن كەمەر بىلەن مەھكەم باغلىۋالدىم. ئۈستىمدە چاپان بولغاچقا ھېچقانداق چانمىدى. مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم ھەر قانچە يالۋۇرسىمۇ، ساقچىخانا باشلىقى: «بۇ ئىشقا مېنىڭ ھوقۇقۇم يەتمەيدۇ. بۇ ‹جىنايەتچى›لەرنىڭ ئەنزىسىگە ئالاقىدار ماتېرىياللار، يۇقىرىدىن يولىۋۇرۇق كەلمىگىچە بۇ كىتابلارنى مىدىرلىتىشقا بولمايدۇ» دەپ بىزگە بەرگىلى ئۇنىماپتۇ. بىز ناھىيە باشلىقلىرى بىلەن سۆزلىشىپ بېقىشنى ئويلىشىپ، بۇ ئامبارىدىن چىقىپ يانتېمىزغا ماڭدۇق. كېيىن ناھىيە مەسئۇللىرى بىلەن سۆزلىشىپمۇ بۇ ئىشنى ھەل قىلالمىدۇق. بىز شۇنىڭ بىلەن كاچۇڭلىقلار ۋە يەكەن دەريالىق ۋادىسىدىكى دولانلىقلار ئارىسىغا بېرىپ، كاچۇڭ سەنەملىرى، دولان مەشرەپ

يازما ماتېرىياللارنىمۇ توپلىدۇق. دەرۋەقە، بۇ خاتىرىلەر مېنىڭ كېيىنكى فولكلور تەتقىقاتىمدا ناھايىتى ئەسقاتتى.

قاراقاشتا خەلق داستانلىرى ۋە داستانچىلىرى ناھايىتى كۆپكەن. بىز شۇ چاغلاردىلا ئەلگە تونۇلغان ئاتاقلىق خەلق داستانچىسى ۋە راۋاپ قوشاقچىسى شاھ مۇھەممەدنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن «ئابدۇراھمان خان پاشا» داستانىنى ھەمدە بۇ داستانغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ئۇچۇرلارنى يېزىۋالدۇق. گەرچە خوتەن ۋە قەشقەردە بۇ داستاننى ئېيتىدىغان داستانچىلار خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ھېچقايسىسى شاھ مۇھەممەدكە يەتمەيتتى. ئۇ يەنە راۋاپقا تەڭكەش قىلىپ ئوقۇلىدىغان قىزىقارلىق ھەجۋىي قوشاقلارنىمۇ كۆپ بىلەتتى.

بىز خوتەن زىياريتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئاپىرىدە بولغان ماكانى ــ يەكەنگە كەلدۇق. ھەممىزگە مەلۇم بولغاندەك، يەكەن دىيارى ئۇيغۇر ئەل ئىچى سەنئىتىنىڭ بۆشۈكلىرىدىن بىرى. شۇنىڭدەك، ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىغا ئائىت قەدىمكى قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلار، قوليازمىلار، ھەر خىل مەزمۇندىكى رىسالىلەر ئەڭ كۆپ ساقلانغان «تىرىك مۇزەي» ھېسابلىنىدۇ. بىز يەركەندە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت نەمۇنىلەرنى توپلاش بىلەن بىللە، ئاساسلىقچە تېپىلمايدىغان قەدىمكى قوليازمىلارنى يېغىشقىمۇ كۆڭۈل بۆلدۇق. بۇ ھەقتە خېلى كۆپ يېپ ئۇچىغا ئىگە بولغان بولساقمۇ، لېكىن خەلقنىڭ كۆڭلىدىكى «مەدەنىيەت زور ئىقلابي»نىڭ يارىسى تېخى ساقايمىغاچقا، خەلق ئارىسىدىكى بۇ قىممەتلىك ئاسار ئەتىقىلەرنى يىغىشقا ئىمكانىيىتىمىز بولمىدى. بىز يەكەن بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى مۇھەممەد ساۋۇت (شۇ چاغلاردا «يەكەن گېزىتى»دە تەھرىرلىك خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان ئاتاقلىق يازغۇچى قەييۇم تۇردىنىڭ ۋاستىسى

قىسقىسى، قەشقەر مەڭگۈ ئوقۇپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان بىر قامۇس. بۇ قامۇسقا تارىم بوستانلىق مەدەنىيىتىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق جاۋاھىراتلىرى جەملەنگەن. بۇ قامۇسقا «يىپەك يولى»نى بويلاپ توختاۋسىز رەۋىشتە ئۆتۈشۈپ تۇرغان شەرق بىلەن غەرب مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۇلگىلىرى مۇجەسسەملەنگەن. شۇڭا «شىنجاڭغا بارمىغۇچە ۋەتەننىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى بىلگىلى بولمايدۇ، قەشقەرگە بارمىغۇچە شىنجاڭنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ھېس قىلغىلى بولمايدۇ» دېگەن بۇ تۇراقلىق گۈزەل ئىبارە گويا كى سېھرىلىك بىر ناخشىغا ئوخشاش ۋەتىنىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە جارانلايدۇ. مەشھۇر ئۇيغۇر كىلاسسىك شائىرى گۈمنام سۈرەتلىگەندەك:

مەزەرئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئىلىنىڭ قىبلىگاھىدۇر مازارى كاشغەر.
ئود، ئەنبەر تۈپرىقىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررى مارجان تاشلىرىدۇر كوھسارى كاشغەر.
كاشغەر شەھىرىن بىلىڭ گۈمنامنىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۈشا، ئىشرەت پەزار ھەر سەبزە زارى كاشغەر.
(گۈمنامنىڭ «كاشغەر» ناملىق غەزىلىدىن)

مېنىڭمۇ ئانا يۇرتۇم قەشقەر بولغاچقا، بۇ يۇرتقا مۇھەببەت ھېسسىياتىم چوڭقۇر. جەمئىيەتشۇناس فېلوم: «مۇھەببەت ھېسسىياتى ـــ ئىنسانىيەتنى، مىللەتنى، ئائىلىنى ئۈيۈشچانلىققا ئىگە قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايەن قىلىدۇ» دەپتىكەن. شۇنداق، مەنمۇ ئاشۇ روھى ئېنىرگىيەنىڭ تۇرتكىسى بىلەن قەشقەرگە كېلىپلا ئىش باشلاپ كەتتىم.

قوشاقلىرىنى توپلاشقا كىرىشتۇق. بۇ رايوندىكى خىزمەتلەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ «پىرىيانە يەكەن»دىن ئۈدۈل «ئەزىزانە قەشقەر»گە يول ئالدۇق.

قەشقەر ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكى. تارىم بوستانلىقىدا بەرپا بولغان قۇرغان رايون شەھەرلىرىنىڭ يارقىن كۆزنىكى. مەركىزى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ سەرمەرلىرىنى دەۋرىمىزگىچە ئۇلاپ كەلگەن مەدەنىيەت كاربىدورى. قەشقەر قەدىمدىن تارتىپ تارىختا مىسلىسىز رول ئوينىغان قۇرۇقلۇق «يىپەك يولى» بويىدىكى نۇرلۇق مەرۋايىت. شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرىدىغان «ئالتۇن كۆۋرۈك». قەشقەر مەركىزى ئاسىيادىكى دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، ھۇنەرۋەنچىلىك ۋە سودا مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى. كۆپ ئىرق، كۆپ قەۋم (مىللەت)، كۆپ دىن، كۆپ تىل ـ يېزىق ۋە كۆپ خىل مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئىگە سېھىرلىك زېمىن.

قەشقەر ـــ يۇرتىمىز شىنجاڭنىڭ كىچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى. ئۇيغۇر فولكلور مەدەنىيىتىنىڭ ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان تارىخىي مۇزېي. شۇنداقلا تارىختىن بۇيان مەشھۇر ئۆلىما ـ ئالىملارنى، يازغۇچى ـ ئەدىبلەرنى، مۇغەننى، رەققاسلارنى، رەسسام ـ نەققاشلارنى، داۋاز ـ ۋائىزلارنى، چەۋەنداز، ئەلەمدار ـ قەلەمدارلارنى، قولى گۈل بوزچى، كۈلاچى، سەرراپ، ھۆپىگەرلەرنى، ئىلىم ـ سېتىمغا ماھىر سودىگەر ـ تىجارەتچىلەرنى يېتىشتۇرگەن مەرىپەت بۇلىقى. دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى مەشھۇر ئىككى بۇيۇك شەخس مەھمۇد كاشغەرىي بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ جۇملىدىن دۇنياۋى ئۇچ بۇيۇك گۆھەر ـــ «تۈركىي تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇبىلىك» ۋە «ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئانا يۇرتى.

ئۇ كىشى كۆز قارىچۇقىدەك ساقلاپ كەلگەن ئىشەنچىلىك تارىخىي ھۆججەت ئارقىلىق بۇيۇك تىلشۇناس ئالىم مەھمۇد كاشغەرىينىڭ قەبرىگاھى ئوپالدىكى «ھەزرىتى موللام» مازىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاندى ۋە دۇنيا جامائەتچىلىكى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندى. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ يۇرتى، نەسەبى قاتارلىق ھالقىلىق مەسىلىلەرنى ئېنىقلاش ۋە بېكىتىشتە بۇ مۇبارەك زاتنىڭ تۆھپىسى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، تۆھپىنى تارىخ مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ.

مۇھەممەد ئوسمان ھاجىممۇ ئىمىر ھۇسەن قازىنىڭ ھەمسۆھبەتداشلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئەتراپلىق بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە يۇقىرى ئەخلاق - پەزىلىتى بىلەن ئەل ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشى ئىكەن. ئۇ شۇ يىللاردا قەشقەر شەھەرلىك كۈتۈبخانىنىڭ مەسئۇل خىزمەتچىسى بولۇپ، كىتابنى جېنىدىنمۇ ئەزىز بىلىدىكەن. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا پۇختا بولغاچقا، كونا كىتابلارنى بىمالال كۆرەلەيدىكەن. بىز ئۇنىڭ «قەشقەر گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ ئارقىسىدىكى جالا مەھەللىسىگە جايلاشقان باغ - ھويلىسىدا بۇ كىشىنى زىيارەت قىلدۇق. ئۇ كىشى بىزنىڭ زىيارەت مەقسىتىمىزنى چۈشەنگەندىن كېيىن تەبىئىي كەمتەرلىكى بىلەن ئۆزاقتىن بۇيان ئەل ئىچىدىن توپلاپ كەلگەن مەھمۇد كاشغەرى ۋە ئۇنىڭ ئائىلە نەسەبى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى، يەكەن خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى سۇلتان ئابدۇرەشىتخان توغرىسىدىكى تارىخىي ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بەردى. ھەممىدىن قىممەتلىك بولغىنى ئۇ ئېيتىپ بەرگەن ئۇيغۇر يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنىڭ بايراقدارى، تەرەققىپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر بۇيۇك زات ئابدۇقادىر دامولام (ئابدۇلقادىر ئىبنى ئابدۇلۋارس كاشغەرىي) ۋاپاتىغا بېغىشلانغا خەلقنىڭ مەرسىيە قوشىقىنى تۇنجى قېتىم خاتىرىگە ئېلىۋالغىنىمىز بولدى. بۇ مەرسىيە مۇنداق ئىدى:

قەشقەردە بىز بىلىدىغان خەلق سەنئەتكارلىرى، مەدەنىيەت مۇتىۋەلىرى، ئاغزاكى ۋەقەشۇناسلار ناھايىتى كۆپ ئىدى. بىزنىڭ خىزمەت ۋە تۇرمۇش ئىشلىرىمىزغا شۇ زاماندا ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە خىزمەت قىلىدىغان ئىسلامجان شېرىپ، «قەشقەر گېزىتى»نىڭ مۇخبىرى توختاجى تۇرسۇن قاتارلىقلار يېقىندىن ياردەم بەردى. ئۇلارنىڭ يولباشلىشى بىلەن قەشقەرنىڭ مەدەنىيەت ئەھۋالىنى ھەممىدىن كۆپ بىلىدىغان مۇتىۋەر زات ئىمىر ھوسەن قازاخۇنۇم، مۇھەممەت ئوسمان ھاجىم قاتارلىق تارىخچى، ئەدىبلەرنى بىر قانچە قېتىم زىيارەت قىلدۇق. ئىمىر ھوسەن قازى قەشقەردە ناھايىتى يۇز - ئابرويلۇق خۇش چاقچاق، خۇش پېئىل زات بولۇپ، ھەممە ساھەدىن خەۋەردار، زاۋاندا راز، پىكرى ئوچۇق، زېھنى ئۆتكۈر، تارىخچى، ئەدىب كىشى ئىكەن.

شۇڭا كىشىلەر بۇ يىتۈك ئۆلىمانى «تىرىك تارىخ»، «زامانىمىزنىڭ ئەپەندىسى» دەپ ئاتايدىكەن. دەرۋەقە، بۇ كىشىنىڭ ھەر بىر سۆزى قىزىقارلىق لەتىپىگە، يۇمۇرلۇق شېئىرغا ئوخشايدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ زاتنىڭ قولىدا نۇرغۇنلىغان تارىخىي كىتابلار ۋە قولىيازمىلار بار ئىكەن. ئەمما بۇ «بايلىق»لارنى ئالدىراپ باشقىلارغا بەرمەيدىكەن. ھەتتا سۆھبەت جەريانىدا بۇ كىشىنىڭ بىز ئۇچۇن ناھايىتى قىممەتلىك بولغان بايانلىرىنى يېزىۋېلىشىمىزغىمۇ رۇخسەت قىلمىدى.

ـــ بۇ گەپلەرنى يازمەن، دەپ ئاۋارە بولماڭلار، مېنىڭ قولۇمدىمۇ قەلەم توختايدۇ. «بۇلبۇل كىرمەس ئەسكى كاماغا، نادانغا سۆزلەپ قالدىم بالاغا» دېگەندەك ئىش بولمىسۇن يەنە، ـــ دەپ بىزگە كايىدى. ھەتتىگىنەي، شۇ زاماندا بۇگۈنكىدەك مەخپىي خاتىرىلەيدىغان «قەلەم خاتىرىلىگۈچ» يوقتە! ئىشقىلىپ، بۇ كىشى بىزنى نۇرغۇن ئۇچۇر بىلەن تەمىنلىدى. ئىمىر ھوسەنقازى ھەقىقەتەن زامانىمىزدىكى تۆھپىكار ئالىم.

جايىڭ بولسۇن جەننەتتە،
ھۆرلەر بولسۇن خىزمەتتە.
ئۇنتۇمايمىز دامۇللام،
سىلىنى ئەبەدىلئەبەدكە.

مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم دەل ئابدۇقادىر دامۇللام سۇ-يىقەستكە ئۇچراپ يالالنما قاتىللار تەرىپىدىن مەخپىي قەتلى قىلىنغان 1924 - يىلى توغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ئوسمان قاراجىم ئۆز دەۋرىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق زاتلىرىدىن بولۇپ، ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ ئىخلاسمەنلىرىدىن بىرى ئىكەن. بۇ مەرسىيەنامىنى دادىسىدىن ئاڭلاپ يېزىۋالغان مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم ئۇنى قىممەتلىك تەۋرۈك قىلىپ ساقلاپتۇ. ئۇ كىشى يەنە بىزگە 14 يىل قەشقەرگە تىتەي (دۇنزىيە دەرىجىلىك ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەل نامى) بولۇپ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان زالىم ماتىتەي (مافوشىڭ) 1924 - يىلى ماشاۋۇ تەرىپىدىن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن قەشقەر خەلقىنىڭ ماتىتەيگە بولغان غەزەپ - نەپرىتى ئىپادىلەنگەن ئون كۇبلىت خەلق قوشىقىنىمۇ ئېيتىپ بەردى. بۇ تارىخىي قوشاقلارنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى قىممىتى ناھايىتى زور ئىدى.

مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم بىزگە يەنە ياخشى ئەخلاق - پەزىلەتنىڭ سۈپەتلىرىدىن بولمىش ئەدەپلىك بولۇش، بىلىم ۋە ئىلمدارلارنى ئۇلۇغ بىلىش، ئاتا - ئانا ۋە ئۇستازلارنى ھۆرمەتلەش، تەبىئەتنى سۆيۈش، پاكلىق ۋە پاكىزلىقنى قەدىرلەش، راستچىل ۋە ساداقەتمەن بولۇش، باتۇر ۋە غەيۇر بولۇپ، پاك - دىيانەتلىك بولۇش، سەممىي ۋە سەۋرچان بولۇش، كەمتەر - تەۋەززۇلۇق بولۇش، ۋاپادار، مۇلايىم، كەڭ قورساق بولۇپ، شۈكۈر - قانائەت قىلىش، ياخشى نىيەتلىك ۋە ئىنساپلىق بولۇش، ساخاۋەتلىك ۋە ھىممەتلىك بولۇش،

تاغۇ - تاشلار تەۋرىنىپ،
قانتتىق چاقماق چاققانمۇ؟
تۇمەن سۇيى قان بولۇپ،
بۇگۈن تەتۇر ئاققانمۇ؟

قەشقەرنىڭ ھاۋاسىنى،
چاڭ تۇمانلار باسقانمۇ؟
قەشقەرنىڭ جاھانىنى،
قايغۇ - ماتەم باسقانمۇ؟

ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز،
كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز.
دامۇللامغا دەيۈزلەر،
قەست قىلالماس دەپتىمىز.

بۇلبۇل ئىدىڭ بۇ باغدا،
سايرار ئىدىڭ ھەر چاغدا.
دۇشمەن سەندىن ئايرىدى،
قالدۇق بىز ئەلەم - داغدا.

ئېتىڭ بەكمۇ چىرايلىق،
ئابدۇقادىر ئەمەسمۇ.
خەلقىمىزگە يول باشلاپ،
ئۆمرۈڭ ئۆتكەن ئەمەسمۇ.

ئۆلتۈرگۈزدى دۇشمەنلەر،
كۆرەلمىگەن رەقىبلەر.
ساڭا تۆكۈپ كۆز يېشى،
يىغلاپ قالدى دەردمەنلەر.

ئۆيىدە ئۆتكۈزگەن «هاياتلىق نەزىرىسى»گىمۇ داخىل بولدۇم.

قەشقەردىكى تەكشۈرۈش خىزمىتىمىز بارغانسېرى چوڭقۇر-لاشتى. بىز قەشقەر كونا شەھەرلىك دائىلىق راۋاپچى ۋە داستانچى ئاۋۇت ئەلنەغمە (مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادا نام ـ شۆھرەتكە ئېرىشكەن راۋاپ ماهىرى مەرھۇم داۋۇت راۋاپنىڭ دادىسى)نى زىيارەت قىلدۇق. خەلق ئارىسىدا بىر ئۆمۈر داستانچىلىق بىلەن هايات كەچۈرگەن بۇ خەلق سەنئەتكارى بىزگە راۋابنغا تەڭكەش قىلىپ «يۈسۈپ ـ ئەھمەد»، «سەيىت نوچى»، «هۆرلىقا ـ هەمراجان»، «ئابدۇراخانخان پاشا» قاتارلىق داستانلارنى ئېيتىپ بەردى. مەن بۇ داستانلارنى تولۇق خاتىرىلىۋالدىم. يەنە قەشقەر كونا شەھەر ناهىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ پىشقەدەم خىزمەتچىسى، ئۇزاقتىن بۇيان ئەل ئارىسىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىنى توپلاپ كەلگەن فولكلورچى ئىسمايىل ئىبراهىم، خوجا ئابدۇراخمان (ئاقتۇلۇق)، مەتتىمىن قىزىق (ئوغۇساق يېزىسىدىن)، ئوسمان قاسىم (قازىرىق باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ پىشقەدەم مۇئەللىمى)، تۇرغۇن مولا (يېڭىسارلىق قوشاقچى)، كۆزى ئەما خەلق سەنئەتچىسى خەيرىنسا توختى (نەزەرباغ يېزىسى قوشكۆل كەنتىدىن)، مەدەنىيەت مىراسلىرىنى توپلاپ يىغقۇچى قادىر بولاق، ئاناقلىق خەلق سەنئەتكارى، كومپىدىيە ئارتىسى يولۋاسخان قاتارلىق ئەل ئىچى سەنئەتكارلىرى، ۋەقەشۇناسلار، داستانچى ۋە قوشاقچىلار، ۋائىزلار... بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلاردىن قەشقەر خەلق ئەدەبىياتىغا ئائىت نۇرغۇنلىغان خام ماتېرىياللارنى توپلىدۇق ۋە ئۆگەندۇق. قەشقەر بىلەن بىر مەدەنىيەت چەمبىرىكى ئىچىدىكى ئارتۇشقا چىقىپ، ئارتۇش خەلقىنىڭ ئۆزگىچە پۇراقتا ئىگە يەرلىك تارىخىي قوشاقلىرىدىن «روزىلەم»، «قەمبەرنىسا»، «ئامىنەم»، «ئانام قونىخان»، «دوستېخېنىم»، «خالىدەم» قاتارلىق بىر يۈرۈش مۇڭلۇق

خۇشخۇي، مۇھەببەتلىك بولۇش، ئىقتىسادچىل ۋە كىچىكىشلىك بولۇش، ئىدراكلىق ۋە ئىپپەتلىك بولۇش... قاتارلىق ياخشى ئىنسانىي سۈپەتلەر بىلەن نادانلىق، پاسىقلىق، ھەسەتخورلۇق، نەپسانىيەتچىلىك، بۆلگۈنچىلىك، يالغانچىلىق، جاھىللىق - كاجلىق، چېقىمچىلىق، مەمەدانلىق، تەمەخورلۇق - ئاچ كۆزلۈك، كۈندەشلىق، ئىچى تارلىق، دورامچىلىق ۋە ياسانچۇقلۇق، ئىسراپخورلۇق ۋە مەيخورلۇق، ئىككى يۈزلىمچىلىك، بىخۇدلۇق... قاتارلىق ناچار ئەخلاق - قىلىقسىزلىقلار توغرىسىدىكى ئۆزىنىڭ ۋە ئۆزگىلەرنىڭ ھېكمەت بىلەن بېزەلگەن ھېممەتلىك ۋە ئىبرەتلىك ھېكايىلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

— ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋايى: «ساخاۋەت — ئىنسانىيەت دەرىخىنىڭ ھوسۇلدار شېخى، بەلكى ئۇ دەرەخنىڭ خاسىيەتلىك مېۋىسى، ساخاۋەت — ئادەمىيلىك پەزىلىتىنىڭ مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان دېڭىزى، بەلكى ئۇ دولقۇنلۇق دېڭىزنىڭ بىباھا گۆھىرىدۇر» دېگەن ئىكەن. مەنمۇ سىلەردىن بىلگىنىمنى ئايىمىدىم ۋە ئايمايمەن. چۈنكى، ئەۋلادلارغا قالدۇرغان زەررىچە ھېممەت سېنى ئالتۇن تەختكە ئېرىشتۇرىدۇ، — دەپ بۇ ساخاۋەتلىك كىشى سۆزىنى توختاتتى. بىز كۆزىمىز قېيمىغان ھالدا مۇھەممەد ئوسمان ھاجىم بىلەن خوشلاشتۇق. شۇندىن كېيىن بۇ كىشىنىڭ قەلەم پاساھىتى بىلەن يورۇقلۇققا چىققان «گۈلخۇمار»، «ئىشق يولى» قاتارلىق پوۋېست، رومانلىرى، «گۈلىستان» ۋە «قابۇسنامە» كەبى ھېكمەت دۇردانىلىرىغا تولغان «مەھمۇد كاشغەرىي ھەققىدە ھېكايەتلەر»، «ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئەدەب - ئەخلاق تەربىيەسى» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى تەكرار ئوقۇپ، بۇ مۆھتەرەم ئۇستازغا ھۆرمەت - ئېھتىرامىم ھەسسىلەپ ئاشتى. ئۇ زات ۋاپات بولغانغا قەدەر قەشقەرگە بارسامىلا ھەر قەدەمدە يوقلاپ تۇردۇم. ھەتتا 2010 - يىلى

ئوقۇتۇش نىشانى بىلەن ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش نىشانى ئوخشىمىغاچقا، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋەزىپىسى ۋە بۇرچىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ.

ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرس سائىتى كۆپ ئەمەس. ئۇلاردا ھەر كۈنلۈك سەككىز سائەتلىك ئىش تۈرۈمى يوق. بۇ شەكلەن ھادىسىگە قاراپ بەزىلىرىمىز «ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يايلىقى، ساناتوريىسى» دەپمۇ قارايمىز. ئەمما ئالىي مەكتەپنىڭ ئىنچىكىلەپ كىرسەك، ئۇ يەردە تىنىمسىز ئىشلەۋاتقان جاپاكەش باغۋەنلەرنىڭ كۈندۈزنى كېچىگە ئۇلاپ ئىككى سائەتلىك دەرس ئۆچۈن نەچچە سائەت، نەچچە كۈنلەپ تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز كەسپىگە ئائىت ھەر خىل تېمىلاردىكى ئىلمىي تەتقىقات ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداش يولىدا قان - تەر ئاققۇزىۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. مانا بۇ ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ بەيگە سەھنىسى. ھەم ئىختىيارلىق ھەم مەجبۇرىيەت تۈسىنى ئالغان بۇ توختاۋسىز ۋەزىپىلەر ئوقۇتقۇچىلارنى تاللايدىغان ۋە تاۋلايدىغان ئىلىم ئوچىقى. مەنمۇ مۇشۇ «ئوچاق»تا تاۋلىنىپ، يا ئالتۇن، تا داشقال بولۇشۇم كېرەك. ئىككى يولنىڭ بىرىنى تاللاش مېنىڭ ئۆزلۈك قىممىتىم.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن مائارىپ ۋە باشقا ساھەلەرنىڭ خىزمىتى تېخىمۇ تەرتىپكە سېلىنىپ، پۈتكۈل مەملىكەت مىقياسىدا سوتسىيالىستىك زامانىۋىيلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلغان ھالدا ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلىش دولقۇنى قوزغالدى. جۈملىدىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىمۇ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرى جانلىنىپ ھەر خىل ئىلمىي پائالىيەتلەر قىزىپ كەتتى. مەكتەپنىڭ ۋە فاكۇلتېتلارنىڭ زاللىرى ۋە سىنىپلىرىدا ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئەدەبىياتى، تىلى،

ناخشا - قوشاقلىرىنى توپلىدۇق ۋە بۇ شەخسلەرگە ئائىت تارىخىي رىۋايەتلەرنى ئۆگەندۇق. بىز ئۇرۇمچىدىن قۇرۇق قول يولغا چىقىپ، ئۈچ ئاي ئىچىدە ئون نەچچە ناھىيە، 30، 40 يېزا - قىشلاقلارنى كېزىپ، نەچچە ئون دەپتەر تولغۇدەك خام ماتېرىيال توپلاپ، بايقاشتىلىققا تولغان سېنتەبىر ئايلىرىنىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدۇق. ئەگەر بۇ جەريانىدىكى قىزىقارلىق كەچمىشلەرنى سۆزىن ھېدىنىدەك تەپسىلىي يېزىشقا توغرا كەلسە بىر كىتابمۇ ئازلىق قىلمىدۇ.

مەكتەپكە قايتىپ كېلىپلا بىر تەرەپتىن ئوقۇتۇش خىزمىتى، يەنە بىر تەرەپتىن توپلىغان بىرىنچى قول خام ماتېرىياللار ئاساسىدا «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسلىكىنى تۈزۈش خىزمىتى بىلەن بەند بولدۇق. ئوقۇتقۇچى ئۇچۇن ئوقۇغۇچىلىرىغا يېتەرلىك بىلىم ئۆگىتىشتىن ئارتۇق خۇشاللىق بولمايدۇ. ئوقۇتقۇچى ئاشۇ يۇكسەك ئارزۇ ئارقىلىق قىممەت تاپىدۇ. خەلق باھاسىدا ئوقۇتقۇچىنى «باغۋەن»گە، «كۆيسۈاتقان شام»غا، «ئىككىنچى ئانا»غا، نۇرغا ئۆزىنى ئۇرۇۋاتقان «پەرۋانە»غا تەققاسلايدۇ. دەرۋەقە، بۇ ئوخشىتىشلار ئۆزىگە ناھايىتى چوڭقۇر مەنانى يوشۇرغان. «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى»نىڭ بۇيۇك رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى ئېيتقاندەك: «كىشىلىك جەمئىيەتتە مۇئەللىمنىڭ مېھنىتىدىن پەخىرلىكرەك مېھنەت يوقتۇر. چۈنكى، ئالىم، مۇھەندىس (ئېنژېنېر)، يازغۇچى، قوماندان، جەمئىيەت - دۆلەت ئەربابى ۋە باشقىلارنىڭ ھەممىسى مۇئەللىم مېھنىتىنىڭ مەھسۇلاتىدۇر.» ئومۇملۇق نۇقتىسىدىن «مۇئەللىم» تاجىنى كىيىش ئۈنچىلىك قىيىن ئىش بولمىسىمۇ، لېكىن يۇقىرىقىدەك شانۇ - شەرەپكە نائىل بولۇپ، ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ «ئوتىدا كۆيۈپ، سۆيىدە ئاقىدىغان» ھەقىقىي مەنىدىكى ياراملىق ئوقۇتقۇچى بولۇش ئاسان ئەمەس. ئادەتتە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ

ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ كەسپى قۇرۇلمىلىرى ئىسلاھ قىلىنىپ، كەسىپلەر تېخىمۇ تولۇقلاندى. شۇنىڭ بىلەن بۇرۇنقى 15 كەسىپ 23كە كۆپەيدى.

1977 - يىلى 5 - ئايدا ئاپتونوم رايونىنىڭ رەسمىي تەستىقى بىلەن بىرىنچى بولۇپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى «جۇڭگو ئەدەبىيات فاكۇلتېتى» ۋە «جۇڭگو تىل فاكۇلتېتى» دەپ ئىككى فاكۇلتېتىغا ئايرىلدى. 1977 - يىلى ئالىي مەكتەپلەرگە ئىمتىھان ئارقىلىق بىر تۇتاش ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىسلىگە كەلگەندىن كېيىن، كېيىنكى يىلى يەنى 1978 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا تۇنجى قېتىم ئاسپىرانت قوبۇل قىلىش باشلاندى. شۇ يىلى سىناق تەرىقىسىدە بۇرۇنقى جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا بىر تۇتاش ئىمتىھان ئارقىلىق 18 نەپەر ئاسپىرانت (بۇنىڭ ئىچىدە ئەدەبىياتقا تەۋە يەتتە نەپەر، تىلغا تەۋە 11 نەپەر) قوبۇل قىلىندى. 1982 - يىلى 1 - ئايدا گوۋۇيۈەن تەرىپىدىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىي تىللىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى كەسىپى ماگىستىر تەربىيەلەش ئورنى بولۇپ تەستىقلاندى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ماگىستىر ئۇنۋانىغا ئىگە ئاسپىرانت تەربىيەلەش ئورنى بولماسلىقتەك تارىخقا خاتىمە بېرىلدى.

1978 - يىلى تۇنجى تۈركۈمدە قوبۇل قىلىنغان ئاسپىرانتلار 1982 - يىلى 3 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن، ئۇلاردىن ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيەسى لايىقەتلىك بولغان 15 نەپەر ئاسپىرانت ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشىپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بۇ ساھەدىكى بوشلۇقى تولدۇرۇلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىشلەپ زور تۆھپە يارىتقان مادىيۈەن، مۇھەببەت قاسىم، خالىق، خەمىت زاكىر قاتارلىق پروفېسسورلار ئاشۇ ئاسپىرانتلار سىنىپىدا

ئېتنوگرافىيەسى، ئارخېئولوگىيەسى، فولكلورى قاتارلىق چوڭ ئادەمىيەت تېمىلىرى ھەققىدە ئىلمىي دوكلاتلار، ئىلمىي مۇنازىرىلەر ئۆيۇشتۇرۇلدى. دوكلات بېرىشكە مەكتىپىمىزدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەردىن باشقا شىنجاڭدا كۆزگە كۆرۈنگەن نوپۇزلۇق ئالىملىرىمىزدىن ئۇيغۇر سايرانى، ئىبراھىم مۇتىئىي، ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر، ئىمىن تۇرسۇن، ئەھمەد زىيائى، گوباۋ، لىيۇ زىشياۋ قاتارلىق بىر تۈركۈم ئىلىم ئادەملىرى تەكلىپ قىلىناتتى. ئۇلارنىڭ مەخسۇس تېمىلىق ئىلمىي دوكلاتلىرى شۇنچە قىزغىن، شۇنچىلىك جەلپكار ئىدىكى، دوكلات زالى مۇھاكىمە باشلىنىشتىن خېلى بۇرۇنلا خەۋەر تاپقانلىكى ھەۋەسمەنلەر بىلەن لىق تولاتتى. ھەتتا ئورۇن يېتىشمەي كاردور ۋە يول ئېغىزلىرىدا نەچچە سائەت ئۆرە تۇرۇپ دوكلات ئاڭلايدىغانلارمۇ كۆپ ئىدى. بۇ دوكلاتلارغا ھازىرقىدەك مەخسۇس «تەكلىپنامە»مۇ يېزىلمايتتى. دوكلات بەرگۈچىلەرگە «قىزىل بولاق»مۇ بېرىلمەيتتى. بۇنداق ئىلمىي دوكلاتلار شۇ يىللاردا مەكتەپتىن جەمئىيەتكە يۈزلىنىپ خەلق تىياتىرى، ئىتتىپاق تىياتىرى، كىنو ـ فىلىم تارقىتىش شىركىتىنىڭ كىنو قويۇش زالى، دوستلۇق كىنوخانىسى، 14 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلار زالى قاتارلىق چوڭ زاللارغىچە كېڭەيدى. تاريختا كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇنداق «ئىلمىي قىزغىنلىق» 80 ـ يىللاردىكى ئۇرۇمچىنىڭ ئىلىم ـ پەن مىلودىيەسى بولۇپ قالغان ئىدى. شۇ يىللارنى ئەسلىسەم قەلبىم بىر ئىللىق تۇيغۇغا تولىدۇ. ئويلايمەنكى، بۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋەسۋەسىسى بىلەن بىر مەزگىل بۇرۇقتۇم بولغان دىللارنىڭ ئىلىم تەشنالىقىنىڭ ئىنكاسى. قار ـ مۇز ئېرىگەندىن كېيىنكى باھار نوتىلىرىنىڭ قايتىدىن بىخلىنىشى ئىدى. شۇ يىللارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، جەمئىيەت تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماس ھالدا شىنجاڭ

شۇ دەرسنىڭ قوشۇمچە ماتېرىيالى سۈپىتىدە توپلىغان خام ماتېرىياللارنى رەتلەپ «نۇرۇگۈم» (خەنزۇچە) نامىدا تۇنجى كىتاب تۇرۇمغا 1981 - يىلى بۇ كىتابلارنىڭ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (بىرىنچى كىتاب) نامىلىق بۇ توپلامنىڭ مۇھەررىرلىكىنى ئۈستىگە ئالغان مەرھۇم يازغۇچىمىز بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىغا ناھايىتى كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن ئىدى. چۈنكى، شۇ يىللارغىچە شىنجاڭدا تېخى بىرەر خەلق داستانى نەشر قىلىنمىغان ئىكەن. شۇڭا بۇ كىتابنىڭ بازىرى چىقىپ ئارقا - ئارقىدىن بەش قېتىم نەشر قىلىندى. 1983 - يىلى 3 - ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن ئىمتىھان ئارقىلىق بىر تۇتاش قوبۇل قىلىنغان تۇنجى تۇركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈردى. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئومۇمىي مەدەنىيەت ساپاسى ۋە بىلىم قۇرۇلمىسى خېلى پۈختا بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەلالىرىنى تاللاپ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىندى. ئۇ يىللاردا تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۆزىرى بولۇپ، مەكتەپ ۋە جەمئىيەتتە تەسىرى چوڭ ئىدى. شۇڭا بۇ فاكۇلتېت ئۆزىنىڭ ئوقۇتۇش ئېھتىياجى ۋە كەلگۈسى تەرەققىياتىنى نەزەردە تۇتۇپ، شۇ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئىككى مىللىي سىنىپتىن غەيرەتجان ئوسمان، ئوسمان ئىسمايىل تارىم، ئابدۇللا مەتقۇربان، مۇھەممەد ئىيسا، ئەنەيتۇللا قۇربان، ئەھمەت ئەسەيدۇللا، ئەركىن مۇساجان، خاسىيەت، مېھرىبان ئابدۇللا، كومۇنا، ئۇيۇمقان، تۇرارجان، زەكىش، ئىسكەندەر مىجىت، ئابدۇسالام، يۇسۇپ، داۋۇت شامى، ئابدۇرۇسۇل كىچىك قاتارلىق 18 نەپەر ئوقۇغۇچىنى تاللاپ بىر قېتىمدىلا فاكۇلتېتنىڭ ئۆزىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنىپ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىغا

ئوقۇپ، شىنجاڭدا تۇنجى ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەنلەر ھېسابلىنىدۇ. مەن گەرچە ئۇلارغا بىۋاسىتە دەرسكە كىرمىگەن بولساممۇ، بەزىلىرىنىڭ دېسىرتاتسىيەسىنى باھالاشقا قاتناشقان ئىدىم.

1979 ـ 1980 ـ يىللار ئىچىدە مەن ناھايىتى ئالدىراش ئىشلىدىم. دەرسلىك قوللانما ئىشلەش مەجبۇرىيىتى ھە دەپ قىستىغاچقا، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تەكشۈرۈش خىزمىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىنلا ئۇستازىم مۇھەممەد زۇنۇن بىلەن ھەمكارلىشىپ ھەم دەرسلىك، ھەم تەتقىقات نەتىجىسى تۇسىنى ئالغان «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» ماۋزۇلۇق كىتابنى يېزىشقا كىرىشتۇق. دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا جىددىي ئىشلەپ سەككىز ئايدا بۇ يېرىك ئەسەرنى تاماملاپ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىگە تاپشۇردۇق. راستىنى ئېيتقاندا، شۇ چاغقىچە شىنجاڭدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەزەريەسىگە ئائىت پايدىلانغۇدەك بىرەر پارچە ئىلمىي ئەسەر نەشر قىلىنمىغان ئىدى. ئىچكىرىدە نەشر قىلىنغان بۇ ھەقتىكى ئەسەرلەردىنمۇ خەۋىرىمىز يوق ئىدى. پەقەت «دالا مەشقى» جەريانىدا توپلىغان خام ماتېرىياللار ۋە ئۇنىڭدىن ئالغان ئىدراكى تەسىراتىمىزغا تايىنىپ، بۇ قوللانمىنىڭ نەزەريە سىستېمىسىنى ۋە مەزمۇنى قۇرۇلمىسىنى ئىجادىي تۇزدۇق. ھەر ھالدا ئەمگىكىمىز بىكارغا كەتمىدى. باش مۇھەررىر قەييۇم تۇردىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمى بىلەن بۇ ئىلمىي ئەسەر 1981 ـ يىلى ئاشكارا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپلەردە يېڭىدىن تەسىس قىلىنىۋاتقان «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»نىڭ دەرسلىك مەسلىسمۇ ھەل بولدى. جۈملىدىن ئاپتونوم رايونىمىزدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى ئۇچۇنمۇ پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولۇشتەك قوش ئۇنۇم يارىتتى. يەنە

تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار سانى مەكتەپ بويىچە ھەممىدىن كۆپ بولۇپ خىزمەت سالمىقى ئېغىر ئىدى. مەندەك تەجرىبىسىز ياش ئوقۇتقۇچىغا نىسبەتەن بۇ خىزمەتنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىش بۇيۇك مۇتەپەككۇر يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «كىشى كۆڭلىگە ياخشى نىيەت پۈكسە، دۇنيادا ھەممە ئىشى تىلىگىنىدەك بولىدۇ، ياخشى نىيەت قىلغان كىشىگە ياخشىلىق كېلىدۇ. ئىشنى ئەملگە ئاشۇرالمىسمۇ، ساۋاپقا ئېرىشىدۇ» دېگىنىدەك، مەنمۇ ئىشىنىڭ بېشىدا ياخشى نىيەتنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ، فاكۇلتېتىمىزنىڭ باش مۇدىرى، پىشقەدەم ئۇستاز شادىگۇەننىڭ مۇدىر ئىشخانىسىدىن ئورۇن ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن فاكۇلتېتنىڭ ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىگە مەسئۇل بولدۇم. لېكىن ئوقۇتۇشنىڭ بىرىنچى سېپىدىن ئايرىلمىدىم.

ئىلىم - پەننىڭ يولى ماڭغانسېرى كېڭىيىدۇ. بىلىمنىڭ چېكى بولمىغاچقا، چوڭقۇرلاشقانسېرى ئۆزۈڭنىڭ كەمتۈكلىكىنى ھېس قىلىسەن. 1981 - يىلى مۇھەممەد زۇنۇن مۇئەللىم بىلەن ھەمكارلىشىپ يازغان تۇنجى ئەمگەك مېۋىمىز «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، گەرچە بۇ ئۇنىۋېرسال ئەسەر بىر مەزگىل دەرسلىك سۈپىتىدە ھاجەتتىن چىققان بولسىمۇ، لېكىن دەرسلىك خاراكتېرى تازا روشەن ئەمەس ئىدى. ئوقۇرمەنلەرگە ئايان بولغاندەك، دەرسلىك قوللانمىنىڭ تۈزۈلۈش ئۇسلۇبى بىلەن ئادەتتىكى ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ قۇرۇلما شەكلى ۋە بايان تەرتىپى بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. شۇڭا «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»نىڭ ئوقۇتۇش ئېھتىياجى ماس كېلىدىغان بىر دەرسلىك ئىشلەشنى پىلانلاپ، بىر يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىزدىنىش ئارقىلىق «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيەسى» دېگەن ئىككى تومۇق قوللانمىنى تۈزدۇم. بۇ

يېڭى قان بولۇپ قوشۇلدى. شۇ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇملىدىن تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ تارىخىدا بىر قارارلىق ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن ئۆزىنىڭ ئانا مەكتىپىگە سان جەھەتتىن ئەڭ كۆپ تەقسىم قىلىنغان يىل بولدى. دەرۋەقە، بۇ ئىجتىھاتلىق ياش كۇچلەرنىڭ خېلى كۆپ قىسمى بۈگۈنكى كۈندە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ غوللۇق تايانچىلىرى ۋە كەسپى باشلامچىلىرىغا ئايلاندى.

1983 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن تۇنجى قېتىملىق ئوتتۇرا قاتلام (باشقارما ۋە فاكۇلتېت) رەھبەرلىك ئاپپاراتىنى قايتىدىن تىكلەش ھەرىكىتى باشلاندى. بۇ خىزمەتنى ئېلىپ بېرىشتا مەخپىي بىلەت تاشلاش ئۇسۇلى بىلەن ئاممىا (ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر) نامزات كۆرسىتىش، مەكتەپ بويىچە قۇرۇلغان «ئوتتۇرا قاتلام رەھبەرلىك ئاپپاراتىنى قۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىش كومىتېتى» نامزاتلارنىڭ سىياسىي، ئىدىيە ۋە كەسپى سالاھىيىتىنى ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ دەسلەپكى نامزات تۇرغۇزۇپ، مەكتەپ پارتكومىغا يوللاش، مەكتەپ پارتكومىنىڭ كوللېكتىپ مۇزاكىرىسىدىن ئۆتكەنلەرنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە يوللاش ۋە ئاخىرىدا خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئىسمايىل ئەھمەتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ۋەزىپىگە تەينىلەشتىن ئىبارەت تۆت ئۆتكەلدىن ئۆتۈش تۇرۇمى يولغا قويۇلغان. مۇشۇ ئاساستا مەن گويا «ساندۇق ئىچىدىن چىققان بوۋاق»تەك تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەندىم. ئويلاپ باقمىغان بۇ «ئامەت» مېنى قاتتىق ئەنسىرەتتى. چۈنكى، فاكۇلتېتتا كەسپى ئىقتىدار ۋە خىزمەت تەجرىبىسى جەھەتتە مەندىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن تۇرىدىغان پىشقەدەم ئۇستازلار كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە

ئېغىر ئىدى. فاكۇلتېتنىڭ مىللىي ئوقۇتۇش خىزمىتىگە مەن مەسئۇل بولغاچقا، مەكتەپ ئوقۇتۇش باشقارمىسى ۋە مائارىپ نازارىتىنىڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇتۇش باشقارمىسى بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ ئۇيغۇر تىلىدىكى نۇقتىلىق دەرسلەردىن «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى»، «ئەدەبىيات نەزەريەسى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»، «جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى»، «جۇڭگو كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى»، «يېزىقچىلىق ئىلمى» قاتارلىق دەرسلىكلەرنى ئىشلەشنىڭ ئۈچ يىللىق پىلانىنى تۈزدۇق ھەمدە بۇ قۇرۇلۇشقا مۇناسىۋەتلىك ئادەم كۈچى ۋە مالىيە كۈچىنى ئەملىلەشتۇرۇپ، تۈرلەر بويىچە دەرسلىك تۈزۈش گۇرۇپپىلىرىنى قۇردۇق. ھەر بىر گۇرۇپپىغا مەسئۇل بولغان پىشقەدەم ئۇستازلارنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن بىر - ئىككى يىل ئىچىدىلا بۇ دەرسلىكلەر تۈزۈلۈپ، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى تەرىپىدىن ئارقا - ئارقىدىن نەشر قىلىندى. بۇ دەرسلىكلەر ئىچىدە «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى»نىڭ چېتىلىش دائىرىسى كەڭ، خىزمەت سالمىقى ئېغىر، پايدىلىنىش ماتېرىيالى كەم بولۇشتەك ئەھۋالى قىيىنچىلىقلارنى نەزەردە تۇتۇپ، شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدىن تارىخشۇناس، تەرجىمان قاسىم ئارىش ئاكىنى يۆتكەپ كەلدۇق. بۇ مۇتەخەسسىس باش بولۇپ، ئىككى يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ئۈچ تومۇق «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى»نى تۈزۈپ، بۇ ساھەدىكى بوشلۇقنى تولدۇردى. مەن بۇ مەرھۇم ئۇستازنىڭ ئالىي مائارىپ دەرسلىك قۇرۇلۇشىدىكى ئۆچمەس ئەمگىكىنى ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيمەن. ئەنە شۇ خىزمەتلەرنىڭ تۈرتكىسى ۋە ئىلھامى بىلەن فاكۇلتېتىمىزدا دەرسلىك تۈزۈش قىزغىنلىقى ئومۇميۈزلۈك قوزغىلىپ، مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسلىكى بولماسلىقتەك تارىخقا خاتىمە بېرىلدى.

1985 - يىلىدىن باشلاپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق

دەرسلىك شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتۇش باشقارمىسى تەرىپىدىن 1983 - يىلى نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. بۇ دەرسلىك شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ئالىي مەكتەپلەر ھەتتا مەركىزى مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي مەكتەپلەردىكى ئوخشاش كەسىپلەرنىڭ بىر تۇتاش قوللىنىدىغان ئورتاق قوللانمىسىغا ئايلىنىپ تاكى 1995 - يىللارغىچە ھەم ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەم ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بەرگۈچىلەرنىڭ ئاساسلىق قوللانمىسى بولۇپ ئىشلىتىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن فاكۇلتېتنىڭ ئىجتىمائىي، كەسىپى خىزمەتلىرى بىلەن كۆپرەك بەند بولۇپ، چوڭراق ئىلمىي ئەمگەكلەرنى ئىشلەشكە پۇرسەت بولمىدى.

مەن فاكۇلتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان يىللاردىن باشلاپ ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ۋە ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى ئىسلاھ قىلىش چاقىرىقى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى. ئۇنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىك قۇرۇلۇشىنى بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىلىدىكى دەرسلىك قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتۇش، ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز كەسپى دائىرىسىدىكى ئەمەلىي ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش، شىنجاڭنىڭ يەرلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەنگەن ھەر خىل كەسىپى تەتقىقات ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇپ، ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى يېڭىلاش ۋە سەرخىللاشتۇرۇش ئىدى. دەرۋەقە، يۇقىرىقى نۇقتىلار ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشتىكى ريئال قىيىنچىلىقلار ئىدى. تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى ئالساق، مىللىي تىل - يېزىقتىكى دەرسلىكلەر 10% گىمۇ يەتمەيتتى. فاكۇلتېتتا ئۆتۈلىدىغان مۇتلەق كۆپ دەرسلەرنىڭ بىر تۇتاش قوللىنىشچانلىقتا ئىگە بولغا دەرسلىكى بولمىغاچقا، ئوقۇتۇش مەزمۇنىدىكى قالايمىقانچىلىق خېلى

1979 - يىلىدىن كېيىن ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كەسپى ئۇنۇانىنى باھالاش تۈزۈمى ئەسلىگە كېلىپ، مەكتەپتە «كەسپى ئۇنۇان باھالاش كومىتېتى» ۋە فاكۇلتېتلاردا ئۇنىڭ شۆبىسى قۇرۇلدى. مەن شۇ يىلى لېكتور، 1986 - يىلى دوتسېنت بولۇپ باھالاندىم. ھەمدە 1984 - يىلىدىن باشلاپ فاكۇلتېت كەسپى ئۇنۇان باھالاش گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى «كەسپى ئۇنۇان باھالاش كومىتېتى»نىڭ ئەزاسى ۋە ئۇنىڭ تارمىقىدىكى تىل - ئەدەبىيات شۆبىسىنىڭ مەسئۇلى، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ساھەسىدىكىلەرنىڭ «كەسپى ئۇنۇانىنى باھالاش كومىتېتى»نىڭ ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى تاكى 2007 - يىلغىچە ئىشلىدىم. ئۇنۇان باھالاش گەرچە يىلدا بىر قېتىم ئېلىپ بېرىلسىمۇ، ئۇ كەڭ ئوقۇتقۇچى ۋە تەتقىقات خادىملىرىنىڭ تۇپ مەنپەئىتىگە چېتىشلىق ئىنتايىن ئىنچىكە ۋە كونكرېت خىزمەت بولغاچقا، ناھايىتى ئەستايىدىللىقنى، توغرىلىقنى، دادىللىقنى تەلەپ قىلاتتى. ئەگەر باھالىغۇچىلارنىڭ ئازراق ھېسسىياتى ئارىلىشىپ، باھالانغۇچىلارغا توغرا مۇئامىلە قىلىنماي قالسا، ئامما ئىچىدە شۇ ھامان ئىچكى قارشىلىق ۋە سۈركىلىش پەيدا قىلىپ، ئۆچمەنلىك ئوتىنى ئۇلغايتىۋېتەتتى-دە، ئورۇنسىز زىددىيەت پەيدا قىلاتتى. دەرۋەقە، ئوقۇتقۇچىلارغا نىسبەتەن ئۇنۇان ئېلىشتىن ئارتۇق چوڭ مۇكاپات يوق. ئۇنۇان ئۇلارنىڭ تىرىشىش نىشانى، ھاياتلىق قىممىتى، تەقدىر قىسمىتى. لېكىن ھاياتلىقنىڭ تۇپ مەزمۇنى ئەمەس. دېھقان گەرچە «ئۇنۇان»نى بىلمىسىمۇ، ئەمما ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدۇ ۋە ئۇن - تۇنسىز ئىشلەپ، ھەممىدىن كۆپ تۆھپە يارىتىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەرگىزمۇ شان - شەرەپ تەمەسى بولمايدۇ. ئەمما بىز باشقا ئىشلاردا كەڭ قورساقلىق قىلساقمۇ، «ئۇنۇان» ئېلىشقا كەلگەندە جان

ھۆكۈمىتىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن فاكۇلتېتىمىزدا «قازاق تىل ـ ئەدەبىيات كەسپى» بىلەن «ئاخبارات كەسپى» ئېچىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەسلىدە بار بولغان ئىككى چوڭ كەسىپ (ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى ۋە خەنزۇ تىل ئەدەبىياتى) كە يېڭىدىن ئىككى كەسىپ قوشۇلۇپ فاكۇلتېتىنىڭ خىزمەت سالمىقى تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار سانىمۇ كۆپىيىپ، 117 ئوقۇتقۇچىسى 800 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بولغان ئەڭ چوڭ فاكۇلتېتقا ئايلاندى. «ئاخبارات كەسپى» شىنجاڭدا تۇنجى قۇرۇلغان يېڭى كەسىپ بولغاچقا، ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى كەمچىل ئىدى. بىز «سۇ ئۇرۇشىنى سۇغا چۈشۈش» جەريانىدا ئۆگىنىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، تىل ـ ئەدەبىيا كەسپىنى پۈتتۈرگەن بىر قىسىم ياش ئوقۇتقۇچىلارنى ئاخبارات كەسپىگە ئاجرىتىپ، ئۇلارنى نۆۋەت بىلەن بېيجىڭ، شاڭخەي، نەنجىن، چىڭدۇ قاتارلىق شەھەرلەردىكى نوقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئاخبارات كەسپىلىرىگە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىپ مەخسۇس تەربىيەلىدۇق. ئاخباراتقا ئائىت خەنزۇچە دەرسلىك قوللانمىلىرىنى تاللاپ ئۇيغۇرچە تەرجىمگە ئۇيۇشتۇرىدۇق. رايونىمىزنىڭ ئاخبارات ئورۇنلىرىدا ئىشلەۋاتقان بىر قىسىم تەجرىبىلىك ئاخباراتچىلارنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىدۇق. شۇنداق قىلىپ ئىككى ـ ئۈچ يىل ئىچىدە ئاخبارات كەسپى خېلى مۇكەممەل، بازارلىق بىر كەسىپكە ئايلاندى. بۇ كەسىپ يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، كىچىكلىكتىن چوڭىيىپ 2000 ـ يىللارغا كىرگەندە «ئاخبارات ـ ئۇچۇر فاكۇلتېتى» بولۇپ قۇرۇلدى ۋە 2002 ـ يىلى ئىنستىتۇتقا ئۆزگەردى. ھازىر شىنجاڭنىڭ رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئورۇنلىرى ۋە ھەر قايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئىشلەۋاتقان تايانچ ئاخبارات خادىملىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئاشۇ كەسىپتە ئوقۇپ تەربىيەلەنگەنلەردىن ئىبارەت.

تەلەپ قىلىناتتى. بۇ ھال ئاسپىرانتلارغىلا ئەمەس، ماڭمۇ ئېغىر بېسىم بولۇپ تۇيۇلدى. مەن بۇ ئۇرۇنلۇق تەلەپنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىش ئۈچۈن ئۆزۈمگە قاتتىق تەلەپ قۇيۇپ، فولكلور ساھەسىدە «بوزلۇقتا يول ئېچىش»قا تىرىشتىم.

ئاسپىرانتلار ئوقۇتۇشىنىڭ ئېھتىياجى ۋە تەلىپىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ، ئېلىمىزدە يېڭىدىن يولغا قويۇلغان ياش پەن — فولكلور ئىلمىنى ئۆگىنىشكە بەل باغلىدىم. ۋاھالەنكى، شىنجاڭغا بۇ پەن ھەققىدە تېخى ھېچقانداق ئۈچۈر يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. رۇسلارنىڭ ئىلمى - پەن كاتېگورىيەسىدە «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»نى «فولكلور» دەپ ئاتاش ئۇمۇملاشقاچقا، 1950 - يىللاردا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرى ئارقىلىق بۇ ئاتالغۇ بىلەن تونۇشۇپ، بىز مۇشۇ مەنىدە چۈشىنىپ كەلگەن. دەرۋەقە، «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» فولكلورنىڭ بىر تەركىبى قىسمى بولسىمۇ، لېكىن مەزمۇن قۇرۇلمىسى، نەزەرىيە سىستېمىسى، ئىقتىدارى ۋە رولى جەھەتلەردە ئۆزئارا پەرقلىق بولغان ئىككى پەن ھېسابلىنىدىكەن. شۇ يىللاردا جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ۋە مەملىكەتلىك مىللىي ئىشلار كومىتېتى رىياسەتچىلىكىدە بېيجىڭدا ئېچىلغان «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات تارىخىنى تۈزۈش» ھەققىدىكى مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتىم قالدىم. بۇ يىغىندا لياۋنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى. ئېلىمىزنىڭ ئاتاقلىق فولكلورشۇناس ئالىمى ۋۇبىڭئەن (موڭغۇل) ئەپەندى بىلەن تونۇشتۇم ۋە ھەمسۆھبەت بولدۇم. بۇ ئالىم ماڭا ئۆزى يازغان «جۇڭگو فولكلورى» (中国民俗学) ناملىق كىتابىنى تەقدىم قىلدى. بۇ ئەسەر ئېلىمىزدە فولكلور ھەققىدىكى تۇنجى كىتاب بولۇپ، 1987 - يىلى نەشر قىلىنغان ئىكەن.

تىكىپ ئېلىشىمىز، ھەسەت ئوتى ئىچىمىزنى ئۆرتەيدۇ. شۇڭا بۇ نازۇك خىزمەت مېنىمۇ كۆپ قېتىم ئازاپقا دۇچار قىلغان. خەيرىيەت، ھازىر ئويلىسام ئۇنۇڭان باھالاش جەريانىدا مەندىن ئۆتكەن سەۋەنلىكىمۇ ئاز ئەمەس ئىكەن. ئاممىنىڭ خىزمىتىنى ئىشلىگەن ئىكەنسەن، ھامان قۇربانلىق بېرىسەن.

مەن مۇشۇ جەريانىدا ئۆزۈم تاللىغان ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىدىن زادى ئايرىلمىدىم. روھىيىتىمدە ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن يارىملىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەش، ئەۋلادلارغا نەمۇنە بولغىدەك مىراس قالدۇرۇش غايىسى مۇتلەق ئۈستۇنلۇكنى ئىگىلەيتتى. غايىسىز، ئۇمىدسىز ياشاشنى ئار - نومۇس دەپ بىلەتتىم. ئالەمگە زەررىچە بولسىمۇ نۇر بېرىشنى ئارزۇلايتتىم. لېكىن ئارزۇ شۇنچىلىك شېرىن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ۋىسالىغا يەتمەكلىكىنىڭ بەسى مۇشكۈللىكىنىمۇ چۈشىنەتتىم. شۇنداق بولسىمۇ «تاما - تاما كۆل بولۇر، تامامي قالسا چۆل بولۇر» دېگەن تەمسىل بويىچە ئۆزۈمنى قامچىلايتتىم.

1987 - يىلى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى كەسپى بويىچە ماگىستىر ئاسپىرانتلارنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولۇش سالاھىيىتىگە ئېرىشتىم ۋە شۇ يىلى «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» يۆنىلىشى بويىچە تۇنجى قېتىم ئىككى نەپەر (كومۇنار ۋە راھىلە داۋۇت) ئاسپىرانت قوبۇل قىلدىم. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ماگىستىرلىق ئۇنۋانى بويىچە ئاسپىرانت قوبۇل قىلىش يولغا قويۇلغان دەسلەپكى يىللاردا يېتەكچى ئوقۇتقۇچى ۋە ئاسپىرانتلارغا قويۇلىدىغان تەلەپ ناھايىتى يۇقىرى ئىدى. خەنزۇ تىلى ئۆتكىلىدىن ئۆتۈشتىن باشقا يەنە ئىككى خىل چەت ئەل تىلى (بىرى ئاساس، بىرى قوشۇمچە)نى ئۆگىنىش، كەسپى دەرسلەر پروگراممىسىدا تولۇق كۇرستا ئوقۇلغان مەزمۇنلارنى تەكرارلىماسلىق، شۇ كەسىپ ساھەسىدىكى ئەڭ يېڭى ئىلىم ئۇچۇرلىرىنى ئىگىلەش

نەشر قىلىندى. ئالمۇتادا چىقىدىغان ئۇيغۇر تىلىدىكى گېزىت - ژۇرناللاردىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ مەزمۇنى تونۇشتۇرۇلدى ۋە ئوبزور ماقالىلىرى ئېلان قىلىندى. ئەڭ مۇھىمى ئاپتونوم رايونىمىزدا فولكلور ھەققىدىكى ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ قانات يېيىشىغا تۈرتكىلىك رول ئوينىدى. ئەلۋەتتە، ئۇ تۇنجى ئەمگەك مېۋىسى بولغاچقا، بەزى نۇقسانلاردىنمۇ خالىي ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ھەر قانداق يېڭى شەيئى تۇغۇلۇشى بىلەنلا مۇكەممەللىككە ئېرىشەلمەسمۇ، لېكىن كۆڭۈلدىكى رولى بىلەن قىممەت يارىتىدۇ، ئىلىم - پەندىمۇ، ئەلۋەتتە.

مەن 1987 - يىلىدىن 1996 - يىلىغىچە توققۇز قارار ماگىستىر ئاسپىرانت قوبۇل قىلىپ، مۇشۇ كەسىپ بويىچە جەمئىي 28 نەپەر ئاسپىرانتنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولدۇم. ئۇلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمى دوكتۇرانتلىققا ئىمتىھان بېرىپ، فولكلورشۇناسلىق ساھەسىدىكى تۇنجى دوكتۇرلارغا ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزدا فولكلور كەسپى بويىچە چوڭ ئىلمىي قوشۇن بارلىققا كەلدى ۋە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى راھىلە داۋۇت، ئەسەت سۇلايمان، ئەنۋەر سەمەت، ھەدىيە مۇھەممەت قاتارلىق دوكتۇرلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ ساھەدىكى كۆرۈنەرلىك نەتىجىلىرى بىلەن مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئالاھىدە تەسىر قوزغىغان مۇتەخەسسىلەرگە ئايلاندى.

1987 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تۇنجى قېتىم «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىلەرنى باھالاش» پائالىيىتى يولغا قويۇلدى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى باشچىلىقىدا باھالاپ بېكىتىش ھەيئىتى تەشكىللەندى. ھەر ئىككى يىلدا بىر قېتىم باھالاش ئېلىپ بېرىلىپ «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» شەرىپىگە ئېرىشكەنلەر تۆت يىل ۋەزىپە ئۆتەيتتى. مەنمۇ شۇ يىلى 1 - تۈركۈمدە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» بولۇپ باھالاندىم ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇدا

ۇۇ بىگىئەننىڭ تۇنۇشتۇرىشىچە، شۇ يىللاردا مەملىكىتىمىز بويىچە لىياۋنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە جۇڭگو ئۇنىۋېرسىتېتىدىن ئىبارەت ئۈچ ئالىي مەكتەپتىلا فولكلور دەرسى تەسىس قىلىنغان ئىكەن. ۇۇ بىگىئەن ئەپەندىنىڭ بۇ كىتابى مېنىڭ فولكلور ھەققىدىكى نەزەر دائىرەمنى كېڭەيتتى. پىكىر يوللىرىمنى ئېچىپ، شىنجاڭدا مۇشۇ ئىلىمنى تىكلەشكە بولغان ئىشەنچىمنى كۈچەيتتى. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپكە قايتىپ كېلىپلا، ئاسپىرانتلارغا بۇ دەرسنى سىناق تەرىقىسىدە ئۆتتۈم. يەنە بىر تەرەپتىن «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان» نامليق كىتابىمنى يېزىشقا باشلىدىم. بۇ كىتاب قۇرۇلما جەھەتتىن «جۇڭگو فولكلورى» نامليق ئەسەرنى ئۈلگە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن نەزەرىيە سىستېمىسى ۋە ئەمەلىي مىسالىرى ئۇنىڭدىن پەرقلىق بولغان ئىجادى ئەسەر ئىدى. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر مادىدى ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتى بىلەن باشلىنىشچانلىقى گەۋدىلىك ئىدى. مەن بۇ ئەسەرنى بىر يېرىم يىلدا يېزىپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1989 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى مەرھۇم ھاكىم جاپپارنىڭ باش مۇھەررلىكىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. بۇ شىنجاڭدا تۇنجى نەشر قىلىنغان فولكلور ھەققىدىكى يىرىك ئەسەر ئىدى. قوللانما خاراكتېرلىك بۇ ئەسەر يورۇقلۇققا چىققاندىن بۇيان تاكى ھازىرغىچە شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرى ۋە شۇ كەسىپتىكى ئاسپىرانتلارنىڭ ئاساسلىق دەرس قوللانمىسى بولۇپ خىزمەت قىلدى. تۈركىيە، قازاقىستان، ئۆزبېكىستان قاتارلىق بىر قىسىم دۆلەتلەرگە تارقىلىپ، ئۇلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. بۇ ئەسەر 1992 - يىلى تۈرك تىلغا تەرجىمە قىلىنىپ «تۈركىيە كۇلتۇر باقانلىقى نەشرىياتى» تەرىپىدىن «ئۇيغۇر فولكلورى» نامىدا

گەرچە، ئۇ يىللاردا ھازىرقىدەك دەرس سائىتىگە ھەق بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلمىغان بولسىمۇ، ئوقۇتقۇچىلار خالىسانە ئىشلەپ، بەلگىلەنگەن ۋەزىپىنى ئاشۇرۇپ ئورۇنلايتتى.

1990 - يىلى مەن پىروفېسسور بولۇپ باھالاندىم. شۇنىڭ بىلەن كەسپى جەھەتتىكى ئەڭ يۇقىرى ئۇنۋانغا ئېرىشتىم. شۇ يىلدىن باشلاپ فاكۇلتېت مۇدىرلىقىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشىمغا رۇخسەت قىلىش ھەققىدە مەكتەپ پارتكومىغا بىر قانچە قېتىم دوكلات يازدىم ۋە بىۋاستە پارتكوم سېكرېتارى ۋاڭ خەيىۋ بىلەن سۆزلەشتىم. ئاخىرى تەلىپىم ھەل بولۇپ، 1991 - يىلىنىڭ باشلىرىدا، فاكۇلتېت مۇدىرلىقىدىن قالدۇرۇلۇپ، شىنجاڭ بويىچە نۇقتىلىق كەسىپ باھالانغان «شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى» كەسپىنىڭ باشلامچىسى بولۇپ ئىشلىدىم. شۇندىن كېيىن گويا ئۈستۈمدىكى تاغنى ئېلىۋەتكەندەك ئېچ - ئىچىمدىن خۇش بولدۇم. ئەمما مەكتەپ ۋە جەمئىيەتتە «ئابدۇكېرىم خاتالىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئېلىۋېتىپتۇ» دېگەنگە ئوخشاش پىتنە - پاساتلارمۇ تارقالدى. ئاممىا ئىچىدىكى بۇنداق غۇلغۇلىلارنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىشكە بولاتتى. بىزنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشىمىزدا بىرەر مەنسەپ بىر كىشىنىڭ پىشانىسىگە مەڭگۈلۈك پۈتۈلگەندەك بىرسى نورمال مەنسەپتىن قالسا ئۇ كىشى دەرھال «گۇمانلىق شەخس»كە ئايلىنىپ قالىدىغان ھالەت مەۋجۇت ئىدى. بۇ ئېڭىمىزغا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان «ھوقۇقچىلىق تەمەسى»نىڭ ئىنكاسى ئىدى. «ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن» دېگەندەك، مەن ئۆزۈمگە ئىشەنگەچكا، بۇنداق گەپ - سۆزلەرگە پەرۋا قىلمايلا ئۆز خىزمىتىمنى تېخىمۇ قىزغىن داۋاملاشتۇردۇم. 1990 - يىلىدىن باشلاپ «گۇۋۇيۈەننىڭ ئالاھىدە تەمىناتىدىن بەھرىمان بولىدىغان

تۆت قارار «مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» بولۇپ باھالىنىپ، 2011 - يىلىغىچە شۇ خىزمەتنى ئىشلىدىم. بۇ شەرەپ ئۆزۈمنىڭ خىزمىتىنى تېخىمۇ قېتىرقىنىپ ئىشلەشكە ئۈندىدى.

1989 - يىلى فاكۇلتېتىمىزنىڭ پىشقەدەم مۇدىرى شادىئگۈەن پىنسىيەگە چىققاندىن كېيىن مېنى فاكۇلتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىدىن باش مۇدىرلىققىغا تەيىنلىدى. راستىنى ئېيتقاندا، بۇ خىزمەتكە مېنىڭ رايىم يوق ئىدى. شۇ يىللاردا ئىلمىگە ھېرسمەن بوپ قالغاچقا، باشقا ئىشلار ماڭا تېتىمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلۈك خاراكتېرىمنى دەڭسەپ باقسام، مەن رەھبەر بولۇشنىڭ ماتېرىيالى ئەمەسلىكىمنى ھېس قىلدىم. چۈنكى، رەھبەرلىك سەنئىتىمۇ ئالاھىدە بىر خىل ئىلىم - دە. نائىلاج بۇ رېئاللىقنى قوبۇل قىلىپ مۇدىرلىق خىزمىتىنى يەنە ئۈچ يىل ئىشلىدىم. ئۇستۇمدىكى خىزمەت سالمىقى تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. فاكۇلتېتنىڭ تولۇق كۇرس ۋە ئاسپىرانتلار ئوقۇتۇشىدىن باشقا يەنە شۇ يىللاردا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن «ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىدىغان» ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن مەكتەپ ئىچى ۋە باشقا رايونلاردا تەكرارلاش سىنىپلىرىنى ئېچىش، ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىنى تەييارلاش، ئۇلاردىن يىلدا ئىككى قېتىم ئېلىنىدىغان بىر تۇتاش ئىمتىھاننىڭ سوئاللىرىنى چىقىرىش، ئىمتىھان قەغىزىنى تەكشۈرۈش، ئوقۇش پۈتتۈرۈش دېسىرتاتسىيەسىگە تەشكىللەش ۋە يېتەكچىلىك قىلىش قاتارلىق قوشۇمچە خىزمەتلەر قوشۇلۇپ، يۈكىمىز بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. شۇ يىللاردا شىنجاڭنىڭ خېلى كۆپ ناھىيە - شەھەرلىرىدە ئۆزلىكىدىن ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ تەكرارلاش سىنىپلىرىنى ئاچقان بولۇپ، ھەر يىلى 10، 15 ئوقۇتقۇچى شۇ نۇقتىلارغا نۆۋەت بىلەن بېرىپ دەرس ئۆتەتتى. ئۇلارنىڭ مەكتەپ ئىچىدىكى دەرسلىرىنى قالغان ئوقۇتقۇچىلار ئۈستىگە ئالاتتى.

ۋە غەمخورلۇق قىلىشى بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى «ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات كەسپى» بويىچە دوكتور تەربىيەلەش نۇقتىسى قۇرۇلدى. بۇ گۇۋاھنامىنى ئىلمىي ئۇنۋان ئىشخانىسى ۋە ماۋارىپ مىنىستىرلىكى بىرلىكتە تەستىقلىغان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇملىدىن شىنجاڭدىكى بىردىنبىر تۇنجى «دوكتور تەربىيەلەش» نۇقتىسى ئىدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى دۆلەتنىڭ «211 قۇرۇلۇش» پىلانىدىكى نۇقتىلىق ئۇنىۋېرسىتېتقا ئايلىنىپ، ئۇچ يىلدىن كېيىن قولغا كەلتۈرگەن چوڭ «ھوقۇق» ئىدى. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپنىڭ ئىلمىي كومىتېتى قايتا ـ قايتا مۇزاكىرە قىلىش ۋە باھالىشى، ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ نازارىتى ۋە ماۋارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق مەن شىنجاڭدا ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن چىققان تۇنجى «دوكتور يېتەكچىسى» بولدۇم. بۇ مەن ئۈچۈن ھەم شەرەپ ھەم ئېغىر يۈك ئىدى. بۇ «يۈك»نى كۆتۈرمەسلىككە ۋىجدانىم يول قويمايتتى. «ۋىجدان بۇيرۇقى ۋىجدانەك تازا» دېگەندەك، مەكتەپ ئاسپىرانتلار باشقارمىسىنىڭ پىلانىغا ئاساسەن 1996 ـ يىلى تۇنجى تۈركۈمدە ئىككى نەپەر دوكتور ئاسپىرانت قوبۇل قىلدىم. ھەمدە ئىچكىرىدىكى «دوكتورانت تەربىيەلەش نۇقتىسى» بار نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، دوكتورانتلارنىڭ ئوقۇتۇش پىلانى، تەلىپى ۋە نىشانى ھەققىدىكى تەجرىبىلىرىنى ئۆگەندىم. دوكتورلۇق ئوقۇتۇش ئاساسەن شۇ كەسىپ ساھەسىدىكى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغان تەتقىقات نەتىجىلىرىنى مۇھىم نۇقتا قىلغاچقا، دوكتورانتلارنى كۆپرەك ئىلمىي تەتقىقاتقا يېتەكلىدىم ۋە مۇشۇ تېپتىكى تاللانما دەرسلەرنى ئورۇنلاشتۇردۇم. كۆچمىز يەتمىگەن بەزى دەرسلەر ئۈچۈن بېيجىڭدىن لېكتور كۆيلى، لاك يىلك قاتارلىق داڭلىق فولكلورشۇناسلارنى تەكلىپ قىلدىم. تۇنجى

تۆھپىكار مۇتەخەسسىس» شەرىپىگە ئېرىشتىم. ئاز - تولا ئىشلىگەن خىزمەتلىرىم بەدىلىگە ئىنئام قىلىنغان يۇقىرىقى ئىككى چوڭ شەرەپ ماڭا ئىلھام ۋە مەدەت بولۇپ، كېيىنكى ھايات يولۇم ھەققىدە قايتا ئويلىنىشىمغا تۈرتكە بولدى. دەرۋقە، دۇنيادا «مېڭىپ يۈرگەن ئىنسان ناھايىتى كۆپتۇر. ئەمما توغرا، چىن ۋە ھەق ئادەم مەن ئۇچۇن ناھايىتى ئەزىز»، «چىن ۋە توغرا ئەر قانداق بولىدۇ؟ قارا، چىن ۋە توغرا ئەرنىڭ تىلى بىلەن دىلى ۋە سۆزى بىردەك بولىدۇ. ئىچى تېشىدەك ۋە تېشى ئىچىدەك بولىدۇ. چىن ۋە توغرا ئەر يۈرىكىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، ئىنسانلار ئالدىدا ئۇيالماستىن يۈرەلەيدىغان بولسۇن» بۇيۇك مۇتەپەككۇر ئالىم يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ بۇ ئۆگۈت - نەسىھىتى مېنىڭ ئادىمىيلىك قىبلىنامەم بولدى. ئالتۇن بوتا ئىچىدە تاۋلىنىپ ساپ بولغىنىدەك، نىيەت ۋە ئارزۇ ئەمگەك بىلەن بارلىققا كېلىدۇ. ھالال ئەمگەك قىلماي تۇرۇپ «تەييارغا ھەييار» بولۇش ئىنسانىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى يوقىتىدۇ. مەن گەرچە ناھايىتى چوڭ كەشپىياتلارنى يارىتالمىساممۇ، يۇقىرىقىدەك روھ بىلەن ئۆز كەسپىم دائىرىسىدە باش چۆكۈرۈپ ئىشلەشكە رازى ئىدىم. بەرھەقكى، روھ گويا كى قۇش، تەن ئۇنىڭ قەپىزىدۇر، قۇش قەپەزگە ئۆزىنى ئۇرۇپ ئەركىنلىككە ئېرىشىشنى ئىستىگەندەك، روھمۇ تەن قەپىزىدىن ئۇرغۇپ چىقىشقا جۇرئەت قىلغاندا ئاندىن قىممەتكە ئىگە بولىدۇ. شۇڭا ھەقىقىي بايلىق ـــ روھى بايلىقتۇر. «ھېكمەت قايسى تىلدا بولسا ھېكمەتتۇر. گۆھەر قايسى ساندۇقتا بولسا گۆھەردۇر.» مەن ھايات قانۇنىيەتلىرىدىن يەكۈنلەنگەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھېكمەتلىرىگە ئەقىدە قىلاتتىم ھەمدە شۇ ھېكمەتلەرنىڭ تەسىرىنى روھى ئېنىرتسىيەگە ئايلاندۇرۇشقا تىرىشاتتىم.

1995 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىرىشچانلىق ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ يېقىندىن قوللىشى

ئونىنچى باب

قاڭقىش ۋە ھالقىش

دۇنيادا يوقتۇر ئەزەلدىن تۇز يول،
ئويمان، دۆڭدىن دائىم ئاگاھ بول.
قاڭقىشتىن ھالقىش تۇغۇلار، ئەمما ـ
كەم بولسا بىرى، قالار بىرى تۇل.

(خاتىرەمدىن)

9 ـ بابتا، ئالىي مائارىپنىڭ ئوڭ قانىتى بولغان ئوقۇتۇش خىزمىتىدىكى نۇقتىلىق ئەسلىمىلەرنى بايان قىلدىم. بۇ بابتا، ئالىي مائارىپنىڭ يەنە بىر قانىتى بولغان ئىلمىي تەتقىقات كەچمىشلىرىم ئەسلىنىدۇ.

ئادەتتە مەلۇم بىر ساھە ئۈستىدە ئىزدىنىش، ئىختىرا قىلىش جەريانى ئىلمىي تەتقىقات دېيىلىدۇ. جەمئىيەت يېڭى تەتقىقات نەتىجىسىگە تايىنىپ گۈللىنىدۇ ۋە رونىق تاپىدۇ. دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر شەيئى جۈملىدىن ئىلىم ـ پەنمۇ تەتقىقاتقا تايىنىپ، بىر خىللىقتىن كۆپ خىللىققا، ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، تارقاقلىقتىن مۇكەممەللىككە، ئابستراكتىلىقتىن كونكرېتلىققا ئېرىشىدۇ. قىسقىسى، ئىنسانلارنىڭ پۈتكۈل تەرەققىيات مۇساپىسى تەتقىقات بىلەن مەھكەم باغلانغان. شۇڭا «تەتقىقات» ئۇنچىلىك سىرلىق ئوقۇم

قەدەم نەتىجىلىك بېسىلسا، كېيىنكى ئىشلارمۇ خەيرلىك بولىدۇ. شۇڭا بىرىنچى تۇركۈم قوبۇل قىلىنغان دوكتورانتلارغا ھەممە جەھەتتىن ئېغىر تەلەپ قويىدۇم. ئۇلار مۇشۇ كەسىپ بويىچە ماگىستىرلىقنىمۇ مەندە ئوقۇغاچقا كەسپى لاياقىتى ياخشى ئىدى. ئۇلار ئۈچ يىللىق دوكتورانتلىق ئوقۇشىنى تاماملاپ، 1999 - يىلى دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن يازغان «ئۇيغۇر پەرھىزلىرى تەتقىقاتى» (ئەنۋەر سەمەد ئورۇنلىغان) ۋە «كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتى تەتقىقاتى» (ھەسەنجان ئابلىز ئورۇنلىغان) نامىلىق دېسىرتاتسىيە ماقالىسى بىلەن دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتى. شۇندىن كېيىن تاكى 2009 - يىلىغىچە 12 نەپەر دوكتورانتنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولدۇم. 2012 - يىلى 72 يېشىمدا شەرەپ بىلەن پىنسىيەگە چىقىپ، 48 يىللىق «توزانلىق مۇنبەر»دىن ئايرىلدىم. ئويلاپ باقسام، مائارىپنىڭ بىرىنچى سېپىدە ئەڭ ئۇزۇن ۋاقىت ئىشلىگەن مەن ئىكەنمەن. گەرچە ھازىر جىسمانىيىتىم «پىنسىيە»گە چىققان بولسىمۇ، ۋۇجۇدۇم يەنىلا ئىلىم - پەن ئىشقىدا سوقىدۇ.

ۋە ئىجتىمائىي پەنلەر، تەبىئىي پەنلەر ئىلمىي ژۇرنىلى» نامىدا جەمئىي بەش ئىلمىي ژۇرنال چىقىرىلىشقا باشلىدى. 1982 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ئۇيغۇر تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىكى تۆت ژۇرنال مەملىكەت ئىچىگە ۋە سىرتىغا ئاشكارا تارقىتىلدى. بۇ ژۇرناللار شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىنى نامايەن قىلىدىغان كۆرەك سەھىنىسىگە ئايلاندى. ئۇ يىللاردا ئاپتونوم رايونىمىزدا تېخى ئاشكارا نەشر قىلىنىدىغان ئىلمىي ژۇرنال يوق ئىدى. شۇڭا ئەينى يىللاردا «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ ئىناۋىتى چوڭ بولۇپ، رايونىمىزنىڭ ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. مەنمۇ شۇ ژۇرنالنىڭ ئاكتىپ ئوقۇرمىنى ۋە مۇئەللىپى ئىدىم. دەسلەپكى تەتقىقات نەتىجىلىرىمنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى مۇشۇ ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان. شۇڭا بۇ ژۇرنالنى ئىلمىي تەتقىقاتتىكى «بىرىنچى ئۇستازىم» دەپ قارايمەن. ئىلمىي تەتقىقات كاتولوگىمغا قارىسام، ھازىرغىچە بۇ ژۇرنالدا 65 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىپتىمەن.

ئىلمىي تەتقىقات ماكرولۇق جەھەتتىن توغرا ئۇسۇل ۋە مېتودقا ئىگە بولۇشنى، نىشانى ئېنىق، كونكرېت بولۇشنى، دەۋر بىلەن ھەمنەپەس بولۇشنى، مىكرولۇق جەھەتتىن راستچىل، ھەققانىيەتچىل بولۇشنى، ھېسسىلىقتىن ئىدراكلىققا ئۆتۈشنى، ئۇنىۋېرسال بىلىم قورۇلمىسىغا ئىگە بولۇشنى، نەزەرىيەنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاشقا ماھىر بولۇشنى ئۆزىگە تونۇشلۇق بولمىغان ساھەگە يۈرۈش قىلماسلىقنى، «بىرگە قابىل» (شۇغوللىنىدىغان كەسپى)، «كۆپكە قادىر» (يانداش پەنلەر) بولۇشنى، ئۆزلۇكسىز ئۆگىلەشكە ئايلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ئەقەللىي تەلەپلەر بىر - بىرى بىلەن

ئەمەس. ئەمما قىممەت يارىتالايدىغان ھەقىقىي مەنىدىكى تەتقىقات گۇياكى «يېڭىدە قۇدۇق قازغان»دەك جەسۇرلۇقنى، ئەستايىدىللىقنى ۋە چىدامچانلىقنى تەلەپ قىلىدىغان نازۇك خىزمەتتۇر. چۈنكى، ئۇ ھامان «يېڭى»نى بەرپا قىلىشنى نىشانلايدۇ. «شاما چاينىغان»دەك ئالدىنقىلارنىڭ مەھسۇلاتىنى قايتا «چايناش» تەتقىقات ئەمەس، بەلكى «ئۆزلەشتۈرۈش» جەريانى ھېسابلىنىدۇ.

رايونىمىزدا ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن باشلاپ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرى يولغا قويۇلۇپ، تېزلىكتە جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشقا باشلىدى.

1978 - يىلى ئېچىلغان مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنىدا يولداش دېڭ شىياۋپىڭ «ئالىي مەكتەپلەر ئىلمىي تەتقىقات سېپىدىكى بىر مۇھىم يۆنىلىش ئارمىيەسى» دېگەن ئىدىيەنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ ئىدىيەنىڭ ئىلھامى ۋە تۈرتكىسى بىلەن 1979 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، ئوقۇتۇش بىلەن ئىلمىي تەتقىقات ئالىي مەكتەپ خىزمىتىنىڭ ئىككى مۇھىم مەركىزىگە ئايلاندى. شۇ يىلى 7 - ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى جاڭ دۆڭيونىڭ باشچىلىقىدا مەكتەپ ئىلمىي كومىتېتى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات تەرەققىيات پىلانى تۈزۈلۈپ، تەتقىقات ساھەسىدىكى خىزمەتلەر تەرتىپكە سېلىندى ۋە سىستېمىلاشتى. 1972 - يىلىدىن باشلاپ ئاشكارا نەشر قىلىنىشقا باشلىغان ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» تېخىمۇ تولۇقلىنىپ ۋە كېڭىيىپ، ئۇيغۇر تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىكى «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەنلەر ئىلمىي ژۇرنىلى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەبىئىي پەنلەر ئىلمىي ژۇرنىلى» ۋە 1981 - يىلى تەسىس قىلىنغان قازاق تىلىدىكى «پەلسەپە

مەن تەتقىقاتنىڭ قىممىتى ئۇنىڭ ئەملىي قوللىنىشچانلىقىدا، دەپ قارىپ كەلدىم. ئىلمىي تەتقىقاتتا بولۇپمۇ، تەبىئىي پەن ۋە سانائەت پەنلىرى تەتقىقاتىدا ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتىغا ئايلىنالمىغان تەتقىقات نەتىجىسىنى «ئىلمىي تەتقىقات» دېيىشكە تىلىم بارمايدۇ. شۇنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدەك نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپتە تەبىئىي پەن ۋە سانائەت پەنلىرىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىغا يىلدا نەچچە ئون مىليون مەبلەغ ئاجرىتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ دۆلەتلىك ۋە ئۇلكىلىك تەتقىقات تۈرلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ، بۇ تەتقىقاتلارنىڭ مۇتلەق كۆپ نەتىجىلىرى ماقالە ۋە كىتابقا قاچىلانغان بولۇپ، تۈرمىدىكى مەھبۇستەك «سىرت»قا چىقالمايدۇ. يەنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ئايلىنالمايدۇ. بۇنداق ئەقىل ئىسراپچىلىقى ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتىدىمۇ مەۋجۇت. ئەما ئىجتىمائىي پەن بىۋاسىتە ماددىي بايلىق يارىتمىغاچقا، شەكلى ئوخشايدۇ. ھازىرقى ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىمىزدا ساقلىنىۋاتقان تېما ۋە مەزمۇن تەكرارلىقى، كىتابتىن كىتابقا كۆچۈرۈش «تەييارغا ھەييار»لىق، قەدىمكىنى ئەتىۋالاپ، بۈگۈنكى رېئاللىقتىن قېچىش، ھېسسىياتنى ئەملىيەتنىڭ ئۈستىگە دەسسىتىش، چەتنىڭكىنى ھەزىم قىلماي قوبۇل قىلىش، ئەنئەنىچىلىكنى زامانىۋىلىكتىن ئۈستۈن قويۇش، ئەملىي تەكشۈرۈش ئورنىغا «ئات ئۈستىدە گۈل سەيلىسى» قىلىش، «ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش»نى مەزھەپ ئۇرۇشىغا ئايلاندۇرىۋېلىش، «مانتا تالىشىپ، قاسقانغا دۇم چۈشۈش»، ماختاشقا قىزىقىپ، تەنقىددىن قېچىش، ئۆزگىلەرنى ئەتىۋالاپ ئۆزلۈكىنى خورلاش... قاتارلىق ئىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ئىجتىمائىيىتىمىزدىكى «ئەقىل ئىسراپچىلىقى» ئەمەسمۇ؟ ئەگەر «كۆپتۈرىۋېتىلگەن» دېيىلسە، مەن شاھىت بولغان بىر قانچە ئىشلارنى سۆزلەپ بېرەي:

گىرەلىشىپ كەتكەن. يازغۇچى - ئەدىبلەرنىڭ بەدئىي ئىجادىيەتلىرىمۇ ئومۇملۇق جەھەتتىن ئىلمى تەتقىقات كاتېگورىيەسىگە تەئەللۇق بولسىمۇ، لېكىن ئۇسۇل ۋە مېتود ئوخشىمىغاچقا، ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتنىڭ قىممىتىمۇ ئوخشىمايدۇ. لېكىن ئۇلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىدىغان چېگرا سىزىقى بولمايدۇ. ئىلىم - پەن تارىخىنى بولۇپمۇ ئادەمىيەت پەنلىرى تارىخىنى ئەسلىسەك، نۇرغۇن مەشھۇر يازغۇچى - ئەدىبلەر كەسپىگە گىرەلەشتۇرۇپ، ئاجايىپ سەمەرىلىك تەتقىقات نەتىجىلىرىنى يارىتقان. مىللىي مەدەنىيەت ئۆزلىكىدىن ئالغاندا، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەبۇ نەسىر فارابىي، ئەلىشىر نەۋايى، شۇنداقلا زامانداشلىرىمىزدىن ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئەھمەد زىيائى، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، ئىمىن تۇرسۇن، ھاجى ئەھمەد كۆلتېگىن، مۇھەممەتجان سادىق، ئابدۇقادىر جالالىدىن قاتارلىقلار تونۇلغان يازغۇچى، شائىرلار بولۇپلا قالماستىن، يەنە مول ھوسۇللۇق ئىلمىي تەتقىقاتچىلاردۇر. شۇڭا ئۇلارنىڭ بىر قىسمىغا «مۇتەپەككۇر» دەپ سۈپەت بېرىلگەن.

مائارىپ، بولۇپمۇ ئالىي مائارىپ ئىلمىي تەتقىقات بىلەن ئەڭ بىۋاستە باغلىنىدىغان ساھە. شۇڭا سەمەرىلىك ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرى ئالىي مائارىپ سېپىدىن چىقىدۇ. تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئېلىمىزدىكى ئاكادېمىكلەرنىڭ 80%تىن كۆپرەكى ئالىي مەكتەپلەردىن چىققان ئىكەن.

مەنمۇ ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ئېھتىياجى بىلەن ئىلمىي تەتقىقاتقا كىرىشكەن. مېنىڭ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - ۋە 90 - يىللىرىدا يازغان كوللېكتىپ تۈزگەن توققۇز پارچە يېرىك ئەسىرىم بىۋاستە ئوقۇتۇش تەلىپىنى چىقىش قىلغان ھالدا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ھەم ئوقۇتۇش قوللانمىسى ھەم ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسى بولۇشتەك قوش ئۇنۇم يارىتقان.

ئارىسىدا غۇلغۇلا باشلاندى. بۇنداق «غۇلغۇلا» ئىككى نۇقتىغا مەركەزلەشتى. بىرى، «بۇ خىزمەتنىڭ تۈرىگە بىر قىسىم (تارىخى داشقاللار) چىقىۋالدى. (ئېشەك)لەر (مەتتىمىن يۈسۈپنى دېمەكچى) باش بولىۋالدى. يەي...» دەپ ۋايسىاش. يەنە بىرى، «(قۇتادۇغۇبلىك)نىڭ نەسرى يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەك ئىدى. ھازىر يۇنىلىشتىن چەتنەپ كەتتى» دەپ زارلاش. بۇ «غۇلغۇلا» ئىچكى قىسمىدىن ئاستا - ئاستا جەمئىيەتكە كېڭىيىپ، ئەمدى شەكىللىنىۋاتقان ئۇيغۇر زىيالىلار قوشۇنى ئىككى سەپكە بۆلۈنىشكە باشلىدى. ھەتتا گېزىت - ژۇرناللاردا «مۇنازىرە» باشلىنىپ، بىر - بىرىنى تىللايدىغان، قالپاق كىيدۈرىدىغان، كەمسىتىدىغان ھالەت شەكىللەندى. بۇ ئىككى مۇقەددەس ئابىدىنىڭ مۇئەللىپلىرى بولغان ئىككى بۇيۇك ئالىمىمىزنىڭ روھىنى ئازابلايدىغان ھەمدە بۇگۈنكى ئەۋلادلىرىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان بۇنداق ئەھمىيەتسىز «غۇلغۇلا»لار ھۆكۈمەتنىڭ ۋە جامائەتنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. بۇ چوڭ قۇرۇلۇشقا ھۆكۈمەت تەرەپتىن مەسئۇل بولغان ئىمىنوف ھامىت سالماقلىق بىلەن نۇقتىلىق ئورۇنلاردىكى بىر قىسىم مۇتەۋەر ۋە ئىلىم ئادەملىرى بىلەن سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىنكاسلىرىنى ئاڭلىدى. ئەنە شۇ سۆھبەتلەرنىڭ بىرى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ 2 - قەۋىتىدىكى ئوقۇتقۇچىلار دەم ئېلىش ئۆيىدە ئېچىلدى. شاۋجاڭ ھاكىم جاپپار ئاكا، زاربپ دولاتوۋ (ئىلمىي تەتقىقات باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى)، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، شەرىپىدىن ئۆمەر، ئابلەت ئۆمەر، ئامانۇللا مۇسا ۋە مەن قاتارلىق يەتتە، سەككىزىمىز قاتناشتۇق. مۇئاۋىن رەئىس ئىمىنوف ھامىت ناھايىتى كەمتەرلىك ۋە سىپايىلىق بىلەن بۇ ئىككى گۇرۇپپىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇردى:

1980 - يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭغا ئىلىم - پەن باھارى يېتىپ كېلىپ، قىشچە ئۇيقىدا ياتقان گۈل - چېچەكلەر نۇرۇز ئېيىنىڭ خاسىيىتى بىلەن قايتىدىن چېچەكلىگەنگە ئوخشاش مەنزىرە شەكىللەندى. ئاشۇ يېڭىچە كەيپىياتنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە قوللىشى ئاستىدا ئۇيغۇر خەلقنىڭ قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسى «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» بىلەن «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى ئىشلەش كۈنتەرتىپكە قويۇلدى. بۇ ھەقتەتەن ئېلىمىزنىڭ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى ناھايىتى چوڭ قۇرۇلۇش ئىدى. شۇڭا پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بۇ قۇرۇلۇشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىلىم - پەن ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ خىزمەتلىرىگە مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىس ئىمىنوف ھامىت باشچىلىقىدا مەخسۇس رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇردى ھەمدە كونكرېت خىزمەتلەرگە شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنى مەسئۇل قىلدى. ئاكادېمىيەنىڭ باشلىقى مەتتىمىن يۈسۈپ ئاكا خىزمەت تەجرىبىسى مول، ئىقتىدارلىق تەشكىلاتچى ۋە تەتقىقاتچى بولغاچقا، ئىمىنوف ھامىت بىلەن زىچ ماسلىشىپ ئىككى بۇيۇك ئابىدىنى ئىشلەشكە ئىككى خىزمەت ئەترىتى تەشكىللىدى. شۇ يىللاردا بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرچە يەشمىسىنى ئىشلەشكە قۇرىتى يېتىدىغان تەتقىقات خادىملىرى ناھايىتى چەكلىك ئىدى. بۇ ئوبېيكتىپ قىيىنچىلىقلار ئالدىدا مەتتىمىن يۈسۈپ ئاكا تىز پۈكمەي، ھەر قايسى رايونلاردىكى يارىملىق پىشقەدەم تىلشۇناسلارنى، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغان مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىپ خىزمەتنى باشلىدى. لېكىن خىزمەت باشلىنىپ ئۇزۇنغا بارماي، بىر قىسىم يۇقىرى قاتلام ئۇيغۇر «زىيالى»لىرى

يەشمىسىنى ئىشلەشنىڭ ھېچقانداق خاتالىقى يوق. بىز مۇشۇ ئۇسۇلنى قوللايمىز دېيىشتى بەزىلەر.

ـــ بىز 11 - ئەسىردە بارلىققا كەلگەن بۇ بۇيۇك ئابىدىنىڭ بىردىنبىر ھەقدارى. شۇڭا كىمنىڭ ئامىنلىك چۈشىنىش ئىقتىدارى ۋە ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتقاندا ئالدى بىلەن نەسرىي نۇسخىسىنى ئىشلەش ئەقىلگە مۇۋاپىقراق ئۇسۇل. دۇنيادا تېخى قەدىمكى كىلاسسىك نەزمى ئەسەرلەرنى نەزمىي ئۇسۇل بىلەن ھازىرقى زامان تىلىدا ئىپادىلەشنىڭ ئۇلگىسى يوق. شۇڭا تۇركىيە ۋە ئۇزبېكستاندىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ نەسرىي يەشمىسى ئىشلەنگەن، ـــ دېيىشتى يەنە بەزىلەر.

ـــ دۇنيا ئىلىم ساھەسىدە بىر مىللەتنىڭ كىلاسسىك تىلىدىكى نەزمىي ئەسەرلەرنى ھازىرقى زامان تىلىدا ئىشلەشكە توغرا كەلسە، نەسرىي يەشمىسى بويىچە ئىشلەش كېرەك، دەيدىغان ئۇلچەم يوق. شېئىرنى نەسرىي بايانغا ئايلاندۇرساق، ئۇنىڭ شېئىرى لەززىتى ۋە قىممىتى ئەسلىدىكىدەك بولمايدۇ. «قۇتادغۇبلىك» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى بويىچە شېئىرى ئۇسلۇبتا يېزىلغان دىداكتىك داستان. شۇڭا ئۇنى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى بولغان ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىگە سادىق بولۇپ، نەزمىي ئۇسلۇبتا ئىشلەشنىڭ ئەۋزەللىكى ناھايىتى كۆپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزدە بۇ ئېغىر ئەمگەككە قۇربىتى يېتىدىغان ئىقتىدارلىق مۇتەخەسسىسلەرمىز تۇرسا، يەنە نېمىدىن ئەندىشە قىلىمىز؟ شۇڭا نەزمىي يەشمە ئىشلەش يۇنىلىشى تامامەن توغرا. نەزمىي يەشمە يورۇقلۇققا چىققاندىن كېيىن شۇ ئاساستا نەسرىي نۇسخىسىنى ئىشلىسەك ئىشلىرىمىز تېخىمۇ ئاسانلىشىدۇ ۋە راۋانلىشىدۇ. «دۇنيادا بۇنداق ئۇلگە يوق» دېگەن گەپ پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ. ناۋادا «ئۇلگە يوق» بولسىمۇ بىز ئۇلگە يارىتىشىمىز كېرەك. مانا بۇ ئىلمىي ئىزدىنىش ۋە ھالقىش.

ـــ بۇ ئىككى چوڭ قۇرۇلۇش پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشى ۋە غەمخورلۇقى ئاستىدا ئېلىپ بېرىلغان ئەل رايى قۇرۇلۇشى ئىدى. شۇڭا پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە ئىتتىپاقلىشىپ، خەلق ۋە مىللەتكە يۈز كېلەلىگۈدەك ياخشى ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك ئىدى. ۋاھالەنكى، خىزمەت ئەمدى باشلىنىپ ئۇزاققا بارمايلا بەزى ئوقۇشماسلىقلار يۈز بېرىپ، جەمئىيەتتە ھەر خىل ئىنكاسلارنى پەيدا قىلىۋاتىدۇ. دەرۋەقە، ئىلىم ـ پەندە مۇنازىرىنىڭ بولۇشى نورمال ئىش. ئۇنى ئەلۋەتتە ھەممە كىشى چۈشىنىدۇ. مەن بۇگۈن بىرلا مەسىلە يەنى «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەسرىي يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەكمۇ ياكى نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەكمۇ؟ دېگەن بۇ ھالقىلىق مەسىلە ھەققىدە سىلەردەك پىشقەدەم زىيالىلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلاشقا كەلدىم. چۈنكى، بۇ خىزمەت باشلىنىش ئالدىدا مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مۇزاكىرىسى ئارقىلىق ئالدى بىلەن نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەش قارارلاشتۇرۇلغان. شۇ پىرىنسىپ بويىچە خىزمەت باشلىنىپ ئۇزاققا بارمايلا، بىر قىسىم يولداشلار ئۇنىڭغا قارشى چىقتى. ھەتتا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىلىرىغا يازما دوكلات سۇنۇپ بۇ خىزمەتنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرىۋەتتى. شۇڭا ھەر ساھەدىكى زىيالىلارنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكرىنى ئاڭلاش زۆرۈر بوپقالدى. سىلەر ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلغان ھالدا، ئويلىغان كۆڭۈل سۆزۈڭلارنى ئېيتىپ باقساڭلار، ـــ دېدى ئىمىنوف ھاممەت ئاكا.

ـــ ئىلمىي جەھەتتىن ئالغاندا بۇ ھېچقانداق تالاشقۇچىلىكى يوق مەسىلە. شائىرت يار بەرسە بۇ بۈيۈك ئەسەرنىڭ ھەر ئىككى خىل يەشمىسىنى ئىشلەش كېرەك. لېكىن ھەر قانداق ئىشنىڭ تەرتىپى بولىدۇ. بەش بارماقنى بىراقلا ئېغىزغا تىقىۋالغىلى بولمايدۇ. شۇڭا بىرىنچى قەدەمدە نەزمىي

گۈرۈپپىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇسالام ئابباس سۆزلىدى:

ــ گەرچە بۇ ئىككى گۈرۈپپىنىڭ خىزمىتى داۋاملىشىۋاتقاندەك قىلسىمۇ، لېكىن يۇنىلىش تېخى ئېنىق ئەمەس. بىز ئەسەرنىڭ نامىنى تەرجىمە قىلماي ئۆز پېتىچە ئالىمىز، دېسەك، ئۇلار بۇنى «پارنتۇركىزمنىڭ يولىدا ماڭغانلىق» دەپ بىزگە قالپاق كىيگۈزىۋاتىدۇ. بىز «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەسرىي يەشمىسىنى ئىشلەيمىز دېسەك، ئۇلار نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەيمىز، دەپ ئىلمىگە زىت ئىش قىلىۋاتىدۇ. بىز «بۇنداق» دېسەك، ئۇلار «ئۇنداق» قىلىۋاتىدۇ، ــ دېدى.

ــ توختاڭ ئابدۇسالام، ــ دېدى ئىمىنوف ھامىت ئونىدىن تۇرۇپ.

ــ «بىز» دېگىنىڭىز كىم؟ «ئۇلار» دېگىنىڭىز كىم؟ ــ دېدى سوئال نەزىرى بىلەن.

ئىمىنوف ھامىت ئادەتتە ناھايىتى مۇلايىم، ئېغىر بېسىق كىشى ئىدى. بۇگۈن چىرايىدىن قارىغاندا ناھايىتى ئاچچىقى كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئىمىنوفنىڭ يۇقىرىقى سوئالىغا ئابدۇسالام دۇدۇقلاپ ئېنىق جاۋاب بېرەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىمىنوف ھامىت سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ ئابدۇسالام، سىز بىر رەھبىرى كادىر. ئۇنىڭ ئۈستىگە پارتكومغا ۋاكالىتەن بۇ خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىۋاتىسىز. رەھبەر بولغان كىشىدە ئومۇملۇق قارىشى بولۇشى كېرەك. سىز ئۇنىڭ ئەكسىچە، ھېسسىياتىڭىزغا تايىنىپ، «بىز»، «ئۇلار» دەپ سۆزلىسىڭىز قانداق بولىدۇ؟ يۇقىرىقى ئىككى ئالماشنىڭ مەزمۇن يۇنىلىشىدە تېخى ئەمدى قەدەم كۆتۈرىۋاتقان ئۇيغۇر زىيالىلار قوشۇننىنى ئىككى قۇتۇپقا ئايرىپ، بىر ـ بىرى بىلەن سوقۇشقا سالىدىغان تەپرىقچىلىك خاھىشى يوشۇرۇنغاندەك قىلمىدۇ، شۇنداقمۇ؟

شۇنداق قىلغاندا بۇيۇك مۇتەپەككۇرىمىز ـــ يۇسۇپ خاس هاجىپنىڭ روهى ئەمەس تاپىدۇ، ـــ دېيىشتۇق يەنە بەزىلەر.

ئاخىرىدا، سۆھبەتنىڭ خۇلاسىسى ئۇچىنچى خىل قاراشقا مەركەزلەشتى. ئەمما بۇنىڭغا بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ «قورساق سوقۇشى» ئاخىرلاشمىدى. قارىغاندا، «كاتتا»لار ئارىسىدىكى زىددىيەت ـ توقۇنۇشلىرى ئىككى ئەسەرنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى قايسى ئۇسلۇبتا ئىشلەشكە مەركەزلەشكەندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ چۆرىسىدە بىر مۇنچە تارىخىي زىددىيەتلەر گىرەلىشىپ كەتكەن. تىلنىڭ سۆڭىكى، دىلنىڭ ئۆلچىمى بولمىغاچقا، ئادەملەر بىر نۇقتىغا تىكىلىسە قۇياشتىنمۇ ئېۋەن تاپقىلى بولىدىكەن. شۇڭا ئىلىم مەسلىسىدىمۇ دېموكراتىيە بىلەن مەركەزلەشتۈرۈش تەڭ ئورۇنغا ئىگە بولمىقى زۆرۈر ئىكەن.

ئىككى ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرچە يەشمىسىنى ئىشلەش خىزمىتى جىددىي داۋاملىشۋاتقان 1983 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا، ئىمىنوف هامىت رىياسەتچىلىكىدە هۆكۈمەتنىڭ يىغىن زالىدا بىر باسقۇچلۇق خىزمەتنى خۇلاسە قىلىش يىغىنى ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا ئۇرۇمچىدىكى نوپۇسلۇق زىيالىلار، ئىككى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇللىرى، بۇ خىزمەتكە ئالاقىدار بىر قىسىم رەھبەرلەر بولۇپ، 30 ئەتراپىدا كىشى قاتناشتى. ئىمىنوف هامىت ئالدى بىلەن بۇگۈنكى يىغىنىڭ مەقسىتى ۋە كۇنتەرتىپىنى ئۇقتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن «قۇتادغۇبلىك»نىڭ نەزمىي يەشمىسىنى ئىشلەش گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى مەمتىمىن يۇسۇپ ئاكا بۇ گۇرۇپپىنىڭ خىزمەت ئەھۋالىنى، دۇچ كېلىۋاتقان بەزى قىيىنچىلىقلارنى تەپسىلىي تونۇشتۇردى ھەمدە نەسرىي يەشمىسىنى ئىشلەشكە يەنە بىر گۇرۇپپا تەشكىللەش ھەققىدە تەكلىپ بەردى. «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»نىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى ئىشلەش

قالمايلى. ئىلمىي جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى سەممىيلىك بىلەن كېڭىشىپ، ئىلمىي ئۇسۇلدا ھەل قىلايلى. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن بىر غەزىلىدە مۇنداق يازغان ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن تۆت مىسراسىنى ئوقۇپ بېرەي:

مۇراد باغى باراقساندۇر جاھاندا ھەق - ئادالەتتىن،
يامانىنى زىكرى قىلغانلار كۆرەلمەس مۇددىئاسىنى.

يۈرەر گۈلشەن ئارا قۇزغۇن تاقاپ توزنىڭ قانىتىنى،
بىراق تارىخ ئاڭا بەرگەن يەنە قۇزغۇن باھاسىنى.

بۇ ھەممىزگە ئىبرەت بولسۇن. ئىشىنىمەنكى، خىزمەتلەر ئۆز ئوقىدا ماڭىدۇ. ئوقۇشماسلىقلار ھامان بىر كۈنى يېشىلىپ، ئۆزئارا چۈشىنىش ھاسىل بولىدۇ.

مەن بۈگۈنكى يىغىندىن چوڭقۇر تەسىرلەندىم. شۇنى ھېس قىلدىمكى، قەيەردە ئىناقلىق بولسا، شۇ يەردە بەرىكەت ۋە ھىدايەت بولىدۇ. ئىناقلىقنى ۋۇجۇدىغا سىڭدۈرگەن ئالىيجاناپ، پاك دىل ئادەملەر ئۈچۈن ئىستىقبال تولىمۇ پايانسىز بولۇپ، چىنار دەرىخى توسۇۋالغان ئاسماندىنمۇ كەڭ، قىممىتى گۈھەردىنمۇ باھالىق بولىدۇ. تېخىمۇ مۇھىمى ئۇنىڭ قەلبى مېھىر - مۇھەببەتكە تولغان بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، رايونىمىزدىكى ئالىم - مۇتەخەسسىسلەرنىڭ جاپالىق ئەجرى ۋە تىرىشچانلىقى بىلەن بىر - ئىككى يىل ئىچىدىلا ئىككى ئەسەرنىڭ ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا پۈتۈپ، 1983 - يىلىدىن باشلاپ ئارقا - ئارقىدىن نەشر قىلىندى. بۇ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان مۆجىزە

ـــ مېنىڭ سۆزۈم سەل چۈۋالچاق بولۇپ قاپتۇ. ئەمما مەندە ئۇنداق مەقسەت يوق.

ـــ بۇ سۆزنى ھەممىمىز تەكرارلايمىز. ئەمما نەخ مەسىلىگە كەلگەندە كۆڭلىمىزدىكىنى ئاشكارىلايمىز. بۇ خىزمەتنىڭ يۆنىلىشىنى، پىرىنسىپ ۋە ئۆلچەملىرىنى سىز بىلەن بىرلىكتە بېكىتىپ قارارلاشتۇرغان. تېخى ئۇچ ئاي ئۆتمەي تۇرۇپ بۇ قارارغا نارازى بولسىڭىز. ئۆزىڭىزنى ئۆزىڭىز كاچاتلىغان بولمامسىز؟ پارتىيەئىلىك دەل مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە سىنىلىدۇ. ئالىم، مۇتەخەسسىلەر، مەن سەل كايىپ قالدىم، ئەپۇ قىلىڭلار. مېنىڭ تەكتىلەيدىغىنىم يەنىلا ئېچكى ئىتتىپاقلىق، بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە زىچ ھەمكارلىشىپ، دۆلەت ۋە خەلق تاپشۇرغان بۇ شەرەپلىك خىزمەتنى مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن پۈختا ئىشلەش. زىيالىلار قاتلىمى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەربىر باسقۇچىدا كۆچى. زىيالىلار قوشۇنى ئىتتىپاقلاشمىسا، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي ئىتتىپاقلىقى زىيانغا ئۇچرايدۇ. شۇڭا مەيلى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر سۆزىمىزگە ۋە ھەربىتىمىزگە مەسئۇل بولايلى. «ئالىم» دېگەن كەڭ قورساق، پىراقنى كۆرەر، پايدا - مەنپەئەتنى ئويلاشمايدىغان، كەمتەر ۋە ئالىيجاناپ بولۇشى كېرەك. پەقەت شۇ چاغدىلا ئۇلۇغ خەلقىمىز ۋە مىللىتىمىزگە يۈز كېلەلەيمىز. ئۇلارنىڭ قىممىتى بىزنىڭ قىممىتىمىز. بىزنىڭ تارىخىمىزدا تەپرىقىچىلىكتىن تارتقان ئاراپ - كۇلپەتلىرىمىز ئاز ئەمەس. تارىخىي تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئېسىمىزدە چىڭ ساقلايلى. يەنە تەپرىقىچىلىك پەيدا قىلىپ «توپىلاڭدىن توغاچ ئوغۇرلاش» كويىدا بولۇۋاتقانلار ئەمدى كوچىدىن ئۆتكەن چاشقاندەك ئۇر - ئۇرغا قالىدۇ. ئاغىنىلەر، سىلەردىن پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ كۈتكەن ئۈمىدى ناھايىتى زور. چوڭ ئومۇملۇق ئالدىدا ئۆزىمىزنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئۇنتۇپ

خەلى ئارقىدا تۇرساقمۇ، لېكىن مىللى روھنىڭ تۇرتكىسى ۋە ئىلھامى بىلەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە قولغان كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىمىز زور بولدى. مۇشۇ يىللار ئىچىدە ئىككى ئەسىر ھەققىدە ئون قېتىمدەك ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك، مەملىكەت ۋە خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئۆيۈشتۇرۇلدى. مەن بۇ ئىلمىي يىغىنلارنىڭ ھەممىسىگە قاتناشتىم. ئىلمىي يىغىن شۇ ساھەدىكى تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى سورۇنى، ئىلمىي ئۈچۈرلارنى ئالماشتۇرۇشنىڭ پايدىلىق پۇرسىتى. مەن مۇھاكىمىلەرنىڭ ئىلھامى بىلەن ئىككى ئەسىر ھەققىدە 12 پارچە ئىلمىي ماقالە يازدىم ۋە بۇ ماقالىلەرنى قايتا رەتلەپ «ئىككى ئالىمنىڭ دىيالوگى» ناملىق ئەسەرنى تەييارلىدىم. بىزدە گەرچە «ئىككى ئەسەر» ھەققىدىكى تەتقىقات يولغا قويۇلغاندىن بۇيان يېزىلغان ماقالىلەر 300 پارچىدىن، مەخسۇس مونوگرافىك ئەسەر ئون نەچچە پارچىدىن ئاشسىمۇ، لېكىن بۇ تەتقىقاتلار گويا كى يېڭىغۇچقا ئوخشاش بېشى (مۇقەددىمىسى) چوڭ، بىلى (مەزمۇن قاتلىمى) ئىنچىكە، قۇيرۇقى (خاتىمىسى) مۇنجاما قەغەزدە نازۇك بولۇپ، جۈۋاز كالىسىدەك بىر ئوقتا ئايلىنىۋاتاتتى. مەزمۇن تەكرارلىقى ۋە قۇرغاقلىقى تۆپەيلىدىن ئوسىغان يەرگە بارمايتتى. ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن يازغان «قۇتادغۇبىلىك خەزىنىسى» ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى «تىل، تارىخ ۋە مەدەنىيەت يۈكسەك قۇرۇمى»نىڭ باشقانى شۇكرۇ خالۇك ئاكالىن تەرىپىدىن مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىغا ئاتاپ يازغان «مىڭ يىل بۇرۇن، مىڭ يىل كېيىن مەھمۇد كاشغەرىي ۋە ‹دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك›» ناملىق مۇنوگرافىيەسىگە ئوخشاش يېرىك تەتقىقاتلار ناھايىتى ئاز بولدى. دەرۋەقە، ھەر قېتىملىق مۇھاكىمە يىغىنلىرى بىزگە كەڭ ئىلمىي بوشلۇق ھازىرلاپ بەرگەن بولسىمۇ، پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتالمىدۇق.

خاراكتېرلىك نەتىجە ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئېلىمىزدە بۇ ئىككى ئەسەرنى مەركەز قىلغان چوڭ ئىلمىي يىغىنلار قاپىناپ كەتتى. 1984 - يىلى 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى شىنجاڭدا تۇنجى قېتىملىق «قۇتادغۇبىلىك» ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ رياسەتچىلىكىدە مەكتەپ كۇتۇبخانىسىنىڭ يىغىن زالىدا ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار، تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مىللىي ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرىدىن باشقا، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىمىنوف ھامىت، پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇسالام ئاببىاس، ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ باشلىقى مەمتىمىن يۇسۇپ، ئاتاقلىق ئالىم ۋە يازغۇچىلاردىن ئىبراھىم مۇتىئىي، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئىمىن تۇرسۇن، ئەھمەد زىيائى، مىرسۇلتان ئوسمانوف، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، لىيۇ زىشاۋ، لىيۇ بىڭ، قەييۇم تۇردى، تېيىپجان ئىلىيوف، غازى ئەھمەد، مۇھەممەت زۇنۇن قاتارلىق 300 دىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى.

ئىككى ئەسەرنىڭ نەشرىدىن چىقىشى رايونىمىزدا قانات يېيىۋاتقان ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلۇققا، كۆپ خىللىققا، ئاممىۋىلىققا ۋە خاسلىققا ئىگە قىلدى. 1985 - يىلى رايونىمىزدا «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلدى. مەن بۇ جەمئىيەتنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە مۇئاۋىن باش كاتىپى بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن بىزدىمۇ مەخسۇلاشقان «دىۋانشۇناسلىق» ۋە «قۇتادغۇبىلىكشۇناسلىق» ئىلمىي بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. بۇ ساھەدىكى تەتقىقات رايوندىن مەملىكەتكە، مەملىكەتتىن خەلقئارا غا يۈزلەندى. گەرچە ئىككى ئەسەر ھەققىدىكى تەتقىقات جەھەتتە بىز ياۋروپادىكى بىر قىسىم ئەللەردىن

يىغىنى بولدى. «قەشقەر يىغىنى»نى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومى بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى ئۇيۇشتۇرغان بولۇپ، كونكرېت خىزمەتلەرگە «جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى»، «جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئىنستىتۇتى»، «مەركىزى مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى»، «ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى»، «قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمە» قاتارلىق ئون ئورگان بىرلىشىپ رىياسەتچىلىك قىلدى. بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا مەملىكەت بويىچە 200گە يېقىن ھەر مىللەت ئالىم، مۇتەخەسسىسلىرى قاتناشتى. 120 پارچىدىن ئارتۇق ماقالە يېزىلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى نۇر بەكرى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمي ھەيئەت ئەزاسى، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى كۇرەش مەخسۇت، قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ سېكرېتارى داگاڭ قاتارلىق كۆپلىگەن رەھبىرى يولداشلار يىغىنغا قاتناشتى ۋە مۇھىم سۆز قىلدى. مەن يىغىننىڭ ئاخىرىدا «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»نىڭ ئۇيغۇرچە يەشمىسىنى ۋە خەنزۇچە تەرجىمىسىنى ئىشلەشكە ئالاھىدە كۈچ قوشقان 21 نەپەر كۆزگە كۆرۈنگەن مۇتەخەسسىسنى مۇكاپاتلاش ھەققىدىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قارارىنى ئوقۇپ ئۆتتۇم.

2008 ـ يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق مۇھاكىمە يىغىنىنى مەركىزى مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تۈرك تىلى جەمئىيىتى بىرلىكتە ئاچقان بولۇپ، جۇڭگو، تۈركىيە، گېرمانىيە، گوللاندىيە، ئەزەربەيجان قاتارلىق دۆلەتلەردىن 120 دىن ئارتۇق مۇتەخەسسىس قاتناشتى. 112 پارچە ئىلمى ماقالە ئوقۇلدى. يىغىن ئاربلىقىدا چەت ئەللىك بىر

زېھنىمىزنىڭ كۆپ قىسمى ئىككى ئالىمنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان يىللىرىنى دەلىللەشكە سەرپ ئېتىلىدى - يۇ، ئەمما ھازىرغىچە بىرلىككە كەلگەن ئورتاق قاراش شەكىللەنمىدى. گەرچە بۇ ئىككى ئالىمنىڭ ئۆزلۈكى ۋە كىملىكى شەك - شۇبھىسىز ھالدا ئۇيغۇر مەدەنىيەت چەمبىرىكىگە تەۋە بولسىمۇ، بىز ئۇلارنى دۇنيا ئورتاق ئېتىراپ قىلىدىغان «ئالىملار يىلى» ئىچىگە كىرگۈزۈشتە تەشەببۇسكار بولالمىدۇق. ئاخىرى بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئۇچۇن تۇركىيە ھۆكۈمىتى «كەتمەن چېپىپ»، 2008 - يىلى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مائارىپ، پەن ۋە مەدەنىيەت ئورگىنىغا «11 - ئەسىردە ياشىغان بۇيۇك ئالىم مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ مىڭ يىللىق مۇناسىۋىتى بىلەن 2008 - يىلىنى (مەھمۇد كاشغەرىي يىلى) قىلىش» توغرىسىدا دوكلات سۇندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ دوكلات تەستىق قىلىنىپ دۇنياغا تەسىرى چوڭ بولغان 67 دۇنياۋىي ئالىم قاتاردا 2008 - يىلىنى «مەھمۇد كاشغەرىي يىلى» دەپ ئېلان قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ خۇش خەۋەرنى تەنتەنە قىلىش يۇزىسىدىن ئېلىمىزدە ئۇچ قېتىم، تۇركىيەدە بەش قېتىم، قازاقىستاندا بىر قېتىم، ئۆزبېكىستاندا بىر قېتىم، ئەزەربەيجاندا بىر قېتىم خەلقئارالىق ياكى رايون خاراكتېرلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئېچىلدى. بۇ تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى ئىچىدە ئەڭ تەسىرلىك بولغىنى 2005 - يىلى 10 - ئاينىڭ 4 - كۇنىدىن 6 - كۇنىگىچە ئالىمنىڭ يۇرتى قەشقەردە ئېچىلغان «مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»، 2008 - يىلى 11 - ئاينىڭ 24 - كۇندىن 28 - كۇنىگىچە بېيجىڭدا ئېچىلغان خەلقئارالىق خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ۋە 2008 - يىلى 18 - دېكابىردىن 21 - دېكابىرغىچە قازاقىستاننىڭ ئالماتا شەھىرىدە ئېچىلغان خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە

شىركىتىنىڭ ئايوربىلانى ئالمۇتا ئايرۇدۇرۇمىغا قونۇش بىلەن تەڭ ئايرىپورت زالىدا بىزنى كۈتۈپ تۇرغان قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئەخمەتجان بەكرەم ئوغلى شاردىنوۋ، ئالمۇتا ئوبلاستلىق ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى پەرھات تېيىپ ئوغلى ھاسانوۋ، «مەركەز» قارمىقىدىكى «ئالىملار كېڭىشى»نىڭ رەئىسى گىئولوگىيە ـ مىنېرالوگىيە پەنلىرىنىڭ ئاكادېمىكى پروفېسسورى ئابدۇللائېزبز ئابدۇللايوۋ ھەمدە «مەركەز» يېنىدىكى ھەر قايسى كېڭەشلەرنىڭ باشلىقلىرى قاتارلىق نوپۇزلۇق مۇتەۋەرلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇق. بىزنى قارشى ئېلىشقا چىققان سەپنىڭ ئالدىدا ئىككى خىزمەتچى قىز رۇسچە ۋە ئۇيغۇرچە «مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» دەپ ئالتۇن ھەل بىلەن پۈتۈلگەن پىلاكاتنى كۆتۈرۈۋالغان ئىدى. بىز ئۇلارغا يامان ئەمەس، شۇڭا ھېچقانداق تەكۇللۇپ ـ تەسەننا سىز ئۇلارنىڭ قوينىغا سىڭىپ كەتتۇق.

بىز ساھىبخانلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرغان مېھمانسارايغا يۈرۈپ كەتتۇق.

ـــ سىلەرنىڭ دىيارىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلىشىڭلار بىلەن تەڭ شەھىرىمىزگە تۇنجى قار ياغدى، ـــ دېدى يول باشلىغۇچى ئەخمەتجان ئەپەندى سىرتتا لەپىلدەپ يېغىۋاتقان قارنى كۆرسىتىپ.

ـــ شۇنداق، بۇ ئەزىز مېھمانلىرىمىزنىڭ ئايىغى ياراشقانلىقىنىڭ بەلگىسى دېگىنە ئۇكا!، دەپ سۆز باشلىدى خۇشچاقچاق ئالىم ئابدۇلئەزىز ئەپەندى، ـــ مەن بۇ يىل نويابىرنىڭ ئاخىرلىرى «مەركەز»نىڭ ھاۋالىسى بىلەن مەھمۇد كاشغەرىي يۇبىلىسىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ئۈچۈن شىنجاڭغا سەپەر قىلغىنىمدا ئورۇمچى ئايرۇدورۇمىدىمۇ تۇنجى

قسسم مۇتەخەسسىسلەر قەشقەرگە بېرىپ، ئوبال يېزىسىدىكى مەھمۇد كاشغەرىينىڭ قەبرىگاھىنى زىيارەت قىلدى ۋە قەشقەر خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى.

2008 - يىلىنىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرىدە قازاقىستانىنىڭ مەدەنىيەت، ئىقتىساد ۋە ئىلىم - پەن مەركىزى بولغان ئالمۇتا شەھىرىدە ئۇنكۇزۇلگەن ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بىلەن ئالمۇتا شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە تەشكىللىگەن بولۇپ، بۇ يىغىنىنىڭ تەنتەنىسى ھەممىمىزنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى.

مەن زىيارەت تەسراتى يېزىشقا بەكمۇ قىزىقىپ كەتمەيتتىم. ئەمما «مەھمۇد كاشغەرىي يىلى»دا مەن شاھىد بولغان خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى ئىچىدە قازاقىستاندا ئۇيۇشتۇرۇلغان «مەھمۇد كاشغەرىينىڭ دۇنياۋى مەدەنىيەت مىراسقا قوشقان ئۆلۈشى» تېمىسىدىكى خەلقئارا ئىلمىي ئەنجۇمەنى مەندە ئۆزگىچە يېڭى تەسىرات قوزغىغاچقا، ھاسىلاتتىن تۇغۇلغان ھېسلىرىمنى ئوقۇرمەنلىرىم بىلەن ئورتاقلىشىش يولىنى تاللىدىم.

2008 - يىلى 18 - دېكابىردىن 21 - دېكابىرغىچە قازاقىستانىنىڭ ئالمۇتا شەھىرىدە قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بىلەن ئالمۇتا شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشىدا مەھمۇد كاشغەرىي ھەققىدە خەلقئارا ئىلمىي ئەنجۇمەنى ئېچىلدى. ساھىبخان تەرەپنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى يەتتە كىشىلىك ئىلمىي دىلىگاتسىيە تەشكىللەپ بۇ ئىلمىي پائالىيەتكە قاتنىشىشنى تەستىقلىدى. بىز پۇختا تەييارلىقلار ئاساسىدا 17 - دېكابىر چۈشتىن كېيىن ئالمۇتاغا يۇرۇپ كەتتۇق. بىز ئولتۇرغان جەنۇبىي جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە

ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئائىت تېپىك ئاسار ئەتىقىلەر تىزىلغان. ئوك تەرەپتىكى سۇنئىي ياسالغان بىر تۇپ ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئاستىغا كىچىك سەھنە راسلانغان، سول تەرەپتىكى ئۇزۇم بارىگىنىڭ ئاستىغا نەقىشلىك كارىۋات قويۇلۇپ، ئۈستىگە گىلەم ۋە ھەمزەك كۆرپە سېلىنغان. رېستۇراننىڭ ئىچى گويا كى بىر مەدەنىيەت مۇزېيىغا ئوخشايدۇ. بىز ساھىبخانىنىڭ تەكلىپى بىلەن رېستۇراننىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان چوك شىرەنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالدۇق. بۇ تاماق سورۇنىدا بىزدىن باشقا يەنە تۈركىيە، ئۆزبېكىستان، قىرغىزستان، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن ۋەكىللەرمۇ بار ئىكەن. بىر تەرەپتىن تاماقلانغاچ ئۆزئارا تونۇشتۇرۇش - تونۇشۇشلار باشلاندى. تەكلىپكە بىنائەن جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ئابلىز ئابدۇرېھىم ئەپەندى ئۆمەك تەركىبىدىكى ئەزالىرنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى.

— بۇ كىشىنىڭ ئىسمى شياۋ جۇڭيى، مىللىتى خەنزۇ، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ تەتقىقاتچىسى، ئۇ بۇۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» نامىلىق ئۆلمەس ئەسىرىنى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغۇچىلارنىڭ بىرى. ئابلىز ئەپەندىنىڭ تونۇشتۇرۇشى تۈگىمەي تۇرۇپ، ھەممەيلەن گۈلدىراس ئالقىش ياڭراتتى. شىرە ئەتراپىدىكىلەر ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇشۇپ شىياۋ جۇڭيى ئەپەندىنى قۇچاقلاپ چوڭقۇر ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۇرۇشتى.

— مۇقەددەس «دىۋان»نى بۇيۇك ئالىمىمىزنى بىر مىليارتتىن ئارتۇق خەنزۇ قېرىنداشلارغا تونۇتۇپ تولىمۇ ساۋاپلىق ئىش قىپسىز...

— تارىم سۇيىنى خۇاڭخى ئېقىنىغا باشلاپسىز...

— ئىلىم دۇنياسىدا ئۇنتۇلماس تۆھپە يارىتىپسىز!

قار ياغقان ئىكەن. مانا بۇگۈن سىلەرگىمۇ تەبىئەت ئاق يول تىلىدى. بۇنداق ئوخشاشلىقنى ئاللاھنىڭ نېمىتى، بوۋىمىز مەھمۇدتىنىڭ كارامىتى، دېيىش كېرەك.

ـــ ئۇلۇغلىرىمىزنى ئەسلەش يولىدا بېسىلغان قەدەملەر ھامان خەيرلىك، ساخاۋەتلىك بولىدۇ-دە، ـــ دېدىم مەنمۇ سۆز قىستۇرۇپ.

قىزغىن بەھسلەر ئىچىدە مېھمانسارايغا يېتىپ كەلدۇق.

ھەر بىرىمىزگە يىغىنىنىڭ كۈنتەرتىپلىرى، ئۈچ كۈنلۈك (18 - دىكابىردىن 21 - دىكابىرغىچە) كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇشلارنىڭ قوللانمىسى، مۇھاكىمىدە ئوقۇلىدىغان ماقالىلەرنىڭ تىزمىسى، مەھمۇد كاشغەرىينىڭ پورتېرتى چۈشۈرۈلگەن خاتىرە ئىزنىكى، بويۇنغا ئېسىۋالىدىغان ۋەكىللىك يىغىن سالاھىيەتنامىسى ھەمدە «مەھمۇد كاشغەرى يىلى»غا بېغىشلاپ چىقىرىلغان ئىلمىي ئەسەرلەر ۋە مەخسۇس ژۇرنال - گېزىتلەر تارقىتىپ بېرىلدى. بىرەر سائەتتىن كېيىن بىزنى كەچلىك تاماق ئۈچۈن بەلگىلەنگەن رېستورانغا ئېلىپ باردى.

2000 - يىلىنىڭ بېشىدا ئالمۇتىدا ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن ئېچىلغان پەقەت بىرلا رېستوران بار ئىدى. ھازىر كۆپىيىپ 17گە يېتىپتۇ. بۇ رېستۇرانلار ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، لېكىن ناھايىتى پاكىز ۋە رەتلىك بولۇپ، مېھمانلار ئازادىلىك ھېس قىلىدىكەن. مۇلازىملار سىلىق - سىپايە ۋە مەدەنىي بولۇپ، مۇلازىمەت جەھەتتە بىزدىكى بەش يۇلتۇزلۇق رېستۇرانلارنىڭ مۇلازىمىتىدىن قېلىشمايدىكەن. قىسقىسى، ئالمۇتادىكى بۇ ئۇيغۇر رېستۇرانلىرى قۇيۇق مەدەنىيەت پۇرىقىغا ئىگە ئىكەن. بىزنى تاماققا تەكلىپ قىلغان بۇ «قەشقەر» رېستۇرانى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچى ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا - ئارام قۇرۇلمىسى شەكىلدە بېزەلگەن بولۇپ، تامدىكى تاكچىلارغا

18 - دىكابىر سائەت ئىككىدە قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ زالىدا داغدۇغلىق ئالقىش سادالىرى ئىچىدە بۇيۇك ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىغا ئاتالغان خەلقئارا ئىلمىي يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. مۇراسىمغا چەت ئەللەردىن كەلگەن ۋەكىللەردىن باشقا، ئالمۇتا شەھىرىنىڭ مۇناسىۋەتلىك باشلىقلىرى، قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ نوپۇسلۇق ئىلمىي خادىملىرى، ئالىي بىلىم يۇرتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، ھەر قايسى ئۇيغۇر رايونلىرىنىڭ مۇتەۋەرلىرى قاتارلىق 500 دىن ئارتۇق ھەر ساھە ئەربابلىرى قاتناشتى. يىغىن سەھنىسىگە ئاتاقلىق رەسسام غازى ئەھمەد ئاكا سىزغان مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ھەيۋەتلىك پورتېرتى ۋە بۇ مۇبارەك بوۋىمىز تەرىپىدىن سىزىلغان دۇنيانىڭ تۇنجى خەرىتىسى چوڭايتىپ چۈشۈرۈلگەن ھاۋارەڭ پىلاكات ئېسىلغان. پىلاكاتنىڭ ئۈستىنكى ئىككى بۇرچىكىگە كونۇس شەكلىدە «مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» دەپ رۇسچە ۋە ئۇيغۇرچە خەت ئويۇلغان. سەھنىنىڭ ئالدى ۋە يان تەرەپلىرىگە رەڭمۇرەڭ گۈللەر تىزىلغان. رەتلىك كېيىنگەن يىغىن ئەھلىنىڭ ھەممىسى مەيدىسىگە مەھمۇد كاشغەرىي پورتېرتى چۈشۈرۈلگەن يىغىنىڭ خاتىرە ئىزنىكىنى تاقىغان. بەزىلەرنىڭ قوللىرىدا گۈلدەستىلەر، بەزىلەرنىڭ قوللىرىدا مەھمۇد كاشغەرىينىڭ رەسىمى... قىسقىسى، زالنىڭ ئىچى كىشىنى تەسىرلەندۈرگىدەك دەرىجىدە قاينام تاشقىنلىققا تولغان ئىدى.

يىغىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ئورۇنباسار باشلىقى (قازاق) رىياسەتچىلىك قىلدى. جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئالىملار كېڭىشىنىڭ باشلىقى ئابدۇلئەزىز ئۆمەرۇف رۇس تىلىدا ئېچىلىش نۇتقى سۆزلىدى.

چەت ئەللەردىن كەلگەن ئالىملارغا ۋاكالىتەن جۇڭگو

ئۇلار شىياۋ جۇگىيى ئەپەندىنى ئەنە شۇنداق يۇقىرى سۈپەت بىلەن تەرىپلەشتى. مەن بۇ ئالقىش سادالىرىنى ئەمەلىيەتتە جۇگگولۇقلارغا بولغان ئىززەت - ھۆرمىتى دەپ چۈشەندىم.

ــ بۇگۈندىن باشلاپ ئىسمىڭىز شىياۋدۇن ئەپەندى بولسۇن، ــ دېدى ساھىبخان ھەممىمىزنى يەنە بىر قېتىم كۈلدۈرۈپ.

ئۆزئارا تونۇشۇشتىن كېيىن نۆۋەت بىلەن تۆس (بىزچە قەدەھ سۆزى) باشلاندى. مېھماندارچىلىق، زىيادەت ۋە باشقا جامائەت سورۇنلىرىدا تۆس سۆزلەش ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇملىدىن قازاقىستان ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان بىر ئەنئەنىۋى ئادەت ئىكەن. ئۇلارنىڭ تۆس دېگىنى يۇقىرىقىدەك سورۇنلاردا مۆتىۋەرلەردىن باشلاپ سۆزلىنىدىغان قەدەھ سۆزى بولۇپ، ئۇنىڭدا شۇ كىشىنىڭ تەسىراتلىرى، ئىجتىمائىي مەۋقەلىرى، شەخس ۋە جەمئىيەت ھاياتىدىكى ئىجابىي ئىش - ئىزلار تەسىرلىك نوتۇق ئارقىلىق سۆزلىنىپ، باشقىلارغا ئىلھام بەخش ئاتا قىلىنىدىكەن. مېنىڭچە، تۆس ئادىتى بىر خىل مەدەنىيەت سۈپىتىدە كىشىلەرنىڭ نۇتۇق ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش، ئىنسانىي تۇيغۇنى قۇۋۋەتلەش، ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، ياتلىشىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاكتىپ رول ئوينايدىغان بىر خىل ۋاسىتە ئىكەن. شۇڭا يېگىت بېشى:

ــ مەرھەمەت، سىزگە تۆس كەتتى. دېسىلا شۇ كىشى تۆسنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، قورىتىنىڭ يېتىشچە ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرىدىكەن. بىزدىكى كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان «شاراپنامە»لەردىن كۆپ ئەۋزەل ئىكەن.

شۇنداق قىلىپ، بىرەسمىي ئىلمىي ئەنجۇمەن ئېچىدە بەھۇزۇر غىزالىنىپ ساھىبخانلار بىلەن ۋاقىتلىق خوشلاشتۇق.

* * *

ماقالىلەرنىڭ مەزمۇنى ناھايىتى كەڭ ۋە ئەتراپلىق بولۇپ، «دىۋان»نىڭ تارىخ، مەدەنىيەت، تىل، ئەدەبىيات، فولكلور، سوتسىئولوگىيە، توپونومىيە، ئېتنوگرافىيە، ئانتروپولوگىيە قاتارلىق ساھەلەردىكى قىممەتلىك ئىنجىلەنگەن.

ئەگەر بۇ قېتىمقى خەلقئارا ئەنجۈمەننىڭ ئەڭ زور مۇۋەپپەقىيىتى نېمە دېيىلسە، مېنىڭچە، ئۇنى تۆۋەندىكى ئىككى مۇھىم نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن. بىرى، مەھمۇد كاشغەرىينىڭ كىملىكى ۋە ئۆزلۈك نەسەپنامە مەسىلىسى. بۇ ھالقىلىق مەسىلە جۇڭگو ئىلىم ساھەسىدىكىلەر تەرىپىدىن ئىشەنچلىك تارىخىي ۋە ئەملىي پاكىتلار ئارقىلىق يېشىلگەن ھەمدە ئورتاق ئېتىراپقا ئېرىشىلگەن نۇقتا بولسىمۇ، لېكىن خەلقئاراغا نىسبەتەن تېخى سوئال بەلگىسى ئىچىدىن چىقالمىغان يېشىلمىگەن تۇگۇن ئىدى. ھەتتا بىر كونكرېت شەخسكە كۆپلىگەن كىملىك تارقىتىلىپ، ئاخىرقى ھېسابتا تەۋەلىكى ئېنىق بولمىغان ئاققۇن ئىلاھنىڭ سىيماسى گەۋدىلىنىپ قالغان ئىدى. مەھمۇد كاشغەرىي ھەققىدىكى «ئورتاق كىملىك» قارىشىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى سەۋەبلەرنى مۇنداق ئىككى نۇقتىدىن چۈشىنىش مۇمكىن. بىرى، مەھمۇد كاشغەرىي ئىلىمدا ھەقىقەتەن دۇنياۋى پەللە ياراتتى. ئۇنىڭ تۆھپىسى ئۆزلۈكتىن ھالقىپ، تار مەھكىمچىلىكنىڭ سىياسىي دەسمايىسى بولغان مىللەت ئوقۇمىنىڭ چېگرالىرىدىن بۆسۈپ چىققان ئىدى. ئۇ پەقەت توغۇلغان يۇرتى «كاشغەر»نى فامىلە سۈپىتىدە قوللانغاندىن باشقا، ئۆز دەۋرىنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە ئۆزلۈك گېنىنى «تۈرك ئېتنىنومى»غا باغلاپ ئەينى زامانداكى تۈركى قەۋملەرنىڭ ھەممىسىنى بىر گەۋدە، دەپ چۈشەنگەن. شۇ ۋەجىدىن خەلقلەر توپى مىكرولاشقان بۈگۈنكى زامان ئېڭىدا ئالتۇن سەھىپىلىك بۇ ساھىپقىرانغا كىملىك بېرىدىغان ھەقدالارنىڭ كۆپ بولۇشى تەبىئىي ئەھۋال. يەنە

ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ئابلىز ئابدۇرېھىم ئەپەندىن تەبرىكلەش سۆزى قىلدى. ئۇ سۆزىدە مەھمۇد كاشغەرىي يىلى مۇناسىۋىتى بىلەن جۇڭگودا ئېلىپ بېرىلغان ئىلمى پائالىيەتلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن، 2008 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى يېڭىدىن نەشر قىلغان «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»نىڭ ئىككى تومլۇق ئەڭ نوپۇزلۇق نۇسخىسىدىن ئۇيغۇر يۇرۇشىنى ساھىبخان دۆلەتكە تەقدىم قىلدى (بىر يۇرۇشنى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پىرىزىدىنتى نەزەر بايېۋقا، ئىككىنچى يۇرۇشنى قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناشلىق ئىنستىتۇتىغا ، ئۈچىنچى يۇرۇشنى قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىگە سوۋغا قىلدى). يېغىن زالى گۈلدىراس ئالقىشقا تولدى. ئارقىدىن ئۇيغۇر تىياتىرى ۋە ئالمۇتادىكى باشقا سەنئەت ئۆمەكلىرى بىرلىشىپ تەييارلىغان ناخشا - مۇزىكا كېچىلىكى باشلاندى. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئالەمشۇمۇل تۆھپىسىنى سەنئەت شەكلىدە ئەكس ئەتتۈرگەن بۇ كېچىلىك ھەممىمىزدە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇردى.

ئەتىسى (19 - دېكابىر) قازاقىستان رېسپۇبلىكىسى ئىلىم - پەن مىنىستىرلىكى ئىلمىي كومىتېتىنىڭ ر. د. سولايمانوف نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ «ئالىملار ئۆيى»دە مەخسۇس لېكسىيەلەر بويىچە ئىلمىي مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى. ئىلمىي مۇھاكىمىگە شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ دېرېكتورى م. ق. ئەبۇ سېيتۇا، جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ مۇدىرى ئەخمەتجان بەكرەم ئوغلى شاردىنوۋلار رياسەتچىلىك قىلدى. خەلقئارا ئىلمىي يىغىنلارنىڭ قائىدىسى بويىچە ھەر بىرىمىزگە پەقەت ئون مىنۇت مۇھاكىمە ۋاقتى بېرىلگەن بولۇپ، بىر كۈنلۈك مۇھاكىمىدە 60 پارچىدىن كۆپرەك ئىلمىي ماقالە ئوقۇلدى.

ئىلمىي يىغىن ئويۇشتۇرسا، ئۇ يىغىنىڭ تەنتەنىسى پەقەت شۇ يىغىنغا تەكلىپ قىلىنغان ژەكىللەر دائىرىسى بىلەن چەكلىنەتتى. ناۋادا رادىئو - تېلېۋىزىيە، گېزىت - ژۇرناللاردا يىغىن ھەققىدە مەخسۇس ئاخبارات بېرىلسە، ئاندىن كىشى جامائەت ئۇنىڭدىن خەۋەردار بولاتتى. لېكىن بۇ نۇۋەتلىك مەھمۇد كاشغەرىينى خاتىرىلەش پائالىيىتى بايرام تۇسىنى ئالغان ئالمۇتا شەھىرىنىڭ كۆرۈنەرلىك كوچا دوقمۇشلىرىغا، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ دەرۋازىلىرىغا، رېستوران ۋە بىر قىسىم ماگزىنلارنىڭ ئالدىغان «مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» دەپ يېزىلغان ئۆلچەملىك پىلاكاتلار ۋە مەھمۇد كاشغەرىينىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتى ئېسىلغان. ھەتتا بۇ سۈرەتلەر ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپلىرى ھەمدە ئىشخانا، شەخس ئۆيلەرنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان. جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى يىغىن مۇناسىۋىتى بىلەن مەھمۇد كاشغەرىينىڭ 1000 يىللىغا ئاتاپ مەخسۇس مەجمۇئەلەر، گېزىت - ژۇرناللار ۋە كىتابلارنى نەشر قىلدۇرۇپ كەڭ دائىرىدە تارقىتىپ، خەلق قەلبىدە بۇۋىمىز مەھمۇدقا بولغان چوڭقۇر سىغىنىش ۋە يۈكسەك ھۆرمەت تۇيغۇسىنى ئويغاتقان. شۇ كۈنلەردە ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى تېخىمۇ جانلىق ۋە تەسىرلىك بولۇپ، ھەممىمىزنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇردى. يىغىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، 20 - دېكابىر قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى بويىچە نۆۋەتتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ بىرى بولغان ئابدۇللا روزىباقىيوف نامىدىكى 153 - ئۇيغۇر گىمنازىيەسىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتناشتۇق. مەكتەپ قورۇسى ۋە ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا مەھمۇد كاشغەرىينى خاتىرىلەشكە بېغىشلانغان پىلاكاتلار ۋە رەسىملەر ئېسىلغان. بىنانىڭ ئالدىغان ئالمىنىڭ

بىرى 1981 - يىلى نوپۇزلۇق ئالىملىرىمىزدىن ئىبراھىم مۇتىئىي، مىرسۇلتان ئوسمانوفلار باشچىلىقىدا مەھمۇدنىڭ يۇرتىدا ئېلىپ بېرىلغان كەڭ كۆلەملىك ۋە ئەتراپلىق تەكشۈرۈش تەھقىقلىرىدىن خەۋىرىمىز بار. ئىشەنچلىك دەلىل - ئىسپاتلار، تارىخىي ھۆججەتلەر ھەمدە يەكۈن خاراكتېرلىك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى قاتارلىق يېڭى ئۇچۇرلاردىن دۇنيا جامائەتچىلىكى تېخى تولۇق خەۋەر تاپمىغان. شۇڭا بەزى ئەللەر نەزىرىدىكى «ئورتاقلىق» مۇئەمماسىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

«مەھمۇد كاشغەرىيگە مەڭ يىل» ناملىكى بۇ قېتىملىق خەلقئارا كېڭىشىدە يىغىن ئەھلى نۇقتىلىق ھالدا مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئۆزلۈك نەسەبى ۋە كىملىكى ھەققىدە جانلىق پاكىتلار بىلەن كەڭ - كۈشادە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ئالمىنىڭ مىللى كىملىكى — ئۇيغۇر، تۇغلۇغان يۇرتى — قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسىنىڭ ئوپال يېزىسى ئازىغ كەنتى، قەبرىگاھى — ھازىرغىچە ئوپال يېزىسى ئازىغ (ھازىرقى ئۆزگەرگەن نامى قۇمباغ) كەنتىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان «ھەزرىتى مولالام» مازىرى ئىكەنلىكىدەك ئۇچ فورمىلالىق ھۆكۈم ئاساسى جەھەتتىن ئورتاق ئېتىراپقا ئېرىشىپ، دۇنياۋى پىكىر بىرلىكى ھاسىل قىلىندى ياكى شۇنداق پىكىر بىرلىكىگە ئىلمىي ئاساس يارىتىلدى. بۇنى يىغىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئۇتۇقلىرىدىن بىرى دېيىشكە بولىدۇ.

يىغىنىڭ ئىككىنچى چوڭ مۇۋەپپىقىتى، بۇ قېتىمقى يىغىنىڭ ئەڭ كەڭ ئاممىۋىلىققا ۋە ئومۇمىيلىققا ئىگە بولغانلىقىدا ھەمدە مەھمۇد كاشغەرىي ئوبرازىنىڭ ئىلىم مۇنبىرىدىن ھەر بىر ئائىلىلەرگىچە، مەدەنىيەت، مائارىپ ساھەسىدىن جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى قاتلاملىرىغىچە چوڭقۇر سىڭىپ كىرگەنلىكىدە ئىپادىلەندى. كۆپ ھاللاردا بىرەر

ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش نىشانلانغان «تەلەي يۇلتۇزى» پىروگراممىسىدىنمۇ بىزدىكى بۇ ئاجىزلىق ھېس قىلىنىدۇ. كېيىن بىلدىمكى، بۇ گىمنازىيەنىڭ ئوقۇتۇش پىروگراممىسى ۋە تەربىيەلەش نىشانى ئىچىدە پىداگوگىكىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى سۈپىتىدە «نوتۇقشۇناسلىق» دەرسىنى تەسىس قىلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەدەنىيەتلىك سۆزلەش ماھارىتىنى شەكىللەندۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىكەن. («نوتۇقشۇناسلىق» دەرسى تولۇقسىز ئوتتۇرا 1 - يىللىقىدىن باشلىنىدىكەن) بىز ئاخىرىدا مەكتەپ زالىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەھمۇد كاشغەرىينى خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتناشتۇق. بۇ پائالىيەت ناھايىتى جانلىق ۋە رەڭدار بولۇپ، ئازادە بېزەلگەن سەھنىدە بىر توپ بالا «ئارتىس»لار مەھمۇد كاشغەرىيگە بىغىشلانغان ئومۇمخور ئوقۇغاندىن كېيىن شېئىر دېكلىماتسىيە، نەسر، ئۈسسۇللۇق لەپەر، ئىتوت، بالىلار دراممىسى قاتارلىق سەنئەت نومۇرلىرىنى قىزىقارلىق ۋە تەسىرلىك ئورۇنداپ ھەممىمىزنى چوڭقۇر ھاياجانلاندۇردى. بولۇپمۇ مەھمۇد كاشغەرىي ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا باغداتتىن تۇغۇلغان يۇرتى ئوپالغا قايتىپ كېلىپ قۇرغان «مەھمۇدىيە مەدرىسى»دىكى ئالىمنىڭ مۇدەررىسلىك ھاياتىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان دىراما تىياتىرى ناھايىتى ئوبرازلىق ۋە مەنىلىك بولۇپ، بالىلار يارىتقان مەھمۇد كاشغەرىينىڭ نۇرلۇق سىيماسى ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. بۇنداق داغدۇغىلىق تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى باشقا ئۇيغۇر مەكتەپلىرى ۋە ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ناھىيە - رايونلاردىمۇ بىرلا ۋاقىتتا ئۇيۇشتۇرۇلغان. ئاخىرىدا مەكتەپ مۇدىرى بىزنى ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىرلىكتە چۈشلۈك غىزالىنىشقا تەكلىپ قىلدى. بىز بىر تەرەپتىن غىزالانغاچ، مەزكۇر مەكتەپنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان فىلىمنى كۆردۇق. ئا.

مىس ھەيكىلى ئورنىتىلغان. بىز ئالدى بىلەن مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ھەمراھلىقىدە «مىراسگاھ» دەپ ئاتالغان مەكتەپ مۇزېي، كۈتۈبخانا، ھۈنەر ـ سەنئەت مەركىزى، ئېلېكتىرونلۇق پوتېخنىكا مەركىزى، تەنتەربىيە چېنىقىش مەركىزى قاتارلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىككىنچى دەرسخانا پائالىيەت ئۆيلىرىنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، دەرسخانىلارغا كىرىپ ئوقۇغۇچىلار بىلەن سالاملاشتۇق. ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ فورمىسىدا پاكىز ۋە رەتلىك كېيىنگەن، چىرايىدىن جۇشقۇن روھ، جاسارەت ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. ئوقۇتقۇچىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن بىز ئوقۇغۇچىلاردىن خالىغانچە سوئال سوراشقا باشلىدۇق. مەن ئىككىنچى پارتىدا ئولتۇرغان ئون ئۈچ ـ ئون تۆت ياش چامىسىدىكى قىزچاقتىن مەھمۇد كاشغەرىينىڭ تەرجىمھالىنى قىسقىچە سۆزلەپ بېرىشنى ئۆتۈندۇم. ئەدەب بىلەن ئورنىدىن تۇرغان بۇ قىز ناھايىتى تەمكىنلىك ۋە سالماقلىق بىلەن مەھمۇد كاشغەرىينىڭ تۇغۇلغان يىلى، يۇرتى، ۋاپات بولغان يىلى، ئۇنىڭ قەبرىگاھى، تۆھپىسى... قاتارلىق مۇھىم ھالقىلارنى يېپىقا تىزغان مارجاندەك يەتتە مىنۇت سۆزلىدى. قىزنىڭ نۇتقى ناھايىتى پاكىز، لوگىكىلىق ئىدى. ھەممىمىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ نۇتۇق ئىقتىدارىغا ۋە ئۇنۇمۇبرىسال بىلىم قۇرۇلمىسىغا قايىل بولدۇق. شۇ ئاندا بىر ئىش خىيالىمدىن كەچتى. بىزنىڭ ئۇنۇمۇبرىستېتتا ئىشلەيدىغان بىر ياش ئوقۇتقۇچى ھازىرقى ستودىنېتلارنىڭ نۇتۇق ئىقتىدارىنىڭ كۇنسېرى ناچارلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئېچىنىپ مۇنداق دېگەن ئىدى:

ــ ئاخىرى دەرسخانىدا سوئالىمغا تۇرۇكرەك جاۋاب ئالالماي، كىمكى كىتابقا قارىماي خالىغان مەزمۇندا بەش مىنۇت نۇتۇق سۆزلەپ بەرسە تولۇق نۇمۇر بېرىمەن، دېسەم، بىرەر ئوقۇغۇچىمۇ يۇرەكلىك ئوتتۇرىغا چىقالمىدى.

دەرۋەقە، ئۇنۇمۇبرىسال بىلىم قۇرۇلمىسى بىلەن نۇتۇق

سۇپىتىدە مائارىپ مىنىستىرلىكىنىڭ بىر تۈتاش باشقۇرۇشىدا ئۇچ قاتلاملىق (باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مائارىپ) دەرسلىك تۈزۈش مۇتەخەسسىسلەر كوللىگىيەسى تەسىس قىلىنىپ، بۇ خىزمەتنى مۇنتىزىملاشتۇرغان ۋە قېلىپلاشتۇرغان. سۇۋېتلەر ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىنمۇ ئۇزاق مۇددەت سىناقتىن ئۆتكەن ۋە ئەملىي ئۇنۇم بەرگەن بۇ مائارىپ قۇرۇلۇشىنىڭ تۈزۈلمىسى بۈزۈلماي كەلگەن. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىمۇ ئاشۇ ئەنئەنە داۋاملاشتۇرۇلۇپ، ھەر قايسى كەسىپ مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەركىپ تاپقان دەرسلىك تۈزۈش كوللىگىيەسى ئۆزىنىڭ مۇقىم ئورگانلىق سالاھىيىتىنى يوقاتمىغان. ھازىر قازاقستان مائارىپ مىنىستىرلىكى باشقۇرۇشىدىكى دۆلەتلىك دەرسلىك تۈزۈش كوللىگىيەسى تەركىپىدە ئۇيغۇر تىلىدا دەرسلىك تۈزىدىغان مەخسۇس كومىتېت بار. مائارىپ ساھەسىدە بۇ كوللىگىيەنىڭ نوپۇزى يۇقىرى بولۇپ، ئۇلار ناھايىتى ئەستايىدىل ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن تۆت يىلدا بىر قېتىم دەرسلىك مەزمۇنىنى يېڭىلاپ، ئوبېيكتىنىڭ پىسخولوگىيەلىك ۋە فىزىئولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكىگە ماس ھالدىكى نەزىرىيە ۋە ئەملىي بىلىش قىممىتىگە ئىگە دەرسلىكلەرنى تۈزۈپ دۆلەتلىك دەرسلىك تۈزۈش كوللىگىيەسىنىڭ قايتا تەكشۈرۈو بېكىتىشىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئەڭ يۇقىرى سۇپەت ئۆلچىمىدە بىر تۈتاش نەشر قىلىنىدىكەن. ھەر بىر ئوقۇغۇچى دەرسلىك قوللانمىدىن ھەقسىز بەھرىمەن بولىدىكەن. بىر دەرسلىك ئۈدا تۆت يىل ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىلىدىغان بولغاچقا، ئوقۇغۇچىلار دەرسلىكنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراپ، پاكىز ساقلايدىكەن. بۇ ئارقىلىق ھەم مالىيە ئىسرافچىلىقىنىڭ ئالدى ئېلىنىدىكەن ھەم دەرسلىكنىڭ ئەملىي قوللىنىشچانلىق ئىقتىدارى ئۆسىدىكەن. دەرسلىكلەرنىڭ سۇپەت ئۆلچىمىگە بەكمۇ ئەھمىيەت

روزبايـوف نامـدىكى بـۇ گـمنازبيـه ئۇيغـۇر تىلىـدا ئوقۇتـۇش ئېلىـپ باردىغـان سـەككىز يىللىـق ئوقۇتـۇش تۈزۈمـىدىكى ئوتتـۇرا مەكتـەپ (تولۇقسـىز ۋە تولۇق ئوتتـۇرا بىرلىكتە) بولۇپ، 1967 - يىلى ئىسـمى ربۇايەتكە ئايلانغـان ئۇيغـۇر خەلقنـىڭ مۇنـەۋۋەر پەرزەنتـى، سـوۋېت كومپارتىيەسـىنى قۇرغۇچىلارنـىڭ بىـرى بولغـان ئابدۇللا روزىباقىيوفنـىڭ نامـى بېرىلگـەن. بـۇ گـمنازبيـەدە ھازىـر 79 ئوقۇتقۇچـى بولـۇپ، ئۇنـىڭ ئىچىـدە 73 نەپـىرى ئۇنىۋېرسـىتېتنى پۈتتۈرگـەن ئالـىي مەلۇماتلـىق، ئالتە نەپـىرى مەخسـۇس كـۇرس مەلۇماتىدىكى مۇتەخەسسـىلەردىن ئىبـارەت. گـمنازبيەنـىڭ ئىلمـىي ئىشـلىرىغا پېداگوگىكىلىـق پـەن دوكتورلـىرى يېتەكچىلىـك قىلىدىكـەن. ئوقۇتقۇچـىلار قوشـۇنى ئىچىـدە تـۆت كىشـى قازاقسـتان جۇمھۇرىيەتلىـك مائارىـپ نەمۇنىچىسـى، بىـر نەپـىرى قازاقسـتان رەسـسامىلار ئاكادېمىيەسـىنىڭ ئەزاسـى، تـۆت نەپـىرى دۆلەتلىـك سـپورت چېمپىيونـى ئىكـەن. ئومۇمـەن ئوقۇتقۇچـىلار قوشـۇنى ناھايىتى سـەر خىـل، ئىقتىدارلـىق، ھەممىسـى قـوش تىللىـق بولـۇپ بارلىقىنى مائارىپقا ئاتىغانلار ئىكەن. مېنى ھەممىدىن كۆچلۈك جەلـپ قىلغىنى ئۇلارنىڭ دەرسـلىك قوللانمىلـىرى بىلەن قوش تىللىق مائارىپ نەتىجىلىرى بولدى. ئەسـلىدە سـابىق سـوۋېت ئىتتىپاقـى 2 - دۇنيـا ئۇرۇشـىدىن كېيىـن مائارىپقـا ناھايىتـى يۇكسـەك ئەھمىيەت بېرىـپ، پېداگوگىـكا قانۇنىيەتلىرى بويىچە مائارىپنـى تەرتىپكـە سـېلىش ۋە گۈللەندۇرۇشـنىڭ بىرىنچـى ئامـىل قۇرۇلۇشـى بولغاچقا، ھەر قايسـى پەنلەرنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكـى بويىچـە ئوقۇغۇچىلارنـىڭ ئۈزۈكسـىز ئۆرلىشـىگە ھەقىقـىي يـاردەم بېرەلەيدىغـان نىسـپى مۇقىملىققـا ئىگـە دەرسـلىك قورالـى ئىشلەشـنى گويـاكى «مەنـۇى ئاتـوم بومبـا» ياسـاش يۇكسـەكلىكىدە تونـۇپ، بـۇ سـاھەگە ئـەڭ ئىقتىدارلـىق پېداگوگىلارنـى جەلـپ قىلغـان ۋە ئۇنـىڭ چـارە - تەدبىـرى

بىلەن ئاتا - ئانىلاردا پەرزەنتلىرىنى ئانا تىلدا ئوقۇتۇشتىن ئەنسىرىمەيدىغان كەيپىيات شەكىللەنگەن. بۇ رېئاللىق قوش تىل مائارىپى ھېچقانداق ئانا تىلنى چەتكە قاقمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. مېنىڭچە، قوش تىل مائارىپىنىڭ ئۆزەللىكىنى يىراق كەلگۈسى مەنپەئەت يۈكسەكلىكىدە چوڭقۇر تونۇپ، قوش تىل ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك مۇناسىۋىتى ئىلمىي تەرەققىيات قارىشى بويىچە توغرا ھەل قىلىنغاندىلا، قوش تىل مائارىپى ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن نىشانىغا يېتىدۇ ۋە يېتەلەيدۇ. قوش تىل يالغۇز بىر تىلنىڭ جەڭگاھى بولۇپ قېلىشتەك ئېغىشلاردىن ساقلانغىلى بولىدۇ.

«پورباجىن رېستۇرانى»دىكى سۆھبەت

«مەھمۇد كاشغەرىيگە 1000 يىل» تېمىسىدىكى ئالمۇتا خەلقئارا يېغىنىنىڭ كۈنتەرتىپىگە ئاساسەن، يېغىنىنىڭ 3 - كۈنى (21 - دېكابىر) چۈشتىن بۇرۇن، يېغىن تەشكىلاتچىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا بىز پورباجىن رېستۇرانىغا كەلدۇق. بۇ رېستۇران يېڭى قۇرۇلغان بولۇپ، بىز ئۇنىڭ تۇنجى مېھمىنى ئىكەنمىز. مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىغا سۇۋغا سۈپىتىدە يېڭىدىن قەد كۆتۈرگەن بۇ ئۇيغۇر رېستۇرانى قۇرۇلۇش ئۇسلۇبى جەھەتتە دۇنيا ئارخېئولوگىيە ساھەسىنى زىلزىلىگە سالغان پورباجىن قەلئەسى (سوقما تام قورغىنى)نىڭ 2007 - يىلى رۇسىيە ئارخېئولوگىيە ئەترىتى تەرىپىدىن سىزىلغان مودېلىغا تەقلىد قىلىنغان ئىكەن. رېستۇران زالىنىڭ تاملىرىغا پورباجىن قەلئەسى ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈش، بۇ قەلئەنىڭ بايقىلىشىدىن تاكى ھازىرغىچە ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش جەريانلىرىنىڭ ھۆججەتلىك رەسىم خاتىرىلىرى، قىدىرىپ تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە تېپىلغان ھەر خىل مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ

بىرىلگەچكە، ئۇنىڭ جەمئىيەتتىكى نوپۇزىمۇ يۇقىرى ئىكەن. مىكىدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى بار بۇ گىمنازىيە ئالمۇتىدىكى باشقا ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپلىرىگە ئوخشاش كەسپىتە ئانا تىل (ئۇيغۇر تىلى)نى ئاساس قىلىپ، قوش تىللىق مائارىپ يۈنىلىشىنى ئىزچىللاشتۇرۇشتا چىڭ تۇرغان. قازاقىستان كۆپ مىللەتلىك دۆلەت بولۇپ، ئۇنىڭدا 137 مىللەت ياشايدۇ. گەرچە، سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن قازاق تىلى قازاقىستاننىڭ دۆلەت تىلى قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ھۆكۈمەت خىزمىتى ۋە خەلقئارا دىپلوماتىيە ئىشلىرى رۇس تىلى ئارقىلىق يۈرگۈزىلىدۇ. شۇڭا ئالىي مائارىپتا قازاق تىلى بىلەن رۇس تىلى ئاساس قىلىنغان. نوپۇسى بىر قەدەر كۆپ، ھەمدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەر (جۈملىدىن ئۇيغۇر) باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مائارىپىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت بېرىلگەن. ئەمما ئۇلارنىڭ ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆرلەپ ئوقۇش ۋە خىزمەت قىلىش ئېھتىياجى ئۇچۇن قازاق تىلى بىلەن رۇس تىلى ئۆتكىلىدىن ئۆتۈش شەرت قىلىنغان (قازاقىستاندا ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش ئۇچۇن كەسىپ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ قازاقچە ياكى رۇسچە بىر تۇتاش ئىمتىھان ئېلىنىدۇ). مۇشۇ ئەمەلىي ئېھتىياج تۈپەيلىدىن ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە قوش تىل مائارىپى پېداگوگىكىلىق ئۆلچەم - پىرىنسىپلار بويىچە ناھايىتى چىڭ تۇتۇلۇپ، قوش تىللار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلىك ئامىللار ياخشى ھەل قىلىنغان. بىز زىيارەت قىلغان ئۇيغۇر گىمنازىيەسىدە ئىزچىل ھالدا ھەپتىدە ئالتە سائەتتىن رۇس تىلى ۋە قازاق تىلى دەرسى تەسىس قىلىنغان ھەمدە بۇ دەرسلەرنىڭ سۈپىتىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىنغاچقا، بۇ مىللىي تىل - يېزىق ئاساس قىلىنغان مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 2008 - يىلىدىكى ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈش نىسبىتى 72% گە يەتكەن. شۇنىڭ

قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رۇس تىلى ۋە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان «ئاخبارات» ناملىق ئورگا ژۇرنىلىنىڭ 2007 - يىللىق 4 - سانىدا رۇسىيە فېدىراتسىيەسى تۆۋا (ئەسلىي توبا) جۇمھۇرىيىتىدىكى تېرىخول (تۆبە - خال) كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇزلۇق ئارالدا بۇنىڭدىن 1300 يىل ئىلگىرى قۇرۇلغان ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ 2 - قاغانى مۇيۇنچۇرنىڭ يازلىق دەم ئېلىش قەلئەسىنىڭ تېپىلغانلىقى ھەققىدە تۇنجى خەۋەر بېرىلگەندىن باشلاپ، قازاقستانىنىڭ ئاخبارات ۋاستىلىرى ئارقا - ئارقىدىن بۇ ھەقتە خەۋەر تارقاتقان ھەمدە نۇرغۇن ئەمەلىي تەكشۈرۈش خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ، ھەممە كىشىدە پورىاجىن قىزغىنلىقىنى قوزغىغان.

2008 - يىلىنىڭ بېشىدا قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى رۇسىيە پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرى سېرگي شايگۇغا مەخسۇس دوكلات يوللاپ، ئۆزلىرىنىڭ رۇسىيە ئالىملىرى بىلەن بىرلىكتە مەزكۇر قورغان ھەققىدە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىلمىي ئېكسپېدىتسىيە ۋە تەتقىقات ئىشلىرىغا قاتنىشىش تەلىپىنى بىلدۈرگەن. تۇۋا مىللىتىدىن بولغان مىنىستىر س. شايگۇ پورىاجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش ۋە قوغداش خىزمىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تەشەببۇسكارى بولۇپ، 2007 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا رۇسىيە فېدىراتسىيەسىنىڭ باش مىنىستىرى م. ئې. فرادكوۋنىڭ ئىمزاسى بىلەن چىقىرىلغان ھۆكۈمەت بۇيرۇقىغا ئاساسەن مىنىستىر شايگو پورىاجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش، قوغداش يۈزىسىدىن قورۇلغان دۆلەتلىك مەخسۇس كومىسسىيەنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەنگەن. س. شايگو ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ تەلىپىنى قوبۇل كۆرۈپ، ئۇلار بىلەن 2008 - يىلىنىڭ 20 - فېۋرال كۈنى موسكوۋا شەھىرىدە سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە كېلىشكەن.

فوتو چەكمىسى، قازاقىستاندىكى ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ پورباجىن قەلئەسىدە ئېلىپ بارغان ئىلمىي تەكشۈرۈش جەريانلىرى ۋە بۇ ھەقتىكى ئىلمىي ئۇچۇرلار رەسىم جازىسىغا ئېلىپ ئېسىلغان. بۇ ئىخچام كۆرۈنۈشلەر مەزكۇر رېستۇراننىڭ ئەملىيەتتە پورباجىن قەلئەسىگە بىغىشلانغان بىر كىچىك مۇزېي ئىكەنلىكىدەك ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرگەن. 2007 - يىلى رۇسىيە ئاخبارات ۋاستىلىرى ئارقىلىق پورباجىن — سوقما تام قەلئەسى ھەققىدىكى خەۋەر دۇنياغا جاكارلانغاندىن كېيىن پورباجىن دۇنيا ئارخېئولوگىيەسىدىكى قىزىق نۇقتىغا ئايلاندى. شىنخۇ ئاگېنتلىقى بۇ خەۋەرنى ئېلىمىزگە تارقاتقاندىن كېيىن، شىنجاڭدىمۇ ئىلگىرى - كېيىن ئۇچ پارچە («شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 2007 - يىلى 11 - ئۆكتەبىردىكى ساندا ئېلان قىلىنغان چىن شۆشۈن ئەپەندىنىڭ «رۇسىيە پورباجىن قەدىمكى ئۇيغۇر قەلئەسىنى كەڭ كۆلەمدە تەكشۈرمەكتە» دېگەن ماقالىسى، ئارقىدىن «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان رەخمجان ھالمىنىڭ خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان «رۇسىيەدىكى ئۇيغۇرلار سالغان يازلىق قەلئە — پورباجىن» دېگەن ماقالىسى، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2008 - يىللىق 5 - سانىدا ئېلان قىلىنغان يالقۇن روزى ئەپەندىنىڭ «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى» ناملىق ماقالىسى) ماقالە ئېلان قىلىنىپ، رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى بۇ كاتتا بايقاشتىن خەۋەردار قىلغان ئىدى. بولۇپمۇ يالقۇن روزىنىڭ ماقالىسىدا پورباجىن قەلئەسىنىڭ تىكلىنىشىدىكى تارىخى ئارقا كۆرۈنۈش ئەتراپلىق يېشىپ بېرىلگەن بولۇپ، مۇئەييەن پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. ۋاھالەنكى، كىشىنى ئىلھاملاندۇرىدىغان ۋە ئىپتىخارلاندۇرىدىغان بۇ مۆجىزىلىك ۋەقەدىن نۇرغۇن كىشىلەر ھازىرغىچە بىخەۋەر.

مۇقەددەس بۇرچىمىز ۋە قەرزىمىز. بىز ئەنە شۇنداق قەرز ۋە پەرىز تۇيغۇسىنىڭ تۇرتكىسىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ قان - تەرىدىن تىكلەنگەن بۇ سىرلىق قەسىرنى كۆرۈش ۋە تەكشۈرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنلىكىمىزدىن چەكسىز پەخىرلىنىمىز.

ئەسلىدە «پورباجىن قەلئەسى»نىڭ تېپىلىشى ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى يېڭى بايقاش ئەمەس. ئۇنى ئەڭ دەسلەپ رۇسىيەنىڭ مەشھۇر ئېتنوگرافىيە ئالىمى دېمىترى كىلېمېسيوۋ 1891 - يىلى بايقاپ، ئۇ ھەقتە تەتقىقات ئېلىپ بارغان. دېمىترى تەتقىقاتىدىكى يىپ ئۇچىغا ئاساسلىنىپ، 1909 - يىلى فىلاندىيەلىك ئالىم رامىستېت (G.J.Ramstedi) موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ سېلىنگا دەرياسى بويىدىكى usu - xine (رۇسىيە ئالىملىرىنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسىگە ئاساسلانغاندا بۇ كۆلنىڭ نامى تېرىخول ياكى تېپتې خول بولسا كېرەك. ــ مۇئەللىپتىن) كۆلى ئەتراپىدىن «مويۇنچۇر مەڭگۈ تېشى»نى تاپقان. بۇ تاش پۈتۈكتە: «يولۇاس يىلى (750 - يىلى) چىكلەرگە يۇرۇش قىلدىم. 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئۆتۈكەن تېغىنىڭ غەربىي ئۇچىدە تەز[1] بېشىدا قاسار قوردان[2] ئوردىسىنى ياساتتىم، ئوردا تېمى ياساتتى. يازدا شۇ يەردە يازلىدىم، زېمىنىنىڭ چېگرىسىنى بەلگىلەپ چىقتىم[3]. ئۇ يەردە بەلگەمنى پۈتۈگۈمنى ئويدۇردۇم[4].» دېگەن بىر ئابزاس خاتىرە ئۇچرايدۇ. رامىستېت ۋە باشقا ئالىملارنىڭ دىققەت نەزىرىدىن چەتتىرەك قالغان بۇ جۇملىلەر دەل مۇشۇ قەلئە ھەققىدىكى ئەڭ ئىشەنچلىك بىرىنچى قول ماتېرىيال ئىدى.

---

[1] تەز ــ يەر ئىسمى.

[2] قاسار قوردان ــ ئۇيغۇر قەبىلە ئىتتىپاقى ئىچىدىكى بىر قەبىلە نامى. ھازىر «خەزەر» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان. قوردان ــ خوتەنىنىڭ قەدىمكى تۈركچە ئاتىلىشى.

[3] بۇ جۇملىنى مالوۋ: «ئۇ يەردە تەڭرىگە ناۋاپ قىلدىم» دەپ تەرجىمە قىلغان.

[4] «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما». شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984 - يىل، 117 - بەت.

جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بۇ ئۇچرىشىشقا يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، قازاقستان گېئولوگىيە - مىنېرولوگىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى، پروفېسسور ئابدۇلئەزىز ئابدۇللايۇۋ، ئورقۇن يادىكارلىقلىرى ئۇستىدە ئىلمىي تەتقىقات يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان ئارخېلوگ ئابدۇلا ساماقوۋ قاتارلىق ئۇچ نەپەر ئالىمنى رۇسىيەلىك ئالىملار بىلەن پورباجىن قورغىنى ھەققىدە پىكىرلىشىش ئۇچۇن موسكۋاغا ئەۋەتكەن. ئۇلار موسكۋادا رۇسىيە فېدارتسىيەلىك پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرلىكى، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، رۇسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسى قاتارلىق ئورگانلار بىرلىكتە قۇرغان «پورباجىن قەلئەسى» مەخسۇس كومىسسىيەسىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە بىر قىسىم ئىلمىي خادىملىرى بىلەن سۆھبەت ئۇتكۈزۈپ، پورباجىن قەلئەسى ھەققىدە كەڭ ئۇچۇرغا ئىگە بولغان. ھەمدە مۇشۇ كومىسسىيە تەركىبىدە پورباجىن قەلئەسىگە بېرىپ ئەمەلىي تەكشۈرۈش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا ئىجازەت ئالغان. شۇنىڭ بىلەن ئايروپىلان بىلەن موسكۋادىن ئۇدۇل تۇڭا جۇمھۇرىيىتىگە كېلىپ، پورباجىن قەلئەسى ھەققىدىكى ئىلمىي ئېكسپېدىتسىيەسىنى باشلىۋەتكەن.

بىزنىڭ ئالمۇتا پورباجىن رېستۇرانىدىكى سۆھبىتىمىزدە يۇقىرىقى ئۇچ نەپەر ئالىممۇ بار ئىدى. بىز ئۇلاردىن بۇ قىزىقارلىق تېما ھەققىدە تېخىمۇ ئەتراپلىقراق چۈشەنچە بېرىشنى ئىلتىماس قىلدۇق.

— بىزمۇ بۇ ئەھمىيەتلىك تېمىغا بەكمۇ كېچىكىپ يانداشتۇق،— دەپ سۆز باشلىدى پىشقەدەم پروفېسسور ئابدۇلئەزىز ئابدۇللايۇۋ، — شۇنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتۇقكى، ئون نەچچە ئەسىردىن بۇيان خىلۋەت ماكاندا كۆمۈلۈپ ياتقان ئۇيغۇر قەدىمكى مەدەنىيىتىنىڭ بۇ ئېسىل يالدامىسىنى قېزىش، تەتقىق قىلىش بىزنىڭ مىللەت ۋە خەلق ئالدىدىكى

(قارا - بالىق ساغۇن)[1] دېگەن شەھەر نامى قىسمەن ئۆزگىرىشلەر بىلەن يەنى «بالاساغۇن» نامى بىلەن يەتتىنجى ۋە قەشقەر تەۋەلىرىدە ئۇچرايدۇ. ئۇنداق مىساللار ناھايىتى كۆپ.

«قاسار قوردان» (ھازىرقى نامى پورباجىن) قەلئەسىنى تۇنجى قېتىم بايقىغان دېمىترى كلېمېسيۇۋدىن كېيىن 1957 - يىلىدىن 1963 - يىلغىچە سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ مەشھۇر ئالىمى، ئېنوگراف سۈيۈنىيان ئىزرايلۇچ باينىشېتىن باشچىلىقىدىكى ئىكسپېدىتسىيە ئۆمىكى بۇ خارابە ئىزىدا كەڭ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، بۇ قەلئەنىڭ ھەقىقەتەن ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ 2 - قاغانى مويۇنچۇر تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان «ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ يازلىق ئوردىسى» ئىكەنلىكىنى مىمارچىلىق ئۇسلۇبى جەھەتتىن مەركىزى شەھەر قارا بالغاسۇننىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبى بىلەن ئوخشاشلىقىنى دەلىللەپ چىققان. س. باينىشتېين ئاتاغلىق ئالىملارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىگە ئاساسلىنىپ، ھازىرقى تۇڭا جۇمھۇرىيىتىدە ياشايدىغان توبىنلىقلارنىڭ كىملىكى ھەققىدە توختىلىپ: «مىلادى 840 - يىللىرى تەبئىي ۋە ئىجتىمائىي ئاپەتلەر تۈپەيلىدىن ئورقۇن ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى غەربكە كۆچكەن. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى خانلىق تەۋەسىدىكى تۇڭا ئەتراپىدا ئورۇنلىشىپ قالغان. بۇ رايوندىكى توبىنلىقلارنىڭ ئېتنوگرافىك كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ئىش ئېلىپ بارغىنىمدا، مەن شۇنداق قارارغا كەلدىمكى توبىنلىقلارنىڭ بۈگۈنكى نامى «تۇڭا» ئەسلىدە قەدىمكى ئۇيغۇر توبالىرىنىڭ نامىدىن كېلىپ چىققان. 8 - ئەسىردە

---

[1] قارا بالغاسۇن ـــ ئەسلىي «قارا-بالىق ساغۇن» بولۇپ، «قارا» ـــ بۈيۈك، چوڭ دېگەنى مەنىنى، «بالىق» ـــ شەھەر، «ساغۇن» ـــ گېنېرال، سەركەردە، ھەربىي ئەمەلدار دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. «بۈيۈك سانغۇنلار تۇرىدىغان شەھەر» دېمەكتۇر.

هازىرقى «پورياجىن» دېگەن نامى توۋا تىلىدا «سوقما تام»، «لايدىن ياسالغان قەلئە» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ مەزكۇر قەلئەنىڭ ئەسلىدىكى ئىسمى بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ لاي - توپىدىن ياسالغانلىقىدەك ئالاھىدىكىنى سۆپەتلەپ قويۇلغان ئارخېئولوگىيەتلىك نام بولۇپ، بۇ قەلئەنىڭ نامىنى توۋالمقلار ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا «قاسار قاردان» دەپ ئاتاپ كەلگەن. بۇ دەل مىلادى 759 - يىلى تىكلەنگەن «بايانچۇر مەڭگۇ تېشى» («مويۇنچۇر مەڭگۇ تېشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.)دىكى «قاسار قوردان» نامى بىلەن بىرەكلىككە ئىگە. پورياجىن قەلئەسى ئۇستىدە تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات ئېلىپ بارغان هازىرقى رۇسىيە ئالىملىرىمۇ بۇ قاراشنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ.

بىزنىڭچە، بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس. «قاسار» ياكى «خازار»، «خەزەر» — 8 - ئەسىرلەردە (ئورقۇن خانلىقى دەۋرىدە) ئۇيغۇر قەبىلەن ئىتتىپاقىغا مەنسۇب بولغان «ئىچكى توققۇز ئۇيغۇر» قەبىلىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. «قوردان» (قاردان) خوتەننىڭ قەدىمكى تۈركي تىلىدىكى ئاتىلىشى بولۇپ، بۇ نام تۇۋا تەۋەسىدىمۇ (ئەينى ۋاقىتتا ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تەۋەسى ئىدى) تەكرارلىنىشقا ئۇچراپ، شىمالىي قۇملۇقتىكى كۆچمەن ئۇيغۇرلار بىلەن تارىم ۋادىسىدا تۇراقلىق ماكان تۇتۇپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنى بىر - بىرىگە باغلاشتۇرۇپ كەلگەن. دەرۋەقە، بۇ ھەشەمەتلىك قەلئەگە «خوتەن» (قوردان) نامىنىڭ قويۇلۇشى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدىغان قىزىقارلىق تېما.

مەركىزى ئاسىيا دائىرىسىدىكى يەر - جاي ناملىرىنىڭ بۇنداق تەكرارلىنىشى تارىختا كۆپ ئۇچرايدىغان ھادىسە. شۇ دەۋردىكى ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ مەركىزى قارا بالغاسۇن

تېخىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن. 1995 - يىلى رۇسىيە فېدراتسىيەسىنىڭ سابىق رەئىس جۇمھۇرى بورس يېلتسىن پورباجىننى دۆلەت دەرىجىلىك تارىخىي ۋە مەدەنىيەت مىراسى دەپ قارار چىقىرىپ، بۇ قەدىمى تارىخىي يادىكارلىقنى ساقلاش ۋە قوغداش ھەققىدە پىرىزدېنىست پەرمانى چۈشۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ قەلئەنى تەكشۈرۈش رۇسىيە ئارخېئولوگىيەسىنىڭ نۆۋەتلىك پىلانىغا كىرگۈزۈلۈپ، تەكشۈرۈش ئىشلىرىغا يالغۇز گۇمانتا پەنلەر مۇتەخەسسىسلىرىلا ئەمەس، شۇنداقلا تەبىئىي پەنلەر، گىدرولوگىيە، گېئوفىزىكا، توپونومىيە، گېئولوگىيە، ئارختوكتورا ساھەلىرىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرىمۇ جەلپ قىلىنغان. ئەنگلىيەلىك مەشھۇر ئارخېئولوگ كىرىس گېيفنى رۇسىيەدە قوزغالغان پورباجىن قىزغىنلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ: «قورغان ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ تېخنىكىسى ئۇنىڭغا قاتناشقان ھەر قايسى ئىلىم ساھەلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە پايدىلىق ئۇلۇش قوشۇشى مۇمكىن. مىسال ئۈچۈن گىدرولوگىيە نۆۋەتتىكىدىن ئالساق، ھازىر كائىنات يۈزىدە ئىسسىقلىق تېمپېراتۇرىسىنىڭ كۈنسېرى ئۆرلەپ كېتىۋاتقانلىقىمۇ پورباجىن ئۆزگىرىشىنى تەتقىق قىلىشنىڭ تەخىرسىزلىكىنى بەلگىلەيدۇ[1]» دەپ تەكشۈرۈش پىلانىنى تېزلىتىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى تەكىتلىدى.

مەلۇمكى، بۇ قەلئە ئېگىزلىكتىن كۆكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆت گېكتار (60 مو) كېلىدىغان تەبىئىي مۇزلۇق ئارال ئۈستىگە قۇرۇلغان. ياز پەسلىنىڭ ئەڭ ئىسسىق كۈنلىرىدە كۆل سۈيىنىڭ تېمپېراتۇرىسى 25 گىرادۇسقا كۆتۈرۈلىدىكەن. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ بېشىدىن تارتىپ دۇنيا كۆلەملىك ئىسسىقلىق ھارارىتىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشى سەۋەبلىك بۇ ئارالنىڭ قىرغىقى

[1] ئا. ساماقوۋ: «سوۋما تام قورغىنىنىڭ سىرى»، «ئاخبارات» ژۇرنىلى، ئالمۇتا، 2008-يىل، 2-سان، 13-بەت.

توبالارنىڭ ئاساسىي قىسمىنى ئۇيغۇرلار تەشكىل قىلغان. ئۇلار توبا (توۋا) مىللىتىنىڭ كېلىپ چىقىشىدا چوڭ رول ئوينىغان[1]» دەپ تەرىپلەنگەن. ۋ. ۋ. رادلوفمۇ ئۇنىڭ پىكرىنى قوللاپ: «توبا ـــ ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ بىرى» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ قاراشنى 1960 ـ ۋە 1970 ـ يىللاردا سوۋېت ئالىملىرىدىن ر. كولاسوۋ، ۋ. كىسلېۋ ھەمدە توۋا جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايال يولباشچىسى تامارا ماشالوۋنا نوربىي قاتارلىق ئالىملارمۇ ئۇزلىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتلىرىدا تەكىتلەشكەن. ھازىرقى توۋا تارىخچىلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ كېلىپچىقىش يىلتىزىنى قەدىمكى ئۇيغۇرلار بىلەن باغلايدۇ. كۆپلىگەن تىلشۇناسلارنىڭ ئورتاق قارىشىدىكى «توۋا تىلى تۈركىي تىللارنىڭ ئۇيغۇر ـ ئوغۇز گۇرۇپپىسىغا كىرىدۇ ھەمدە بۇ گۇرۇپپىدىكى قەدىمكى ئوغۇز، قەدىمكى ئۇيغۇر ۋە توبا (قاراغاس) تىللىرى بىلەن قوشۇلۇپ ئايرىم بىر ئۇيغۇر ـ تۈرك تارماق گۇرۇپپىسىنى تەشكىل قىلىدۇ[2]» دېگەن يەكۈنلىرىمۇ ئاشۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. توۋا جۇمھۇرىيىتىدە تەكشۈرۈشتە بولغان ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ ئېيتىشىچە، بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۇيغۇرلار توۋالىقلار بىلەن بىۋاسىتە سۆزلەشكىلى بولىدىكەن. بۇ ئۇچۇرلار ئەينى زامانىدا «ئۇيغۇر قاغانىنىڭ يازلىق سارىيى»نىڭ ھازىرقى توۋا جۇمھۇرىيىتىدىكى دېڭىز يۈزىدىن 1300 مېتىر ئېگىز جايدىكى تېرىخول كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى خىلۋەت ئارالغا تەمىر قىلىنغانلىقىنىڭ سىرىنى يېشىپ بەرسە كېرەك.

بىر ئەسىردىن بۇيان دۇنيا ئارخېئولوگىيەسىنىڭ توچكىسىغا ئايلانغان بۇ كارامەتلىك خارابىنىڭ باغرىغا يوشۇرۇنغان مەدەنىيەت سىرلىرىنى يېشىش ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدىن كېيىن

---

[1] «سوۋېت ئېتنوگرافىيەسى»، موسكۋا، 1964ـ يىلى، 6ـ سان.

[2] يالقۇن روزىنىڭ «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى» ناملىق ماقالىسىدا ئېلىنغان نەقىل. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، 2008ـ يىل، 5ـ سان، 30ـ بەت.

ھەر خىل ئاسار ئەتىقىلەر تېپىلىپ، ئۇ تۇۋا مىللىي مۇزېيىغا تاپشۇرۇلغان. ئەڭ مۇھىمى قەلئە ئىچىدىكى خادا تاشلاردىن يەتتە تۇرلۇك قەدىمكى ئۇيغۇر - رونىك يېزىقى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارلىرىدىن بىرى بولغان بىر قۇشنىڭ مۇھۇرى تېپىلغان. قىزىقارلىق يېرى شۇكى، بۇ مۇھۇر توۋالىقلار ئارىسىدا ھازىرغىچە ئىشلىتىلىپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر قاغانى مويۇنچۇرنىڭ ئۇچ چىشلىق تامغۇسىغا ئوخشايدىكەن.

پورباجىننى قوغداش تەكشۈرۈش كوللىگىيەسىنىڭ باشلىقى مىنىستىر سېرگې شايگو بۇ قېتىملىق قىدىرىپ تەكشۈرۈشنىڭ نەتىجىسىنى ئاخبارات ۋاستىلىرىغا جاكارلاپ مۇنداق دېگەن: «ئارخېئولوگلارنىڭ خۇلاسىسىگە قارىغاندا پورباجىن قەدىمى قەلئەسىنى قەدىمكى ئۇيغۇرلار سالغان. ھازىر بۇ قەلئەنىڭ ئاساسىي بۆلىكى قېزىپ بۆلۈندى. قەغەز يۈزىدە بۇ قەلئەنىڭ ئەسلىي ھالىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. بىز ئۇزاققا بارماي بۇ جاينى دۇنياغا ئېچىۋېتىپ ئۇيغۇرلارنىڭ نامىنى پۈتكۈل دۇنياغا تونۇتىمىز[1]»

بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش غەلىبىلىك ئاياغلاشقاندىن كېيىن رۇسىيەدە مەخسۇس پورباجىن تېمىسى بويىچە بىر قانچە قېتىم ئىلمىي كونفىرىنسىيەلەر ئېچىلغان. «پىراۋدا»، «موسكۋا گېزىتى» قاتارلىق نوپۇزلۇق گېزىتلەردە 200 پارچىدىن ئارتۇق مەخسۇس تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرى ئېلان قىلىنغان. ئون قېتىم تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ئىشلەنگەن. رۇسىيە ۋە باشقا چەت ئەللەردىن بۇ قەلئەنى زىيارەت قىلىشقا ئىلتىماس قىلغانلارنىڭ سانى كۆنسېرى كۆپەيگەن. ئاشۇ نۆۋەتلىك تەكشۈرۈش خىزمىتىگە بەش مىليۇن دوللار سەرپ قىلىنغان.

[1] يالقۇن روزى: «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى»، شىنجاڭ مەدەنىيىتى، 2008-يىل، 5-سان، 31-بەت.

ھەر يىلى بىر مېتىرغىچە تارىيىۋېتىپتۇ. بۇنداق تەبىئىي تەھدىتنى ھېس قىلغان رۇسىيەلىكلەر پورباجىن قەلئەسىنى قوغداش ۋە تەكشۈرۈش پىلانىنى قىزغىن ھمايە قىلغان ۋە تېزلەتكەن. ئۇنىڭغا دۆلەت مالىيەسىدىن مەخسۇس مەبلەغ ئاجراتقاندىن باشقا، رۇسىيەدىكى ھەر قايسى ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرى ۋە مەدەنىيەت ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلاتچىلىقىدا دۆلەت كۆلەملىك «پورباجىن مەدەنىيەت فوندى» قۇرۇلغان. بۇ «فوندى»نىڭ تەركىبىگە رۇسىيەدىكى ھەر قايسى مىنىستىرلىكلەر، شەھەرلىك ھۆكۈمەتلەر، تاتارىستان قاتارلىق رۇسىيەگە قاراشلىق بەزى جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ پىرىزىدېنتلىرى، كۆرۈنەرلىك ئاخبارات ۋاستىلىرى، ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئاسار ئەتىقە قوغداش ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرى، كۆزگە كۆرۈنگەن مەرىپەتپەرۋەر كارخانىچىلار ۋە داڭلىق ئالىي مەكتەپلەر كىرگۈزۈلگەن. رۇسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىكى، ئارخېئولوگىيە، ئېتنوگرافىيە ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى ئا. ف. دېرېۋيانكو بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «بۇنداق چوڭ مىقياستىكى تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش سوۋېتلەر ئىتتىپاقى ۋە رۇسىيەدە ھېچقانداق كۆرۈلۈپ باقمىغان[1]»

دەرۋەقە، رۇسىيە ھۆكۈمىتى 2007 ـ يىلى داڭلىق ئارخېئولوگلار، گېئولوگلار، ئارختېكتۇرلار ۋە ئېتنوگرافلار باشچىلىق قىلغان 600 نەپەر پىدائىي ستودېنتلاردىن تەشكىللەنگەن چوڭ ئىكسپېدىتسىيە قوشۇنى تېرىخول كۆلى بويىغا ئورۇنلىشىپ، تۆت ئايغا سوزۇلغان ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئارقىلىق دەسلەپكى قەدەمدە بۇ ساھەدىكى بوشلۇق تولدۇرۇلغان. بۇ قېتىمقى چوڭ كۆلەملىك قىدىرىپ تەكشۈرۈشتە ھازىرغىچە ئىلىم دۇنياسىغا مەلۇم بولمىغان 230 دىن ئارتۇق

[1] ئا.ساماقوۋ: «سوقما تام قورغىنىنىڭ سىرى»، «ئاخبارات» ژۇرنىلى، ئالمۇتا، 2008ـيىل، 2ـسان، 13ـبەت.

قىلغان. قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ۋەكىللىرى بۇ سۆھبەت ئۇزلىرىنىڭ پورباجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىگە ھەمدەم بولۇش تىلىكىنى بىلدۈرۈپ تۆۋەندىكى ئۇچ تەكلىپ لايىھەسىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

بىرىنچى، قازاقستاندىكى ئۇيغۇرشۇناسلار رۇسىيە ئالىملىرى بىلەن بىرلىكتە پورباجىن قەلئەسىنى قايتىدىن تەكلەش لايىھەسىگە قاتنىشىش.

ئىككىنچى، تۇڭا جۇمھۇرىيىتىدىكى پورباجىن قەلئەسىدە ئۇيغۇر مەدەنىيەت كۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ساياھەت ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇش.

ئۈچىنچى، قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىز قارمىقىدا «پورباجىن قورغىنى فوندى» قۇرۇپ مەبلەغ توپلاش ئارقىلىق ئۇ يەردە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەكشۈرۈش، تەتقىقات ئىشلىرىنى تېخىمۇ كەڭ قانات يايدۇرۇش، بولۇپمۇ پورباجىننىڭ مىمارچىلىق كومپىلكىسىنى تولۇق دەللەپ، بۇ ئابىدىنىڭ تارىخي قىممىتى ئارقىلىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇرۇش.

بۇ ئۈچ تەكلىپ لايىھە رۇسىيە تەرەپتىن كەلگەن ئالىملارنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشىپ ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا ئىلمي ھەمكارلىق ئورنىتىلغان.

بىز «پورباجىن رېستۇرانى»دىكى سۆھبەتتە، يىراق سىبىرىيە دالىلىرىغا بېرىپ، ئەجدادلىرىمىز بىنا قىلغان پورباجىن قەلئەسىنى تەكشۈرۈش پۈرسىتىگە نائىل بولغان ئابدۇلئەزىز ئابدۇللايوۇ باشچىلىقىدىكى ئۇچ پىروفېسسورنىڭ تونۇشتۇرۇشلىرى ئارقىلىق، 8 ـ، 9 ـ ئەسىرلەرگە ئورقۇن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بۇ ئەھمىيەتلىك يالدامىسى ھەققىدە

پورباجىنى تەكشۈرۈش خىزمىتى زور ئۇنۇم قازانغاندىن كېيىن رۇسىيە فېدراتسىيەسىنىڭ پىرىزدېنتى ۋلادىمىر پوتىن 2007 - يىلى 13 - ئاۋغۇستتا رۇسىيەگە زىيارەتكە كەلگەن موناكو دۆلىتىنىڭ شاھزادىسى ئالبېرت II بىلەن پورباجىن قەلئەسىگە بېرىپ خارابە ئىزىنى كۆزدىن كەچۈرگەن. ھەمدە مۇخبىرلارغا: «بۇ رۇسىيە تارىخىدىكى كۆلىمى زور تەكشۈرۈش تۈرى. پورباجىن قەدىمكى ئۇيغۇرلار سالغان قەلئە[1]» دەپ جاكارلىغان.

دەرۋەقە، 2007 - يىلى پورباجىن قەلئەسىنىڭ سىرىنى ئېچىش جەھەتتە بۆسۈش خاراكتېرلىك نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلگەن خاسىيەتلىك بىر يىل بولدى. 2007 - يىللىق قىدىرىپ تەكشۈرۈش خىزمىتىنى خۇلاسىلەپ، 2008 - يىللىق ئۇلۇغۋار پىلان لايىھەسىنى بېكىتىش مەقسىتىدە 2008 - يىلىنىڭ 1 - مەۋسۈمىدا قازاقىستان پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرى ۋلادىمىر بوچكونىڭ ئىشخانىسىدا رۇسىيە پەۋقۇلئاددە ۋەزىيەتلەر مىنىستىرى سېرگي شايگو رەھبەرلىكىدىكى رۇسىيە ئالىملىرى بىلەن قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە بىر قىسىم مۇناسىۋەتلىك ئالىملىرى جەم بولۇپ، پورباجىن تەقدىرى ھەققىدە سۆھبەت ئېلىپ بارغان.

س. شايگۇ ئىككى دۆلەت ئالىملىرى ئۇچراشقان بۇ يىغىندا 2007 - يىلى پورباجىن قەلئەسى ھەققىدىكى تەكشۈرۈش ئىشلىرىنىڭ نەتىجىسى ھەمدە 2008 - يىلى ئىشلىنىدىغان خىزمەتلەرنىڭ يۆنىلىشى، پىلان - باسقۇچلىرى قاتارلىقلارنى تونۇشتۇرغان ھەمدە قازاقىستان تەرەپتىن كەلگەن ۋەكىللەرگە ئۆزى تۈزگەن «توبا دەپتىرى» نامىلىق تۆت تومۇق كىتابى بىلەن پورباجىن ھەققىدىكى ھۆججەتلەر توپلىمىنى سوۋغا

[1] يالقۇن روزى: «لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى»، شىنجاڭ مەدەنىيىتى، 2008- يىل، 5-سان، 31-بەت.

باشقۇرۇش، تەرەققىي قىلدۇرۇش، جەمئىيەت مۇقىملىقىنى قوغداپ ئورتاق گۈللىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەن. ئۇ ئۇزۇنىڭ ئەنە شۇنداق ئۇنۇمۇبرىسال فونكسىيەسى ئارقىلىق بىر قانچە يىللاردىن بۇيان قازاقستان دۆلىتىنىڭ ئىجتىمائىي ـ ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇساپىسىدە زور تۆھپە قوشقان. شۇڭا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىس جۇمھۇرى نەزەر بايېۋ بىر قانچە قېتىم «مەركەز»نى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىنى مۇئىيەنلەشتۈرگەن.

«مەركەز» ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۇز ـ ئۆزىگە تايانغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەبلەغ مەنبەسى «كارخانىچىلار كېڭىشى»نى گەۋدە قىلغان جامائەت فوندىدىن كېلىدىكەن. قازاقستانداكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر كارخانىچىلار بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە سودا ئىشلىرى قازاقستاننىڭ دۆلەت مالىيەسىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان دەرىجىدە كۆلەملەشكەن. (2008 ـ يىلى ئۇيغۇر كارخانچىلىرىنىڭ يارانقان پايدىسى ئالمۇتا ئوبلاستلىق مالىيە خامچوتىنىڭ 12%نى تەشكىل قىلغانلىقى مەلۇم) قازاقستانداكى ئۇيغۇر كارخانچىلارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى يۇقىرى بولۇپ، ئۇلار مىللەت ھالقىغان سودا گورۇھلىرىنى تەشكىللەپ ئەنئەنىۋى تىجارەت ئېڭىدىن زامانىۋى تىجارەت ئېڭىغا يۈزلەنگەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىگىلىك تىكلەش يوللىرى كېڭىيىپ، دۇنيانىڭ سودا رىقابىتىگە تاقابىل تۇرالايدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولغان. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بايلىقىنى دۆلەت ۋە مىللەتكە مەنسۇپ دەپ بىلگەچكە، جامائەتنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ۋە ئىلىم ـ پەن ئىشلىرىغا ئۆزلىكىدىن مەبلەغ ئاجرىتىدىكەن. بۇ ساخاۋەتچى كارخانچىلارنىڭ ئەملىي قوللىشى نەتىجىسىدە ئۆتكەن بىر يىلدا «مەركەز» مەھمۇد كاشغەرىي تەۋەللۇتىنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەش

دەسلەپكى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولدۇق ھەمدە بىزنىمۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ تەۋەرۈك مەدەنىيەت مىراسىنى قوغداش، تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش مەجبۇرىيىتىمىزنىڭ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇق.

ئاخىردا، بىزنى شۇنچە چوڭقۇر تەسىراتلارغا ئىگە قىلغان بۇ قېتىمقى ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ باش ساھىبخانى — جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ھەققىدە ئىككى كەلىمە ئىزاھات بېرىشنى زۆرۈر تاپتىم.

بۇ «مەركەز» قازاقىستان ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان قانۇنلۇق ئاممىۋى - ئىجتىمائىي-مەدەنىيەت تەشكىلاتى بولۇپ، ئۇنىڭ قارمىقىدا يەنە ئالمۇتا شەھىرى ۋە باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىدا شۆبە مەركەزلىرى بار ئىكەن. بۇ مەركەزنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمى دېموكراتىك سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كەلگەن بولۇپ، جامائەت ئومۇمىيۈزلۈك ئېتىراپ قىلغان ھەر قايسى ساھەلەرنىڭ ئالىم - مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەشكىل تاپقان. «مەركەز» تەركىبىدە مائارىپ كوللىگىيەسى، مەدەنىيە - سەنئەت كوللىگىيەسى، ئالىملار كېڭىشى، سودىگەر كارخانىچىلار كېڭىشى، خوتون - قىزلار كېڭىشى، ئەدەبىلەر كېڭىشى، سەھىيە - ساغلاملىق كېڭىشى، خەلقئارا ھەمكارلىق كېڭىشى، ئاخباراتچىلار كېڭىشى، تارىخ، مەدەنىيەت مىراسلىرى كېڭىشى، نەشر ئەپكارلىرى كېڭىشى، جامائەت ئىشلىرى كېڭىشى قاتارلىق ئون نەچچە مەخسۇس ئورگان بولۇپ، ھەر قايسى كوللىگىيە - كېڭەشلەر «مەركەز»نىڭ بىر تۈتاش رەھبەرلىكىدە ئۆز دائىرىسىدىكى خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرىدىكەن. «مەركەز» گەرچە ھۆكۈمەتنىڭ مەخسۇس مەمۇرىي ئورگىنى بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار قازاقىستاندىكى ئاساسلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، مائارىپ، سودا - تىجارەت ئىشلىرىنى

دەرۋەقە، گەنجۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ بىر قىسمى يەرلىك مىللەتلەر ئارىسىغا سىڭىپ كەتكەنلىكىمۇ راست. ئەمما ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئەجدادلىرىغا يات بولمىغان چىلىيەنشەن باغرىدىكى ئېدىرلىقلارغا ماكانلىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ قەدىمكى ئېتنىڭ نامى «يۇگۇر»نى ساقلاپ قالدى. ن. ئا. باسكاكوف قاتارلىق مەشھۇر تۈركولوگلارنىڭ بىرەك ئېتىراپ قىلىشى بويىچە، «ئۇيغۇر - يۇگۇر - يۇغۇر - ئوگور - ئوغۇز - ئۆگۈز سۆزلىرىنىڭ ھەممىسى بىر ئېتنىك نام - ئۇيغۇرنىڭ ھەر خىل ۋاريانتلىرى بولۇپ، بىر مەنىدىكى سۆزنىڭ ھەر خىل فونىتىكلىق شەكلىدىن ئىبارەت. بۇ سۆز قەدىمكى «ر» دىيالېكتىت سۆزلىشىدىغان تۈركىي قەۋملەردە «ئۇيغۇر، يۇگۇر، ئوغۇز، يۇغۇر» شەكلىنى ئالغان. «ز» دىيالقېكتىدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەردە «ئوغۇز - غۇز، ئۇز» شەكلىنى ئالغان.[1]

يۇگۇرلارنىڭ ئېتنىك سۇپىتى تەرىقسىدە ئېنىقلىما بولۇپ قوشۇلغان «sarig» (سېرىق) سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە ھەر خىل قاراشلار مەۋجۇت بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تارىخشۇناس چەن بوچۇەننىڭ قارىشىچە، يۇگۇرلارنىڭ ئەجدادى سېلىنگا دەرياسى بويىدىن كۆچكەن ساپ ئۇيغۇر قەۋملىرى بولغاچقا، «سېلىنگا»نى ئۆزىنىڭ يەرلىك تىلىدا «sarig» (سېرىق) دەپ ئاتىغان ۋە بۇ نامنى ئېتنىك سۇپىتىدە قوللانغان بولۇپ، مەنىسى «ساپ ئۇيغۇر» (纯正回纥) دېگەنلىكتۇر. چەن بوچۇەننىڭ يەنە بىر قارىشىدا «sarig» سۆزى «surek» (سۇلى) نىڭ ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن بولۇپ، سۆز يىلتىزى بولغان «sur» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «يۈكسەك»، «ھەشەمەتلىك» دېگەن مەنىگە ئىگە. شۇڭا «sarig uygur» ئەسلىدە «ئالىي

[1] ن. باسكاكوف: «<ئوغۇز> ۋە <ئوغۇزخان> سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە»، مىللەتلەرگە دائىرى تەرجىمىلەر، 1983-يىل 3-سانغا قارالسۇن.

پائالىيەتنىڭ مەركىزى قىلغان ھەر خىل ئىجتىمائىي ۋە ئىلمىي پائالىيەتلەرگە بىر مىليۇن دوللار سەرپ قىلغان.

بىز بۇ قېتىمقى ئىلمىي زىيارەتتىمىز ئارقىلىق شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇقكى، قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى جۇڭگو بىلەن قازاقىستاننىڭ دوستلۇق ھەمكارلىقىغا تولۇپ تاشقان ئىشەنچ ۋە ئۈمىد بىلەن قارايدىكەن. ھەممە ئىشتا جۇڭگوغا تەلپۈنىدىكەن. ئىككى دۆلەت دوستلۇقىنىڭ كۈنسېرى كۈچىيىشىنى تىلەيدىكەن ۋە مۇشۇ يولدا ئېغىشماي مېڭىشنى ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي بۇرچى ھېسابلايدىكەن. مۇشۇ توغرا تالاش ئۇلارنى جۇڭگو بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە خەلقئارا سودا ئىشلىرىدا تەشەببۇسكارلىق ئورنىغا ئىگە قىلىپ، ئەمەلىي نەپكە ئېرىشتۈرگەن.

(پورباچىن قەلئەسى) نىڭ سېرى يېشىلگەندىن مەن شۇنى ھېس قىلدىمكى، مىلادى 840 - يىلى ئىچكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقى ۋە يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىش سەۋەبىدىن ئورقۇن ئۇيغۇر خانلىقى يىمىرىلىپ، شىمالىي چۆللۈكتىن غەربكە كۆچۈشتىن ئىلگىرى بىر قىسىم ئۇيغۇرلار ھازىرقى توۋا جۇمھۇرىيىتىنىڭ تىردخول كۆلى ئەتراپلىرىغا ماكانلاشقان ۋە توۋا (توبا) مىللىتىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئېتنىك مەنبە بولۇپ قالغان. بىزنىڭ تارىخنامىلىرىمىزدا غەربكە كۆچكەن ئۇيغۇر قەۋملىرى گەنجۇ ئۇيغۇرلىرى (خېشى ئۇيغۇرلىرى ياكى قامچۇ ئۇيغۇرلىرى دەپمۇ ئاتىلىدۇ)، قۇچۇ ئۇيغۇرلىرى، كۆكئارت (پامىر) ئۇيغۇرلىرى دەپ ئۇچ بۆلەككە ئايرىلىپ كەتكەنلىكى، ئۇلانىڭ ئىچىدىكى چوڭ بۆلەك - خېشى ئۇيغۇرلىرى تەدرىجىي ھالدا سان جەھەتتە ئۆزىدىن كۆپ بولغان سېرىق تۆپلىكتە ياشايدىغان مىللەتلەرنىڭ ئېتنومىغا سىڭىشىپ نامى ئىز - دېرەكسىز يوقالغانلىقى بايان قىلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسلىق گەۋدىسىنى تەشكىل قىلغان سۇنەن يۇگۇرلىرى غەربىي يۇگۇرلار ۋە شەرقىي يۇگۇرلار دەپ ئىككىگە بۆلىنىدۇ.

غەربىي يۇگۇرلار قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنى ساقلاپ قالغان. شەرقىي يۇگۇرلار چىڭگىزخان ئىستىلاسىدىن كېيىن، يەنى 13 - ئەسىردىن باشلاپ قەدىمكى موڭغۇل تىلىنىڭ «ئېنگار دىيالېكتى»نى قوبۇل قىلغان. «ئېنگار دىيالېكتى» ھازىرقى زامان موڭغۇل تىلىدىن پەرقلىق بولۇپ، ئۇنىڭدا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ۋە تېبەت تىلىنىڭ ئامىللىرى كۆچلۈك. دىنىي جەھەتتىن غەربىي يۇگۇرلار 13 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنى (佛)- يەنى قۇجۇنى مەركەز قىلغان غەربىي رايون بۇددىزم)غا ئېتىقاد قىلغان. شەرقىي يۇگۇرلار بولسا تېبەت بۇددىزمى (بۇددا دىنىنىڭ لامـا مەزھىپى)غا ئېتىقاد قىلغان. ئەمما يۇگۇرلارنىڭ تۇرمۇشىدا ئۇلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى دىنى بولغان شامان دىنى ۋە مانى دىنىنىڭ ئىزنالىرىمۇ قۇيۇق ساقلانغان. يۇگۇرلار ئۆز تارىخىدا ئىسلام دىنى بىلەن زادى ئۇچراشمىغان. ئۇلار خېشى كارىدورىغا كۆچۈپ كەلگەندىن بۇيان خەنزۇ، خۇيزۇ، موڭغۇل، زاڭزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقاچقا، ئۇلار ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشى، ئۆرپ - ئادىتى، تىلى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ كۆچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان. بولۇپمۇ يۇگۇرلار بىلەن خەنزۇلار ئارىسىدا ئەزەلدىن زىچ مۇناسىۋەت بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى خەنزۇ تىلىنى ئۆگەنگەن بولۇپ، ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋە مەدەنىي - مائارىپ خىزمەتلىرىدە خەنزۇ تىل - يېزىقىنى ئىشلىتىدۇ. لېكىن ئېچكى قىسمىدا يەنىلا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنى قوللىنىدۇ.

يۇگۇرلار ئۆزلىرىنىڭ قەدىمكى ئىشلەپچىقىرىش ئادىتى بويىچە چارۋىچىلىق ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن.

نەسەبلىك ئۇيغۇر» دېگەنلىكتۇر[1].

مۇئەللىپمۇ بۇ قاراشقا مايىل. بۇگۈنكى يۇگۇرلار ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشلەردىن قارىغاندا، ئۇلار ئۆزلىرىنى سېلىنگا بويىدا ئولتۇراقلاشقان «توققۇز ئۇيغۇر» قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ دەپ قارايدۇ. شۇڭا يۇگۇرلار ھازىرغىچە ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئىتتىپاقىدىكى «ئىچكى توققۇز» ۋە «تاشقى توققۇز» قەبىلەن ناملىرىنى فامىلە ئورنىدا قوللىنىپ كەلگەن. ئۇلار خېشى كاندورىغا كۆچكەن 9 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا سان جەھەتتىن خېلى كۆپ بولۇپ، ئاساسىي گەۋدىسى ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جاڭيى ۋىلايىتى سۇنەن ناھىيەسىگە ماكانلاشقان. ئۇلار ئاساسىي جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى، دىنى، مەدەنىيىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، تۇرمۇش ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ساقلاپ قالغان. 1950 ـ يىللىدىن كېيىن ئېلىمىزنىڭ يېڭىچە مىللىي سوتسىيالىستىك روھىغا ئاساسەن مىللىي تەركىبلەرنى ئايرىش ـ بىكىتىش جەريانىدا، 1953 ـ يىلى ئۇلار ئايرىم بىر مىللەت بولۇپ نامى «يۇگۇ» (裕固族) دەپ بېكىتىلگەن. شۇندىن باشلاپ، يۇگۇ مىللىتى ئېلىمىز چوڭ ئائىلىسىدىكى 56 مىللەتنىڭ بىرى سۈپىتىدە ئۇيغۇر مىللىتى گەۋدىسىدىن چىقىرىۋېتىلگەن. ھەمدە «سۇنەن يۇگۇ ئاپتونوم ناھىيەسى» تەشكىل قىلىنغان. ھازىر بۇ ئاپتونوم ناھىيەدە ئون مىڭدىن كۆپرەك يۇگۇلار بار. ئۇلار خەنزۇ، زاڭزۇ ۋە ئاز بىر قىسمى موڭغۇللار بىلەن بىللە ياشايدۇ. ئۆزلىرىنى «يۇگۇر» دەپ ئاتايدىغان بۇ «سېرىق ئۇيغۇرلار»نىڭ يەنە ئاز بىر قىسمى (تەخمىنەن 1800 دىن ئارتۇق) گەنسۇ ئۆلكىسى جوچۈەن ۋىلايىتىنىڭ خۇاڭ لى پۇ يېزىسىغا ماكانلاشقان بولۇپ، ئۇ يەردە «خۇاڭ لى پۇ سېرىق ئۇيغۇر يېزىسى» دېيىلىدۇ. سېرىق

[1] «裕固族研究论文集», 兰州大学出版社, 1996年, 第4页

ئىدىم. كېيىنچە بىز مەزگىل ئەملىي تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا پۈرسەت چىقىرالماي، كىتابلار دۆۋىسىگە ئىسىر بولۇپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن «تەييار ئاش»قا ئۆگىنىپ قېلىپ، ئوقۇغان كىتابلىرىمدىن ئالغان ھېسسىي تەسىراتلارغا ئىش قوشۇپ «كاسنا ئەسەر» يازىدىغان «كىتابىي تەتقىقاتچى»غا ئايلىنىپ قالدىم. 21 - ئەسىرنىڭ ئىلھامى ۋە تەلىپى بىلەن ئىلمىي تەتقىقاتتا خۇددى بوۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىي تەلەپ قىلغانىدەك: «يېڭىلىقلار بېرىشتە قىيامىغا، قىممەت ۋە گۈزەللىكتە پايانغا» يېتىشنى نىشانلاش لازىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم - دە، تاللىغان تېما دائىرىسىدە ئەملىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش، يېڭى، ئىجادىي پىكىر قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش ئىجتىمائىي، ئەملىي ئۇنۇم ۋە قىممەت يارىتىش يولىنى تاللىدىم.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىردا مەرھۇم يازغۇچىمىز زوردۇن سابىر بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەردە سەپەرداش ۋە ياتاقداش بولغان كۇنلىرىمنىڭ بىرىدە ئۇ مۇنداق دېگەنىدى: «ئۇكا! مۇشۇ يېزىقچىلىق دېگەن ئۆزىگىزگە ھېچقانداق نەپ بەرمەيدىغان غايىۋانە ئاشقىلىق يولى ئىكەن. بۇ سەۋدايىلىق يولىغا كىرىپ قالدىگىزمۇ، ئەمدى بۇ يولدىن چىقىپ كېتىمەن، دەپ ئويلىماڭ، ھامان «لەيلى - مەجنۇن»دەك ئاشقىلىق چۆلىدە قان يۇتىسىز، ئەما يۇتقانسېرى كۆڭلىگىز شۇنچە شادلىققا تولىدۇ.»

دەرۋەقە، بۇ ھېكمەتتە بىر ھەقىقەت بار. بىز بۇ ھەقىقەتنىڭ سىرىنى يەشكىچە ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىمىز. دۇنيادا ئىقتىسادىي جەھەتتىن قەد كۆتۈرۈپ ياشىغان تۇرمۇش لەززىتىدىن ھوزۇرلانغان بىرمۇ يازغۇچى يوق. مول ھوسۇللۇق بۇيۇك يازغۇچىمىز زوردۇن سابىرمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتە قەرزگە بوغۇلۇپ، ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى. ئالىممىز ئابدۇشۇكۇر

ئەمما هازىر ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا دېھقانچىلىق ئىگىلىكىمۇ خېلى نىسبەتنى ئىگىللەيدۇ.

يۇقىرىقى بايانلاردىن شۇنداق خۇلاسىگە كېلىش مۇمكىنكى، هازىرقى گەنسۇ ئۇلكىسىنىڭ خېشى كارىدورىدا ياشاۋاتقان يۇگۇر مىللىتى بىلەن ئۇيغۇرلار ئېتنىك مەنبە، نەسەپ، تىل، ئۆرپ - ئادەت ۋە مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردە ئايرىلماس بىر مىللىي گەۋدە بولۇپ، كېيىنكى ياشاش ئىجتىمائىي مۇھىتى، دىنىي ئېتىقادى جەھەتلەردە پەرقلەر تۇپەيلىدىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياتلىشىش كەيپىياتى كۈچىيىپ، سۇنئىي هالدا ئىككى مىللەت بولۇپ قالغان.

كۆپچىلىكىمىز تارىخقا هېرسىمەن، شۇڭا قولغا قەلەم ئالساقلا، هېسسىياتقا ئالدىنىپ دۇنيادا يالغۇز بىرلا ئۇيغۇر قەۋملىرى ياشىغاندەك، ئۇنى گۈلقەقە لەگلەكتەك بېزەپ ئاسماندا ئۇچۇرىمىز. جاهاندىكى ئەڭ ئالىي سۇپەتلەر بىلەن تەبىرلەيمىز. ئەمما بۇ سۇپەتلەرنى تارىخي هالدا ئوبېكىتىپ دەللىلەشكە ئاجىزلىق قىلىمىز. نەتىجىدە يازغانلىرىمىز باشقىلارنىڭ نەزىرىدە «تېشى پال - پال، ئىچى غال - غال» بولغان ئەرزىمەس نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. تارىخ هەرگىزمۇ سوزما سوزىلىدىغان، قىسۇالسا قىسقىرايدىغان سېھرىگەرنىڭ ئارغامچىسى ئەمەس. بەلكى رېئال هەقىقەتنىڭ جارچىسى. شۇڭا تارىخ ئارخېئولوگىيەلىك تېپىندىلارنى ئۆزىنىڭ ئىشەنچىلىك خام ئەشياسى قىلىدۇ. ئارخېئولوگىيەلىك پاكىتلارغا تايانمىغان تارىخمۇ رېئال تارىخ ئەمەس. باشقا ئىلىم - پەنلەرمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش. مەن دەسلەپ ئىلمىي تەتقىقاتقا يۈزلەنگەندە، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلور كەسپىنىڭ ئالاهىدىلىكى بويىچە دالا تەكشۈرۈشنى ئاساسى نۇقتا قىلىپ، ئۆز دەۋردى شارائىتى بويىچە يول ئېچىش خاراكتېرلىق بەزى تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ياراتقان

سوبېيكتىپ قىزغىنلىقتىن تاشقىرى خىزمەت جەريانىدا قاتناشقان مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى ھەر خىل ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ ئىلھامى ۋە تۈرتكىسىدىن ئىبارەت ئوبېكتىپ ئامىللاردىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

مەن ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن كېيىن ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، 13 قېتىم چەت ئەللەردە (تۈركىيەدە يەتتە قېتىم، ۋېنگىرىيەدە بىر قېتىم، گېرمانىيەدە بىر قېتىم، رۇسىيەدە بىر قېتىم، قازاقىستاندا ئۈچ قېتىم)، 18 قېتىم مەملىكەت ئىچىدە ئېچىلغان يىغىنلارغا قاتناشتىم ۋە مەخسۇس تېما بويىچە نۇقتىلىق ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. بۇ ئىلمىي يىغىنلارنىڭ ھەر بىرى مەن ئۈچۈن بىر «مەكتەپ» بولدى. «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» دېگەندەك يىغىندىكى ئىلمىي ئۈچۈرلار ئارقىلىق ئۆزۈمگە تەتقىقات بوشلۇقى ھازىرلىدىم. ئېلىمىزنىڭ ۋە چەت ئەللەرنىڭ كۆپلىگەن نوپۇزلۇق ئىلىم ئادەملىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلاردىن كەسپىمگە ئالاقىدار يېڭى ئىلمىي ئۈچۈرلارنى ئىگەللىدىم. ئۆزىمىزنىڭ ئىلمىي تەتقىقات مېتودى بىلەن چەت ئەلنىڭ تەتقىقات مېتودىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى تەتقىقات ئۇسۇلىنى يېڭىلاشنىڭ چارە - تەدبىرلىرىنى ئۆگەندىم. تەتقىقات مېتودى ئادەتتە بىز ئانچە ئېتىبار قىلمايدىغان بىر نۇقتا. ئەمما مېتود توغرا بولمىسا تەتقىقات نەتىجىسى قىممەت يارىتالمايدۇ. بىز تەتقىقات مېتودى جەھەتتە كۆپرەك ئىككىلەمچى كىتابىي بىلىملەرگە، بىۋاسىتە تەكشۈرۈش - سېلىشتۇرۇشتىن ئۆتمىگەن ھېسسىي تەسىراتلارغا تايىنىپ، تۇم - تۇم كىتابلارنى يېزىشقا ئادەتلىنىپ قالغان. شۇڭا ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماي تۇرۇپمۇ ئارخېئولوگىيە ھەققىدە كىتاب يازالايمىز. قەدىمكى ۋە ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر كىلاسسىك تىل - يېزىقىنى ئۆگەنمەي تۇرۇپمۇ

مۇھەممەتئىمىنمۇ بىر ئۆمۈر ئىقتىسادىي بوھران ئىچىدە ياشىدى. لېكىن ئۇلار مۆلچەرلىگۈسىز روھىي بايلىق ياراتتى. مۇشۇ بايلىقى بىلەن روھىي ئەمىن تاپتى. شۇڭا مەن ئېغىر جىسمانىي شەرىەت تۆلەشنى راۋا كۆرگەن قەلەمكەشلىرىمنى سۆيىمەن ۋە ئۇلارغا ئەڭ يۈكسەك ھۆرمەت بىلەن قارايمەن. چۈنكى، بۇ يولغا كىرگەنلەرنىڭ قەلب دېڭىزىدا «جاندىن كەچمىگۈچە، جانانغا يەتمەس» دېگەن غايىۋانە ئۈمىد روھى بۈرگۈنلايدۇ. بۇ روھ ئۇلارنىڭ جۇشقۇن ھەربىكەت سىيماسى، ئۆزبىنىڭ ئىختىيارىغا باقمىغان سۆيگۈ ئۇسالى، ئۆزگىلەر تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان ئاشىقلىق نىداسى، تەمەدىن يىراق ئادەمىيلىك بۇرچ تۇيغۇسى، يوشۇرۇن ئاڭ ئېتىزىغا چېچىلغان قىزغىنلىق ئۇرۇقى، ئۇسسۇزلۇق تەشناسىغا مەلھەم بولغۇچى - قەلب ئوزۇقى. ئۇلار چىن مەنىسى بىلەن شاتلىق يەتكۈزگۈچى، غەمنى كەتكۈزگۈچى، تەننى يايراتقۇچىدۇر.

مېنىڭ جاپاكەش قەلەمدارلارنى قەدىرلىشىم ۋە سۆيۈشۈم ئەنە شۇ سەۋەبتىندۇر. قايسىبىر شائىرنىڭ مۇنداق بىر رۇبائىيىسى ئېسىمدە:

قەلبىمدە بارىنى ئۇزاتتىم يۇرتقا،
شۇ خىسلەت قوشتىغۇ مېنى بۇ توپقا.
يۇرتۇمنىڭ بەختىنى كۆرگەندە بۇ دەم،
شادلىقتىن ۋۇجۇدۇم ئايلاندى ئوتقا.

قەلەمكەشلەرنىڭ بۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر شادلىقى ئەنە شۇ، خالاس.

* * *

مېنىڭ ئىلمىي تەتقىقات يولىنى تاللىشىمدا ۋۇجۇدۇمدىكى

شەخس دەپىش ئەقلگە مۇۋاپىق. چۈنكى، ئۇنىڭ تارىخىي مەنسۇبىيىتى ۋە نەسەبى ھەققىدە ھېچقانداق ئىشەنچىلىك مەنبە يوق» دېگەنىدىم. ئاردىن تۆت يىل ئۆتۈپ، 1987 ـ يىلى تۈركىيەنىڭ پايتەختى ئەنقەرەدە ئۇتكۇزۇلگەن تۈرك فولكلورى ھەققىدىكى بىر قېتىملىق خەلقئارا ئىلمىي كونفېرىنسىيەگە قاتناشتىم. بۇ يىغىندا نەسىردىن ئەپەندىنى لەتىپىلىرى ھەققىدىمۇ مۇھاكىمىلەر ئېلىپ بېرىلدى. يىغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن مەن تۈركىيە جۇمھۇرىيەتلىك فولكلور ئاراشتىرما مەركىزىنىڭ باشقانى (باشلىقى) يەھيا ئاكسوي ئەپەندى بىلەن سۆزلىشىپ، خوجا نەسىردىننىڭ توغۇلغان يۇرتى ئاقشەھەرگە بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا ئىجازەت ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن فولكلور ئاراشتىرما مەركىزىنىڭ ئىلمىي خادىمى ئەلى ئابباس چىنارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەنقەرەدىن 550 كېلومېتىر يىراقلىقتىكى ئاقشەھەرگە بېرىپ ئۈچ كۈن ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە لەتىپە ئەدەبىياتىنىڭ دۇنياۋى پېشۋاسى بولغان خوجا نەسىردىننىڭ ھەقىقەتەن تارىختا ئۆتكەن رېئال شەخس ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان تارىخىي ھۆججەتلەرگە ئېرىشتىم. ھەتتا ئۆز دەۋرىدە (13 ـ ئەسىردە) مۇتەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ باشلامچىلىرىدىن بولغان خوجا نەسىرىددىن ۋاپاتىدىن كېيىنلا (مىلادى 1208 ـ يىلى ئاقشەھەرنىڭ فورتو يېزىسىدا توغۇلۇپ، 1284 ـ يىلى ئاقشەھەردە ئالەمدىن ئۆتكەن ۋە شۇ يەردىكى سۇلتان تېغى باغرىغا دەپنە قىلىنغان) تىكلەنگەن «نەسىرىددىن ئەپەندى تۇربىسى» (خاتىرە سارىيى)نى زىيارەت قىلىپ، تاملارغا يېزىلغان ئەينى دەۋردىكى زىيارەتچىلەرنىڭ يازمىلىرىنى، خوجا نەسىرىددىننىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خاتىرىلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. شۇندىن كېيىن ئىشەنچىلىك ماتېرىياللار ئاساسىدا مەخسۇس ماقالە يېزىپ ئېلان قىلدىم. شۇنىڭ

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە تارىخىي ھەققىدە مونۇگراپىك ئەسەرلەرنى تۈزەلەيمىز. قىسقىسى، ئۆيىمىزدىن چىقماي تۇرۇپمۇ دۇنيادىكى «بىمار»لارنى ئوپېراتسىيە قىلالايمىز ياكى شۇ ھەقتە كىتاب يازالايمىز. ۋاھالەنكى، چەت ئەل ئىلىم ئادەملىرى ئۆزى بىلمىگەن ۋە بىۋاسىتە تەكشۈرۈپ كۆرمىگەن تېمىلارغا يېقىنلاشمايدۇ ياكى ئىككىلەمچى مەنبەگە ئاساسلىنىپ ئەسەر يازمايدۇ.

ئەتراپىمىزدا ياپونىيە، گېرمانىيە، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، فىرانسىيە، تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كېلىپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقىنى تولۇق ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئۆزى نىشانلىغان تېمىلار بويىچە دالا تەكشۈرۈشى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىلىم ئادەملىرىنى كۆپ ئۇچرىتىمىز. مانا بۇ ئۇلارنىڭ تەتقىقات مېتودى. بىزنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىمىز سان جەھەتتە شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، ئىلمىي سۈپەت جەھەتتىن تارازا باسالماسلىقىنىڭ سەۋەبى. سوتسىولوگ ئىرۋىن لازلو (Ervin Laszlo) باش مۇھەررلىكىدە تۈزۈلگەن «ئارىلاشما مەدەنىيەتلىك پىلانتا» دېگەن كىتابتا: «جۇڭگودا ئەنئەنىنىڭ قىممىتى يېڭىلىقتىن ئەلا. ئۆلگەنلەر تىرىكتىن ئەلا، ئەجدادلارغا، نوپۇزغا، كىتابلارغا ئىشىنىپ ئۆزىگە ئىشەنمەيدۇ» دەپ يازغان. بىز ئابدۇقادىر جالالىدىنىنىڭ «ئۆزىنى ئىزدەش بوسۇغىسىدا» (شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى، 2012 ـ يىلى نەشرى) ناملىق ئەسىرىنى ئوقۇپ باقساق، بۇ پىكرىنىڭ بەرھەقلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. تۆگىدەك ئىشىنىڭمۇ تېرىقتەك تۇگۈنى بولىدۇ، ئەلۋەتتە. مەن 1983 ـ يىلى تۈزگەن «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيەسى» دېگەن كىتابىمدا ۋە ئوقۇتۇش لېكسىيەلىرىمدە كىتابىي بىلىمگە تايىنىپ: «نەسىردىن ئەپەندىنى قانداقتۇر تارىختا ئۆتكەن رېئال شەخس دېگەندىن كۆرە، دۇنياۋى غايىۋى

ئۇلاشماق غايىسى ئاستىدا سوپىنىڭ دۇنيا غەلىيانلىرىدىن خالىي هالدا ئۆزىنى ئاللاه بىلەن بىر گەۋدىلەشتۈرىدىغان نەغمە، گۈزەل بىر ئاۋاز، قەلبنى تىترىتىدىغان سېھىرلىك شېئىر، سوپىنى ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا هاياجانلاندۇرىدىغان ئىلاهى مۇزىكا. مەۋلانا ئېيتقاندەك: «ساما ئىلاهى سۆيگۈنىڭ قاينىمى، تەڭرى ئاشىقلىرىنىڭ نىداسى، يۈرەك سەتىرىسى، روهىي ساپاسىدۇر.» تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ قارىشىچە، «دۇنيادا هېچنەرسە مۇزىكا ۋە ئۇسۇلغا ئوخشاش ئىنسان روهىنىڭ يوشۇرۇن قۇۋەتلىرىنى ئاشكارىلىيالمىغان بولار ئىدى. ئىلمىي بەس - مۇنازىرىلەر ئىنسانلارنى كۆپىنچە بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىدۇ. ئەمما مۇزىكا ۋە ئۇسۇل ئۇلارنى بىرلىككە كەلتۈرىدۇ» شۇ ۋەجىدىن تەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ بىر خىل ئىبادەت شەكلى سۈپىتىدە مەۋلانا ساماسى (ئادەتتە «قونيا ساماسى» دېيىلىدۇ) بارلىققا كېلىپ، تەسەۋۋۇپ ئېقىمى يېتىپ بارغان جايلارغىچە تارقالغان. هازىرغىچە ئۆزگەرمەي داۋاملىشىۋاتقان «قونيا ساماسى»نىڭ مۇزىكا ئاهاڭى ۋە ئۇسۇل هەربىتىدىكى ئالتە ماقام (باسقۇچ) تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ هەقىقەت يولىنى ئىزدەشتىكى ئالتە باسقۇچلۇق تەربىيىسىنى ئىپادىلىگەن. يەنى بۇ باسقۇچلار - «تەۋبە قىلىش»، ماقامى، «ۋەرەئى» — هوشيارلىق ماقامى، «زوهد» — ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش ماقامى، «پەقىرلىك» ماقامى ۋە «سەۋر» ماقاملىرىدىن ئىبارەت. «قونيا ساماسى» ئەنە شۇ ئالتە ئۆزگىرىشلىك مۇزىكىلىق ئۇسۇل بولۇپ، سېهرىي كۈچى ۋە هەيۋىتى بىلەن روهىيەت قاتلىمىنى زىلزىلىگە سالىدۇ. بۇ سامانىڭ ئايرىم هەربىكەتلىرى «هېيتگا ساماسى»غا ئوخشاپراق كېتىدۇ. ئەمما «هېيتگا ساماسى» قونيا ساماسىدەك مۇكەممەللىككە ۋە مۇقىملىققا ئىگە ئەمەس بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىچكى باغلىنىشنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. «قونيا ساماسى»نى بىر خىل ئېتىقاد ئېتىبارى

بىلەن بۇرۇنقى سەۋەنلىكلەرنىمۇ تۈزىتىلدى.

مەن يەنە 1980 - يىللاردا يازغان بىر ماقالەمدە قەشقەردىكى «ھېيتگاھ ساماسى» ھەققىدە توختىلىپ: «ساما قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۆككە چوقۇنۇش ئېتىقادىدىن كېلىپ چىققان بىر خىل ئاممىۋي ئۇسسۇل بولۇپ، شامانىزم دەۋرى بىلەن باغلىنىدۇ. سامانىڭ ھەربىر شەكىللىرىدە ئىپتىدائىي ئۇچۇملىق تۇرمۇشىنىڭ ئىزلىرى ساقلانغان» دەپ يازغان ئىدىم. 1989 - يىلى ئېنقىرەدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا «نەۋرۇز سىمپوزىيومى» (ئىلمىي كېڭىشى)گە قاتنىشىش جەريانىدا بۇيۇك مۇتەسەۋۋۇپ پىرى مەۋلانا جالالىددىن رۇمىنىڭ ئىككىنچى ۋەتىنى قونيا شەھىرىگە كېلىپ مەۋلانا تۇربىسىنى زىيارەت قىلدىم ھەمدە ھەر كۈنلىكى كەچتە مەۋلانا مەقبەرىسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدانىدا ئۆتكۈزىلىدىغان «قونيا ساماسى»نى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ساما ئۇسسۇلىنى تونۇشتۇرۇپ يېزىلغان كىتابلارنى ئوقۇدۇم. «مەڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا» دەپ ئەمەلىيەتنى كۆرۈش ۋە تەكشۈرۈش ئارقىلىق ساما ھەققىدە دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇم.

بۇيۇك مۇتەسەۋۋۇپ مەۋلانە جالالىدىن رۇمي ۋاپاتىدىن كېيىن (1207 - يىلى بەلخ شەھىرىدە تۇغۇلۇپ، 1273 - يىلى تۈركىيەنىڭ قونيا شەھىرىدە ۋاپات بولغان) ئۇنىڭ يېقىن دوستى چەلەبى ھېسامىدىن دەۋرىدىن باشلاپ مەۋلانەلەرنىڭ جەم بولۇپ، مەۋلانا ئوغلى سۇلتان ۋەلەد باشچىلىقىدا بىر تەرىقەت يولغا قويۇلغان. «مەۋلەۋىلىك» دەپ ئاتالغان بۇ تەرىقەت شۇنىڭدىن باشلاپ تېخىمۇ سىستېمىلىشىپ، مۇقىم ئەنئەنە بولۇپ شەكىللەنگەن ھەمدە ئەنە شۇ تەرىقەتنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە ساما ئۇسسۇلى بارلىققا كەلگەن.

دېمەك، ساما تەسەۋۋۇپنىڭ بىر خىل ئىبادەت شەكلى، تەڭرىگە

ئېتنىك تەكىبى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىم بىر قىسىم ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى ھېكايەتلىرىنى مەنبە قىلغان بولۇپ، تارىخىي جەھەتتىن تولۇق دەلىللەنمىگەن. ماقالىدىكى بەزى مۇجمەللىكلەر مۇئەللىپنىڭ كاللىسىدا سوئال پەيدا قىلىپ، يەنە قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش زۆرۈرىيىتىنى ھېس قىلدۇرغان. شۇنىڭدىن 30 نەچچە يىل ئۆتكەندە لوپنۇرنى ئىككىنچى (2007 ـ يىلى) ۋە ئۈچىنچى (2012 ـ يىلى) قېتىم قايتا زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. گەرچە كېينكى تەكشۈرۈش جەريانلىرىدا لوپنۇرلۇقلارنىڭ ياشاش مۇھىتى ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشى، كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە قىممەت قاراشلىرىنىڭ يېڭىلىنىشى، تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشى، ئېلېكتېرونلۇق ئۈچۈر ۋاستىلىرىنىڭ ئومۇملىشىشى، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئېڭىنىڭ ئاجىزلىشىشى قاتارلىق ئوبېيكتىپ ئامىللار سەۋەبىدىن ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت مۇھىتى تارىيىپ، لوپنۇردىكى پىشقەدەم ئەل ئىچى سەنئەتكارلار ۋە ۋەقەشۇناسلارنىڭ سانى ئازىيىپ كەتكەن ياكى ئايىغى ئۈزۈلۈشكەن باشلىغان بولسىمۇ، تەلىيىمىزگە بىرىنچى قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىدە بىرگە ھەمرا بولغان 40 نەچچە ياشلىق تۇرسۇن قوشۇق (قوشاقچى)نى يەنە تېپىۋالدۇق. بۇ كىشى ھازىر 76 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ناھايىتى جۇشقۇن ۋە روھلۇق ياشاۋاتىپتۇ (ئەپسۇس، بىز ئۈچرىشىپ ئۈچ يىلدىن كېيىن مەرھۇم ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ). تۇرسۇن قوشۇق بىلەن بولغان سۆھبەت مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى.

ـــ بىز لوپنۇرلۇقلارنىڭ كۆكسى ـ قارنى لوپنۇر كۆلىدىنمۇ كەڭ ھەم سېخي. يۇرتىمىزغا كەلگەن مېھماندىن جېنىمىزنىمۇ ئايمايمىز، ـــ دەپ سۆز باشلىدى تۇرسۇن قوشۇق قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، ـــ راست گېپىمنى ئېيتسام، مەن ئات ئۈستىدە گۈل سەيلىسى قىلىپ تەييارغا ھەييار

بىلەن قونيادىكى مەۋلانا مەقبەرىسى ئالدىدىن باشقا جايلاردا ئۇيۇشتۇرۇشقا بولمىغىنىدەك «ھېيتگاھ ساماسى»مۇ بىر مەزگىل (16 ـ ئەسىردىن باشلاپ) ئوتتۇرا ئاسىيا سوپىزمىنىڭ مۇھىم ئوچاقلىرىدىن بىرىگە ئايلىنىپ قالغان قەشقەرنىڭ مەركىزىدىكى ھېيتگاھ بۇيۇك جامەسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا مەركەشلەشكەن. باشقا جايلارغا يۆتكەلمىگەن. ھېيتگاھ جامەسى قۇرۇلۇشىتىن بۇرۇن شىنجاڭدا ساما ئۇسۇلىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ھەققىدە ھېچقانداق تارىخىي ئۇچۇر يوق. بۇنىڭدىن پەرەز قىلىشقا بولىدىكى، ھېيتگاھ ساماسى تەسەۋۋۇپ تەرىقىتىنىڭ تارقىلىشىغا ئەگىشىپ پەيدا بولغان بىر خىل دىنى ئۇسۇل. ئەمما زامانىمىزدا ئۆزبېكىستان دىنى تۇسىنى يوقىتىپ ئاللىقاچان ئاۋامنىڭ شاتلىق ئۇسۇلىغا ئايلىنىپ كەتتى. مانا بۇ ئەمەلىي تەكشۈرۈشنىڭ ھاسلاتى. دېمەكچىمەنكى، ھەر قانداق ئىلمىي تەتقىقات چوقۇم ئەمەلىي تەكشۈرۈشنىڭ سىنىقىدىن ئۆتۈشى كېرەك. شۇ چاغدىلا قاتمۇقىش ماقامىدىن ھالقىش ماقامىغا ئۆتكىلى، ئۆزلۈك ئىچىدە ئۆڭلۈكنى، ئۆڭلۈك ئىچىدە ئۆزلۈكنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. بەزىدە مۇئەييەن تېما ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغاندا بىر قېتىملىق تەكشۈرۈشتە ئېرىشكەن ماتېرىياللارنىڭ توغرىلىق دەرىجىسىنى ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ئۇچۇرلارغا سېلىشتۇرۇشتىن تاشقىرى، يەنە نۇقتىلىق دالا تەكشۈرۈش قىلىپ، قايىل قىلارلىق جاۋابقا ئېرىشكۈچە تەكشۈرۈشنى توختاتماسلىق كېرەك. ئالدىنقى بابتا 1978 ـ يىلى تۇنجى قېتىم لوپنۇر مەدەنىيىتىنى تەكشۈرۈش خاتىرىسىنى تونۇشتۇرغان ئىدىم. شۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتە ئېرىشكەن ئاغزاكى ماتېرىيالغا ئاساسەن «لوپنۇر ۋە لوپنۇرلۇقلار» ناملىق بىر پارچە ئۇزۇن ماقالە يېزىپ «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ 1980 ـ يىللىق 4 ـ سانىدا ئېلان قىلغان ئىدىم. بۇ ماقالىنىڭ لوپنۇرلۇقلارنىڭ

مەدەنىيەت بايلىقىنى ئاچقۇچىلارغا ئۆردەكۈايدەك يولباشلىغۇچى بولۇشقا رازىمىزكى، مېھمانسارايلاردا يېتىۋېلىپ قان - تەر ئاققۇزۇپ توپلىغان بىرىنچى قول ماتېرىياللىرىمىزنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ كېتىدىغان ئەربابلارغا رايىمىز يوق، — تۇرسۇن قوشۇق قويۇن يانچۇقىدىن ئىككى دەپتەرنى چىقىرىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇرۇن كىتاب - ژۇرنالىلاردا ئېلان قىلىنغان لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ خېلى كۆپچىلىكى ئەسلىي ھالىتىدىن ئۆزگىرىپ كەتكەن. شۇڭا بۇ ياسالما قوشۇقلاردىن لوپنۇر مەدەنىيىتى بەلىبەغىنىڭ ئەنئەنىۋى خاسلىقىنى بىلىگىلى بولمايدۇ. مەن بۇ دەپتىرىمگە پەقەت لوپنۇرلۇقلارغىلا خاس بولغان 400 سوتۇقتىن ئارتۇق قوشۇقنى توپلاپ خاتىرىلىدىم. لېكىن بۇ خاتىرىنى سىلەرگە بېرەلمەيمەن، ئۆمرۇم يار بەرسە ئۇنى تېخىمۇ تولۇقلاپ ئۆزۈم نەشرگە تەييارلايمەن.

تۇرسۇن قوشۇق خاتىرە دەپتىرىنى ئاختۇرۇپ تېخى بىر ئاڭلاپ باقمىغان بىر قانچە سوتۇق قوشۇقنى ئەسلىي ئاھاڭى بىلەن ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن خاتىرە دەپتىرىنى يەنە قويۇن يانچۇقىغا سېلىۋالدى. ئۇنىڭ ئاچچىق ئارىلاش ئېيتقان گېپىنىڭ تەسىرى بىلەن بىۋاستە توپلىغان بۇ خاتىرىسىنى سوراپ كۆرۈپ بېقىشقا جۈرئەت قىلالمىدۇق، «ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى دەرھەقىقەت» دېدىم ئىچىمدە. خىجالەتچىلىكتىن قۇتۇلۇش مەقسىتىدە گەپنى باشقا ياققا بۇراپ ئۇنىڭدىن سورىدىم:

— تۇرسۇن ئاكا، سوتۇق دېگەنلىرى نېمە؟

— لوپنۇر قوشاقلىرىنىڭ تۈزۈلۈش شەكلى باشقا جايلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ، بىر سوتۇق قوشاق كۆپ هاللاردا 11 ياكى 13 مىسرا (بەزىدە ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ)لاردىن تەركىپ تېپىپ بىر ۋەقەنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بۇنداق سوتۇقلارنىڭ تۈراق ۋە رېتىمى ئالتە مىسرالىق قوشاقلارنىڭ تۈراق، رېتىمىدىن

بولىدىغان بەگزادە «ئالىم»لاردىن جاق تويدۇم، «بېيجىڭدىن كەلدىم، ئۇرۇمچىدىن كەلدىم» دەپ چوڭ - چوڭ ئورۇنلارنى شېپى كەلتۈرۈپ، يۇرتىمىزغا تەكشۈرۈشكە كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى ئىزدەيدۇ، ماتېرىيال بەر دەپ قىستايدۇ. دەرۋەقە، ساددىلىقىمدىن 50 يىلدىن بۇيان تەكلىماكاننىڭ قۇم - باياۋانلىرىنى پىيادە كېزىپ، چوپانلار بىلەن مال قوتانلىرىدا بىللە يېتىپ توپلىغان خەلقىمىزنىڭ قىممەتلىك تەۋەررۈكلىرىنى ئۇلاردىن ئايىمىدىم. شۇنداق قىلىپ مەن شەھەرلىكلەر نېمە تەلەپ قىلسا شۇنى ھازىرلاپ بېرىدىغان «ئېچىل سۈپۈرۈم»غا ئايلىنىپ قالدىم. ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، ئۇلار ئەجىر سىڭدۈرمەي ئېرىشكەن بۇ ئولجىلارنى خام خوتىلا يالماپ، لوپنۇر شېۋىسىدىكى «ئۇجۇلۇق (ئۇرۇق نامى)نى «ئۇچلۇق»، «تاشا» (ياقا، چەت)نى «قاشا»، «ھاگا»نى «ھاۋا»، «قاشۇق»نى «قوشۇق»، «قوشۇق»نى «قوشاق»، «ئابدان»نى «ئابدال»، «قامۇس» (تۇمۇز)نى «قومۇش»، «ئۇتاچى» (تېۋىپ)نى «ئۇتاقچى»، «ئاغداش» (بەزلەش)نى «ئالداش»، «ئوغچا» (باسماق)نى «ئولجا»، «چۆلمەك» (تۇگۇچ)نى «چۇلۇك»، «جۇسۇن» (سۆزلۈك)نى «يۇسۇن»، «سەمەر» (يوشۇرۇن)نى «سەھەر» دەپ ئۆزگەرتىپ، چاپىقىنى ئالىمەن دەپ جىرتاق قىلىپ قويدى. ھەتتا بۇنداق مەسئۇلىيەتسىزلىكنى ئاز دەپ لوپنۇرلۇقلارنىڭ مەدەنىيىتىت ئۆزگىچىلىكىنى خاتا ئىزاھلاپ خاسلىقلىرىنى يوقىتىۋەتتى. «ئوڭدا ياتقان گىردە يەپتۇ، كەتمەن چاپقان جىگدە» دېگەندەك، بىز توپلاپ بەرگەن ماتېرىياللارغا ئىسسىمىزنى ئېلىپمۇ قويمىدى. ھەيتاڭەي ھازىرقى ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ ژۇجۇدىدا «ھەيدىن تۆرەم[1] روھى ئۆچۈپ قاپتۇ. رايونىمىزنىڭ

[1] شېۋىتسىيەلىك مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيەچى سۋېن ھېدىن ئەپەندىنىڭ لوپنۇرلۇقلار «ھەيدىن تۆرەم» دەپ ئاتاشقان.

مەن تۇرسۇن قوشۇقنىڭ چۈشەندۈرۈشىدىن لوپنۇر تىلىدىكى «سوتۇق»نىڭ ياۋروپا كىلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى «سونت» بىلەن مەلۇم دەرىجىدە ئوخشاشلىقىنى پەملىدىم. دەرۋەقە، «سونت» پەقەت 14 مىسرادىن تۇرۇلگەن، تۇراق، قاپىيەلىرى قېلىپلاشقان بىر خىل شېئىرىي ژانىر بولۇپ، ئارۇز ۋەزنىنىڭ مۇرەببە شەكلىگە ئوخشايدۇ. لوپنۇر قوشاقلىرىدىكى «سوتۇق» بىلەن ياۋروپا كىلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى «سونت» ئاتالغۇلىرى مەنە قاتلىمى جەھەتتىن يىلتىزداشمۇ قانداق؟ بۇ ھەقتە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىش زۆرۈردەك قىلىدۇ.

— ئابدۇكېرىم ئەپەندى، مەن «پو» ئاتقىنىم بىلەن توپلىغان ماتېرىياللىرىمنى قانداق تەرتىپكە سېلىشنىڭ يولىنى بىلمەيمەن. ۋاقتىڭىز چىقسا لوپنۇرغا بىرەر ئاي چۈكىدەك بولۇپ كېلىڭ، مەن سىزنى ئۆردەكۋايدەك باشلامچى بولۇپ باشقىلار تېخى ئاياغ باسمىغان نۇقتىلارنى كۆرسىتىمەن، ھازىر يۇرتىمىزنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىمۇ شەھەردەك ئاۋاتلىشىپ كەتتى. شۇڭا زېرىكىشتىن، ئاچ - توق قېلىشتىن ئەنسىرىمەڭ، پەقەت قوشناچىمىز رۇخسەت قىلسىلا كۇبايە. — دېدى تۇرسۇن قوشۇق چاقچاق ئارىلاش.

مەن تۇرسۇن قوشۇقنىڭ دېھقانلارغا خاس تەكەللۇپسىز سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خىجالەتچىلىك ئىچىدە چوڭقۇر ئويغا پاتتىم. دەرۋەقە، مەن 30 نەچچە يىلدىن بۇيان فولكلور مەدەنىيىتى تەتقىقاتى بىلەن ھەپىلەشتىم، لېكىن ئامما ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ھەقىقىي مەنىدىكى ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋاقتىم بەكمۇ قىسقا. كۆپ ھاللاردا ئىككىلەمچى ماتېرىياللارغا تايىنىپ قۇراقچىلىق بىلەن كۇنلىرىم ئۆتۈپتۇ. قارىشىمچە، ھۆجرىغا بېكىنىۋېلىپ كىتاب يېزىش بىزدە خېلى كەڭ ئومۇملىشىپ قالغان ئوخشايدۇ. يېقىندا بىرىنىڭ

مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ ھەمدە ھەر بىر كۇپلېتنىڭ تۆت مىسراسى ئالماش قاپىيەلىشىپ، ئاخىرقى 5 - مىسرا شۇ كۇپلېتتكى شېئىرى پىكىرنىڭ جۇلاسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، ئالدىنقى مىسرالارغا قاپىيەلىشىش شەرت قىلىنمايدۇ، ئەمما نەقرات (ياندۇرۇش) سۈپتىدە 2 - كۇپلېتنىڭ 1 - مىسراسى بولۇپ تەكرارلىنىپ ئالدىنقى كۇپلېت بىلەن كېيىنكى كۇپلېتلارنىڭ مەزمۇنىنى تۇتاشتۇرۇشتا ھالقىلىق رول ئويناپدۇ. قارالغىلار:

مۇز ئاستىدا كۆن پاتىپ،
ئويۇڭنى كەلدىم ئۇخلاماي،
شۇ ئىچىمدىكى ئارمانىم.
ماختاپ ئاتىڭنى توختاماي،
يار كۆزى خۇمارئەدى.

يار كۆزى خۇمار ئەدى،
كۆكسىدىكى تۇمار ئەدى.
بۇلتۇرغى شول ئابدالدىكى[1]
زەپ قىيامەت دۇنيا ئەدى.
چىرايىڭ بولدى جۇسۇن[2]
چىرايىڭ بولدى جۇسۇن.
.....

مانا شۇ شەكىلدە تۇزۇلگەن بىر بۆلەك قوشاق «سوتۇق» دېيىلىدۇ.

---

[1] ئابدال — لوپنۇردىكى يەر ئىسمى.
[2] جۇسۇن — سۈزۈك

- بايـاۋان، دەشـت - چۆللەرنـى يـالاڭ ئايـاغ كېـزىش، قىشـنـاڭ قەھرىتـان سـوغۇقى بىلـەن تومۇزنـاڭ پىزغىرىـم ئىسـسـىقىغا بەرداشـلىق بېرىـش، ماڭدامـدا دۇچ كېلىدىغـان يىرتقـۇچ ھايۋانلارنـاڭ ھۇجۇمـى، ئوغـرى - قاراقچىلارنـاڭ ۋەھىمىسـى، ئۇسـۇزلۇق، ئاچلـىق ئازابـى... قاتارلـىق جانغـا تىكىلگـەن قىيىنچىلىقلارغـا پىسـەنت قىلماسـلىق پەقـەت جاسـارەتلىك ئوغـلان مەھمـۇد كاشـغەرىينـاڭ ھاياتلـىق شەجەرىسـى بولـۇپ، بۇنـداق ئەھـلىيەتچىـل ئىلىـم روھى بىلـەن ئۆزىمـزنى قانداقمۇ سېلىشـتۇرالايمـز؟! مەھمـۇد كاشـغەرىيىـدە بـىز تەسـەۋۋۇر قىلالمايدىغـان چـەدام ۋە غەيـرەت - شـىجائەت بولغاچقا، خۇددى ئـۆزى قەيـت قىلغاندەك، بۇ ھېچكىمگە مەلۇم بولمىغان ئالاھىدە بىـر تەرتىپتـە تۇزۇپ، «يېڭىلىقلار بېرىشـتە قىيامىغـا، قىممەت ۋە گـۈزەللىكتـە پايانىغـا» يەتكۈزگـەن.

بـىز يەنە «ئەجنەبىي» ئۆلىمالارنـاڭ ئىلمىي ئېكسپېدىتسىيە روھىنى ئەسـلەپ ئۆتەيلى: دۇنيانى بىر - بىرىگە تۇتاشـتۇرىدىغان «يىپـەك يولـى» ئېچىلغاندىن بۇيان بۇ خاسـىيەتلىك مەدەنىيەت يولىنـاڭ يۈگىنـى بولغـان غەربىـي رايونغـا كېلىـپ ھـەر خىـل قىسـمەتلەر بىلـەن بـۇ مۇقـەددەس دىيارداىمزنى قىدىرىـپ تەكشـۈرگـەن ئېلىمىز ۋە چەت ئەللەرنـاڭ ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى نەچچـە يۈزگـە يېتىـدۇ. ئۇلارنـاڭ ئىچىدىكى بىـر قىسـمىلىرى «ئارخېئولـوگ»، «گىئوگراف»، «ئېتنوگراف» دېگەنگە ئوخشـاش ئىلمىـي قالپاقلارنى كىيىۋېلىـپ، ئەينـى دەۋردىكى غـەرب كاپىتالىزمنـاڭ مۇستەمچىلىكچىلىك سىياسـىي مۇددىئاسـى ئۈچـۈن خىزمـەت قىلىـش، مەدەنىيـەت جەھەتتـىن ئالدىـن سـېزىپ كىرىشـتەك غەيرىي پائالىيەتلەر بىلەنمۇ شـۇغۇللانغان. لېكىـن، مۇتلـەق كۆپچىلىكى ئۆزلىرىنـاڭ شـۇغۇللانغان كەسـپىي دائىرىسـىدە يۇرتىمىزنـاڭ كۆمۈلۈپ ياتقان تېپىلغۇسـز مەدەنىيـەت بايلىقلىرىنـى قېزىش، قوغداش، رەتلەش ئىشـلىرىدا

ئېغىزىدا جۇڭگودا «ئالىم تولا، باشلىرى تاز، كىتاب تولا، يېڭىلىق ئاز» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ قالدىم. بۇ گەپنى گەرچە مۇتلەقلەشتۈرۈۋەتكىلى بولمىسىمۇ، ئاشۇ ھېكمەت ئىچىگە مەلۇم ھەقىقەت يوشۇرۇنغان. ئىلىم ساھەسىنىڭ، بولۇپمۇ ئادەمنى ئوبېيكت قىلغان گۇمانتار پەنلەر تەتقىقاتىنىڭ خام ئەشياسى ئاۋام ئاربىسىدا بولۇپ، بۇ جاۋاھىراتلارنى سۈزۈش ئۈچۈن خەلق دېڭىزىغا غەۋۋاسلاردەك چوڭقۇر شۇڭغۇش تەلەپ قىلىنمىدۇ. شۇنداق قىلالىغاندىلا مەڭگۈ يېقىلماس ئىلمىي ئابىدە تىكلىنىدۇ. بوۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ تەۋەررۈك ئابىدىسى «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ئەنە شۇنداق ئىلمىي روھنىڭ شېرىن مېۋىسى. 11 - ئەسىر مۇھىتىدا بارلىققىنى ئىلمىگە ئاتىغان بۇ «ئىلمىگە ھۆددىگەر پىرىم» قاتمۇقات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ تىللاردا داستان بولغىدەك جاسارەت بىلەن 15 يىل ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيا رايونلىرىنى قىدىرىپ تەكشۈرگەن. مەھمۇد كاشغەرىي بۇ ھەقتە: «مەن شۇ تۈركىلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكىرنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن، ئەڭ زېرەكلىرىدىن، ئەڭ ئاساسلىق قەبىلىگە مەنسۇپلىرىدىن، جەڭ ئىشلىرىغا ئۇستا نەيزىۋازلىرىدىن بولۇپ تۈرۈقلۇق، ئۇلارنىڭ شەھەر، سەھرالىرىنى باشتىن - ئاياغ كېزىپ چىقتىم. تۈرك، تۈركمەن، ئوغۇز، قىرغىز، چىگىل، ياغمىلارنىڭ سۆزلىرىنى ۋە قاپىيەلىرىنى ئېنىقلاپ چىقىپ ئۇلاردىن پايدىلاندىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ تىلى مېنىڭ دىلىمغا ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاشتى. مەن ئۇلارنى پۇختا رەتلەپ، ئوبدان تەرتىپكە سېلىپ چىقتىم.» دەيدۇ. زامان ۋە ماكان نۇقتىسىدىن 11 - ئەسىرنىڭ مۇھىتىدا يۈرت ۋە مەھەللىلەرنى تۇتاشتۇرىدىغان بۈگۈنكىدەك داغدام يوللارمۇ، ئات - ئېشەكتىن باشقا قاتناش ۋاستىلىرىمۇ يوق. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەل - يۇرت ناھايىتى ئۇزۇق ۋە تارقاق بولۇپ، تاغ

كەنتىگە يېتىپ بارغان. قۇم - بورانغا يەم بولۇش ئالدىدا تۇرغان ئابدال كەنتىدە ئۇ لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئاقساقىلى كۆنچىققان بەگنىڭ قىزغىن قوللىشى ۋە ياردىمىگە ئېرىشىپ، ئۆز تەسەۋۋۇرىدىنمۇ كۆپرەك تەسىراتلارغا ئىگە بولغان. شۇنىڭدىن باشلاپ شۇ‌ېتسىيەلىك بۇ مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيەچىنىڭ لوپنۇرلۇقلار بىلەن بولغان 40 يىللىق تارىخى رىشتىسى باغلانغان. 1899 - يىلى سۇېن ھېدىن ئىككىنچى قېتىم لوپنۇر كۆلى ۋادىسىغا قەدەم باسىدۇ. لوپنۇرلۇقلار تەرىپىدىن «ھەيدىن تۆرەم» شەرىپىگە نائىل بولغان سۇېن ھېدىن لوپنۇر ۋادىسىنىڭ تىرىك شاھىتى ئۆرەكبايىنىڭ باشلامچىلىقى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقى ئاستىدا ئون نەچچە ئەسىرلەپ «ئۇخلاپ ياتقان» قەدىمكى مەشھۇر كېروان شەھىرىنىڭ خارابىسىنى تېپىپ دۇنيا ئارخېئولوگىيە ساھەسىنى زىلزىلىگە سالىدۇ. شۇنداق قىلىپ، 1934 - يىلى 70 ياشقا يېقىنلىشىپ قالغان سۇېن ھېدىن 32 يىللىق قەدىمىي ئۆرەكبايىنىڭ ھەمراھلىقىدا بەشىنچى قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، تىلسىملىق ماكان تارىم ۋادىسىنىڭ سىرىنى ئېچىپ، ياۋروپا ئىلىم ساھەسىدىكى چولپانغا ئايلىنىدۇ. ئۇنىڭ 40 يىللىق ئېكسپېدىتسىيەسىدە چەككەن رىيازەتلىرىنى ئەسلەك، بۇ ئىلىم ئادىمىگە بولغان ھۆرمەت ۋە سېغىنىشىمىز ھەسسىلەپ ئاشىدۇ. سۇېن ھېدىن تۇنجى قېتىم خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىپ، تەكلىماكاندىن ئىبارەت بۇ «ھالاكەت دېگىزى»غا قىلغان سەپىرىدە مۇنداق بىر تەسىرلىك ۋەقە يۈز بەرگەن: 1895 - يىلى ئەتىيازدا 40 ياش ئۆپچۆرىسىدىكى بۇ قىران بۇركۇت تەكلىماكان بويىدىكى مەكىتلىك قاسىم ئاخۇن، ئىسلامباي، مۇھەممەدشاھ قاتارلىق يولباشچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا، تەكلىماننى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرقى نۇقتا خوتەنگە بارماقچى بولىدۇ. لېكىن ئويلىمىغان

جاپالىق قەدىرىپ تەكشۈرۈپ، تارىخ يادىنى ئەتكۈدەك ئىجابىي خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

بىز تېخى بۇ سەييالارنىڭ رىيازەتلىك ساياھەت خاتىرىلىرىنى رەتلەپ چىقىشقا ئۈلگۈرەلمىدۇق. شۇنداق تۇرۇقلۇق ساددا ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى بىلەن ئۈلارنى قارا قويۇقلا «ئەجنەبىي قاراقچىلار» دەپمۇ تىللىدۇق. لېكىن، ئۈلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ تارىم مەدەنىيىتىنىڭ سىرىنى ئېچىش يولىدا كۆرسەتكەن پىداكارانە ئىلمىي روھى بىزنىڭ مەڭگۈلۈك ئۆگىنىش ئۈلگىمىز بولۇشقا مۇناسىپ. ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدە يېقىنقى زاماندىن بۇيان يۈرتىمىزنىڭ مەدەنىيەت سىرلىرى ھەققىدە شۆھرەتسىيەلىك مەشھۇر ئارخېئولوگ ۋە ئېتنوگراف سۆين ھېدىنىدەك قان تەر ئاققۇزۇپ تەكشۈرگەن دۇنياۋى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ئېكسپېدىتسىيەچىلەر ئاز بولسا كېرەك. دوكتور ئەسەت سۇلايمانىنىڭ شۆھرەتسىيەدىكى ساياھەت خاتىرىسى «ئۆزلۈك ۋە كىملىك» ناملىق كىتابىنىڭ «سۆين ھېدىن خاتىرە سارىيىدىكى ئىككى بوتۇلكا دۇغ سۇ» بابىدىن مەلۇم بولۇشچە، سۆين ھېدىن جەمئىي بەش قېتىم تارىم ۋادىسىدا ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. سۆين ھېدىن ئۆزىدىن 20 يىل بۇرۇن ئالمىدىن ئۆتكەن رۇسىيەلىك ئاتاقلىق ئارخېئولوگ پىرژېۋالسكىينىڭ «لوپنۇر كۆلىگە سەپەر» ناملىق ئىلمىي تەكشۈرۈش كىتابىنى قانچە قېتىملاپ ئوقۇش ۋە رۇس تىلىدىن شېۋېتچىگە تەرجىمە قىلىش جەريانىدا، بۇ سىرلىق زېمىننى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈش ئىستىكى قوزغالغان. شۇنىڭ بىلەن پىژېۋالسكىينىڭ لوپنۇر سەپىرىدىن 20 يىل كېيىن، يەنى 1896 - يىلى 4 - ئايدا ئۇ بىرىنچى قېتىم كەشمىر ئارقىلىق خوتەنگە كېلىپ سال بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنى بويلاپ، لوپنۇرلۇقلارنىڭ مەركىزى ئابدال

تەخمىنەن 100 كىلومېتىرچە كېلىدىغان جايدىكى قۇرۇق ئېقىن ئىچىدىن سۇيىن ھېدىنىنىڭ ھاياتىنى قوتۇلدۇرۇۋالغان «ھېدىن كۆلچىكى»نى تاپىدۇ ھەمدە سۇيىن ھېدىنىنىڭ 5 - قېتىملىق مۇشەققەتلىك تارىم ئېكسپېدىتسىيەنىڭ مۇقەددەس يالدامىسى سۇيېتىدە بۇ كۆلچەكتىن ئىككى بوتۇلكىغا سۇ قاچىلاپ، ئۇنى شۇيېتسىيەنىڭ مەركىزى ستوكھولمدىكى دۆلەتلىك ئېتنوگرافىيە مۇزېيىنىڭ 2 - قەۋىتىدىكى «سۇيىن ھېدىن خاتىرە سارىيى»غا قويىدۇ. بۇ ئىككى بوتۇلكا دۇغ سۇ سۇيىن ھېدىنىنىڭ يۇرتىمىز بىلەن زىچ باغلانغان بىر ئۆمۈرلۈك ئېكسپېدىتسىيە ھاياتىنىڭ مەڭگۈلۈك سىمۋولى بولۇپ قالىدۇ. كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئىلمىي تەكشۈرۈش شۇ رايونغا بولغان كۈچلۈك مۇھەببەت تۇيغۇسىدىن تۇغۇلىدىغان جاپالىق ئىزدىنىش، تىنىمسىز ئىجادىي ئەمگەك ھېسابلىنىدۇ. بۈگۈنكىدەك توققۇزى تەل ئەۋزەل شارائىت ئاستىدا، «يېڭىلىق» ئىزدەۋاتقان بىزدەك ئىلمىي خادىملارنىڭ ئىلمىي روھىنى مەھمۇد كاشغەرىي، جۇملىدىن سۇيىن ھېدىن قاتارلىق كۆپلىگەن ئالىملىرىمىزنىڭ ئەينى زامانىدىكى «يېڭە بىلەن قۇدۇق قازغان»دەك چىداملىق روھى بىلەن سېلىشتۇرساق، ھەقىقەتەن پەرقىنىڭ چوڭ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. بۇ نۇقتىدا لوپنۇرلۇق تۇرسۇن قوشۇقنىڭ قاراتمىلىقا ئىگە يۇمۇرلۇق تەنبىھلىرى تولىمۇ جايىدا ئېيتىلغان ئورۇنلۇق گەپتەك قىلىدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، مەركەزدىن تارتىپ ھەر قايسى ئۆلكە - رايونلاردىن كېلىپ «بورلۇقتا يول ئېچىش» مەقسىتىدە ئاساسىي قاتلامدا «ئىلمىي تەكشۈرۈش» ئېلىپ بېرىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۆزۈلمىسىمۇ (مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، لېكىن ئۆلارنىڭ ئىچىدە بىرىنچى قول ماتېرىياللارنى قېزىپ چىقالايدىغانلار بەك ئاز. كۆپچىلىكىمىز ئايروپىلان ياكى ماشىنا بىلەن نىشانلىغان رايونغا بېرىپ، ئۇ جايدىكى شارائىتى ياخشى،

يەردىن ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى خوتەن دەرياسىنىڭ غەربى ۋە يەكەن دەرياسىنىڭ ئارىلىقىدىكى بىپايان چۆلدە يۆنىلىشتىن ئىبارەت كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىچىدىغان سۇيى تۈگەپ كېتىپ سەپەرداشلىرى بىر - بىرلەپ قۇملۇقتا يېقىلىدۇ. ئۇنىڭ ئىرادىلىك يولباشلىغۇچىسى قاسىم ئاخۇنمۇ ئۇسۇزلۇق دەستىدىن ھالسىزلىنىپ ھوشىدىن كېتىدۇ. ھايات - ماماتلىق سىنىقىغا دۇچ كەلگەن سۈبەن ھېدىن قاتتىق ئۇمىدسىزلىككە پاتىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۇستىدىكى مەسئۇلىيەت بۇرچى ئۇنىڭغا چىدام ۋە غەيرەت ئاتا قىلىپ، ئۇسۇزلۇققا قارشى كۈرەشكە ئۇندەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەنىلا مېڭىشنى توختاتمايدۇ، ئاخىر خوتەن دەرياسىنىڭ قۇرۇغان ئېقىنىدىكى قومۇشلۇق ئىچىدىن بىر شورلۇق كۆلچەكنى بايقايدۇ. كەلكۈن پەسلىدە يىغىلىپ قالغان بۇ سۇ سۈبەن ھېدىنغا قايتىدىن ھاياتبەخش ئېتىدۇ. ئۇ كۆلچەكتىكى دۇغ سۇنى قانغۇچە ئىچىپ، ئېسىگە كېلىۋالغاندىن كېيىن، پۈتىدىكى چېگرىن ئۆتۈكىنى سېلىپ، ئۇنىڭغا لىق سۇ ئالىدۇ - دە، بىر قۇرۇغان توغراق ياغىچىنى ئەپكەش قىلىپ سەپەرداشلىرى ھوشسىز ياتقان يەرگە كۆتۈرۈپ كېلىدۇ. قاسىم ئاخۇن باشلىق ھەمراھلار ئۆتۈكتىكى سۇنى ئىچىپ، ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلىدۇ. كېيىنچە سۈبەن ھېدىننى تەتقىق قىلغۇچىلار بۇ كۆلچەكنى «ھېدىن كۆلچىكى» دەپ ئاتاشقان. 1994 - يىلى سۈبەن ھېدىن ھاياتىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن شۈبېتسىيە بىلەن جۇڭگونىڭ بىرلەشمە ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى سۈبەن ھېدىننىڭ ئىزىنى بويلاپ تەكلىماكان قۇملۇقىنى جەنۇبتىن شىمالغا كېسىپ ئۆتۈش سەپىرىنى باشلايدۇ. بۇ قېتىمقى قىدىرىش جەريانىدا سۈبەن ھېدىننىڭ «كۆچمە كۆل» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدىكى خاتىرىلەرگە ئاساسەن، خوتەن دەرياسىنىڭ يەكەن دەرياسى بىلەن قوشۇلىدىغان جايىغا

پروگراممىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بۇ كاتتا يىغىنىنىڭ روھىنى چوڭقۇر ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەملىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ 2012 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرىدا جاڭ جۈنشەن شۇجى باشچىلىقىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت خىزمەت يىغىنى ئېچىلدى. مۇشۇ ئىككى چوڭ يىغىنىڭ تۈرتكىسى ۋە ئىلھامى بىلەن لوپنۇر ناھىيەلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى مەسلىھەتلىشىپ «تۈنجى قېتىملىق لوپنۇرلۇقلار مەدەنىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزۈشنى پىلانلىغان ھەمدە بۇ پىلاننى ئەملىيلەشتۈرۈپ، لوپنۇرنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى تۈنجى قېتىملىق بۇ مۇھاكىمە يىغىنىنى مەدەنىيەتنىڭ تەسىرىنى مەلىكەتكە ۋە دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش، يىغىنىنىڭ روھى ئارقىلىق لوپنۇرنىڭ ھالقىما تەرەققىياتىنى سىلجىتىش ئۈچۈن، يىغىنىنىڭ تەشكىلىي كۈن تەرتىپلىرى ۋە ئىلمىي ئىشلىرىنى تەشكىللەشتە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكى «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى بىلەن ھەمكارلاشقان. ئىككى تەرەپ كۆپ قېتىم مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، يىغىنىنى بۇ يىل 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئېچىشنى قارارلاشتۇرۇپ، ئەملىي تەييارلىق خىزمەتلىرىنى باشلىغان، ئەنە شۇ تەييارلىق خىزمەتلىرىنىڭ 1 - قەدىمى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەر لوپنۇرغا بېرىپ ئەملىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئىدى. بۇ ئىشنى ش ئۇ ئا ر ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھاۋالىسىغا ئاساسەن «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، ئىقتىدارلىق ئەدەبىيات - سەنئەت تەشكىلاتچىسى ئۆمەرجان ئىمىن ئەپەندى قول سېلىپ ئىشلەپ، ئۇرۇمچىدىكى «لوپنۇرشۇناس» مۇتەخەسسىسلەردىن 15 كىشىنى تەشكىللىدى. پىقىرمۇ مۇشۇ كوللېكتىپ تەكشۈرۈش

ئازاده مېهمانغانغا ئورۇنلىشىپ، ئاندىن يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك باشلىقلىرىنى ئىزدەيمىز. يۇقىرى ئورگانلارنىڭ تامغىسى ئۇرۇلغان قىزىل باشلىق ھۆججەتنى پەش قىلىپ ئۇلارنىڭ يارەدەم بېرىشىنى تەلەپ قىلىمىز. ئاساسىي قاتلامدىكىلەر ئىشلەپ تەييار قىلىپ قويغان ئىككىنچى، ئۈچىنچى قول ماتېرىياللارنى يىغىۋالىمىز. يۇقىرىدىن ھەر قانداق ئادەم كەلسە، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىرىدىغان ئۆلچەملىك سەنئەتكار ياكى ئەلنەغمىچىلەرنى چاقىرتىپ، رېستوران ئۈستىلى ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ ئۇلاردىن «ئەھۋال» ئىگىلەيمىز-دە، ئولجىغا ئېرىشكەن تەلەيلىك مېھماندەك پۈت - قولىمىزغا چاك قوندۇرماي تەنتەنىلىك قايتىمىز ۋە كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىزنى ئانچە - مۇنچە پەردازلاپ، «تەكشۈرۈش دوكلاتى» تەييارلاپ ئېلان قىلىشقا ئالدىرايمىز. بۇنداق «تەكشۈرۈش» ئارقىلىق ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيەتلەردە قانچىلىك يېڭىلىق، ئىجادىيلىق بارلىقىنى مۆلچەرلەش تەس.

قىسقىسى، بىزنىڭ ئەنئەنىۋى روھىمىز «ئەمەلىيەتچىل پەلسەپە» ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، ھەر قانداق بىر ئىلمىي كەشپىياتتا ئوبيېكتىنى بۇزاستە كۆزىتىش، چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، ئوبيېكت بىلەن بىر گەۋدىلىشىش نىشانىدا چىڭ تۇرۇشنى تەكىتلەيمىز.

مېنىڭ 3 - قېتىملىق لوپنۇر سەپىرىم ئىنتايىن پايدىلىق پۇرسەتلەر ئىچىدە ئۆتكەن يىلى، يەنى 2012 - يىلى 1 - ئاۋغۇستتىن 6 - ئاۋغۇستقىچە بەش كۈن داۋاملاشتى. ئەسلىدە بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش مۇنداق بىر ئالىي مەقسەت بىلەن رويابقا چىققان: يىل بېشىدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى باش سېكرىتارى خۇ جىنتاۋ باشچىلىقىدا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىم مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ، ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ

ئەترىتىنىڭ ئەزاسى سۆيىتىدە نۆقتىلىق تېما بويىچە لوپنۇرنى 3 - قېتىم زىيارەت قىلىش پۈرسىتىگە ئېرىشتىم. گەرچە ۋاقىت قىسقا بولسىمۇ ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە غەمخورلۇقى ئاستىدا لونۇر بازار ئىچى، داش يېزىسى، ناھىيىلىك مۇزېي، تارىم بويىدىكى يېڭىدىن قۇرۇلغان سايا‌ھەت نۆقتىسى — لوپنۇرلۇقلار كەنتى، ئاقسۇپا يېزىسى، دۆڭقوتان يېزىسى، قارچۇقا يېزىسى، ئۆردەكباي قەبرىگاھى... قاتارلىق كۆپلىگەن يۇرت - مەھەللىلەرنى كېزىپ، يۇزلىگەن پىشقەدەم خەلق سەنئەتكارلىرى ۋە ۋەقەشۇناسلار بىلەن كوللېكتىپ ۋە يەككە ھالدا سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇپ ھەربىرىمىز كۆڭلىمىزگە پۈككەن تېمىلار دائىرىسىدە قىممەتلىك ماتېرىياللارغا ئېرىشتۇق. مېنىڭ قىزىققىنىم ۋە ئۇزاقتىن بۇيان ئىزدەۋاتقىنىم لوپنۇر ۋە ئۇنىڭ ئېچىدىكى يۇرت نامىرىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى بىلەن لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېتنىك تەركىبى ئىدى. بۇ ھەقتىكى تارىخىي يازما مەنبەلەر ئاساسەن يوق دېيەرلىك بولۇپ، كۆپرەك ئەل ئېچىدىكى ۋەقەشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى تارىخىي بايانلىرىغا تايىنىشقا توغرا كېلىدۇ. دەرۋەقە، يازما مەنبەسى يوق ئاغزاكى تارىخىي بايانلارنى «ئەپسانە - رىۋايەت» دەپلا قاراپ ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيمىز. ئەمما بۈگۈنكى دۇنيا ئىلىم ساھەسىدە «ئاغزاكى ۋەقەشۇناسلىق» قىزىق نۆقتىغا ئايلىنىپ، تارىخشۇناسلارنىڭ ئاغزاكى بايانلىرى ئارقىلىق يېشىلمەكتە. بۇ بىر رېئاللىق. شۇڭا مەنمۇ «كەلگۈسىدە تارىخشۇناسلارنىڭ دەللىلەپ بېكىتىشى ئۈچۈن ھېچبولمىغاندا بىر يېپ ئۇچى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەن خالىس نىيەت بىلەن لوپنۇرنىڭ توپۇنىمى ۋە ئانتىرىپونىمىغا ئائىت ئىككى ھالقىلىق مەسىلە ھەققىدىكى ھاسىلاتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويماقچى:

1 - لوپ ۋە لوپنۇر نامى توغرىسىدا

شىنجاڭدا «لوپ» نامى بىلەن ئاتىلىدىغان ئىككى يۇرت بار. بىرى، خوتەننىڭ شەرقىدىكى لوپ ناھىيەسى؛ يەنە بىرى، بىز مۇھاكىمە قىلىۋاتقان تارىم دەريالىرىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىدىكى «لوپ» ياكى ھازىرقى لوپنۇر ناھىيەسى. بۇ نام قەدىمكى بەزى تارىخىي ھۆججەتلەردە «نوپ»، «لوپ» ياكى «ناپولو» دەپ يېزىلغان. «شۇەن جاڭنىڭ تەرجىمھالى» (ئۇيغۇرچە نۇسخا 5 - باب، 85 - ۋاراق، 15 - ـ 17 قۇرلار) دا: «لوپ» دېگەن شەھەر ئىسمى بولۇپ، بۇ «لولەن» دېگەن يەردۇر» دېگەن سۆزلەر ئۇچرايدۇ. بۇ يەردە خەنزۇچىدا «纳缚波» (ناپوبو) دەپ خاتىرىلەنگەن. «ماركوپولو ساياھەتنامىسى»دە بۇ يەر ئىسمى «لوپ» دەپ يېزىلغان. قەدىمكى تۇبۇت تىلىدا بۇ ئىسىم (nop) دەپ يېزىلغان.

بىزنىڭچە، بۇ ئاتالغۇنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئېتنو مورفىمى «نوپ» بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن. بۇ نام يىپەك يولى سودىسى تازا رونىق تاپقان دەسلەپكى دەۋرلەردە بۇ يەردە ياشىغان سوغدىلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەسلىدە ھازىرقى چوڭ لوپنۇر كۆلى بىلەن كىچىك لوپنۇر كۆلى ئارىلىقىدىكى بوستانلىقتا «يېڭسۇ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر كۆجۇم يۇرت بولغان. ھازىرمۇ لوپنۇرلۇقلار بۇ جاينىڭ نامىنى «يېڭسۇ» دەپ ئاتايدۇ (بۇ جاي ھازىر بىڭتۇەن 2 - دىۋىزىيە 35 - تۇەننىڭ قارمىقىدا). تارىم دەريالىرىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى قۇرۇپ كەتمەستىن بۇرۇن «يېڭسۇ» ناھايىتى ئەلۋەك يۇرت بولۇپ، «لوپنۇر» دېگەن ئىسىم قويۇلماستىن ئىلگىرى ساپ ئۇيغۇر تىلىدىكى «يېڭسۇ» دېگەن توپونىم كەڭ مەنىدە «لوپنۇر» دېگەن نامنىڭ تەگ (يىلتىزى) نامى «يېڭسۇ» دېيىلىدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. سوغدىلار بۇ رايونغا كەلگەندىن كېيىن ئۇ يەرنى

ئاھالىلەرنىڭ تىلىغا سىڭىپ، بۇ جايىنىڭ نامى «لوپنۇر»غا ئۆزگىرىشىپ قالغانلىقى ئېھتىمال.

بىرەر جاي - ئورۇن نامى ھەمدە مۇئەييەن بودۇن — خەلق توپى نامىنىڭ سۈبتانۇلىشىش (ئىسمىغا ئايلىنىش، ئىسىم كاتېگورىيەسىگە تېگىشلىك بولۇش) جەريانىدا دائىم فونىتىكىلىق، مورفولوگىيەلىك ۋە سىنتاكسىسلىق ئۆزگىرىشلەرگە ئۇچرايدۇ. شۇڭا توپونىم (توپوس — ئورۇن، يەر - جاي، نام - ئاتاق دېگەن سۆزلەرنىڭ بىرىكمىسى) نى سىمانتىكىلىق ۋە ئېتىمولوگىيەلىك جەھەتلەردىن ئانالىز قىلغاندا ئەينى دەۋر تىل مۇھىتىدا يۈز بېرىدىغان فونىتىك ۋە مورفولوگىك ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلماسلىق زۆرۈر، پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا، ھالا بۈگۈنكى زامان ئادەملىرىنىڭ تىل ئادىتىدە قېلىپلىشىپ قالغان توپونىملارنىڭ تارىخى سىرىنى ۋە شۇ جاي نامى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن قەدىمكى مەدەنىيەت تىندۈرمىلىرىنىڭ ئەسلي قىياپىتىنى مۇئەييەن ئېنىقلىقتا يېشىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

مەلۇمكى، غەربىي يۇرت قەدىمكى يىپەك يولى مەدەنىيىتىنىڭ ئۆتۈشمە ئېغىزى بولغاچقا، بۇ زۇنىدا كۆپ خىل ئىرق، كۆپ خىل دىن، كۆپ خىل تىل - يېزىق، كۆپ خىل مەدەنىيەت ئامىللىرى ئۆزئارا ئۇچراشقان، قوشۇلغان ياكى سىنكىرىتلاشقان (ئارىلاشقان). قەدىمكى زامانىدا ياشاش ئېھتىياجى، تۇرمۇش ۋاستىلىرى، جۇملىدىن تەبىئىي، ئىجتىمائىي، كۇلتۇرەل شارائىتلار تۇپەيلىدىن مۇئەييەن خەلق توپى ئۇيغۇرلار - بۇيغۇرلار، بۇيغۇرلار - ئۇيغۇرلار تىنىمسىز كۆچۈپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولاتتى. ئاخىر ئۇلار نىسپىي ماكانلاشقان جايلاردا ئۆزلىرىنىڭ يا ئۇنداق، يا مۇنداق ئىزلىرىنى قالدۇراتتى. شۇ ۋەجىدىن بەزى يەر - جاي ناملىرى قوشنا ئولۇس - مىللەتلەرنىڭ تىللىرىدا ئۆزلىرىنىڭ تىل ئادەتلىرىگە بېقىنىدۇرۇلۇپ تەلەپپۇز

«نەۋئاپ» (Navap) دەپ ئاتىغان. «نەۋئاپ» ــــ سوغدى تىلىدا «يېڭىسۇ»نىڭ تەرجىمىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مىرەندىن تېپىلغان تۇبۇتچە ھۆججەتتە «نوپ چىن» ۋە «نوپ چاڭ» دېگەن ئىسىملار ئۇچرايدۇ (ھازىرقى چاقلىق تەۋەلىكىدە نوپچاڭ دېگەن بىر يۇرت بار). بۇ «چوڭ نوپ»، «كىچىك نوپ» دېگەن بولىدۇ. دېمەك، تۇبۇت تىلىدا سوغدى تىلىدىكى «يېڭى» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «نەۋ» (ئۇيغۇرچىدا «نو») سۆزى «نوپ» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان بولۇپ، يەنىلا «يېڭى» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇنىڭدىن تۇبۇت تىلىدىكى «كۆل» (سۇ) مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «نەۋ» (ئۇيغۇرچە شەكلى «لوپنۇر») دېگەن «توپونىم» بارلىققا كەلگەن. تۇبۇت تىلىدىكى بۇ ئىسىمنىڭ سانسكرىت تىلىدىكى شەكلى «Navap» (ناۋاپ) بولۇپ، سانسكرىتچە «Nava_Para» (ناۋا ـ پارا)دىن كەلگەن. سانسكرىت تىلىدىكى بۇ سۆزنىڭ مەنىسىمۇ «يېڭىسۇ» دېمەكتۇر. بەزى ئالىملار بۇ ئىسىمنىڭ خەنزۇچىدىكى « » (ناپۇبو شەكلىنى مەزكۇر نامنىڭ سانسكرىتچىلاشقان شەكلى «Navapa»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇشى مۇمكىن دەپ قارايدۇ.

دېمەك، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا ئۆزلەشكەن تۇپ سۆز «لوپ» ياكى «لوپنۇر» سوغدى تىلىدا «نەۋئاپ»، تۇبۇت تىلىدا «نوپ» (لوپ) ياكى «لوپنۇر»، سانسكرىت تىلىدا «ناۋاپا» دەپ تەرانسكرىپسىيە قىلىنغان بولۇپ، ھەممىسىنىڭ مەنىسى ئۇيغۇرچە نام ــــ «يېڭىسۇ» دېگەن يۇرت نامىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسىدۇر. تارىختا مىلادى 7 ـ ئەسىردىن 10 ـ ئەسىرلەرگىچە تارىم ئېتىكىدىكى رايونلاردا بىر مەزگىل تۇبۇتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى مەلۇم. ئېھتىمال ئاشۇ تارىخىي ئىجتىمائىي مۇھىتتا «يېڭىسۇ»نىڭ تۇبۇتچە ئاھاڭ تەرجىمىسى بولغان «لوپنۇر» سۆزى بۇ يەردە ياشىغان يەرلىك

خەلق ئۆز تىلىدا ئىسىم قويىدۇ. لېكىن، ھەر خىل تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يەر جايلارنىڭ بىرلەمچى ئىسىملىرى ئىككىلەمچى ياكى ئۈچلەمچى ناملارغىمۇ ئۆزگىرىپ قېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن: «قۇرۇق تاغ» (قارا قۇرۇم) ئەسلىدە ئۇيغۇر تىلىدا قويۇلغان نام بولۇپ، ھىندى پىراكرىت تىلىدا «كھوم - روم» (KHOM-Rom) دەپ ئۆز تىلىغا بويسۇندۇرۇپ تەلەپپۇز قىلىنغان. ئۇنى خەنزۇ تىلىدا «كۇن - لۇن» دېگەن ئاھاڭ تەلەپپۇزى بىلەن ئۆزلەشتۈرگەن. بۇ سۆز رۇس تىلىدا (جۇملىدىن ياۋروپالىقلار تىلىدا) «كوئېنلۇن» دەپ تىرانسكرىپسىيە قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ نام ھەممە خەلقلەر تىلىدا ئومۇملىشىپ قالغان. نەتىجىدە خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا جۇملىدىن، ئېلىمىزدىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ تىللىرىدا ھەر ئىككى نام «قارا قۇرۇم» ۋە «كوئېنلۇن» تەڭداش قوللىنىلىپ ئەسلىدىكى بىر تاغ تىزمىسى ئىككى تاغ تىزمىسىغا ئايلىنىپ قېلىشتەك جۇغراپىيەلىك سەۋەنلىكنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولغان. بۇنداق مىساللار يەر - جاي ناملىرىدا خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئەڭ بۇرۇن رۇسىيە جۇغراپىيە جەمئىيىتىنىڭ نوپۇزلۇق ئالىمى نىكولاي مېخايلوۋىچ پىرژېۋالىسكىي (1893 ـــ 1899 - يىللار) 1876 -، 1877 - يىللىرى لوپنۇرغا كېلىپ ئېكسپېدىتسىيە قىلغاندا، تارىم دەرياسىنىڭ ئاخىرقى مەنزىلگاھىدىكى كۆچمە ئاراڵ شەكىللىك «كۆل»لەرنىڭ نامىنى ئومۇمىي نام بىلەن «لوپنۇر كۆلى» دەپ ئاتىغان. يەرلىك خەلقلەر بۇ كۆل تىزمىسىنى «قارا قويۇن»، «تابىق كۆلى»، «ئارچا كۆلى»، «قۇرۇق كۆل» دەپ ئاتالغان تۆت بۆلەك كۆلنىڭ ئورتاق نامى كېيىنچە «لوپنۇر كۆلى» دەپ ئاتالغان. مەزكۇر نامنىڭ ھازىرقى لوپنۇر ناھىيەسىنىڭ ئورتاق نامى بولۇپ قېلىش تارىخى ناھايىتى قىسقا. ئۇنىڭدىن بۇرۇن

جەھەتتە دائىم ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان، بەزىلىرى تەگ تىلى بىلەن ئۇ جايدا پائالىيەت ئېلىپ بارغان باشقا تىلدىكى بۇدۇنلارنىڭ فونىتىكىلىق ئامىللىرى بىلەن بىرىكىپ سىنكرېتىك (ئارىلاشما) نام بولۇپ شەكىللەنگەن. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەسىلدىكى ئېتنو توپونىملار ئۆزگىرىپ، گويا كى باشقا تىل سىستېمىلىرىدا قويۇلغان بىرلەمچى نامەك تۇيغۇ بېرىپ قويغان. بۇ ئىككىلەمچى ئامىللار بۇگۈنكى كۈندە شىنجاڭدىكى توپونىملارنىڭ نامىنى بېكىتىشتە «خەنزۇچە نام، ھىندى ـ سانكرىتچە نام، گېرمان ـ ئىرانچە نام، موڭغۇلچە نام، تۇبۇتچە نام، مانجۇ ـ تونگۇسچە نام، ئورۇسچە نام...» دېگەندەك ئازغۇن «ھۆكۈم»لەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا سەۋەب بولماقتا. دەرۋەقە، شىنجاڭنىڭ توپونىملىرىدا قەدىمكى ئورال ـ ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى تۈركىي تىللار ئائىلىسى (كونكرېتراق ئېيتقاندا ئۇيغۇر تىلى) تىللىرىدا قويۇلغان نامىلاردىن باشقا موڭغۇل، مانجۇ تىللىرىدا قويۇلغان نامىلار، خەن ـ زاڭ تىل سىستېمىسىغا كىرىدىغان تىللاردا قويۇلغان نامىلارمۇ چەكلىك نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. لېكىن بۇنداق توپونىملارنىڭ تەگ ـ يىلتىزىنى تەھقىقلەشتە شۇ جايدا ياشىغان ئانا يىلتىزلىق خەلقلەرنىڭ تىل دىيالېكتلىرىنى فونىتىكىلىق ۋە سىمانتىكىلىق نۇقتىدىن بىر ـ بىرىگە سېلىشتۇرۇش، فونىتىك ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەرتىپ ـ قانۇنىيەتلىرىنى تارىخىي تىلشۇناسلىق ئەندىزىسى بويىچە ئۆزلۈكىگە قايتۇرۇش، شۇ تىللارنىڭ ئەينى زاماندىكى تەلەپپۇز شەكلى بويىچە تىرانسكرىپسىيەلەش قاتارلىق ئىلمىي ئۇسۇللارنى قوللانغاندا ئىزدەنمەكچى بولغان توپونىملارنىڭ ئەسلىدىكى نامى ۋە مىللىيەت گېنى ئېنىقلىنىدۇ. ئەقەللىي چۈشەنچە بويىچە تەسەۋۋۇر قىلغاندىمۇ مۇئەييەن بىر جايدا ئەڭ بۇرۇن كىم ماكانلاشقان بولسا شۇ جايغا ئاشۇ ماكانلاشقۇچى

بولۇپ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 92 - يىلى ئۇنىڭ ئاخىرقى پادىشاھى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۇ شەھەر خەن سۇلالىسى بىلەن سۇن ئىمپېراتورلۇقىنىڭ تالىشىدىغان ئوبيېكتى بولۇپ قالغان. ئاخىر ھون ئىمپېراتورلۇقى تەمىنلىگەن روراننىڭ يېڭى پادىشاھى خەن سۇلالىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى فو جېيزى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن «روراn»نىڭ نامى « » (شەنشەن ياكى قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلەردە «پىشامشان»گە ئۆزگەرتىلگەن. خەن سۇلالىسى پۈتۈكلىرىدىكى «لولەن» «روراn»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، توخرى (تۇخار) لارنىڭ قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلىرىدە بۇ نام «كىرورائىنا» ياكى «كىروران» دەپ خاتىرىلەنگەن. شۇڭا بەزى چەت ئەللىك ئالىملار « »نى «كىروران»نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى دەپ قارايدۇ. بۇ جاي ھازىر «مىرەن» دەپ ئاتىلىدۇ. مىرەن بىر مەزگىل گۇللەنگەندىن كېيىن مىلادىيە 7 - 8 - ئەسىرلەر ئارىلىقىدا يەنىلا كۆچمە قۇم ئاستىدا قېلىپ خارابلىككە ئايلانغان. ئەنگلىيەلىك ستەيىن مىرەن خارابلىكىدە ئارخېئولوگىيەلىك قېزىش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق مۇلچەرلىگۈچىسىز مەدەنىيەت تېپىندىلىرىغا ئىگە بولغان. ئۇنىڭ ئىچىدە گىرېك مەدەنىيىتى ئۇسلۇبىدا سىزىلغان «قاناتلىق پەرى» رەسىمى ھەممىدىن مەشھۇر. يۇقىرىدا نامى تىلغا ئېلىنغان «نوپ» (لوپ) تەۋەلىكىدىكى قەدىمكى شەھەر - قەلئەلەرنىڭ ئورنىنى ئالىملار ھەر خىل كۆرسىتىدۇ. لېكىن كۆپچىلىك ئالىملار، بۇ شەھەرلەر ئىزچىل تۇرمۇش لوپ ياكى «نوپ» كۆلىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى «يېڭىسۇ» ئەتراپىدا دېگەن خۇلاسىگە كېلىدۇ. كروران ياكى روراn بەگلىكى دەۋرلىرىدە بۇ يەردىكى ئاھالىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تارىختا «كىچىك يۈشلەر» (ياۋچىلار) دەپ ئاتالغان توخرىلار بولسا كېرەك. كۇچا (كۇسەن)دىن تېپىلغان توخرى تىلىدىكى ھۆججەتلەردىن قارىغاندا، تەكلىماكاننىڭ

زوزۇكتاك دەۋرىدە دۇررال (ھازىرقى تىكەنلىك يېزىسىدا ناھىيە تەسىس قىلىنىپ «دۇرال ناھىيەسى» دەپ ئاتالغان.) بۇ ھەقتە خەلق ئارىسىدا رىۋايەتلەر بار.

2. لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئېتنىك تەركىبى توغرىسىدا

لوپنۇرنى مەركەز قىلغان تارىم دەريالىسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنلىرىدىكى بوستانلىقلار ناھايىتى قەدىمكى زامانلاردىن بۇيان ھەر خىل ئىرقتىكى ئىنسان تۈركۈملىرى ياشاپ كەلگەن قەدىمكى مەدەنىيەت بەلۋاغلىرىدىن بىرى. دۇنيا ئارخېئولوگىيەسىنى زىلزىلىگە سالغان «كۆرۈن گۈزىلى» بۇنىڭ جانلىق شاھىتى. ۋاھالەنكى، بۇ رايوندا ياشىغان ئىنسان تۈركۈملىرىنىڭ زادى كىملەر ئىكەنلىكى ھەققىدە ئانتروپولوگىيەلىك مەنبەلەر يوق دېيەرلىك. شۇڭا ئۇنى ئېتنىك نۇقتىدىن چۈشەندۈرۈش ئىنتايىن مۇرەككەپ تېما ھېسابلىنىدۇ. تولۇق بولمىغان بەزى تارىخىي ئۇچۇرلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ رايوندا مىلادىيەدىن بۇرۇن بىر قانچە خانلىق ھۆكۈم سۈرگەنلىكى مەلۇم. شۇلارنىڭ بىرى خەنزۇچە پۈتۈكنامىلەردە « » (لولەن) دەپ خاتىرىلەنگەن «روەن پادىشاھلىقى»دۇر. بۇ ئىسىم ئەڭ دەسلەپ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 176 ـ يىلى ھۇن تەڭرىقۇتىنىڭ خەن سۇلالىسىگە يازغان بىر پارچە مەكتۇپىدا ئۇچرايدۇ. شۇنىڭدىن 50 يىل كېيىن (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 126 ـ يىلى) خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي رايون ھەققىدە مەركەزگە يوللىغان دوكلاتىدا: «لولەن (روەن)، گاۋچاڭ (قوجو)نىڭ سېپىلى بار ئىكەن. تۈزلۇق كۆل (لوپنۇر كۆلىنى دېمەكچى بولسا كېرەك ــ ئا) گە يېقىن ئىكەن) دەپ يازغان. كېيىن فاشىيەن بىلەن شۈەن زاڭ بۇددا نوملىرىنى ئىزدەپ غەربىي رايونغا بارغاندا «روەن» شەھىرى ئاللىقاچان خارابىلىككە ئايلانغانىكەن. روەن ئەسلىدە بىر پادىشاھلىق

ئەتراپىدىكى يەرلىك خەلقلەر ھونلاردىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن چوڭ بىر قوشۇن تۈزگەن. ئۇلار بېشىغا پۈپۈكلۈك ئۈچلۈق قارا قالپاق كىيىپ ئۈستىگە قارا رەڭلىك يۈك توقۇلما كىيىم كىيگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار «قارا قوشۇن» دەپ ئاتىلىپ قالغان، دېيىشىدۇ. بۇ يەردىكى «قارا» سۆزى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «بۈيۈك، ئالىي، يۈكسەك، چوڭ» مەنىسىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھەممىمىز بىلىمىز. لېكىن مېنىڭ قارىشىمچە، «قوشۇن» ھازىرقى زامان تىلىمىزدىكى «قوشۇن» (ئەسكىرىي قىسىم» مەنىسىنى بىلدۈرمەسە كېرەك. چۈنكى 10 ـ ئەسىردىن بۇرۇن ئۇيغۇر تىلىنىڭ لۇغەت تەركىبىدە «قوشۇن» سۆزى ئۇچرىمايدۇ. بىزنىڭچە لوپنۇردىكى «قارا قوشۇن» دەپ ئاتالغان ئۇرۇق نامى «قۇجۇ»نىڭ ئېتنىك مەنبەسى مەلۇم ئورتاقلىققا ئىگە بولۇشى مۇمكىن. ھەر ئىككى ئاتالغۇنىڭ مەنبەسى موڭغۇل دالاسىدا باش كۆتۈرگەن ھون ئىمپېرىيەسى دەۋرىدە (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 1 ـ، 3 ـ ئەسىرلەر) خېشى كارىدورىدىن تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي ئېتەكلىرىگىچە بولغان كەڭ زېمىنلاردا ياشىغان ئۇلۇغ ياۋچىلار (خەنزۇچە ھۆججەتلەرگە ئاساسلىنىپ ئۇلارنى «تۇخار» ياكى «توخرى» دەپ ئاتايدۇ)نىڭ بىر تارمىقى بولغان «قوش» ياكى «قوشۇ» قەبىلىلىرىنىڭ نامىدىن كەلگەن بولۇپ، تۇخار تىلى بولۇشى مۇمكىن. «توخار» غەرب تىلشۇناسلىرىنىڭ تەلەپپۇزى بولۇپ، قەدىمكى ئورال ـ ئالتاي تىللىرىدا «توخرى» دەپ ئاتالغان. «توخرى» ئالتاي تىللىرىدا (ھازىر بولسا مانجۇ ـ تونگۇس تىللىرىدا) «ھارۋا»، «ئارابە» دېمەكتۇر. بۇ نام ھارۋىنىڭ كەشپىياتچىلىرى بولغان قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدا ھارۋىنىڭ سۈپەتلىمىسى بويىچە «قاڭقا» ياكى «قاڭقىللار» دەپ ئاتالغان. قاڭقىللار نەسەب جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر (ئوغۇر ـ ئوغۇز) قەبىلە ئىتتىپاقى ئىچىدىكى «قۇتىغور» (قۇت ئۇيغۇر) دەپ ئاتالغان «قوش» (قوشۇ، قوشان

شىمالىي (قارا شەھەر، كۇچا)لاردا ياشىغان توخرىلار بىلەن تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدا ياشىغان توخرىلار ۋە تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدا ياشىغان توخرىلار ئارىسىدا قانداشلىق مۇناسىۋەت بولغان بولسا كېرەك. لېكىن بۇ ھەقتە يەنمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈش ۋە بۇ ھەقتىكى تارىخىي ھۆججەتلەردىكى ئۇچۇرلارنى ئانتروپولوگىيە، ئېتنوگرافىيە ۋە تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن سىلىشتۇرۇپ تەھقىقلەش زۆرۈر.

يېقىنقى تەكشۈرۈشلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ھازىرقى لوپنۇرلۇقلار ئۆزلىرىنى ئۇچ چوڭ ئۇرۇقتىن تەركىپ تاپقان دەپ قارايدۇ. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 ـ، 60 ـ يىللىرىغىچە ھەر قانداق بىر لوپنۇرلۇقتىن «سىز قايسى جەمەتتىن؟» دەپ سورىسا، «مەن پالانى ئۇرۇقتىن» دەپ ئېنىق جاۋاب بېرەلەيتتى. 3 ـ قېتىملىق پىشقەدەملەردىن باشقا ياشلار ئۆزلىرىنىڭ زاتىنى (ئۇرۇقىنى) ئاساسەن بىلمەيدىكەن. مېنىڭ 1978 ـ يىلىدىكى تەكشۈرۈش خاتىرەمگە ئاساسلانغاندا ئانتروپوزم جەھەتتىن لوپنۇرنىڭ ھازىرقى رېئال ئاھالىسى ئۇچ چوڭ ئۇرۇق ياكى جەمەتتىن تەركىپ تاپقان.

بىرىنچى، چوڭ ئۇرۇق ـــ «قارا قوشۇن» دەپ ئاتالغان بولۇپ، ئۇلار لوپنۇر ئاھالىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. «قارا قوشۇن»لار كۆپرەك تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنىدىكى تىكەنلىك، ئابدان (يۇرت ئىسمى جانلىق تىلدا «ئابدال»مۇ دېيىلىدۇ)، لايسۇ، دۆڭقوتان، قارچۇغا قاتارلىق يۇرتلارغا مەركەزلىك ماكانلاشقان. ئۇلار ياشىغان جايلار پايانسىز توغراقلىق بولغاچقا، ئۇلار ئۆزلىرىنى «داغلىقچىلار» دېيىشىدۇ. «قارا قوشۇن»لار ھەققىدە ۋەقەشۇناسلار ئارىسىدا ئوخشىمىغان چۈشەنچىلەر بار: بەزىلەر، ئۇلارنى ئۇيغان دەرياسى بويىدا ياشىغۇچى لوپنۇرنىڭ ئەسلىي يەرلىك خەلقى دېسە، يەنە بەزىلەر جەنۇبىي ھونلار غەربكە جازا يۈرۈشى قىلغاندا، لوپنۇر

«قارا قوشۇنلۇقلار قوشىقى» دەپ ئېلىنىۋاتىدۇ. بۇ ئۇرۇق - قەبىلە نامى يەنى ئانتىروپونىم بولغاچقا، يەر - جاي تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەيدىغان «لوق»، «لىك» قوشۇمچىسىنى قوشۇپ ئاتاشقا بولماس. چۈنكى «ئۇيغۇرلۇقلار»، «قازاقلىقلار» دېگىلى بولمىغىنىدەك، «قوشۇقلۇقلار» دېيىش توغرا ئەمەس. «قارا قوشۇنلار» ھەققىدە تىلشۇناس، ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئۆزىنىڭ «توپونىمىغا دائىر ئىزدىنىشلەر» ناملىق ماقالىسىدە يەنە باشقىچىرەك پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان. ماقالىنىڭ «قاچۇن» مادداسىدا «قاچۇن ھازىرقى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ شەھەر ئىچىدىن ئۆتىدىغان ئۆستەڭ ۋە ئۇنىڭ بويىدىكى يېزا نامى. مىلادىيە 11 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا كېرىيەدە بۇز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۆچۈرۈلگەن ئاھالىنىڭ بىر قىسمى ‹قارا قوۋچىن› ياكى ‹قوچىن›، ‹قوچۇن› دەپ ئاتالغان قەۋم ئىدى... لوپنۇردىمۇ «قارا قوشۇن» بولۇشى ئېھتىمال» دەپ يازىدۇ. شۇڭا بۇ ھەقتە داۋاملىق ئىزدىنىپ توغرا ۋە ئىشەنچلىك يەكۈن چىقىرىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئىككىنچى، «يانىلا ئۇرۇقى» — ئۆزلىرىنى «يانىلا» دېيىشىدىغان پىشقەدەملەرنىڭ ئىزاھلىشىچە، «ياقا تەرەپتە ئولتۇرغۇچى»، «ياقا - يۇرتلاردىن ئولتۇراقلاشقۇچى»لارنى «يانىلا» دېيىشىدىكەن. يەنى باشقا رايونلاردىن (ئاساسەن تۇرپان، پىچان، قومۇل، يەنجى ‹قارا شەھەر›، كۇچا، ھەتتا خوتەن، قەشقەر قاتارلىق رايونلاردىن) لوپنۇر بوستانلىقىغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلارنى كۆزدە تۇتقان. يەنە بەزىلەر مەرھۇم شەھىرى قۇمغا كۆمۈلۈپ خارابىلىككە ئايلانغاندىن كېيىن ئامان قالغان كىشىلەرمۇ شۇ جايغا يۆتكەلگەن. شۇڭا ئۇلارنى بۇ يۇرتلاردىكى قېرىنداشلىرى «يانىلا»، «يان ياقىلىقلار» دەپ ئاتاشقان، دېيىشىدۇ. ئۇچىنچى بىر خىل ئىزاھلاشتا، يەنسەي (ئاناسەي) قىرغىزلىرى شىمالىي قۇملۇقتىن غەربىي رايونغا

ياكى كوشان) قەبىلىسىگە تەۋە ئىدى. بۇ نام قەدىمكى خەنزۇ تىلىنىڭ تەلەپپۇزى بويىچە «كوشى، گوشى» («» ،«车师故师» دەپ خاتىرىگە ئېلىنغان. بۇ يەردىكى «车» خېتى ھازىرقىدەك «چې» ئوقۇلماستىن قەدىمكى خەنزۇ تىلىدا «گو، كو، قۇ» (GO,KO,QO) دەپ ئوقۇلاتتى. ئەنە شۇ «قوشۇ» (قوش) قەبىلىسى قويۇق خانىنىڭ باشچىلىقىدا ھازىرقى تۇران دىيارىدا قوشۇ كاھىبەگلىكىنى قۇرغان. بۇ بەگلىك قەدىمكى خەنزۇچە مەنبەلەردە «车师都尉国» دەپ يېزىلغان بولۇپ، «قۇجۇ بەگلىكى» دېگەنلىكتۇر. دېمەك، بۇ يەردە «ش» تاۋۇشى «چ» تاۋۇشىغا ئالماشقان. «ش»نىڭ «چ»غا نۆۋەتلىشىشى تۇركىي تىللارغا مەنسۇب بولغان ئورتاق تىل ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. مۇشۇ تىل رېئاللىقى بويىچە ئېيتقاندا «قۇجۇ» (QOCHO) ئاتالغۇسى قەبىلە نامى «قوشۇ»دىن كەلگەن. بۇ نام ئەسلىدە ئانتىروپونىم بولۇپ، كېيىنچە توپونىم سۈپىتىدىمۇ ئىستېمال قىلىنغان. مەسىلەن: مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ناملىق ئەسىرىدىمۇ: «قۇجۇ ئۇيغۇر شەھەرلىرىدىن بىرىنىڭ ئېتى، بەزىدە ئۇ يەردىكى شەھەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇ نام بىلەن ئاتىلىدۇ» دېگەن ئىزاھ ئۇچرايدۇ. ئېنىقكى، بۇ يەردە «قۇجۇ» توپونىملىق مەنە خاراكتېرىگە ئىگە.

ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كەلسەك، لوپنۇردىكى «قارا قوشۇن»لار تارىختا خېشى كارىدورىدىن غەربىي جەنۇبقا سىلجىغان «قوشۇ» قەبىلىسىنىڭ لوپنۇر رايونىدا ماكانلىشىپ قالغان بۆلىكى بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئۇلار ئەسلىي نامىنى ساقلاپ قالغان. كېيىنچە جانلىق تىلدا «ن» تاۋۇشى قوشۇلۇپ قالغان بولۇشى ئېھتىمال. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس ناخشا ـ قوشاقلىرىدا «قوش»، «قوشۇ» دېگەن سۆزلەرنىڭ بولۇشىمۇ يۇقىرىقى پىكرىمىزنى ئىسپاتلايدۇ. ھازىر مەتبۇئاتلاردا «قارا قوشۇن قوشىقى»،

ئوغۇل - قىزدىن كۆپەيگەنلەر ئۆزلىرىنى «جودانلار[1]» ياكى «قالۇچى» دەپ ئاتاشقانىكەن دەپ ھېكايە قىلىنسا، يەنە بىر خىل رىۋايەتتە، چوڭ يۇلتۇز ئەتراپىدىكى موڭغۇللار لوپنۇرلۇقلارنىڭ بېلىقچىلىق ھۈنىرىگە ناھايىتى قىزىقىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىر جۈپ پەرزەنتلىرىنى مانجا (بېلىق تۇتىدىغان تور) بىلەن ئالماشتۇرغان. بۇ موڭغۇل پەرزەنتلىرىنىڭ بىرىنىڭ ئىسمى ئالا تولو، يەنە بىرسىنىڭ ئىسمى چالى تولو ئىكەن. ئۇلار چوڭ بولۇپ ئەر - خوتۇن بولۇپتۇ. ئۇلاردىن قالغان نەسىللەر ئۆزلىرىنى «قالۇچى» دەپ ئاتىغانىكەن، يۇقىرىدىكى ھەر ئىككى رىۋايەت مەزمۇن جەھەتتىن ئوخشاشلىققا ئىگە. بۇ ئۇرۇق كۆپرەك دۆڭقوتان ئەتراپىدىكى «لايسۇ»غا ئورۇنلاشقان بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى «لايسۇلۇق مانجاچى» دەپ ئاتىشىدۇ. بۇ ئۇرۇقلار توغرىسىدا ھازىرغىچە قولىمىزدا ھېچقانداق يازما ئۇچۇر بولمىغاچقا، بەزى ۋەقەشۇناشلارنىڭ ئاغزاكى رىۋايەتلىرىگە تايىنىشتىن باشقا ئامال بولمىدى.

لوپنۇرلۇقلار شۇ رايوننىڭ تەبىئىي شارائىتى تۇپەيلىدىن جەمەتىنى بىرلىك قىلىپ كۆچمەن ھالەتتە تارقاق ئولتۇراقلاشقان. شۇڭا جەمەتچىلىك ئىزنالىرى باشقا ئۇيغۇر رايونلىرىغا قارىغاندا بىر قەدەر تولۇق ساقلانغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە يەتتە ئەۋلادنىڭ نەسەبنامىسىنى بىلىدىغانلار خېلى كۆپ نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. ئەلۋەتتە نەسەب شۇ رايوننىڭ مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىشنىڭ بىر بەلگىسى بولغاچقا، ئۇنىمۇ قېزىش، رەتلەش ۋە ئىسخېملاشتۇرۇش مۇھىم ئانتىروپولوگىيەلىك قىممەتكە ئىگە.

يۇقىرىقى قاراشلار ئۇچ قېتىملىق لوپنۇر تەكشۈرۈشىدىن

[1] جوداخ — موڭغۇلچە بۇنتا تاۋاپ قىلىش مەنىسىدە.

قاراپ كۆچكەن مەزگىللىرىدە ئۇلارنىڭ بىر قىسمى خېشى كاربىدوربىدىن ئۆتۈپ، قاشقۇۋۇق (يۇيمىنگۇەن)دىن ئايرىلغان جەنۇبىي يېپەك يولىنى بويلاپ تارىم دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن ئېقىنىدىكى كەڭ كەتكەن يايلاقلاردا ماكانلىشىپ قالغان ۋە ئاستا ـ ئاستا ئۇ جايدا ياشايدىغان يەرلىك ئاھالىلەر قېتىغا سىڭىشىپ، ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن، ياندىن كەلگەن بۇ قوۋمنىڭ 1 ـ ئەجدادى كويۇك، 2 ـ ئەۋلادى چاگار، 3 ـ ئەۋلادى بېرىدەك، 4 ـ ئەۋلادى قەزى، 5 ـ ئەۋلادى كۇنبۇك، 6 ـ ئەۋلادى ئېرتەك، 7 ـ ئەۋلادى مامبەت دېگەن ئاغزاكى رىۋايەتلەر بار. دەرۋەقە، ھازىرغىچە ساقلانغان بەزى يەرلىك ناخشا ـ كۈيلەرنىڭ مېلودىيەسىدە مەلۇم دەرىجىدە قىرغىز ئىر ـ جىرلىرىنىڭ پۈرىقى بارلىقىنى سېزىمىز. بۇنى ئەلۋەتتە كۈيشۇناشلىق نۇقتىسىدىن كومپوزىتورلىرىمىز تەتقىق قىلىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ.

ئۇچىنچى، «جوداخ ئۇرۇقى» ئۇلار ئۆزلىرىنى «قالۇچى» دەپمۇ ئاتايدۇ. «قالۇچى»لار توغرىسىدىكى يەرلىك رىۋايەتلەرنىڭ بەزىلىرىدە چىڭگىزخان ئىستىلاسىدىن كېيىن چوڭ يۇلتۇز ئەتراپىغا ماكانلاشقان موڭغۇللار ئۆزلىرىنىڭ لامالىرىنى تاۋاب قىلىش ئۈچۈن يىلدا بىر قېتىم تېبەتكە بارىدىغان بولغاچقا دائىم دۆڭقوتانىنىڭ غەربىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدىكەن. بۇ مۇشكۇل سەپەر جەريانىدا ۋاقتى ـ سائىتى توشۇپ قالغان ئىككى تاۋاپچى ئايال دۆڭقوتان ئاچلىغا كەلگەندە بىرلا ۋاقىتتا يەڭگىپتۇ. يېڭىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان بۇ بىر جۈپ بوۋاقنىڭ بىرىسى ئوغۇل، بىرىسى قىز ئىكەن. يولدىكى خېيىم ـ خەتەردىن ئەنسىرىگەن بۇ تاۋاپچى موڭغۇللار بۇ بىر جۈپ پەرزەنتىنى شۇ جايدىكى يەرلىك خەلقنىڭ بېقىۋېلىشىغا تاشلاپ كېتىدىكەن ۋە ھەر يىلى تاۋاپ مەزگىلىدە ئۆزلىرىنىڭ بۇ بۇشتىنى يوقلاپ تۇرىدىكەن. يىللار ئۆتۈپ بۇ بىر جۈپ

باسقۇچى بولغاچقا، ئەدەبىي تەنقىدچىلەرنىڭ ھەممىسىگە بۇ تەلەپنى قويۇالغىلى بولمايدۇ. ئەمما ئەسلىدە ئىلىم - پەن جەھەتتە ئارقىدا قالغان مىللەتنى ئىلىم - پەندە رونىق تاپقان مىللەتكە ئايلاندۇرۇشتا ئىلمىي تەقرىزنىڭ تۈرتكىلىك كۈچىگە ھەرگىز سەل قاراشقا بولمايدۇ. بىزدە ئىلمىي تەقرىزچىلىكنىڭ مۇئەييەن قوشۇن سۈپىتىدە شەكىللىنىلمەسلىكىدە بەزى ئوبىيېكتىپ ۋە سۇبىيېكتىپ سەۋەبلەرمۇ بار. ئوبىيېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، بىزدە ئەدەبىي ئەسەرلەرگە قارىغاندا ئىلمىي ئەسەرلەر ناھايىتى ئاز. تېخى ئازلىقىغا قارىماي نەشر قىلىنىش نىسبىتى تۆۋەن. ئىگىلىشىمچە، نەشر ئېپكارلىرى بىر يىلدا نەشر قىلغان كىتابلارنىڭ ئىچىدە ھەقىقىي مەنىدىكى ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ نىسبىتى 8% گىمۇ يەتمەيدىكەن. تېخى «كۆتۈرەلمىسەك ساقىگىلىتىۋال» دېگەندەك، ئەدەبىي ئەسەرلەرگە مۇئامىلە «قەلەم ھەققى» بېرىشنى يولغا قويغان نەشرىياتلار ئىلمىي ئەسەرلەرگە كەلگەندە ئاپتوردىن «نەشر ھەققى» تەلەپ قىلمىدىكەن. بۇ جەھەتلەردە تەرەققىي تاپقان ئەللەرنىڭ نەشرىياتچىلىق تۈزۈمى بىلەن قارىمۇقارشى ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىزدە ئىلىم - پەنگە ئائىت ئەسەرلەر پەقەت ئۇنۇڭ ئېلىشىنىڭ دەسمايىسىغا ئايلىنىپ قېلىپ جەمئىيەتكە يۈزلىنەلمىگەن ۋە تەرەققىياتنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىگە ئايلىنالمىغان. سۇبىيېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، ئىلمىي تەقرىزچىلىككە قىزىقىدىغانلار ناھايىتى ئاز. چۈنكى ئۇنىڭ قىيىنلىق دەرىجىسى زور. ئۇ بىر پارچە ئەدەبىي ئەسەرنى ئەدەبىيات نەزەريەسىنىڭ قېلىپىغا سېلىپ ئەدەبىي ماھارىتىنى ئۆلچەيدىغان ئەدەبىي ئوبزورچىلىقتىن پەرقلىق ھالدا ئەتراپلىق بىلىم قۇرۇلمىسىغا ئىگە بولۇشنى، ئەقلىي تەپەككۇرىنى قاناتلاندۇرۇپ «يېڭىدە قۇدۇق قازغان»دەك جاپالىق ئىزدىنىشنى، ھەق - ناھەت قارىشىنىڭ مۇكەممەل

كېيىن ئېرىشكەن سەپەر ھاسىلاتلىرى. ئاخىرىدا، ئىلىم - پەن مۇنبىرىمىزدە بوشلۇق ھالىتىدە تۇرىۋاتقان بىر نۇقتىنى سەمىگىلارغا سېلىپ قويايلى: ئۇ بولسىمۇ ئىلمىي تەقرىزچىلىك مەسىلىسى. ئىلمىي تەقرىز مەخسۇس ئىلمىي ئەسەرلەرنى باھالايدىغان، ئىلمىي ئەسەرلەردە كۆرۈلگەن خاتالىقلارنى تەنقىدلەپ توغرا ئىلمىي قاراشنى تەكلىيدىغان ئىلىم - پەن «قاراۋۇلخانىسى». گەرچە ئىلىم چەكسىز بولغىنى بىلەن ھەر قانداق ئىلىم ئادىمىنىڭ بىلگىسى چەكلىك بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتلىرىدا يا ئۇنداق، يا مۇنداق سەۋەنلىكلەرنىڭ بولۇشى تەبىئىي. ئەگەر ئىلمىي تەقرىزچىلىك بولمىسا، بۇنداق سەۋەنلىكلەر دۆۋۈلىنىپ تارىخنى بۇرمىلاش، تارىخنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىش رولىنى ئويناىدۇ، ئىلىم - پەننى قاشاسىز باغقا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. شۇڭا غەرب ئىلىم - پېنىدە ئىلمىي تەقرىزچىلىككە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەن. تارىخقا ئايلانغان ماركسىزم كىلاسسىكلىرىنىڭ ئاساسىي ئەمگەكلىرىمۇ ئىلمىي تەقرىزچىلىكتە گەۋدىلەنگەن. ۋاھالەنكى، «شېئىرى مىللەت» ھۇزۇرىنى سۈرىۋاتقان ئۇيغۇرلاردا ئەقلىي تەپەككۇر تەلەپ قىلىدىغان ئىلمىي تەقرىزچىلىك تېخىمۇ نۆل ھالىتىدە تۇرىۋاتىدۇ. «ئەدەبىي تەنقىد» ئەدەبىيات ئىلمىنىڭ ئوچ مۇھىم تەركىبى قىسمىنىڭ بىرى سۈپىتىدە مەخسۇس ئىلىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇ كەڭ مەنىدە ئىلمىي تەقرىزچىلىكنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەگەر ئەدەبىي تەنقىد ئىلمىي نوقۇل ھالدا ئەدەبىي ئەسەرلەرنىلا ئۆزىگە ئوبېيكت قىلىپ، ئىلمىي تەقرىزچىلىكنى چەتكە قاقسا، ياكى ئۇنىڭ قىينچىلىقى تۇپەيلىدىن بۇ «تاغ»قا ياماشمىسا، ئۇ چاغدا بىر قولى يوق چولاق «بايۇەچچە»گە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئەلۋەتتە، ئوبرازلىق تەپەككۇردىن مەنتىق تەپەككۇر (ئەقلىي تەپەككۇر)غا ئۆتۈش بىلىشنىڭ يۇقىرى

مەلۇم ئىلمىي ئەسەر ئىچىدىكى بىرەر خاتالىقنى ھېس قىلغاندا، بىۋاستە ھالدا شۇ خاتالىقنى تەنقىدلەش ئوبېيكتى قىلىۋالماي، ۋاستىلىق ئۇسۇل بىلەن ئۆزىنىڭ شۇنىڭغا ئالاقىدار ئىلمىي ئەسەر ياكى ماقالىسىدا ئۇنىڭ توغرىسىنى بايان قىلىش ئۈ ھەقتىكى دەلىل - ئىسپاتلارنى شەرھلەش، قارىماققا بۇ ئۇسۇل «تەنقىدتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش»تەك بىلىنسىمۇ، لېكىن باشقىلارنىڭ ئاشۇ نۇقتىنى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ سېلىشتۇرۇشىغا پايدىلىق ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىدۇ. بۇمۇ بىر خىل «ۋاستىلىق ئىلمىي تەقرىز» ئۇسۇلى. ھەر ئىككى ئۇسۇلنىڭ نىشانى خاتانى تۈزەشتىن ئىبارەت بىر نۇقتىغا مەركەزلىشىدۇ.

مەن كېيىنكى ئۇسۇلنى قوللىنىپ 1992 - يىلى ۋېنگىرىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ سەگەت شەھىرىدىكى «ئاتىلا ئۇنىۋېرسىتېتى» رىياسەتچىلىكىدە ئېچىلىدىغان «39 - نۆۋەتلىك خەلقئارا ئالتايشۇناسلىق ئىلمىي كونفېرىنسىيەسى»گە ئاتاپ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى بىر قىسىم يەر - جاي ناملىرىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە» ناملىق ئۆزۈن بىر پارچە ماقالە يازدىم ھەمدە شۇ يىلى 5 - ئايدا ئېچىلغان بۇ يىغىندا مەزكۇر ماقالىنىڭ ئاساسىي نۇقتىسىنەزىرىنى ئالىم، مۇتەخەسسىسلەرگە تونۇشتۇردۇم. ئىنگلىزچە تەرجىمە قىلغان تولۇق نۇسخىسى شۇ قېتىملىق يىغىنىنىڭ «ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى»غا كىرگۈزۈلدى). ماقالىنىڭ ئىچىدە مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان»دا تىلغان ئالغان «قوجو» (QOJU) شەھىرىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ھەققىدە نۇقتىلىقراق توختالغان. بۇ شەھەرنىڭ نامى ھەققىدە ئېلىمىزنىڭ تارىخىي كىتابلىرىدا جۇملىدىن بىر ئۆمۈر تۈركولوگىيە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان مەشھۇر تۈرپانشۇناس گابائىن خانىم، ستەيىن، لىكوك، باھائىددىن ئۆگەل قاتارلىق تۈركولوگلارنىڭ

بولۇشىنى، تارىخىي سىلىشتۇرماشۇناسلىق مېتودىنى پۈختا ئىگىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا كۆپچىلىكىمىز بۇنداق «ئاۋارىچىلىق»تىن قېچىپ ئىشىنىڭ ئاسىنىغا يۆگۈرەيمىز.

ئىلمىي تەقرىزچىلىك ساھەسىدە بىزنىڭ ئىستىقبالللىق ياش ئۇبروزچىمىز يالقۇن روزى خېلى چوڭقۇر ئىزدىنىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ «مەن نېمىشقا ئوبزور يازىمەن»، «لاي قەلئەنىڭ سىرى» (شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 2013 - يىلى نەشرى) ناملىق ئىككى ماقالىلەر توپلىمى ئاساسەن ئىلمىي تەقرىزلەردىن تەركىپ تاپقاچقا كىشىنى ئىلمىي جەھەتتىن سۆيۈندۈرىدۇ. ئۇنىڭ ئېچىدىكى «ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قاچان، قانداق قۇرۇلغان» دېگەن ئىلمىي تەقرىزىدە مەن باش بولۇپ تۇزگەن ئىككى تومۇق «ئەزىزانە قەشقەر» ناملىق ئەسەر ئېچىدىكى «قەشقەردە 1933 - يىلى 12 - ئايدا ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان» دېگەن تارىخىي ھۆكۈمنى تەنقىدلەپ «تۇنجى قېتىم ئۇرۇمچىدە 1934 - يىلى 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان، ئۇنىڭدىن كېيىن 1934 - يىلى 12 - ئايدا ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان»لىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يىلنامىدىكى سەۋەنلىكنى تۇزەتكەن. گەرچە يىلنامىدىكى پەرق 12 ئاي (بىر يىل) بولسىمۇ، ئۇ ھامان تارىخىي جەھەتتىن ئېنىقسىزلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇڭا يالقۇن سەزگۈرلۈك بىلەن بۇ يىلنامىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئالاقىدار نۇرغۇن تارىخىي ھۆججەتلەرنى كۆرۈپ سىلىشتۇرغان. بۇ گەرچە كىچىك ئىش ھېسابلانسىمۇ، لېكىن تەقرىزچىمىزنىڭ نەزىرىدىن ساقىت بولمىغان. مەن ئىلمىي تەقرىزچىلىكتە ئەنە شۇنداق روھنى قۇتۇلۇتلەيمەن ۋە ھمايە قىلىمەن.

ئىلمىي تەقرىزچىلىكتە يەنە بىر ئۇسۇلمۇ بار، يەنى

ئۇيغۇرچە: قوش (قوشۇ) ـــ قۇجۇ = ئىدىقۇت = دەقيانۇس شەھىرى

خەنزۇچە: 师姑ـــ 车师 = 高车 = 高昌

«گاۋچاڭ» مەنە جەھەتتىن بارغانسېرى كېڭىيىپ، كېڭ مەنىدە پۈتۈن تۇرپان رايونى ھەتتا ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تېرىتورىيەسىنى كۆرسىتىدىغان تارىخىي نامغا ئايلانغان. ئۇنىڭ ئەسلىدىكى تار مەنىسى تارىختىكى قۇجۇ (قوشۇ) شەھىرى يەنى تۇرپاننىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدىن 50 كېلومېتىر يىراقتىكى يالقۇنتاغنىڭ باغرىغا جايلاشقان ئىدىقۇت خارابىسىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خارابە ئەينى ۋاقىتتىكى قۇجۇ (قۇشۇخان)نىڭ ئوردىسى بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىدا ئاستانە (2 ـ قورغان) ۋە قاراخوجا (3 ـ قورغان) دەپ ئاتالغان يۇرتلار بار.

مېنىڭ بۇ كۆز قاراشلىرىم تارىختا «قېلىپلىشىپ» قالغان يۇقىرىقى ئالىملارنىڭ قاراشلىرىغا ئوخشىمايدىغان بولغاچقا، ئەنە شۇ قېتىمقى يىغىن ئەھلىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى ۋە يىغىنغا قاتناشقان بەزى مۇتەخەسسىسلەر بۇ ھەقتە مەن بىلەن ئايرىم پىكىرلەشتى. بۇ كىچىككىنە ئەسلىمە ماڭا ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتىدە دادىللىق بىلەن ئىزدىنىش، ئىزدىنىش يەنە ئىزدىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى تونۇتتى.

مەلانە جالالىدىن رۇمىي مەنىۋىيەت ئالىمىنىڭ خوجىسى بولغان ھەققانىيەتچى ئىجادكارلارنىڭ تەبرىنى مۇنداق سۆزلەپتىلىگەن.

«... سەپەرگە چىقسا ئاي ۋە كۈن ئۇلارغا ياستۇق، ئات مىنىپ ماڭسا يەتتە قات ئاسمان ئۇلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا، ئۇلار يۇلتۇز پىيالىسىدە مەي ئىچىشىدۇ، بىر ـ بىرلىرى بىلەن ھەقىقەت ۋە تەرىقەت ئۈستىدە بەس ـ مۇنازىرە قىلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ يۈزلىرى ئەتىرگۈلدەك ئېچىلىپ تۇرىدۇ. كۆڭۈل كۆكسى

ئەسەرلىرىدە بىر ئورتاقلىق بولۇپ، «قوجۇ» ئومۇمەن شىجوخۇيگو (غەربىي ئايماق ئۇيغۇر خانلىقى) دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن «گاۋچاڭ» («گاۋچى»، «قاۋقى»لار دەپمۇ ئاتىلىدۇ) دېگەن خەنزۇچە نامنىڭ تۇركچە ئاھاڭ تەرجىمىسى ئىكەنلىكىنى، شۇڭا «قوجۇ» ھېچقانداق تۇركىي مەنىگە ئىگە ئەمەسلىكىنى، ئېتىمولوگىيە جەھەتتىن خەنزۇچە نام ئىكەنلىكى قەيت قىلىنغان. بۇ قاراش مېنى ئويغا سالدى. «قوجۇ» (ھازىرقى تۇرپان)دا ئەزەلدىن ياشاپ كەلگەن يەرلىك خەلقلەر (ئۇيغۇرلار) «خەنزۇچە نام» ـــ «قوجۇ» بارلىققا كەلمەستىن بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ يەرلىك تىلىدا بۇ شەھەرنى نېمە دەپ ئاتىغان بولغىيتتى؟ دېگەن چىگىش سوئالنى يىپ ئۇچى قىلىپ كۆپ ئىزدەندىم. خەنزۇ قەدىمكى يېزىقشۇناسلاردىن ئاشۇ ئاتالغۇدىكى « » خېتىنىڭ قەدىمكى تەلەپپۇز شەكلىنى ئىگىلىدىم. بۇ يەردىكى خاتالىقنىڭ تۈگۈنى دەل ھازىرقى زامان خەنزۇ تىلىدا «چې» دەپ ئوقۇلىدىغان «车» خېتى قەدىمكى خەنزۇ تىلىدا «گۇ، كۇ» (Gu,KHO) دەپ تەلەپپۇز قىلىنغانلىقى بىلەن باغلىنىپ چىقتى. شۇڭا ئەينى چاغدىلا بۇ شەھەرنىڭ نامى خەنزۇچە «姑师» (گۇشى) دەپمۇ خاتىرىلەنگەن. خۇلاسە شۇكى «قوجۇ» ئاتالغۇسى قانداقتۇر خەنزۇچە «گاۋچاڭ» ياكى «گاۋچى»نىڭ تۇركچە ئاھاڭ تەرجىمىسى بولماستىن، بەلكى شۇ شەھەردە ياشىغان يەرلىك ئۇيغۇر قەۋملىرىدىن بېرى بولغان «قوشۇ»لارنىڭ نامىدىن كەلگەن «قوشۇ» («قوش»، «قوس»مۇ دېيىلىدۇ)لارنىڭ ئېتنىك تارىخى، تارىخ سەھنىسىدىكى پائالىيەتلىرى، بۇ نامنىڭ كېيىنكى فونىتىكىلىق ئۆزگىرىش جەريانلىرى ھەققىدە ئالدىنقى سەھىپىلەردە تەپسىلىي بايان قىلىنغاچقا، بۇ يەردە يەنە قايتا تەكرارلاش بىمھاجەت.

بۇ يەر ـ جاي نامنىڭ ئۆزگىرىش جەريانلىرىنى مۇنداق سىخىملاش مۇمكىن.

بۇ جەريانداا هاياتتىن ئىبارەت بۇ شاھمات تاختىسىدىكى «ئات» بولالمىسامۇ، بىر «پىشكا»لىق ئورنۇمنى ساقلاپ كەلدىم. پەقەت سوقراتنىڭ: «يالغۇز بىر تەڭرى بار ــ ئۇ بىلىمدۇر. يالغۇز بىر شەيتان بار ــ ئۇ نادانلىقتۇر.» دېگەن ھېكمىتىگە ئەقىدە باغلاپ ياشىدىم. خالاس. ئەگەر «ئەزرائىل» مەندىن «ھاياتىڭدا نېمە ئىش قىلدىڭ؟» دەپ سوراقلىسا، «ئۇستاز بولۇپ ئوقۇغۇچى تەربىيەلىدىم، قالغان ۋاقتىمدا ئىلىم تەھسىل قىلىپ، 200 پارچىگە يېقىن ئىلمىي ماقالە، 30 پارچىدىن ئارتۇقراق ئىلمىي كىتاب، 50 پارچە ئەتراپىدا شېئىر ۋە نەسر يازدىم» دەپ جاۋاب بېرىمەن. ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ گۇۋاھلىقى ئۈچۈن نەشر قىلىنغان كىتابلىرىمنىڭ تىزىملىكى تۆۋەندىكىچە:

ئىلمىي ئەسەرلەر

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى» (مۇھەممەد زۇنۇن بىلەن ھەمكارلىشىپ)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىلى نەشرى.

«خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەريەسى» (ئىككى قىسىملىق)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1983 ـ يىلى نەشرى.

«ئەدەبىياتقا دائىر مۇلاھىزىلەر»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 ـ يىلى نەشرى.

«ئەدەبىيات نەزەريەسى» (كوللېكتىپ يەنى تۆت ئاپتور ھەمكارلىقىدا)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1985 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى نەشرى.

«فولكلور ۋە يازما ئەدەبىيات»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى،

«ئېچىل سۆپىرام»دەك يېيىلىپ تۇرىدۇ. قامەتلىرى چىنارەك راۋرۇس. ئۇلارنى قانلىق دولقۇنلار قۇتراپ، ئۆز قاينىمىغا ئالسىمۇ، ئۇلارنىڭ كىيىملىرىگە قىلچە داغ تەگمەيدۇ. پۈتۈن ۋۇجۇدىغا سانسىزلىغان تىكەنلەر سانجىلسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدە يەنىلا تەبەسسۇم ئويناپ تۇرىدۇ. ئۇلار مىسكىن، ئەمما مەيگە ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ تۇرىدۇ، ئۆزلىرىنى جەھەننەم ئوتى كۆيدۈرۈپ تۇرىۋاتسىمۇ، موھتاجلارغا جەننەتنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئۇلار ئۇچۇن تاجدار، بايراقدار، سۇلتانلار بىر يول، ئالقىش ۋە مەدھىيە سانا ھاجەتسىز. ئاسماندا بىرلا قۇياش، بىرلا ئاي بار. لېكىن ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئاسمىنىدا سانسىزلىغان ئاي ۋە قۇياش بار. ھەر بىر يۈرتنىڭ بىر پادىشاھى بولىدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ كۆڭۈل شەھىرىدە ھەممىلا كىشى پادىشاھ. ئۇلارنىڭ قەلبىنىڭ سۇلتانى، مەنىۋى ئالەمنىڭ خوجىسى، ئىلمۇ ئېرپاننىڭ كامالىتى... » مانا بۇ ئالىم، مۇتەخەسسىس، يازغۇچى، شائىر، سەنئەتكار دېگەن ئاتاقنىڭ ئىچكى مەنە قاتلىمى، ھەقىقىي مەنىدىكى ئىجادكارلارنىڭ ماھىيىتى. مەن بۇ ماكسىموم تەلەپنىڭ مەمموم نۇقتىسىدا تۇرالىسام ئۆزۈمنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلىمەن. بۇنى ئەلۋەتتە خەلقىمنىڭ ئادىل تارازىسى ئۆلچەيدۇ. بەختنى كۆزلىمە، لازىم بولسا ئۆزى كېلىپ سېنى تاپىدۇ. ھاياتنى سۆيۈش بەخت دېمەكتۇر. ھايات بىلەن ۋاقىت قوش بىسلىق پاراۋۇز يولى. مېنىڭ قەدىرىم ۋاقىتلىرىڭ قاناتلىرى ئۈستىدە ئۇچالىغاندا قولغا كېلىدۇ. ئەمما ۋاقىت ـــ ئاتلىق، بىز پىيادە. شۇڭا بىزگە: «ۋاقىتنى قەدىرلىگەن بەختنى تاپار» دېگەن ئاتىلار سۆزى ئۇدۇم قالغان.

مەن كەچمىشىمنى ئەسلىسەم، 70 يىل ـــ 25 مىڭ 200 كۈن ـــ 604 مىڭ 800 سائەت ۋاقتىم مەكتەپ دەرۋازىسى ئىچىدە ئۆتۈپتۇ. ئالىي مەكتەپ ھاياتىمغىمۇ 55 يىل بولۇپتۇ.

«شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىياتى ھەققىدە تەتقىقات» (باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» (10 ـ ، 11 ـ تومىنىڭ تۈزگۈچىسى)، مىللەتلەر نەشرىياتى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2005 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخىغا ئائىت مەسىلىلەر» (تۈزگۈچى)، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1981 ـ يىل نەشرى.

«20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ماددىي فولكلور مەدەنىيىتى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2006 ـ يىل نەشرى.

«مەھمۇد كاشغەرىي ۋە «تۈركىي تىللار دىۋانى» » (باش مۇھەررىر)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2008 ـ يىل نەشرى.

«ئەزىزانە قەشقەر» (ئىككى تۇم، باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2009 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى» (مەسۇمجان زۇلپىقار بىلەن ھەمكارلىشىپ تۈزگەن، رۇسچە ـ ئۇيغۇرچە)، قازاقىستان ئالمۇتا نەشرىياتى، 2009 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇلارنىڭ قىسقىچە مەدەنىيەت تارىخى» (خەنزۇچە، باش تۈزگۈچى)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2010 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى» (ئىنگلىزچە، رەسىملىك چۈشەندۈرۈش، تۈزگۈچى)، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 ـ يىل نەشرى.

«قەشقەر ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 ـ يىل نەشرى.

«قەشقەر بىناكارلىق مەدەنىيىتى»، قەشقەر ئۇيغۇر

1988 ـ يىل نەشرى.

«مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن تۇغۇلغان ھېسلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 ـ يىلى نەشرى.

«ئۇيغۇر مۇقام پېشىۋالىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 ـ يىل نەشرى.

«ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى»، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى نەشرى.

«ئۇيغۇر فولكلورى» (تۆركچە)، تۆركىيە مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى نەشرى.

«ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى» (خەنزۇچە، باش تۆزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1998 ـ يىل نەشرى.

«يىپەك يولىدىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە نەزەر»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1999 ـ يىل نەشرى.

«جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت قامۇسى» (خەنزۇچە، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە ئائىت قىسمىنى يازغان)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1998 ـ يىل نەشرى.

«ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنىڭ ئەدەبىيات دەرسلىكى» (3 قىسىم)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 ـ يىل نەشرى.

«شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى مىللەتلەر فولكلور مۇزىيى» (باش تۆزگۈچى)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2005 ـ يىل نەشرى.

«تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەر ئۈچۈن دەرسلىك ـــ ئەدەبىيات» (ـ1قىسىم، باش مۇھەررىر)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1999 ـ يىل نەشرى.

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات تۈرلىرىدىن ئون چوڭ تۈرگە يېتەكچىلىك قىلدىم. ھازىر يەنە ئۆمرۈمنىڭ خۇلاسىسى سۈپىتىدە ئۇچ يىرىك ئەسەرنى يېزىۋاتىمەن. ئۆمرۈم يار بەرسە يۇرۇقلۇققا چىققۇسى، ئىنشائاللاھ!

«بىز سۈدەك ئېقىپ ئۆتىمىز، ئەمما خەلقنىڭ قېنىدا مەيدەك ياشايمىز. ھامان بىر كۈنى پۈتىمىز سۈنۈپ تۈپراققا يېتىساقمۇ، خۇددى كېمىگە چۈشۈپ يەلكەن ئاستىدا يىراقلارغا سەپەر قىلغان سەييياھتەك دائىم ئەمەلىي ھەرىكەتتە بولىمىز» (مەۋلانە رۇمىي)

«يۇم كۆزۈڭنى، كۆزگە ئايلانسۇن كۆڭۈل»

ئەبۇ رەيھان بىرۇنى (مىلادى 973 ـ 1048) توغرا ئېيتقان: «ئىنسان ھاياتىدىكى زۆرۈرىيەت، ئېھتىياجلار ئۇلارنىڭ ئىلىملەرگە بولغان تەلەپلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شۇ ئېھتىياجلارغا ئاساسەن ئىلىملەر ھەر خىل تارماقلارغا بۆلۈندى. ئىلىملەرنىڭ پايدىسى ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئالتۇن ـ كۈمۈش توپلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇ ئارقىلىق ئىنسان ئۈچۈن زۆرۈر نەرسىلەرگە ئىگە بولۇشتۇر» شۇنىڭغا ئىشەنكى، ئەجدادلار تىككەن كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى ئەۋلادلار يەيدۇ، دۇنيا مانا شۇ تەرىقىدە چۆرگىلەيدۇ، ھاياتمۇ شۇ يوسۇندا داۋاملىشىدۇ، ئارماندا قالمايلى، دېسەك نادانلىقتىن يىراقتۇر.

نەشرىياتى، 2012 - يىل نەشرى.

«قەشقەر ئۇيغۇر فولكلور مەدەنىيىتى» (ئادىلجان مۇھەممەد ھەمكارلاشقان)، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 - يىل نەشرى.

«قەشقەر قول ھۈنەرۋەنچىلىكى» (ئادىلجان مۇھەممەد ھەمكارلاشقان، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 - يىل نەشرى.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت توپلاپ رەتلىگەن ئەسەرلەر:

1. «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1 - قىسىم)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

2. «نۇزۇگۇم» (خەنزۇچە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

3. «ئۇيغۇر خەلق بېيىتلىرى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

4. «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (خەنزۇچە، تاللانما)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

5. «ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل نەشرى.

6. «يىپەك يولىدىكى ئەپسانە - رىۋايەتلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى.

7. «ئابدۇراھمانخان داستانى» (تۈركچە)، تۈرك دۇنياسى ئەدەبىياتى نەشرىياتى، 2000 - يىل نەشرى.

يۇقىرىقى كىتابلاردىن باشقا ژۇرناللاردا ئېلان قىلغان ئىلمىي ماقالىلىرىم يەتتە تومغا جەملىنىپ يېقىندا نەشر قىلىنماقچى. شۇڭا ماقالىلەرنىڭ تىزىملىكىنى ئايرىم تۈزمىدىم.

ئون بىرىنچى باب

ئاراملىق كۈنلەر، ھاراملىق تۈنلەر

كىردىڭ مانا چۈشكەن كەچكۈز پەسلىگە،
قانماي تۇرۇپ بۇ جاھاننىڭ مېھىر ئۈسلىگە.
«ئۆمۈر دېگەن ئاتقان ئوق»كەن، شۇ سەۋەب، ئەمما ــ
نەسىپ بولماس ئۇندا ھەرگىز كىرمەك يەسلىگە.
زارلانمىغىل قېرىلىقمۇ ھاياتنىڭ كۆركى،
بولسا ئەگەر كۆڭلۈڭ باھار قايتار ئەكسىگە.

ـ (خاتىرەمدىن)

بىزنىڭ دۆلىتىمىزدە دۆلەت ئىشتاتىدىكى خىزمەتچىلەر (پۇقراۋى ئورگانلار بۇنىڭ سىرتىدا) ئاساسىي جەھەتتىن ئەرلەر 60 ياشتا، ئاياللار 55 ياشتا ئارامغا چىقىدۇ. مەن ساق 72 يېشىمدا يەنى 2011 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئارامغا چىقتىم. ئۇنداق كېچىكىپ ئارامغا چىقىشىنىڭ سەۋەبى: مەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى دوكتورلۇق نۇقتىسىنىڭ يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، مەن باشچىلىق قىلغان يۆنىلىشتە مەندىن باشقا دوكتور يېتەكچىسى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2009 ـ يىلى قوبۇل قىلغان ئىككى دوكتورانت تېخى ئوقۇش پۈتتۈرمىگەن، قولۇمدا يەنە 2012 ـ يىلى تاماملىنىدىغان ئىككى تەتقىقات تۈرى بار ئىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن مېنىڭ ئارامغا چىقىش ۋاقتىم كېچىكتۈرۈلگەن. سالامەتلىك ئەھۋالىمنى

بىلىنىدى. ئارامغا چىققان ئىككى يىلدىن بۇيان ئۆيىمىزدىن 30 قەدەم يىراقلىقتىكى ئارامغا چىققانلارنىڭ پائالىيىە ئۆيىگە كىرىشكىمۇ پۇرسەت بولمىدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئارامغا چىققانلارنىڭ سانى باشقا ئورگانلارغا سېلىشتۇرغاندا ئەڭ كۆپ بولۇپ، 3000دىن ئاشىدىكەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ پائالىيىەت ئۆيىمۇ خېلى چوڭ بولۇپ، مەركىزى ئوقۇتۇش رايونىدا ئۈچ قەۋەتلىك ئازادە بىنا پائالىيەت ئۆيى قىلىنغان. ئۇنىڭدىن تاشقىرى شىمالىي ئوقۇتۇش رايونى ۋە جەنۇبىي ئوقۇتۇش رايونلىرىدىمۇ ئايرىم - ئايرىم شۆبە پائالىيەت ئۆيلىرى قۇرۇلغان ئارامغا چىققانلار بۇ ئارامگاھنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى قىرائەتخانىغا كىرىپ گېزىت - ژۇرنال، كىتاب كۆرسە، يەنە بەزىلىرى ئارامگاھنىڭ چوڭ زالىدا مۇزىكىغا تەڭكەش قىلىپ ساغلاملىق ئۇسسۇلى ياكى كوللېكتىپ تانسا ئوينىشىدۇ. بەزىلىرى 1 - قەۋەتتىكى مەخسۇس ئۆيدە بىلىيارت ئوينىسا، يەنە بەزىلىرى شاھمات، دامكا، تىكتاپ توپ، سەتكە توپ ئوينىشىدۇ. ئۇ ئويۇنلارغا قۇرىتى يەتمىگەنلەر ساپادا ئولتۇرۇشۇپ ساغلاملىق، ۋەزىيەت، جەمئىيەت ھەققىدە مۇڭدىشىدۇ. ئىشقىلىپ بۇ ئارامگاھ ياشانغانلارغا ئارام بەخش ئاتا قىلىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك جاي، مەن تېخى بۇ «ئارام بەخش»تىن بەھرىمەن بولمىدىم. «دوست - بۇرادەرلەر بەزمىسى»، «ساۋاقداشلار ئولتۇرۇشى»، «يۇرتداشلار چېيى» دېگەنگە ئوخشاش بەش - ئالتە خىل چايدىن چەتتە قالمىدىم. تونۇش - بىلىشلەرنىڭ توي - تۆكۈن مۇراسىملىرى، ئۆلۈم - يېتىم، نەزرە - چىراغلىرىغا داۋاملىق قاتنىشىش ئادەتتىمنى تاشلىمىدىم. تەكلىپ قىلىنغان يېغىن، ئىلمىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشتىن ۋاز كەچمىدىم. ھەر يىلى ئانا يۇرتۇم قەشقەر ۋە باشقا شەھەر، يېزىلارنى زىيارەت قىلىشنى ئۇنتۇمىدىم. قالغان ۋاقىتلىرىمنىڭ ھەممىسى ئىشخانىدا «خىزمەت» بىلەن ئۆتمەكتە. ئائىلە، بالا - چاقىلىرىم،

ئويلىسام بۇرۇنراق ئارامغا چىقىپ خىزمەت بەسىمىدىن «ئازاد» بولسام، دەيتتىم. چۈنكى 60 يېشىمدىلا يۈرەك تىقىلمىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي يۈرەك قان تومۇر نەيچىسى توسۇلۇپ يۈرەككە بىر قېتىمدىلا ئۇچ تال دىيەك (جىجا) ئورناتتى. ئۇندىن كېيىن بىخەستەلىكىمدىن ئوك قولۇمنىڭ جەينىكى سونۇپ سۇنئىي ياسالغان جەينەككە ئالماشتۇردى. خەت يازىدىغان قولۇم شۇ بولغاچقا، ھازىرغىچە پەي تارتىشىپ ئاغرىپ، يېزىقچىلىققا ئېغىر تەھدىت سالدى. شۇنداق بولسىمۇ ناھايىتى ئاستا سۈرئەت بىلەن ناكا قولدا خەت يېزىپ ئىجادىيەتنى داۋاملاشتۇرىۋاتىمەن. «كۆتىرەلمىسەك ساقلىتىۋال» دېگەندەك، 2008 - يىلى ۋېيتنامغا ئىلمىي زىيارەتكە چىققاردا تۇيۇقسىز ئاۋازىم بوغۇلۇپ قېلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شىنجاڭ مېدىتسىنا ئۇنىۋېرسىتېتى قارىمىقىدىكى بىرىنچى دوختۇرخانىدا ئاۋاز پەردىسىنىڭ ئوستىدە پەيدا بولغان ئۆسمە خاراكتېرلىك سۇلۇق بەزنى ئوپېراتسىيە قىلىپ ئېلىۋەتتى. يەنە ئىككى كۆزۈمدىكى ئاق چوشۇش (بەينى جاك)نى ئوپېراتسىيە قىلدۇردۇم. بۇرۇننىڭ ئوستىدە پەيدا بولغان غەيرىي سۈپەتلىك قارا مەڭنى ئوپېراتسىيە قىلىش ئارقىلىق ئېلىۋەتتى. ئىلگىرى - كېيىن دوختۇرنىڭ پىچىقى بەدىنىمگە بەش قېتىم سانجىلدى. قان بېسىم يۇقىرى بولۇش، دىيابىت، زىققا قاتارلىق ئاستا خاراكتېرلىك كونا كېسەللىرىمنى قوشقاندا مېنى «كېسەل كۆرپىسى» دېيىشكە لايىق. لېكىن روھىم ساغلام ۋە جۇشقۇن بولغاچقا، جىسمانىي كېسەللەرگە بوزەك بولمىدىم. بۇرۇنقىدەكلا ئىشخانىغا كېلىپ، ئىش ئوستىلىنىڭ بىر تەرىپىگە دورا - دەرمەكمىنى، بىر تەرىپىگە تاماكامنى قويۇۋېلىپ، ھەر كۈنلىكى سەككىز - ئون سائەتلەپ يېزىقچىلىق ياكى كىتاب ئوقۇش بىلەن مەشغۇل بولۇش ئادىتىمنى تاشلىمىدىم. شۇ ئادىتىم ماڭا ئەڭ راھەتلىك

بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئارامغا چىققانلارنىڭ يۈز مىڭدە بىر پىرسەنتىنىمۇ ئىگىلىيەلمەيدۇ.

ھايات ھەم قاتتىق ھەم ئەۋرىشىمچان، چۈنكى ئۇ ئۆزلۈك ۋە ئۇنىڭ قىممىتى بىلەن ماھىيەتلەنگەن. شۇڭا ھايات ھەر بىر ئادەمدە ئۆزگىچە مەنىگە ئىرىشىپ، ئادەمنى ئۆزىدىن باشلىنىش، ئۆزىدە داۋاملىشىش ۋە ئۆزىدە ئاخىرلىشىش تەرتىپىدە ئۆڭلۈككە خاس نۇر ئاتا قىلىش يولىغا دالالەت قىلىپ تۇرىدۇ. شۇڭا جالالىددىن رۇمىي ئېيتقاندەك: «ئۆز روھىي دۇنياينى بىلىش ۋە ئىگىلەش بىر چاغلاردا ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ يەر يۈزىنى ئىشغال قىلغىنىدىنمۇ مۇشكۈلرەك». دەرۋەقە، ئۆزىدىكى ئازغىنە كەمتەرىن ھەقىقەتنى تاپالمىغان كىشى ئۇلۇغ ھەقىقەتلەرنىمۇ تاپالايدۇ. ھەر بىر ئادەمنىڭ تاللىغان ھاياتلىق يولى ئۆزى ئۈچۈن مۇقەددەس، ئەملىيەتنىڭ سىنىقى يا ئۇنى ئىرغىتىپ تاشلايدۇ، يا ئىجتىمائىي توپنىڭ قىممىتىگە ئىگە قىلىدۇ. «ھەممىنىڭ يۈزى كەئبىگە قارىغان، كەئبىنى ئېلىۋەتسەك مەلۇم بولىدۇكى، ئىنسانلار بىر - بىرىنىڭ قەلبىگە سىغىنىدۇ، بىرىنىڭ قەلبى باشقىسى ئۈچۈن سەجدىگاھ» (شەمسىددىن تەبرىزى).

مېنىڭ بىر دوستۇمنىڭ چەت ئەلدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان تاغىسى ئۇنى يوقلاپ ئۇرۇمچىگە كەپتۇ. بۇ بوۋاينىڭ ئەسلى كەسىپى موزدوز بولۇپ، 1962 - يىلىدىكى «ئىلى، چۆچەك ۋەقەسى»دە غۇلجىدىن ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىغا سەرگەردان بولۇپ چىقىپ قالغان ئىكەن. بىر قانچە يىل كۆرمىگەننى كۆرۈپ، تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈك تەملىرىنى تېتىپ، ئاخىرى قىرغىزىستانىنىڭ بېشكەك شەھىرىگە ماكانلىشىپتۇ. قولىدىكى گۈلدەك ھۇنىرىگە تايىنىپ خېلى باي بوپتۇ. 80 نەچچە يېشىدا قەدىناس ئايالىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن بۇيان موزدوزلۇق ھۇنىرىنىمۇ تاشلاپ بالىلىرى بىلەن

بەزى بۇرادەرلىرىم ماڭا: «قەبرىغاندا قەبرى تاتۇق، قىلىقلىرى ئۇنىڭدىن ئارتۇق، دەپ ساڭا ئىشخانىغا بېرىپ ئىشلەشنى كىم قويدى، بولدى قىلى، جېنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن» دەپ تەنبىھ قىلىشىدۇ. بۇ دوستانە مەسلىھەتكە قايىل بولسامۇ، لېكىن ئەمەل قىلالمىدىم. كۆڭۈلدىكىدەك بىرەر كۇن تاشلاپ قويسام، قانداقتۇر كۆڭلۈمنىڭ بىر يېرى ئېچىشقاندەك بىئارامچىلىق ھېس قىلىمەن، خۇمارى تۇتقان بەڭگىدەك خامۇشلىنىمەن. بۇ قانداقتۇر مەندىكى سۇنئىي «ئالىيجانابلىق» ئەمەس، بەلكى ئارامچىلىق كۇنلىرىمنىڭ ھۇزۇرى، «شەيتىنىم» باشلىغان ھارامچىلىق تۇنلەرنىڭ ۋەسۋەسىسى، گاللاشقان زېھنىمنىڭ قىيانلىق نىداسى، ئۆزۇمگىلا خاس ھايات پەلسەپەم.

شۇنداق، ھەر كىشى ئارامغا چىققاندىن كېيىن تۇرمۇشىنى ئۆزىنىڭ تاللىغا يولى بويىچە ھەر خىل ئۇتكۇزىدىكەن. بەزىلەر كۆپرەك غەربلىكلەر ۋە شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيالىقلار ھاسىسىغا تايىنىپ سەيلى ـ ساياھەت قىلىشنى ياخشى كۆرىدىكەن. بىز ئۇيغۇرلار «كالا بىلەن بالا»نىڭ غېمىدە ئەنئەنىۋى ئائىلىنىڭ ئىسكەنجىسى بولۇپ ياشاشنى ياخشى كۆرىدىكەنمىز.

چىقتىڭ ئارامغا ـ قالدىڭ بالاغا،
نەۋرەڭنى يۇدۇپ يۈگرە تالاغا.
خۇشاللىقىڭ ـــ نان ئۆتسە گېلىڭدىن،
چۈشەلمىگەچ ئۇسسۇل ـ ساماغا.

مانا بۇ بىزنىڭ خۇشاللىقىمىز، ئارامچىلىق كۇنلەردە تاللىغان يولىمىز، ياشانغاندىكى قىممىتىمىز. گەرچە تۆت، بەش يىلدىن بۇيان ئېلىمىزدە قوزغالغان «سەنىيا قىزغىنلىقى»غا ھەۋەس قىلىپ پەسىل قۇشلىرىدەك قىش پەسلىدە سەنيادا يازلاۋاتقانلار، سوغۇققا بازلاۋاتقانلار يىلسېرى كۆپىيىۋاتقان

مەخسۇس قوي گۆشىدە 16 مانتا تۇگۈپ بېرىشنى زاكاس قىلىپتۇ. مانتا پىشقىچە قۇيۇق دەملەنگەن لىپتۇن چېيىنى ئىچكەچ پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. شورپىسى ئاقنانغا ئېقىپ تۇرغان مانتىمۇ تەييار بوپتۇ. ئۇلار كۆك تۇرۇپنىڭ چاچتەك توغرالغان سوغۇق سېيىگە قوشۇپ مانتىنى ئىشتىها بىلەن يېيىشكە باشلاپتۇ.

ــ ئوخشاپتۇ. مانتا دېگەن مۇشۇنداق جىلتى نېپىز، قىيمىسى شورپىلىق بولسا يېيىشلىك بولىدۇ، ــ دەپتۇ بوۋاي.

دوستۇم مانتىدىن بەشنى يەپ توختاپتۇ.

ــ ھە، نېمە بولدۇڭ، مەنچىلىكمۇ يېمەيسەنغۇ؟

ــ مېنىڭ ئىشتىهايىم شۇنچىلىك، دوختۇر «قېنىڭدا ماي ماددىسى ئېشىپ كېتىپتۇ، ماي گۆشىنى ئاز يە»، دېگەنتى.

ــ شۇمۇ گەپمۇ، دوختۇرنىڭ گېپىنىمۇ «ھە» دەپ ئاڭلاپ قويغۇلۇق. لېكىن ئەڭ ياخشى دوختۇر يەنىلا ئۆزۈڭ، مىزاجىڭنى بىلىۋېلىپ شۇنىڭغا قاراپ يېمەكنى تەڭشىسەڭ بولىۋېرىدۇ. ئادەم قېرىغاندا قۇۋۇەتلىك ۋە ئىسسىقلىق تاماقلارنى كۆپرەك يېيىش كېرەك. بولمىسا «قۇرۇق تاغا ئۆرە تۇرمايدۇ»، ــ دەپتۇ بوۋاي. ئۇ سەككىز مانتىنى يەپ بولۇپ بىر ـ ئىككى مەرتە كېكىرىۋېتىپ:

ــ ھە، ئەمدى بولدى، قىزىق چاي ئىچەيلى، ــ دەپ پىيالىدىكى سوۋۇپ قالغان چاينى ئالماشتۇرۇپتۇ.

ــ تاغا، مېۋە ئەكىلەيمۇ؟ ــ دەپ دوستۇم ئورنىدىن تۇرۇپتۇ.

ــ مېۋە دېگەننى تاماقتىن بۇرۇن ياكى تاماقنى يەپ ئىككى ـ ئۈچ سائەتتىن كېيىن يېگۈلۈك. قورساق تويغاندا ئارقىدىنلا مېۋە يېسە ئاشقازان بۇزۇلىدۇ.

دوستۇم تاغىسىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە قىزىقىپ، ئۇنى يەنە

خۇشال - خورام ياشاۋېتىپتۇ. بۇ بوۋاي دوستۇمنى يوقلاپ كەلگەن 2012 - يىلى 93 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ھېچقانداق كېسەللىك ئالامىتى يوق. تېنى تەمبەل ۋە روھلۇق ئىكەن. ئىشتىھاسىمۇ ياشلاردىن قېلىشمايدىكەن. بوۋاي دوستۇمنىڭ ئۆيىدە ناشتىلىق چاينى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن:

— بۈگۈن ئۆستەڭ بويىنىڭ مانتىسىنى سېغىنىپ قاپتىمەن (شىنجاڭدا داڭقى بار قەشقەرنىڭ ئۆستەڭ بويى كوچىسىدىكى مانتىخانىنى دېمەكچى)، يۈرە ئۇكا، بازار ئايلانغاچ شۇنداق مانتىدىن تۆتنى يەپ كېلەيلى، — دەپتۇ.

— ئۇرۇمچىدە ئۆستەڭ بويىنىڭ مانتىسى يوق. ئەمما شۇنى دوربغان «غېنى باينىڭ مانتىسى» بار.

— قېنى كۆرۈپ باقايلى، — دەپ بوۋاي كىيىملىرىنى كېيىشكە باشلاپتۇ.

دوستۇم تاغىسىنىڭ رايى بويىچە ئالدى بىلەن دۆڭكۆۋرۈكتىكى خەلقئارا چوڭ بازارنى سەيلى قىلدۇرماقچى بولۇپ، مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپتۇ.

— تاغا، ئاپتوبۇسقا ياكى تاكسىغا ئولتۇراۋالايلى، — دەپتۇ دوستۇم.

— ئارىلىقى قانچىلىك؟

— ئىككى چاقىرىمچە كېلە.

— شۇنچىلىك ئارىلىققىمۇ ماشىنىدا ئولتۇرامدۇ كىشى، پاچاقتا بەش - ئالتە چاقىرىم يول يۈرگۈدەك مادار بار. يۈر، پىيادە ماڭايلى، يولدا ئۇنى - بۇنى كۆرگەچ ماڭمىز، — دەپتۇ بوۋاي. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار چوڭ بازارنى بىر - ئىككى سائەت زىيارەت قىلغاندىن كېيىن يەنە پىيادە يۈرۈپ «غېنى باي»نىڭ ئاشخانىسىغا كەپتۇ. دوستۇم ئاشخانا خوجايىنىنى تونىغاچقا،

چاقىلىرىڭنى چاقىرتىپ كېلىشىكە ئۇلگۈرەلمەيسەنده، يېنىڭدىكى ئاشۇ بەش تەڭگەك جېنىڭنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ. ھەممە ئىشتا بالا - ۋاقىلىرىمغا تاينىپ ياشايمەن دېسەك، چوتنى خاتا سوققان بولسەن. قېرىغاندا سەن بىلەن مۇڭدىشىدىغان، ھەمدەملىشەلەيدىغان دوست - بۇرادەرلىرىڭ بولسۇن. ئاشناسىز ئۆتكەن كۈن دوزاخ ئازابىدىن يامان. لېكىن سۆھبەتداشلىرىڭ ياش جەھەتتە ئۆزۈڭدىن بەش - ئون ياش كىچىكرەك بولغىنى ياخشى. ئولتۇرۇپ قوپۇشتا ھەمىشە ئۆزۈڭدىن چوڭ قېرىلار بىلەن سۆھبەت قۇرساڭ، روھىڭ قېرىپ كېتىدۇ. چۈنكى، قېرىلارنىڭ سورۇنىدا كېسەللىك، دورا - دەرمەك، ئۆلۈمنىڭ گېپىدىن باشقا گەپ - سۆز بولمايدۇ. روھنى ئۆلتۈرىدىغان بۇنداق غەم - ئەندىشىلىك پاراڭلارنى ئاڭلاۋەرسەڭ سېنىڭ روھىڭمۇ سونۇپ، ئەزرائىلغان دوست بولۇپ قالسەن. ھاياتتا «ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشىا» دەپ، بىپەرۋاراق ياشىغان ياخشى. چۈنكى دۇنيادىكى زىنداندىلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ دەھشەتلىكى ئادەمنىڭ بېشىدىكى مەنۇيي زىنداق.

سەن يەنە قېرىغاندا ئۆزۈڭدىن ئون ياش ئۆبچۆرىسىدە كىچىكلەرنىڭ كېيىم - كېچەك فورمىسىدا كېيىنىشكە ئادەتلەن. ياشلارچە كېيىنىشىمۇ ساڭا روھ ئاتا قىلىدۇ.

دوستۇمنىڭ تاغىسى ئېيتقان بۇ «ھېكايەت»لەردىكى بەزى نۇقتىلار بىز بىلىدىغان كىتابى ئىبرەتلەردىن پەرقلىك بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كىشىنىڭ ئۆزىگە خاس تۇرمۇش يولى ۋە توقسان نەچچە يىللىق ھايات مۇساپىسىدىن خۇلاسىلەنگەن يەكۈن ئىدى. «ئىنسان ئۇچۇن تۇغۇمدىن ئۆلۈمگۈچە بولغان ئارىلىق ھايات مەنىسىدە ئالدى بىلەن ئىنسانىنىڭ بەھرىمەنلىك ھوقۇقىنى تەمىن ئېتىدۇ. ئاندىن بۇرچ بىلەن بىرلىشىپ ئىنسانلىق لاياقىتىنى ئىسپات ئېتىدۇ. ھاياتتىن بەھر

گەپكە سالماقچى بولۇپ سوراپتۇ:

ـــ تاغا، بىزدە بولۇپمۇ شەھەرلەردە 90 ياشتىن ئېشىپ سىزدەك ساغلام ۋە روھلۇق ياشاۋاتقانلار يوق دېيەرلىك. سىز مەندىن يىگىرمە نەچچە ياش چوڭ بولسىڭىزمۇ، لېكىن مەندىن تېمەن تۇرىسىز، بۇنىڭدا زادىن نېمە سىر بار؟

ـــ مەن ساۋاتسىز ئادەم. شۇڭا «سىر ـ پىر» دېگىنىڭنى چۈشەنمەيمەن. مەن 15 يېشىمدا قەشقەردىن پىيادە ئىلىغا چىققان. شۇندىن بۇيان بالىلىقىمدا ئۆگەنگەن موزدوزلۇق ھۈنىرىمنى تاشلىمىدىم. ھازىر بۇ ھۈنەرنى ئىككى ئوغلۇمغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، دەم ئېلىۋاتقىنىمغا ئون نەچچە يىل بولدى. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىغانلاردىن ئىكەن. شۇلارنىڭ قېنى مەندىمۇ، سەندىمۇ بار. ھاياتلىق شەرەپلىك ئالەم بولغاچقا، سەۋەب قىلسىڭ سېۋەتتە سۇ توختايدۇ. مېنىڭ ھايات تەجرىبەمدىن قارىغاندا، قېرىغان چېغىڭدا مۇنۇ نۇقتىلارغا سەل قارىما. كۆكسى ـ قارنىڭنى كەڭ تۇت، ئاسمان ئۆرۈلۈپ كەتسىمۇ، مېنىڭ رىسقىم تۈگىمەيدۇ، دەپ ياشاۋەر. باشقىلار بىلەن تۆر تالاشما، دۇنيادا بىر كىشىنىڭ نىيىتىگە يارىشا نىسىۋىسى بولىدىغانلىقىنى چۈشەن. تۇرمۇشتا ئوخشاش تەر ئاققۇزغان، ئوخشاش ئىشلىگەن ئىككى كىشىنىڭ تۇرمۇش لەززىتى، ئېرىشكەن ھالاۋىتى ئوخشاش بولمايدۇ. چۈنكى شۇ ئىككى كىشىنىڭ نىيىتى ـ ئىقبالى ئوخشاش بولۇشى ناتايىن. شۇڭا شۇكرى ـ قانائەتچان بول، ئەمما «بەرسەڭ يەيمەن، ئۈسەڭ ئۆلىمەن» دەپ قاراپ تۇرماي، تىرىشىپ نىسىۋەڭنى ئۆزۈڭ تېپىپ يە.

قېرىغاندا يانچۇقىڭدىن بەش ـ ئالتە تەڭگە ئايرىلمىسۇن. ناۋادا بازارغا چىقىپ تويۇقسىز ئاغرىپ قالساڭ، دوختۇرخانىغا بېرىپ تەكشۈرتۈپ، داۋالىتىشقا خىزمەتتىكى بالا ـ

مەن ئۇلارنى قولۇمغا ئېلىپ قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغىنىمدا، ئۇ گېزىت پارچىسىنىڭ ئارىسىدىن بىرى ئۇچۇپ پەسكە چۈشتى. مەن ئۇنى قولۇمغا ئېلىپ قارىسام بىر كىچىك ماقالە ئىكەن، ئۇنىڭ ماۋزۇسى «مەن قېرىغاندا» ئىدى. مەن ئۇنى ئوقۇشقا باشلىدىم:

مەن قېرىغاندا مېنى چۈشىنىشىڭىزنى، بىر ئاز سەۋرچان بولۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن. مەن كۆكتات شورپىسىنى كىيىمىمگە تۆكۈپ سالسام، ئايىغىمنىڭ يېپىنى چىگىشنى ئۇنتۇپ قالسام، ئەينى چاغدا مەن سىزگە قانداق قىلىشنى قولىڭىزنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئۆگەتكىنىمنى يادىڭىزغا ئېلىڭ. مەن سىزگە ئىلگىرى قىلىپ بولغان سۆزلەرنى قايتا - قايتا تەكرارلىساممۇ، گەپلىرىمنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاڭ. ھەرگىز گەپ ئارىلاپ ئولتۇرماڭ، بەلكى مەنمۇ سىز كىچىك چاغلاردا تۇمەن قېتىملاپ قىلغان سۆزلىرىڭىزنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىغان، تاكى سىز ئۈيقۇغا غەرق بولغۇچە قىلغان تاقا - تۇقا گەپلىرىڭىزگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغىنىمنى يادىڭىزغا ئېلىڭ. مەن تۇيۇقسىز سۆھبەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئۇنتۇپ قالغان چېغىمدا، يادىمغا ئېلىۋېلىشىمغا بىر ئاز ۋاقىت بېرىڭ.

ئەملىيەتتە ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا، نېمە توغرىسىدا مۇڭدىشىش ئانچە مۇھىم ئەمەس، پەقەت سىز مېنىڭ قېرىپ كەتكىنىمنى كۆرگەن چېغىڭىزدا ھەرگىز كۆڭۈلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، بەلكى مېنى چۈشىنىڭ، مېنى قوللاڭ، خۇددى سىز قانداق ياشاشنى ئۆگىنىۋالغان چېغىڭىزدا مېنىڭ سىزنى چۈشەنگەن ھەم قوللىغىنىمغا ئوخشاش. ئەينى چاغدا مەن سىزنى كىشىلىك ھايات مۇساپىسىگە باشلىغانىدىم، ئەمدى ماڭا ھەمراھ بولۇپ بۇ مۇساپىنىڭ داۋامىنى بېسىپ تاماملاڭ، بۇ پەيتتە ماڭا مۇھەببەت ۋە سەۋرىڭىزنى بېغىشلاڭ، مەن سىزگە چوقۇم چىن قەلبىمدىن رازى بولۇپ كۆلۇپ باقىمەن،

ئېلىش ئىنسانىنىڭ تىرىكلىك بابىدىكى مۇتلەق ئىمتىيازى» (ئەنۋەر تاشتۆمۈر) ھاياتتىن بەھرلىنىش ـــ ئۆزلۈكىنىڭ تەلىپى، بەھرىمەنلىك ھوقۇقىنى ئىنسانلىق بۇرچىنىڭ ھەرپىياتىغا ئايلاندۇرۇش ـــ ئۆتكۈلۈكىنىڭ تەلىپى. ھايات مۇشۇ تەرزدە كامالەت تاپىدۇ.

مەن يېقىندا «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»نىڭ 2014 ـ يىلى 9 ـ دېكابىر سانىغا بېسىلغان خۇاڭ بەيئى ئەپەندىنىڭ «مەن قېرىغاندا» ناملىق مىكرو ھېكايىسىنى ئوقۇپ قالدىم. ھېكايە بەك ئاددى بولسىمۇ، سىلەرگە ئەينەن ئوقۇپ بېرەي.

«مەن بىر كۈنى بىردىنلا قولۇمدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى تاشلاپ، ئۆيگە قايتىپ ئانامغا بىر ھەمراھ بولۇشنى قارار قىلدىم.

بۇ بىر ئايدا مەن ئانامنىڭ كۆزىنىڭ ئىلگىرىكىدەك ئۆتكۈر ئەمەسلىكىنى، تاماق ئەتكەندە تازىلىقتا تازا ئەھمىيەت بەرمەيدىغانلىقىنى، كۆكتات ۋە تاماق چاچراندىلىرى ئوچاققا چۈشۈپ كەتسىمۇ پەرۋا قىلمايدىغانلىقىنى، ھەتتا قازان ـ قومۇچنىمۇ پاكىز يۇمايدىغانلىقىنى بايقاپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن ئانامغا كۆيۈنگەن تەلەپپۇزدا مۇنداق دېدىم:

ـــ ئانا، سىزگە بىر خىزمەتكار تەكلىپ قىلىپ بەرسەم بولارمىكىن؟

ـــ نېمە دېدىڭ؟ مېنى سەل چاغلىما بالام، پۇت ـ قولۇمدا باشقىلارغا خىزمەت قىلغۇدەك ماغدۇر بار تېخى! ـــ دېدى ئانام، ئۇنىڭ سۆز ئورامىدىن ئاچچىقى كەلگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. مەن باشقا گەپ قىلىشقا پېتىنالمىدىم.

مېڭىشقا تەييارلىنىۋاتقان چاغدا ئانام ماڭا بىر تۇتام گېزىت پارچىسىنى سۇندى ۋە ئۇنى ئېلىۋېلىشىمنى ئېيتتى،

ئۆلۈمدىن «قېچىش»نى ئويلىسىڭىز، فىزىيولوگىيە جەھەتتىن ئۆلۈمدىن مۇستەسنا بولالمايسەن. شۇڭا ياشلار قىرىشنى ئۈمىد قىلسا بولىدۇ، لېكىن قىرىلار يىگىتلىككە قايتىشنى ئۈمىد قىلالمايدۇ. قىرىلىق دەرمانسىزلىقتۇر. كۆڭلىدە كۆپلىگەن ئارزۇ - ئارمانلار بولسىمۇ، ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيدۇ. ياشاش ئۇچۇن ھەر قانداق نەرسە ئۆلۈشى كېرەك، ئېگىز بىنالارنى سېلىش ئۇچۇن تاغنۇ - تاشلار خورايدۇ. نۇر بولۇپ يېنىش ئۇچۇن شامىلار ئېرىپ تۇگەيدۇ. مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ كۆكلىشى ئۇچۇن مېۋىلەر شاختىن تۆكۈلۈپ چۈشىدۇ. مېۋە بېرىش ئۇچۇن مېۋىلىك دەرەخلەر قۇرۇپ تۇگەيدۇ. ئوت بولۇپ يېنىش ئۇچۇن ياغاچلار تۇگەيدۇ. جىمىكى نەرسە ئەسلىي ھالىتىگە قايتىش ئۇچۇن ئۆلىدۇ.

ھايات - مامات بېرىپ - كېلىش سەپىرى. ھايات ـــ ئادەم. مامات ـــ بەدەن. ھايات ـــ زاھىرى ئىدىيە، مامات ـــ پىنھان (باتىل) مەپكۇرە. (جۇبران)

ھەر قانداق شەيئى قېرىغاندا كۈچتىن قالىدۇ، شۇڭا ياشلىق مەزگىلىڭنى غەنىمەت بىلىپ، قېرىلىق مەزگىلىڭ ئۇچۇن بەدەل تۆلەشنى نىشان قىل. قېرىغاندىكى ئارزۇ - تىلەك ھەل بېرىلگەن قومۇشقا ئوخشايدۇ. ئەمما ئارزۇ - تىلەك ھاياتلىقنىڭ ئۈمىد شامى. شام ئۆچسە دۇنيا قاراڭغۇ ئۆڭكۇرگە ئوخشاپ قالىدۇ. بەرھەقكى، بۇ دۇنيا تامامەن قىزنىڭ خۇلقىغا ئوخشايدۇ. ئۇ سېنى ھەم سۆيدۇرىدۇ، ھەم كۆيدۇرىدۇ. قىرىغان چېغىڭدىكى ئەڭ ئازابلىق تۇيغۇ ياشلىقىڭنى ئەسلەش، ئۆتمۈشىنىڭ كۆلەڭگۇسىدە شېرىن چۈش كۆرۈش. ئەمما شېرىن چۈشىنىڭمۇ ئاچچىق سورىقى بار. تاتلىققا ئاچچىق، كۆتۈرۈرشكە چۈشۈش، ئېگىزگە چوڭقۇر، كۆكلەشكە قۇرۇش دائىملىق ھەمرا. دۇنيانىڭ بۇنداق تەكرارلىنىش قانۇنىيىتىنى ھېچقانداق كۈچ ئۆزگەرتەلمەيدۇ. شۇڭا بۈگۈننىڭ كۆزىدە ئۆتمۈشكە ئەمەس

بۇ كۆلكىگە مېنىڭ سىزگە بولغان چەكسىز مۇھەببىتىم مۇجەسسەملەنگەن...

مەن بۇ ماقىلىنى بىراقلا ئوقۇپ تۈگەتتىم، بىراق ماقالە تۈگىشى بىلەن كۆزۈمدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياش دەريا‌غا ئايلاندى، ئانامنى باغرىمغا مەھكەم باستىم...

قېرىغاندا يۇز بېرىدىغان بۇنداق «پالاكەت»چىلىك مېنىڭ بېشىمدىنمۇ كۆپ ئۆتكەن. مەنمۇ تاماق يېسەملا كۆڭلىكىمنىڭ ئالدىنى بوۋاقلاردەك مەينەت قىلمۇالمەن. تالاغا ئالدىراپ چىقماقچى بولسام كۆڭلەك ياكى چاپانىڭ تۈگمىلىرىنى ئېگىز - پەس ئېتىۋالمەن. ھەتتا بەزىدە شىمنىڭ سىرتمىسىنى ئېتىشنى ئۇنتۇپ قېلىپ كۆلكىگە قالمەن. ئايىغىمنى ۋە شىمنى ئۆرە تۇرۇپ كىيەلمەيمەن. كۇنلىكى ياندىن ئايرىمايدىغان يانفۇن ياكى ئاچقۇچنى ئۇنتۇپ قېلىپ، نەچچە قېتىم يولنىڭ يېرىمىدىن ئۆيگە قايتىپ كەلگەنلىكىم ئېسىمدە. ھەتتا بەزىدە بۇگۈن نېمە تاماق يېگەنلىكىمنىمۇ ئۇنتۇپ قالمەنۇ، ئەمما بالىلىق ئەسىلىملىرىم كۆز ئالدىمدا ئېكرانىدەك گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ. «ياشلىقتىكى ئەسلىمە تاشقا مۆھۈر باسقاندەك، قېرىغاندىكى ئەسلىمە قۇمغا مۆھۈر باسقاندەك» دېگەن گەپ بەرھەقكەن. ھەممىمىزنىڭ بالىلىق، ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق، ئوتتۇرا ياشلىق، قېرىلىق مەزگىلى بولىدۇ. ھەربىر ھايات مەزگىلىنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق خۇشلۇق ۋە خاپىلىقلىرى بار. ھېچقانداق كىشى ھاياتقا تويمايدۇ. مەيلى شاھ، مەيلى گاداي بولسۇن، مەيلى ياش، مەيلى قېرى بولسۇن، مەيلى ئالىم مەيلى زالىم بولسۇن... ھەممىسى ئۆزۈنراق ياشاشنى تىلەيدۇ. ئادەمنىڭ نېرۋىسى بۇزۇلمىغانلا بولسا ئۆزىنى ئۆلۈمدىن يىراقراق تۇتىدۇ. روھى ساغلام ئادەملەرنىڭ «جاندىن كەچتىم» دېگىنى يالغان. «قېرىغاندا جان تېخىمۇ تاتلىق بولىدۇ» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان. گەرچە روھىيەت جەھەتتىن

تەڭگىلەرنى يىغىشىپ ئوزۇق - تۇلۇك سېتىۋالماقچى بوپتۇ. بىر ناۋايخانا ئالدىغا كېلىپ تەڭگىلىرىنى تەڭلەپتۇ.

ناۋاي بېشىنى ئىغاڭلىتىپ:

— بۇ «دەقيانۇستىن قالغان» پۇل ھازىر ئۆتمەيدۇ، — دەپ نان بەرمەپتۇ.

ئۇلار بىر - بىرىنىڭ سۆزلىرىنىمۇ ئوقۇشالماپتۇ. ئۇلار بۇ ئۆتمەس كونا تەڭگىلىرىنى يانچۇقلىرىغا مەھكەم سېلىپ بازار ئارىلاپتۇ. كوچىلاردا چوڭ - كىچىك ماشىنىلار غۇيۇلداپ يۈرگۈدەك، ئاسماندا ئايروپىلانلار لاچىندەك ئەگىپ يۈرگۈدەك، دۇكانلاردىكى تېلېۋىزورلاردىن ناخشا - مۇزىكىلار ياڭراپ تۇرغۇدەك. رەڭگارەڭ چاچلىق قىز - يىگىتلەر توپى ئۇلار چۈشەنمەيدىغان تىلدا سۆزلىشىپ يۈرگۈدەك. يەتتە ئەۋلىيا بۇ دۇنيانىڭ ئاجايىباتلىرىغا مەسخىرىلىك كۈلۈشۈپ:

— يەنىلا بىزنىڭ دەقيانۇس زامانىمىزغا يەتمەيدىكەن، ئۆڭكۇرىمىزگە قايتىپ ياشاش ھەممىدىن ئەۋزەل ئىكەن. ئۆڭكۇر بىزنىڭ جەننىتىمىز. ئۇ يەردە ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان «ياغاچ ئات»، «ئۇچار گىلەم»، «ئېچىل سۆيىرام»... لىرىمىز تۇرسا، بىز يەنە نېمىگە ھاجەت بولىمىز؟ — دېيىشىپ پەخىرلىك ئۆڭكۇرىگە يول ئاپتۇ.

ئەي ئىنسان! سەن ئۆتمۇش ئۇچۇن تۇغۇلغان ئەمەس، كېلىچەك سېنىڭ ئوبۇغۇڭ. كونا ئۇدۇمۇڭ بىلەن پەخىرلىنىپ ياشاشلا كۇپايە قىلمايدۇ. ئۆتمۇشنىڭ چاپىنىدا تەرلەشنىلا راۋا كۆرسەڭ قۇرۇتلاپ كەتكەن كۆلدەك سېسىپ كېتىسەن. ئېقىن سۇ سېسىمايدۇ. بېلىشىڭ كېرەككى، زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق. سازىڭنى زامانىنىڭ ماقامىغا سازلا.

ئۆتمۇش بىر كۆلەڭگە، بۈگۈن — رېئاللىق، كەلگۈسى بىر

ئەتىگە نەزەر تاشلا. «يەتتە ئەۋلىيا» ھېكايىتى ئېسىڭدىن كۆتۈرلمەسۇن.

ھېكايەت

قەدىم ـ قەدىم زامانلاردا پادىشاھ دەقيانۇسنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ كەلگەن «يەتتە ئەۋلىيا» تۆيۇق خوجامدىكى بىر ئۆڭكۇرگە يوشۇرۇنۇپ، ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئۇلار چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە ئاجايىب ئىش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە ئۇلارنىڭ يېنىغا خىزىر سۈپەت ئادەم ئەلەيھىسسالام ھازىر بوپتۇ. ئۇ نەسىھەت قىپتۇ:

ــ ئەي ئەۋلىيالىرىم، بۇ دۇنيا مەن ياساپ بەرگەن قېلىپتىن چىقىپ كەتتى. تېخنىكا ئىنقىلابى، ئېلىكتېرون ئىنقىلابى، ئالەم بوشلۇقى ئىنقىلابى، ئۇچۇر ئىنقىلابى، ئالاقىلىشىش ئىنقىلابى قاتارلىق ئۇممەتلىرىمگە تونۇشلۇق ئىنقىلابلارنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرى ھەممە جاينى قاپلاپ كەتتى. ھەتتا ئاي شارىغىمۇ قەدەم باسالىدى ـ يۇ، ئەمما ئۆزلىرىگە نېسىپ بولغان يەر شارى ئۈستىدە خاتىرجەملىق ۋە بەخت ـ سائادەتنى قولغا كەلتۈرەلمىدى. ھەقىقىي خاتىرجەملىق ۋە بەخت ـ سائادەتنى بىزنىڭ ئەلمىساقتىكى ئەجدادلىرىمىز يارىتىپ بولغان. ئۇلارنىڭ روھىنى بۇ دۇنياغا يۆتكەپ كېلىپ قىبلىگاھ قىلىش لازىمدۇر. ئۇلارنىڭ روھى مانا مۇشۇ ئۆڭكۇردە. سىلەر بۇ روھنى سەجدىگاھ قىلىپ، بەخىرامان ئۇخلاڭلار.

دېگەندەك، يەتتە ئەۋلىيا ئەجدادلىرىنىڭ ئۇدۇمىغا مەھلىيا بولۇپ، شۇ ئۇخلىغانچە 300 يىلدىن كېيىن ئويغىنىپتۇ. ئۇلار ئۆڭكۇردىن چىقىپ يورۇق ئالەمنى سەير قىلماقچى بوپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بۇ يورۇق ئالەم ئۇلارنىڭ كۆزىگە زادى سىغماپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلار يانچۇقلىرىدا قېپقالغان كونا

يىلىغچە مەزكۇر پىروفېسسور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسىي نەزەريە فاكۇلتېتىدا دەرس ئوقۇتقان ۋە ماگىستىر ئاسپىرانت تەربىيەلىگەن. بۇ كىشى ناھايىتى ئەخلاقلىق، ئۆز كەسپىگە ھېرىسمەن، مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك، تۇرمۇشتا ئاددى - سادىدا ياشاشنى ئادەت قىلغان، قانائەتچان، كەمتەر، كەمسۆز، كىتابخۇمار ئادەم ئىدى. ھەتتا ئۆزۈن يىل خېلى چوڭ مەنسەپ تۇتقان بولسىمۇ، كىتاب، گېزىت - ژۇرنالدىن باشقا بايلىق توپلىمىغان، پۇت - قولى پاكىز زىيالى بولۇپ، ئىزچىل 80 نەچچە كىۋادرات مېتىرلىق كونا ئۆيىدە ياشاپ كەلگەن. ئارامغا چىققاندىن كېيىنمۇ كۈنلىرىنى ناھايىتى تەرتىپلىك ئوقۇكۇزۇپ كەلگەن، خۇددى بۇرۇنقى خىزمەت ۋاقتىغا ئوخشاش ھەر كۈنلىكى ئەتىگەنده ئۆيىدىن چىقىپ بىر چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئارامغا چىققانلارنىڭ پائالىيەت ئۆيىدىكى كىچىك كۈتۈبخانىدا ئولتۇرۇپ گېزىت - ژۇرنال كۆردىدۇ. ئۆزىگە لازىملىق ئۇچۇرلارنى ئېرىنمەي خاتىرىسىگە كۆچۈرىدۇ. شىنجاڭ ۋاقتى ئوندىن كېيىن ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، مەكتەپنىڭ ئىچىدىكى مۇلازىمەت ماگىزىنلىرىغا يول ئالىدۇ. ئۇ يەردىن لازىملىق سەي - كۆكتات، تەييارلانغان تاماق ۋە ئۆزىگە لازىملىق مېۋە - چۆلەرنى سېتىۋېلىپ، تونۇش - بىلىشلىرى بىلەن مۇڭداشقاچ ئۆيىگە قايتىدۇ. ئايالى ئاغرىق سەۋەبى بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغاچقا، تاماق ئېتىش، كىر - قات يۇيۇش، ئۆي تازىلاش قاتارلىق ئائىلە ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ ئاقساقال قىلىدۇ. خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ بىر ئوغۇل، بىر قىزى بولۇپ، ھەر ئىككىسىنىڭ خىزمىتى ئۇرۇمچىنىڭ سىرتىدا بولغاچقا، ئۇلار ھەپتە - ئون كۈندە بىرەر قېتىم ئاتا - ئانىسىنى يوقلاپ كېلەلەيدۇ. نېمە ئۈچۈنكىن خۇاڭ پىروفېسسورمۇ بالىلىرىنى ئاۋارە قىلىشنى خالىمايدۇ. «مەن

مەۋھوم تەسەۋۋۇر.

ھاياتنى سۆيۈش ئالدى بىلەن ئۆزىنى سۆيۈشتىن باشلىنىدۇ. ئۆزىنى سۆيۈشنى بىلگەن ئىنسان ئۈچۈن ھاياتنىڭ ھەر بىر مەنزىلى ئوخشاشلا قەدىرلىك ۋە قىممەتلىكتۇر.

بۇ يىل مەكتەپتە يۇز بەرگەن مۇنداق بىر پاجىئە كۆڭلۈمنى بەكلا غەش قىلدى. بىزنىڭ مەكتەپتە 84 ياشقا كىرگەن خۇاڭ فامىلىلىك (تولۇق ئىسمى خۇاڭ جىڭجەن) بىر پىشقەدەم پىروفېسسور بار ئىدى. خۇاڭ پىروفېسسور سىياسىي نەزەريە كەسپىدە ئاپتونوم رايونىمىزدا خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن داڭلىق زىيالى بولۇپ، 1952 - يىلى 22 ياش ۋاقتىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە كىرگەن پىشقەدەم كوممۇنىست ئىدى. ئۇ بىر ئۆمۈر ئالىي مائارىپ سېپىدە خىزمەت قىلغان. 1962 - يىلى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قۇرۇلغاندا (دەسلەپ ئالىي تېخنىكوم، كېيىن ئىستىتۇتقا ئۆزگەرگەن) مەكتەپ پارتكومىنىڭ سېكرېتارلىقىغا تەينىلەنگەن ۋە 1990 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ كەلگىچە قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى پارتكومىنىڭ سېكرېتارى بولۇپ ئىشلەپ ئاممىنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشكەن. ئۇ گەرچە سېكرېتار بولسىمۇ دەرس مۇنبىرىدىن ئايرىلمىغان. كېيىنچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەزكۇر رەھبەرنىڭ ئايالىنىڭ ئاغرىق ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇرۇمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىرسىگە باشلىق قىلىپ يۆتكەش تەكلىپىنى رەت قىلىپ: «مەن ياشقا چوڭ بوپقالدىم. ئەمدى رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلىيەلمەيمەن، ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا بۇرۇنقى ئانا مەكتىپىم شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئادەتتىكى ئوقۇتقۇچى بولۇپ دەرس ئۆتۈشنى خالايمەن» دەپ تەلەپ قويغاچقا، يۇقىرى رەھبەرلىك خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ بۇ ئەقەللىي تەلىپىگە قوشۇلغان. شۇنىڭ بىلەن 1990 - يىلىدىن 1995 -

كۆلنى ئايلىنىپ ئۇ يەرگە باردىم. قارىسام كۆل راۋىقىنىڭ لىۋىگە بىر جەسەتنى ياتقۇزۇپ ئۈستىگە بىر نەچىز ئەدىيالنى يېپىپ قويۇپتۇ.

جەسەت ئەتراپىدا بىر قانچە ساقچى، مەكتەپ ئاماتلىق قوغداش بۆلۈمىنىڭ خادىملىرى، مەكتەپنىڭ مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلىرى تۇرۇپتۇ. ئۇلاردىن سوراپ بىلىشىمچە، ئەتىگەن سائەت تۆت ئەتراپىدا خۇاڭ پىروفېسسور ئۆيىدىن چىقىپ، ھاسسىغا تايىنىپ كۆلنىڭ بويىغا چىقىپتۇ ۋە مۇشۇ راۋاققا كېلىپ، ھاسسىنى راۋاق يېنىدىكى سۆگەتنىڭ شېخىغا ئىلىپ قويۇپتۇ - دە، كىيىملىرى بىلەن ئۆزىنى كۆلگە تاشلاپتۇ. بىرەر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن كۆل بويىغا چېنىقىشقا چىققانلار كۆل ئۈستىدە لەيلەپ قالغان بىر جەسەتنى بايقاپ، دەرھال مەكتەپكە خەۋەر قىپتۇ. مۇناسىۋەتلىك ئورگانلاردىن كەلگەن خىزمەتچىلەر بۇ جەسەتنى سۈزۈپ چىقىپ قارىغۇدەك بولسا، ئۇ ھەممىگە تونۇشلۇق خۇاڭ پىروفېسسور ئىكەن. ئۇ كىشىنىڭ ئۆيىدىن ياكى يانچۇقىدىن ئۆزى يېزىپ قويغان بىرەر پارچە خەت تېپىلماپتۇ. جوزىسى ئۈستىدە ۋاريقى قاتلاپ قويۇلغان بىر كىتاب بىلەن خاتىرە دەپتەردىن باشقا ھېچنەرسە يوقكەن. ئايالى خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ كۈندىلىك ئادىتى بويىچە سەھەردە تۇرۇپ سىرتقا چېنىقىشقا چىقىپ كەتكەنلىكىدىن باشقا ئىشنى ئۇقمايدىكەن.

84 ياشقا كىرگەن بۇ پىشقەدەم پىروفېسسورنىڭ ئۆزىنى كۆلگە تاشلاپ ئۆلۈن - تىنىسىز ھالدا ئۆلۈم يولىنى تاللىغانلىقى باشقىلارغا ئوخشاش مېنىمۇ ئەجەبلەندۈردى. ھەم ئەپسۇسلاندۇردى. ھازىرغىچە قولۇم ئىشقا بارماي ئۆز - ئۆزۈمدىن سوردىم:

— جەمئىيەتتىن ياكى خىزمەت ئورنىدىن ئازار يېگەنمۇ -

كۆيەرمەن بالامغا، بالام كۆيەر بالسىغا» دېگەندەك، بالىلىرى ئۆزىنىڭ بالىلىرىنىڭ ئەھدىسىدىن چىققانغا خۇش بولۇپ ئۆتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆيدە بۇ ئىككى قېرى بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇپ تەنها ياشايدۇ. ئەمما ئايالىنىڭ مۇڭداشقىدەك ھالى بولمىغاچقا، خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ ھەر كۈنى شۇ تەرىقىدە ئۆتىدە. رەھمسىز ھايات رېتىمى بۇنداق ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنىڭ بېشىغا ھەر خىل كۈلپەتلەرنى ياغدۇرۇپ سىنىسا كېرەك. تەقدىرنىڭ بۇنداق سىنىقىغا خۇاڭ پىروفېسسورمۇ دۇچ كەلدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە چۈمۈلىنىمۇ دەسسەپ ئۆتمەيدىغان بۇ ئاقساقال يولدا ئېھتىياتسىزلىقتىن مۈدىرىپ كېتىپ، پۈتىنى سۇندۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن دوختۇرخانىدا ۋە ئۆيدە داۋالىنىپ، ئۇچ ئايدىن كېيىن ھاسىغا تايىنىپ تالا - تۈزگە چىققۇدەك بولدى. شۇندىن كېيىن ھاسىسىنى ھەمرا قىلىپ يەنە بۇرۇنقى پەدىدە تۇرمۇشىنى داۋاملاشتۇردى. ئارامغا چىققانلارنىڭ پائالىيەت ئۆيى مېنىڭ ئۆيۈمنىڭ ئالدىدا بولغاچقا، مەن ھەر كۈنى دېگىدەك بىر قولىدا ھاسا، بىر قولىدا كىتاب سومكىسىنى تۇتقان خۇاڭ پىروفېسسورنى كۆرۈپ تۇراتتىم. بۇ يىل 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئەتىگەندە ئۆيىمىزنىڭ يېنىدىكى «خۇڭخۇ كۆلى»نىڭ قىرغىقىنى بويلاپ ئىشخانىغا كېتىپ باراتتىم. شۇئاندا كۆلنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى چوڭ راۋاقنىڭ لېۋىگە دۆۋىلىشىۋالغان ئادەملەر توپىغا كۆزۈم چۈشتى. ئارقامدىن كېلىۋاتقا بىر كىشىدىن سورىدىم:

— ئاۋۇ يەردە نېمە بوپتۇ؟

— بىر قېرى مۇئەللىم ئۆزىنى كۆلگە تاشلاپ ئۆلۈپتۇ.

— نېمىشقا؟

— بىلمىدىم، — دېدى - دە، ئۇ كىشى مەندىن يىراقلاپ كېتىپ قالدى. مەن ئەھۋالنى ئېنىق بىلمەكچى بولۇپ،

چاغلىق بولۇپ چۈشىنىشكە بولاتتى. ۋاھالەنكى، خۇاڭ پىروفېسسورده‌ك 84 ياشقا كىرگەن، ھەممە جەھەتتىن پىشىپ يېتىلگەن بىر ئەربابنىڭ ئۆز - ئۆزىنى ئۇلتۇرۇپلىشتەك ھايات پاجىئەسى مېنى ھەقىقەتەن گاڭگىرىتىپ قويدى ۋە ھاياتلىق ھەققىده قايتا ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى.

ھاياتلىقنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتى تېخى سىرى يېشىلمىگەن تېپىشماق ئىكەن. سەن بۇ تېپىشماقنىڭ سىرىنى تاپمەن دەپ بىھۇده ئاۋارە بولما، ھاياتلىق ساڭا قانچىلىق «نەسىۋە» ئاتا قىلسا، شۇنچىلىك ھۇزۇرلىنىشنى بىل، ئۆزۈڭدىن بىر ئىنسان يارىتىشنى ئىسته، بىجا كەلتۈرەلىسەڭ ئۆزۈڭنى بەختلىك ھېسابلا. چۈنكى ئىنسانىڭ مەقسىتى — ئىنسانلىقتۇر. ئەقىللىق ئىنسان بەختىنى ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئاختۇرىدۇ. شۇڭا «بەخت» چۈشەنچىسى ھەربىر كىشىده ئوخشىمىغان مەنە قاتلىمىغا ئىگە. ئۇ گويا تەكلىماكان قۇملۇقىدىكى ئالۋۇندەك يېقىنلاشساڭ يىراقلىشىدۇ. يىراقلاشساڭ يېقىنلىشىدۇ. ئەمما «بەخت ھەر قانداق ئادەم تەلپۈنىدىغان مەقسەت بولۇپ، ئۇ چەكسىز كامالەتتىن ئىبارەتتۇر.» (فارابى)

ئارامغا چىققانلار ئۆزىنى مەنسۇى ئازادلىققا ئېرىشكۈچىلەر، دەپ قارايدۇ. شۇڭا ئۇلار ئۆزئارا ھەمسۆھبەت قۇرغاندا ھېچقانداق چەكلىمىگە ئۇچرىماي شەخس، جەمئىيەت، دۆلەت ھەتتا دۇنيا ھەققىدىكى تەقرىزلىرىنى بىمالال سۆزلەشكە ۋە ئاڭلاشقا ھېرىسمەن بولىدۇ. ياشانغانلارنىڭ روھىيەت ئالىمىنى كۆپەرەك غىدىقلايدىغان ئىككى ئەپسۇسلۇق تۇيغۇ بار. بىرى ئۆزىنىڭ ھايات پۇشايمىنى، يەنە بىرى ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان رېئاللىقنىڭ غەيۋەت - شىكايىتى. ئۇنداقتا ياشانغانلارنىڭ ئەڭ چوڭ پۇشايمىنى نېمە؟

بىلگىيەده چىقىدىغان «ياشانغانلار» ژۇرنىلى دۆلەت ئىچىده

يە؟

ـــ ياق، ياق. خۇاڭ پىروفېسسور بىر ئۆمۈر پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ ئەتىۋالاپ ئىشلىتىشىگە مۇيەسسەر بولغان ئۇلگىلىك رەھبەر، ئىجتىھاتلىق ئۇستاز، ئاممىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان ئەل ساھىبى.

ـــ ئائىلە تۇرمۇشىدىن بىزار بولغانمۇ - يە؟

ـــ بۇنىسى نامەلۇم. ئادەتتە نومۇسچان، جىمغۇر كىشىلەر ئائىلىسىدىكى ھەرقانداق دەرت - ئەلەمنى ئىچىگە سىغدۇرىۋالىدۇ - دە، بۇنداق مەخپىيەتلىكىنى ھېچكىم بىلەلمەيدۇ.

ـــ نېرۋىسىدىن ئاداشقانمۇ - يە؟

ـــ خۇاڭ پىروفېسسورنىڭ سۆز - ھەرىكىتىدىن قارىغاندا، ئۇنداق كېسەللىك ئالامىتى يوق.

ـــ ئەمسە، بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغاندا نېمىشقا ئۆزىنى ئۆزىنى ئۆلۈم گىردابىغا ئىتتىرىدۇ؟

ـــ مەسىلىنىڭ تۈگىنى دەل مۇشۇ يەردە. مەنمۇ بۇ سىرنى يېشىپ بېرىشكە قادىر ئەمەس. پەقەت ھاياتقا بولغان ئەقىدىسىزلىكتىن تۇغۇلغان پاجىئە دېيىشنىلا بىلىمەن. دەرۋەقە، ئەقىدە ۋە ئارزۇلىرى خەستىلەنگەن ئىنسان تولىمۇ بىچارە ۋە بەختسىزدۇر. ئۇمىدسىزلىك ھامان ئۆلۈمنىڭ يول باشلىغۇچىسى. شۇڭا چارىسىزلىقنىڭ يېگانە دەرمانى ئۇمىدتۇر.

ھەرقانداق ئىنساندا ئاز ياكى كۆپ دەرىجىدە شەيتانغا خاس ئەمەل ۋە چۈشەنچىلەر مەۋجۇت بولغاچقا، جەمئىيەتتە قەدىرسىز ۋە قىممەتسىز ئۆلۈم ھادىسىلىرى داۋاملىق يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق پاجىئەلەر ھەمىشە «شەيتانىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناۋاتقان» ئادەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدا يۈز بەرسە كارايىتى

ئەپسۇس، بۇنداق پۇشايمانىنى قەبرىغاندا تولدۇرۇالغىلى بولمايدۇ.

مېنىڭ ھاياتىمدىكى يەنە بىر شەخسى پۇشايمىنىم مۇھتەرەم مۇرەببەھىم ئاتا - ئانام ۋە قان قەبرىنداشلىرىم ھايات چېغىدا پەرزەنتلىك ۋە قەبرىنداشلىق بۇرچۇمنى ھەقىقىي ۋە تولۇق ئادا قىلالمىغانلىقىم. ئۇلارغا كەرەملىك - تەۋەززۇلۇق بىلەن ساداقەتمەن بولالمىغانلىقىمدۇر. كەرەملىك دادام قەبرىغاندىمۇ پەرزەنتلىرىنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، قەھرىتان سوغۇقتا قارىماي قارا ماشىنىدا ئولتۇرۇپ قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە چىقىپ، مېنىڭ ياتقىمدا بىر كېچە قونۇپلا ئەتىسى قارامايدىكى ئىككى ئاكامنىڭ يېنىغا كەتكەن. بەختكە قارشى تۇيۇقسىز مېڭىسىگە قان چۈشۈپ 1968 - يىلى قارامايدا قازا بولدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ قارامايغا يېتىپ بارغىچە دادام يەرلىكىدە ياتتى. ماڭا دادامنىڭ يۈزىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولمىدى. يەنە شۇ خىزمەت ۋەسۋەسى بىلەن قەشقەردە يالغۇز قالغان مېھرىبانىم ئانام قازا قىلغاندىمۇ قەشقەرگە ۋاقتىدا يېتىپ بارالمايى، ئانامنىڭ يەرلىكىگە بىر كەتمەن توپا تاشلىيالمىدىم. كېيىن ئارقا - ئارقىدىن چوڭ ئاچام سەبرىنسا خېنىم، ئىككىنچى ئاچام پاشا خېنىم، چوڭ ئاكام ئابدۇلھەمدجان (ئۇلار قەشقەردە)، ئۇچىنچى ئاكام مۇھەممەد تۇرسۇن (قارامايدا) سىڭلىم خالىدە (قورغاسنىڭ لوسگو يېزىسىدا)لەر ۋاپات بولدى. ئۇلارنىڭ بەزىسىنىڭ يۈزىنى كۆرەلمىدىم، بەزىسىنىڭ يۈزىنى كۆرەلىدىم. شۇنداق قىلىپ يەتتە قېرىنداشتىن پەقەت قارامايدىكى ئىككىنچى ئاكام ئابدۇشۇكۇر بىلەن مەن ئىككىمىزلا ھايات قالدۇق. گەرچە مەرھۇم ئاتا - ئانام ۋە قېرىنداشلىرىمنى قەلبىمدە يۈكسەك ھۆرمەت بىلەن ئۇلۇغلىساممۇ، لېكىن ئۇلار ھايات چېغىدا ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلالمىغانلىقىمدىن، ئۇلارنىڭ ھايات شامى ئۆچكەندە يېنىدا تۇرالمىغانلىقىمدىن مېڭىر پۇشايمان قىلمەنۇ، بۇ قەلب يارسىنى مەڭگۈ ساقايتالمايمەن. ئاتا -

60 ياشتىن يۇقىرى ياشانغانلار ئۇستىدە بىر قېتىملىق «سىزنىڭ ئەڭ چوڭ پۇشايمىنىڭىز نېمە؟» دېگەن تېمىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. نەتىجىدە تەكشۈرۈلگەن ئوبېيكتنىڭ 72%ى ياشلىق مەزگىلىدە تىرىشماي، كەسىپتە نەتىجە قازىنالمىغانلىقىدىن، 67%ى ياش ۋاقتىدا كەسىپنى خاتا تاللىغانلىقتىن، 63%ى پەرزەنتلىرىنى ياخشى تەربىيەلىمىگەنلىكى ياكى تەربىيەلەش ئۇسۇلىنىڭ توغرا بولمىغانلىقىدىن، 58%ى بەدەن چېنىقتۇرۇشقا سەل قارىغانلىقىدىن، 56%ى جورىسىغا دېگەندەك سادىق بولمىغانلىقىدىن، 41%ى جورىسىنى خاتا تاللاپ قالغانلىقىدىن، 36%ى دۇنيانى سايياھەت قىلالمىغانلىقىدىن، 35%ى ئۆمۈرلۈك ھەمدەم بولىدىغان ۋاپادار دوست - يارەن تۇتمىغانلىقىدىن، 32%ى ئۆمرىنى ئادەتتىكىچە ئۆتكۈزۈپ، ئادەمنى ھاياجانغا سالغۇدەك ئىشلانى قىلالمىغانلىقىدىن، 27%ى كىتابنى دوست تۇتمىغانلىقىدىن، 11%ى كۆپ پۇل تاپالمىغانلىقتىن پۇشايمان قىلغان. بۇ پۇشايمانلار دۇنياۋى ئورتاقلىققا ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ھەربىر كونكرېت شەخسنىڭ ئۆزىگە خاس كونكرېت پۇشايمانلىرى بولىدۇ. ئۆزۈمنى ئالسام ياشلىقىمدا يۇز بەرگەن سەككىز يىللىق ئىجتىمائىي مالىمانچىلىق يىللىرىدا ۋاقتىنى قەدىرلەشكە سەل قارىغانلىقىم، ئۈمىدسىزلىك كۆچىسىدا مەستخۇش بولۇپ، ئەقەللىسى ئۆزلۈكىمدىن قوشۇمچە تىل ئۆگىنىشكە زورۇقمىغانلىقىمدىن پۇشايمان قىلىمەن. ئەنە شۇ بوش ئۆتۈپ كەتكەن «ئالدىراش» يىللاردا ھازىرقى جۇرئەتلىك ياشلىرىمىزغا ئوخشاش ئانا تىلدىن باشقا دۆلەت تىلى ۋە بىر قانچە خەلقئارا تىللارنى ئۆگىنىپ قويغان بولسام، بۈگۈنكى ئېچىۋېتىلگەن دۇنيادا ھازىرقىدەك گاچىلىشىپ يۈرمىگەن بولاتتىم. ھەر قېتىم خەلقئارا ئىلمىي يىغىنلارغا قاتناشقان مەزگىلىمدە ئەتراپىمدىكى كىشىلەر بىلەن بىۋاسىتە پىكىرداش بولالمىغانلىقىمدىن ئۆزۈمنى بەكمۇ يېگانە ھېس قىلىمەن.

ئەسلىشىدۇ. ئۆزىگە ۋە ئۆزگىگە بىر قەدەر ئوبېيكتىپ باھا بېرىلمەيدۇ. بۇ قىياسى باھالار ئۇلارنىڭ قىيامىغا يەتكەن ھايات تەجرىبىسىدىن، شۇنداقلا ئازاب ـ ئوقۇبەت، غەم ـ قايغۇ، مەغلۇبىيەت، بەختسىزلىك قاتارلىقلارغا تۆلىگەن بەدىلىدىن كەلگەن. ياشانغانلارنىڭ نىداسىغا قۇلاق سېلىڭلار؟

ـــ ھەي، ھازىرقى بەزى ياشلارنى كۆرسەم كۆڭلۈم بەك يېرىم بولىدۇ.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ يا چوڭلارنى كۆرسە سالام ـ سەھەتنى بىلمىسە، يا سالام قىلىشنىڭ قائىدىسىنى ئۇقمىسا، ئۇنى ئاز دەپ چوڭلار سالام قىلسا پەرۋا قىلماي مىيىقىدا كۇلۇپ قويۇپ كېتىۋېرىدۇ، دېگىنە!

ـــ ئۇ دېگىنىڭغۇ راست ئاداش. ياشلارنىڭ بەزىلىرى يېقىن دوستلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغاندا قوشقار سوقۇشقاندەك پىشانىسىنى پىشانىسىغا ئۇرۇپ قويىدىكەن. بۇ قەيەرچە سالاملىشىش ئىكەنلىكىنى بىلمىدىم. ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى سالاملىشىش قائىدىمىز نەگە كەتكەندۇ؟

ـــ «دېسەڭ گەپ بولىدۇ، دېمىسەڭ دەرت بولىدۇ» دېگىنە. بىزلەر خىزمەت قىلىۋاتقان چېغىمىزدا ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا خېلى پەدىشەپ بار ئىدى. كارىدوردا ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىسى بىلەن ئۇچرىشىپ قالسا سالام بېرىپ، دەرھال يول بوشىتىپ بېرەتتى. تاماكا چېكىۋاتقان بولسا، يىراقتىن ئوقۇتقۇچىنى كۆرگەن ھامان ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى ياكى تاماكىسىنى بىر ئامال قىلىپ يوشۇراتتى. ھازىرقى ئوقۇغۇچىلار بۇنداق ئەدەب ـ ئەخلاقتىن پەرۋايى پەلەك. ھەتتا تاماكاچېكىش ئۇچۇن ئوقۇتقۇچىلىرىدىن چاقماق سورايدۇ. يېنىدىن ئۆتۈپ قالساڭ تاماكا ئىسىنى يۇزۇڭگە

ئانا دەرەخنىڭ غولىغا، پەرزەنت دەرەخنىڭ شېخىغا ئوخشايدۇ. شاخ غولنىڭ قەدرىنى بىلمىسە، شاخنىڭمۇ ھېچقانداق قىممىتى بولمايدۇ. بۇغداي تېرىغان كىشى بۇغداي، قوناق تېرىغان كىشى قوناق ئالغانغا ئوخشاش، كىمكى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى ياخشى قىلسا، ئۆز پەرزەنتىدىن شۇنىڭغا ئوخشاش ئاقىۋەتنى كۆرىدۇ. دۇنيا دېگەن ئۆتنە ئالەم. خەلق ھېكمەتلىرىدە «ئاتا ـ ئاناڭنى ھۆرمەتلىسەڭ، پەرزەنتلىرىڭدىن ھۆرمەت كۆرىسەن» دېگەن گەپ بار. ئاتا ـ ئانا ياشانغاندا پەرزەنتلىرىنىڭ كۆيۈم ـ شەپقىتىگە ھەممىدىن بەك موھتاج بولىدۇ. بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ھالىدىن تېخىمۇ ياخشى خەۋەر ئېلىپ، دەردىگە دەرمان بولۇش زۆرۈر. بىلىشىڭ كېرەككى، ئاتا ـ ئاناڭنىڭ نەسىھەت ۋە ۋەسىيەتلىرى سەن ئۈچۈن تېپىلغۇسىز تەۋەررۈك. سەن ئەقلىڭنى تېپىپ، ئاتا ـ ئاناڭنىڭ قەدرىنى بىلگىچە، ئۇلارنىڭ ھاياتلىق شامى ئۆچۈپ ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىدۇ. سەن ھەرقانچە ئىبادەت قىلساڭمۇ ئۇلار قايتا تىرىلمەيدۇ. شۇڭا ئاتا ـ ئانا ھايات ۋاقتىدا ئۇلارنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى قىل.

تا يېتىم بولماي كىشى بىلمەس ئاتانىڭ قەدرىنى
جانۇ دىلىدە تەربىيەت قىلغان ئانانىڭ قەدرىنى[1]

دېگەندەك، سەن ئاتا ـ ئاناڭنىڭ قەدرىنى ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالغاندا ئاندىن چوڭقۇر ھېس قىلالايسەن. ئەمما ئۇ چاغدا ھېس قىلغانىڭنىڭ نېمە پايدىسى؟ پەقەت ۋۇجۇدۇڭ پۇشايمان ئوتىدا پۈچۈلىنىدۇ، خالاس.

ياشانغانلار جەم بولسا دائىم ئۆتكەن كەچمىشلىرىنى

[1] «بايان» 2ـقىسىم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1997ـيىلى نەشرى، 223ـبەت.

خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ. بۇ يەردە ئۆزىدىن باشقا ئادەم يوقتەكلا ئۆزلىرىنىڭ ياشلىق كەيپىنى ئاشكارا سەھنىدە كۆز - كۆز قىلىشىدۇ، ھەتتىگىنەي...

— ئۇلار «مۇھەببەت»نىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيكەندە! ئىنسانىي مۇھەببەت ئۆزىنىڭ پىنھانلىقى بىلەن گۈزەل ئەمەسمۇ؟

— ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز. بىراق نەۋقىران ياشلىرىمىزدىكى بۇنداق قىسمەن ئىللەتلەرنىڭ سەۋەبكارى ئۆزىمىز ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيمىز.

— توغرا دېدىڭ. ئائىلە، جەمئىيەت، مەكتەپ تەربىيەسى بىر - بىرىنى تولۇقلىسا، بىر گەۋدىلەشسە، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەخلاق ئۇدۇملىرى زامان بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، بالىلىرىمىز گۈزەل ئەخلاق مۇھىتىغا ئېرىشىدۇ. يۇمران نوتىنى قايافقا ئەگسەك شۇ ياقتا ئىگىلىدۇ ئەمەسمۇ!

— ھازىر بالىلارنىڭ ئائىلىدە تەربىيەلىنىش پۇرسىتى بەك ئاز. شۇڭا مەكتەپ تەربىيەسى ھەممىدىن مۇھىم ئىكەن.

— بىزغۇ بىرىنچى سەپتىن ئايرىلىپ ئارامغا چىقتۇق. ئالدىنقى سەپتە ئىشلەۋاتقان ياش ئوقۇتقۇچىلار بۇ يۇكنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك.

— شۇنداق. ئەمما ياش ئوقۇتقۇچىلارنىڭمۇ يۇكى بەك ئېغىر ئىكەن. ئوقۇتۇش ۋەزىپىسىدىن باشقا، يەنە ھەر دەرىجىلىك تەتقىقات تۈرلىرىنى ئىشلەيدىكەن. يىلدا نەچچە پارچە ماقالە يېزىپ يادرولۇق ژۇرناللاردا ئېلان قىلىشى تەلەپ قىلىنىدىكەن. خەلقئارا تىللارنى ئۆگىنىپ دوكتور، پوسدوكتورلۇقتا ئوقۇشقا شەرت ھازىرلايدىكەن، مەملىكەت ئىچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى ھەر خىل كەسىپى يىغىنلارغا قاتنىشىپ تۇرىدىكەن. كۈنلىكى

پۇدەيدۇ.

ـــ بۇنداق ئىشقا مەنمۇ يولۇقتۇم. بىر ئىش بىلەن ئۆزىمىزنىڭ بۇرۇنقى ئوقۇتۇش بىناسىغا بېرىپ قاپتىمەن. ئىككىنچى قەۋەتكە چىققاندا تەرتىم قىستىدى. شۇنىڭ بىلەن ئاممىۋى ھاجەتخانىغا كىرەي دەپ، ئىشىك ئالدىغان كەلسەم، ئىچىگە ئوقۇغۇچىلار دۆۋۈلىشۋېلىپ بەس ـ بەستە تاماكا چېكىشىۋېتىپتۇ. ئىس ـ تۈتەكنىڭ دەستىدىن ھاجەتخانىنىڭ ئىچىگە كىرىش مۇمكىن ئەمەس. مەن ئامالسىز ئارقامغا يېنىپ بىر بولۇڭدا ھاجەتخانىنىڭ بىكار بولۇشىنى كۈتتۈم. بىر ھازادىن كېيىن قۇڭغۇراق چېلىندى. بۇ ئىس ـ تۈتەكلىك «ئارامگاھ»قا توپلىشىۋالغان ئوقۇغۇچىلار تاماكىلىرىنى يەرگە تاشلاپ، سىنىپقا قاراپ يۈگۈردى.

ـــ بۇرۇن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھاجەتخانىسى ئايرىم ئىدىغۇ؟

ـــ شۇنداق. ھازىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئۇنداق ئىمتىيازى بىكار قىلىنىپتۇ.

ـــ يېڭى كۈنلىرى «خۇڭخۇ كۆلىق» ئۇنىڭدىنمۇ غەلىتە ئىشلارنى كۆرىسەن. جامائەت پىيادە ئايلىنىدىغان يول بويىدىكى ئورۇندۇقلارغا بىر جۈپ قىز ـ ئوغۇل ئولتۇرىۋالغان. بەزى ئورۇندۇقتا قىز ئوغۇلنىڭ قۇچىقىدا، يەنە بەزى ئورۇنۇقتا قىزنىڭ قۇچىقىدا ئوغۇل ئالچاڭشىپ يانقان. قولىدا سوغۇق ئىچىملىك بوتۇلكىسى، قۇلىقىدا يانفۇنىنىڭ ناۋۇشتىكى... ئەيتاۋۇر تېخى كۈن غەربكە پاتمىغان كۈندۈزدىلا كۆل ئەتراپىنىڭ مەنزىرىسى «دەھەشەتلىك تېھران» رومانىدىكى تېھران كوچىلىرىغا ئوخشاپ قالغان. سەن بىزدەك ياشانغانلار كۆل بويىغا سەيلى قىلىپ چىقىشتىن خىجىل بولىسەن. ئەمما قىرىلار چارچىغاندا ئولتۇرۇپ دەم ئېلىش ئۈچۈن ياسالغان بۇ ئورۇندۇقلارنى ئىگىلىۋالغان مەستانىلەر ئەتراپىدىكى چوڭلارنى

ئالتۇن تاقىسىنى سۇغىرىۋېلىش «چاپقىنى ئالمىدىن دەپ جىرتاق قىلغان»غا ئوخشاش ئىش.

تۆگىمەيدۇ بۇ دۇنيانىڭ ئىشلىرى،
تۆكۈلسىمۇ ئوتتۇز ئىككى چىشلىرى.

دېگەندەك، ھاياتلىق مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ئۇنىڭ دىيالوگىمۇ ئۇزۇلمەيدۇ. ھەربىر يېڭى شەيئىگە ماس ھالدا يېڭى دىيالوگ تۇغۇلىدۇ.

يۇقىرىدىكى دىيالوگلار قانداقتۇر ياشانغانلارنىڭ «كوت ـ كوتلىقى»دىن تۇغۇلغان «غەيۋەت ـ شىكايەت» ئەمەس. بەلكى رېئاللىقنىڭ غۇۋا شولىسى. مېنىڭچە، ئۇنىڭدىن ئىبرەت ئېلىش ئاقىلانىلىق.

تۆۋەندە ياشانغانلارنىڭ رېئال روھى كەچمىشى ھەققىدىكى قىستۇرما بايانغا قۇلاق سېلىڭلار.

367. كىمنىڭ يېشى ئاتمىش ھېسابىنى تۆگەتسە،
ئۇنىڭدىن ھايات لەززىتى كېتىدۇ، يازى قىش بولىدۇ.

371. قەددىم ئوقتەك تۇز، قەلبىم يادەك (ئەگرى) ئىدى،
قەلبىمنى ئوقتەك قىلغۇچە، قەددىم يادەك بولدى.

ـ (يۈسۈپ خاس ھاجىپ)

مانا بۇ مۇتەپەككۇر ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپ قەلىمى ئاستىدىكى ياشانغانلارنىڭ سۇرىتى، ياشىنىشنىڭ تەبىئىي ۋە لىلا تەبىرى.

كومپىيۇتېرنى ئېچىپ يېگى ئىلمىي ئۇچۇرلاردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرىشى كېرەك ئىكەن. ئائىلىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە ئۆي ئىشىلىرىغا يارەملىشىش، بالىلىرىنى مەكتەپكە ئاپىرىش - ئەكېلىش، ئاتا - ئانىسىنى يوقلاش، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراقلارغا بېرىش قاتارلىق تۇرمۇش مالاقەتلىرىمۇ ئۇلارنىڭ ھايات رېتىمىنى جىددىلەشتۇرىۋەتتى.

ـــ راست دەيسەن. ياشلار مۇشۇنداق رىقابەت ئىچىدە تاۋلىنىپ، غەيرەت - شىجائىتى سەن، بىزدىن نەچچە ھەسسە يۇقىرى. ھازىر گېزىت - ژۇرناللار ۋە مىدىيە خەۋەرلىرىدە تونۇشتۇرىلىۋاتقان ئوغۇل - قىز ئەزمەتلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى ئاڭلاپ ئۇلاردىن پەخىرلىنىمەن، روھىم ئۇمىد - ئىشەنچكە تولىدۇ. ئۇزۇكسىز ئىزدىنىش ئارقىلىق كامالەت تېپىۋاتقان بۇ ياشلىرىمىزنىڭ روھىدىن مىللىتىمىزنىڭ كېلىچەكىدىن سۆيىنىمەن.

ـــ بۇ چوڭ ئومۇملۇققا ھەممىمىز قايىل. ئەمما بەزى ياش ئوقۇتقۇچىلار بارغانسېرى شەخسىيەتچىلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. ھازىر ئارامغا چىققان ئۇستازلىرىدىن ئۇلارغا نەپ تەگمىگەچكە ھەتتا ھېيىت - بايرام كۈنلىرىدىمۇ ئۆزلىرىگە بىلىم بەرگەن ئاشۇ پىشقەدەم ئۇستازلىرىنى يوقلاپ قويۇشقا «چولىسى» تەگمەيدۇ. «ۋاقتى يوقمىكىن» دېسەك، ئۇستازلىرىنىڭ ئىشىكىنى بېسىپ ئۆتۈپ باشلىقلىرىنىڭ ئىشىكىنى قاقىدۇ.

ـــ بەلكىم ئۇنداق ئەھۋاللارمۇ بارىدۇر. ئۇنىڭغا كايىپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوق. ئادەم ياشانغانسېرى كەڭ قورساق، ئەپۇچان بولۇشى كېرەك. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئېيتقانىدەك: «كۆزى توق، سەۋرلىك، مۇلايىم، ئەپۇچان، گۇزال خۇلۇق» ئىنسانلىقنىڭ گۈلتاجىدۇر. كونىلاردا «ئالتۇن تاقىلىق ئاتمۇ مۇدۇرىدۇ» دېگەن گەپ بار. «مۇدىرىپ كەتتى» دەپ ئاتىنىڭ

هۆرمەت قىلىشتىن ئەۋلادلار قەدر - قىممەت تاپىدۇ»، «سودىگەرنىڭ يۈز - ئابرۇيى ئۆزىنىڭ يانچۇقىدا، ياشانغانلارنىڭ ئابرۇيى ئەۋلادلارنىڭ كۆز قارىچۇقىدا»، «ياشانغانلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولساڭ پىكىرىڭ ئېچىلار، تەنتەك بىلەن سۆھبەت قۇرساڭ زېھنىڭ چېچىلار»... دېگەنگە ئوخشاش كۆپلىگەن ھېكمەتلەر ساقلانغان. دەرۋەقە، ياشانغانلار (چوڭلار) ئائىلىنىڭ چىرىقى ۋە تۈۋرىكى، ئائىلىنى قوغدايدىغان، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئۆم - ئىناقلىقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مۇرۇۋۋەتلىك پەرۋىشكار. مۇشۇنداق بىر مۇرەببەسىز ئائىلە ئۆزىنىڭ ماددىي ۋە ئىجتىمائىي قىممىتىنى يارىتالمايدۇ. جەمئىيەت ئالدىدىكى ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلالمايدۇ. چۈنكى ئائىلە جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك ھۈجەيرىسى ۋە ئىجتىمائىي بىرلىكى. خۇددى ئالىم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن تەبىرلىگەندەك: «ئائىلە نوقۇل ئىككى جىنس قوشۇلمىسىنىڭ قانۇنى شەكلى بولۇپ قالماي، ئۇ يەنە ئىنسان ئەۋلادلىرىنىڭ تەۋەللۇتگاھى، مېھىر - شەپقەت، ئەقىل - ئىدراك، ئەخلاق - ئۇدۇم، بىلىم - مەدەنىيەتنى يېتىشتۈرىدىغان تۈنجى مەكتىپى، قوشنىلارغا، ئىلىم ئوچاقلىرىغا، جەمئىيەتكە، كىشىلىك دۇنياسىغا يۈزلىنىدىغان بىرىنچى بوسۇغىسى، ئۆمۈر ئەجرىلىرىنىڭ ئەڭ مۇپەسسەل مۇزىيي، كۆڭۈل جاراھەتلىرىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك شىپاخانىسى، كىشىنى مەڭگۈلۈك ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىدىغان مۇسىبەت ئۆيى، ئەۋلادلار شەجەرىسىنىڭ يىلتىزى ۋە شېخى، مىللەتنى قۇيۇپ چىقىدىغان قېلىپ[1]» ئەنە شۇنداق يۈكسەك ئىقتىدارغا ئىگە بولغان ئائىلە بىرلىكىدە ئائىلە خوجايىنى بولمىش ئاقساقىلى (چوڭلار)نىڭ ئورنى ۋە رولى ئىنتايىن چوڭ. ئائىلە شۇنداق لايەقەتلىك باشقۇرغۇچىنىڭ

[1] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «ئائىلە»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2002 - يىل، 1-، 6-بەتلەر.

هایاتلىق ئۆزىنىڭ بىباھا قىممىتى بىلەن تولىمۇ شەرىن ۋە لەززەتلىك. شۇڭا ئىنسانىنىڭ پۈتكۈل پائالىيىتى هایاتنى سۆيۈش ۋە ئۇنى قوغداشقا مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئادەم ياشانغانسېرى «جاننىڭ تاتلىق»لىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر هېس قىلىدىغان ۋە بىر كۈن بولسىمۇ ئۇزاقراق ياشاشنى ئىستەيدىغان ئۆزلۈك تەلىپىگە ئەسىر بولىدۇ. ياشانغانلار ئۆزئارا ئۇچراشسىلا ياشلىق دەۋرىگە ئوخشىمىغان هالدا، دورا - دەرمەك ۋە ئەم - ئىرەم هەققىدە سۆز باشلايدىغانلىقى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بۇنداق دەۋرى ئالاهىدىلىكى ۋە ئۆزگىرىشى ياشانغانلارنىڭ ئائىلىدىكى ئورنى، رولى ۋە هەق - هوقۇقلىرى توغرىسىدا كۆپەرەك ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىشنى تەقەززا قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە هازىر ئېلىمىزدە ياشانغانلارنىڭ نىسبىتى 14.8%دىن ئېشىپ، قېرىلىق نىسبىتىنىڭ يۇقىرىلىقى جەهەتتە ياپونىيەدىن قالسىلا دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. بۇ هال ياشانغانلار مۇلازىمىتى پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغايدىغان چوڭ ئىجتىمائىي تېمىغا ئايلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ياشانغانلار ئىنسانىيەت توپى ئىچىدە ئەڭ سۆيۈملۈك تەۋەررۈك كىشىلەردۇركى، خۇددى ئەللامە زەمەخشەرى تەبرلىگەندەك: «ئۇلار ئەڭ تونۇشلۇق مۇقەددەس سىما، ئەڭ تەلەپچان ۋە ئەڭ مېھرىبان هایات چاچقۇسى.» شۇڭا بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇدۇملىرىمىزدا «ياشانغانلارنى هۆرمەتلىسەڭ، پەرزەنتلىرىڭدىن هۆرمەت كۆرىسەن»، «ئەۋلادلارنىڭ گۈللىنىشى ۋە رونىق تېپىشى ياشانغانلار دۇئاسىنىڭ شاراپىتىدىن»، «جەننەت ياشانغانلارنىڭ قەدەم ئىزى ئاستىدا»، «ياشانغانلارنىڭ نەسىهەت ۋە ۋەسىيەتلىرىگە ئەمەل قىلىش خاتىرجەملىك ۋە بەختنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر»، «ياشانغانلارنىڭ چىرىقىنى ئۆچۈرۈپ قويساڭ سېنىڭ چىرىقىڭنىمۇ ياندۇرۇشقا ئادەم چىقمايدۇ»، «چوڭلارغا

مسساللارنىڭ بىر قىسمى.

دىيالوگ 1

ئەمدىلا ئارامغا چىققان پىشقەدەم كادىرنىڭ جۇپتى نىگارى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قازا قىپتۇ. بۇ كىشىنىڭ پەرزەنتلىرى ئاللىقاچان ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇپ كەتكەچكە، ئۆزى تەنھا ياشاشقا مەجبۇر بوپتۇ. يالغۇزلۇق ئازابى جېنىغا تەگكەن بۇ ئادەم قەدىناس مەرھۇمەنىڭ يىل نەزىرىسىنى تۇغقانلىرىدىن كېيىن، قايتا نىكاھلىنىشنى ئويلاپ پەرزەنتلىرىگە مەسلىھەت سالىپتۇ.

ـــ ئايال بولمىغان ئۆي ھۇۋقۇش ھۇۋلايدىغان مازارغا ئوخشاپ قالىدىكەن. يالغۇز ياشاش ناھايىتى ئازابلىق ئىكەن. تەقدىر ـ ئىرادە بىلەن ۋاپادار ئاناڭلار مەندىن بۇرۇن ئۇ دۇنياغا كېتىپ قالدى. (ياتقان يېرى جەننەت بولسۇن!) بالىلىرىم، ئەگەر رازى بولساڭلار سىلەرگە ئانا، ماڭا ئۆمۈرلۈك ھەمدەم بولىدىغان ئىنسابلىق بىر ئايال بىلەن قايتا نىكاھلىناي دەيمەن، ـــ دەپتۇ دادا.

دادىسىنىڭ ئۇشتۇمتوت قويغان بۇ تەلىپىنى تولىمۇ غەيرىي ھېس قىلغان پەرزەنتلەر:

ـــ بۇ نېمە دېگىنىڭىز دادا؟ باللىرىڭىز، نەۋرىلىرىڭىز ئالدىڭىزدا تۇرسا، ئەل ـ جامەئەت، كۆيۈ ئوغۇل، كېلىن قىزلىرىڭىز ئالدىدا نېمىدېگەن سەتچىلىك ئىشبۇ! بىزنىڭ سىزدىن تولۇق خەۋەر ئالغۇچىلىكىمىز بارغۇ؟ ئەگەر «يالغۇز قالدىم» دېسىڭىز قايسىمىزنىڭ ئۆيىدە تۇرۇشنى خالىسىڭىز شۇ ئۆيدە تۇرۇڭ ياكى بىرىمىز بۇ چوڭ ئۆيگە كۆچۈپ كېلىپ ئۆمۈرلۈك خىزمىتىڭىزدە بولايلى. ئانىمىزنىڭ روھىنى قۇۋۇندۇرىدىغان ۋە بىزنى خەلقى ـ ئالەم ئالدىدا ئاھانەتكە قويىدىغان ئىشنى قىلماڭ، ـــ دەپتۇ باللار.

قولىدىلا بىخەتەر بولىدۇ. بارلىق شاد - خۇراملىق ۋە بەخت ئاتا جور بولىدۇ. ناۋادا، ئائىلە ئەزالىرى ئارىسىدىكى ۋاپادارلىق ۋە مېھرى - شەپقەت ئېڭى ئائىلە باشلىقى (چوڭلار)نىڭ ھىمايىتىدىن ئايرىلسا، ئۇنداق ئائىلىدە ئالا كۆڭۈللۈك پەيدا بولۇپ، بەربىكەت كۆتۈرۈلىدۇ. كېيىنكى ئەۋلادلار ئەسلىگىدەك نامۇ - نىشان قالمايدۇ.

ئۇيغۇر ئائىلىرى ئەلمىساقتىن تارتىپ ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەشتىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى مىللى پىسخىكىنىڭ بەربىكاتىدا ئۆزىگە خاس ئائىلە مەدەنىيىتىنى ياراتقان ۋە ئۇنى ئەۋلادلار قەلبىدە جۇلالاندۇرغان. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە شەھەرلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى، غەيرى مەدەنىيەت توزاندىلىرىنىڭ توسالغۇسىز سېڭىشىشى، دۇنياۋى مەدەنىيەت توقۇنۇشلىرىنىڭ كەسكىنلىشىشى، خىزمەت رېتىمىنىڭ جىددىلىشىشىدىن كېلىپ چىققان ياتلىشىش كەيپىياتىنىڭ ئەۋجەپ كېتىشى قاتارلىق ئوبېيكتىپ ۋە سۇبېيكتىپ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن كىشىلەرنىڭ ماددىي - مەنىۋىي تۇرمۇشىدا ۋە كىشىلىك قىممەت قارىشىدا جىددى ئۆزگىرىش بولماقتا. بۇ ئىككىلەمچى ئۆزگىرىش ئالدى بىلەن ئائىلە بىرلىكىنى ئۆرنەك قىلغان ھالدا ئائىلە ئەزالىرىنىڭ كېيىنىش، يېمەك - ئىچمەك، ئولتۇراقلىشىش قاتارلىق ماددىي تۇرمۇشىدا ۋە ئۇلارنىڭ مەنىۋى پىسخىك دۇنياسىدا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىپ، كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشى بىلەن دەۋر تەقەززا قىلغان زامانىۋى ئاڭ ئوتتۇرىسىدا كەسكىن دىيالوگ پەيدا قىلماقتا. نەتىجىدە ئەنئەنىچىلىك خاھىشىنىڭ تەسىرى قۇيۇقراق بولىدىغان ياشانغانلاردا بىر خىل غەربىسىنىش ئېڭى كۈچىيىپ، ھاياتىنىڭ ئاخىرقى دەقىقىلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈش مەسىلىسىدە زىددىيەتلىك تېڭىرقاشقا دۇچ كەلمەكتە. تۆۋەندىكى دىيالوگلار ئۇ ھەقتىكى

كۆڭۈلسىزلىكتىن خەۋەر تاپقان قۇلۇم - قوشنىلار ۋە ئۇنىڭ يېقىن تەڭتۇشلىرى بۇ كىشىگە ئارقا - ئارقىدىن نەسىھەت قىلىشىپتۇ. پەرزەنتلىرىمۇ دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ يالۋۇرۇپتۇ. ئۆزلىرىنى «تىرىك يېتىم» قىلىپ قويماسلىقىنى ئۆتۈنۈپتۇ. لېكىن ئۇ كىشى بۇنداق ۋەز - نەسىھەتلەرگە قىلچە پەرۋا قىلمايۋا:

— سەۋر - تاقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. باشقىلار نېمە دېگىسى كەلسە دەۋەرسۇن. يەنە چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى. «تۇتۇننىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلىدۇ» مېنىڭ تۇرمۇش ئىشلىرىمغا ئارىلاشمىغىلار. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىقى مەزگىللىرىدە بولسىمۇ خاتىرجەم، ئەركىن - ئازادە ياشىشىمغا كاشىلا قىلماڭلار، — دەپ كايىپ قارىغىدىن زادى يانايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئاخىرى ئۇلار ئىبرالىشىپتۇ. يالغۇز ياشاشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكلىرىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن بۇ ياشانغان ئەر يېرىم يىلدىن كېيىن يۇرتىغا بېرىپ تۇل قالغان بىر يۇرتداش چوكان بىلەن قايتا نىكاھلىنىپتۇ. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن «خۇي - پەيلى ناچار ئىكەن»، «مېنىڭ تەبىئىتىمگە ماس كەلمىدى»... دەپ ئۇنىڭ بىلەنمۇ ئىبرالىشىپ كېتىپتۇ. «يۇل بولسىلا مېنىڭ خىزمىتىمنى قىلىدىغان ئايال جاھاندا ئازمىتى» دەپ ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، ئىككى يىل ئىچىدە ئارقا - ئارقىدىن ئۈچ ئايال بىلەن نىكاھلىنىپتۇ. لېكىن ھېچقايسىسى بۇ كىشىنىڭ دېتىغا سىغماپتۇ. بۇنداق «ئاھانەت»كە چىدىمىغان پەرزەنتلىرى دادىسى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپتۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ كىشىنىڭ مەيدىسى قاتتىق ئاغرىپ دوختۇرخانىدا يېتىپ قاپتۇ. دوختۇرلار تەكشۈرۈش ئارقىلىق بۇ كېسەلگە «ئۆپكە راكىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى» دەپ دىئاگونوز قويۇپتۇ. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان پەرزەنتلەر ھالقىلىق پەيتتە

ـــ كۆڭلۈڭلارنى چۈشىنىمەن، بالىلىرىم، ـــ دەپ سۆز قىستۇرۇپتۇ دادا. ـــ مۇشۇ ئوي - پىكىرىمنى سىلەرگە ئېيتتىش ماڭا قانچىلىك ئازابلىق ئىكەنلىكىنى بىلكىم سىلەر تولۇق ھېس قىلالمايسىلەر. دەرۋەقە، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بۇ ئىشنىڭ سۆز - چۆچەك بولىدىغانلىقىنى بىلىمەن. مېنى ئۇزۇنراق ئۆمۈر كۆرسۇن، خاتىرجەم ياشىسۇن دېسەڭلار، مېنىڭ قارارىمنى تېخىمۇ ئەتراپلىق ئويلىشىپ بېقىڭلار. ناۋادا سىلەر رازى بولمىساڭلار، مەنمۇ غېرىپلىق ئىچىدە مەڭگۈ ئازاپ چېكىشكە رازى.

بۇ ياشانغان ئەرنىڭ ئەتراپىدىكى دوست - بۇرادەرلىرى، ئۇرۇق - تۇغقان، ئەقرىبالىرى ئۇنىڭ قايتا نىكاھلىنىشىنى مۇڭاپىق كۆرۈپ، بۇ ھەقتە پەرزەنتلىرىگە خىزمەت ئىشلەپتۇ. دۆلەتنىڭ قانۇن - نىزاملىرىدىن، ئىسلام ئىتىكىسىدىن ۋە ئادەمىيلىك ئۆلچەملىرىدىن جانلىق ۋە قايىل قىلارلىق بىلگىلەرنى پەرزەنتلەرگە چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى تۇگۈنلەرنى يېشىپ، دادىسىنىڭ قايتا نىكاھلىنىشىغا رازىلىق بېرىپتۇ.

پەرزەنتلىرى قوشۇلغاندىن كېيىن تۇل قالغان بىر ئايال بىلەن نىكاھلىنىپتۇ. بۇ ئايال ئاڭلىق ۋە دىيانەتلىك بولۇپ، ئائىلىدىكى بۇرچىنى ناھايىتى ياخشى ئادا قىپتۇ. يولدىشىنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە نەۋرىلىرىگىمۇ قىزغىنلىق بىلەن سەممىي مۇئامىلە قىلىپ، ئۇلارغا ھەقىقىي ئانا بوپتۇ. خاتىرجەملىك ۋە بەخت ئۇلارغا يار بوپتۇ.

دىيالوگ 2

يەنە بىر ياشانغان ئەر 40 يىلغا يېقىن بىر ياستۇقتا باش قويغان قەدىناسى بىلەن ئۇزۇن يىل ئازارلىشىپ ئاخىرى ئايرىلىپ كېتىش قارارىغا كەپتۇ. بۇ ئائىلىدىكى

ئاققۇغا ئوخشاش سادىق ۋە ۋاپادار بولغان ۋە شۇنداق قىلىشنى نىكاھنىڭ ھەقىقىي مەنىسى، دەپ چۈشەنگەن. ئادەتتە نىكاھ فاتىھەسىدىن كېيىن، نىكاھلاشقان يىگىت - قىز بۇردە نانىنى تۆز سۈيىگە چىلاپ يەيدىغان ئادەت بىزدە داۋاملىشىپ كەلگەن. بۇ نىكاھلانغۇچىلارنىڭ شۇ دەقىقىدىن باشلاپ «بىر قازاننىڭ تۇزىنى بىرگە يەيمىز، بىز - بىرىمىزگە، ئائىلىمىزگە، تۇز بەرگەن زېمىنگە مەڭگۈ خىيانەت قىلمايمىز» دېگەن ۋەدە - قەسەمنىڭ شەرتلىك بەلگىسىدۇر. شۇڭا نىكاھ رېشتىسى باغلاپ تۇرغان ئەر - ئايالنىڭ مۇناسىۋەتىنى مەڭگۈ قەدىرلەش ۋە ئۇلۇغلاش زۆرۈركى، ئۇنىڭغا ھەرگىزمۇ يەڭگىلتەكلىك ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا بولمايدۇ. ئەر - ئايال بىر - بىرىگە سەمىمىي سادىق، كۆيۈمچان، مېھرىبان، كەڭ قورساق، ئەپۇچان بولۇشتەك مەنىۋى ئىشەنچى - ھۆرمەت بولغاندىلا ئائىلە ئىناقلىقى كاپالەتكە ئىگە بولۇپ، كۆڭۈل ئازادىلىقى ۋە پەرزەنتلەر شاتلىقى رويابقا چىقىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئەر - ئايال ئۆزىنىڭ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ئائىلە مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلماي، زامان روھى تەقدىم ئەتكەن سىياسىي ھوقۇقنىلا بايراق قىلىپ، ئائىلىنىڭ ئەنئەنىۋى فونكسىيەسىگە ھۆرمەت قىلمىسا، ئەر - ئايالنىڭ بىر - بىرىگە نىسبەتەن ئېچكى زېتىلىشىش ئېنىرگىيەسى كۈچىيىپ، ئائىلىنىڭ خاتىرجەملىكىگە ۋە بەخت - ئىقبالىغا دەز كېتىدۇ. خۇددى تەسەۋۋۇرغا باي شائىرىمىز ئابدۇرېھىم ئابدۇللا يازغان «ئاتىلار» دېگەن شېئىرىدا ئېيتقانىدەك، ئەرمۇ، ئايالمۇ ئائىلە ۋە جەمئىيەت يۈكلىگەن مۇقەددەس بۇرچىنى ھەقىقىي ئادا قىلالىغانلىقى بىلەن سۆيۈملۈك ۋە پەخىرلىك.

نىكاھقا سادىق بولۇپ، ئۇنىڭدىن خۇشاللىق تاپقاندىلا، نىكاھلانغۇچىلارنىڭ يۈرىدا دېيىلگەندەك غايىۋى كۈچ - قۇدرىتىنى نامايەن قىلغىلى بولىدۇ. بۇ مەيلى تۇنجى نىكاھ

دوختۇرخانىغا كېلىپ دادىسىنىڭ يېنىدا پايپىتىڭ بولۇشۇپ كېسەل بېقىپتۇ. ھەتتا ئۇچ يىل بۇرۇن ئىبرالىشىپ كەتكەن كونا قەدىناس ئايالىمۇ 40 يىل بىللە ياشىغان ھاياتىنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلىپ پەرزەنتلىرى بىلەن بىرلىكتە بىمارنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئاپتۇ، بىمارنىڭ ھاجىتىگە قاچا تۇتۇپتۇ. ۋاھالەنكى بۇ بىمار ساقىيالماي، قەدىناسىنىڭ قۇچىقىدا قازا قىپتۇ.

تەقرىز2، 1

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئېڭىدا ئائىلىگە ئۆزەك بولغان نىكاھىغا ساداقەتمەن بولۇش نىكاھلانغۇچىلارنىڭ ۋىجدانىي بۇرچى ۋە ئادەمىيلىكىنىڭ ئەڭ تۆپ ئۆلچەملىرىدىن بىرى، دەپ قارىلىدۇ. ناۋادا ئىززەت نەپسىنىڭ گۆھىرى بولغان نىكاھنى چۈپتى ھالالىنىڭ قايسىبىرى بۇرسا ئۇ ھالدا ئائىلىسى، پەرزەنتلىرى ۋە قەۋم - قېرىنداشلىرى ئالدىدا كەچۈرگۈسىز خىيانەت ۋە جىنايەت ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا قەدىمكى ئۇيغۇر ئەركەكلىرى ئۆزىنىڭ ھالال - چۈپتىنى «دىلى دىلىغا، ئېتى - ئېتىغا، جېنى جېنىغا، قېنى قېنىغا قېتىلغان، ئۇيۇشقان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان «قاتىن» (كېيىنچە «ق» ھەرپى «خ»غا ئالمىشىپ «خاتىن» دېيىلگەن) ئىسمى بىلەن ئاتىغان. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۇۋچىنىڭ ئوقى ئەگەر ئەركەك ئاققۇغا تەگسە، ئۇ يەرگە چۈشۈپ بولغىچە، ئۇنىڭ جۈپتى (چىشى ئاققۇ) تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، ئاندىن قانىتىنى چۈپلەپ تۆۋەنگە شۇڭغۇپ، كۆكسىنى زېمىنغا قاتتىق ئۇرۇپ ئۆزىنى ھالاك قىلىدىكەن. ئەگەر چىشى ئاققۇغا ئوق تەگسە، ئەركەك ئاققۇمۇ خۇددى شۇ تەرىقىدە ئۆزىنى ھالاك قىلىدىكەن. بىزدە ۋاپادارلىقنىڭ سىمۋولى بولغان ئاققۇنى ئوۋلىغانلارنىڭ ئائىلىسى قۇتاتمايدۇ، بەختسىزلىككە ئۇچرايدۇ، دەيدىغان ئەنئەنىۋى قاراش بار. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئۆز جۈپتى روزىگارىغا خۇددى

نسبىتىدىن يۇقىرى بولىدۇ. بۇنىڭ مۇھىم سەۋەبى ئۇيغۇر ئەر - ئاياللىرىنىڭ پسىخىكىلىق ۋە فىزىئولوگىيەلىك خاسلىقى جەھەتتىكى پەرقلەردىن باشقا، ئۇلارنىڭ تارىختا قېلىپلىشىپ قالغان ئەنئەنىۋى ئىش تەقسىماتىدىكى ئوخشىماسلىقلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. دەرۋەقە، «بىر كولۇڭ تۆت بۇلۇڭ بىلەن ھەپىلىشىش» ئاياللارنىڭ چوڭ خۇشاللىقى ۋە ئەرمىكى سانالسا، ئەرلەرگە نسبەتەن ئۇي ئىشىكىلىرىنىڭ دائىم ئوچۇق تۇرۇشى، سىرتتىن ھېرىپ - ئېچىپ كىرگەندە ئالدىغا بىر پىيالە چاينىڭ مىننەتسىز ھازىر بولۇشى، كىيىم - كېچەك ۋە يوتقان - كۆرپىلىرىنىڭ ئۆز قەرەلىدە يۇيۇلۇپ، رەتلەپ قويۇلۇشى ئۇلارنىڭ خۇشاللىقى ۋە خاتىرجەملىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاساددىپىي ئاغرىق - سىلاققا يولۇقۇپ قالسا، ئەرگە نسبەتەن ئون بالا بىر «خوتۇن»نىڭ رولىنى ئويناپالمايدۇ. ئۇيغۇر پسىخىكىسىدا «ھايا - ئىمان»نى ھەممىدىن چوڭ بىلىدۇ. ھەرقانداق ئاتا - ئانا ئۆلەر ھالغا يەتسىمۇ ئۆز پۇشتىدىن تامغان بالىلىرىغا بىلىنىڭ تۆۋىنىنى كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىدۇ. ئامالسىز كۆرسىتىشكە مەجبۇر بولغانلار ئۆزىنى «تىرىك ئۆلۈك» ھېسابلاپ چەكسىز روھى ئازاپ ئىچىدە پۇچۇلىنىدۇ. ئاتا - ئانىنىڭ بۇ مەنىۋى بېسىمىنى ھەقىقىي ھېس قىلالايدىغان پەرزەنتلەر تۇل قالغان ئاتا - ئانا ئالدىدىكى «پەرىز»نى ئادا قىلىشنى ئۆزلىرىنىڭ بىر خىل بالىلىق بۇرچى دەپ چۈشىنىشىلىرى ھاجەت.

يەنە بىر نۇقتىدىن قارىغاندا، كۆپلىگەن پەرزەنتلەر تۇل قالغان ئاتا - ئانىسىنى تېخىمۇ ياخشى كۈتۈش نىيىتىدە، ئۇلارنى يالغۇز ياشاش ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈرۈپ كېلىشنى ئويلايدۇ. پەرزەنتلەرنىڭ بۇ ياخشى كۆڭلى ئاتا - ئانىلارنى رازىمەن قىلسىمۇ، لېكىن ياشانغانلارنىڭ تەبىئىتىدىن قارىغاندا، ئۇلار بالىلىرىنىڭ ئۆيىدە ياشاشنى ئانچە

ياكى ياشانغانلار ئىچىدىكى قايتا نىكاھلىنىشتا بولسۇن ئورتاق قىممەتكە ئىگە. ھازىر ياشلار جۈملىدىن قىسمەن ياشانغانلار ئارىسىدا نىكاھ مۇقەددەسلىك ئېڭى سۇسلىشىپ، نىكاھتىن ئاجرىشىش پاجىئەلىرى كۆپەيمەكتە. بۇ دەۋرنىڭ «ئامىتى» بولماسلىقى ئەكسىچە، جەمئىيەت ۋە مىللەتكە كېلىۋاتقان ئاپەت. شۇڭا «يەتتە ئويلاپ بىر كەس» دېگەندەك: نىكاھ ئىشىدا ئالدى بىلەن تەجرىبە ـ ساۋاقنى ئىگە بولغان ياشانغانلار ئۇلگە بولۇپ، قايتا نىكاھلىنىشتا سالماق بولۇش لازىم. ئەلۋەتتە، ياشانغانلارنىڭمۇ نىكاھ ئەركىنلىكى دەخلى تەرىزسىزدۇر. شۇڭا جۇڭگودا تۇزۇلگەن «ياشانغانلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى قوغداش قانۇنى»نىڭ 18 ـ ماددىسىدا، «ياشانغانلارنىڭ نىكاھ ئەركىنلىكى قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىدۇ. پەرزەنتلىرىنىڭ ياكى باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ياشانغانلارنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىش، قايتا نىكاھلىنىش ۋە نىكاھتىن كېيىنكى تۇرمۇشقا ئارىلىشىۋېلىشىغا بولمايدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ قانۇن ماددىلىرىدىن ياشانغانلارنىڭ نىكاھ ئەركىنلىكى قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىنىدىغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئۆز تۇرمۇش يولىنى تالاش، ئۆز بەختىنى تېپىش ھوقۇقىنىڭ بارلىقىنى بىلەلەيمىز. بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەدەپ ـ ئەخلاق ئادەتلىرىمىزدە شۇنداق بىر ئىنسانىي بۇرچ بارکى، ئاتا ئۆلسە ئانىنى ياتلىق قىلىش، ئانا ئۆلسە ئاتىنى ئۆيلەپ قويۇش، ھېچبولمىسا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۇلارنى شۇنداق قىلىشقا دەۋەت قىلىش بالىلارغا نىسبەتەن «پەرز» سانىلىدۇ. بۇنداق قىلمىغان ياكى تۇل قالغان ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ قايتا نىكاھلىنىشىغا نازارى بولۇپ، ھەر خىل ۋاستىلەر بىلەن ئۇلارنىڭ نىكاھلىنىشىنى چەكلىگەنلەر «گۇناھكار» سانىلىدۇ. ئادەتتە تۇل ئاياللار تۇل قالغان ئەرلەردىن كۆپرەك بولسىمۇ، لېكىن ئەرلەرنىڭ قايتا نىكاھلىنىش نىسبىتى تۇل ئاياللارنىڭ قايتا نىكاھلىنىش

بۇ كىشى خىجالەت بولغان قىياپەتتە ئىختىيارسىز بۇلدۇقلاپ يىغلاشقا باشلاپتۇ.

— نېمىشقا كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلىسەن ئاداش؟ بۇ «كۆتۈش ئورنى» شۇنداق ياخشى مۇلازىمەت قىلىدىكەنغۇ! ئۇنىڭ ئۈستىگە ئايالىڭ، بالىلىرىڭ ھەپتىدە كېلىپ يوقلاپ تۇرىدىكەن. بۇ يەردە ئۇچ ۋاق تامىقىڭ تەييار، ياتقىڭ كەڭ ـ كۆشادە، خالىساڭ گېزىت ـ ژۇرنال ئوقۇيدىكەنسەن، ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش، مۇڭدىشىش سورۇنلىرى بار ئىكەن. ھەتتا سىلەرنى مەخسۇس مۇلازىمەتچى مۇنچىدا يۇيۇپ قويىدىكەن. ياشىغاندا بۇنداق ياشاشتىن خۇشال بولۇش ئورنىغا يىغلىغىنىڭ نېمىسى؟ — دەپ بۇرادەرلىرى تەسەللى بېرىشىپتۇ.

— ئائىلەمنى، بالا ـ چاقىلىرىمنى، نەۋرەمنى سېغىندىم. مېنىڭ بۇ يەردە تەنھا تۇرغۇم يوق، — دەپ يەنە كۆز يېشى قىپتۇ ئۇ كىشى.

— بولىدۇ. بىز بالىلىرىڭغا ئېيتىپ قويايلى. بۇ يەردە تۇرۇشنى خالىمىساڭ ئايالىڭ سېنى ئۆيگە ئېلىپ كەتسۇن، — دەپ بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپتۇ.

تەقرىز 3

نۆۋەتتە ئېلىمىز نوپۇسىنىڭ قېرىلىشىشى زامانىۋىلىشىشنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ياشانغانلار يىلىغا سەككىز مىليونلۇق سۈرئەت بىلەن كۆپەيمەكتە. مۇشۇنداق رەھىمسىز ريئاللىق ئالدىدا يېڭىدىن تۇرتىتىش كىرگۈزۈلگەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ياشانغانلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق ـ مەنپەئەتىگە كاپالەتلىك قىلىش قانۇنى»نىڭ روھى ۋە تەلىپىگە ئاساسەن، ياشانغانلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق ـ مەنپەئەتىنى قوغداش ھەمدە ياشانغانلارغا ھەقىقىي ھالدا كۆڭۈل بۆلۈش ۋە غەمخورلۇق قىلىش سالمىقى كۈچەيتىلدى. «ياشانغاندا

خالاپ كەتمەيدۇ. «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خوشلۇقى، پۈت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك، ئۆمۈر بويى ياشاپ كۆنۈپ قالغان ئاددىي كۆلبىسىنى ۋە ئەركىنى كۆيۈ ئوغلى، كېلىنلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك ئىمارەتلىرىگە تەڭ قىلمايدۇ. ياشانغانلارلا ھېس قىلالايدىغان خاتىرجەملىك، ئەركىنلىك ئۇلار ئۈچۈن ھەممىدىن ئەلا.

دىيالوگ 3

ئارامغا چىققان مەلۇم بىر كادىر 80 ياشقا يېقىنلاشقاندا كۆز تەگكەندەك دېۋەڭلىك كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ قاپتۇ. لېكىن ئانچە ئېغىر دەرىجىدە بولمىغاچقا، بەزىدە ئەقلىي ئىقتىدارىنىڭ بىنورمالىلىشىپ قېلىشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا ھەرىكەتلىرى (يېمەك - ئىچمەك، يۇرۇش - تۇرۇش، سۆزلەش) ئاساسەن نورمال ئىكەن. ئۆزىدىن بىر قانچە ياش كىچىك بولغان قەدىناس ئايالىنىڭمۇ ئۇششاق - چۈششەك قېرىلىق كېسەللىرى بار ئىكەن. پەرزەنتلىرىنىڭ خىزمىتى شەھەرنىڭ چەترەك رايونلىرىدا بولغاچقا، بۇ ئىككى «قېرى»نى ھەر كۈنلىكى يوقلاپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش پۇرستى يوق ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بالىلار ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، دادىسىنى ياشانغاندا تېخىمۇ ياخشى كۈتۈنۈش شارائىتىگە ئېرىشتۈرۈش مەقسىتىدە يېقىن ئەتراپتىكى «ياشانغانلارنى كۈتۈش مۇلازىمەت ئورنى»غا ئاپىرىپ بېرىشنى ئويلىشىپتۇ. ئائىلە، بالا - چاقىلىرىنىڭ بۇ قارارىغا دادا نائىلاج قوشۇلۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ بوۋاي ئۆزى بىنا قىلغان ئۇزاق يىللىق ئەنئەنىۋى ماكانىدىن ئايرىلىپ، كوللېكتىپ كۈتۈنۈش مۇلازىمەت ئورنىنىڭ ئەزاسىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. ياشلىق دەۋرىدىن باشلاپ ئۇنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ كەلگەن بىر قانچە يېقىن بۇرادەرلىرى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۇنى يوقلاپ كەلمەكچى بولۇشۇپتۇ. ئۇ تۇرغان «مۇلازىمەت ئورنى»نىڭ قورۇسىدا بۇرادەرلىرى بىلەن كۆرۈشكەن

كۆرسەتكەندەك، بىر جۈپ قىرى قەدىناسلاردىن بىرىنى (كۆپرەك ئەرنى) «ھاجىتىدىن چىقالمىدى» دەپ «مۇلازىمەت ئورنى»غا ئاپىرىپ قويۇپ، يەنە بىرسىنى بالىلىرىنىڭ ھەمراللىقىدا ئۆزىنىڭ ئۆيىدە قالدۇرۇپ قويۇش ئادەمىيلىك نۇقتىسىدىن ئانچە ئاقىلانىلىك بولمىسا كېرەك. ئەگەر «مۇلازىمەت ئورنى»دا كۈتۈنۈشكە ئېھتىياج تۇغۇلغان بولسا بىر ئۆمۈر بىللە ياشاپ كەلگەن بۇ قەدىناسلارنىڭ ھەر ئىككىسىنى ساناتۇرىيەدىمۇ بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇپ بىللە ياشاش لازىم. ئۇنداق بولمىسا، مۇشۇ تېپتىكى ياشانغانلار خاتىرجەم تۇرمۇش مۇھىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ. ياشانغانلارنىڭ شاد - خورام‌لىقى ۋە روھى ساغلاملىقىنى نەزەردە تۇتقاندا كۈتۈنۈش كاپالىتى مۇلازىمىتىنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشى «ئائىلىدە كۈتۈنۈش ئاساس، ساناتۇرىيەلەردە كۈتۈنۈش قوشۇمچە» بولۇش ئەقىلگە مۇۋاپىق، دەپ قارايمىز.

دىيالوگ 4

مەلۇم بىر ياشانغان كىشى دوختۇرخانىغا بارماقچى بولۇپ، كوچا ئاپتوبۇسىغا چىقىپتۇ. ئاپتوبۇس ئىچى ئانچە قىستاك بولمىسىمۇ، لېكىن بىرمۇ بوش ئورۇندۇق يوق ئىكەن. «ھامىلدارلارغا، قۇچىقىدا بالىسى بار ئاياللارغا، ياشانغانلارغا ئورۇن بوشىتىپ بېرەيلى!» دېگەن يېقىلمىق ئاۋاز ئاپتوبۇسنىڭ ئىچىدە ئۇزۇلمەي ياڭراپ تۇرسىمۇ، ئورۇننى ئىگىلىۋالغان قىز - يىگىتلەرنىڭ ھېچقايسىسى بۇ مويسىپىت كىشىگە ئورۇن بوشىتىپ بەرمەپتۇ. ئۆز ئورنىنى تاپالمىغان بۇ كىشى ناھايىتى تەسلىكتە ئاپتوبۇستا ئۆرە تۇرۇپ يول مېڭىپ، دوختۇرخانا ئالدىدىكى بېكەتكە يېقىنلىشىپتۇ. شۇ ئەسنادا شوپۇر تورمۇزنى قاتتىق باسقان ئىكەن. ئاپتوبۇس سىلكىنىپ، ھېلىقى ياشانغان كىشى ئارقىسىغا يىقىلىپ چۈشۈپتۇ - دە، ئورنىدىن تۇرالماي قاپتۇ. شوپۇر ماشىنىنى توختىتىپ

كۆتۈنۈش سۈغۇرتىسى» تۈزۈمى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىدى. ياشانغانلارغا دۆلەت مالىيەسىدىن بېرىلمىدىغان ئاساسىي كۆتۈنۈش پۇلى يىلسېرى ئۆستۈرۈلدى.

دۆلەت ۋە شەخسلەر باشقۇرۇشىدىكى ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئاپپاراتلىرى، ياشانغانلارنى كۆتۈش مۇلازىمەت مەركەزلىرى (قېرىلار سانا تۈرىيەلىرى) شەھەر - بازارلاردىن يېزا - قىشلاقلارغىچە قۇرۇلۇپ، ياشانغانلار ئىچىدىكى قارانچۇقى يوقلار، ھەر خىل قېرىلىق كېسەللىكى سەۋەبىدىن كۆتۈش ۋە كۆتۈنۈش ئىقتىدارى يوق ئەر - ئاياللار ئىختىيارى ھالدا ئاشۇ «مۇلازىمەت مەركەزلىرى»گە كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۆمۈرلىرىنى شاد - خورام‌لىق ۋە خاتىرجەملىق ئىچىدە ئۆتكۈزمەكتە. لېكىن ھازىرقى دولقۇنسىمان قۇرۇلۇۋاتقان قېرىلارنى كۆتۈش مۇلازىمەت مەركەزلىرىنىڭ مۇھىمى ۋە ئىقتىسادىي - ئىجتىمائىي شارائىتلىرى ياشانغانلارنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك ئېھتىياجىنى قاندۇرالمايدۇ. بولۇپمۇ شەخسلەر باشقۇرۇشىدىكى ياشانغانلارغا مۇلازىمەت قىلىش ئورۇنلىرىنىڭ كۆتۈنۈش ئەسلىھەلىرى تولۇق بولمىغاچقا، كۆتۈش بىلەن كۆتۈنۈش ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت كۆرۈلمەكتە. يەنە بىر جەھەتتىن قارىغاندا، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئەنئەنىۋى ئائىلە قارىشىنىڭ تەسىرى خېلى كۆچلۈك بولغاچقا، ياشانغانلارنى ئۆز ماكانىدىن ئايرىپ، كوللېكتىپ تۇرمۇشنى ئاساس قىلىدىغان ھېلىقىدەك «مۇلازىمەت ئورنى»غا «قاماپ» قويۇشنى ئانچە خالاپ كەتمەيدۇ. بۇ ھەقتە جامائەتنىڭ سۆز - چۆچەك قىلىشىدىن ئەنسىرەيدۇ. بىزنىڭچە، جورىسىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، تەنھا ياشاۋاتقان قېرى - چۆرىلەرنىڭ، كېسەللىك ياكى قېرىلىق سەۋەبى بىلەن ئۆزىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ئېھتىياجىدىن چىقالمايدىغانلارنىڭ «كۆتۈنۈش مۇلازىمەت ئورنى»دا ياشىشى ھېچقانداق ئەجەللىنەرلىك ئىش ئەمەس. لېكىن دىيالوگ 3 دە

ئىشقىلىپ ئورنىنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بەرمەسلىكنىڭ ئامالىنى تاپىدۇ. بۇ يەردە ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ بىر قانچە بىكەت يول يۈرۈش بىلەن ئۆزە تۇرۇپ يول يۈرۈش تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق كىچىك ئىشلار دەپ قارالسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا شۇ كىشىنىڭ ئەخلاق ئېڭى ۋە ئىجتىمائىي قىممەت قارىشى ئىپادىلىنىدۇ. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ياشانغانلارنىڭمۇ بالىلىق، ياشلىق پەسىللىرى بولغىنىغا ئوخشاش ياشلارمۇ ئۇزاققا بارماي ياشىنىش پەسىلگە قەدەم قويىدۇ. ھاياتنىڭ بۇنداق دەۋرىلىكى مۇتلەق تەبىئىي قانۇنىيەتتۇر. ئىنسان ياشىنىش مەزگىلىگە قەدەم قويغاندىن كېيىن تەبىئىي ھالدا تىنىدىن ماغدۇر كېتىدۇ. ھەربىرى ئاستىلاپ پەيلىرى بوشايدۇ. ئەقىل - ئىدراكى ئاجىزلايدۇ، ھەر خىل كېسەللەرنىڭ قورشاۋىدا قالىدۇ. بۇنداق فىزىئولوگىيەلىك چېكىنىش ئۇلارنى باشقىلارنىڭ ياردىمىگە، ئىنايىتىگە، غەمخورلۇقىغا ۋە ئىززەت - ئېھتىرامىغا موھتاج قىلىدۇ. رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «كىچىكلىرىمىزگە رەھىم قىلمىغان، چوڭلىرىمىزنىڭ ھۆرمىتىنى قىلمىغان ئادەم بىزگە مەنسۇپ ئەمەس» دېگەن. شۇڭا ياشانغانلارغا ئىززەت - ئىكرام، تەۋەزۇ بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئىمان، ئىنساب بىلەن ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىش، ئۇلارغا چىن دىلى بىلەن خىزمەت قىلىش، ئۇلارغا كامالى مېھرىبانلىق بىلدۈرۈش قاتارلىقلار ئىمانى كامىل، ئەخلاقى پازىل ياشلارغا جۇملىدىن پۈتكۈل جەمئىيەت ئەزالىرىغا قويۇلغان ئەقەللىي تەلەپلەردۇر. شۇنداقلا نۆۋەتتە تەكىنلىنىۋاتقان مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرىدۇر.

ياشانغانلارنىڭ ئائىلە ۋە جەمئىيەتتىكى ئورنى، رولى ۋە ھەق - ھوقۇقلىرىنى ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە قىلىشتا ئىجتىمائىي ئەخلاق تەربىيەسىنى ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىش

بۇ كىشىنى يۆلەپ پەسكە چۈشۈرۈپتۇ. ئۇ كىشى دەماللىققا ئاغرىقىنى سەزمەي، شوپۇرغا:

ــ ھېچ ۋەقەسى يوق. ئۆزۈمنىڭ بىخەستىلىكى، يولۇچىلار سىزنى ساقلاپ قالدى، يولىگىزنى مېڭىۋېرىڭ، ــ دەپ شوپۇرنى خاتىرجەم يولغا سالدۇ. بىر ئازدىن كېيىن ئۇ كىشى ئورنىدىن تۇرماقچى بولغان ئىكەن، لېكىن يانپىشى قاتتىق ئاغرىپ ماڭالماي قاپتۇ. شۇ ئەسنادا پىيادە كېلىۋاتقان ئىككى بۇرادەرى ئۇچراپ قالىتۇ-دە، ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن دوختۇرخانىغا كىرىپ سۆڭەك بۆلۈمىدە تەكشۈرۈلۈپتۇ. دوختۇرلار يانپاشنى سۈرەتكە ئالغاندىن كېيىن، يانپاش سۆڭىكى ئۈچ ئورۇندىن دەز كەتكەنلىكىنى، بالىنىستدا يېتىپ داۋالانمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن سۆڭەك بۆلۈمىدە ياتقان بۇ بىمارنىڭ دەز كەتكەن يانپىشىنى ئوپېراتسىيە قىلىپ ئۈچ ئورۇندىن قادايتۇ. بىر قانچە ئاي ھەرەج تارتىپ، ئەمدىلەتىن ھاسا بىلەن ماڭغىدەك بوپتۇ.

تەقرىز 4

بىزدە تېخى ياشانغانلارغا ھۆرمەت قىلىش ۋە غەمخورلۇق قىلىش ئېڭى ھەممە كىشىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلانمىغانلىقى سەۋەبلىك دىيالوگ 4 كە ئوخشاش تاسادىپىي قىسمەتلەر كېلىپ چىقىۋاتىدۇ. دەرۋەقە، ئاممىۋى ئاپتوبۇسلاردا ياشانغانلارغا ئۆزلىكىدىن ئورۇن بوشىتىپ بېرىش ئېڭى بارغانسېرى قاتمالىشىپ كېتىۋاتىدۇ. ياشانغانلار ياكى ئورۇن بېرىش دائىرىسىدىكى كىشىلەرنىڭ ئاپتوبۇسقا چىققانلىقىنى كۆرگەن قىسمەن ياشلار ئۆيقۇلۇق قىياپەتتە كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ، ئەتراپتىكىلەرنى كۆرمەسكە سالىدۇ. بەزىلىرى كىتاب ياكى گېزىت - ژۇرنال ئوقۇۋاتقان ھالەتنى شەكىللەندۈرسە، يەنە بەزىلىرى يانفۇن ئوينىتىپ يالغاندىن تورغا چىقىۋالىدۇ...

ياشانغانلارنىڭ كۆڭۈل دەپتىرىگە يازغۇم كېلىۋاتىدۇ.

يارلىشىنىڭ ئۆزى بىر مۆجىزە. ھەرقانداق جاندار ئۆزلۈك ماھىيىتى بىلەن دۇنياغا ئاپىرىدە بولىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدە ئىنسان ئۆزلۈك ماھىيىتىنى تەڭداش يوق روھىي قۇدرەتكە مۇجەسسەملىگەن يېگانە بارلىقتۇر. ئادەمىيلىككىلا خاس بولغان ئەقلى - ئىدراكى كامالەت روھىيەت پايانىنىڭ ھادىسەن دۇنيا ئاسارەتلىرى ئىچىدىن پارلاق مەنزىلگە سەكرەشتۇر. چۈنكى ئادەمىي پارلاشلارنىڭ ھەممىسى چوھقا تالىق ماھىيەتلىك ھادىسە. شۇڭا ئۆزلۈك روھىڭغا ئاسىيلىق قىلساڭ بۇ شەكلەن دۇنيانىڭ غەۋغالىرى سېنى يەم قىلىدۇ. ئۆزلۈك ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر چىقىش نۇقتا، روھىي قۇربەت ئۆزلۈكىنىڭ تۈۋرىكى بولغاچقا، ئىنسان ئۆزىنىڭ مۇشۇ تۈپ ماھىيىتى ئارقىلىق تاشقى ئالەمنىڭ بىرلىكىگە قوشۇلىدۇ. شۇڭا روھىيەت ئالمىنىڭ مۆجىزاتى بولغان ئۇمىد ــ ياشىنىتىدۇ، غەم ــ قاقشىتىدۇ.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى ئىككىلەمچى يول يوق. ھاياتنىڭ ئۆڭمەس ۋە ئۆلمەس پەلسەپەسىنى زامانىمىزنىڭ ئىلىم - پەن ئۇتۇقلىرىمۇ تەستىقلايدۇ. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا ب د ت دۇنيا سەھىيە تەشكىلاتى ھەربىر ئادەمنىڭ سالامەتلىكى ۋە ئۆمرىنىڭ قانچىلىك بولۇشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللارنى تەھقىقلەپ، 60%تى شۇ كىشىنىڭ روھى ئامىلىغان، 15%تى ئىرسىيەت ئامىلىغان، %تى ئىجتىمائىي جەمئىيەت ئامىلىغان، 8%تى داۋالاش، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئامىلىغان، 7%تى ئولتۇراقلىشىپ ياشىغان رايوننىڭ جۇغراپىيەلىك ۋە كىلىمات ئامىلىغا باغلىق ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ نىسبىلىك ئىچىدە روھىي ئامىلنىڭ بەلگىلەش پۇرسىتى ھەممىدىن يۇقىرى. نېمىلا دېگەنبىلەن روھىي ئامىل ئىنسانلىق ماھىيىتى سۈپىتىدە ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدىغانلىقى بەرھەق. شۇڭا ياشانغانلار جىسمانىي

زۆرۆر. بەزىلىرىمىز يۇقىرىقىدەك كىشىلىك مۇناسىۋەتتىكى ياتلىشىش كەيپىياتلىرىنىڭ ئەۋجىدە كېتىش سەۋەبىنى زامانغا يۈكلەپ قويىمىز. «ھەي... بۇرۇن ئۇنداق ئەمەس ئىدى. زامان تەرەققىي قىلغانسېرى كىشىلەر ئارىسىدىكى مېھىر - مۇھەببەت، ۋاپا - شەپقەت سۇسلىشىپ كېتىۋاتىدۇ» دەپ دەۋردىن خورسىنىمىز. ۋاھالەنكى، بۇنىڭغا ھەرگىز دەۋر جاۋابكار ئەمەس. مۇندىن مىڭ ئىككى يۈز يىللار ئىلگىرىكى مەشھۇر ئەللامە ئىمام شافىئىي ئېيتقانىدەك:

زاماننى تىللايمىز، گۇناھ بىزدىدۇر،
زاماننىڭ بىز كەبى باشقا ئەيبى يوق.
زاماننى مەسخىرە قىلىمىز بىزلەر،
زاماننىڭ نەزەرىدە بىزلەر ئەسلىي پوق.

دېمەك، جەمئىيەتتە يۈز بېرىۋاتقان ئادىمىي ئەخلاقسىزلىق ئىللەتلەرنىڭ سەۋەبىنى ئالدى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ روھىيەت ئالىمىدىن، ئۆزلۈك ئېڭىمىزدىن ئىزدەش ھەقىقىي ئاقىلانىلىكتۇر. شۇنداق بولغاندىلا كىشىلىك مۇناسىۋەتكە چېتىشلىق ھەر خىل رېئال زىددىيەتلەرنى توغرا ھەل قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

مەنمۇ ئارامغا چىققانلارنىڭ بىرى. «مېنىڭ تېخى روھىم قىرىمىدى» دەپ ئۆزۈمگە ھەرقانچە مىننەت قىلساممۇ يەنىلا شۇ «ھارامىلىق تۇنلەر»نىڭ ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلالمايمەن. شۇڭا تەبىئەت «ئىلاھى»نىڭ بۇ قانۇنىيىتىگە تەن بېرىپ، «ھارامىلىق تۇن»دىن «ئارامىلىق كۈنلەر»نى يارىتىشنى ھاياتىمنىڭ قىممىتى، دەپ بىلىشىم كېرەك.

تەكرار بولسىمۇ يەنە شۇنداق بىر قىستۇرما بايانىنى

خاتىمە

ئۆت كۆيەدۇر ئىچىمدە،
بۇ مەن ئۇچۇن سىناقتۇر.
ئۇشبۇ ئېرسال پۇتۇشكە،
ئۇندىگىنى پىراقتۇر.
تاۋلانمىغاچ قەلبىمدىن،
مەنزىلىمدىن يىراقتۇر.

ئىنسان ئۆزىنىڭ بالىلىق ۋە ياشلىق مەزگىللىرىدە «ۋاقىت ـــ ئالتۇندىن قىممەت»، «ئۆمۈر ـــ ئاتقان ئوق» دېگەنگە ئوخشاش ھېكمەتلەرنىڭ تېگى ـ تەكتىگ ئانچە پەرۋا قىلىپمۇ كەتمەيدىكەن. «ئاتمىش ـــ بۇ دۇنيادىن كەتمىش» مەنزىلىگە قەدەم قويغاندىن كېيىن بىر خىل قورقۇش پىسخىكىسىنىڭ ئىسكەنجىسىدە ئۆمۈر مەنزىللىرى ھەققىدە جىددى ئويلىنىشقا مەجبۇر بولىدىكەنۇ، ئەمما ھەر قانچە تېرمىشىپمۇ سۇدەك ئېقىپ كەتكەن مەنسىز كۈنلىرىنى تولدۇرۇۋېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەيدىكەن. پەقەت ئەپسۇس ۋە ئۆكۈنۈش ئىچىدە ئۇزاقراق ياشاشتىن ئىبارەت ھايات ئىستىكى قوزغىلىپ، ھەكىم ئىبنى سىناغا كۆپرەك مۇراجىئەت قىلىدىغان ھالەتكە مۇبتىلا بولىدىكەن. ئۆتكەن كۈنلىرىگە رازىمەنلىك بىلەن «شۈكرى» قىلىش ئەقلىي ئىنسانغا مەڭگۇ نېسىپ بولمايدىكەن. كۆڑۈم بىلەن ئۆلۈم دىيالوگى ئاشۇ يوسۇندا مەڭگۇ داۋاملىشىدىكەن. بۇ خىل ئۆزلۈك پىسخىكىسى گادايلارغىمۇ، شاھىنشاھلارغىمۇ

قۇدرەتتىن نىسبى مەھرۇم بولسىمۇ، روھىي قۇربەتتىن ھەرگىز مەھرۇم قالماسلىقى، ئەڭ ماكسىموم دەرىجىدىكى ياشاش ھوقۇقىنى قوغدىشى، بەردەم ۋە زەپەرداس روھىي ساغلاملىقنى قەدىرلىشى، روھىيەت قەپىزىدىن ئازاد بولۇپ، ھۆر ئالەمنىڭ رومانتىكىسىغا جور بولۇشى پەرىز ۋە قەرزدۇر. شۇ چاغدىلا «ھاراملىق تۇن» ھېس قىلىنغان قېرىلىق مەزگىلى ئۆزىنىڭ ئۆزلۈك ماھىيىتىگە قايتىپ «ئاراملىق كۇن»نىڭ شادىيانە تۇيغۇسىغا چۆمىدۇ، خىرەلەشكەن كۆز گۆھىرى ئۇپۇق نۇرىدىن بەھرلىنىدۇ.

يەتمىش بەش يىل ئۆتۈپتۇ، تورلىشىپتۇ كۆزلىرىم،

قاناتلىرىم سونۇپتۇ، قورۇلۇپتۇ يۇزلىرىم،

كالۋالىشىپ تىللىرىم، چەك باسمايدۇ سۆزلىرىم،

پۇشايمانغا بۆلۈنۈپ، ئۆتتى شۇنداق كۈنلىرىم،

بەرھەق، ھايات تەمىدىن قاچار مۇدھىش تۇنلىرىم.

ئىلھامى بىلەن ئۆزۈمنىڭ ھايات شەجەرىسىنى يېزىش ئىدى. شۇ كۈنلەردە يازغۇچى غەيرەت ئابدۇللانىڭ «تەۋەررۈك» ۋە «ئابرال گۈۋاھ» ناملىق ئىككى يېرىك بىئوگرافىك ئوچېرىكىنى قىزىقىش ئىچىدە ئوقۇپ چىقتىم. بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ ئالدىنقىسى تارىخى شەخس، بۈيۈك مۇقام پىشۋاسى تۇرداخۇن ئاكىنىڭ، كېيىنكىسى بىز بىلەن زامانداش ياشاۋاتقان ھايات شەخس ئابدۇرېھىم ھامىتنىڭ رېئال ئىش - ئىزلىرىغا بېغىشلانغان. چىنلىق بىلەن يېزىلغان بۇ ئىككى پارچە بەدىئىي ئەسلىمە ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى.

مەيلى شەخسنىڭ ئۆزى يازغان ھايات ئەسلىمىلىرى بولسۇن، ياكى ئىككىنچى شەخسنىڭ مۇئەييەن بىر ئادەم ھەققىدە يازغان بىئوگرافىك ئوچېرىكلىرى بولسۇن. ھەر ئىككى ئۇسلۇبتىكى ئەسەر چىنلىق بىلەن پۈتۈلگەن ھايات شەجەرىسى بولۇشتەك مەزمۇن ئورتاقلىقىغا ئىگە بولغاچقا، مەن بۇ ئىككى خىل ئۇسۇلنى بىرلەشتۈرۈپ ئۇنىڭغىمۇ، بۇنىڭغىمۇ ئوخشىمايدىغانراق ئۇسلۇبتا يېزىشنى تاللىدىم.

ھەرقانداق بىر ئىنساننىڭ تەرجىمھالى ئۇنىڭ ھايات مۇساپىسىدىكى يۇزلەپ، مىڭلاپ چوڭ - كىچىك پاكىتلاردىن، ئۆز دەۋرىگە خاس تارىخىي ھۆججەتلەردىن، خۇشلۇق ۋە خاپىلىق بىلەن تولغان رېئال تۇرمۇش كارتىنىلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇنى يىلنامە تەرزىدە خاتىرىگە ئېلىش بەكمۇ قىيىن ئەمگەك ئەمەس. ئەمما ئۇنداق نوقۇل ئەسلىمىلەر بىلىش قىممىتىدىن باشقا قىممەت يارىتالمايدۇ. ئەسلىمىچىلىك (تەزكىرىچىلىك) ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ قىيىن بولغىنى ئەسلىمە ئوبېيكتىنىڭ ئىدىيەسى، پوزىتسىيەسى، ئىدىئالى ۋە ھايات تەجرىبە - ساۋاقلىرى گىرەلەشتۈرۈلگەن ئىلمىي بىئوگرافىيەدۇر. بۇنداق ئىلىم بىئوگرافىيەسىنىڭ بىلىش قىممىتىدىن تاشقىرى يەنە ئىستېتىك قىممىتى، ئەدەبىي ئىشلىتىش قىممىتى،

ئورتاق ئىكەن. ئىنسان ئەنە شۇ قانائەتسىزلىكى تۈپەيلىدىن هايانقا ئۈمىدۋار قاراشتەك ئىنسانىي خۇلقىنىڭ سۈلكەتلىك ئاشناسى بولالايدىكەن.

«سۈكۈتچىن ئۆملەپ كىرىپ غورا ئۈزگەن» شائىر كۇنلىرىم تېخى تۇنۇگۈنكىدەك ئېسىمدە. هالبۇكى، هەش - پەش دېگۈچە ئۆمۈر مەنزىلىم 75 گە ئۇلىشىپتۇ. كۆڭلۈم ئوقتەك ئۇچقۇر بولسىمۇ، بويۇم يادەك ئىگىلىپتۇ. 75 يىللىق كەچمىش - كەچۈرمىشلىرىمنى ئەزۋەيلەشكە رايىم يوق. ئۆنكەن يەتمىش بەش باهار، يەتمىش بەش ياز، يەتمىش بەش كۈز، يەتمىش بەش قىشنىڭ هەممىسى هاياتىمنىڭ مەزمۇنى سۈپىتىدە مەن ئۈچۈن تاتلىق ئەسلىمە، خالاس. بۇ هايات مۇساپەمنىڭ قىممىتىنى يەكۈنلەشكە ئاجىزمەن. ئۇنى ئاخىرقى هېسابتا دىلكەش خەلقىم، ئورپاقلىرىمنىڭ ئادىل تارازىسى ئۆلچەيدۇ. لېكىن ۋىجدانىم گۇۋاهكى، بىر ئۆمۈر ئاۋامنىڭ «ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئاققان»لىقىم سىر ئەمەس.

«تاپقىنى گۈل كەلتۈرەر، تاپمىغىنى بىر باش پىياز، تاپقىنى قۇي ئۆلتۈرەر، تاپمىغىنى چۈجە - خوراز» دېگەندەك، يەتمىش بەش يىلىمنىڭ نېسىۋىسى سۈپىتىدە، ئازغىنە كەم 60 يىل ماڭا هارارەتلىك باغرىنى ئاچقان، سەبىي قەلبىمگە مەرپەت نۇرىنى چاچقان ئانا مەكتىپىم ـــ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 90 يىللىق مەرىكىسىگە بىر سۈۋغا سونۇشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن ئىدىم. ياشانغاندا تۇتاشقان بۇ پىراق شېرىن تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ، هايات مۇساپىلىرىمنىڭ چەلەڭگۇش ئىزنالىرىدىن بىر ئەسەر يېزىشقا ئۇندىدى. شۇنىڭ بىلەن قولۇمغا قەلەمنى ئالدىم - دە، كاللامدا پىشۇرغان لايىهەنى سېخىملاشتۇرماقچى بولدۇم. ئەمما «ئۆيدىكى گەپ بازارغا توغرا كەلمەپتۇ» دېگەندەك ئىش بولدى. مېنىڭ دەسلەپكى لايىهەم بۇيۇك شەخسلەرنىڭ تەزكىرە خاراكتېرىدىكى ئەسلىمىلىرىنىڭ

بىغىشلايدىغانلىقىنىمۇ بىلىمەن. لېكىن ئارزۇ - ئۈمىد ئىشقىدا پەرۋانىمەن. شۇڭا ھايات چىرىغىم ئۆچكىچە ئۈشبۇ مۇقامنى توۋلايمەن.

يىللار مەيدىڭنى كىرىپ قاقاھلاپ كۈلمە،
ئالدىڭدا قىزىرىشتىن ئارتۇق كۆرىمەن ئۇلۇمنى.
قېرىتىمەن دەپ ئارتۇق كۆڭۈل بۆلمە،
ئاخىرقى جەڭگە ئاتاپ قويارمەن ئوغلۇمنى.

(ل. مۇتەللىپ)

2014 - يىلى 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 2015 - يىلى 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنىگىچە.

قەشقەر - ئۈرۈمچى

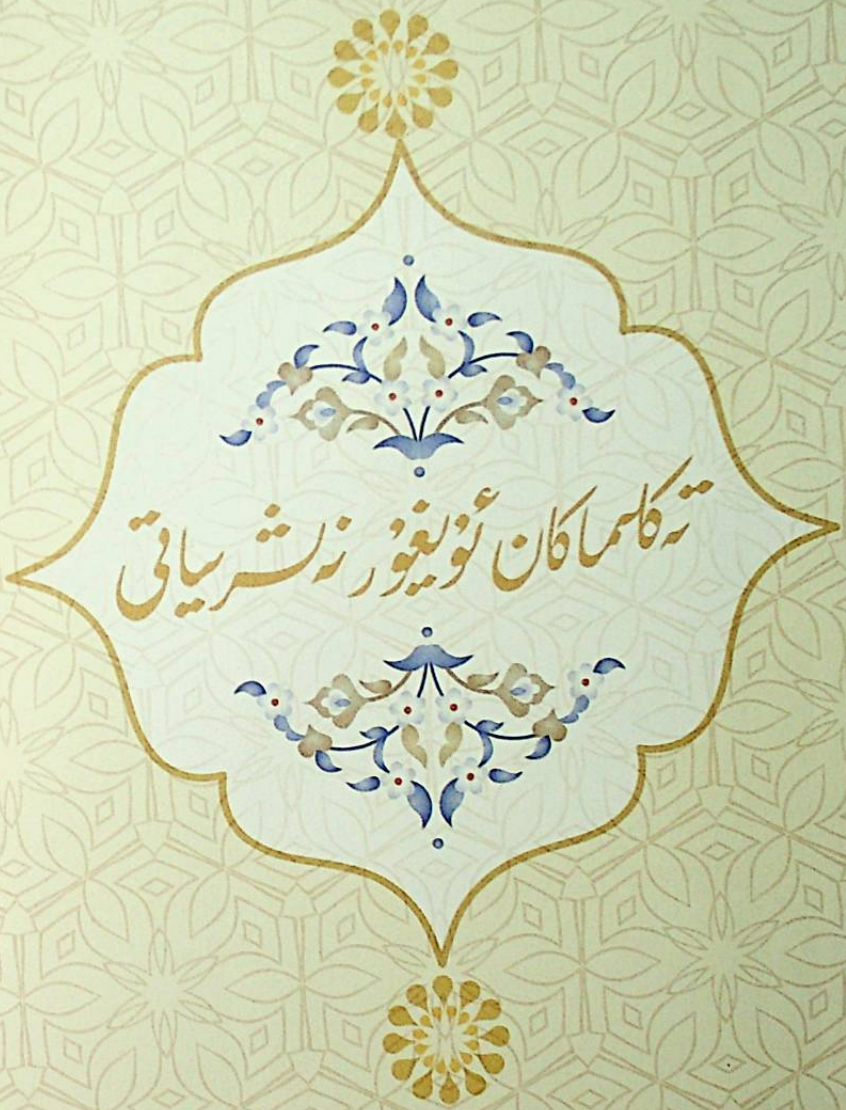
تارىخىي قىممىتى قاتارلىق كۆپ قاتلاملىق قىممىتى بولىدۇ. ئەمما بۇنداق بىئوگرافىيە تەپەككۇرغىلا تايانىپ پاكىتسىز تەسەۋۋۇردىن قۇرۇلىدىغان «مۇنار» ئەمەس. ئەكسىچە، چىنلىق، دەلىل - ئىسپات بىلەن «مۇنار»نىڭ ئۇلى.

مەن ئاددى بىر ئوقۇتقۇچى، باشقىلارنى ھاياجانغا سالغىدەك ئالاھىدە ئىش - ئىزلىرىمىز يوق. ۋاھالەنكى، ھەر كىشىنىڭ كەچمىشى ئۆزگىچە تەم، ئۆزگىچە پۇراقلا ئىگە. شۇڭا ئەسلىمە يېزىش بۇيۇك ئادەملەرگىلا خاس دەپ، ئۆزىمىزنىڭ، ئۆزلۈكسىزنىڭ ئاچچىق - چۈچۈك كەچمىشلىرىنى ئۇنۇتساق، ماڭقۇرت تېراگىدىيەسىدەك پاجىئە يۈز بېرىدۇ.

ھەر قانداق قەلەمكەش بىرەر ئەسەر يېزىشنى پىلانلىغاندا، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ماۋزۇسى ۋە ژانىرى ھەققىدە ئويلىشىدۇ. مېنىڭمۇ بېشىمنى قاتۇرغان مەسىلە شۇ بولدى. «ھاياتلىق تەزكىرىسى» ياكى «ئەسلىمە» دەي دېسەم يازغانلىرىم نوقۇل ئۆزۈمنىڭلا تەرجىمھالى ئەمەس، ئۇنىڭدا ئىلمىي ھېكمەتلەر، سەجئىلەر، تەقرىزلەر ۋە سېلىشتۇرما مۇلاھىزىلەرمۇ يېزىلغان. «بىئوگرافىك رومان» ياكى «بىئوگرافىك ئوچېرىك» دەيمىكىن دېسەم، بۇ ئەسەرنىڭ مۇئەييەن سۈرئىت لىنىيەسى ۋە پىرسونا‌ژلارنىڭ خاراكتېر توقۇنۇشى يوق. ئەسەرنىڭ ئاساسىي كومپوزىتسىيەسى كۆپرەك مەن شاھىت بولغان ئىلىم - پەن تارىخىنى مەركەز قىلغاچقا، بۇ ئەسەرنىڭ ژانىرىنى «ئىلىم بىئوگرافىيەسى» دېيىشنى لايىق كۆردۇم. دەرۋەقە، ئەدەبىياتىمىزدا بۇنداق ژانىرمۇ يوق. شۇڭا ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلىرىم قايسى ژانىرغا تەۋە دەپ قارىسا، شۇ ژانىرنىڭ كۆزى بىلەن مۇلاھىزە قىلسا بولىدۇ.

ئەقىل گاللىشىپ قەلەم داتلاشقان مەزگىلىمدە پۈتۈلگەن بۇ «پىراقنامە»نىڭ ئوقۇرمەنلىرىمگە قانچىلىك ھوزۇر

تەكاسماكان ئۇيغۇر زەشرىياتى

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى